

MÉSZÁROS ANDOR

MC
189.159

A CSEH ELEM A MAGYAR POLGÁROSODÁSBAN

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

PONS STRIGONIENSIS • STUDIA

Piliscsaba–Esztergom, 2011

MÉSZÁROS ANDOR
A cseh elem a magyar polgárosodásban

PONS STRIGONIENSIS

Studia

XII.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Szlavisztika – Közép Európa Intézete és
Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatócsoportjának sorozata

Sorozatszerkesztő

Käfer István

MÉSZÁROS ANDOR

A CSEH ELEM A MAGYAR POLGÁROSODÁSBAN

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Szlavisztika Intézet

Szent István Társulat
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kiadója

Budapest–Piliscsaba–Esztergom, 2011

Lektorálták:
Käfer István, Kiss Gy. Csaba

Opponensek:
Tóth Ágnes, Heiszler Vilmos

A kötet megjelenését támogatta az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a „Kis létszámú szakok indításának és fenntartásának támogatása 2010/2011”
keretében.

Pályázati szám: 5503-6/2008.

© Mészáros Andor, 2011
© Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2011

A címlapon a Magyar–Cseh Iparbank
egykori székháza, a budapesti Nádor utcában

HU ISSN 1588-2322
ISBN 978-963-308-006-1

Felelős kiadó:
Farkas Olivér igazgató, Szent István Társulat

Tördelés:
Loisir Kft.

MC 189.159

2012

Készült a Primerate Digitális Nyomdában

Tartalom

Előszó.....	7
Bevezetés.....	9
1. A csehek a dualista monarchiában	13
1.1. Előzmények	13
1.1.1. A cseh tartományok közjogi helyzete az 1867-es kiegyezésig	16
1.1.2. A kiegyezés	20
1.1.3. Cseh reakció a kiegyezésre, a cseh kiegyezési kísérlet	22
1.1.4. Csehország a kiegyezési kísérlet bukása után	26
1.2. A gazdaság fejlődése a cseh tartományokban.....	33
1.3. A cseh tartományok nemzetiségi viszonyai	39
1.3.1. Az egységes cseh nemzettudat kialakulása	39
1.3.2. A cseh–német viszony.....	44
2. A cseh elem a cseh történelmi tartományokon kívül a 19. század második felében.....	57
2.1. Cseh hatás a történelmi tartományokon kívül.....	57
2.1.1. A cseh tartományokból kiinduló migráció fő tendenciái	57
2.1.2. A cseh gazdasági befolyás a történelmi tartományokon kívül	61
2.1.3. A cseh politikai fejlődés hatása	71
2.2. Csehek Bécsben és Alsó-Ausztriában	75
2.2.1. Csehek a délszlávok lakta tartományokban	83
2.2.2. A magyarországi csehek	107
2.2.2.1. A csehek Magyarország szlovákok lakta vármegyéiben.....	108
2.2.3. A bánáti cseh települések.....	119
3. Magyarország, a főváros és a magyarok recepciója a csehek körében a 19. század második felében.....	127
3.1. A magyar művelődés, irodalom pozitív fogadtatása	127
3.2. Magyarország, Budapest fejlődésének képe	145
3.3. Magyarország mint vetélytárs	156
3.4. A magyarországi nemzetiségi viszonyok kritikája, a magyarok negatív jellemzése.....	163

4. Csehek a magyar fővárosban.....	173
4.1. A csehek száma Budapesten	173
4.2. Cseh életutak a dualizmuskori Budapesten.....	179
4.3. Cseh ipar, vállalkozás, bank Budapesten	194
5. Egyetemi kapcsolatok.....	203
6. A csehek önszerveződése Budapesten.....	213
6.1. Az egyletek szerepe a cseh társadalomban	213
6.2. Cseh egyletek külföldön.....	215
6.3. Cseh egyletek Magyarországon	220
6.3.1. Cseh egyletek vidéken.....	220
6.3.2. A pesti cseh egyletek.....	221
6.3.2.1. A Cseh Társaskör (Česká beseda)	226
6.3.2.2. Az Első Csehszláv Munkásegylet (I českoslovanský dělnický spolek).	246
6.3.2.3. A Svornost Csehszláv Művelődési és Segélyegylet (Českoslovanský vzdělávací a podporovací spolek Svornost).....	269
6.3.2.4. A Sokol Tornaegylet.....	275
6.3.2.4.1. A Sokol-mozgalom.....	275
6.3.2.4.2. A budapesti Sokol Tornaegylet (Tělocvičná jednota Sokol v Budapešti).....	280
6.3.2.5. Az Osvěta Cseh Művelődési Egylet (Český vzdělávací spolek Osvěta)	298
6.3.2.6. A cseh egyletek kapcsolatai egymással és a Budapesten élő más szláv nemzetiségekkel	303
7. Összegzés	307
Mellékletek	313
Tárgymutató	351
Személynévmutató	381
Helynévmutató.....	403
Irodalom.....	417

Előszó

Jelen kötet, amely az azonos című, 2007-ben megvédett doktori disszertációm átdolgozott, bővített változata, a magyarországi és közép-európai fejlődésre gyakorolt cseh hatást igyekszik bemutatni a 19. század második felében. Abban a korszakban, amikor a cseh tartományokban kibontakozó gazdasági és politikai fejlődés megteremtette az alapját a térségben kibontakozó jelentős cseh befolyásnak.

E hatás a Birodalom magyarországi felén is jelen volt, és nem csupán a gazdaság, a politika területén, de az élénk tevékenységet kifejtő cseh egyleteknek köszönhetően a formálódó polgári társadalomban is.

Munkám megírását többéves kutatómunka előzte meg magyarországi és külföldi, elsősorban csehországi levéltárakban, könyvtárakban. Kutatásaim során mindenhol szívélyes segítőkészséget tapasztaltam.

Külön köszönettel tartozom disszertációm témavezetőjének, Szögi Lászlónak, munkám opponenseinek, Tóth Ágnesnek és Heiszler Vilmosnak, akik hasznos tanácsaikkal nagy segítségemre voltak munkámban. Továbbá Szarka Lászlónak, Kövér Györgynek és Marcella Rossovának, akiktől – személyes konzultációk során – nélkülözhetetlen tanácsokat kaptam az anyag gyűjtésével, a gyűjtött anyag feldolgozásával kapcsolatban.

A csehországi anyaggyűjtésem során kapott segítségért Alena Andrlová Fidlerovának és Csoma Borbálának tartozom köszönettel.

Köszönettel tartozom még Verának, Regőnek, Bernátnak és Dorottyának a türelmükért.

A szerző

100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

Bevezetés

A 18. század végén az alapokból kiinduló, elementáris jellegű cseh nemzeti ébredés, összekapcsolódva a 19. századi polgárosodással és a cseh tartományok ipari forradalmával, a legsikeresebbek egyike volt Közép-Európában. E nemzeti és gazdasági fejlődés sajátosan expanzív jellegű volt. Ez megvalósult a cseh tartományokon belül, hiszen a német területek cseh jellegűvé tétele a nemzeti mozgalom fő céljai közé tartozott. A cseh tartományok területén kívül, a cseh expanzió mindenekelőtt a Habsburg Monarchia ausztriai, Lajtán túli tartományait, a Balkánt és Oroszországot érintette, de a párhuzamosan jelentkező kivándorlási hullám következtében jelen volt Nyugat-Európában és Amerikában is. A cseh hatás, sokkal kisebb mértékben ugyan, de Magyarországon is érvényesült, amiről magyar vonatkozású feldolgozás még nem született. Elsősorban a bécsi, illetve az alsó-ausztriai cseh közösség történetét, a szlovének által lakott tartományokban érvényesülő cseh hatást dolgozták fel, illetve a horvát és a szlovák kapcsolatokat.¹

E munkában a 19. századi cseh fejlődés magyarországi hatásait kívánom vázolni. A hatás természetesen Magyarország egész területén érzékelhető. Központja kétségkívül a főváros, valamint az ország északnyugati vármegyéi, a szlovák etnikai régió, a Bánát és Erdély. Leginkább a fővárosra koncentrálok, de kitérek a fontosabb vidéki vonatkozásokra is.

Az első fejezetben a cseh nemzeti mozgalom és polgárosodás időszakát mutatom be a 19. század második felében, ismertetem a cseh tartományok politikai, gazdasági és nemzetiségi viszonyait. A cseh tartományok közjogi helyzete a

1 A bécsi vonatkozásokról Monika Glettler és Karl Brousek adott ki részletes munkákat, a szlovén tartományokban érvényesülő cseh hatást pedig Irena Gantar-Godina dolgozta fel. A korszak horvát–cseh kapcsolatairól Damír Agčić jelentette meg a legfrissebb összefoglalást, a cseh–szlovák kapcsolatoknak pedig könyvtárnyi irodalma van. A magyar történeti irodalomban a kiegyezést megelőző politikai kapcsolatokról született több tanulmány, főként Heiszler Vilmos tollából, és – elsősorban Richard Pražák munkásságának köszönhetően – a kulturális kapcsolatokat dolgozták fel részletesen. Születtek a budapesti cseh egyletekkel kapcsolatos művek is, amelyek azonban általában a város szlovák közössége kapcsán említik a cseh egyesületeket, és az alapvető tényekre szorítkoznak. (pl. *Tilkovszky Loránt*: Budapesti szlovák és cseh egyesületek történetéhez. In: Századok, 2(1998), 1305–1321.; *Heiszler Vilmos*: Szláv dalegyletek Budapesten 1867–1918. In: Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. Szerk. Ablonczy Balázs – ifj. Bertényi Iván – Hatos Pál – Kiss Réka. Bp., BIP, 2002. 473–476.; *Kovács Anna*: A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867–1918). Piliscsaba–Esztergom, PPKE BTK Szlavisztika – Közép-Európa Intézet, Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2006 (Pons Strigoniensis – Studia, VI.).

Birodalomban a magyarországi csehek életére is fontos hatással volt. Az 1867-es kiegyezés cseh reakciói, majd a kísérletek a cseh közjogi helyzet rendezésére és az 1871-es kiegyezési elképzelés kezdetben sokszor a magyar mintát követték. 1871 után a cseh politika már inkább ellenségesen viszonyult a sikeres magyar rendezéshez.

A cseh tartományok gazdasági, ipari fejlődése teremtette meg azt a hátteret, ami lehetővé tette, hogy elsősorban Prágában fontos, a Monarchiában Bécs után a második helyen álló pénzügyi központ is kialakuljon, ahonnan komoly gazdasági, pénzügyi expanzió indulhatott a század utolsó harmadában.

A cseh tartományok részben a magyarországiéval összevethető nemzetiségi viszonyai a 19. század folyamán alig változtak, viszont a nemzetiségi kérdés megközelítése gyökeresen átalakult. Mindegyik történeti tartományban elfogadottá vált a Csehországból, Prágából kiinduló nemzeti mozgalom egységes nemzetfelfogása. A cseh nemzeti ébredés hatásai alól a tartományok német lakossága sem vonhatta ki magát, így a nemzetiségi vetélkedés következtében párhuzamosan bontakozott ki a tschechisch-böhmisch nemzetfelfogás és nemzeti intézményrendszer jött létre. A tartományok cseh (szláv) jellegének erősítése érdekében a cseh nemzeti mozgalom fő célja a német többségű területeken kisebbségi sorban élő cseh közösségek erősítése lett. Ez egyszerre jelentkezett kulturális és gazdasági expanzió formájában, de kísérleteztek a nyelvi, nemzetiségi kérdés jogi rendezésével is. Ezek közül a legsikeresebb talán az 1905-ös morva nemzetiségi kiegyezés volt. E vonatkozásban a magyarországi nemzetiségi viszonyok változása, az asszimiláció folyamata pozitív példaként jelent meg a cseh közvéleményben, és csupán a század végére kerültek túlsúlyba a magyarországi nemzetiségek helyzetével együtt érző vélemények.

A második fejezet a cseh tartományokon túli cseh közösségeket mutatja be, és kitér a cseh gazdasági expanzió, a tőke- és munkaerő-kiáramlás ismertetésére. Fontosnak tartottam a cseh közösségek kialakulásának bemutatását elsősorban Németországban (Berlin, Hamburg), illetve más nyugat-európai nagyvárosokban (Párizs, London). Fontos cseh közösségek jöttek létre a Monarchiától keletre is, többek között Oroszországban.

A legvonzóbb célpont a cseh ipari munkaerő, a vállalkozók és az értelmiség számára az egész század folyamán a Birodalom fővárosa, Bécs és Alsó-Ausztria volt. Az itt élő csehek alkották a legszervezettebb közösséget, intézményeik a pesti cseheknek is mintául szolgáltak. Ugyancsak nagy vonzerőt jelentettek a csehek számára a Monarchia délszláv régiói, mindenekelőtt a szlovén lakosságú ciszlajtán tartományok és Horvátország. E területeket elsősorban a cseh nemzeti gondolat, a cseh kulturális misszió célterületeinek tekintették, de fontosak voltak a cseh gazdasági expanzió szempontjából is. Magyarország is helyet kapott a cseh terjeszkedésben. A Bánátban még a század első harmadának végén cseh telepes

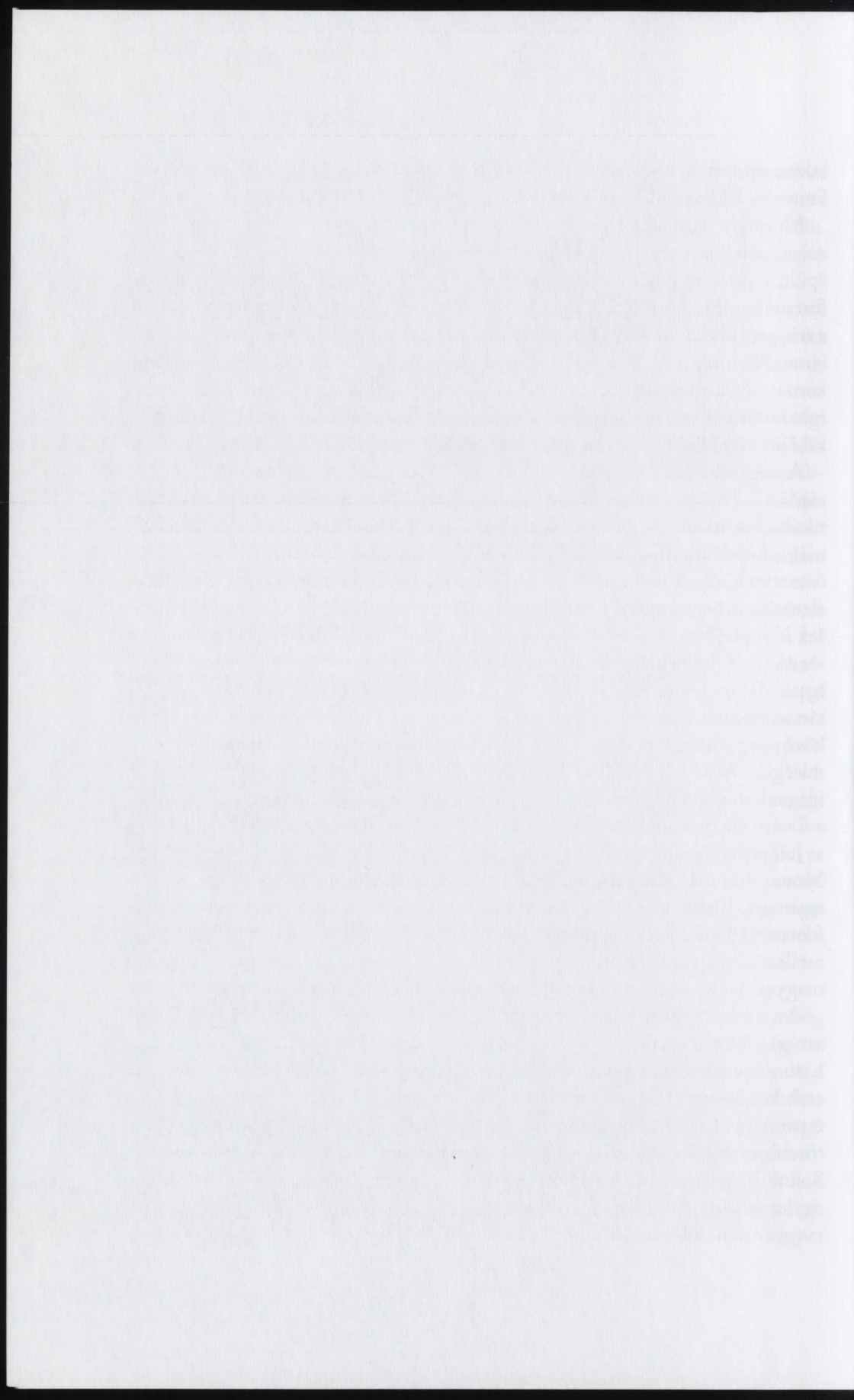
falvak születtek, a szlovák etnikai régió pedig a század utolsó évtizedeiben vált fontossá. Ekkor alakult ki a csehszlovakizmus eszméjének végleges formája is.

Munkám harmadik fejezete a magyarság csehországi recepcióját, a magyarságnak a cseh közvéleményben kialakult képét ismerteti. A recepció eltérő elemekből épült, egyszerre pozitív és negatív vonásokkal. Egyértelműen pozitív a magyar forradalom és a körülötte kialakuló cseh kultusz, ami szorosan összekapcsolódott a magyar irodalom iránti rokonszenvvel. Ugyanakkor pozitív és negatív ítélettel is találkozunk a cseh közvélemény részéről a csodálattal és az egyre erősebb konkurencia miatt aggodalommal is szemlélt magyar gazdaság fejlődésével, a rohamtempóban épülő magyar fővárossal és a kezdetben mintaként tekintett, később már ellenségesen szemlélt nemzetiségi politikával kapcsolatban.

A negyedik fejezet áttekintés a budapesti csehekről. A forrásanyag igen gyér, ráadásul – mivel a csehek aránya meglehetősen alacsony volt – a korabeli statisztikák a legritkább esetben emlékeznek csak meg róluk. A meglévő adatok alapján mégis képet alkothatunk a cseh közösség lélekszámáról, annak változásairól és összetételéről. A cseh közösség három tipikusnak nevezhető személyiségének életútját is bemutatom: Josef Homolka (Homolka József) térképészét, František Novák (Novák Ferenc) építészét és Rupert Maria Josef Přecechtěl szervita szerzetesét. Jól példázzák a magyar társadalomba teljesen asszimilálódott, hazai kapcsolatait szinte teljesen elvesztő cseh ember alakját, ugyanakkor a magyar társadalomba beilleszkedő, de cseh nemzeti érzéseit megtartó, a város cseh közösségi életét szervező, Csehországgal folyamatos kapcsolatban álló értelmiségiet, és a cseh hazafiként a magyar közegben mindvégig kényszerűségből, idegenkedve élő budapesti cseh polgárét. E fejezetben kitérek még az elsősorban a fővárosba összpontosuló magyarországi cseh gazdasági hatásokra is.

Jelentős szerepük volt a felsőoktatási kapcsolatoknak is, többek között a Monarchia második felsőfokú tanintézetének számító, nagy tradíciójú prágai egyetem, illetve a pesti egyetem között. A korszak értelmiségi kötelékeinek fontos területe a két műegyetem kapcsolata is. Az egyetemjárás főbb tendenciái mellett a magyar fővárosba érkező csehek egy részét érintő fontos kérdés még a magyar nyelv oktatása is a prágai intézményekben.

Az utolsó fejezet szélesebb összefüggésekben a magyarországi csehek társasági életét mutatja be. A cseh tartományok egyleti mozgalma a némethez hasonlóan a nemzeti mozgalom igen fontos szegmense volt. Hatására a külföldi cseh közösségek is igyekeztek létrehozni közösségeiket, amelyek részben a cseh tartományok egyleti mozgalmához kapcsolódtak. Ilyenek a szinte minden jelentősebb cseh közösséggel rendelkező városban, így Budapesten is megalapított Sokol Tornaegyletek. Az egyleti mozgalom bemutatása mellett ismertetem az egyletek történetét, kapcsolatukat a cseh tartományokkal, szerepüket a cseh–magyar kapcsolatokban.

1. A csehek a dualista monarchiában

1.1. Előzmények

A 19. század derekától a Habsburg Birodalomban bekövetkező változások hatással voltak a Birodalomba betagolt cseh tartományok¹ helyzetére is. Nem ment végbe ugyan gyökeres közjogi átalakulás, a tartományok pozíciója mégis jelentősen megváltozott. A „cseh kérdés” megjelent az európai politikában, és a 18. század második felében induló cseh nemzeti megújulás képviselői a kulturális emancipáció mellett már markáns nemzeti politikai programokat is megfogalmaztak.²

A fejlődő cseh nemzeti mozgalom hatással volt a tartományok német lakosságára is.³ A nemzetiségi vetélkedés következményeként kiépült a cseh és a német lakosság párhuzamos nemzeti intézményrendszere.

A lendületes ipari fejlődés következtében a cseh tartományok a Birodalom legfejlettebb gazdaságú területei lettek.

1 A Habsburg államszervezetbe tagozódás nagy jelentőségű volt a cseh államiság és nemzetfejlődés szempontjából. A Cseh Királyság, illetve az azt alkotó tartományok mintegy négy évszázadon át tartoztak a dunai monarchiához. Ezalatt gyakorlatilag megszűnt a Cseh Korona országainak közjogi önállósága.

A Habsburg-dinasztia 1526-ban jutott hatalomra, ami kezdetben még nem hozott alapvető változásokat a cseh rendi állam berendezkedésében, nem esett csorba a Cseh Korona egységén és a Cseh Királyság, a Morva őrgrófság és a Sziléziai hercegség önállóságán sem. A Cseh Korona országai továbbra is olyan perszonáluniós kapcsolatban álltak a Birodalom más országaival, mint a 15. század végétől a Jagellók uralkodása alatt a Magyar Királysággal. I. Habsburg Ferdinánd ugyanakkor már röviddel trónra kerülése után jelentős centralizációba fogott. Több olyan hivatalt is felállított (Titkos Tanács, Haditanács), amelyeknek a Birodalom minden országában hatáskörük volt. (*Karel Malý a kol.: Dějiny českého a slovenského práva do roku 1945*. Praha, Linde, 1999. 126–151.)

A 19. század derekától a cseh történeti közgondolkodás a cseh tartományok közjogi önállóságának elvesztését mégis a protestáns rendi felkelést leverő, történelmi tragédiának tekintett, 1620. november 8-i fehérhegyi csatavesztéshez (*Jiří Rak: Bývalí Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Praha, H&H, 1994. 127–140.), illetve az 1627-ben Csehországban, 1628-ban pedig Morvaországban kiadott Megújított Országos Rendtartáshoz (*Verneuerte Landesordnung – Obnovené zřízení zemské*) köti. Igaz, a cseh rendi felkelés bukása után tovább erősödtek a centralizációs törekvések, de a közjogi önállóság elvesztése mégsem azonnal következett be, hanem egy hosszabb folyamat eredményeként, és lényegében a 18. század derekán, az 1749-ben megvalósult reformokkal teljesedett ki, az utolsó cseh rendi intézmény, a Cseh Udvari Kancellária megszüntetésével. Ekkor alakult ki a cseh tartományoknak alapjaiban az első világháborúig fennálló közjogi helyzete. (*Malý: i. m.* 126–151.)

2 *Josef Kolečka: Národy Habsburské monarchie v revoluci 1848–1849*. Praha, Svoboda, 1989. 100.

3 A német etnikum még a középkorban, a 13. század folyamán jelent meg a cseh tartományokban, és ekkortól a tartományok egyes, elsősorban határ menti területein homogén német lakosság élt, a tartományok összlakosságának mintegy harmada. (*Josef Žemlička: Století posledních Přemyslovců. (Český stát a společnost ve 13. století)*. Praha, Panorama, 1986. 193–228.) A városok a huszita korszaktól már többnyire vegyes, cseh–német lakosságúak. (*František Šmahel: Idea národa v husitských Čechách*. Praha, Argo, 2000. 29–34.)

Az említett cseh politikai és közjogi fejlődés kiindulópontja az 1848 folyamán megfogalmazódott liberális követelések voltak.⁴ Az alkotmányos kormányzás igénye, a sajtószabadság, a polgári szabadságok, a cenzúra eltörlésének követelése, a jobbagyság megszüntetése, a katolikus egyház kiváltságos helyzetének megváltoztatása, illetve az állami bürokrácia hatalmának korlátozása. Ezek a cseh tartományok német és cseh lakosságának körében egyaránt megfogalmazódtak. Az általános követelések mellett ekkoriban már kifejezetten cseh nemzeti követelések is jelentkeztek. Ezek végső fokon a Cseh Korona Országai történeti egységének felújítására irányultak, amelyben a gazdaságilag még meglehetősen gyenge cseh nemzetiségű polgárságot illette volna a vezető szerep.⁵ E nemzeti program elsődleges eleme volt a nemzetiségi és nyelvi kérdés, mindenekelőtt a cseh és a német nyelv egyenjogúsága a hivatalokban és a nemzeti mozgalom alapvető intézményeinek tekintett iskolákban.⁶

A németiséggel szembeni pozíciószerzés azonban csupán a fejlődés egyik eleme volt. Elsőként a cseh nemzeti törekvések egységességét kellett megteremteni, és a Csehországból induló nemzeti mozgalmat elfogadtatni a közjogi kapcsolatban nem álló Morvaországban, illetve Sziléziában.⁷ A nemzeti programot, a 11 pontot tartalmazó első prágai petíció követeléseit 1848. március 11-én fogadták el közfelkiáltással. Mintegy 3 ezer fő – többségében a városi polgárság és az egyetemi diákság képviselői – jelentek meg, a radikális demokraták, a *Měšťanská beseda* (Polgári Társaskör) értelmiségieinek kezdeményezésére összehívott gyűlésen a *Svatováclavské lázně*ban (Szent Vencel fürdő). E követelések élén már a következő évtizedek fejlődését meghatározó nyelvi egyenjogúság és a Cseh Korona Országai alkotmányos egységének megújítása állt.

4 Otto Urban: A cseh liberalizmus, 1848–1918. In: Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Bp., Gondolat, 1984. 192.

5 E cseh nemzeti követelések és a cárizmussal kapcsolatos közvetlen tapasztalatok – mindenekelőtt a lengyel felkelések leverése 1831-ben és 1846-ban – az intenzív nemzeti propagandában végképp háttérbe szorították a germanizációs nyomás ellen a harmincas évek elején megfogalmazódott szláv együttműködési elképzeléseket. (*Kolejka*: i. m. 101.) 1846-ra megszületett František Palacký későbbi ausztrioszlavizmusának alap gondolata. Ekkor írta le Karel Havlíček Borovský a *Pražské noviny*ben megjelent, *Slován a Čech* (Szláv és cseh) című cikkében, hogy a Habsburg Birodalom államkerete jelenti a legfőbb védelmet a cseh (és az illír, délszláv) nemzeti mozgalomnak. (*Jiří Morava*: C. k. disident Karel Havlíček Borovský. Praha, Panorama, 1991. 48–50.)

6 Jan Havránek: Národní jazyky ve školství a jejich význam pro dosažení plné vzdělanosti všech středoevropských etnik. In: Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918. red. Harald Binder – Barbora Křivohlavá – Luboš Velek. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003. 23–32.

7 Szilézia monarchiabeli része és Morvaország között, a jozefinista korszaktól ugyan, fennállt közjogi kapcsolat, amit 1849-ben felszámoltak. (*Marcela C. Efmertová*: Česká země v letech 1848–1918, Praha, Libri, 1998. 46.)

A követelések nem teljesültek. Az 1848. április 8-ai leirat csupán a Cseh Királyságban illetékes központi hivatal felállítását mondta ki.⁸ A cseh nemzeti követelés, a cseh tartományok cseh (szláv) jellegének erősítése azonban, a Monarchia más szláv népeinek ügyével összekapcsolódva, egyre nagyobb jelentőségű lett. A márciusban létrehozott *Guberniální komise*-ből (Guberniumi Bizottság) alakult *Národní výbor* (Nemzeti Bizottság) elérte, hogy cseh képviselők ne menjenek a frankfurti előparlamentre,⁹ illetve megkezdte a frankfurti parlament által inspirált prágai szláv gyűlés¹⁰ előkészítését a Monarchia szláv népeinek képviselői részvételével.¹¹ Ezen fogalmazódott meg a cseh tartományok helyzetét a cseh kiegyezési kísérlet bukásáig meghatározó ausztroszlavizmus koncepciója.¹²

8 Dějiny zemí Koruny české II. Ed. Pavel Bělina – Jiří Pokorný. Praha–Litomyšl, Paseka, 1993. 92–93.

9 František Palacký a több prágai lapnak írt, *Böhmens Verbindung mit Deutschland* (Csehország kapcsolata Németországgal) című cikkében reagált a frankfurti gyűlésre, és véleménye meghatározta az egész cseh politika reakcióját is. Palacký az elutasításkor azzal érvelt, hogy a korábbi kapcsolatok az uralkodókhoz kötődtek, nem a népekhez, így a szláv jellegű cseh tartományokat nem képviselhetik a frankfurti német nemzetgyűlésen. (*Jiří Kořalka: František Palacký (1798–1876) Životopis*. Praha, Argo, 1998. 265–266.) Palacký szerint: „...Bár kicsiny ez a nemzet, de emberemlékezet óta egyedi és önmagává váló; uralkodói korszakok óta részt vettek a német hercegek szövetségében, maga a nemzet azonban sohasem tartotta magát a német nemzet részének, minthogy mások sem tartották annak egyetlen században sem. Csehország kapcsolata előbb a szent Német Birodalommal, majd a Német Szövetséggel sosem volt egyéb pusztán haszonbéri viszonynál, s ezt sem a cseh nemzet, sem a cseh rendek nem voltak hajlandók sem tudomásul, sem figyelembe venni. [...] tehát Csehországnak a Német Birodalommal való mindeddigi viszonya nem értelmezhető egy nemzetnek a másik nemzettel való kapcsolataként, hanem uralkodó s alattvaló kapcsolataként.” (*Václav Černý: A pánszlávizmus kialakulása és gaztettei II. A pánszlávizmus a politikai és demokratikus Szláviában*. In: Kalligram 7–8(1994), 118–119.)

10 *Kolejka*: i. m. 174.

11 A gyűlésen a lengyelek – Galíciából és a porosz területekről –, a csehek, a szlovákok, a ruszinok és a délszlávok képviselői vettek részt, pozíciójuk mégis igen gyenge volt, és belső ellentétek is felmerültek. Szorgalmazták a Monarchia átalakítását a nemzetiségi szempontok figyelembevételével, elítélték Lengyelország felosztását és a magyarországi nemzetiségek helyzetét. Gondosan igyekeztek elkerülni a pánszlávizmus vádját, így a lojalitás talaján álló csehek számára ezért is jelentett nagy megrázkódtatást, hogy a gyűlést, utcai zavargások miatt, Windischgrätz parancsára, szétverték. (*Piotr S. Wandycz: Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody*. Praha, Academia, 1998. 149–150.)

12 *Niederhauser Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*. Bp., Akadémiai, 1977. 80.

1.1.1. A cseh tartományok közjogi helyzete az 1867-es kiegyezésig

Az első ausztriai alkotmány, amely a cseh tartományok helyzetét is szabályozni kívánta, az 1848. április 25-én kihirdetett ún. áprilisi alkotmány¹³ volt.¹⁴ Ez ugyan sosem lépett életbe, de rendelkezései alapján hívták össze a birodalmi gyűlést 1848 májusában.¹⁵ Ez az alkotmányozó gyűlés szerepét töltötte be. A kremsieri (Kroměříž) birodalmi gyűlést feloszlatták ugyan, de az ott megfogalmazódott gondolatok később hangsúlyosan megjelentek az ausztriai, cislajtán alkotmányjogi fejlődésben.¹⁶ A gyűlés feloszlásával a kidolgozott alkotmánytervezet is érvényét veszítette, a kormány újabb, oktrojált alkotmányt hirdetett ki.

A márciusi alkotmányt a kremsieri gyűlést feloszlató császári manifesztummal egy időben hirdették ki. 1849. március 4-ére keltezték, de 1849. március 7-én hirdették ki, amikor a birodalmi gyűlés helyszínét megszállta a hadsereg.

Ez az új, de életbe nem léptetett alkotmány alapvetően centralista szellemű. Nemcsak a cseh és az osztrák tartományok között nem tett különbséget, hanem a magyar területeket sem kezelte külön, és összefüggő vám- és kereskedelmi területet is alkotó egységes államterület gondolatát tükrözte. A Pragmatica Sanctióra hivatkozva örökletes monarchiává nyilvánította Ausztriát, élén a csá-

13 A belügyminiszterre, Franz Pillersdorfra utalva Pillersdorf-féle alkotmánynak is nevezik. (Malý: i. m. 180.)

14 Területi hatálya a Habsburg Monarchiára terjedt ki, a Magyar Királyság, Horvátország és Lombardia-Velence kivételével. Hét részből állt, általános rendelkezéseket tartalmazott a császár helyzetéről, a polgárok politikai és polgári jogairól, a kormányról, a birodalmi gyűlésről és a tartományi gyűlésekről. Az alkotmány megfogalmazta és rögzítette a szabadságjogokat is, a személyi és vallásszabadságot, a sajtószabadságot, a levéltitkot, a bírósági eljárás szóbeliségét és nyilvánosságát, illetve a nemzetiségi egyenjogúságot. (Uo. 180–181.)

15 Az áprilisi alkotmány alapján összeült birodalmi gyűlés legfontosabb feladata új alkotmány kidolgozása volt. A birodalmi gyűlés 1848. július 10-én kezdődött, és 1849. március 7-én oszlatták fel Kremsierben, ahová az októberi, bécsi felkelés után költözött. A gyűlés összetétele meglehetősen demokratikus volt, a cseh képviselők a 120 tagú Ausztroszláv Szövetség képviselői között foglaltak helyet. (Efmertová: i. m. 24–26.) František Palacký a kremsieri gyűlés elé terjesztette a Habsburg Birodalom föderalizálásának tervét. Palacký terve a nemzeti igények kielégítésével, a Monarchia nyolc, nemzetiségi szempontok figyelembevételével kialakított tartományra osztásával gondolta megvalósíthatónak a Birodalom föderalizálását. A cseh tartományokról leválasztotta a német többségű területeket, a Magyar Királyság szlovák lakosságú területeit viszont a cseh tartományhoz csatolta. (Oskar Krejčí: Geopolitika středoevropského prostoru. Praha, Ekopress, 2000. 148–149.)

16 A jellegzetes megfogalmazások között első helyen a cseh történeti tartományokra történő hivatkozást kell említeni, tehát Csehország és Morvaország említését, természetesen birodalmi tartományként, másrészt a kétkamarás birodalmi gyűlés koncepcióját, amely választott képviselőházból és szenátusból (felsőházból) áll, amelynek tagjait a császár nevezi ki. Ez utóbbi elképzelés 1867-ben valósult meg, hasonlóképpen a császár széles jogkörének koncepciójához, amit csupán a törvényhozás terén korlátoz az együttműködés a parlamenttel és a miniszteri ellenjegyzés követelménye. (Malý: i. m. 181.)

szárral, akinek széles joghatóságot biztosított.¹⁷ Az alkotmány további részében rögzítette az egységes állampolgárságot és az egységes jogrendet is. Később Országos Rendtartás kiadására is sor került, Csehországra vonatkozóan 1849 decemberében, ami azonban sosem lett hatályos. A márciusi alkotmány teljes egészében nem lépett életbe, csupán néhány rendelkezése, pátensek és miniszteri rendeletek formájában.¹⁸

Az alkotmányosságot elvető és az abszolutisztikus kormányzási formához visszatérő időszakot az 1851. december 31-i, korlátlan uralkodói abszolutizmuson alapuló rendszert bevezető szilveszteri pátens rendelkezései alapozták meg. A császár tanácsadó testületére, a Birodalmi Tanácsra és a kormány szerepét betöltő miniszteri konferenciára támaszkodva kormányzott. A történelmi tartományok továbbra is fennmaradtak, helytartó irányítása alatt. A cseh tartományok esetében ez három, cseh, morva és sziléziai helytartóságot jelentett, illetve Opavában (Troppau) felállították a kisebb területek irányítására szolgáló, a brünni morva helytartóságtól független presidiumot.¹⁹

A Monarchia külpolitikai vereségei 1859-re a legbefolyásosabb személyiségéről Bach abszolutizmusnak nevezett rendszer bukásához vezettek. A visszatérést az alkotmányossághoz az 1860. október 20-án kiadott októberi diploma szentesítette. Az 1713-as Pragmatica Sanctiót tekintette a Monarchia jogi alapjának, és – a centralizmus mellett – kifejezte a föderalizálás bizonyos fokának szükségességét is az egyes tartományok történeti hagyományai alapján. Alapelvként megfogalmazódott a parlamentarizmus, hangsúlyozva a tartományi gyűlések szerepét. Elismerte a törvényhozó hatalom megosztását a tartományi gyűlések és a Birodalmi Tanács között. A Birodalmi Tanács kompetenciájába tartoztak az egész államot érintő ügyek, elsősorban a pénzügyek, a vámok, a kereskedelem, az értékpapírügyek, a posta, a vasút és a hadügyek. Kimondta továbbá a Magyar Korona alá tartozó területek saját törvényhozó jogát is, ami a gyakorlatban közös alkotmányuk felújítását jelentette. A Cseh Korona közös jogairól azonban nem esett szó az októberi diplomában. A cseh politika ennek ellenére üdvözölte, mivel legalább utalásszerűen, a kihirdetési formulában – „megegyezik országaink és tartományaink történeti jogával és különbözőségével” – a Cseh Királyság történeti jogai megújításának lehetőségét látták.

A Birodalom első felépítését az 1861. februári alkotmány szabályozta ismét, amely kétkamarás Birodalmi Tanácsot (választott tagokból álló képviselőház és az uralkodó által kinevezett tagokból álló felsőház) állított fel, és Országos

17 A hadsereg főparancsnoka hadat üzenhet, békét köthet, intézi a külügyeket, törvényeket hirdethet ki – a felelős miniszter ellenjegyzésével – kinevezheti és felmentheti a minisztereket, nemességet, rendeket és kitüntetések adományozhat. (Uo. 181.)

18 Uo. 171–182.

19 *Efmertová*: i. m. 46.

Rendtartást vezetett be a Birodalom nem magyar tartományai részére. Az alkotmány alapvetően centralizációs szellemű volt, ami elsősorban a tartományi gyűlések törvényhozó hatalmának korlátozásában nyilvánult meg, emellett azonban a bővebb és szűkebb Birodalmi Tanács megkülönböztetésében már kifejeződött a Birodalom dualista berendezésének lehetősége is. A szűkebb Birodalmi Tanács az osztrák tartományok ügyeivel foglalkozott és csak a bővebb Birodalmi Tanácsban jelentek meg a magyar ügyek is, természetesen már magyarországi képviselők bevonásával. A bővebb tanács csak 1863-ban ült össze.²⁰

A František Palacký²¹ és František Ladislav Rieger²² vezette cseh liberálisok, az 1861 elején megalakult *Národní strana* (Nemzeti Párt) kezdetben kedvezően

20 Hans Peter Hye: Das politische System in der Habsburgermonarchie. Praha, Karolinum, 1998. 58–85. (Az erdélyi küldöttek megjelenésével, de ezt a magyar közvélemény nem tartotta legitimnek.)

21 František Palacký (1789–1876) történész, politikus, „otec národa” (a nemzet atyja). A 19. századi cseh nemzeti mozgalom legjelentősebb alakja, a legújabb kori cseh történetírás megteremtője. Morvaországi evangélikus lelkészi családban született, tanulmányait Magyarországon, Trencsénben és a pozsonyi evangélikus líceumban végezte. 1823-ban érkezett Prágába és 1848-ig a cseh történelem tanulmányozásának szentelte magát. Kezdetben a Šternberg család levéltárosa volt, ahol Josef Dobrovský a cseh nemzeti ébredés megindítója irányítása alatt elsajátította a történeti kutatás módszereit. 1831-ben hivatalosan tartományi történészé nevezik ki, hogy megírja a Cseh Királyság történetét. Tudományos munkássága mellett 1831-ben részt vett a cseh nyelvű könyvkiadást támogató *Matice česká* (Cseh Matica) megalapításában és a Cseh Nemzeti Múzeum folyóiratának (*Časopis Českého muzea*) megindításában, amelynek később szerkesztője is lett. Történeti művét először németül jelentette meg, *Geschichte von Böhmen* címmel, három kötetben (1836, 1839, 1842), majd kibővítve cseh nyelven is, melynek címe: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. A cseh politikában 1848-tól vett részt. A hetvenes évek közepéig személyéhez fűződnek a cseh politika meghatározó lépései. 1848. április 11-i levelében utasította vissza a frankfurti parlament meghívását. 1848 júniusában az ausztrioszlavizmus gondolatát hangoztató prágai szláv kongresszus elnöke volt. A kremsieri alkotmányozó gyűlésen benyújtotta a birodalom föderatív átalakításának tervét. 1865-ben megírta – a már a cseh államiság visszaállításának gondolatát hangsúlyozó – az *Idea státu rakouského* (Az osztrák állam eszméje) című munkáját, a kiegyezést követően pedig tagja volt a cseh politikusok Moszkvába utazó küldöttségének. 1872-ben nyugalomba vonult. (Jana Speissová: Palacký František. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. red. František Honzák. Praha, Libri, 1998. 294–296.)

22 František Ladislav Rieger (1818–1903) cseh politikus. Tanulmányait a prágai akadémiai gimnáziumban, a cseh nemzeti ébredés második generációjának vezető alakja, Josef Jungmann osztályában végezte, majd a prágai egyetem előkészítő jellegű bölcsészettudományi karára járt, később pedig jogot tanult Bécsben. A negyvenes években költőként jelentkezett, és 1841-ben a későbbi cseh himnusz szerzőjével, Josef Kajetán Tyllel közösen szervezte meg az első cseh bált. 1842-ben a lengyel emigránsok támogatása miatt letartóztatták, ami lehetetlenné tette, hogy továbbra is állami szolgálatban működjön, így birtoka jövedelméből tartotta fenn magát, és a hazafias tevékenységre összpontosított. Egyesületet alapított a csehországi ipar fejlesztésére (*Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách – Cseh Iparosztönző Egylet*). 1848-ban tagja a Nemzeti Bizottságnak, majd képviselő, Palacký mellett a cseh politika másik vezető személyisége, a cseh liberálisok legfontosabb szónoka. Az abszolutizmus éveiben kiadta az első cseh tudományos enciklopédiát, a *Riegerův slovník naučný* (Rieger Lexikona). 1860-ban a cseh politika újabb korszakát jelentette az általa szerkesztett memorandum eljuttatása az uralkodóhoz, amelyben cseh politikai lap kiadását is kérte. Az 1861-ben meginduló *Národní listy* című lap első vezércikkét is ő írta. Palacký halálát követően a cseh politika első számú vezetője lett, de a nyolcvanas évek végére az általa vezetett ócehek mindinkább teret vesztek az ifjúcsehekkel

reagáltak a februári alkotmányra, mivel bár az alkotmány a cseh államjogi igényeket nem vette figyelembe, az alkotmányosság megújítása mégis reményeket ébresztett a további liberalizálásra és a cseh nemzeti érdekek megjelenítésére.

A februári alkotmány lényeges része volt az Országos Rendtartás és a 15 tartományi gyűlésbe történő választásokat szabályozó Választási Rendtartás.²³ A tartományi gyűlések – amelyek különösen 1864 után a cseh politikai fejlődés meghatározó színtereivé váltak²⁴ – joghatósága elsősorban a mezőgazdaság, a közmunkák és a tartományi költségvetés területére vonatkozó törvényhozó hatalomban testesült meg. A tartományi gyűlések végrehajtó rendelkezéseket adhattak ki a birodalmi törvények mellé községi, egyházi és oktatási ügyekben. A tartományi gyűlés elnöke Csehországban az országos marsall (marsálek), Morvaországban pedig az országos kapitány (hejtman) volt, akiket a császár nevezett ki. A tartományi gyűlések ugyanakkor a tartományi önkormányzat szerveiként is működtek, és e vonatkozásban végrehajtó orgánumai a tartományi bizottságok voltak. Kezelhették a tartományi tulajdont, és felügyelték az alacsonyabb államigazgatási egységeket. A tartományi gyűléseknek meghatározó szerepük volt a Birodalmi Tanács összetételének kialakításában, legalábbis ami a képviselőházat illeti, ahová képviselőket küldhettek. Az ausztriai parlamentarizmus kezdeti időszakában, 1873-ig tehát a tartományi gyűlések választási rendje határozta meg a Birodalmi Tanács képviselőházának összetételét és struktúráját is. A választási rendszer alapjává a kúriák váltak, amelyek a rendi érdekképviseleti rendszer és a vagyonos rétegek polgári kormányzásfelfogása közötti kompromisszumot képviselték. A választók és a képviselők négy kúriába tartoztak, a nagybirtokosiba, a kereskedelmi kamarákéba, a városiba és a községibe.²⁵ A cseh képviselők abban a reményben érkeztek a Birodalmi Tanácsba, hogy sikerre viszik a cseh politikai követeléseket. A Birodalmi Tanácsban azonban nem voltak magyarországi, itáliai és horvát képviselők, így szövetségesek híján alulmaradtak a német polgárság képviselőivel szemben.

E kudarc a cseh politikát szembefordította az alkotmánnyal. 1863-ban, a *Národní listy* című lapban megjelentetett, passzív ellenállást hirdető új cseh nemzeti programnak megfelelően, a cseh történeti államjog megsértésére hivatkozva a cseh képviselők elhagyták a Birodalmi Tanácsot, és csupán 1879-ben tértek

szemben. Az 1891-es kampányban, amely főként az ócsehek által kezdeményezett nyelvi rendezésről, a punktációról szólt, a közvélemény is ellene fordult. Ezután visszavonult a nyilvános politikától. (*Jarmila Koudelková – František Koudelka: Rieger František Ladislav. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. red. František Honzák. Praha, Libri, 1998. 342–344.*)

23 *Malý: i. m.* 189.

24 *Jiří Kořálka: Altes und Neues in den böhmischen Ländern. In: Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. 1. Teil. Von der Revolution zur Gründerzeit 1848–1880. Beiträge. Hrsg. Harry Kühnel – Elisabeth Vavra – Gottfried Stangler. Wien, Niederösterreichische Landesmuseum, 1984. 277.*

25 *Malý: i. m.* 189.

viszza. Hasonlóképpen cselekedtek a morvaországi cseh képviselők is.²⁶ Megváltozott az addig egyértelműen az ausztrioszlavizmus alapján álló cseh politikai felfogás is. František Ladislav Rieger ugyan még a nemzetek egyenjogúságát hangoztatta,²⁷ František Palacký viszont 1865-ben, az *Idea státu rakouského* (Az osztrák állam eszméje) című cikksorozatában részletesen kibontva az új politikai programot, már a történeti jogi elveken alapuló föderalista átalakítás tervét állította az etnikai föderalizmus helyébe.²⁸

1.1.2. A kiegyezés

A magyar kiegyezés megszületése komoly változásokat hozott a cseh tartományok életében. 1866-ban a porosz háború a cseh tartományok területén zajlott. A megszálló porosz szervek igyekeztek ugyan maguk felé fordítani a csehek rokonszenvét,²⁹ a háború végül mégsem érintette a tartományok helyzetét a Birodalomban. A csehek hűnek bizonyultak Ausztriához, de immár megkeverülhetetlennek vélték az államjogi helyzet rendezését. A cseh politika nem bizonyult egységesnek a cél elérésének mikéntjében. Még az 1863-ban indult passzív politika időszakának kezdetén két fő irányzat alakult ki: a későbbi két

26 *Efmertová*: i. m. 54.

27 *Robert Sak*: Rieger. Konzervativec nebo liberál? Praha, Academia, 2003. 147.

28 *František Palacký*: Az osztrák állam eszméje. In: *Esszék és tanulmányok hét évszázad cseh irodalmából*. Vál. Jaroslava Pašiaková. Bp.–Bratislava, Európa–Madách, 1988. 105–121.

29 A megszálló porosz erők barátságosan viselkedtek, hogy megszerezzék a tartományok lakosságának szimpátiáját, illetve hogy kihasználják a cseh nemzeti politikai törekvéseket. E gondolat vezérelte a porosz vezetés kiáltványát is, miszerint porosz győzelem esetén ugyanúgy lehetőséget adnak a csehek és a morvák számára politikai aspirációik megvalósítására, mint ahogyan azt a magyaroknak biztosítják a Habsburg Birodalomban. Ugyancsak együttműködtek a cseh emigrációval – különösen az 1848-as, prágai pütkösdí felkelés diákvezérével, Josef Václav Fričcel –, valamint a csehországi radikálisokkal, Thurn-Taxiszal és Josef Barákkal. Ennek eredményeként a radikálisok, ahogy az Antonín Kotík újságíró Berlinben kiadott, az exuláns Jakub Jakobeus a cseh protestánsok Fehérhegy utáni történetét feldolgozó írására, a *Lacrumae gentis Slavonicae* (A szláv nép könnyei) (*Mészáros Andor*: Cesta a stanice českých exulantů. In: *Ludia ľudom bez hranic. Zborník referátov z mezinárodnej konferencie Helsinské občianske zhromaždenie v Slovenskej republike*. Ed. Pavol Bohony. Nitra, Nitrianska pobočka HOZ, 2000, 103–109.) utaló pamfletjéből – a *Pláč koruny české čili upřímná slova Staročecha propovídaná milým krajanům léta bídý 1866* (A cseh korona könnyei, azaz egy ócseh kedves cseheinek előadott őszinte szavai a nyomorúság idején, 1866-ban) – is kitűnik, már az állami önállóság gondolatát is eljuttattak. Eszerint az önállósult cseh tartományok egy közép-európai föderáció részeként hid lennének a németiség és a szlávság között. Mérsékeltabb körökben azonban inkább félelmet keltett az esetleges porosz befolyás, tartottak a porosz tőke, az értelmiség befolyásától, ami szerintük a cseh nemzeti érdekek teljes megsemmisüléséhez vezethet. Így számukra a porosz beavatkozás inkább a Habsburg Monarchia felértékelődését hozta, különösképpen mivel a Poroszország vezetésével egységesülő Németországból kimaradó Ausztria részeként a cseh tartományok is elveszítik minden, Németországhoz kapcsolódó államjogi köteléküket. (*Jan Křen*: *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Praha, Academia, 1990. 174–175.)

meghatározó politikai párt előzménye, a konzervatív-liberálisokból álló ócsehek és a radikális ifjúcsehek irányzata.³⁰

Az ifjúcsehek képviselői, akik a polgárság támogatását élvezték, a patrióták régi, romantikus iskolájával szemben léptek fel,³¹ és a helyi, hazai politikai tevékenységet részesítették előnyben. A követeléseket demonstrációk szervezésével, államjogi petíciók benyújtásával vélték megvalósíthatónak. Az ócsehek inkább a magas politikában, Bécsben látták a cseh kérdés megoldásának lehetőségét,³² így kudarcukat követően annak a radikális kritikának tették ki magukat, amelyből valaha ők is kiindultak.³³

A cseh társadalom azonban még gyengének bizonyult érdekei érvényesítéséhez. 1867-ben, amely meghatározó változást hozott az alkotmányos berendezkedésben, a cseh történeti államiság elismerése nem következett be.³⁴ A Birodalom dualista felosztása osztrák és magyar részre mégis meghatározónak bizonyult a cseh politika további fejlődésében. Az 1867-es törvények nem vették ugyan figyelembe a cseh társadalom államalkotó jellegét, nem ismerték el politikai

30 Az ócsehek vezetői František Palacký és František Ladislav Rieger, az ifjúcsehekéi Karel Sladkovský és Julius, illetve Eduard Grégr voltak. (*Efmertová*: i. m. 54.)

Karel Sladkovský (1823–1880) újságíró, politikus. Bécsi jogi tanulmányait követően 1848-ban tért vissza Prágába, és a diákság vezetője lett. Részvételéért a cseh radikálisok Bakunyinnal közösen tervezett felkelésében halálra ítélték, amit 1851-ben 20 évnyi börtönbüntetésre változtattak. 1857-ben amnesztiával szabadult, de állandó rendőri felügyelet alatt élt. A hatvanas évek elejétől vett ismét részt a cseh politikai életben. A *Čas* (Idő), a *Hlas* (Hang) és a *Národní listy* (Nemzeti Lapok) című lapok munkatársa volt. 1861-ben rehabilitálták, és tartományi gyűlési képviselő lett. 1874-től az ifjúcsehek vezetőjeként működött, a tömegdemonstrációk kedvelt szónoka volt. Leghíresebb beszédét a prágai Nemzeti Színház alapkövének elhelyezésekor mondta el. (*Jarmila Koudelková – František Koudelka*: Sladkovský Karel. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. red. František Honzák. Praha, Libri, 1998. 369–370.)

Julius Grégr (1831–1896) újságíró, politikus. 1860-ban, amikor a František Rieger által kezdeményezett cseh politikai napilap szerkesztéséhez a hatóságok által kevésbé ismert személyt kerestek, Julius Grégrre esett a választás. Az 1861. január 1-jétől 10 ezer példányban megjelenő *Národní listy* című lap a 19. század meghatározó cseh napilapjává, a későbbi ifjúcsehek központi orgánumává vált, Julius Grégr pedig a korszak meghatározó politikusa lett, 1874-től az ifjúcsehek egyik vezetője. Karel Sladkovský halálát követően a realisták felbukkanásáig már egyedül ő vezette az ifjúcsehek. (*Jarmila Koudelková – František Koudelka*: Grégr Julius. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. red. František Honzák. Praha, Libri, 1998. 116.)

Eduard Grégr (1827–1907) újságíró, politikus, Julius Grégr fivére, az ifjúcseh párt egyik alapítója. Pályafutását orvosként kezdte. Jan Evangelista Purkyněnek a modern cseh természettudományi gondolkodás alapítójának asszisztense volt, majd a prágai egyetem docense. 1861-ben választották a tartományi gyűlésbe, ezután teljes mértékben a politikának szentelte magát. Nyomdát, kiadót alapított, és az ifjúcsehek radikális szárnyának vezetője lett. (*Koudelková, Jarmila – Koudelka, František*: Grégr Eduard. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha, Libri, 1998. 115–116.)

31 *Urban*: i. m. 193.

32 *Dějiny zemí Koruny české* II. i. m. 110.

33 *Urban*: i. m. 193.

34 *Malý*: i. m. 187.

entitásként, de biztosították szabad fejlődését a Monarchián belül, így a cseh társadalom gazdasági, kulturális és politikai potenciálja gyorsan fejlődött.³⁵

A kiegyezést követően a Birodalom Lajtán inneni részéhez³⁶ tartozó cseh tartományok történeti államiságának helyreállítása, a Magyar Királysággal egyenrangú helyzet elérése lett a legfőbb cél. A magyar állam fejlődése a cseh közvélemény számára többnyire féltékenyen szemlélt példává vált a politikai és nemzeti fejlődés vonatkozásában.

A Lajtán inneni tartományok részére 1867-ben egy sor alapvető törvényt bocsátottak ki, és mivel valójában az alkotmányuk volt, együttesen a decemberi alkotmány megjelölést kapták. Ez az alkotmány több szempontból is az ausztriai alkotmányfejlődés csúcsa, egyrészt mert ez a Birodalom utolsó alkotmánya és egészen 1918-ig volt hatályban, másrészt pedig több olyan polgári szabadságjogot rögzített, amelyeket a Monarchia felbomlását követően az utódállamok alkotmányaiba is változatlanul átemeltek. A decemberi alkotmány formálisan a februári továbbfejlesztése. A birodalmi képviselő, a Birodalmi Tanács továbbra is kétkezes maradt, és a kamarák létrehozása is az előző szabályozással megegyezően történt. A képviselőház tagjait továbbra is a tartományi gyűlések választották.³⁷

1.1.3. Cseh reakció a kiegyezésre, a cseh kiegyezési kísérlet

A cseh politikai követelések 1867-től határozottabban jelentek meg a Birodalom politikai életében. A kiegyezést közvetlenül megelőző időszakban és azt követően a cseh politika képviselői, František Ladislav Riegerrel az élen, igyekeztek a cseh kérdést a magyarral egy szintre emelni.³⁸ Az alkotmányosság felújítása a

³⁵ Urban: i. m. 197.

³⁶ A Birodalomnak azt a részét, ahová a csehek által lakott tartományok az osztrák–magyar kiegyezés megkötése után kerültek, hivatalosan „a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és tartományok közösségének” nevezték, ami egyben kifejezte azt a tényt is, hogy a közös uralkodó személyén túl e területeket csupán a közös parlament köti össze. Általánosan azonban Ciszlajtániának nevezték ezt a területet, és használatos volt az Ausztria elnevezés is, ami az 1804-ben I. Ferenc által alapított Osztrák Császárság dinasztikus nézőpontját tükrözte. Ciszlajtánia 17 királyság és tartomány volt: a Cseh Királyság, a Morva őrgrófság, a Sziléziai hercegség, a Galíciai és a Dalmát Királyság, az Ens feletti és alatti Ausztriai főhercegség, a Salzburgi, Stájer, Karintiai, a Krajnai és a Bukovinai hercegség, az Isztriai őrgrófság, a Tiroli és Görzi grófság, Voralberg tartomány, illetve Trieszt város és környéke. (Mály: i. m. 187.)

³⁷ Uo. 185–188.

³⁸ Ezt az 1865. július 3. és 9. között szerkesztett emlékirat ki is mondja: „Királyságunkban senki sem érti, hogy az uralkodó és az osztrák államférfiak szemében a gazdag és dicső cseh koronának miért lenne kevesebb joga a méltatásra, egységének védelmére és önmeghatározására, mint a magyar koronának...” („Nikdo nepochopí se v království našem, proč by před očima panovníků a státníků rakouských bohatá a slavná koruna česká měla mítí méně nároku na ocenění a na chránění celistvosti své a sebeurčení svého než koruna uherská...”) idézi: Otto Urban: Česká společnost 1848–1918. Praha, Svoboda, 1982. 194.)

cseh politikát is új koncepció kidolgozására sarkallta. A kiegyezéssel módosult a nemzeti követelések jellege. Az ausztroszlavizmus ekkorra már idejétmúlt elképzelésnek bizonyult, és a kremsieri parlamentben felbukkant föderalizációs elképzelések sem tűntek reálisan megvalósíthatónak. A nemzeti célokat a cseh politika már egyértelműen a történeti cseh államiság, a történeti államjog megújításában látta. A cseh követelések igénye immár a magyarországi megoldáshoz hasonlóan, a Cseh Korona Országai állami jogainak elismerése és a közös szervek ennek megfelelő átalakításának igénye volt. Az önálló államiság megteremtését a Habsburg Monarchia keretein belül kívánták. Meghatározó változás volt a jogok teljességének követelése. A konzervatív nemesség továbbra is csupán a cseh államjog (a Cseh Királyság jogainak) elismerését tartotta eléréndőnek a tartományi autonómia alapján.³⁹ Egyes képviselői⁴⁰ azonban már 1861 elejétől közeledtek a cseh liberálisokhoz, akiknek követelései ekkor már a nemzeti önrendelkezés elvéből indultak ki. Nyelvi egyenjogúságot követeltek a hivatalokban és az iskolákban és a nemzeti intézmények támogatását. E követelések alapja az októberi diploma, illetve a liberalizmus és a föderalizmus alapelvei.

A cseh történeti államjog érvényesítésének programja a nemzeti megújodás politikai programja is volt, és a nemzet, a nyelv egységesítését és a történeti hagyományok új tartalommal való megtöltését is jelentette. Rövid időn belül teljes támogatást kapott a cseh nyelvű lakosság körében, képviselői pedig már az egész nemzet nevében léphettek fel. A kiegyezés tehát aktivizálta a cseh politikát, amelynek képviselői először külföldön próbáltak támogatót találni. 1867-ben a cseh politika meghatározó személyiségei⁴¹ Moszkvában jártak, ahol demonstratív módon részt vettek a néprajzi kiállításon és a cár is fogadta őket. A „csehek moszkvai zarándoklata”, ahogyan a kortársak az utazást nevezték, nem hozott semmiféle konkrét politikai eredményt, de ismét felszínre jutottak a cseh társadalomban addig is meglévő ruszofil érzések, ami inkább rontotta a csehek megítélését a Birodalomban. František Ladislav Rieger még ugyanebben az évben Párizsban III. Napóleon császár figyelmét is megpróbálta felkelteni a nemzet iránt. Ezek voltak az első akciók, amelyek külföldön jelenítették meg a

39 Ezt tekinthetjük az egyik oknak, hogy bár Deák Ferenc nyilvánosan elismerte a cseh történeti jogokat, nem kerülhetett sor közeledésre, magyar–cseh összefogásra, hiszen míg Deák maga mögött tudhatta a magyar országgyűlés teljes támogatását, addig a cseh liberálisok kisebbségben voltak. (Uo. 196.)

40 Vezetőjük Jindřich Clam-Martinic gróf volt, aki még 1861 januárjában találkozott Riegerrel, majd 1867 és 1871 között az államjogi küzdelem meghatározó alakjává vált. 1879 után a Rieger vezette Cseh Klub alelnöke volt. (*Jarmila Koudelková – František Koudelka: Clam-Martinic Jindřich Jaroslav hrabě. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. red. František Honzák. Praha, Libri, 1998. 62.*)

41 Többek között František Palacký, František Ladislav Rieger és Julius Grégr.

Monarchiában élő csehek követeléseit, így a későbbi ilyen jellegű akciók egyfajta előképei voltak.⁴²

A történeti jogokra hivatkozás egészen az elvetélt cseh kiegyezési kísérletig meghatározta a cseh politika alakulását. Az említett külföldi akciók mellett a cseh nemzeti mozgalom is elmozdult az alapvetően kulturális emancipációt célzó alapállásáról, és egyre inkább a történeti jogokra alapozott politikai követelésekre koncentrált. Jó alkalmat adott erre például a cseh koronázási ékszerek átszállítása 1867-ben, Bécsből Prágába. Bár a vonat éjszaka haladt át az országon, tömegdemonstráció kísérte. Ilyen volt 1867. november 8-án, a fehérhegyi csata évfordulóján tartott megemlékezés a csata egykori színhelyén, valamint 1868. május 15. és 17. között a cseh Nemzeti Színház alapkövetétele. A tömegdemonstrációk legelterjedtebb formája az ún. *népi tábor* volt. Ezek nem csupán elnevezésükben kapcsolódtak az ekkor rögzülő cseh történeti kánon központi jelentőségűvé váló korszakához, a huszitizmushoz és az ennek alapján fokozatosan kialakított forradalmi, plebejus demokrata hagyományhoz. Résztvevők a külsőségekben is a huszita irányzat mintájára⁴³ táboritáknak nevezték magukat, és gyakran használták a kelyhes zászlót is. Az 1868 tavaszától, nyaratól rendszeresen tartott gyűléseket általában a történelemhez kötődő helyszíneken rendezték. Az elsőre 1868. május 10-én a Říp-hegyen került sor, de volt tábor a Vítkovon és a Blaník-sziklán is.⁴⁴ Táborokat egészen a kilencvenes évek elejéig rendszeresen szerveztek, de a hetvenes évek végétől vesztek radikalizmusukból, és inkább már nemzeti jellegű ünnepségekké, illetve választási gyűlésekké váltak.⁴⁵ Nagy szerepük volt abban, hogy a nemzeti mozgalom szinte az összes csehországi városban megjelent, és általánosan elfogadottá vált a cseh történeti jogok követelése.⁴⁶

A cseh politikában ettől az időszaktól kezdve aktívan részt vett az egyre nagyobb számú és gazdaságilag erősödő polgárság. Sorra alakultak a különféle egyletek, és egymást követték a hazafias megmozdulások. 1868. augusztus 22-én a cseh tartományi gyűlés 81 képviselője deklarációt fogadott el az államjogi

42 Dějiny zemí Koruny české II. i. m. 110–111.

43 A Jan Žižka z Trocnova hadvezér vezette, a közeli világvégében hívó husziták által 1420-ban alapított településből fejlődött ki a későbbi Tábor városa, amelyről a huszitizmus egyik radikális irányzata kapta nevét. (*František Šmabel: Husitská revoluce 3. Kronika válečných let. Praha, Univerzita Karlova, 1996. 32.*)

44 A Říp-hegy a cseh nemzeti mítosz szerint az államalapítás központi helye, itt pihentek meg először későbbi hazájukban a Čech ősatya vezette csehek, a Vítkov-hegy a Jan Žižka vezette huszita hadak 1420-as, a keresztes seregek felett aratott első nagy győzelmére emlékeztette a cseheket, Blaník-szikla pedig a nemzeti mítosz szerint a súlyos veszedelmek idején a cseh nemzet védelmére kelő, álomba merült cseh vitézeket rejti.

45 Petr Čornej: *Lipanské ozvěny. Praha, H&H, 1995. 49–83.*

46 Dějiny zemí Koruny české II. i. m. 110–111.

kérdésről. A deklarációt, amelyhez a cseh nemesség képviselői nem csatlakoztak, František Ladislav Rieger készítette. Tiltakozásul az osztrák–magyar dualizmus-sal szemben elutasította a Cseh Királyság és a Morva őrgrófság betagolását az új államba, és történeti különállásuk elismerését szorgalmazta. A Monarchiához fűződő viszonyt dinasztikusnak értékelte, ami a cseh nemzet és az uralkodóház szerződésén nyugszik. Leszögezte, hogy semmiféle változás nem lehetséges új szerződés nélkül „a cseh király és a helyesen és igazságosan képviselt cseh nemzet között”. Ennek hiányában a Birodalmi Tanácsot inkompetensnek tekintették a cseh államiséget, annak autonómiáját és pénzügyeit érintő törvények meghozatalában. Néhány nappal később, 1868. augusztus 25-én kevésbé harcias nyilatkozattal a morva tartományi gyűlés 28 cseh képviselője is csatlakozott a cseh tartományi gyűlés deklarációjához.⁴⁷

A nemzetközi folyamatok, elsősorban Poroszország megerősödése a porosz–francia háború következtében, megegyezésre sarkallták a bécsi kormányzatot a cseh politikai erőkkel, hiszen nem volt kizárható egy újabb háborús konfliktus sem. Karl Sigmund Hohenwart kormánya 1871 szeptemberében kezdte meg a cseh kiegyezés előkészítését. Az uralkodó támogatásával tárgyalásokat kezdett a cseh politikusokkal, a már jelentős cseh polgárság képviselőivel, elsősorban František Ladislav Riegerrel és a cseh arisztokráciával, mindenekelőtt Jindřich Clam-Martiniccal. A kabinet felkérte a cseh tartományi gyűlést, dolgozza ki a Cseh Királyság új közjogi helyzetének alapelveit. A tárgyalások így formálisan a deklaráció alapján zajlottak, de új közjogi berendezkedés kialakítására irányultak.

A cseh képviselők 1871. október 10-én fogadták el a 18. *fundamentální článkek*nek (fundamentális cikkely) nevezett, pontot, egy későbbi cseh kiegyezés alapját. Nem vetették el az osztrák–magyar kiegyezést, és nem jelent meg bennük a Cseh Korona Országai egységének gondolata sem. Morvaország teljes mértékben önállóan lépett fel, Szilézia pedig részt sem vett a folyamatban. A Cseh Királyság sem vált el olyan határozottan Ausztriától, mint a történeti jogait visszakapott Magyarország. Szubdualizmus jött volna létre, így Csehország csupán Ciszlajtánián belül élvezett volna bizonyos autonómiát. A közös ügyek vonatkozásában kimondottan elismerték az 1867-es kiegyezést, így annak rendelkezései alapján a külügy, a hadügy és a pénzügy terén közös kormányzás valósult volna meg. Ezekén felül közössé tették még az adó- és vámügyeket, illetve a postát és a közlekedést, amiket a Monarchia egész Lajtán inneni területére kiterjedő hatáskörű szervek irányítottak volna. Az államélet fennmaradó területei a jelentősen megnövelt jogkörű tartományi gyűlés, illetve a felállítandó tartományi kormányzat alá tartoztak volna. A fundamentális cikkelyek ki-

47 Efmertová: i. m. 75.

mondták, hogy a Birodalmi Tanácsot a tartományi gyűlések delegáltjaiból álló kongresszus és egy szenátusnak nevezett felsőház váltja fel. A cseh államot az osztrák tartományok közös kormányában a cseh udvari kancellár képviseli.⁴⁸ A pontok tehát elismerték a Cseh Királyság önrendelkezését az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül, Csehországban a végrehajtó hatalom a cseh tartományi gyűlésnek felelős cseh kormány kezébe került volna minden olyan kérdésben, amit nem nyilvánítottak kifejezetten közös ügygyé. A kiegyezést a Birodalmi Tanácsban és a cseh tartománygyűlésen is el kellett fogadni.⁴⁹

A cseh kiegyezés, a Monarchia szubdualista átalakulásának ügye végül elbukott. Elsősorban azért, mert a Monarchia német és magyar vezető rétegében egyre erősebb félelem alakult ki vezető szerepük elvesztésétől. A Cseh Királyság önrendelkezésének megteremtésében ugyanis olyan szláv központ kialakulásának lehetőségét látták, amely vonzó lehet a Monarchiában többségben levő szláv népek számára, és ez idővel esetleg szláv jelleget adott volna a Monarchiának. Az uralkodó 1871. október 30-án a cseh tartománygyűlésnek küldött leiratában visszavonta ígéretét a kiegyezés elfogadására és cseh királlyá koronázására. A kiegyezési kísérlet, a cseh történeti jogok legalább részbeni elismerésének kudarca nemcsak a nemzetiségi ellentéteket élezte ki, hanem lehetetlenné tette a Monarchia föderációs átalakítását és meghosszabbította a cseh politika passzívításának időszakát is.⁵⁰

1.1.4. Csehország a kiegyezési kísérlet bukása után

A kiegyezési kísérlet bukása nagy traumát jelentett a cseh közvélemény számára, és komoly változásokat eredményezett a cseh politikában. A csalódottságot csak fokozták az 1872 tavaszi tartományi gyűlési választások, amelyek a kétes üzletekre utaló chabrus választás elnevezést kapták. A német polgárság ugyanis nagybirtokok, illetve inkább az ezekhez kötődő szavazatok felvásárlásával is kísérletet tett pozícióinak erősítésére. A cseh polgárság megpróbálta ugyan

48 A Cseh Korona Országainak egysége csupán itt jelent meg a fundamentális cikkelyekben, hiszen a központi kormányzat tagjává váló cseh kancellár hatáskörébe a Cseh Korona összes tartományainak ügyei beletartoztak. (Uo. 78–79.)

49 *Maňák*: i. m. 195–196.

50 A passzív politikával szemben kialakított viszony eltávolította egymástól a cseh politika két irányzatát, a passzív politikát már 1874-ben feladó szabadgondolkodó ifjúségeket és a képviselői szervekbe csupán 1878-ban visszatérő nemzeti, ócseh pártot. Az ócseh párt 1879-től Eduard Taafét támogatta, és több engedményt is elért, elsősorban a nyelvi egyenjogúság ügyében (a prágai egyetem bifurkációja cseh és német intézményre, belső, hivatali nyelvi egyenjogúság stb.). A párt azonban fokozatosan elvesztette befolyását, különösen, amikor az ún. punkció – a nyelvhasználat nemzetiségi arányhoz kötése – elfogadásával a radikálisabb nyelvi követelésekről is gyakorlatilag lemondott. (Uo. 189–200.)

felvenni a versenyt a némettel, de ehhez még nem rendelkezett megfelelő erővel. Egyes cseh politikusok azonban egyre élesebb kritikát fogalmaztak meg a passzivitás ellen, mivel attól tartottak, hogy az politikai apátiát eredményez a cseh közvéleményben, ami pozícióvesztéssel járhat.

Az 1873-as választási reform⁵¹ után kialakult helyzetben 1873. október 29-én a cseh politika képviselői mégis úgy határoztak, hogy a cseh arisztokrácia néhány tagjának példáját követve folytatják a passzív politikát, továbbra sem küldik el képviselőiket a tartományi gyűlésbe és immár a Birodalmi Tanácsba sem.⁵² A leginkább František Palacký és František Ladislav Rieger véleményét tükröző elhatározás mögött az állt, hogy az európai erőegyensúlyban a cseh kérdés megoldásának feltételeit kedvezően érintő, döntő változások várhatók.⁵³ A két politikus vitathatatlan tekintélye szinte megkérdőjelezhetlenné tette e lépést, bár az ifjúcsehek között már sokan voltak, akik úgy vélekedtek, hogy a döntés inkább károsan hat a nemzeti érdekekre.

A passzív politika feladása elsőként Morvaországban következett be. A morva képviselők a csehek ottani eltérő élethelyzetére hivatkozva már 1873-ban csupán a morva tartománygyűlés összeüléséig mentették ki magukat a részvétel alól a Birodalmi Tanácsban. 1874 januárjában előbb a tartományi gyűlésen, egy évvel később pedig már a Birodalmi Tanácsban is részt vettek.

Ezek a passzív politika kérdésében kialakuló nézeteltérések tovább mélyítették a cseh politikai élet régebbi megosztottságát. A nemzeti mozgalom idősebb nemzedékével szembeforduló néhány ifjúcseh képviselő a morva képviselők példájának hatására 1874 októberében úgy döntött, visszatér a tartományi gyűlésbe. E lépés eredménye a két irányzat szervezeti elkülönülése is 1875 elején.⁵⁴ Az ócseh Nemzeti Párttal szemben szervezetileg is megszületett az új, *Národní strana svobodomyšlná* (Szabadelvű Nemzeti Párt), az ifjúcseheknek a Nemzeti Párt radikálisából már régóta szerveződő pártja. Mindkét erő a polgárságot képviselte, és világnézetileg sem álltak távol egymástól. A liberális ifjúcsehek tulajdonképpen csupán radikálisabbak voltak az ócseheknél, és a század utolsó éveit jellemző, a nagy államjogi követeléseket feladó, az apróbb kedvezmények elérésére törekvő ún. szakaszos politika elindítói voltak.⁵⁵ Az ócsehek elsősorban a városok, a tehetősebb polgárság, a honoráciorok pártja lett, míg az ifjúcseheké a feltörekvő, éppen

51 A reform alapján a Birodalmi Tanácsba is közvetlen választások útján kerültek a képviselők, ami a korábbi rendszerhez, a tartományi gyűlések által történt delegáláshoz képest rosszabb helyzetbe hozta a cseh politikusokat. (Hye: i. m. 194.)

52 Efmertová: i. m. 83.

53 Hugo Traub: F. L. Rieger. Praha, Manes, [é. n.] 170–171.

54 Efmertová: i. m. 83.

55 Halász Iván: A cseh pártrendszer főbb törésvonalai és regionális összefüggései. In: Regionális és nemzeti identitás Közép-Európában. Szerk. Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovic Rita. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2003. 457.

születőben lévő vállalkozó polgárok, az ország középső részén (Mladá Boleslav környéke és a Říp-hegy lábánál elterülő Podřipsko) élő gazdagabb földművesek, illetve a demokrata gondolkodású, antiklerikális és gyakran antiszemita nézeteket is hangoztató értelmiség pártjává vált. Fontos különbség, hogy az ócsehek inkább tekintélyes személyiségek klubjára hasonlítottak, az ifjúcsehek már szervezett politikai pártként működtek, viszonylag állandó struktúrát, sajtót alakítottak ki, és működő területi szervezetet hoztak létre. Az ifjúcsehek a kezdetektől tudatosan formálták a közvéleményt. A tartományi gyűlésen mindenekelőtt a polgári jogok kiszélesítésére, az általános választójog elérésére és az oktatás fejlesztésére törekedtek, amit azonban igen gyakran vallásellenes propagandára szűkítettek. Leghatásosabb eszközüknek a sajtó bizonyult. Hozzájuk kötődött az egyik legbefolyásosabb századvégi cseh napilap, a *Národní listy*, amelyet egyik vezetőjük, Eduard Grégr alapított. Szerkesztősége nyitva állt a kor legkiemelkedőbb irodalmi személyiségei, többek között Jan Neruda⁵⁶ és Jakub Arbes előtt.⁵⁷

A hetvenes években már az ócsehek és az ifjúcsehek szembenállása határozta meg a közéletet. Az ifjúcsehek még kisebbségben voltak ugyan, de az általuk kezdeményezett ügyek egyre nagyobb támogatást kaptak, olykor még az ócsehek képviselőitől is. Ez már megkérdőjelezte az ócsehek passzív politikájának létjogosultságát. 1876 után František Palacký, a passzív politika legfőbb képviselője halálát követően mind többen szorgalmazták az ócsehek és ifjúcsehek közös fellépését. A legvégsőig csupán František Ladislav Rieger tartott ki a passzív politika folytatása mellett, bár 1877-ben már Karel Sladkovskýval közösen javasolta az ócseh és ifjúcseh képviselőket egyesítő *Státoprávní klub* (Államjogi Klub) létrehozását.⁵⁸ 1878. október 23-án, egy nappal a cseh tartományi gyűlés összehívása előtt a cseh képviselők öt ócseh – köztük Rieger – ellenszavazatával a passzív politika feladása mellett döntöttek. Így 1878-tól már mindkét cseh párt részt vett a tartományi gyűlésen, 1879-től pedig a Birodalmi Tanácsban. Ezzel megkezdődött az aktív politika időszaka.

E korszak már a két cseh párt együttműködését kívánta. A cseh- és morvaországi képviselők megalakították a *Český klub*ot (Cseh Klub). Rieger további

56 Jan Neruda (1834–1891) költő, író, újságíró. A 19. század egyik legjelentősebb irodalmi személyisége, a tárca műfajának megteremtője a cseh újságírásban. A *Čas*, a *Hlas* című lapoknál dolgozott, mielőtt a *Národní listy* publicistája lett. (Marie Honzáková – František Honzák: Neruda Jan. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. red. František Honzák. Praha, Libri, 1998. 284–285.)

57 *Malý*: i. m. 196–197. Jakub Arbes (1840–1914) író, újságíró. Jan Neruda tanítványa. A történeti jogokra hivatkozó és a szociális állapotokat bíráló cikkei miatt többször vizsgálatot indítottak ellene, 1873-tól pedig egy év börtönre is ítélték. (Marie Honzáková – František Honzák: Arbes Jakub. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. red. František Honzák. Praha, Libri, i. m. 18–19.)

58 *Sak*: i. m. 214.

szövetségeket keresett e megegyezéshez, és komoly tárgyalásokat folytatott a cseh nemzeti követeléseket támogató német liberálisokkal. A liberálisok legerősebb csoportja ugyanakkor a lengyel nagybirtokosokkal és az osztrák klerikális erőkkal egyezett meg, létrehozva az Eduard Taafe konzervatív kormányát támogató *vasgyűrű koalícióját*.

A Birodalmi Tanács összehívását követően, 1879. november 17-én, a cseh küldöttek négy memorandumot nyújtottak be *Államjogi tiltakozás* címmel. A nemzetiségek egyenjogúságának alkotmányos elvére hivatkozva nyelvi egyenjogúságot követeltek a hivatalokban és az oktatásban. Mivel Taafének szüksége volt kormányzásához a cseh képviselők támogatására is, a nyolcvanas évek elején a nyelvi egyenjogúság kérdésében sikerült bizonyos engedményeket elérni. Ez jelentette az ún. szakaszos politika korszakát, amikor rendkívül jelentős apróbb eredményeket, Rieger szavaival élve morzsákat sikerült kiharcolni. A cseh képviselők többször is támogattak ugyan olyan lépéseket, amelyek ellentmondtak korábbi álláspontjuknak, viszont sikeresen valósultak meg olyan célok, mint például 1880-ban a Stremayr-féle nyelvi rendezés és a prágai Károly-Ferdinánd Egyetem 1882-es felosztása cseh, illetve német tannyelvű egyetemekre.⁵⁹

Az aktív politikának azonban nem ezek a kisebb engedmények voltak a legfőbb eredményei. Sokkal inkább az, hogy alapjaiban változott meg a cseh közvélemény viszonya az államhoz, az „ausztriai Monarchiához”. Immár nyitva állt a karrierlehetőség az állami szolgálatban anélkül, hogy ezzel kizárta volna magát valaki a cseh társadalomból, a nemzeti mozgalomból. A részvétel a politikai életben gyökeresen más adottságokat követelt, mint a passzív politika időszakában. Akkoriban elégnak bizonyult a nemzeti elkötelezettség és a morális hajthatatlanság, a nyolcvanas években viszont a szakpolitikai kérdésekről folytatott mindennapos viták már jelentős szakmai hozzáértést is követeltek. Így lassan létrejött a felkészült cseh szakpolitikai elit is.⁶⁰ A nyolcvanas években az ipari-pénzügyi fejlődés következtében rendkívül megerősödött a cseh vállalkozó polgárság. 1884-ben a kereskedelmi kamarák választási rendjének megváltoztatása lehetővé tette, hogy e szervezetekben is létrejöhessen a cseh többség. A prágai, a plzeňi és a České Budějovice-i kereskedelmi kamara cseh vezetés alá került.

E változások egyre inkább gyengítették a konzervatív ócsehek helyzetét, akik az 1889 nyarán tartott cseh tartományi gyűlési választásokon vereséget szenvedtek az ifjúcsehekkel szemben. Az ifjúcsehek radikálisabb, németellenes nacionalizmusával szemben azonban Taafe mégis az ócsehekre próbált támaszkodni. Az ócsehek Rieger vezetésével már a német képviselőknek a cseh tartományi gyűlésből történt 1886-os kivonulását követően tárgyalásokat

59 *Efmertová*: i. m. 85.

60 *Dějiny zemí Koruny české* II. i. m. 116.

kezdték a német liberálisokkal a nemzetiségi megbékélésről, 1890-ben pedig a velük történő nemzetiségi kiegyezés mielőbbi létrehozásában látták a lehetőséget politikai befolyásuk megőrzésére. E pontkációnak nevezett kísérlet kudarca azonban az ócseh párt szétesését okozta.⁶¹

A csehek számára hátrányos rendezés éles bírálata hatalmas sikert hozott az ifjúcseheknek az 1891-es választásokon. A katasztrofális vereséget szenvedő ócsehek nem szüntették be tevékenységüket, de többé már nem játszottak meghatározó szerepet a politikai életben. A Cseh Klub megszűnt, az ifjúcsehek a Birodalmi Tanácsban Emanuel Engel⁶² vezetésével megalakították a független cseh képviselők klubját. Az ifjúcsehek a világháborúig megőrizték vezető szerepüket, és köreikből került ki az első Csehszlovák Köztársaság több meghatározó politikusa is.⁶³ Általános lett a gondolat, hogy a cseh nép aprómunkával, fokozatosan elérheti alkotmányos céljait is. „Amit a magyarok elértek, mi is elérjük. A magyarok ellenállással vívták ki pozíciójukat, a cseh nemzet munkával és kitartó állhatatossággal szerzi majd meg önállóságát. Amit a magyarok egy energikus fellángolással értek el, nekünk, cseheknek, elmulasztva talán egy hasonló pillanatot, fáradhatatlan munkával kell elérnünk.”⁶⁴

Az ifjúcseh párt azonban már nem egyedüli szervezet volt a politikában. A kilencvenes évek elején létrejött politikai pártok, a *Lidová strana na Moravě* (Morva Néppárt) és Tomáš Garrigue Masaryk *Realistická stranája* (Realista Párt) még az ifjúcsehek szervezetén belül működött ugyan, de vezetőik igen gyorsan háttérbe szorultak. Hamarosan az önállóan fellépő politikai erők is megerősödtek.

Az egyik fontos politikai szervezet a nagyszámú ipari munkásságra építő szociáldemokrata mozgalom lett, amely a hatvanas évek munkásegyleteiből és önszegélyző egyletekből⁶⁵ alakult ki. A fejlett iparral rendelkező cseh tartományok a kezdetektől a munkásmozgalom központjai voltak a Monarchiában, már az 1874-ben Neudorfban szerveződő *Sozialdemokratische Partei Österreichs* (Ausztria Szociáldemokrata Pártja) egyik fő orgánuma a *Dělnické listy* (Munkás

61 *Efmertová*: i. m. 86–87.

62 Emanuel Engel (1844–1907) orvos, politikus. Már egyetemi tanulmányai idején tevékenyen részt vett a cseh nemzeti mozgalomban. A *Ruch* nevű irodalmi társaság vezetője volt. 1883-tól a cseh tartománygyűlésben, 1885-től pedig a Birodalmi Tanácsban volt képviselő. 1900-ig vezette az ifjúcsehek klubját. (*Marek Pečenka*: Engel Emanuel. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. red. František Honzák. Praha, Libri, 1998. 92–93.)

63 *Malý*: i. m. 199–200.

64 „Čeho Maďari dosáhli, dosáhne i my. Maďari dosáhli svého postavení odbojem, český národ dosáhne své samostatnosti prací a vytrvalou neústupností. Co Maďari dosáhli jedním energickým vzplanutím, my Čechové, propáše snad podobný okamžik, dosahovati musíme neúpornou prací.” (*Čas*, Roč. VI., č. 24., 369.)

65 A legnagyobb ilyen egyesület a prágai *Oul* volt, 3 ezer taggal és 60 ezer forint tőkével. 1871-ben már 279 hasonló egylet működött Csehországban, 46 Morvaországban. Többségük nem élte túl az 1873-as gazdasági válságot. (*Dějiny zemí Koruny české* II. i. m. 118.)

Lapok) című cseh munkásújság volt. A párt központja 1877-től 1880-ig Bécsből a csehországi textilipar központjába, Liberecbe költözött.⁶⁶

Az ausztriai párt vezetésével egyetértésben a cseh munkások 1878-ban a Prága melletti břevnovi *U Kaštanu* (A gesztenyéhez) *vendéglő*ben tartott tanácskozásukon önálló pártot alapítottak, *Československá strana sociálně demokratická dělnická* (Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt) néven. Ez rövidesen felbomlott, de a nyolcvanas évek végén újjáéledt. A cseh szociáldemokrácia meghatározó jelentkezését a politikai életben a többi európai párthoz hasonlóan 1890. május 1-jére tehetjük, amikor Prágában harmincezer vonultak fel az utcákon. A szociáldemokrata párt a politikai élet megkerülhetetlen szereplőjévé vált, hiszen rendkívül nagyszámú választót volt képes mozgósítani. Az első általános, bár nem egyenlő választójog alapján tartott választásokon is a szavazatok harmadát tudhatta magáénak.⁶⁷

A polgárság nagy része továbbra is az ifjúcsehek támogatta ugyan, de a század utolsó éveire, elsősorban a választójog kiszélesítésének következtében, fokozatosan más politikai csoportok is határozottabban megjelenhettek. Ezek az ifjúcsehek és a szociáldemokraták közötti politikai térben keresték helyüket. Mivel az ifjúcsehek kiszámítható politikai manővereinél radikálisabb megoldásokat kerestek, e politikai erők a haladó jelzőt kapták. Vezetőik elsősorban a diákság köréből kerültek ki. A haladók egy csoportja az *Omladina* (Ifjúság) című, fiatal munkások által szerkesztett lappal is kapcsolatot tartott. Az *Omladina* ellen 1894-ben felség sértési per indult, amelyben 68 embert ítélték el. Az eljárás a haladó mozgalom gyors szétesését eredményezte, meghatározó személyiségeik az ifjúcsehek (Alois Rašín⁶⁸), illetve a szociáldemokraták (František Soukup⁶⁹) között tevékenykedtek tovább.

A 90-es években bontakozott ki az igen befolyásos önálló agrármozgalom. A politika centruma Prágában volt ugyan, de az 1899-re a *Česká strana agrární*

66 *Kořalka*: i. m. 279.

67 *Dějiny zemí Koruny české* II. i. m. 118.

68 Alois Rašín (1867–1923) politikus, ügyvédjelöltként az *Omladina*-per egyik legaktívabb személyisége, a mozgalom egyik szellemi vezére. A perben két év börtönre ítélték. A haladó mozgalom szétesését követően, 1899-ben, egy kisebb radikális államjogi pártot alapított, ennek sikertelensége után, 1906-ban csatlakozott az ifjúcsehekhez. A *Národní listy*ben gazdasági rovatot vezetett és az ifjúcsehek gazdasági programját is ő dolgozta ki. 1911-től volt képviselő a Birodalmi Tanácsban és Karel Kramář mellett a párt egyik legaktívabb személyisége. A világháború éveiben a monarchia-ellenes cseh *Maffia* tagja volt, 1916-ban Kramář-zsal együtt halálra ítélték. Az első Csehszlovák Köztársaságban pénzügyminiszter volt, 1923-ban merénylet áldozata lett. (*Jarmila Koudelková – František Koudelka*: Rašín Alois. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998. 337–338.)

69 František Soukup (1871–1940) politikus, újságíró. 1896-ban lépett be a szociáldemokrata pártba, megalapította a párt munkásakadémiáját és megindította a párt lapját, a *Právo lidu*t. 1907-től volt képviselő a Birodalmi Tanácsban. A világháború idején részt vett a Maffia tevékenységében. Az első Csehszlovák Köztársaság első kormányában igazságügy-miniszter, majd a szenátus alelnöke, később elnöke lett. (*Jarmila Koudelková – František Koudelka*: Soukup František. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998. 377–378.)

(Cseh Agrárpárt) néven párttá szerveződő mozgalom már a vidéki lakosság érdekeit jelenítette meg. Az Agrárpárt a rétegérdekek képviselőtén túl széles körű gyakorlati segítséget is nyújtott támogatóinak, például gazdasági szövetkezeti hálózatot hozott létre.⁷⁰

Katolikus politikai mozgalmak is szerveződtek. A sok, gyakran átalakuló szervezet közül a *Křesťansko-sociální strana* (Keresztény-szociális Párt) bizonyult a legtartósabbnak, amely elsősorban Morvaországban fejtett ki jelentős tevékenységet, összefogva a korábbi katolikus egyletek tagságát.

1897-ben jött létre a cseh politikai élet később rendkívül befolyásos pártjává váló *Národní-sociální strana* (Nemzeti-szociális Párt). A Badeni-féle nyelvrendelet végrehajtásának elmaradásával kapcsolatban kirobbant elégedetlenségi mozgalom során fellépő, nemzeti elkötelezettségű munkások alapították.⁷¹

Az új pártok tartós politikai keretként számoltak a Monarchiával, programjaik elemeinek megvalósítását a fennálló államon belül kívánták elérni. A Szabadelvű Nemzeti Párt a kuriális rendszer fennmaradásáig, 1907-ig megőrizte vezető szerepét a cseh politikában. Az egyenlő és általános birodalmi tanácsai választásokon már a harmadik helyre került a szociáldemokraták és az agrárpárt után. A tartományi gyűlésben és az önkormányzatokban, ahol nem volt reform, megőrizte vezető szerepét.

A cseh politika ártértelemezéséhez az 1914-es háborús helyzet vezetett. A háború utolsó éveiben növekedett a század végén nagy formátumú programmal jelentkező Masaryk befolyása. Történetfilozófiai, szociológiai indíttatású humanista demokrácia-felfogása az 1918 utáni fejlődés alapja lett.⁷²

70 1903-ban Morvaországban és Sziléziában önálló agrárpárt alakult, az *Agrární strana na Moravě a ve Slezsku* (Morva és Sziléziai Agrárpárt), amely azonban 1905-ben Prágában közös központi bizottságot alakított ki a Cseh Agrárpárttal. (Efmertová: i. m. 99.)

71 Uo. 100–101.

72 Urban: A cseh liberalizmus... i. m. 193–194.; 211–212.

1.2. A gazdaság fejlődése a cseh tartományokban

A 19. század második felében, a cseh tartományok rövid idő alatt komoly gazdasági fejlődésen mentek keresztül. Ezt segítette a nagy népsűrűség, a fejlett – és a vasútvonalak kiépítésével továbbfejlődő⁷³ – közlekedési hálózat, ami igen megkönnyítette az iparcikkek kivitelét is.⁷⁴ A terület zártsága és az egyes részek gazdálkodási különbsége kedvezett a belső piacnak is. Az ipar gyors fejlődését a nyersanyagbőség is elősegítette, hiszen nagy mennyiségben bányásztak feketeszenet, ami az akkori legkorszerűbb gépeket hajtó gőz előállításának elsődleges energiaforrása volt.⁷⁵

A tömeggyártás és -fogyasztás elterjedése közrejátszott a korszak mélyreható társadalmi változásaiban is. Nagy lendületet adott a polgári fejlődésnek, és többeknek felemelkedést kínált, emellett a tömeges ipari munkásság kialakulásához is vezetett. A kivándorlás a csehek lakta területeken kisebb mértékű volt, mint a Birodalom más tartományaiban. Az iparosodás igen erőteljes belső migrációt indított el. A 19. század második felében erős urbanizáció indult, ami a cseh tartományokban összekapcsolódott a tömeges „vidékről menekülés” jelenségével is. Különösen Prága és elővárosai, illetve Brünn vonzása volt jelentős.⁷⁶

A cseh területek már a 18. században a Monarchia legfejlettebb részei voltak, a 19. század közepétől pedig a gyors ipari fejlődés következtében kulcspozícióba kerültek a Habsburg Birodalom gazdaságában. Csehország középső, nyugati és északi részén, Morvaország középső és északi részén nagy ipari körzetek alakultak ki.⁷⁷ A cseh tartományok pozícióváltozásának csupán egyik oka volt a gyors ütemű ipari forradalom, a másik a Birodalomban lezajlott politikai, államjogi változások sorozata. A Birodalom 1859–1866 között elvesztette a gazdaságilag igen jelentős Lombardiát és Velencét,⁷⁸ így a dualizmus időszakára, de leginkább az 1873-as válságot követően az addig is kiemelkedő szerepű cseh ipar már meg-

73 A 19. század nyolcvanas éveitől a Birodalom nyugati felének vasúthálózata már több mint 40%-ban cseh tartományokban volt, a kilencvenes évekre ez az arány 45%-ra emelkedett. (*Richard Lawrence Rudolph: The Role of Financial Institutions in the Industrialization of the Czech Crownlands, 1880–1914. Michigan, The University of Wisconsin, 1968. 85.*)

74 A kivitel egyrészt a német tartományok, illetve az Elbán jól megközelíthető hamburgi kikötő, másrészt Magyarország felé irányult. (Uo. 92.)

75 A nyersanyaglelőhelyek váltak a főbb ipari központokká is. A feketeszenben leggazdagabb Sziléziában, Ostravában alapították a Rotschild-Vitkovic-üzemet, Csehországban pedig Kladno térsége látta el szénnel a prágai üzemeket, köztük a Monarchia egyik legjelentősebb vas- és acélüzemét, a Prager Eisenindustrie Gesellschaftot, és Plzeňben is nagyon jelentős gépgyártás épült a közeli szénbányákra. (Uo. 95.)

76 *Ludmila Fialová – Pavla Horská – Milan Kučera – Eduard Maur – Jiří Musil – Milan Stoukal: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha, Mladá fronta, 1998. 221.*

77 *Urban: A cseh liberalizmus... i. m. 184.*

78 *Efmertová: i. m. 145.*

határozó helyzetbe került a Monarchiában.⁷⁹ Megőrizte addigi elsőségét a század elejétől már hagyományosnak tekinthető textil-⁸⁰ és üvegiparban, a bányászat jelentőségének növekedésével pedig a bányaiiparban is vezető szerephez jutott,⁸¹ folyamatosan nőtt részesedése a vas- és gépiparban is, bár ezekben az iparágakban egészen a nyolcvanas évekig Alsó-Ausztriáé és Tirolé volt az elsőség.⁸² Több iparágban monopolhelyzetbe jutottak a cseh tartományok, szinte kizárólagosan ide összpontosult a porcelán-, a vászon-, a gyapjú- és főként a cukoripar,⁸³ amely a cseh gépgyártás fejlődésének is egyik fő motorja.⁸⁴

A cseh iparosodás valódi hordozója az első évtizedekben a kis- és közép-termelők tömege. Fokozatosan váltak ki a 19. század végén már a cseh társadalom meghatározó alakjaivá váló nagy formátumú, gyorsan meggazdagodott vállalkozók.⁸⁵ Legismertebb az 1869-ben Valdštejn-Vartenberk gróf kis plzeňi gépgyárat megvásárló, és ott rövid idő alatt hatalmas gépgyárat kialakító Emil Škoda. Ezekből a kisebb, gyakran családi vállalatokból alakultak ki a dualizmus korának meghatározó részvénytársaságai. 1898-ban jött létre az Emil Kolben

79 Az 1911 és 1913 közötti időszakot tekintve a cislajtán területek nemzeti jövedelmének 43%-a származott a cseh tartományokból, Alsó- és Felső-Ausztriából pedig 34%-a. A lakosság arányát tekintve viszont a cseh tartományokban Cislajtánia teljes népességének csak mintegy 36%-a élt. (*Rudolph*: i. m. 82–83.)

80 A vászontermékek központja Liberec, a gyapjúké pedig Brünn volt. (Uo. 96.)

81 *Václav Průcha*: Hospodářské dejiny Československa v 19. a 20. století. Bratislava, Pravda, 1974. 70.

82 A fémiparban a fordulat a nyolcvanas évek derekára tehető, és leginkább annak volt köszönhető, hogy Thomas Gilchrist 1879-ben kidolgozott foszfortalánító eljárásának segítségével a cseh tartományok magas foszfortalántartalmú vasércének kitermelése jövedelmezővé vált. Addig az alpesi tartományok adták az ausztriaiak termelésének kétharmadát, a cseh tartományok pedig az egyharmadát. A kilencvenes évektől már fordított volt ez az arány. A gépgyártás tekintetében a termékek vonatkozásában is jelentkezik eltérés. Míg Alsó-Ausztriában és az alpesi tartományokban inkább az acél-, illetve a sín- és a vasútgépgyártás volt jelentős, addig a cseh tartományokban a vas-, illetve a hajógyártás, a fegyvergyártás és a bányászati, cukoripari és a mezőgazdasági gépek gyártása. (*Rudolph*: i. m. 91. 95.)

83 *Otto Urban*: Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století. Praha, Lidové noviny, 2003. 59–60. A cukoripar az 1860-as évektől vált a legfőbb kiviteli iparrá. A cseh tartományok monopolhelyzetét jól mutatja, hogy 1861-ben a 86 cislajtániai cukorgyárból 104 volt a tartományokban, 1885-ben pedig a 210 gyárból 206. (*Rudolph*: i. m. 97.) A cukorkivitel is folyamatosan fejlődött, amit adó-visszatérítéssel is támogattak. 1873–1875 között ugyan ez az iparág is átmeneti válságot élt át, de – Franciaország és Németország mellett – a Monarchia ezután is a három nagy cukorexportőr között volt, sőt a francia cukrot több európai piacról is sikeresen kiszorította.

A magyarországi cukorgyártás a második volt a Monarchiában a cseh tartományok után, 1902-től pedig a magyarországi cukorgyártók kartellje monopolizálni tudta a magyar piacot, ahonnan a cseh cukor szinte teljesen ki is szorult. (*František Dudek*: Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938. Praha, Academia, 1985. 28–32.)

84 A cukoripar folyamatos fejlődése a 19. század utolsó harmadában igen megnövelte a keresletet a cukoripari gépek, illetve az iparágban használható új technológiai eljárások kidolgozása iránt. Így a cukoripar a cseh műszaki fejlesztések bázisa lett, a cseh gépgyártás pedig a cukoripari berendezések nemzetközi szállítója. (*Rudolph*: i. m. 100–101.)

85 *Urban*: A cseh liberalizmus... i. m. 185.

alapította részvénytársaság, 1899-ben pedig a Škoda. 1910-ben már 269 részvénytársaság működött a cseh tartományokban.⁸⁶

Az ipar rendkívül gyors fejlődése nem jelentette a mezőgazdasági termelés háttérbe szorulását. Az 1870-ig tartó agrárkonjunktúrának köszönhetően⁸⁷ elterjedtek a kapitalista jellegű, piacra termelő mezőgazdasági vállalkozások. Szoros kapcsolatban álltak a rohamosan fejlődő élelmiszeriparral,⁸⁸ és ez lehetővé tette, hogy a cseh tartományok mezőgazdasága megőrizze korábbi pozícióját a Monarchiában, hiszen Ausztria fő gabonatermelői voltak, és a búza kivételével az egész Monarchiában jelentős helyet foglaltak el.⁸⁹ A vállalkozó gazdaságokban formálódott a megerősödő cseh középosztály, amely kezdetben kisebb cukorgyárat alapított a birtokán. Később ez a réteg vált a cseh ipar fejlesztésének legelkötelezettebb támogatójává, és vállalkozásából a nemzeti célokat is támogatta.⁹⁰

Témánk szempontjából azonban fontosabb a cseh tartományok ipari fellendülését kísérő fejlődés a cseh pénzügyi életben, hiszen a cseh gazdasági terjeszkedés a cseh tartományokon túlra leginkább tőkekivitellel valósult meg. A 19. század utolsó harmadára a cseh tőke már elég erősnek és konkurenciáképesnek érezte magát, és megvalósította a gazdasági expanzió politikai programját a cseh nyelvterületen, sőt annak határain túl is.⁹¹

A kereskedelmi bankok, takarékszövetkezetek és biztosítótársaságok fejlődésének kezdeti időszakában jelen volt a cseh–német nemzeti vetélkedés is, és e pénzintézetek igen jelentős szerepet játszottak a nemzeti mozgalomban. A tartományok etnikai kettőssége a gazdaság terén legélesebben a bankok esetében mutatkozott meg. Osztrák–német, illetve osztrák–cseh pénzintézetek alakultak, a csehek kétnyelvű elnevezéssel, alapszabállyal, hirdetésekkel. A cseh pénzintézetek tőkekivételének tendenciáiban is megfigyelhetők voltak a nemzeti szempontok. Elsősorban a szláv lakosságú tartományokban létesítettek fiókokat és támogattak több kisebb szláv pénzintézetet is.

A pénzintézetek fejlődése a hatvanas évektől⁹² párhuzamos volt a tartományok gazdasági jelentőségének növekedésével. A cseh pénzintézetek egyedüli köz-

86 *Efmertová*: i. m. 157.

87 *Košalka*: *Altes und Neues...* i. m. 278.

88 A cukoriparnak a piacra termelő gazdaságok kialakulásában is jelentős szerepe volt. (*Rudolph*: i. m. 98.)

89 *Urban*: *Kapitalismus a česká společnost*. i. m. 61.

90 *Rudolph*: i. m. 99.

91 *Urban*: *A cseh liberalizmus...* i. m. 202.

92 Prágában Bécsnél jóval később indult meg a pénzintézetek fejlődése. Először 1820-ban merült fel a Cseh Iparegyesületben az agrárnépesség körében az ipar fejlesztését szorgalmazó, takarékszövetkezet alapításának gondolata. Végül 1825-ben alakult meg Prágában az első takarékszövetkezet, majd a harmincas évekig még több, kisebb biztosítótársaság. Az első nagyobb bank a

pontjává Prága vált, Brünn tulajdonképpen önálló bankok nélküli iparvárosként fejlődött, és a kisebb takarékszövetkezeteket nem számítva más vidéki városokban is csak a bécsi, illetve prágai bankházak fiókjai működtek. A cseh bankfejlődés első fellendülése az 1873-as válság után következett be, majd az 1884-es ipari válság után tovább erősödtek a prágai pénzintézetek. A kilencvenes évektől Prága már Bécs mellett Ciszlajtánia második pénzügyi központjává vált. Tőkeállományuk növekedésével a cseh tulajdonú pénzintézetek, a nemzeti megújulás lelkesedését is kihasználva, szinte monopolhelyzetbe jutottak a tartományok gazdaságának finanszírozásában. Az első világháborút megelőző években Prága a cseh tartományokban már Bécs riválisává is tudott válni a pénzügyi életben.⁹³

Az első mezőgazdasági pénzintézet, valójában az első önálló kereskedelmi bank a cseh tartományokban az 1867-ben létrehozott *Landwirtschaftliche Creditbank für Böhmen – Hospodářská úvěrní banka pro Čechy* (Csehországi Mezőgazdasági Hitelbank), még kettős, német–cseh alapítású volt. Alapításában nagy részt vállalt a tartományok nemessége és a kormányzat is. A bank a francia *Crédit Agricole*-t tekintette mintának és leginkább a cukoriparhoz kötődött.

A hitelbankkal szinte egy időben, 1868-ban jött létre a cseh tőkekivitel első intézménye, a *Slavia, česká, vzájemná, život, kapitálý a důchody pojišťovací banka v Praze* (Slavia, Prágai Cseh Kölcsönös Élet-, Tőke- és Nyugdíjbiztosítási Bank)⁹⁴

Credit-Anstalt 1857-ben alapított prágai fiókja volt, amit a vidéki takarékpénztárak alakulása követett. A bankok iránti érdeklődés a cukoripar fejlődésével élénkült meg. A Niederösterreichische Eskomptegesellschaft (Alsó-ausztriai Leszámitoló Társaság) égisze alatt két független, német bank is alakult, 1862-ben a brünni Mährische Escompte-Bank (Morva Leszámitoló Bank), 1863-ban pedig Prágában a Böhmische Escompte-Bank (Cseh Leszámitoló Bank). (*Rudolph*: i. m. 149–150.)

93 *Bernard Michel*: *Banques et banquiers en Autriche au debut du 20e siecle*. Paris, Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1976. 56.

94 A Slavia 1870-ben vette be üzleti tervébe tevékenységének kiterjesztését a szlávok által lakott területek irányába: „Z toho lze viděti, že banka Slavia jest ústavem mravním a blahodárným, kterýž jsa nadchnut duchem vlasteneckým, chabě kráčí za úlohou svou co obchodní ústav všeslovanský. A proto nevšimajíce sobě pronásledování, bodrou myslí hledíme vstříc veliké budoucnosti, kde s účtou hleděti bude na štíty Slavie tam bratr Slovinec, tu Moravan, tam Srb, tu Slovák, tam Rus, tu Polák, kde všem kmenám velikého národa slovanského známa bude Slavia co první obchodní ústav všeslovanský...” Ebből is látható, hogy a Slavia Bank erkölcsi szempontokat szem előtt tartó és jótékony intézmény, amely hazafias szellemiségtől ihletve bátran vállalja fel egy össz-szláv kereskedelmi intézmény feladatát. Ezért ügyet sem vetve üldöztetésére, derűs gondolatokkal tekintünk a nagy jövő felé, amikor tisztelettel tekint majd a Slavia cégéreire ott a szlovén, itt a morva, ott a szerb, itt a szlovák, ott az orosz, itt a lengyel testvér, amikor a nagy szláv nemzet minden ága úgy ismeri majd a Slaviát, mint az első össz-szláv kereskedelmi intézményt...” (idézi: *Čtibor Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. Rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1987. 14–15. Itt és a továbbiakban, ahol nincs kifejezetten jelölve, a fordításokat a szerző [M. A.] készítette.) A biztosítótársaság kitűzött céljait jelenítette meg Maixnernek a székház tárgyalótermében függesztett festménye, amelyen az allegorizált Szlaviát a szláv tartományok címei vették körül, mögötte pedig Prága és Moszkva látképe sejtett elő.

és a cseh- és morvaországi *Živnostenská banka pro Čechy a Moravu*, rövidebb nevén *Živnobanka* (Iparbank). Ez rövidesen legnagyobb és a cseh nemzeti ipartámogatásban, illetve tőkeexportban legfontosabb cseh bankká vált.⁹⁵ Első igazgatója a szlovák Pavol Kuzmány, a Credit-Anstalt korábbi főkönyvelője lett. A bank kettős szerepet látott el: egyik osztálya betétintézetként, a másik hitelintézetként, illetve crédito-mobilier-ként működött. A *Živnobanka* fennállásának első évére engedélyt kapott, hogy német bankok közbeiktatása nélkül vehessen részt iparalapításokban. Ennek lejártakor, 1869-ben közös, német-cseh pénzügyintézetet alapított, a prágai *Všeobecná česká bankát* (Cseh Általános Bank),⁹⁶ melyet eszközül használt iparalapítási befektetéseihez.

Az elkövetkező években még két fontos pénzügyintézet alakult, mindkettő a cseh mezőgazdák kezdeményezésére. Az egyik a Hradec Králové-i *Záložní úvěrní ústav* (Záloghitel Intézet), a másik a kolíni *Kolínská úvěrní banka* (Kolíni Hitelbank) volt. A kolíni bank 1900-ban Prágába tette át székhelyét és *Credit Bank – Pražská úvěrní banka* (Prágai Hitelbank) néven működött tovább.⁹⁷

1871 májusában kezdte meg működését a prágai tőzsde, és ez hatalmas lökést adott a pénzügyintézet-alapításoknak a cseh tartományokban. 1872-ben harminchárom olyan bank-részvénytársaság jött létre, amely az 1873-as válság után is tovább tudott működni,⁹⁸ 1873-ban pedig a Bécsből irányított *Prager Bankverein* (Prágai Bankegyesület), amely külföldi tőkét közvetített a cseh tartományokba.⁹⁹ A kilencvenes évekig az *Anglo-Österreichische Bank* (Anglo-Osztrák Bank) fiókjának 1878-as megnyitása kivételével nem alakult új bank. A kilencvenes évek elején a nagyobb bécsi bankházak elsősorban fiókok nyitásával kezdték tevékenységük kiterjesztését a cseh tartományokra.¹⁰⁰ Az évtized

A biztosítási kötvényeken és a biztosító pecsétjén is szerepelt ez a kép kétnyelvű, cseh–orosz felirattal. Az alkalmazottaknak a biztosító indulását követő két éven belül meg kellett tanulniuk oroszul vagy szerbül, libéria helyett pedig szláv viseletet hordtak. (Uo. 15.)

95 A *Živnobanka* a legtehetősebb bank volt a cseh tartományokban, alaptőkéje 10 millió forint, míg a *Böhmische Escompte-Bank* és a *Landwirtschaftliche Creditbank* 2-2 millió. A cseh bankoknak ennek ellenére mégsem volt jelentős tőkeereje. A *Živnobanka* terjeszkedését jól illusztráló, igen szerteágazó portfóliójában 1905-ben már szerepelt a török vasúttársaság, a szerb dohányipar, a krakkói lottó, illetve egyéb galíciai, bosznia-hercegovinai, bulgáriai és budapesti érdekeltség, teljes értéke mégsem érte el az egymillió koronát. (*Rudolph*: i. m. 151., 347.)

96 A bank 6 milliós alaptőkével jött létre és az első általános bank lett a cseh tartományokban. (Uo. 152.)

97 *Michel*: i. m. 60.

98 *Rudolph*: i. m. 153.

99 *Josef Horák*: Přehled vývoje českých obchodních bank. V Praze, Merkur, 1913. 256.

100 A *Wiener Bankverein* (Bécsi Bankegyesület) 1890-ben nyitott fiókot Prágában, a *K. K. priv. Länderbank* (Császári Királyi priv. Tartományi Bank) pedig 1895-ben. 1901-ben a *Niederösterreichische Escomptegesellschaft* részesedést szerzett a *Böhmische Escomptebankban*, majd később teljesen átvette ellenőrzést a bank felett. Végül 1905-ben nyílt meg a *Vienna Merkur Bank* prágai fiókja. (*Rudolph*: i. m. 153.)

második felében a cseh bankok terjeszkedtek a cseh tartományokon túlra, elsősorban fiókhálózat kiépítésével.¹⁰¹

A kilencvenes évek második felének gazdasági fellendülése a második „Gründerzeit” időszakát jelentette a pénzüintézetek vonatkozásában is. 1898-ban a cseh ipari fejlődés hatására kezdte tevékenységét a *Česká průmyslová banka* (Cseh Iparbank), illetve két olyan bank, amely kifejezetten nemzeti alapon, a nemzetiségi versengés okán szerveződött. 1901-ben a *Deutsche Creditgenossenschaft in Böhmen* (Csehországi Német Hitelszövetkezet) megalakította Prágában a *Centralbank der Deutschen Sparkassent* (Német Takarékszövetkezetek Központi Bankja),¹⁰² amit 1903-ban követett a cseh kezdeményezés, a cseh takarékszövetkezetek központi bankja, az *Ústřední banka českých spořitelén* (Cseh Takarékszövetkezetek Központi Bankja), rövidebb nevén *Sporobanka*.¹⁰³ Ez csakhamar megelőzte a Živnobankát, és a legnagyobb általános bank lett a cseh tartományokban. Ennek a banknak volt a legkiterjedtebb hálózata a Monarchiában és külföldön is.¹⁰⁴

Jól példázza a cseh pénzüintézeti fejlődést, hogy 1901-re a 47 Lajtán inneni bank-részvénytársaságból 21 már a cseh tartományokban működött, és e 47 bank 100 fiókjából is 48-at itt nyitottak. Az *Osztrák–Magyar Bank* 44 fiókjából 21 volt a cseh tartományok területén, 1912-ben a Credit-Anstalt 19 fiókjából 10, az *Anglobank* 20 fiókjából 14, a Wiener Bankverein 31 fiókjából szintén 14.

A cseh tartományokon belül azonban éles regionális eltérések alakultak ki, 1910-ben a csehországi bankok a cislajtán bankok tőkéjének 14%-ával rendelkeztek, miközben a morvaországiak alig több mint 1%-ával, a sziléziaiak pedig kevesebb mint fél százalékával. Csehországban működött ebben az évben a cislajtán bankok 35%-a, Morvaországban 13%-a, Sziléziában alig 4%-a.¹⁰⁵

101 Michel: i. m. 63.

102 Rudolph: i. m. 154.

103 Az első cseh takarékszövetkezetet 1857-ben Plzeňben alapították. A századfordulóra már 88 cseh takarékszövetkezet működött Csehországban, 32 Morvaországban. 1901. június 2-án megtartották a *Svaz českých spořitelén v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (Cseh- és Morvaországi, Sziléziai Cseh Takarékszövetkezetek Szövetsége) alapító közgyűlését, amely megkezdte egy központi takarékszövetkezet szervezését. A Centralbankhoz hasonló intézmény felállítására vonatkozó koncesszió-kérelmet még ebben az évben benyújtották a belügyminisztériumhoz. A bank végül 1903. június 7-én jött létre. (Ctibor Nečas: Podnikání českých bank v cizině 1898–1918. Rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu. Opera Universitatis Masarykianae Brunensis Facultas Philosophica 295, Brno, Masarykova univerzita, 1993. 9–13.)

104 New Yorkban is rendelkezett fiókkal. (Rudolph: i. m. 154.)

105 Uo. 147–157.

1.3. A cseh tartományok nemzetiségi viszonyai

1.3.1. Az egységes cseh nemzettudat kialakulása

A cseh tartományok nemzetfejlődése 1848 előtt nyelvi, irodalmi, illetve kulturális program volt, a nemzeti kultúra ápolását, intézményeinek kiépítését, folyóiratok indítását, formális, illetve informális társulások létrejöttét jelentette.¹⁰⁶ A század második felében alakult ki a polgári modernizációval összekapcsolódó cseh nemzeti emancipációs program, az egységes modern cseh nemzettudat, ami a tartományi patriotizmusból kifejlődő egységes nemzeti identitásként a 19. század utolsó évtizedeire bontakozott ki. Közben változott a tartományok lakosságát alkotó két nemzetiség, a cseh és a német viszonya.¹⁰⁷

A 18. század végén a patriotizmus több iránya is mutatkozott a nyelvhez kötődő etnikai identitás alapjairól induló cseh nemzeti mozgalom¹⁰⁸ előtt. Lehetőség kínálkozott az államhoz, az államterülethez, de az etnikai szempontokhoz kötődő fejlődésre is. A nemzeti mozgalommal foglalkozó cseh történészek körében mára általánosan elfogadottá vált a Jiří Kořalka által az 1990-es években felvázolt öt fő nemzetfejlődési tendencia, amelyek a 19. század folyamán részben egymást kiegészítve, részben egymást kizárva alakították a cseh nemzettudatot.

E tendenciák közül az első az államkerethez kötődő *osztrák, ausztriai tudat* (*rakoušanství – Österreichtum*), amely az állammal, annak Lajtán inneni felével, Ausztriával az uralkodóházzal kialakuló azonosuláson alapult. Ez az államcentrikus gondolat elsősorban a társadalom felsőbb rétegeiben az állami szolgálatot vállaló hivatalnokok, katonatisztek körében talált hívekre, de a nemzeti szempontokat elvető, szupranacionális, a nemzeti mozgalom romantikus fejlődésének ellentmondó vonásai miatt nem bizonyulhatott sikeresnek.

A történeti és etnikai szempontokat magába olvasztó *nagynémet gondolat* (*velkoněmectví*), amelynek hívei a valamikor a Német-római Birodalomhoz tartozó összes tartományt egy nagynémet államban kívánták egyesíteni, elsősorban a cseh tartományok német lakosai körében volt kezdetben mérsékeltlen, majd a cseh nemzeti mozgalom ellenhatásaként, egyre fokozottabban népszerű. A cseh-eket ez az irányzat inkább taszította, hiszen ez a tendencia fenyegetett leginkább a cseh tartományok szláv jellegének eltűnésével, a cseh nemzet beolvadásával.

106 Urban: A cseh liberalizmus... i. m. 186.

107 Miroslav Hroch: In the National Interest. Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century: A Comparative Perspective. Prague, Faculty of Arts Charles University, 2000. 25–26.

108 Miroslav Hroch: Na prahu národního existence. Touha a skutečnost. Praha, Mladá fronta, 1999. 54–62.

Ezt az irányt utasította el Palacký 1848-as, a frankfurti nemzetgyűlésnek írott válaszában, az 1866-os porosz-osztrák háború idején azonban a berlini cseh emigráció néhány tagja e gondolatra hivatkozva fogadta el a porosz támogatást.

A *szláv kölcsönösség* (*slovanství*) leginkább a cseh nemzeti mozgalom kezdeti, külső támaszt igénylő időszakában volt népszerű, később csupán eszközként használták a csehek Birodalmon belüli gyengeségének ellensúlyozására.¹⁰⁹ Ez szolgált a 19. századi cseh kulturális és gazdasági expanzió, a cseh nemzeti mozgalom kapcsolatának háttéréül a Monarchia más szláv nemzetiségeivel és a Monarchián kívüli szlávokkal.

A Cseh Királysághoz, annak államterületéhez kötődő irányzat a *bohémizmus*, a tartományi patriotizmus nem rendelkezett etnikai vetülettel. Ez a területileg kizárólag Csehországhoz, a Cseh Korona többi országához¹¹⁰ nem kötődő irányzat kezdetben a tartományi patriotizmus híveivé váló, cseh gyökerekkel nem rendelkező, Fehérhegy utáni csehországi arisztokráciához kapcsolódott. A nemesség ellenállási platformja volt ez a bécsi állami hivatalok központosító törekvéseivel szemben.¹¹¹ Később a csehországi tartományi tudattal azonosuló németiség vallotta, amely így különböztette meg magát a szűken értelmezett ausztriai németiségtől és tartott távolságot az össznémet gondolatától.¹¹²

A cseh nemzeti mozgalom végül a cseh tartományok cseh (szláv) jellegére építő *csehségnek* (*česťství*) nevezett nemzetfejlődési tendenciát vitte sikerre. E nyelvi-kulturális nacionalista irányzat a csehszláv nemzeti ébredés folyamatához kötődve az egységes, a 17. század előtti nyelvállapot felújításával mesterségesen létrehozott cseh irodalmi nyelv és nemzeti tradíció segítségével a 19. század végére

109 A szláv gondolat része volt a cseh politika ruszofil irányzata, amely többször is felbukkant a 19. században. A csehek meglehetősen ambivalens módon viszonyultak Oroszországhoz, a század első harmadában kibontakozó oroszbarát lelkesedés már a negyvenes évek végére lanyhult, elsősorban a lelkes pánszlávként Oroszországban járt és az ott tapasztaltak miatt oroszbarátságából kiábrándult Karel Havlíček Borovský 1846-ban írt *Slovan a Čech* (Szláv és cseh) című cikkének hatására. Később, a lengyel felkelések leverését követően Oroszország egyenesen kényelmetlenné vált a cseh nemzeti mozgalom számára. (*Václav Černý*: A pánszlávizmus kialakulása és gazdái III. A szlávimádatról a pánrussizmusig. In: Kalligram, 1994. szeptember, 9. sz. 90–91) Oroszország segítségét 1867-ben, a kiegyezés ellen keresték ismét a cseh hazafiak, majd a neoszláv irányzat, elsősorban Karel Kramář fordult nagy várakozással az oroszok irányába. (*Radomír Vlček*: Ruský panslavismus – Realita a fikce. Praha, Historický ústav AV ČR, 2002. 218–237.)

110 Morvaországban és Sziléziában is kialakultak a tartományi patriotizmus elemei, ez azonban kevés hatással volt az egységesülő cseh nemzeti identitásra.

111 *Kořalka*: Altes und Neues... i. m. 280.

112 A bohémizmus irányzatához kötődő emblemikus személyiség volt az egységes, integratív, kétnyelvű – cseh és német – politikai nemzetben gondolkodó Bernard Bolzano, aki a cseh nemzetfejlődés manapság többek által nosztalgiával emlegetett korai, elvetélt alternatíváját kínálta a nyelvi-kulturális nacionalizmus irányával szemben. (*Berkes Tamás*: A cseh eszmétörténet anti-nómiái, Bp., Balassi, 2003. 27–32.)

sikeresen egy nemzeti mozgalomban egyesítette a cseh történeti tartományok cseh (szláv) lakosságát.¹¹³

A 19. század folyamán e nyelvi, etnikai irányzathoz kötődve alakult ki a cseh nemzeti mozgalom intézményrendszere, a kulturális alapjául szolgáló nemzeti kánon és a nemzeti sztereotípiák a cseh történelem legendás alakjairól, nagyjairól és a nemzeti fejlődés lehetőségeiről.¹¹⁴ A csehségen alapuló nemzeti mozgalom kizárólagossága és expanzív jellege miatt a kezdetektől szembekerült a tartományok német lakosságával, ami a század végére a legjelentősebb társadalmi konfliktusforrás lett.

A cseh nemzeti mozgalom meghatározóvá és általánosan elfogadottá válása Morvaországban és Sziléziában¹¹⁵ hosszabb folyamat eredménye volt. E tartományok a fehérhegyi csatát követő időszakban közjogilag is elkülönültek Csehországtól, és a 17. század derekától kulturális, történeti tradícióikban is jelentős távolodás következett be.¹¹⁶ Ez a 19. századra kialakította a morva különállás történeti és politikai indokokkal alátámasztott tudatát, a csehvel rivalizáló nemzeti gondolatot. A morva nemzeti mozgalom kialakította a maga nemzeti kánonját, amelyben fontos helyet kaptak a nagymorva államhoz kötődő szimbólumok, Cirill és Metód, illetve Szvatopluk kultusza, a tatárok felett aratott győzelem.¹¹⁷ A távolodás az önmeghatározásra használt frazeológiában is jelen volt, hiszen a morvaországi csehek magukat és nyelvüket is szlávnak nevezték, a cseh megnevezést egyértelműen a Cseh Királyság szláv lakosaira, nemzetiségére és nyelvére alkalmazták. A cseh megnevezés a 19. század derekától terjedt Morvaországban, elsősorban a nyelv meghatározására.¹¹⁸

113 Jiří Kořalka: Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Praha, Argo, 1996. 16–67.

114 E jellemző sztereotípiákat Vladimír Macura gyűjtötte kötetbe. Vladimír Macura: Český sen. Praha, Lidové noviny, 1998.

115 A rendkívül kevert etnikai összetételű, német, cseh és lengyel lakosságú, német többségű Sziléziában a század végéig elsősorban a tartományi identitás tudata volt uralkodó. A helyi, kisebbségben élő cseh lakosság körében ható cseh nemzeti mozgalom a többi tartománytól eltérően inkább védekező jellegű. (Efmertová: i. m. 125.)

116 Megjelent az önálló morva történeti-politikai tradíció, amely a csehországi Čech ősatya kultuszától eltérően inkább a markomannok és a morva törzsek közötti kontinuitást hangsúlyozta. Hangsúlyosan jelent meg a morva hagyományban a nagymorva állam tradíciója is. A Csehországban erős protestáns hagyomány Morvaországban alig volt jelen, a katolikus hagyományban pedig Morvaországban Szent Vencel kultuszánál erősebb volt a Cirill–Metód-hagyomány. (Halász Iván: Morvaország – egy létező ország, ami nincs. (Néhány megjegyzés a csehországi és morvaországi regionalizmus történetéhez. In: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. i. m. 309.)

117 Milan Řepa: Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století. Brno, Doplněk, 2001. 77–80.

118 Milan Řepa: Svět symbolů a rozmach českého národního vědomí na Moravě. In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Disputationes Moraviae 2. Ed. Jiří Malíř – Radomír Vlček. Brno, Matice moravská, 2001. 94.

A különállás 1848-ban a cseh egységesítő törekvésekkel szemben fogalmazódott meg markánsan, amikor Alois Pražák¹¹⁹ a Morva őrgrofság történeti jogaira hivatkozva utasította el a két tartomány egyesítésének cseh terveit.¹²⁰ Az első közeledés a csehországi nemzeti mozgalomhoz a frankfurti nemzetgyűlésbe küldendő küldöttek megválasztásakor indult meg. A választást megelőző időszakban elmélyültek a tartomány cseh és német lakossága közötti ellentétek, így a morvaországi csehek már közelebb kezdték érezni magukhoz a csehországi cseheket, mint tartományuk német lakosságát. Ez a prágai szláv kongresszuson, majd a kremsieri gyűlésen vált egyértelművé, amikor a cseh nemzeti mozgalom fő képviselői hosszabb időt Morvaországban töltöttek. Akkor szoros kapcsolat alakult ki a két nemzeti vezető réteg, különösen František Ladislav Rieger és Alois Pražák között. Az 1861-es választásokra a morva politikusok már cseh nemzeti programmal készültek.¹²¹ Ettől az esztendőől működött Morvaországban is az ócseh párt Alois Pražák irányításával, egységes cseh nemzeti programmal. Mindez nem akadályozta a morvaországi politikusokat, hogy a tartománygyűlésben és a Birodalmi Tanácsban önálló politikát folytassanak.¹²²

A hatvanas években fontos társadalmi változások is segítették a morvaországi cseh nemzeti mozgalmat. A városok lakosságának száma az ipari fejlődés következtében igen megnövekedett, a beköltözők pedig elsősorban vidéki csehek voltak. A modern városi életben sorra alakultak a cseh egyesületek. Az 1863-as Cirill–Metód-i millennium¹²³ alkalmából rendezett brünni ünnepség fontos fordulópont volt a morvaországi cseh nemzeti mozgalomban. Az ünnepségen a

119 Alois Pražák (1820–1901) morva politikus. 1848-ban tűnt fel a morva nemzeti mozgalomban, 1861-től képviselő volt a morva tartománygyűlésben és a Birodalmi Tanácsban. Az ócsehek morvaországi vezetőjeként működött, a passzív politika feladása után vezetésével tértek vissza a morva politikusok 1874-ben a Birodalmi Tanácsba. 1879-ben tárca nélküli miniszteri posztot kapott, Eduard Taaffe kormányában pedig 1881-től 1887-ig igazságügy miniszter volt. Nagy szerepe volt a Stremayr-féle nyelvrendelet kidolgozásában és a punktáció előkészítésében. 1891-ben az ócsehek katasztrofális veresége után kénytelen volt elhagyni a Birodalmi Tanácsot, de mivel 1888-ban nemesi rangot kapott, 1892-től a felsőház tagja lett. (Marek Pečenka: Pražák Alois. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998. 319.)

120 Řepa: Moravané nebo Češi? i. m. 85–86.

121 Uo. 81–85., 106.

122 Pavel Cibulka: Moravská politika a český státoprávní program v druhé polovině 19. století. In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. i. m. 102.

123 A szláv apostolok missziójának ezredéves egyházi ünnepségére Velehradon, a nagymorva gyöke-
rekkel is rendelkező morvaországi búcsújáróhelyen került sor, ahová több tízezer hívő érkezett Morvaországból, Csehországból, a szlovák területekről és Bécsből is. Az egyház igyekezett távol tartani a nemzeti mozgalomtól Cirill és Metód kultuszát, és a szláv apostolokat a morva tartomány patrónusaiként tisztelte, amit elfogadhatónak vélt a cseh és a német lakosság számára egyaránt. E kísérlet azonban nem járt sikerrel, mivel a német nemzetiségű morvaországi katolikusok körében egyre gyengült a szláv apostolok tisztelete, így a Cirill–Metód-kultusz a század végére Morvaországban már egyértelműen a csehekhez kötődött. (Jaroslav Kadlec: Přehled českých církevních dějin 2. Řím, Zvon, 1987. 211.)

cseh nemzeti mozgalom vezetői, František Palacký, František Ladislav Rieger is előadásokat tartottak. Fellépésük teljesen háttérbe szorította a morva vezetőket, és ettől kezdve Morvaországban is megkérdőjelezhetetlenné vált a csehországi politikusok tekintélye.¹²⁴ A kiegyezés után, 1868. augusztus 25-én a morva tartománygyűlés a csehországihoz hasonlóan államjogi tiltakozást fogalmazott meg. A Cseh Korona Országainak egységére hivatkoztak,¹²⁵ és Morvaországban is folytak a csehországi szimbolikus akciók. A tartományok egységét kifejező cseh koronázási ékszereket szállító vonatot Morvaországban is ünneplő tömegek fogadták, és terjedt a népi táborok mozgalma is.¹²⁶

Palacký már személyében is kifejezte a cseh nemzeti mozgalom egységét, hiszen morvaországi evangélikus családból származott, de Prágában tevékenykedett a cseh nemzeti mozgalom vezetőjeként. Különös jelentősége volt történeti munkájának is, hiszen a cseh nemzet történetéről írt Csehországban és Morvaországban, és bevezetőjében hangsúlyozta, hogy egységesnek tartja a két tartomány szláv nemzetiségét.¹²⁷

A cseh nemzeti mozgalomnak ellenfelei is akadtak a morvaországi cseh nyelvű sajtóban. E Bécstől támogatott lapok, elsősorban a *Moravské noviny* (Morva Újság) és a *Morava* (Morva) a morva tartománygyűlés önállóságát és a Morva őrgrofság történeti különállását hangsúlyozták.¹²⁸

A kiegyezési kísérlet kudarca tovább erősítette a morvaországi cseh nemzeti mozgalmat pedig a hetvenes évek elején, a fundamentális cikkelyekről folytatott tárgyalások idején a csehek szakítani látszottak a morvakkal kialakítandó nemzeti egység gondolatával, és kitartottak a Csehországra korlátozódó osztrák–cseh kiegyezés mellett. Ez Morvaországban egyértelművé tette, hogy céljaik elérése csak nemzeti, etnikai érvekre történő hivatkozással lehetséges. A tisztán történeti, tartományi jogokra apellálás eredményeként törekvéseik elválhatnak a náluk erősebb csehországi mozgalomtól, ami szinte bizonyosan sikertelenséghez vezet.

A hetvenes évek derekától tehát létrejött az egységes cseh nemzeti mozgalom Cseh- és Morvaországban, bár a morva identitás eltérő jellege fennmaradt, és a morvaországi konzervatív katolikus értelmiség gyakran hivatkozott a morva különállás szimbólumaira. Ez különösen a gyakran felsőbbrendűen fellépő csehországi politikával szemben történt.¹²⁹ A morva tartományi politika azonban már az egységes cseh nemzet alapjáról védelmezte a tartományi jogokat.¹³⁰

124 *Řepa*: Moravané nebo Češi? i. m. 120.

125 *Cibulka*: i. m. 105.

126 *Řepa*: Moravané nebo Češi? i. m. 118–123.

127 Uo. 160–166.

128 *Cibulka*: i. m. 107.

129 *Řepa*: Moravané nebo Češi? i. m. 166–168.

130 *Cibulka*: i. m. 109.

1.3.2. A cseh–német viszony

A cseh tartományok belső viszonyaiban rendkívül fontos szerepet játszott a tartományok kétnyelvűsége, a cseh és a német etnikum viszonya, ami éppen a nemzeti ébredés befejező szakaszában vált egyre feszültebbé. A dinamikusan emancipálódó csehekkel szemben a cseh tartományok németisége fokozatosan defenzívába szorult, a két nemzetiség vetélkedésének eredményeképpen kibékíthetetlen ellentétek alakultak ki.¹³¹ E feszültségek természetesen nem jelentek meg mindenütt. A cseh és a német nemzeti mozgalom sok területen nem vált szét, sokan egész életüket kétnyelvű közegben éltek, az aktív nemzeti társadalmak peremén, a cseh tartományok „harmadik nemzetiségként”.¹³²

A cseh tartományokban élő csehek és németek a több évszázados együttélésnek köszönhetően kulturális vonatkozásban nem különböztek egymástól. A gazdasági előny, amit a németiség szerzett azzal, hogy az ipari forradalom a németek lakta vidékeken már a 19. század elején kibontakozott, a század végére kezdett kiegyenlítődni,¹³³ és a cseh és a német társadalom a századfordulón hasonló struktúrájú és dinamikájú lett.¹³⁴

A 19. század elejétől átgondolt cseh iparfejlesztési mozgalom zajlott.¹³⁵ A hatvanas évektől már jelentős volt a csehek részesedése a cukoriparban, és néhány év elteltével a cseh vállalkozók szinte az összes iparágban megjelentek.¹³⁶

A cseh nemzeti ébredés folyamata, a cseh nemzeti emancipáció igénye tudatos reflexiót jelentett a tartományokban élő németiségre, elsősorban a nyelvhasználat, a nyelvi jogok tekintetében. A 19. század derekától mindkét népességben jelen volt bizonyos kisebbségi tudat, védekezési kényszer. A csehek kisebbségben érezték magukat a német többségű csehországi területeken és Cislajtániában, a németek pedig Csehország egyes belső területein és Morvaországban. Természetesen maguk mögött érezték Bécs és kisebb mértékben Berlin támogatását

131 *Jaroslav Boček*: Hry s českou otázkou. Praha, Melantrich, 1997. 58.

132 *Urban*: A cseh liberalizmus... i. m. 186.

133 Az ipari fejlettség területi különbségének oka leginkább a bányászatra vezethető vissza, hiszen a németek a Cseh-medencét körülvevő, gazdag szénlelőhelyekkel rendelkező, hegyvidéki területeken voltak többségben, sőt e területek nagy része homogén német lakossággal rendelkezett. A gőzgépek használatának terjedésével az ipar a szénben gazdag területekre települt. A cseh tartományokban e folyamat a harmincas években kezdődött, és először az üveg-, később a cukoripar is e szénben gazdag területekre települt. (*Rudolph*: i. m. 94.)

134 *Urban*: A cseh liberalizmus... i. m. 186.

135 1833-tól működött egyesület a cseh ipar megsegítésére és az ötvenes-hatvanas évektől a cseh takarékszövetkezetek is élénken támogatták az iparalapítást. Szinte az összes cseh egyesület kivette a részét az ipar és a mezőgazdaság fejlesztésének népszerűsítéséből. Különösen nagy politikai támogatást kapott e mozgalom a cseh politikai passzivitás megszűnése után. Egyik eleme volt a buzdítás cseh árucikkek vásárlására a „svůj k svému” („saját a sajátához”) jelmondat jegyében. (Uo. 134–136.)

136 Uo. 135.

is. A német többségű területeken tudatos cseh nemzeti mozgalom indult. Az ezeken a vidékeken kisebbségben élő csehek elsősorban kulturális támogatása a nemzeti mozgalom fő céljai közé került, ami védekező reakcióit váltott ki a németiség körében. A két etnikum számarányainak ismeretében egyik oldalról sem merülhetett fel komolyan az asszimiláció gondolata, hiszen Csehországban a lakosság 37%-a volt német, Morvaországban 29%, de a cseh nemzeti mozgalom céljai között a tartományok szláv, cseh jellegének erősítése is szerepelt.

A cseh politika célja rövid távon a csehek jogi emancipációja volt. Ennek a poroszoktól elszenvedett vereség kifejezetten kedvezett, hiszen Ausztria az össznémet hátország nélkül sokkal elfogadhatóbb volt számukra, és ekkortól a csehek hivatkozási alapjai is megerősödtek a cseh nyelvi és történeti jogok érvényesítésére.¹³⁷ Az ócsehek kezdeményezésére 1866 augusztusában tartott szláv kongresszuson a nyelvi egyenjogúság elérését fogadták el célként az oktatásban és a hivatalokban, de a folyamatok a két etnikai közösség fokozatos elhidegülése irányába mutattak. A csehek deklarálták ugyan az egyenjogúságot, és a nagypolitikában együtt is működtek a német föderalistákkal, illetve autonomistákkal, de otthon, az előljáróságokban szinte teljesen figyelmen kívül hagyták a német településeket. Persze a német politika, a közvélemény és a sajtó is érdektelennek, illetve ellenségnek tekintette a cseheket.

A csehek 1867-es moszkvai látogatása is kifejezte, hogy a cseh államjogi követelések cseh (szláv) – német konfliktus formájában jelennek meg. A kiegyezésre reagáló, 1868. augusztusi deklaráció, amely a magyarokéval hasonló megegyezését követelt a „*politikai-történeti cseh nemzettel*” is, még kimondta, hogy a nemzetnek két egyenlő jogú ága van, a cseh és a cseh tartományokbeli német, de a törekvések tartalma már nem kötődött a tartományi patriotizmushoz, és a társadalom alsóbb rétegei számára is könnyen megfogható cseh, szláv nemzeti programon alapult. E nemzeti program megfogalmazása párhuzamosan haladt a cseh polgárság felemelkedésével. 1868 tavaszának nagy nemzeti ünnepeit, a prágai Nemzeti Színház alapkövetését, František Palacký hetvenedik születésnapját és Husz János máglyahalálának 450. évfordulóját már nem a tradicionális politikai honorációrréteg kezdeményezte, hanem az új polgári cseh önszerveződések, egyletek. Sajátos szerepük volt a modern cseh nemzeti mozgalomban az ún. táboroknak, amelyek az addig nemzeti kérdésekben passzív parasztságot és munkásságot vonták be a cseh polgárok által kezdeményezett folyamatba, illetve Morvaországot, Sziléziát, a prágai központú,

137 Az ausztriai németek számára komoly krízist jelentett 1866. Nem csupán kiszorultak az össznémet közösségből, hanem monarchiabeli vezető szerepüket is veszélyeztetve látták, és identitásuk is válságba került. Az volt a kérdés, hogy németek-e vagy osztrákok, és alkotnak-e egyáltalán nemzetet. A Monarchia más népei ezzel szemben csak nyereségre számíthattak. (Křen: i. m. 177.)

Csehországra összpontosuló nemzeti mozgalomban korábban alig képviselt tartományokat.¹³⁸

1871-ben, a kiegyezési kísérlet során is felmerült a nemzetiségi kérdés. A Hohenwart-kormány terveit a németek részéről éles ellenkampány kísérte. Úgy értékelték, hogy a kormány meghajlik a csehek hatalmi törekvései előtt, ami erőszakhoz fog vezetni a németekkel szemben.¹³⁹ A szubdualista kiegyezést tartalmazó császári leirat 1871. szeptember 18-án olyan nemzetiségi törvényt, nemzetiségi kiegyezést is ígért a csehországi németeknek, ami megvédi őket a cseh többséggel szemben.

A fundamentális cikkelyek szerint a nemzetiségi békét külön törvénnyel kell biztosítani, ami nemzetiségi kerületekre osztja az országot, kizárva a feszültségeket a hivatali nyelv kérdése körül. A nyelvi- és nemzetiségi jogok betartása felett a tartományi gyűlés mellett működő önálló szerv is őrködött volna.¹⁴⁰ Ez a rendezés az ország olyan adminisztratív felosztását jelentette, amelynek során nemzetiségileg homogén, nemzeti nyelven kormányzott egységek jöttek volna létre. A vegyes népességű területeken azokon a településeken, ahol a kisebbségi lakosság számaránya elérte a 20%-ot vagy olyan kerületekben, ahol legalább egy, a kerület többségi lakosságától eltérő nyelvű, település van, kétnyelvű lett volna a közigazgatás. A két, nemzetiségi kúriára felosztott tartományi gyűlés vétőjoggal és beleszólással rendelkezett volna az oktatás és a kultúra területén, amit az adott nemzetiségű lakosság adójából, önfinanszírozással kellett volna működtetni.

A nemzetiségi törvényt 1871-ben a németek távollétében a cseh tartománygyűlés megszavazta. A csehországi némettség azonban teljesen elutasította ezt a megoldást, hiszen a többségi hatalom feladását jelentette volna, önkéntes kisebbségbe vonulást a cseh nemzeti törekvések javára, ami a nemzeti identitás jelentős sérülésével járt volna.¹⁴¹ A kiegyezési kísérlet sikere azonban mindenképpen a cseh nemzeti mozgalom sikerének elismerését jelentette volna, a tartományban élő németek viszont érdekeik sérelmét, korábbi helyzetük romlását látták benne.¹⁴² Nem meglepő tehát, hogy a fundamentális cikkelyek bukását Prágában németellenes demonstráció követte, miközben Bécsben ün-

138 Uo. 178–185.

139 A Hohenwart-kormány galíciai rendezését nem érték ilyen vádak, ott ugyanis a közigazgatást és az oktatást lengyelesítették, lengyel helytartó került a tartomány élére, és a kormányban is döntő mértékben képviseltették magukat a lengyelek. Úgy tekintették, hogy itt éppen lengyel segítséggel kerülhet sor a német befolyás felújítására. (Uo. 186–187.)

140 Dějiny zemí Koruny české II. i. m. 111–112.

141 Az elutasítás nem csupán a Monarchián belül számíthatott támogatásra, hanem az éppen 1871-ben európai nagyhatalommá vált Németország sem tartotta kívánatosnak a cseh államiság megújítását. (*Křen*: i. m. 187–192.)

142 Dějiny zemí Koruny české II. i. m. 111–112.

nevelték a kiegyezési kísérlet kudarcát. A cseh politika passzivitása mellett az 1879-ig tartó liberális időszak egyik főszereplője a csehországi németiség volt.

Az 1873-as gazdasági válság ugyancsak hozzájárult a csehek és a németek közötti feszültségek növekedéséhez, mivel leginkább a kevésbé tőkeerős cseh gazdasági vállalkozások mentek tönkre, vagy kerültek nagy számban német kézre.

A hetvenes évek közepére tehát már az elidegenedés jelei mutatkoztak a két etnikum viszonyában. Kétnyelvű modern polgári társadalom épült ugyan ki, de e bilingvizmus aszimmetrikus volt. A cseh nemzeti mozgalom hívei számára természetes volt a német nyelv használata, miközben a németek alig kerültek kapcsolatba a cseh nyelvvel. A művelődés is aszimmetrikus volt, a cseh nemzeti társadalom teljes mértékben otthonosan mozgott a gazdag német kultúrában, a cseh kultúra viszont kevésbé volt ismert a németek körében. Még nem épült ki két párhuzamos nemzeti társadalom, de a németek nem kételkedtek hegemoniájuk fenntartásában, a csehek pedig rendíthetetlenül hitték, hogy végül kivívják jogaikat.¹⁴³ A sajtóban éles viták zajlottak, és szinte megszokottá váltak a kisebb összecsapások is, leginkább a vegyes lakosságú területeken és az iskolaügyben.

1879-től a Taaffe-kormány időszakában indult meg a nemzetiségi szembenállás intézményesülése. A németek, félelmükben, hogy a kormány sérteni fogja érdekeiket, önvédelmi egyleteket (*Schutzverein*) alapítottak, elsőként a *Schulvereint* (Iskolaegylet),¹⁴⁴ amely a német iskolaügyet támogatta és magániskolákat is létrehozott. Válaszul megalakultak a cseh iskolai egyletek, a maticék (*Matice školská*) és központi szervezetük, az *Ústřední matice školská* (Központi Iskolaegylet), illetve a kisebbségi sorban élő cseh közösségeket támogató *jednoták* (egyesületek) hálózata. A nyolcvanas évek elejétől a vetélkedés már ezen egyesületek keretében folyt. Az iskolaegyletek a másik nemzetiségből is megkíséreltek diákokat szerezni iskoláikba.¹⁴⁵ A cseh nyelvű művelődés az oktatásügy területén látványos eredményeket ért el, bár az iskolahálózat kiépítettsége még mindig nem közelítette meg a németét. A legfontosabb lépés a prágai egyetem

143 *Křen*: i. m. 193–203.

144 A Schulverein megalapítása után egész sor egylet jött létre, 1884-ben a *Deutsche Böhmerwaldbund* (Német Cseh-erdő Szövetség), 1886-ban a *Bund der Deutschen Nordmährens* (Észak-morvaországi Németek Szövetsége), 1892-ben a *Bund der Deutschen Westböhmens* (Nyugat-csehországi Németek Szövetsége), 1894-ben a *Bund der Deutschen Nordwestböhmens* (Északnyugat-csehországi Németek Szövetsége), a *Bund der Deutschen Ostböhmens* (Kelet-csehországi Németek Szövetsége) és a *Nordmark für Schlesien* (Sziléziai Északi Határvidék) 1899-ben a *Bund der Deutschen in Südmähren* (Dél-morvaországi Németek Szövetsége) és végül 1904-ben a *Bund der Deutschen der Sprachinsel Iglau* (Jihlavi Nyelvsziget Németeinek Szövetsége) alakult meg. (*Rudolf Hemmerle*: Sudetenland Lexikon. Geografie, Geschichte, Kultur. Augsburg, Bechtermünz, 1996. 405.)

145 *Křen*: i. m. 223.

bifurkációja volt, a cseh tannyelvű egyetem létrehozása 1882-ben ugyanis hatalmas lökést adott a teljes cseh nyelvű iskolahálózat kiépüléséhez.¹⁴⁶

A passzív politika feladásával, a Taaffe-kormány támogatásával ismét felmerült a nyelvi, nemzetiségi kérdés jogi rendezése is. A liberális korszak centralizmusával szemben a konzervatív kormányzat engedékenyebb volt, elsősorban azért, mert fő támogatói, az ausztriai és alpesi tartományok klerikális erői a decentralizáció, az autonómia mellett foglaltak állást, persze, nem nemzetiségi, hanem tartományi szempontból.

1880-ban került sor az első szabályozásra. A Stremayr-féle nyelvi rendezés Cseh- és Morvaországban a közigazgatás kulcsfontosságú területein biztosította a cseh nyelv használatát külső hivatali nyelvként.¹⁴⁷ A hivatalok a német nyelvű beadványokra németül, a csehekre csehül válaszoltak. A hivatalok belső nyelve és egymás közötti levelezése továbbra is német maradt. 1886-ban a bíróságokon részlegesen a belső, cseh hivatali nyelvet is bevezették. E rendezés a nyelvi jogok szempontjából még nem jelentett igazi áttörést, ráadásul kifejezetten erősítette a belső német hivatali nyelvhasználatot, mégis jelentős lépésként értékelték, hiszen megszüntette a németül nem tudó cseh lakosság diszkriminálását, és szélesítette a cseh hivatalnokréteg érvényesülését. Ennek létszáma a kormányzati részvétellel is jelentősen megnövekedett. A tartományi önkormányzatokban is jelentős lépések történtek a cseh nemzeti nyelv érvényesítésében Csehországban és lassabb ütemben Morvaországban is.¹⁴⁸

A nyolcvanas években a cseh nemzeti mozgalom rendkívüli sikeres volt. Jelképes események sora követte egymást. Megnyílt az állandó Nemzeti Színház, felépült a Monarchia jelentős középületeivel méltán összevethető Nemzeti Múzeum. A cseh társadalom kisvárosi-vidékiből gyors ütemben vált teljes szociális struktúrájú, fejlett, modern társadalommá.¹⁴⁹

Ezzel párhuzamosan indult el a csehországi német fejlődésnek, a csehvel rokon útja, amely egyrészt az 1880-as nyelvi rendezés alapján a német prioritás kodifikációját célozta, másrészt egyre gyakrabban tekintett támaszként a felemelkedő Németországra. A német nemzeti mozgalom e változásának legfontosabb vonása volt, hogy ami addig a cseheket mint nem egyenjogú nemzetiséget jellemezte, az megjelent német oldalon is: az elzárkózás és minden lépés átpolitizálása, csehellenes, nemzeti értelmezése.

A hétköznapiakat még mindig kétnyelvűség jellemezte. Természetesek voltak a vegyes házasságok, a nemzetiségi vetélkedés pedig a magánéletben szinte

146 Uo. 215.

147 Sziléziában, 1882-ben csupán a bíróságokon nyert teret kis mértékben a cseh nyelv. (Uo. 214.)

148 Uo. 214–215.

149 Uo. 216.

ismeretlen volt, a felosztott kulturális intézmények, tudományos társaságok mégis az elzárkózást, a vetélkedést erősítették. A nemzeti nyelvű közigazgatás lehetősége már a társadalom alsóbb rétegeiben is az elzárkózást erősítette. A gazdaság és a szabad foglalkozások területén is szinte csak nemzeti nyelvű kommunikációra volt szükség, és a fiatal cseh értelmiség körében is egyre népszerűbb lett a boldogulás gondolata, a német nyelv nélkül. Az évtized végére már a mindennapokban is megjelent a küzdelem a nemzetiségi pozíciókért. Harc folyt az utcátlák nyelvért, az állami hivatalokért, a cseh, illetve német iskolák diákjaiért, a nyelvhatáron az iparalapításért és a mezőgazdasági birtokokért. Megjelentek a hadi terminológiából kölcsönzött kifejezések, a nemzeti tartomány (*národní država, Besitztland*) kifejezés használata, és a sajtóban stratégiákat dolgoztak ki megtartására, terjeszkedésére. A német nemzeti gondolkodásban is elfogadottá vált a korábban csak a cseh nemzeti mozgalomra jellemző elképzelés, az autonómia, a nemzetiségi szempontok szerint cseh és német közigazgatási területekre felosztott tartomány.¹⁵⁰

A nemzetiségi viszonyok rendezési kísérleteiben jelentős állomás az ócséhek által 1890-ben kezdeményezett nemzetiségi kiegyezés, a punktáció. Fontos előzménye volt a cseh politikai élet átalakulása, az ifjúséhek párttá szerveződése, hiszen e, főként fiatal értelmiségiekből álló, a cseh polgárság körében gyorsan népszerűvé váló csoport tagjai csupán kiindulópontnak tekintették a nemzeti mozgalom eddigi eredményeit,¹⁵¹ és már a teljes nyelvi, nemzetiségi egyenjogúság talaján álltak.

Az ócséhek a nyelvi követelések ismételt és újszerű felvetésével igyekeztek elkerülni a pozícióvesztést az ifjúséhekkel szemben. 1885–1886-tól követeléseikben az addigi egynyelvű modellt a kétnyelvű, két párhuzamosan használt közigazgatási nyelvvel számoló modell váltotta fel. Eredményt azonban már alig értek el, mivel Bécsben az egyesült német liberális klub sikeresen akadályozta meg kezdeményezéseiket, ráadásul 1886-ban a németek a cseh tartományi gyűlésről is kivonultak. A meggyengült párt Jindřich Clam-Martinic 1886-os halálával elveszítette legfontosabb szövetségeseit, a cseh nagybirtokosokat is. 1887-ben, a cseh követeléseket tárgyaló koronatanácsból már csupán üres ígéreteket kaptak, miközben a cseh oktatásügy Wilhelm Gautsch oktatásügy-miniszter rendeletének köszönhetően kevesebb pénzt kapott a költségvetésből.¹⁵² Nem pártolták a cseh nemzeti intézmények közül utolsóként megalapított Cseh

150 Ez eltért az 1882-es, linzi német nemzeti programtól, amely a német államnyelv törvénybeiktatásában, a német vámunió kiterjesztésében, a dualizmus perszónálunióvá formálásában látta a lehetőséget a cislajtán területek német jellegének megőrzésére. (Uo. 228.)

151 Az ifjúséhek között volt a cseh értelmiség első generációja, amely már teljes, cseh nyelvű képzésben részesülhetett. (Uo. 232.)

152 Uo. 233.

Tudományos Akadémia létrehozását sem, annak ellenére, hogy Josef Hlávka építész, a korszak legjelentősebb cseh mecénása finanszírozta volna.¹⁵³

A párt vezetése ekkor szánta el magát a nemzetiségi követelések erélyesebb megfogalmazására, csatlakozva a konzervatív nagybirtokosok 1888-as kezdeményezéséhez a német–cseh viszony újratárgyalására. A Taaffe-kormány is hajlott a megegyezésre, így 1889 végén Bécsben megindultak a tárgyalások a nemzetiségi kiegyezésről. A szorult helyzetben lévő ócsehek, akik a képviselőházban még többségben voltak, de a cseh közvélemény már fokozatosan elfordult tőlük, beleegyeztek Morvaország kizárásába a megegyezésből és abba is, hogy az ócseh tárgyalódelegációt a kormány jelölje ki, míg a németek maguk választották képviselőiket.¹⁵⁴

A kormány javaslata a német politika által elfogadott elven, a nemzetiségi elkülönülésen alapult, és a rendezés célja a csehországi közigazgatás teljes átalakítása volt. Lehetőség szerint homogén kerületeket akartak kialakítani. A cseh tartományokat a járási és kerületi bírósági rendszer, a kereskedelmi és iparkamarák, a földműves- és iskolatanácsok rendszerének átalakításával két cseh és német területre, a tartományi gyűlést pedig szintén két nemzetiségi kúriára osztották volna, a nagybirtokosok kúriájának megtartásával.

Az 1890 januárjában elfogadott pontok (*punktace*) a nemzetiségi autonómia felé mutattak ugyan, de a németeknek így is több joguk volt a csehnek nyilvánított területeken, mint a cseheknek a németeken. Az államigazgatás továbbra is kétnyelvű maradt, de a belső cseh hivatali nyelv nem valósult meg. A punktációt a cseh közvélemény nem fogadta el, mivel az ifjúcsehek heves kampányt indítottak ellene. Arra hivatkoztak, hogy a rendezést a csehországi németek győzelemként ünneplik, miközben a morvaországi és sziléziai csehek, immár a cseh nemzet integráns részeként kimaradtak belőle. Végül csak a tartományi iskolák és a mezőgazdasági tanácsok felosztása valósult meg, az ócseh párt pedig néhány hónap alatt jelentéktelenné vált. A realisták és az ócsehek egy részével kiegyeztél ifjúcsehek hatalmas sikert értek el az 1891-es választáson.

A század végére bekövetkezett társadalmi változások ismét felvetették a nyelvi, nemzetiségi rendezés szükségességét. Miközben a cseh tartományok a Monarchia gazdaságilag legfejlettebb területeivé váltak, a határ menti német lakosságú területek gazdasága stagnált, a fejlődés a kevert lakosságú és a cseh területekre (Ostrava vidéke, Plzeň, Közép-Csehország) összpontosult. A csehek az egyetlen szláv ipari nemzetté váltak, és minden társadalmi mutatóban meg-

153 Az Akadémia létrehozását 1877-ben maga Josef Hlávka vetette fel, 1888-ban pedig 200 ezer forintot adományozott felépítésére. Hosszas tárgyalásokat követően végül 1890-ben fogadták el az Akadémia szabályzatát és 1891-ben nyílhatott meg. (Alois Loder: Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecénáš. Praha, Melantrich, 1988. 103–114.)

154 *Křen*: i. m. 235.

közelítették az osztrák-németeket. A kilencvenes években rendezett néprajzi és ipari kiállítás, amit a németek bojkottáltak, már a csehek növekvő gazdasági és kulturális potenciálját bizonyította. Demográfiai növekedésük lassult ugyan de, még mindig meghaladta a németekét. A cseh magaskultúra sem függött már a német hátországtól, mint korábban, és élénk kapcsolatban állt az európai központokkal. A cseh művészet elvesztette korábbi folklór jellegét, és kezdett behatolni a német kulturális életbe is. A cseh közeg vonzóvá vált az ambíciózus, nemzetiségileg nem elkötelezett polgári rétegek, elsősorban a zsidóság számára.

E fejlődés hátteret biztosított a radikális nemzeti, államjogi követeléseknek, amelyeket már nem kizárólag az ifjúcsehek, hanem a megjelenő új mozgalmak, az *Omladina* köre, a szociáldemokrácia is megfogalmazott. E korszakban került sor a szimbolikus nemzetiségi összecsapásokra, mint a német diákegyesületek (*Burschenschaft*) prágai megmozdulásai, az ifjúcseh vezetésű városháza cseh nemzeti akciói, cseh nyelvű utcatáblák, cégtáblák kihelyezése.

Az ifjúcsehek és a pártot 1893-ban elhagyó Tomáš Garrigue Masaryk hamarosan szembefordultak a radikalizmussal. A cseh politikai elit kis, gyakran politikán kívüli, konstruktív lépésekkel kívánt fokozatosan apró eredményeket elérni, hasonlóan a lengyel *praca organyczná*hoz. Ezt Eduard Taaffetól kölcsönzött kifejezéssel politikátlan politikának nevezték. Ez határozta meg a cseh nemzeti mozgalmat egészen az első világháborúig. Az államjogi önállóság elérése már csak távoli célként volt jelen, és átadta helyét az autonomista nemzeti programnak.¹⁵⁵ A kiegyezés a csehországi németekkel jelentőségét veszítette, és inkább a közös kormányzás, a németekéhez hasonló nyelvi, nemzetiségi autonómia lett az elérendő cél. Ennek segítségével a kisebbségben élő csehek és szlovákok is bekapcsolhatók voltak a cseh törekvésekbe.

Bécsben is uralkodóvá vált az a nézet, hogy a csehek nélkül nem lehet a ciszlajtán tartományokat kormányozni.¹⁵⁶ Felix Badeni, Eduard Taaffével ellentétben már aktív és önálló szubjektumoknak tekintette a nemzetiségeket, akikkel kénytelen együttműködni. A nemzetiségekre támaszkodva reformintézkedésekkel, például a választójog kiszélesítésével, kívánt egy erős, liberális német–lengyel–cseh koalíciót. Ennek feltétele volt a cseh helyzet megváltoztatása, közelítése a galíciai lengyelekéhez, a második államnemzet státusához. Első lépése a csehek nyelvi követeléseinek kielégítése volt a fennálló alkotmány alapján.¹⁵⁷

155 A Csehországnak állami jogokat vindikáló történeti jogokra történő hivatkozás a korábbi politikához kötődött, az új politikai erők számára már sokkal nagyobb vonzerőt jelentett a szélesebb hazához, Ausztriához való tartozás. Inkább Bécsben akartak másodikak lenni, mint elsőek a kis, provinciális Prágában. (Uo. 253.)

156 Uo. 230–257.

157 Uo. 257–258.

1897-ben tehát ismét kísérlet történt a nemzetiségi viszonyok rendezésére. A rendelet immár bevezette a belső cseh hivatali nyelvet, ami az ifjúcsehek egyik legfőbb követelése volt, és amelyet az általuk kidolgozott, 1895-ös Bedřich Pacák-féle tervezet is tartalmazott. Ez megfelelt a galíciai mintának is, ahol a lengyel nyelv már régen betöltötte ezt a funkciót. A rendelet, amely egyaránt érvényes volt Cseh- és Morvaországra is,¹⁵⁸ a korábbi, Stremayr-féle rendezés hatályát szélesítette ki a közigazgatás több területére. A hivatalokon belül és a hivatalok közötti érintkezésben is azt a nyelvet kellett használni, amelyen a beadvány született. Az államigazgatási hivatalnokok négy évet kaptak mindkét tartományi nyelv elsajátítására. A rendelkezés úgy vezette be a cseh nyelvet az államigazgatásba, illetve szélesítette ki használati területét, hogy a központi igazgatás, a hadsereg, a vasút, az állami vállalkozások és a kapcsolattartás a tartományokon túli hivatalokkal német maradt, és a német lakosság nyelvhasználati jogai sem sérültek.

Mindennek ellenére megismétlődött a punktáció sorsa, mivel a csehországi a németek, akik ismét kisebbségi léthelyzetben találták magukat, ausztriai társaikkal szembeni egyenlőtlen helyzetükre hivatkozva intenzív kampányt indítottak a rendelkezés ellen, és csehellenes tömegdemonstrációkon buzdítottak polgári engedetlenségre.¹⁵⁹ A határ menti kisebbségi cseh területeken brutális csehellenes támadásokra is sor került, az alsó-ausztriai tartományi gyűlés pedig megtiltotta a cseh kisebbség nem német nyelvű oktatását.¹⁶⁰ Ráadásul a rendelet szinte lehetetlenné tette a csehül nem tudó német hivatalnokok munkáját is.

A szembenállás a mindennapokban is érezte hatását. Ellenállás bontakozott ki a másik tartományi nép nyelvének használatával szemben, a kulturális kapcsolatok szinte megszűntek, még a templomok is nemzetiségi szempontok szerint különültek el. A cseh és a német sörözők a helyi nemzeti mozgalmak központjaivá váltak, mindenki a saját, „nemzeti” sörét itta. A *svůj ke svému* (saját a sajátához) jelszó¹⁶¹ jegyében megkezdődött a másik nemzet termékeinek, boltjainak szervezett bojkottja, ami szinte láthatatlan vámhatárt állított fel két elkülönült nemzeti gazdaság között.

158 Sziléziában a rendelet bevezetését a kormány későbbre ígérte. (Uo. 258.)

159 A németek tiltakozását Németország, illetve a német egyetemi polgárság nyíltan támogatta, Theodor Mommsen nyílt levelet intézett a csehek ellen. (Uo. 262.)

160 A szembenállás során alakultak ki a csehországi németek és a csehek körében azok a nézetek, amelyek ettől kezdve már – főként szélsőséges politikai körökben – folyamatosan jelen voltak. Ilyen gondolat volt a csehek elleni teljes gazdasági bojkott, illetve a csehek vagy a németek lehetséges kitelepítése. (Uo. 261.)

161 Ennek természetesen a német megfelelőjét, a *Deutscher kauf bei Deutschem* (Német németnél vásárol) jelszót használták a cseh tartományok német lakosai.

Badeni 1897 nyarán még megkísérelte a tárgyalások felújítását és a punktáció alapján készített javaslatokat,¹⁶² de a már Bécsre és Grácra is kiterjedő ellenkampány végül bukásához vezetett. A nyelvrendelet végrehajtásának elmaradása ekkor a csehek körében vezetett elégedetlenséghez, ami utcai demonstrációkba torkolt. Prágában a hadsereget kellett bevetni, és rendkívüli állapotot hirdettek ki.

Wilhelm Gautsch hivatalnokkormányza ezért tárgyalásokat kezdeményezett a csehországi mérsékelt német vezetőkkel a rendelet újabb változatáról. E megoldás is az egynyelvű modellből indult ki, a vegyes, kétynyelvű területekre azonban tág szabályozást alkalmazott. Elég volt, ha a lakosság egynegyede tartozott más nemzetiséghez, vagy egy más nemzetiségű település volt a területen.¹⁶³ A csehek nem fogadták el, hogy Morvaországra, amit teljes egészében vegyes területté nyilvánítottak, a rendelkezés eltérő szabályozást alkalmazott, és hogy Szilézia nem került a rendelkezés hatálya alá, mivel ezt a tartományt hivatalosan még mindig tisztán németnek tekintették. Annak ellenére, hogy ott a németek már rég elvesztették többségüket, igaz, inkább a lengyelek, mint a csehek ellenében.¹⁶⁴

A nyelvi rendezés elfogadását végül elhalasztották, és Leo Thun kormánya kisebb adminisztrációs kiigazításokkal szabályozta a nemzetiségi viszonyokat. E fejlemények mindkét oldalon a szélsőséges politikai erőket erősítették.¹⁶⁵ A radikálisok kisebbségben voltak ugyan a parlamentben, de nagy befolyásuk lett a közvéleményben, különösen az ifúság körében, a nemzetiségi és kisebbségi egyesületekben, a népszerű nemzeti irodalomban, a bulvársajtóban, illetve a testnevelési tömegmozgalommá váló *Soko*/ban. A nemzetiségi

162 A csehországi németek is elkészítették javaslatukat. A német liberális párt vezetője, Julius Lippert felkérésére a prágai német egyetem két professzora, Emil Pfersche és Josef Ulbrich, a punktációt alapul véve Csehországra vonatkozóan, az egynyelvű modellt javasolták, így a német területeken a hivatali nyelv kizárólag a német lett volna, a cseh ügyfeleknek viszont hivatalos cseh fordítást biztosítottak volna. A kötelező kétynyelvűség csupán a vegyes területeken maradt volna fenn, illetve a cseh területeken, amennyiben azt a német államnyelv kötelező használata nem zárta volna ki. (Uo. 264.)

163 Uo. 260–272.

164 Uo. 288–289.

165 A németek esetében kézenfekvő volt a nagynémet gondolathoz fordulás Németország növekvő vonzereje miatt. A cseh oldalon a radikalizmus alapvetően nem mehetett túl az államjogi követelések maximumán, az egyenlőség eszméjére hivatkozáson és az antiklerikalizmuson. A tartományok elcsehesítése gyakorlatilag nem folytatódhatott, az ország kiválására a Monarchiából pedig nem gondolhattak. A szláv ideológia sem hathatott a monarchiabeli szlávok egységének hiányában, illetve a cseh ügy iránt érzéketlen cári vezetés miatt a ruszofil irányzat sem érhetett el sikereket. Ráadásul a *kéziratvita*t követően a csehek ősiségére, felsőbbségére sem hivatkozhattak. (Uo. 272.) A 19. századi cseh nemzeti mozgalom jelentős mozzanata volt a Dvůr Králové-i (Királyudvari) és Zelená Hora-i (Zöldhegyi) kéziratok eredetisége körül kibontakozó vita. A kora középkorinak tartott kéziratok hamis voltát végül a Masaryk vezette tudóscsoport bizonyította be a század végén, kiváltva ezzel a nemzeti mozgalom elkötelezett híveinek ellenszenvét.

kiegyezés elvén alapuló politika ezzel háttérbe szorult. A rendezést már csak erő pozíciójából történő tárgyalással tekintették elérhetőnek, amelynek eredményeként legyőzik a szembenálló felet.¹⁶⁶

A kormányzat továbbra is kiegyezésben gondolkodott. Ernst Koerber kormányában volt ugyan három német, lengyel és cseh miniszter, a nemzetiségi kiegyezést az 1897-es pontáció alapján mégis a kormány szürke eminenciása, Rudolf Sieghart dolgozta ki. Alapja a regionális nemzetiségi autonómia volt. Ez az autonomista megoldás kiszélesítette ugyan a csehek fennálló jogait, törekvéseiket mégsem elégítette ki, hiszen éppen azok alapját, a cseh tartományok egységét tette elérhetetlenné. Az autonómia alapján nem jöhetett létre az egységes cseh nemzeti terület, ráadásul sokkal kisebb torzó maradt belőle, mint a korábbi rendezések nyomán. Ez a megoldás viszont az ausztriai németiségtől zárta el a csehországi németeket.

A rendezés alapja az igazgatási rendszer reformja lett, a kerülethatárok kijelölése. A németek csupán a nemzetiségi szempontokhoz ragaszkodtak, a csehek viszont más, gazdasági, közlekedési szempontokat is érvényesíteni próbáltak. A kerületek (*okres*) és a tartományok (*zem*) közötti nagy távolság áthidalására új közigazgatási egységet, a megyét (*kraj*) hozták létre, 5 csehet, 2 németet és 2 vegyes lakosságút. E megoldást mindkét oldal elfogadta ugyan, de a németek a megyékbe kívánták delegálni a legtöbb joghatóságot, a csehek viszont tartományi szinten akarták hagyni. A Badeni-féle megoldástól eltérően a tartományi igazgatásban az egynyelvű modell érvényesült. A hivatali nyelv az adott körzet nemzetiségi többségéhez igazodott, csupán azokon a területeken volt kétnyelvű ügyintézés, ahol a kisebbség aránya elérte a 20%-ot. Ehhez a megoldáshoz egynyelvű hivatalnokréteg kellett. A cseh belső, hivatali nyelvvé vált a tisztán cseh, illetve a vegyes lakosságú területeken. A német továbbra is megőrizte túlsúlyát, mivel a központi hivatalok, a vasút, a posta, a hadsereg, a rendőrség, a csendőrség és az állami vállalatok, illetve a legbelsőbb közigazgatás (utasítások, személyi ügyek) kizárólagos nyelve maradt.¹⁶⁷ A 20%-nál kisebb arányú nemzetiségi lakosság kérdését az iskolarendszerben oldották meg. Állami kisebbségi iskolát ott kellett alapítani, ahol a diákok száma elérte a 40 főt. Ez a gazdaságilag nehezebb helyzetben lévő csehek pozícióját könnyítette, hiszen a németek mindenütt képesek voltak magániskolák alapítására.

A vegyes lakosságú Morvaország nem volt kizárólagos nemzetiségi területekre osztható, de ott éppen emiatt a nyelvi averzió sem volt nagy mértékű, ezért teljes egészében vegyes területté nyilvánították. Ez a megoldás viszont nem felelt meg

¹⁶⁶ Uo. 272–279.

¹⁶⁷ Ez olyan abszurd helyzeteket okozott, hogy például a cseh- és morvaországi cseh hivatalok is német nyelven leveleztek egymással. (Uo. 287.)

a nemzetiségi arányoknak. A németiség a lakosság mintegy negyedét tette ki, társadalmi helyzete viszont a csehekénél jobb volt. Így azonban a morvaországi és a sziléziai csehek, a nemzet egyharmada, nem részesült autonómiában. A megegyezésben érintetlenül maradt a csehek számára kedvezőtlen kuriális rendszer, és megmaradt hátrányuk az önkormányzatok hivatali apparátusában is. Csehországban már többségben voltak ugyan a cseh hivatalnokok, de Morvaországban és Sziléziában szinte alig akadtak. Képviselőjük a Lajtán inneni központi igazgatásban sem érte el számarányukat.¹⁶⁸

A rendezés ismételt sikertelenségével a cseh kérdés a Monarchia kulcsproblémája lett. Megoldására az 1900-as cseh–német kiegyezési konferencián tettek kísérletet. A kormány javaslata az addigi legátfogóbb tervet tartalmazta, a másik két fél azonban a nyelvi- nemzetiségi kiegyezésen túlmutató célokat fogalmazott meg. A gyengébb pozícióban lévő csehek államjogi szempontokat is érvényesíteni kívántak, a németek pedig meglévő helyzetüket akarták biztosítani, még mielőtt késő lenne. A tárgyalások biztatóan indultak, és gyors megállapodás született az önkormányzatokról. Bécsben könnyen megvalósíthatónak látták a cseh–német megbékélést, és úgy tekintettek a két népre, mint Cislajtánia két jövőbeli vezetőjére. Végül ez volt az oka sikertelenségének is. Ernst Koerber nem tartotta fontosnak, hogy átsegítse a konferenciát azokon a nehézségeken, amelyekbe a közigazgatás kérdésében jutott és végül elhalt, mivel a befolyásos politikai körök, a lengyelek, a német konzervatívok, a cseh nagybirtokosok attól tartottak, hogy a kiegyezés esetleges sikere túlságosan nagy befolyást biztosítana Bécsben a cseh, illetve a csehországi német polgárságnak.¹⁶⁹

Sikeres nemzetiségi kiegyezésre végül Morvaországban kerülhetett sor, a morva tartományi gyűlés által 1905. november 22-én elfogadott paktummal. A császári megerősítést nyert, négy törvényt tartalmazó paktum nemzetiségi szempontok alapján osztotta fel a tartományt. A választójogot szabályozó törvény cseh és német nemzetiségi választói csoportokat, katasztereket hozott létre, ahová a helyi képviselő-testületeknek kellett besorolniuk a választókat. A nemzetiségi kataszteri rendszer nem jelentett ugyan szakítást a kuriális rendszerrel, de a nagybirtokosi kúria kivételével a képviselőket a nemzetiségi arányoknak megfelelően választották meg. A második, a városok és a kereskedelmi, illetve iparkamarák kúriájába 20 cseh és 20 német képviselőt választottak, a harmadikba, az egyéb települések kúriájába 39 csehet és 14 németet, a negyedik,

168 Uo. 280–290.

169 Koerber a Birodalmi Tanácsban is megkísérelte kifogni a szelet a nemzetiségi törekvések vitorlájából. A tárgyalásokkal egy időben nagylélegzetű gazdasági terveket vázolt fel – az Odera–Elba–Duna-csatorna kiépítését, Trieszt összekötését az iparosodott Északkal – és szociális reformok – munkásbiztosítás, a bányászok munkaidejének csökkentése – terveit. Felmerült egy esetleges oktrojált, császári nemzetiségi rendezés lehetősége is. (Uo. 293.)

általános kúriába pedig 14 cseh és 6 német képviselőt. Az oktatási törvény az oktatás nemzeti szempontú felosztását eredményezte, mivel az alapfokú iskolák kivételével az egyes intézményekbe csak olyan diákokat vehettek fel, akik már ismerték az adott iskola oktatási nyelvét.¹⁷⁰

Egyetlen tartományban sem kísérelték meg ilyen sokszor szabályozni a nemzetiségi viszonyt, mint a cseh tartományokban a kisebbségi helyzetű, de vezető szerepben lévő német és a számbeli többséget alkotó, jogilag alárendelt szerepéből kitörni akaró cseh lakosság között. A sikertelen szabályozási kísérletek fokozatosan elidegenítették egymástól a tartományok két nemzeti csoportját és az alulról kiépülő nemzeti intézményrendszer létrejöttét ösztönözték. Az egyetlen sikeres szabályozás, a morva kiegyezés következményeit sem tekinthetjük egyértelműen kedvezőnek. A nemzeti agitációt egy időre semlegesíteni tudta ugyan, de a teljes körű cseh hivatali nyelvhasználat elérésére törekvő csehek nem elégítette ki. Mégis hozzájárult a tartomány végleges nemzetiségi kettészakadásához, megszüntette a nemzetiségi identitás körüli bizonytalanságot, és felszámolta az addig általános kétnyelvűséget.¹⁷¹

170 *Efmertová*: i. m., 115–116.

171 *Halász*: Morvaország – egy létező ország, ami nincs. (Néhány megjegyzés a csehországi és morvaországi regionalizmus történetéhez.) In: *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. i. m. 121.

2. A cseh elem a cseh történelmi tartományokon kívül a 19. század második felében

2.1. Cseh hatás a történelmi tartományokon kívül

A 19. század derekától, a cseh nemzeti mozgalom kiteljesedésével párhuzamosan, a Monarchia nem cseh tartományaiban és Európa néhány nagyvárosában is igen erőteljes cseh hatás érvényesült, a legnagyobb mértékben a Monarchia tartományaiban élő szlávok körében. Nagyszámú cseh hivatalnok, ipari munkás és földműves vándorolt oda, és főként a század utolsó évtizedeitől az egyre intenzívebbé váló cseh gazdasági terjeszkedés is elsősorban ezekre a területekre irányult. Nem utolsósorban a cseh politika fő irányzatai is hatással voltak a Monarchia szláv lakosságú tartományainak belső fejlődésére.

2.1.1. A cseh tartományokból kiinduló migráció fő tendenciái

A cseh történelmi tartományok igen korán a 19. századi erős közép-európai kivándorlási hullám kiindulópontjaivá váltak.¹ A század derekáig még elsősorban a mezőgazdasági jellegű, sokszor szervezett kolonizáció formájában megjelenő migráció jellemezte a kivándorlást. Az 1848 utáni három évtizedben főként cseh nemzetiségű, kisparaszti, illetve földnélküli népesség vándorolt ki. 1853 és 1871 között egyes években a cseh tartományokból kiinduló migráció meghaladta a Habsburg Birodalom teljes kivándorlásának 75%-át.² A század utolsó évtizedeire már a nagy ipari központokba irányuló tömeges, spontán kitelepülés volt jellemző.³

1 A cseh nemzet teljes egészében a cseh tartományokban élt ugyan, a cseh emigráció mégis több évszázados hagyományokkal rendelkezett. A 19. századi kivándorlók a cseh protestáns emigránsok, az exulánsok két fő – a protestáns felkeléseket követő – kivándorlási hullámának, az 1547-esnek és a fehérhegyi vereséget követő, 1620-as évekbelinek tradíciójára támaszkodhattak. Ekkor sok cseh protestáns arisztokrata és értelmiségi vándorolt ki a cseh tartományokból, és hozott létre emigráns központokat a német tartományokban (főként Szászországban, Pirnában, Drezdában és Zittauban), Lengyelországban (Lesznóban), illetve a Magyar Királyság északnyugati vármegyéiben (Zsolnán, Puchón). E két kivándorlási hullámot még három kisebb protestáns kivándorlási mozgalom követte a 18. században, elsősorban Szilézia, Szászország és Poroszország irányába. Az utolsó migrációs mozgalom már szervezett kolonizáció volt, II. Frigyes porosz király, a vallási agitációt felhasználva Jan Liberda protestáns prédikátor segítségével, titkos észak-csehországi protestánsokat telepített át. Először Münsterbergben telepedtek le, ahol a lutheránusok maradtak, a később érkezett cseh emigránsok azonban tovább költöztek porosz Sziléziába, ahol több cseh települést is létrehoztak (Velký Tábor, Čermín, Veronikapol, Husinec, Poděbrady, Bedřichův Hradec, Lubín). (Stanislav Brouček: Nad výzkumem českého etnika v zahraničí. In: Český lid, 77(1990), 130.)

2 Kořalka: Altes und Neues... i. m. 278.

3 Brouček: i. m. 130.

A 19. század harmincas éveitől az első világháborúig a cseh tartományok népességének természetes növekedése emiatt évente mintegy negyedével, egyes időszakokban felével is csökkent. Ezer lakosból évente két-három ember vándorolt ki. A legintenzívebb migráció elsősorban a cseh etnikumot érintette, hiszen a kivándorlók nemzetiségi összetételét vizsgálva a csehek aránya nagyobb volt, mint a németeké, mivel a németek által lakott, határ menti területeken az iparosodottság mértéke meghaladta a belső területekét, így ott több munkalehetőség kínálkozott. Az észak-csehországi határ menti területek lakosságának – az aši (Asch) kiszögelléstől Broumov (Braunau) területéig, illetve a jeseníki (Freiwaldau), morva-sziléziai határterületig – több mint kétharmada egész életét szülőhelye közelében töltötte.⁴

Ezzel ellentétben Csehország nagyobb, belső területeinek lakossága – az említett határ menti területeket és a nyugati határvidék Tachovtól Domažlicéig húzódó részét, illetve Plzeň, Prágát és Morvaország északkeleti határvidékét kivéve – sokkal kisebb arányban maradt szülőhelyén. E területeken belül is megfigyelhetők azonban jelentős különbségek. Morvaország lakossága sokkal kevésbé volt mobil, mint Csehorszáé. A Bécsbe költözött morvaországiak továbbra is összeköttetésben álltak szülőföldjükkel. Délkelet-Morvaország, különösen Uherský Brod és környéke a kivándorlásban legkevésbé érintett cseh lakosságú területi sáv volt, ahol a lakosság életmódja már inkább a Monarchia keleti területei lakosságának életmódjához hasonlított. Az egész Monarchia területét tekintve a csehországi területek számítottak olyanoknak, ahol a népesség legkisebb része töltötte életének döntő hányadát szülőföldjén. Ide tartozott Közép-Csehország déli része, a selčany-i, benešovi, Český Brod-i, pelhřimovi, Havlíčkův Brod-i körzet és a már morvaországi jihlavai körzet. 1910-ben az innen származó lakosság több mint fele szülőhelyén kívül élt.

A kivándorlás célterületei közé kezdetben a Habsburg Monarchia országai tartoztak, első helyen természetesen Alsó-Ausztria és Bécs.⁵ Amikor a tengeri közlekedés fejlődése megkönnyítette az átjutást az amerikai kontinensre, az Egyesült Államok⁶ és Kanada is a cseh kivándorlás jelentős céljává vált, de

4 E területeken nemcsak az ipar fejlődése miatt kínálózó munkalehetőségek eredményezték a lakosság helyben maradását, hanem a hegyi területeken végbemenő jelentős parcellázási hullám is, ami sok önálló, a helyi népesség szükségleteit kielégítő gazdaság alapítását is lehetővé tette. (*Fialová–Horská–Kučera–Maur–Musil–Stloukal*: i. m. 119.)

5 A Bécsbe irányuló kivándorlásban a hatvanas évek végétől már főként a képzett dél-csehországi munkaerő vett részt, Bécs pedig Prága mellett a század végén a második cseh nemzeti központtá vált. (*Brouček*: i. m. 131.)

6 A kivándorlás az Egyesült Államokba a kaliforniai aranymezők 1853-as felfedezése után lendült fel, majd az ötvenes évek végétől az amerikai gazdasági válság és a polgárháború miatt mérséklődött. A hatvanas években kezdődött a kivándorlás újabb hulláma, mivel Amerikában véget ért a polgárháború, és könnyen lehetett földhöz jutni a nyugati parton. A kivándorlási hullám az 1873-as gazdasági

érkeztek csehek Dél-Amerikába, Brazíliába, Argentínába és Chilébe is.⁷ Más európai és Európán túli területekre is folyamatos volt a cseh kivándorlás. Cseh földművesek vásároltak földbirtokokat a keleti területeken, cseh szakmunkások pedig a főbb, nyugat-európai ipari központokba vándoroltak.

Keleten az olcsó földbirtok vásárlásának lehetősége, de olykor a szakmunkások iránti igény is nagy vonzerőt gyakorolt a cseh kivándorlókra. Elsősorban az orosz Lengyelországba, illetve az ukrán Feketeföld-övezetbe érkeztek sokan a cseh tartományokból.⁸ 1861 és 1865 között sok cseh és cseh tartományokbeli német család költözött a Krímbe, ahol a cseh lakosságú Čechohrad és Bohemka, illetve a cseh–német vegyes lakosságú Alexandrovka falvakat alapították. Néhány cseh család a volt Taurid kormányzóság területén is letelepedett, 1867–1868-ban pedig az orosz kormány cseh telepéseket hívott a Fekete-tenger térségébe.⁹

A cseh ipari munkásság kivándorlása a 19. század kilencvenes éveiben volt a legnagyobb intenzitású a nagy európai szénövezetekbe, különösen Vesztfáliába és Észak-Franciaországba.

A nagyobb európai iparvárosokban, elsősorban Berlinben és más német városokban, illetve Párizsban és Londonban is jelentős cseh kolóniák jöttek létre, egyletekkel, klubokkal, vendéglőkkel, boltokkal. Az ezekben a városokban élő cseh munkásokat a pénzkereset mellett a korszerű tudás megszerzése is vonzotta. Az egyik ilyen fontos központ Berlin, ahol több száz cseh munkás dolgozott. Itt nem csupán a munkahelyükön tudták mesterségbeli tudásukat továbbfejleszteni, hanem ipariskolákat is szerveztek a külföldi munkásoknak, amelyekben az egyes kivándorló közösségek anyanyelvükön részesülhettek oktatásban.

Berlinben több cseh egyesület is működött, rendszeresen zenés, énekes és színházi előadásokat rendeztek. Az egyletekben nagy, elsősorban hazafias könyv-

válságot követően egészen a nyolcvanas évekig folyamatosan nőtt. Ez volt a csehek amerikai kivándorlásának legintenzívebb időszaka, bár abszolút számban alatta maradt a Monarchia más területeiről, főként a Magyarországról és Galíciából történt kivándorlásnak. A célterület elsősorban az Egyesült Államok főbb mezőgazdasági államai voltak, Nebraska, Iowa, Wisconsin és Texas, ahol több cseh település is született. Texasban például Novohrad, Moravia, Praha, Velehrad, Vyšehrad, Nebrascában Prague, Bruno, Kovanda, Wisconsinban pedig Slovan, Mělník, Krok, Pilsen. A nyolcvanas évek végétől a migráció intenzitása és iránya is módosult. Az Amerikába kivándorló csehek már a nagy iparvárosokban telepedtek le, főként Chicagóban, New Yorkban és Clevelandben. (Uo. 131.)

7 *Fialová–Horská–Kučera–Maur–Musil–Stloukal*: i. m. 119.

8 A Volhíniai kormányzóságba egészen a hetvenes évek elejéig érkeztek cseh kivándorlók, és több mint ötven cseh falvat alapítottak. Az első volhíniai cseh falut, Luthardovkát 1863-ban alapította 17 lengyel területről érkezett emigráns csehtestvér család. A fontosabb cseh, illetve részben cseh lakosságú falvak Podháje, Mirohošť, Sedmidubý, Záválí, Straklov, Malín, Hlinsko, Hrušvice, Kvasilov, Teremno, Borjatín, Hubín, Kupičev, Hulč, Bludov és Antonovka voltak. Innen, Volhíniából a századfordulót követően néhányan továbbköltöztek Szibériába, a Tomszki kormányzóságban fekvő Sosnovkába, Miltušba és Ditlovba, illetve a Jenyiszeji kormányzóságba. (*Brouček*: i. m. 131.)

9 Metogyejovkába, Kirilovkába, Vlagyimirovkába, Glebovkába, Aderbjevskába, Tekoszba, Tesebszbe, Anasztaszjevskába, Pavlovkába és Varvarovkába. (Uo. 131.)

állománnyal rendelkező cseh könyvtárak is voltak. A legjelentősebb a Sokol Tornaegylet. A tagság, a közösség meglehetősen zártan élt, igyekeztek ugyan népszerűsíteni a cseh nemzeti gondolatot a német főváros közvéleménye számára is, de ez a német környezetben meglehetősen kevés reménnyel kecsegtetett.

A századfordulón már igen nehezen lehetett munkát találni a német fővárosban, így az ekkoriban érkező cseh munkások egy része már kénytelen volt csalódottan hazautazni.¹⁰ 1910-ben, a szűkös munkalehetőségek miatt már a porosz kormány utasította ki a cseh munkásokat, ami a németországi cseh közösségek élénk felháborodását váltotta ki.¹¹

Németországban még Drezdában, Hamburgban, Brémában és Lipcsében élt nagyobb létszámú cseh közösség, valamint a Rajna menti és a vesztfáliai ipari övezetben. A kivándoroltak nagy része ipari munkás volt, a kilencvenes évek derekától többségükben bányászok.

Franciaországban a 19. században Párizs volt a cseh kivándorlás legfontosabb célállomása, ahová főként szabók, szűcsök és vendéglősök érkeztek.¹²

Az első világháború előestéjén, mintegy 1 millió 200 ezer cseh kivándorló élt a cseh tartományok határain túl, 750 ezer a Habsburg Monarchia nyugati tartományaiban, 40 ezer a Monarchia keleti felében, mintegy 100 ezren Szászországban, ugyanennyien Poroszországban, a Német Birodalomban összesen 200-250 ezren. Oroszországban, amely szintén a cseh kivándorlás egyik célpontja volt, mintegy 30 ezren telepedtek le. Az amerikai kontinensen 1910-re 148 ezerre teszik a cseh tartományokból származó csehek, illetve németek számát.¹³

A kivándorolt férfiak 80%-a 30 év alatti volt, a húsz év alattiak aránya azonban folyamatosan csökkent, mindenekelőtt a tanulmányi idő hosszabbodása miatt, mivel a kivándorlás előtt, a könnyebb munkához jutás érdekében, valamilyen szakképesítést igyekeztek szerezni.

A kivándorló nők életkora, elsősorban a távolabbi területekre irányuló kitelepülés esetén, valamivel magasabb volt a férfiakénál. Mintegy 50%-uk volt 30 évesnél fiatalabb, egynegyedük viszont 30 és 40 éves kor között hagyta el a cseh tartományokat. A nők tehát csak akkor hagyták el szülőföldjüket, mikor férjük, testvérük, jegyesük már biztosnak tűnő helyzetet teremtetett számukra. A Habsburg Monarchia tartományaiba irányuló kivándorlók között viszont a nők voltak többségben.¹⁴

10 Berlin a český dělník. In: *Vlast*, 1(1894) XVIII. évf. 2-3.

11 Pruská vláda vyhání české řemeslníky. In: *Sokol zahraniční*, 8(1911) V. évf., 139.

12 *Brouček*: i. m. 132.

13 Az amerikai statisztika 1880-ban és 1890-ben még külön számította a származási helyek között Csehországot. Ekkor az onnan származottak száma 85, illetve 118 ezer volt. (*Fialová-Horská-Kučera-Maur-Musil-Stloukal*: i. m. 220.)

14 Uo. 219-221.

2.1.2. A cseh gazdasági befolyás a történelmi tartományokon kívül

A 19. század hetvenes éveitől a kivándorlás mellett a cseh tartományokból kiinduló gazdasági expanzió, a tőkeexport és az ipari terjeszkedés is a cseh történelmi tartományok határain átnyúló cseh hatás fontos eleme volt, elsősorban a Monarchián belül.¹⁵ A cseh tulajdonú pénzüzetek, kereskedelmi bankok élénk tevékenységet fejtettek ki közvetlen banki szolgáltatások nyújtásával, illetve befektetésekkel a Monarchia nem cseh tartományaiban: Galíciában, a szlovének lakta tartományokban, Horvátországban és Magyarországon, illetve a Balkánon, Szerbiában, Romániában, Bulgáriában és kisebb mértékben Oroszországban is. Az 1872-től induló és a századforduló táján erősödő cseh tőke kivitelben szinte az összes jelentősebb cseh bank részt vett. Az első, rövid ideig tartó tőke kiviteli hullám elsősorban csak a Slavia biztosítótársaságot és a kor legfontosabb cseh bankját, a Živnostenská bankát érintette, amely később is a legnagyobb szerepet játszotta a cseh tőkeexportban.

A Živnobanka közgyűlése 1872. március 3-án megváltoztatta a bank alapszabályát. Tevékenysége addig Cseh- és Morvaországra korlátozódott, a változtatás értelmében viszont már az egész Monarchiában működhetett, fiókokat nyithatott és eljárhatott a Monarchia egész területén. A 9. § lehetőséget biztosított, hogy irányítson, üzemeltessen, létrehozzon, illetve részt vegyen ipari, bányászati, illetve más vállalkozásokban, vasúti, hajózási és egyéb közlekedési vállalatokban, kiadhassa részvényeiket és kötelezvényeiket.¹⁶ 1900-ban ismét megváltoztatták a bank alapszabályait, már kifejezetten a szláv szolidaritásra hivatkozva. Kimondták, hogy a Živnobanka a szláv bankok hálózatát kívánja kiépíteni a Monarchiában.¹⁷

A cseh takarékszövetkezetek központi bankja, a Sporobanka, Ústřední banka českých spořitelén, amely a Živnobanka mellett szintén jelentős szerepet vállalt

15 A Monarchia határain túl Európa más államaiba csak az 1910-es években jutottak a teljes mértékben belső tőkéből működő cseh pénzüzetek. Az osztrák és a cseh tartományok német bankjai szoros kapcsolatban álltak németországi bankokkal, a cseh pénzüzetek esetében azonban a nemzeti mozgalom erős nyomása miatt ez csak a legszükségesebb esetekben fordult elő. A legszorosabb kapcsolatot a Živnostenská banka alakította ki a *Deutsche Bank*kal 1898 és 1914 között. A *Moravská agrární banka* 1913-ban a *Banco di Romával* kísérelt meg együttműködést, sikertelenül. Sokkal eredményesebb volt a cseh bankok franciaországi kapcsolatépítése. A Živnobanka és a Česká průmyslová banka a 20. század első éveitől rendszeresen vett fel rövid távú hiteleket Párizsban.

A 20. század elején az Egyesült Államokban is megjelentek a cseh pénzüzetek. 1906-ban a Sporobanka Prágában megalapította a *Bohemia Bank*ot, amelynek részvényeit Prágában és New Yorkban is lehetett jegyezni. 1910-ben a Bohemia Bank megvásárolt egy 1867-ben, cseh emigránsok által Amerikában alapított bankot, a *Brodsky et Sovak Bank*ot, amelyet *Bank of Europe* néven szervezett újjá. (Michel: i. m. 299–300., 304–305.)

16 Horák: i. m. 35.

17 Michel: i. m. 291.

a tőke kivitelben, már alakulásakor, 1903-ban kitűzte a terjeszkedés célját. Előszörban a Monarchia szláv népeinek kisebb pénzügyintézeteivel tervezett együttműködést, hasonlóan a csehországi német takarékszövetkezethez, a Centralbank nemzeti elvű terjeszkedéséhez. Amint az alapításkor elhangzott, először csupán cislejtvániai terjeszkedésre gondoltak, és csak ezt követően jelent volna meg a bank a többi szláv államban, megszerezve az addig a bécsi bankokhoz kötődő ügyfeleket.¹⁸

E gazdasági expanzió irányai tehát megfelelnek a cseh tartományok gazdasági érdekeinek, de értelmezhetők a cseh nemzeti mozgalomban jelenlét, más szláv népek irányába megnyilvánuló kulturális-politikai küldetés egyik vetületeként is. Annál is inkább, mivel a századfordulót követően megerősödött a kapcsolat a cseh gazdasági szereplők és a nemzeti mozgalom vezetői között, és ennek eredményeképpen ki is épült egy szláv gazdasági kapcsolatrendszer. Így kezdetben a Monarchián belül erősödött a szláv gazdasági együttműködés, majd a Monarchián kívüli, többségükben szláv lakosságú városokban épült ki olyan bankrendszer, amely a helyi kisebb vállalkozások és a parasztgazdaságok számára nyújtott szolgáltatásokat. E folyamat vezetett az Oroszország iránti gazdasági érdeklődéshez. 1902-ben néhány orosz bankár felvetette, hogy a prágai iparkamara lépéseket tehetne egy olyan hitelintézet létrehozására, amely az Oroszországba irányuló exportot segíthetné a Monarchiából.¹⁹ A valójában Szergej Witte orosz pénzügyminisztertől származó ötletet végül a Živnobanka közvetítette Bécsbe.²⁰

A tervezett osztrák–orosz bank sosem jött ugyan létre, a gondolat azonban komoly hullámokat vetett a cseh közéletben. Az ötlet az 1908-as prágai szláv kongresszuson is felmerült. Jaroslav Preiss, a Živnostenská banka igazgatóhelyettese már egy tisztán szláv bank (*Slovanská banka*) kiépítését javasolta.²¹ Ez a szentpétervári vagy moszkvai székhelyű bank, amelynek minden szláv nemzetnél működött volna intézete, az angol, illetve a német bankrendszer példájára épült volna ki, de – mivel a szláv népek gazdaságának legnagyobb problémája a készpénzhiány volt – a Deutsche Bankhoz hasonlóan leginkább a közvetlen iparalapításokban vett volna részt. A bank, amelyben meghatározó részesedése lett volna a Živnobankának, kezdetben az egyes szláv államoknak nyújtott volna hiteleket, szervezte volna a szláv bankok együttműködését, és segítette volna a szláv – előszörban cseh – iparcikkek kivitelét Oroszországba, Szerbiába és Bul-

18 Nečas: Podnikání českých bank v cizině 1898–1918. i. m.

19 A javasolt Osztrák–Orosz Export Bank székhelye Bécsben lett volna, fiókjai pedig Szentpétervárott, Moszkvában, Varsóban, Odesszában, Vlagyivosztokban és Port Arthurban. (*Rudolph*: i. m. 345.)

20 Michel: i. m. 301.

21 Pavel Kosatík: Bankér první republiky. Život dr. Jaroslava Preisse. Praha, Motto–RIF, 1996. 31.

gáriába.²² Később a fontosabb iparágakat (cukor-, textilipar stb.) támogatta volna hitelekkel, hogy csökkentse a szláv tőkehiányt a nyugati pénzüpiacokon, szervezte volna a vasútépítéseket, illetve a tengeri és folyami szállítást.²³ A bank fiókokat működtetett volna Konstantinápolyban, Szalonikiben, Prágában, Londonban, Párizsban és New Yorkban.²⁴

1909-ben, a Szláv Bizottság pétervári tárgyalásain, ahol Jaroslav Preiss is a cseh delegáció tagja volt, ismét felmerült a közös szláv bank kérdése. Preiss ekkor már azt javasolta, hogy a bank a kormányok mellett tartományi és megyei szláv intézményeket is támogasson, felügyelje a kisebb szláv bankok kereskedését, hitelügyeit is. A bank székhelyét ekkor már Prágába helyezte volna, igazgatójául is cseh pénzügyi szakembert képzelt el, igazgatóságában viszont helyet kaptak volna a szláv népek képviselői. Vlagyimir Kokovcov orosz pénzügyminiszter azonban az orosz érdekekre hivatkozva elhárította a bank megalapítását, illetve csak egy nagyobb orosz pénzügyintézet keretében tartotta megvalósíthatónak.²⁵ Végül 1909 februárjában a Szláv Bizottság ülésén, amelyen az öt nagy oroszországi bank képviselői is részt vettek, az orosz pénzügyminisztériummal egyetértésben úgy döntöttek, hogy Szentpétervár központtal, még 1910-ben megalakul egy közös szláv bank, amely Moszkvában, Varsóban, Prágában és a Balkánon nyit kirendeltségeket. Alaptőkéjét 5 millió rubelben határozták meg, amelynek felét cseh bankok adták volna. Karel Kramář, a tanácskozás egyetlen cseh résztvevője elfogadta ugyan a tervet, a cseh pénzügyi körök azonban visszautasították.²⁶

22 Ctibor Nečas: Balkán a česká politika. Spisy Pedagogické fakulty University J. E. Purkyně v Brně. Brno, Universita J. E. Purkyně v Brně, 1979. 54–55.

23 Kosatík: i. m. 31.

24 A szláv kongresszuson Ivan Hribar ljubljanaei polgármester Karel Kramář mellett a neoszláv gondolat másik fontos személyisége és a szlovén tartományokba érkező cseh befektetések fő szervezője úgy vélte, hogy kezdetben a klasszikus banki tevékenységre koncentráljon a pénzügyintézet, mivel a közvetlen iparalapítás nagyon megterhelne tőkeállományát. Azt javasolta, hogy amennyiben Oroszországba helyezik a bank székhelyét, Bécsben alakítsanak ki egy másik, önálló vezetésű központot is, amely a Monarchiában és a Balkánon élő szlávok pénzügyeit irányítaná, és nyissanak kirendeltséget Hamburgban, Alexandriában, illetve Kairóban is. Felhívta a figyelmet, hogy az egyes szláv területek gazdasági fejlettsége között hatalmas eltérések vannak. Csak Oroszországban és a cseh tartományokban működnek nagyobb pénzügyintézetek, de túlságosan csak a cseh tartományokban van. Ezért kezdetben Prágában kell a bank székhelyét berendezni, és csak az orosz pénzügyi törvények megalkotása után, az orosz gazdaság megerősödését követően helyeznék át Szentpétervárra. (Nečas: Balkán a česká politika. i. m. 55–56.)

25 A gazdasági együttműködés a neoszlavizmus keretein belül ekkor már az orosz pénzügyi körök egy részének nem állt érdekében. 1909-ben orosz pénzügyi szakemberek megkísérelték a neoszláv kezdeményezésen kívüli, orosz–szláv orientációjú kereskedelmi kamara és szláv bank létrehozását. Elküldték képviselőiket a Balkánra és a Közel-Keletre, hogy tanulmányozzák az orosz iparcikkek versenyképességét. E lépés hatalmas felháborodást keltett a cseh gazdasági sajtóban és a Preiss által összehívott neoszláv tanácskozás is barátságtalan lépésnek tekintette. (Uo. 63–64.)

26 Uo. 64.

A közös szláv bank ötlete sosem valósult meg, felvetése mégis jól szemlélteti a csehek egyre növekvő érdeklődését a szláv lakosságú területek iránt.²⁷ Az orosz sajtó nagy érdeklődéssel fordult Preiss elképzelései felé. Felmerült a gondolat, hogy maradjon néhány évig Oroszországban. Kramář is támogatta az ötletet, mivel úgy gondolta, hogy Preiss Oroszországban sokat tehetne a cseh iparcikkek kivitele érdekében.²⁸ Preiss nem maradt ugyan Oroszországban, de kiváló oroszországi kapcsolatainak köszönhetően a Živnobanka 1910-ben végül megszerezte a Cseh- és Morvaországba irányuló orosz kereskedelem monopóliumát, 1911-ben pedig az orosz állami bank cseh- és morvaországi közvetítője lett.²⁹

A cseh bankok expanziója már a 70-es években elkezdődött ugyan, de ezt az első hullámot az 1873-as gazdasági válság még megakasztotta. Az egyetlen jelentősebb lépés a Živnobanka bécsi fiókjának megnyitása volt, de 1874-ben a ez is kénytelen volt bezárni.³⁰

A terjeszkedés második hulláma 1898-ban kezdődött. A Živnobanka ekkor ismét megnyitotta bécsi fiókját, amely a délszláv lakosságú tartományok irányába, illetve a transzlajtán, elsősorban a szlovákok lakta területek felé indított terjeszkedés kiindulópontja lett.³¹ Ezután a szerteágazó külföldi tevékenységet folytató Živnobanka önálló részvénytársaság formájában alapította meg kirendeltségként működő leánybankjait, amelyekben számottevő tőkeérdekeltsége volt, és döntően befolyásolta irányításukat.³²

A Sporobanka a század elején még óvatosabb volt. Ekkor csupán egy kisebb bécsi német bankot, a *Kreditvereinsbankot* (Hitelegylet Bank) vásárolta meg és ezen keresztül valósította meg tőkekivitelét.³³

A cseh tőkekiáramlás különösen 1908 után erősödött.³⁴ A konjunktúra egészen 1910 őszéig tartott. Ebben az időszakban elegendő mennyiségű szabad tőke állt rendelkezésre, és a külföldi befektetés jobb hozammal kecsegtetett, mint az otthoni, elsősorban a Monarchia azon tartományaiban, ahol a cseh ipari termékek fő fogyasztói éltek, különösen Galíciában.³⁵ 1910-ben a külföldön elsőszámú befektetőként megjelenő cseh bank, a Živnobanka ki is vette elnevezéséből a „pro Čechy a Moravu”, Cseh- és Morvaországra utalást.³⁶

27 *Rudolph*: i. m. 341–346.

28 *Nečas*: Balkán a česká politika. i. m. 63.

29 *Michel*: i. m. 301.

30 *Horák*: i. m. 114.

31 *Michel*: i. m. 292.

32 *Horák*: i. m. 114.

33 *Michel*: i. m. 293–294.

34 *Rudolph*: i. m. 356.

35 *Horák*: i. m. 257.

36 *Rudolph*: i. m. 356.

Az Ústřední banka českých spořitelén ekkor építette ki szerteágazó fiókhálózatát. Fiókja volt a banknak Bécsen kívül Lembergben, Krakkóban, Csernovichban és Triesztben is.³⁷

1910 azért is jelentős, mert ekkoriban már nem igen adódtak nagy profittal kecsegtető befektetési lehetőségek a cseh tartományokban. Bosznia-Hercegovina annektálását követően sok, a cukor-, textil- és gépiparhoz kötődő, leggyakrabban cseh vállalkozó a Balkánon vélte felfedezni a Birodalom ipari fejlődésének jövőjét. A szláv együttműködés jelszavával a cseh befektetők különleges szerepet játszottak. Az ígéretes piacon megindították a textil-, cukor- és mezőgazdasági gépipar fejlődését, kiépítették a bankhálózatot és az ipar finanszírozását.

A balkáni terjeszkedés már 1908-ban megindult, de igazán 1910-től vált jelentőssé. A legfontosabb befektető itt is a Živnobanka volt. Terjeszkedésének elsőszámú célpontja Szerbia, de jelen volt Bulgáriában és Romániában is.³⁸ A cseh bankok intenzív terjeszkedését, tőke kivitelét, amit a cseh sajtó kezdetben még a szláv kölcsönösség gyakorlati megvalósulásaként ünnepelt, ekkor már kritika is érte a cseh tartományokban. Különösen az 1912-es pénzhiány idején vádolták a bankokat, hogy külföldi befektetéseikkel rontják az otthoni helyzetet. A cseh közvélemény a sajtó hatására túl is becsülte a cseh banktőke külföldi befektetéseinek nagyságát, mivel a tudósításokban kevés szó esett a fiókok betétgyűjtéséről, csupán aktív befektetéseiket hangsúlyozták.³⁹

A balkáni területek közül Szerbia keltette fel leginkább a cseh pénzügyezetek érdeklődését. Szerbiában a *Pražská úvěrní banka* (Prágai Hitelbank) volt a legaktívabb. A bank az osztrák tartományok iránt nem érdeklődött, csak a Balkán irányába, ottani tevékenységét pedig Szerbiába és Bulgáriába koncentrált,⁴⁰ de a Živnobanka és a Sporobanka is jelen volt Belgrádban. A Sporobanka két belgrádi bankkal állt kapcsolatban, először 1901-ben nyújtott másfél millió korona hitelt,⁴¹ majd 1906-ban újabb hitelt adott a belgrádi *Izvozna Bank*nak (Export Bank), 1908-ban pedig a *Trgovačka Bank*ának (Kereskedelmi Bank),⁴² amelynek már 1901-től félmillió korona hitelkeretet biztosított,⁴³ hogy rendezze adósságát az *Andrejević Bank*kal és a *Pesti Magyar Hitelbank*kal.⁴⁴

37 Horák: i. m. 115.

38 Rudolph: i. m. 356–357.

39 Horák: i. m. 257.

40 Ctibor Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. (Ve čtvrtstoletí před rokem 1918.) In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university. Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis C. 46, 1999, 99.

41 Uo. 108.

42 Michel: i. m. 302.

43 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 108.

44 Michel: i. m. 302.

A cseh pénzüintézetek érdeklődésének indoka elsősorban a jelentős szerbiai hiteligeny volt, hasonlóan más, fejletlen régiók mezőgazdasági hitelezéséhez, ahol nagy szükség volt kisebb összegű hitelekre. 1912-ben a kamatok 6%-ról hirtelen 8%-ra ugrottak, a külföldi bankok viszont, gyakran helyi pénzüintézetekkel szövetkezve, alacsonyabb kamatokat tudtak ígérni a hazaiaknál.⁴⁵ A Živnobanka az egymillió korona alaptőkéjű belgrádi *Srpska Kreditna Banka*-ban (Szerb Hitelbank) játszott vezető szerepet. Bécsi igazgatója, Josef Špitálský e bank igazgatótanácsának is tagja volt.

A Sporobanka szintén a mintegy 2 milliós alaptőkéjű belgrádi Trgovačka Bankával épített ki szoros kötelékeket, és ezen keresztül részesedése volt a Popovo Polje-i cementüzemben, illetve két szerbiai vasútvonal kiépítésében is.

A Pražská úvěrní banka igazgatótanácsa 1909 egész második felévét a balkáni lehetőségek feltérképezésével töltötte, mivel a szerb kormány és a bécsi pénzügyminisztérium engedélyének megszerzése után, 1909 júliusában megnyitotta belgrádi fiókját, melynek igazgatója K. Husník lett.⁴⁶ 1910-ben a Pražská úvěrní banka teljesen felhagyott prágai befektetéseivel, és belgrádi fiókja segítségével több ipari és kereskedelmi beruházásban is részt vett. E belgrádi bank irányította a legnagyobb szerbiai vasútvonal építését, a fakitermeléseket, illetve részt vett számos nagy ipari vállalkozás és exportcég finanszírozásában. Érdekeltségei voltak a kereskedelemben is, elsősorban a mezőgazdasági gépek és felszerelések eladásában részletfizetésre.⁴⁷

A prágai bank legnagyobb ipari vállalkozása egy cukorgyár volt, ami egy Belgrádban élő cseh, R. Picka javaslatára jött létre, aki először a Živnobankát kereste meg javaslatával, és annak elzárkózása után tett ajánlatot a Pražská úvěrní bankának. A bank ezután feltérképezte a szerbiai cukoripar üzleti lehetőségeit, és szerződést kötött a belgrádi Čirković a komp. és a paraćini Braće Minh céggel részvénytársaság alapításáról cukorgyár felépítésére Čuprijában. A részvények értékének 80%-át a bank, 20%-át pedig szerb partnerei biztosították. Hosszas tárgyalásokat követően, amikbe politikusok is bekapcsolódtak mindkét oldalról, 1911 júliusában kapott a cég végleges koncessziót.⁴⁸ A čuprijai *Srbsko-česká továrna a rafinerie cukru akciová společnost* (Szerb–Cseh Cukorgyár és Finomító Részvénytársaság)⁴⁹ üzemének felépítésében a *První českomoravská*

45 A törvény 12%-ban maximalizálta ugyan a kamat mértékét, sokszor mégis elérte a 35%-ot, mivel e kisebb hiteleket gyakran nem fizették vissza. A cseh bankok szerepe a hitelezésben így nem igazán erősítette a szerbek elkötelezettségét a szláv kölcsönösség iránt. (*Rudolph*: i. m. 360.)

46 A cseh sajtó e lépést a balkáni német gazdasági terjeszkedés elleni szerb fellépésnek tekintette. (*Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 99.)

47 *Rudolph*: i. m. 359–361.

48 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 108.

49 *Michael Palaret*: The Balkan Economies c. 1800–1914. Evolution without development. Cambridge studies in modern history 6. Cambridge, Cambridge University Press, 1997. 333.

akciová továrna na stroje v Praze (Első Prágai Cseh-morva Gépgyár Rt.) vett részt.⁵⁰ A Pražská úvěrní banka a Živnobankával és egy német céggel versenyezve szerezte meg az új cukorgyár felépítésének koncesszióját. A vállalat igen jelentős, 5 milliós alaptőkével rendelkezett. Székhelye Prágában volt, és csak a finomítója működött Szerbiában.⁵¹ A cukorgyár 8 tonna cukorrépát volt képes feldolgozni, finomítani. Az első idény alatt azonban komoly nehézségekbe ütközött, elsősorban a szállítóeszközök hiánya miatt, mivel az első balkáni háború idején a hadsereg lefoglalta azokat. A cukorgyár alkalmazottait szintén katonai kiképzésre kötelezték, a mobilizáció idején pedig a cukorrépát termelő parasztnak is besorozták katonai szolgálatra. A háborús helyzeten túl a rossz időjárás is nehezítette a termelést, a jelentős esőzések miatt árvíz pusztított Čuprija vidékén. Az első idényt így veszteséggel zárta a gyár. Az alapítók ugyan bíztak az üzleti kilátások javulásában, hiszen a balkáni háborúk következtében a szerb területek megnövekedtek, és feltételezték, hogy a kereslet is nőni fog az élelmiszerek, köztük a cukor iránt. A várakozások azonban nem teljesültek, és a következő idény is veszteséges lett. A szerb kormány engedélyezte ugyan cukorrépa vámmentes behozatalát Magyarországról, de a társaság továbbra sem tudott osztalékot fizetni. A világháború során a gyár működését is fel kellett néha függeszteni, az épületekben is károk keletkeztek a front átvonulásaikor, és beszállítói szerződéseket sem tudtak kötni.⁵²

A bank másik nagy vállalkozása 1912-ben mintegy 2 millió dinár alaptőkével az 1852-ben alapított jagodinai sörgyár és malátafeldolgozó, a *Parostrojevna pivovara i sladarna Michael J. Kosovljanin* (Michael J. Kosovljanin Gőzgépes Sör- és Malátagyára), részvénytársasággá alakítása volt.⁵³ A bank 1911 augusztusától készítette elő az üzletet, a korábbi tulajdonosnak 350 ezer koronát fizettek a gyárért, és az új társaság igazgatójának nevezték ki. Prágai cégekkel felújították mindkét üzemet, a sörgyárat és a malátafeldolgozót, és modern gépekkel szereltették fel azokat.

Ennek köszönhetően a termelés folyamatosan emelkedett, 1913-ban már osztalékot is tudott fizetni a társaság. A jó eredmények a világháború kitörését követően is megmaradtak, 1915-ben azonban a német hadsereg megszállta a gyárat, és az utolsó visszavonuláskor teljesen feldúlta.⁵⁴

Montenegróban az Ústřední banka českých spořitelén a jegybankkal, a *Crnogorska narodna banka*val (Montenegrói Nemzeti Bank) állt kapcsolatban, illetve a podgoricai és a nikšići takarékpénztárakkal.⁵⁵

50 *Michel*: i. m. 302.

51 *Rudolph*: i. m. 359–361.

52 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 108–109.

53 *Rudolph*: i. m. 359–361.

54 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 109.

55 Uo. 108.

A Balkán másik jelentős célállomása a cseh pénzüintézetek számára Bulgária volt. A cseh beruházások és pénzüintézetek megjelenését az 1910-es szófiai szláv kongresszushoz köthetjük.⁵⁶ A Živnobanka 1910-ben nyitotta meg szófiai fiókját, amely hamarosan saját számlavezetési és hitelezési, illetve iparalapítási és befektetési tevékenységet folytatott Bulgáriában⁵⁷ és Szerbiában.⁵⁸

A Česká průmyslová banka is több bulgáriai beruházásban vett részt. Részvénytársaságot alapított Ruszében, a fontos kereskedelmi központban, és hitelt is folyósított számára. Létrehozott egy fatermék részvénytársaságot is. A *Sporobanka Bohemia* nevű ruszei kirendeltsége is több más bulgáriai társaságban vett részt.⁵⁹

A Pražská úvěrní banka belgrádi kirendeltsége is élénk tevékenységet fejtett ki Bulgáriában. A Hitelbank szófiai fiók nyitását is tervezte, de a balkáni háború okozta bizonytalanság miatt ezt elvetette, és 1914 májusában csak egy kisebb kirendeltséget létesített ottani érdekeltségei irányítására.⁶⁰ A bank egyik legjelentősebb befektetése egy cukorgyár volt Gorna Orjahovicában. Mivel Bulgáriában csak egy, belga érdekeltségű cukorgyár működött, a bank a szerbiainál kedvezőbb lehetőségeket látott a cukoripari beruházásban, és 1910 decemberében koncessziót kért egy második cukorgyár felépítésére.⁶¹ A bank szófiai kirendeltsége értékesítési iroda is volt a gyár számára. A szófiai *Bulgarisch-böhmische AG für Zuckerindustrie – Bqlgarsko-česko d.d. za zacharna promišlenost – Bulharsko-česká akciová společnost pro průmysl cukerní* (Bolgár-Cseh Cukoripari Részvénytársaság) által üzemeltetett gyár alaptőkéjét az 1909-ben az eredetileg tervezett 6 millió leváról 9 millióra emelték, majd 1912-ben 25 millióra.⁶² A gyárat cseh cégek építették fel, ám a teljes befejezés előtt az üzem súlyos károkat szenvedett egy földrengésben, a melléképületek teljesen elpusztultak. Ennek ellenére az építkezés a tervezett határidőre befejeződött, és az első, 1913-1914-es idényt követően a társaság már osztalékot is tudott fizetni.⁶³

1911-ben a Živnostenská banka Jaroslav Preissét, a jelzálog osztály akkor kinevezett igazgatóját küldte a Balkánra, egy szakmérnök kíséretében, hogy ott ipari, elsősorban cukoripari befektetési lehetőségeket keressen. Preisse azt javasolta, a bank kérjen koncessziót szófiai cukorgyár alapítására, a tervezett befektetés azonban a balkáni háborúk miatt nem valósult meg.

56 Michel: i. m. 303.

57 Rudolph: i. m. 365.

58 Horák: i. m. 116.

59 Rudolph: i. m. 365–366.

60 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 99.

61 Uo. 109.

62 Rudolph: i. m. 365.

63 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 109–110.

A Česká průmyslová banka a világháború első éveiben fogott bulgáriai terjeszkedésbe, 1917-ben szófiai üzleti képviselője egy kisebb bank alapítását javasolta, aminek megvalósítását a bank vezetősége a háború utánra halasztotta.⁶⁴

Románia szintén jó piaca volt a cislajtán ipari termékeknek, de ott a cseh bankok nem fejtettek ki jelentős tevékenységet. 1910-ben a Živnobanka részletes tervet készített megjelenésére a román pénzpiacon, ezt a tervet azonban hamarosan feladta. 1910-től a Pražská úvěrní banka és a Sporobanka is rendelkezett kisebb romániai fiókokkal.⁶⁵

A Česká průmyslová banka Romániában valósította meg legnagyobb faipari beruházását. 1909 februárjában döntött a bank igazgatótanácsa a Dofteana vidéki hatalmas erdőkitermelésről, 2,2 millió korona értékben tervezték bükk, jegenyefenyő és lucfenyő kitermelését. A beruházást két faipari cég valósította meg, a budapesti Neuschlosz Faárúgyár és a helyi Rennert cég.⁶⁶ Ezek 1909 áprilisában megalapították a budapesti székhelyű, 2,8 millió korona alaptőkéjű Erdőértékesítési Rt-t.⁶⁷ 1909 júniusában a cseh bank átvette a cég Rennert tulajdonában lévő részvényeit, 1913 januárjában pedig a Neuschlosz cégéit. Ekkortól a részvénytársaság teljesen cseh tulajdonú cég lett, igazgatótanácsának elnöke a cseh bank képviselője lett, ahogyan minden tagja és a felügyelőbizottság tagjai is csehek lettek.⁶⁸

1911-ben, a budapesti *Magyar–Cseh Iparbank Részvénytársaság* alapításával egyidőben, a Česká průmyslová banka Bukarestben is bank alapításába fogott.⁶⁹ 1911 májusában először a bukaresti Koralek&Müller Bankház által tervezett bank részvénytársaságba akart betársulni, amit végül azzal utasított vissza, hogy képviselőinek túlságosan gyakran kéne a távoli román fővárosba utazniuk. A bukaresti pénzpiac azonban annyira kedvező lehetőségekkel kecsegtetett, hogy a cseh bank néhány hónappal később már pénzváltó alapításába fogott, 1 millió lej alaptőkével. Az alapszabályok készítésekor azonban a projekt annyira kiszélesedett, hogy végül egy kisebb bank alakult meg 1912 januárjában, *Banca Industrială Română* (Román Iparbank) néven. Igazgatóságában és igazgatótanácsában két-két személy képviselte az alapítót. A bank azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az anyabank személyi változtatások mellett reorganizálta, és 5 millió lei alaptőkével kereskedelmi bankká fejlesztette. Mivel azonban ez is hiábavalónak bizonyult, 1912 októberében döntés született felszámolásáról.⁷⁰

64 Uo. 110.

65 *Rudolph*: i. m. 365–366.

66 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 110.

67 Mihók-féle Magyar Compass. Pénzügyi és közgazdászati évkönyv. Bp., Tettey és tsa. (a továbbiakban Mihók-féle Magyar Compass), XXXVII. évf., II. rész, 1909, 351.

68 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 110.

69 *Rudolph*: i. m. 365–366.

70 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 111.

A századfordulótól a lengyel területek, Galícia és orosz Lengyelország szintén a cseh tőke célállomása volt. Elsőként 1874-ben a Slavia biztosítótársaság nyitotta meg lemergi fiókját a *C. K. Uprzywilejowany Galicyjski Zakład Kredytowy Włościański* (Cs. K. Privilegizált Galíciai Paraszt Hitelalap) ottani kirendeltségének átvételével, majd 1914-ben a krakkóit.⁷¹ A Živnobanka 1900-ban 2 millió 500 ezer koronával vett részt a przeworski *Galicia-Bukovinai Cukorgyár* holdingjának megalapításában.⁷² 1906-ban és 1910-ben fel is vásárolta a gyár összes részvényét,⁷³ amiket azonban később a szintén galíciai *Kaaden Részvénytársaság*beli⁷⁴ részesedésre cserélt. A Živnobanka 1905-ben nyitotta meg krakkói fiókját, majd 1908-ban a lemergit. 1906-ban egy másik cseh bank, a Pražská úvěrní banka is fiókot nyitott Lembergben, és ezen keresztül galíciai olajipari vállalkozásokban vett részt.⁷⁵ A lemergi fiókhoz 1907-ben egy kirendeltséget csatolt Brodiban.⁷⁶ Szintén Lembergben, illetve Krakkóban nyitott fiókot a Sporobanka. Főként rövid lejáratú hitelezést folytatott. 1911-ben a Záložní úvěrní ústav, 1914-ben pedig a *Moravská agrární banka* (Morva Agrárbank) nyitotta meg krakkói fiókját és kezdett galíciai hitelezésbe.⁷⁷ A Slavia biztosítótársaság is üzemeltetett lemergi fiókot, amely a ruszofil elveket, az orosz nyelvhasználatot igyekezett népszerűsíteni.⁷⁸

Galíciában és Bukovinában a vidéki, falusi takarékpénztári hálózat kiépítésében is nagy szerepük volt a cseh pénzintézeteknek. 1905-ben a Sporobanka hozott létre külön intézményt e célból, a Živnobanka pedig 1908 januárjában a *Russzkij Revizijni Szozjuz*szal (Orosz Revíziós Szövetség) és a ruszofil *Zascsita Zemljivel* (Földvédelem) közösen vett részt ruszin takarékszövetkezet létrehozásában.

Bukovinában elsőként a Pražská úvěrní banka végzett kutatást az üzleti lehetőségekről 1905-ben, 1906-ban pedig a Sporobanka egy román takarékpénztárral közösen. Az itteni beruházást mindketten túl kockázatosnak ítélték. A Sporobanka végül 1909-től közvetítőként keresztül részt vett az egyházi erdők hasznosításában. Még ugyanebben az évben fiókot is nyitott Csernovicban, amely a román és ruszin takarékszövetkezeteknek nyújtott szolgáltatásokat.⁷⁹

71 Nečas: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 16.

72 Rudolph: i. m. 349.

73 Michel: i. m. 294.

74 A Kaaden cég elsődlegesen építőanyag-kereskedelemmel foglalkozott, de az igen jövedelmező termőföld-üzletben és ingatlanspekulációkban is részt vett. 1911-ben a Živnobanka tőkerészesedése 500 ezer korona volt, amelyet a cégnek nyújtott hitel formájában 4 millió koronára emelt. (Rudolph: i. m. 349–350.)

75 Rudolph: i. m. 348.

76 Horák: i. m. 116.

77 Rudolph: i. m. 344., 347–348.

78 Michel: i. m. 294.

79 Uo. 294–295.

Orosz Lengyelország is fontos szerepet játszott a cseh tőkeexportban. A Živnobanka volt az első pénzügyintézet, amely ebbe az irányba is terjeszkedni kezdett. 1910-ben jelent meg ott, amikor részesedést szerzett Stanisław Sebastian Lubomirski herceg varsói bankházában, a *Krajowy Dom Bankowy*ban (Országos Bankház),⁸⁰ amely az átalakulást követően a *Bank Przemysłowy Warszawski* (Varsói Iparbank) nevet vette fel. 3 millió rubeles alaptőkéjével⁸¹ orosz Lengyelország iparának egyik legnagyobb finanszírozójává vált, és az oroszországi és galíciai cseh beruházások többsége is e pénzügyintézet közvetítésével történt.⁸² Az évtized végére a Živnobanka már Oroszországban is üzemelt. Az orosz Nemzeti Bank hivatalos közvetítője lett Csehország és Morvaország felé, kereskedett a szentpétervári tőzsdén és a cseh iparcikkek oroszországi exportját is intézte.⁸³

2.1.3. A cseh politikai fejlődés hatása

A gazdasági terjeszkedés mellett erős cseh politikai befolyás is volt a cseh tartományok határain kívül. A cseh nemzeti mozgalom a 19. század elejétől nagy hatással volt a Monarchia szláv népeire. Imponáló példaként hatott rájuk a fokozatosan kiépülő cseh nemzeti intézményrendszer, és különösen a század második felében Prága cseh egyetemével a Monarchia szláv értelmiségének fontos központjává vált.

Az ifjúcseh párt és az abból kivált Tomáš Garrigue Masaryk vezette realisták is igyekeztek kapcsolatokat építeni a Monarchiában. Főként a délszlávok és a magyarországi szlovákság helyzetét követték figyelemmel. Masaryk realizmusát elsősorban prágai diákjai terjesztették.⁸⁴

A cseh politika „külhoni” aktivitása azonban leginkább a neoszlavizmushoz és személyesen Karel Kramářhoz, a korszak meghatározó cseh politikusához⁸⁵

80 Uo. 302.

81 Horák: i. m. 115.

82 Michel: i. m. 302.

83 Rudolph: i. m. 350.

84 Ladislav Hladký: T. G. Masaryk a jihoslovanské národy. In: T. G. Masaryk a Střední Evropa. red. Richard Pražák Brno, Masarykova univerzita v Brně. 1994. 60.

85 Karel Kramář (1860–1937) cseh politikus. A század cseh gazdasági fellendülését kihasználó, sikeres építészeti vállalkozó apjának köszönhetően rendkívül széles körű képzést kapott, Berlinben, Strasbourgban és Prágában tanult jogot, Párizsban politikatudományokat, Bécsben pedig osztrák történelmet. Rövid egyetemi működését követően a politikának szentelte magát. 1889-ben Masarykkal és Josef Kaizlrel, a későbbi osztrák pénzügyminiszterrel megalapította a Realista Pártot, amely 1890-től az ifjúcsehek pártjában működött tovább. Kramář a Birodalmi Tanács elnökhelyettese volt. Az első világháború idején az osztrákellenes cseh politika ruszofil vonulatához tartozott, 1916-ban halálra ítélték, de az 1917-es amnesztia után ismét bekapcsolódott a politikába. A Csehszlovák Köztársaság első miniszterelnöke volt, 1919-től azonban Masaryk elnök egyik legfőbb bírálójaként fokozatosan veszített befolyásából. (Marek Pečenka: Kramář Karel. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998. 219–220.)

kötődött. Kramář a kilencvenes évektől az ifjúcseh párt realista irányzatának fő képviselőjeként a cseh képviselői klubban fejtette ki külpolitikai nézeteit. A Monarchia külpolitikájáról írott cikkeit, először francia és angol lapokban (*Revue de Paris, National Review*) publikálta. Ezekkel ismét jelen lett a cseh kérdés a nyugati közvéleményben, mivel a Monarchia külpolitikájában a cseh gazdasági és nemzeti érdekek megjelenítését követelte. Keleti koncepciójában is a Monarchia külpolitikáját igyekezett összehangolni a cseh gazdasági terjeszkedési tervekkel Oroszország, illetve a Balkán irányába.⁸⁶ A Monarchiát fenyegető legnagyobb veszélynek a pángermanizmust látta, a németek balkáni és közel-keleti terjeszkedési terveit.⁸⁷ Kiállt a Monarchia önálló külpolitikája mellett, távolodást szorgalmazott a hármas szövetségtől és közeledést Oroszországhoz.

Kramář a cseh történeti jog alapjánól politizált ugyan, de nézetei nem voltak monarchia-ellenesek, hiszen a Monarchia gyengítése Németország további erősödését szolgálta volna. A Monarchia helyzetét véleménye szerint a balkáni pozíciók erősítése és az idővel föderalizált, szláv többségű Ausztria szilárdítaná meg, amelyben kulcsszerepet kapna Csehország. 1906-ban *Poznámký o české politice (Jegyzetek a cseh politikáról)* című írásában fejtette ki nézeteit. Ez volt a neoszláv gondolat első összefoglalása. Szerinte a kompromisszumok ellenében a cseheknek tett engedményeket elérő, Béccsel lojális, pozitív politika a többi szláv nép szemében nem tűnne elvtelen ausztrófilának, hanem az ausztroszlavizmus programja felújításának új formában.

A neoszláv gondolat, Oroszország, a Monarchia szláv népei és a balkáni szlávok összefogásának terve az orosz дума néhány liberális politikusától és Vszevolod Szvatkovszkij orosz újságírótól származott. Csehországban elsőként a *Máj* (Május) című irodalmi lap szerkesztősége karolta fel, amely 1906-ban javaslatokat várt olvasóitól a szláv együttműködés új formáira. A beérkezett javaslatok alapján kezdeményezték egy újabb szláv kongresszus összehívását Prágába, 1908-ra, az első kongresszus 60. évfordulójára.⁸⁸

A szláv képviselők a Birodalmi Tanácsban is tárgyalták a szláv összefogás kérdéseit. Ekkor kapcsolódott az előkészítésbe Karel Kramář, aki rövidesen a neoszláv gondolat legfőbb képviselője lett a Monarchiában. Úgy vélte, hogy a szláv összefogás hatással lehet a Monarchia külpolitikájára, és elérheti a közeledést Oroszországhoz. Terveiről tájékoztatta személyes ismerősét, Aarenthal külügyminisztert is. Mind az osztrák, mind az orosz kormány jóindulatúan viszonyult elképzeléseihez.⁸⁹

86 *Nečas*: Balkán a česká politika. i. m. 28.

87 *Halász Iván*: Karel Kramář és a ruszofilizmus a cseh polgári politikában. In: *Limes* 2(2005), 91.

88 *Nečas*: Balkán a česká politika. i. m. 28–32.

89 *Halász*: Karel Kramář... i. m. 93.

Kramář tevékenységével a formálódó szláv összefogás központja Csehország lett, ami hatalmas lehetőséget nyitott a cseh gazdasági befolyás előtt Oroszországban és a délszláv térségben. Már a *Máj*hoz beérkezett javaslatok nagy része is erre utalt. Henrik Tuma szlovén liberális politikus például a délszláv pénzügyek cseh központi kezelését javasolta. Hozzanak létre cseh–szerb bankot Belgrádban, cseh–bolgárt Szófiában, cseh–szlovént Triesztben és egy központi szláv bankot Prágában, amely a szláv pénzügyi együttműködést szervezné. Tuma elképzelései között szerepelt még egy adriai cseh–délszláv gőzhajózási társaság megalapítása és egy cseh–délszláv szállítmányozási társaság létrehozása is Triesztben vagy Szalonikiben⁹⁰.

A csehek mellett elsősorban a szlovén liberálisok kapcsolódtak be a neoszláv mozgalomba. Második számú ausztriai képviselője Kramář mellett Ivan Hribar, Ljubljana polgármestere volt, aki a gazdasági mellett fontosnak tartotta a kulturális együttműködést is. Közös szláv irodalmi lap indítását is javasolta.⁹¹ Véleménye szerint szorosabb, politikai, gazdasági és kulturális együttműködés csak a ciszlajtániai szlávok között lett volna elképzelhető, a magyarországi és külföldi szlávokkal csupán gazdasági és kulturális együttműködés jöhetett volna létre. Az össz-szláv szolidaritás első lépését ő is a cseh központú gazdasági együttműködésben látta. A Živnobanka és a Slavia biztosítótársaság meglévő kirendeltégeinek igazgatói rendszeresen találkoznának, és a szlávokat segítő gazdasági terveket dolgoznának ki, erősítenék a szláv népek közötti üzleti kapcsolatokat, és szláv tulajdonú üzemeket alapítanának. Úgy látta, hogy a Lajtán inneni szlávokra alapozva nagyhatalmi státusú cseh pénzügyi élet jöhetne létre.⁹²

A neoszláv törekvések sikerének alapvető feltétele az orosz–lengyel viszony javulása volt. Kezdetben ez ügyben is kedvező jelek mutatkoztak. A neoslavizmus nagy hatással volt a galíciai és az orosz lengyelországi lengyel arisztokráciára. Legfontosabb híve Lubomirski herceg a cseh gazdasági beruházások támogatója volt.⁹³ A Roman Dmowski vezette lengyel nemzeti demokraták, illetve az orosz liberálisok között is megindult bizonyos közeledés.⁹⁴

A neoszláv gondolat jegyében tartották meg 1908. július 12. és 18. között a prágai szláv kongresszust, amelyen cseh, orosz, lengyel, horvát, szlovén, szerb és bolgár delegátusokkal közös délszláv küldöttség vett részt. A kongresszuson elnöklő Kramář beszédében az együttműködés legfontosabb feltételeként a szláv népek megbékélését hangsúlyozta, elsősorban persze a lengyelek és az oroszok között. A neoszlávizmus

90 *Nečas*: Balkán a česká politika. i. m. 28–47.

91 *Irena Gantar Godina*: Neoslavizem in Slovenci. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994, 135.

92 *Nečas*: Balkán a česká politika. i. m. 28–47.

93 *Michel*: i. m. 294.

94 *Halász*: Karel Kramář... i. m. 93.

programját a pozitív politika alapján az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország közeledésében, valamint a közös balkáni politikában látta. A kongresszuson elfogadott gyakorlati feladatok között egy szláv kiállítás, egy szláv hírügynökség és egy szláv pénzintézet terve szerepelt.⁹⁵ A pénzintézettel kapcsolatos elképzeléseket Jaroslav Preiss, a Živnobanka igazgatóhelyettese ismertette, de létrehozatalában nem sikerült megállapodni. A szláv kiállítás az orosz delegáció által felvetett eredeti elképzelések szerint még tisztán etnográfiai jellegű lett volna. A cseh delegáció inkább ipari kiállítást tartott fontosnak, mindenekelőtt a szláv piac megszerzése érdekében a cseh iparcikkek számára. A kiállítás terve a kongresszus egyetlen konkrét eredménye lett. 1911-ben Moszkvában rendezték volna meg, de az orosz–japán és a balkáni háborúk miatt 1915-re halasztották, majd a neoszláv gondolat elhalása, illetve az első világháború kitörése miatt elmaradt.⁹⁶

Bosznia–Hercegovina annexiója nem egészen három hónappal a prágai kongresszus után komoly törést okozott a neoszláv gondolat hívei között. Az annexiót elsősorban gazdasági okokból a cseh polgári politikusok jelentős része helyeselte. Kramář Budapesten a delegáció ülésén a többi szláv tagot is maga mellé állította. Nem ítélte el az annexiót, sőt a neoszláv elképzelések szempontjából kedvezőnek tartotta a Monarchia terjeszkedését, csupán a tartományok szláv lakosai számára kért egyenjogúságot. Véleménye nagy felháborodást váltott ki Oroszországban, Szerbiában és a cseh belpolitikában a szocialisták, a realisták és a nemzeti radikálisok körében is. Kramářt a szláv ügy árulójának tartották, és lassan elvesztette vezető pozícióját a fokozatosan elhaló neoszláv mozgalomban. A neoszláv végrehajtó bizottság 1909. évi, szeptérvári tanácskozásán még valamelyest magyarázta álláspontját, és maga mellé állította a többséget, a szófiai szláv kongresszust előkészítő 1910. februári szeptérvári tanácskozáson azonban már az orosz–lengyel ellentétek is megint előtérbe kerültek.⁹⁷

A neoszláv törekvések bukása a szófiai szláv kongresszuson vált látványossá. A kongresszus 1910. július 7-én kezdődött, de az ukrán és a lengyel képviselők mellett a bolgár kormány sem képviseltette magát. A kongresszus csak gazdasági és kulturális (szláv enciklopédia, könyvkiadó, tudományos terminológia) kérdésekkel kívánt foglalkozni,⁹⁸ a szerb küldöttek azonban folyamatosan támadták Kramářt a boszniai annexió elfogadása miatt, és Ausztria-ellenes fórummá próbálták változtatni a kongresszust. Világossá vált, hogy a neoszláv mozgalom nem képes elsimítani a szlávok közötti problémákat, és 1910 után gyakorlatilag megszűnt.⁹⁹

95 *Martina Lustigová*: Karel Kramář a jeho slovanská politika. In: *Slovanství ve středoevropském prostoru* Ed. Dominik Hrodek. Praha, Libri – Stred, 2004, 147.

96 *Nečas*: Balkán a česká politika. i. m. 32–45.

97 *Halász*: Karel Kramář... i. m. 94.

98 *Lustigová*: i. m. 148.

99 *Nečas*: Balkán a česká politika. i. m. 47–69.

2.2. Csehek Bécsben és Alsó-Ausztriában

A Habsburg Monarchia utolsó éveiben Bécs lakosságának nagy része a kevésbé iparosodott, az agrárválságtól elszegényedett, elnéptelenedő morvaországi, dél-csehországi területről származott. Kisebb arányban a Cseh-morva fennsík déli részéről valók is nagy számban éltek a Birodalom székvárosában, a Monarchia más területeiről viszont kevesebben. Csehország északnyugati, északkeleti, németek lakta vidékeiről nem települtek Bécsbe.¹⁰⁰

A bécsi cseh migrációnak jelentős hagyománya volt,¹⁰¹ de csak a 19. század második felében lett tömeges.¹⁰² A csehek Alsó-Ausztriát a század végén már egyharmad arányban szláv nemzetiségűnek, Bécset pedig a legnagyobb cseh városnak tartották. 1900-ban mintegy 400-600 ezer cseh lakosa volt, a lakosság mintegy harmada.¹⁰³ A legintenzívebb Bécsbe vándorlás a 19. század 80-as

100 *Fialová-Horská-Kučera-Maur-Musil-Stloukal*: i. m. 220.

101 A század második felében Bécsbe érkező csehek viszonylag könnyedén kapcsolódhattak be az itteni cseh közösségekbe, hiszen régóta nagyszámú cseh élt a városban. Már Wolfgang Lasius 1619-es *Viena Austriae* című munkájában említi, hogy a csehek bort szállítanak Bécsből, Bécsbe pedig halat, húst, sört és textilt hoznak. Wolfgang Schmälzl és Matthäus Merian a 16. és 17. században a csehek évszázados bécsi kereskedéséről írt. A csehek kisebb közösségeket is kialakítottak a városban. Abraham a Sancta Clara prédikációiból tudjuk, hogy a csehek I. Lipót idején Szent Vencel ünnepét a bécsi ágoston rendi templomban tartották. A morvaországiak első egyházi ünnepüket bécsi nemesek és polgárok részvételével 1708-ban tartották, és ezután rendszeresen sor került e cseh nyelvű ünnepekre a Nepomuki Szent János-kápolnában, Bécs második kerületében, majd a Maria am Gestade templomban. A templom, amely az 1820. április 3-i búcsún a redemptoristákhoz került, rendszeresen adott helyet a bécsi csehek anyanyelvi istentiszteletének. 1761-ben született az első, rövid életű cseh nyelvű bécsi lap, a *C. k. privilegované české vídeňské poštovní noviny* (Cs. K. Privilegizált Bécsi Cseh Postai Lap). Ezt követően 1813 és 1817 között jelent meg ismét cseh nyelvű lap Bécsben, a *Cis. král. Vídeňské noviny* (Cs. Kir. Bécsi Újság), Johann Nepomuk Hromátko kiadásában. 1848-ban adták ki a *Wjdecký poselt* (Bécsi Hírnök) a cseh, morva és sziléziai egyletek orgánumát. 1850 júliusától Bécsben jelent meg a Karel Havlíček Borovský *Slovan* (Szláv) című lapja ellen irányuló, kormány által felügyelt *Vídeňský deník* (Bécsi Újság), amelyet a *Slovan* beszüntetésének elérésekor leállítottak.

A 18. század második felétől Bécs a cseh művelődés fontos központjává is vált. II. József, aki Johann Wenzel Pohl-tól tanult csehül, bevezette a cseh nyelv oktatását a bécsújhelyi Katonai Akadémián, 1775-ben a bécsi egyetemen megalakult az első cseh tanszék. Több kiváló cseh tudós is oktatott, köztük a történész, filológus Alois Vojtěch Šembera és Tomáš G. Masaryk is. Palacký kezdeményezésére 1823-ban alakult meg az első bécsi cseh egylet, Jan Petian *Československý spolek evangelických teologů* (Csehszláv Evangélikus Teológusok Egylete), amelyet azonban két év múlva feloszlattak.

Az első bécsi cseh nyelvű színházi előadásra 1850. december 29-én került sor a josephstadti színházban, ahol Václav Kliment Klicpera *Divotvorný klobouk* (Csodatévő kalap) című vígjátékát mutatták be. (Karl M. Brousek: Wien und seine Tschechen. Integration und Assimilation einer Minderheit im 20. Jahrhundert. Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. Band 7. München, R. Oldenbourg Verlag, 1980. 11–14.)

102 Bécs lakosságának gyors növekedése is erre a körülményre vezethető vissza. A városlakók száma 1860 és 1880 között 35,5%-kal, 1880 és 1900 között 130,8%-kal nőtt. (Uo. 15.)

103 *Monika Glettler*: Die Wiener Tschechen um 1900. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Großstadt. München–Wien, R. Oldenbourg, 1972. 29.

éveiben folyt. 1880 és 1890 között 237 ezer 303 lakos érkezett Alsó-Ausztriába a cseh tartományokból, népességfogyásának 0,9%-a. Becslések szerint 1851-ben 83 ezer cseh és szlovák élt Bécsben. 1856 és 1910 között a bécsi lakosok egynegyed része származott közvetlenül, nagyobb részük pedig közvetve, szüleik vagy távolabbi felmenőjük által a Cseh Korona Országából.

A statisztikákból csak becsülni lehet a bécsi csehek létszámát. A század elején a nem Bécsben született bécsi lakosok aránya még csupán 10% volt, ez az arány a század közepére már 60%-ra emelkedett. Mivel a népszámlálások általában december végén, olyan időben voltak, amikor a cseh idénymunkások nem tartózkodtak a városban, a kisebbségnek csupán töredékét számlálhatták.¹⁰⁴

A század második felében élénk cseh közösségi élet bontakozott ki. Több egyletet is alapítottak, eleinte elsősorban a Bécsben élő konzervatív cseh arisztokraták támogatásával. Ezek az egyletek kezdetben a városban élő összes szláv nemzetiség közös intézményeiként működtek. A legfőbb szervező Jan Harrach gróf¹⁰⁵ volt. Az ő támogatásával alakult meg 1863-ban az első színjátszó egylet is, a *Pokrok* (Haladás).¹⁰⁶

Cseh egylet alapításának gondolata még 1856-ban merült fel, de a szintén orosz-szláv jellegű *Slovanský zpěvácký spolek* (Szláv Dalegylet) csupán 1862-ben engedélyezték.¹⁰⁷ 1865-ben született meg a szintén cseh arisztokrata alapítású *Lumír* énekkar. Az 1848-tól szervezett Szláv Társaskör, a *Slovanská beseda* alapszabályait is ebben az évben hagyták jóvá. E két egylet néhány évtizedig a bécsi szlávok legfontosabb szerveződése volt. A társaskör első elnöke Eugen Černín gróf, alapítói között pedig a Monarchia szláv népeinek vezető személyiségei, arisztokraták, főpapok, nagypolgárok és tudósok voltak: Jindřich Clam-Martinic, Otto és Jan Harrach, Zdenko Kolowrat-Krakowsky, Egbert Belcredi, Sigmund Berchtold, Heinrich Lobkowitz herceg, Adolf Schwarzenberg von Krumau herceg, Josef Hlávka, Anton Beck, Josef Alexander Helfert báró, Štefan Moyses besztercebányai püspök és Josip Strossmayer diakóvári püspök. Az alapító tagokhoz sorolták

104 A bécsi cseh lakosság arányát jól jelzi, hogy a város német többsége a század végére már irracionális félelmet érzett Bécs elcsehesedésétől. A népszámlálások előtt ezért cseh-ellenes kampányokat folytattak, a csehekét gyakran lakásfelmondással és munkájuk elvesztésével fenyegették. (Brousek: i. m. 22–23.)

105 Jan Nepomuk Harrach gróf (1828–1909) a konzervatív cseh arisztokrácia hazafias tagjai közé tartozott. A 19. század ötvenes éveitől vett részt a cseh közéletben, a Nemzeti Színház felépítésére létrehozott választmány elnöke volt, és nagy összeggel járult hozzá a színház építéséhez. A *Matice česká* (Cseh Matice) kurátora és a Slavia igazgatósági tagja is volt. A cseh operairodalom támogatására is kiírt pályázatokat. (Marek Pečenka: z Harrachu Jan Nepomuk hrabě. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998. 126.)

106 Brousek: i. m. 14.

107 Az egylet alapítása így is egy évvel megelőzte a prágai *Hlahol* dalegylet létrejöttét. (Glettler: i. m. 83.)

még František Palackýt, František Ladislav Riegert, Eduard és Julius Grégrt és Karel Sladkovskýt is. Az egyesület tagja volt Tomáš G. Masaryk is.¹⁰⁸

A Slovanská beseda anyagi alapjának megteremtéséhez nagyszabású szláv bálakat rendeztek a negyvenes, ötvenes években, amelyeket elsősorban a szerb fejedelmek, Miloš és Mihail Obrenović finanszíroztak.

1868-ban alakult meg a bécsi egyetem cseh diákjainak egyesülete, az *Akademický spolek* (Akadémiai Egyesület), amelynek tagjai közé tartozott, többek között František Palacký, Jan Harrach gróf, Alois Šembera egyetemi tanár, Josef Karásek, az afrikakutató Emil Holub, Ferdinand Menčík és Josef Svatopluk Machar, illetve Svatopluk Čech is. Masaryk néhány évig, Vlastimil álnéven az egyesület elnöke volt.¹⁰⁹

1866 végén Sokol tornaegyesület is alakult Bécsben, a Sokol vídeňský, amely az első Sokol volt a cseh tartományok határain kívül. 1883-ban fiókegyesület nyitott a X. kerületben. 1900-ra 302 tagja lett; 1910-ben Bécsben és Alsó-Ausztriában összesen 15 Sokol egyesület volt, 2800 taggal.¹¹⁰ 1895-ben a katolikus *Tělocvičná jednota Orel* (Orel Tornaegyesület) is megkezdte működését, amelyet 1897-ben a szociáldemokrata Munkás Tornaegyesület, a *Dělnická tělocvičná jednota* alapítása követte.

A század utolsó évtizedére már megszámlálhatatlan kisebb, folyamatosan változó taglétszámú cseh egyesület működött Bécsben.¹¹¹ Az egyesületalapítási láznak csak a kerületi előljáróságokon dolgozó kevés csehül beszélő hivatalnok kapacitásának korlátai vetettek gátat, hiszen bizonyos egyesületszám felett már képtelenek lettek volna az ellenőrzésre. A kilencvenes években a bécsi cseh egyesületek a szervezeti átláthatóság érdekében nagyobb közös szervezetekbe tömörültek. 1890-ben létrehozták az alsó-ausztriai nem politikai jellegű szláv egyesületek központi egyesületét, az *Ústřední jednota nepolitických spolků slovanských v Dolních Rakousích* (Alsó-Ausztriai Nem Politikai Jellegű Szláv Egyesületek Központi Egyesülete) szervezetét, 1894-ben pedig a Sokol tornaegyesületek alsó-ausztriai tartománya alakult meg *Sokolská župa dolnorakouská* (Alsó-Ausztriai Sokol Tartomány) néven, végül 1908-ban a cseh dalegyesületek egyesültek a *Dolnorakouská župa pěvecká* (Alsó-Ausztriai Énekkarok Tartománya) szervezetében.¹¹²

A nyolcvanas évekre a bécsi cseh közösség legégetőbb kérdése a cseh nyelvű oktatás megszervezése lett, mivel a cseh tanárok csak az egyesületek alkalmatlan körülményei között taníthatták a fiatalokat. A korszerű oktatásban az erős

108 Uo. 84.

109 Brousek: i. m. 14.

110 Glettler: i. m. 86–87.

111 Az egyre aktivizálódó egyetemi élet biztos jele volt a birodalom fővárosába bevándorló csehek számának erős növekedése. (Brousek: i. m. 15.)

112 Brousek: i. m. 16.

asszimiláció elleni védekezés és a társadalmi beilleszkedés eszközt látták. Az 1868-ban létrejött *Česko-slovanský dělnický spolek* (Csehszláv Munkásegylet) 1872-ben kezdeményezte a *Komenský-Verein zur Errichtung und Erhaltung böhmischer Schulen in Wien* (Komenský Egylet Bécsi Cseh Iskolák Létesítésére és Fenntartására) megalakítását.¹¹³ Szervezésében nyílt meg 1883-ban az első cseh népiskola Bécs X. kerületében, a Quellen Strasse 72-ben. Elsősorban az alsófokú oktatás kiépítésére törekedtek. Középiskolát nem is terveztek, 1908-ban azonban magánalapításként ipariskolát nyitottak.

A Komenský Iskolaegylet a bécsi nemzetiségi vetélkedés egyik célpontja volt, ami egy 1905-ös bírói döntéssel kezdődött. A városháza megvédte az oktatási nyelve miatt megtámadott cseh iskolát, ami fokozta a bécsi német nacionalisták felháborodását. Az iskolákat a *Lex Kolisko*, majd a *Lex Kolisko-Axmann* hozta nehéz helyzetbe, ami Alsó-Ausztriában kötelezővé tette a német oktatási nyelvet. Ezután nem kaptak nyilvános működési jogot, és diákjaiknak egészen 1908-ig Břeclavban kellett letenniük a záróvizsgákat.¹¹⁴

A nyolcvanas években a nemzetiségi vetélkedés hatására a bécsi cseh közösség politikailag is formálódni kezdett. Az 1881-ben alapított *Klub rakouských národnosti – Österreichische Nationalitätenklub* (Ausztriai Nemzetiségi Klub) a Monarchiában elsőként próbálta elérni a nemzetiségi jogegyenlőséget. Tagjai között németek is voltak, például Karl Lueger. A klub idővel ifjúcseh irányba mozdult el, és egyre inkább a cseh kisiparosok és kézművesek érdekképviselővé vált. 1885-ben alapították az 1500 tagú *První česká politická jednota ve Vídni* (Első Bécsi Cseh Politikai Egylet), amit azonban öt évvel később feloszlattak.

A pütkösdí program reakciójaként született meg az *Národní rada dolnorakouská* (Alsó-ausztriai Nemzeti Tanács), amely nem csupán politikai szervezetté, hanem a cseh kulturális és gazdasági egyesületek gyűjtőszervezetévé is kívánt válni. A szervezkedési tilalomtól tartva illegalitásban tevékenykedett, és a jelentősebb egyletek nem is képviseltették magukat benne. Hasonló sorsra jutott az 1906-ban alapított *Národní rada česká, Dolnorakouský odbor národní rady české* (Cseh Nemzeti Tanács, A Cseh Nemzeti Tanács Alsó-Ausztriai Szervezete) is. E szervezetek sikertelenségének legfőbb oka az volt, hogy a cseh munkások és a Bécsben szétszórtan élő értelmiség többsége a szociáldemokrata mozgalomhoz kapcsolódott, nem a nemzeti politikai egyletekhez.¹¹⁵

113 Glettler: i. m. 95.

114 A Komenský Iskolaegylet iskolái az ún. Volksstamm Theorie-re, az alkotmány 19. §-ának első bekezdésére hivatkoztak. A minden nemzetiséget (Volksstamm) megillető nyelvi egyenlőségi jog alapján kérelmezték nyilvános iskolák fenntartását, az alsó-ausztriai és a bécsi cseheket azonban nem ismerték el nemzetiségként, és a cseh nyelvet sem tekintették tartományi nyelvnek. (Brousek: i. m. 16.)

115 Az ifjúcsehek is megkísérelték bécsi politikai egylet alapítását, a *Politický spolek svobodomyslných voličů* (Szabadelvű Választók Politikai Egylete) azonban szintén rövid életűnek bizonyult.

A szociáldemokratákon kívül sikeresnek csak a bécsi keresztényszocialista cseh egyesület, a *Katolíčko-politická jednota* (Katolikus Politikai Egyesület) nevezhető. Szervezetében számos más egyesület, például az *Orel* (Sas) *Tornaegylet*,¹¹⁶ az iparosegylet *Jednota katolických tovaryšů* (Katolikus Mesterek Egylete) és egy szakszervezet *Všeodborové sdružení křesťansko-socialistického dělnictva* (Keresztényszocialista Munkások Általános Szakszervezete) is működött. Vezetője az első világháborúig Cyril Stojan birodalmi tanácsi képviselő volt.¹¹⁷

A cseh szociáldemokrata mozgalom az 1867-ben alapított Csehszláv Munkásegyletből fejlődött ki. A munkásegylet 1874-ben egy fogyasztási egyesület létrehozása körüli vita során felbomlott. A X. kerületben létrejött a *Dělnická jednota* (Munkásegylet), a XI.-ben a *Dělnický vzdělávací a zábovní spolek Tyl* (Tyl Művelődési és Szórakoztató Munkásegylet), a XII.-ben pedig a *Dělnická jednota Slovan* (Slovan Munkásegylet).

A számos munkásegyletet az 1881-ben lapjával, a *Dělnické listy*vel (Munkás Lapok) együtt Liberecből Bécsbe települt Szociáldemokrata Párt olvasztotta magába. 1899-ben Bécsben és Alsó-Ausztriában 37 cseh szociáldemokrata egyesület működött, 3044 taggal, 1907-ben pedig 87, 4800 taggal. A *Dělnické listy* 1900-tól 1907-ig 2800-ról 10 ezerre növelte példányszámát. 1904-től szerveződött a cseh szociáldemokraták bécsi oktatási egylete, a *Jednota Máj* (Május Egyesület). A pártnak nyomdája is volt, a *Lidová tiskárna* (Népnymda), az V. kerületben pedig egy munkásháza (*dělnický dům*).¹¹⁸ Az első világháború előtt a Bécsben megjelentetett 1914. évi cseh kalendárium, a *Vídeňský národní kalendář* (Bécsi Nemzeti Kalendárium) sorra vette a bécsi cseh szociáldemokrata egyleteket.

Václav Jaroslav Klofáč *Národně sociální stranája* (Nemzeti Szociális Párt) alapítása 1897 után Bécsben is működött. A szociáldemokrata cseh munkások közül sokan átléptek a nemzeti szociális munkásegyletbe, az 1898-ban alapított *Jednota Barákba* (Barák Egyesület). Az egyesület 1901-ben mintegy 2000 tagot számlált, 1912-ig azonban létszáma negyedére csökkent. A párt keretében női egyesület is alakult, amely nagy súlyt fektetett az ifjúsági munkára. Az első világháborút megelőzően ifjúsági titkársága, a *Zemský výkonný výbor omladiny národní sociální* (Nemzeti Szociális Ifjúsági Szervezet Tartományi Végrehajtó Bizottsága) ötven tanulólhelyet biztosított a bevándorolt ifjúság számára. A nemzeti szocialistáknak saját bécsi orgánusuk is volt, a *Česká Vídeň* című lap.

Több gazdasági jellegű cseh egyesület is működött Bécsben, zálogház (*Dělnická a živnostenská záložna* – Munkás és Iparos Zálogház), cseh nemzeti ház felépítését pártoló egyesület (*Český lidový spolek pro vybudování národního sociálního domu ve Vídni XV.* – Cseh Népi Egyesület Nemzeti Szociális Ház Felépítéséért Bécs XV. kerületében), illetve betegsegélyző és temetkezési pénztár (*První česká nemocenská a pohřební pokladna* – Első Cseh Betegsegélyző és Temetkezési Pénztár). (Uo. 17–18.)

116 Az *Orel* (Sas) *Tornaegylet* a Sokol *Tornaegylet* mintájára szerveződő katolikus egyleti mozgalom volt. Központja Brünn. Az egyesületek főként egyházi ünnepeken léptek fel nyilvánosan. A bécsi *Orel* tagjai 1912-ben részt vettek a kroměříži harmadik *Orel*-találkozón és a bécsi eucharisztikus kongresszuson. Első bécsi nyilvános bemutatójukat 1913-ban rendezték. (Glettler: i. m. 141.)

117 Uo. 117.

118 *Brousek*: i. m. 17–19.

A felsorolásban 6 politikai, 15 művelődési és szórakoztatási, 8 kerékpáros, 7 munkásíjásági, 11 munkástornaegylet és 7 dalegylet található.

1911-ig a cseh és a német szociáldemokrácia szorosan együttműködött. Ezután a cseh már önállóan szerveződött, és 1912 végére elérte taglétszáma maximumát, 4 ezret.¹¹⁹ A századfordulón a szakszervezeti mozgalomban is megindult a csehek és a szlovákok önálló szervezkedése. Elsőként 1896-ban a téglagyári munkások alakították meg saját szakszervezetüket az *Odborový spolek cihlářských dělníků v Rakousku* (Ausztriai Téglamunkások Szakszervezete).¹²⁰ Ezt a többi szakma szervezete is követte,¹²¹ és még ugyanebben az évben Antonín Němec elnökletével létrejött a csehszlovák szakszervezeti szövetség, az *Odborové sdružení československé*.

Bécs gazdasági életében is nagy szerepet játszott a város cseh népessége. 85%-uk az iparban dolgozott, mintegy 28%-uk a textiliparban, és sok csehet foglalkoztattak a Bécs déli részén található téglagyárak is. Mivel a bécsi csehek többsége ipari munkás volt, a férfiak száma meghaladta a nőké. A fiatalabb nemzedékben különösen feltűnő a férfiak többsége, az idősebbek között a nőké.¹²²

A cseh tőke viszonylag későn, a századfordulótól jelent meg Bécsben. Elsőként 1874-ben a Slavia biztosítótársaság¹²³ és a Živnobanka hozott létre fiókokat. A Slavia elnöke Jan Harrach volt. 1900 és 1913 között a cseh bankok összesen nyolc fiókot nyitottak, a Živnobankának pedig 1914-ben már tizen-

119 Korábban a német szociáldemokrácia a csehek törekvéseinek többségét támogatta Bécsben, de mégis egyre többször került sor nézeteltérésre. Az 1907-es birodalmi tanácsi választások előkészületekor a bécsi csehek azt követelték, hogy a két jelölt közül az egyik cseh legyen, ez azonban Viktor Adler erős ellenállásába ütközött, 1909-ben a kisebbségi iskolakérdéssel kapcsolatban kerültek szembe egymással a cseh és a német szociáldemokraták a képviselőházban. (Uo. 19.)

120 A csaknem kizárólag cseh csatornatisztítók és a szinte teljes mértékben szlovák szenesek is ezt a példát követték. (Uo. 19.)

121 1901-ben a szabóké, az *Odborové sdružení československých krejčí* (Csehszláv Szabók Szakszervezete) és a *Odborové sdružení československých mistrů krejčovských* (Csehszláv Szabómesterek Szakszervezete), majd a cipészeké (*Sdružení národně-sociálních obuvníků* – Nemzeti Szociális Cipészek Szervezete), a szűcsöké (*Odborný spolek mistrů kožešnických* – Szűcsmesterek Szakmai Egyesülete és *Svaz slovanských kožešníků* – Szláv Szűcsök Szövetsége), a henteseké (*Sdružení československých uzenářů* – Csehszláv Hentesek Szervezete), a pincéreké (*Odborné sdružení československých číšníků* – Csehszláv Pincérek Szakszervezete, illetve *Odborný spolek pomocnictva hostinského* – Vendéglátó Segédek Szakegylete), a fémipari munkásoké (*Sdružení československých kovopracovníků* – Csehszláv Fémipari Munkások Szervezete), a pékeké (*Odborné sdružení dělníků pekařských* – Pékipari Munkások Szakszervezete), a cukrászoké (*Národní odborové sdružení dělnictva cukrářského* – Cukrászdolgozók Nemzeti Szakszervezete), a nyomdászoké (*Národní sdružení českých typografů* – Cseh Tipográfusok Nemzeti Szervezete), a szobafestőké (*Odborové sdružení malířů a natěračů* – Festők és Mázolók Szakszervezete) és a fodrászoké (*Odborové sdružení československých holičů a vláseňkářů* – Csehszláv Borbélyok és Fodrászok Szakszervezete). (Glettler: i. m. 145.)

122 A bécsi német férfiak és nők aránya 100 : 112 volt, a csehek esetében pedig ez 82 : 100 volt. (Brousek: i. m. 20.)

123 *Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 16.

négy kerületben volt alfiókja.¹²⁴ Az Ústřední banka českých spořitelén bécsi fiókja 1906 februárjától működött, A. Král vezetésével. E fiók tevékenysége, a Živnobankáéhoz hasonlóan nem csak Ciszlajtánia déli területei, de Szerbia és Montenegró irányába kiterjed. 1908 szeptemberében nyitotta meg bécsi kirendeltségét a Česká průmyslová banka, melyet A. Špitalský vezetett.¹²⁵

Helyi alapítású cseh pénzügyintézetek, főként zálogpénztárak, kis takarékegyesületek és krajcáros társaságok már az 1860-as évektől működtek. 1863-1914 között összesen húsz cseh zálogházat alapítottak. Közülük a *Videňská záložna* (Bécsi Zálogház) emelkedett ki, miután 1910-ben a két másik intézménnyel sikeres fúziót kötött. 1887-ben több zálogház egyesüléséből egy másik nagyobb intézmény, a *Česká záložna* (Cseh Zálogház) is létrejött. A kisebb takarékegyesületek és krajcáros társaságok egyesülésével szociáldemokrata és polgári fogyasztói szövetkezetek (*Spotřební družstva*) születtek, de többségük hamarosan tönkrement.

A cseh egyletek is létrehoztak szövetkezeteket, amelyekben különböző célokra gyűjtöttek. 1894-ben elsőként a bécsi Sokol Tornaegylet gyűjtött tornacsarnok építésére (*Družstvo pro vystavění tělocvičny sokolské jednoty Tyrš* – Szövetkezet a Tyrš Sokol Tornaegylet Tornacsarnokának Felépítésére), majd 1896-ban átalakult a XV. kerületi Nemzeti Ház Felépítését Támogató Szövetkezetté (*Družstvo k vystavění Národního domu XV.*). Végül a ház felépítése helyett az I. kerületben a *Posta Hotel* alakították át, amelybe röviddel a háború kitörése előtt a Národní rada česká, a Slovanská beseda, a Pokrok, a Lumír, a Sokolská župa dolnorakouská és az Akademický spolek költözött.¹²⁶

Bécsben 1875-től mondtak szentmisét cseh nyelvű prédikációval, eleinte négy, 1905-ben pedig már tíz templomban. A bécsi cseh katolikus egyházi intézmények közül az 1865-ben alapított *Jednota sv. Metoděje* (Szent Metód Egylet) kiemelkedő jelentőségű. Eredeti célja a cseh nyelvű misék és a hitoktatás megszervezése volt. Később számos jótékonyági egyletet (*Svato-Václavský spolek*, *Spolek sv. Zity*, *Marianská družina paní a dívek* – Szent Vencel Egylet, Szent Zita Egylet, Asszonyok és Leányok Mária Társasága) is fenntartott. 1908-ban a III. kerületi főúton félmillió koronáért templomot és kolostorépületet vásároltak a redemptoristáktól, ahol az Orel Tornaegylet, a Jednota katolických tovaryšů és a Všeodborové sdružení křesťansko-socialistického dělnictva munkásegyletek, illetve a Katolicko-politická jednota székhelye is működött.

A bécsi cseh evangélikusok 1868-tól vehettek részt cseh nyelvű istentiszteleten Dorotheergasse-i templomukban, 1891-ben pedig megalakult a *Spolek pro*

124 Brousek: i. m. 20.

125 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 98.

126 Uo. 21.

zřízení ev. ref. sboru ve Vídni (Egylet Bécsi Evangélikus Gyülekezet Megalapítására) evangélikus egylet. 1895-ben jött létre a bécsi cseh Evangélikus Matice (*Evangelická Matice*), amit 1897-ben Evangélikus Férfiegylet (*Spolek křesťanských mladíků a mužů* – Keresztény Ifjak és Férfiak Egylete), 1908-ban pedig leányegylet (*Spolek křesťanských dívek* – Keresztény Leányegylet) követett. 1907-ben szövetséget hoztak létre egy bécsi cseh evangélikus központ, a Husz Ház felépítésére (*Stavební družstvo „Husův dům”*).

A kilencvenes évek végén Karel Živný, a bécsi *První česká politická jednota* (Első Cseh Politikai Egylet) vezetője élénk propagandába kezdett a csehek átcsábítására az ortodox egyházba, ami szerinte védelmet nyújtott volna az asszimiláció ellen. Kezdeményezése kevés visszhangra talált. 1897-ben csupán 150 taggal tudta megalapítani a pravoszláv művelődési egyletet a *Pravoslavný vzájemně vzdělávací spolek* (Pravoszláv Kölcsönös Segélyegylet), amely mellett *Gorazd* néven szövetséget is létrehoztak egy bécsi cseh pravoszláv ház felépítésére.¹²⁷

A bécsi csehek száma egészen 1914-ig folyamatosan emelkedett. A közösség kiépítette, és folyamatosan fejlesztette művelődési, oktatási, érdekvédelmi és egyházi szervezetét. Szoros kapcsolatban állt a cseh tartományokkal. Léptést tartott, sőt néhány vonatkozásban meg is előzte a cseh tartományok cseh közösségének fejlődését, mivel Bécs a Birodalom fővárosa volt. Ugyanakkor alapvetően a külföldi cseh közösségek jellegzetes képét mutatta. Jellemzője az asszimiláció a város német többségéhez és a migrációs közösségekre jellemző fluktuáció is, hiszen az idénymunkások (építőmunkások, téglagyári munkások, cselédek, tanoncok), az egyetemi hallgatók, hivatalnokok, művészek és katonák csupán életük bizonyos időszakát töltötték a városban. Nem különböztek e csoportoktól az állandó bécsi lakosoknak számító csehek sem, hiszen egy részük több éves bécsi tartózkodás után is szintén rendszeresen tért vissza rokonaihoz a cseh tartományokba.

Az első világháború kirobbanását és a Monarchia széthullását követően alapjaiban változott meg a bécsi cseh közösség helyzete.¹²⁸

¹²⁷ Glettler: i. m. 111–120.

¹²⁸ Az első világháború kitörése után a bécsi cseh egyletek nagy veszteségeket szenvedtek. A Komenský Egylet fiatal tanárai a frontra vonultak, és az iskolaegylet egyre növekvő pénzügyi nehézségekkel küzdött. 1916 őszén az alsó-ausztriai Sokol tartomány még gyűjtést kezdeményezett javára, de egy évvel később, a helyzet rosszabbodásával már önállósága feladását, az egyesülést fontolgatta az Ústřední matice školskával. 1915-ben, mivel az egylet betiltása fenyegetett, a III. kerületi iskolaépületet kórházként a Hadügyminisztérium rendelkezésére bocsátották, más cseh szervezetekkel pedig a Molnárok Szövetsége álnéven leveleztek.

A Sokol Tornaegyletnek az első háborús évben 10-ről 40%-ra nőtt a tagvesztesége. A háború végéig 1244 férfi vonult be a bécsi Sokol tagjai közül, a háború előtti taglétszám 70%-a. Az egylet a háború egész ideje alatt dolgozott, női tagsága intenzíven vett részt karitatív munkában.

2.2.1. Csehek a délszlávok lakta tartományokban

A Monarchia délszlávok lakta régiói a 19. századi cseh expanzió fontos célterületei voltak. A szlovének nemzeti megújulása már a kezdetektől nagy cseh támogatást kapott, de a horvátoknál is erős volt a cseh kulturális és politikai befolyás. A cseh pénzüzetek, illetve a textil- és gépipar számára a Balkánhoz hasonlóan a legjövedelmezőbb terjeszkedési iránynak számítottak a Birodalom délszláv területei. Így a gazdasági fejlődés, amellet, hogy a délszlávok támogatását is jelentette, rendkívül jövedelmező is volt.

A szlovének lakta tartományok különleges helyet foglaltak el a 19. századi cseh fejlődésben. A szlovén szintén a Birodalom ciszlajtán felében élő, sok törtenelmi szállal a csehekhez kötődő szláv nemzet volt. Fejlődését a csehek élénk figyelemmel kísérték, és a cseh kulturális küldetés, gazdasági terjeszkedés és politikai befolyás fő alanyainak tekintették őket. A század végéig sokszor a magyarországi szlovákságnál is erősebb kapcsolatok alakultak ki a szlovénekkel. A szlovén nemzeti mozgalomra a 19. század derekától a 20. század elejéig e cseh befolyás volt a legnagyobb, meghatározó hatással.

A cseh–szlovén kapcsolatok 1848-ban voltak igen szorosak. Akkor Josip Kranjc visszautasította a frankfurti nemzetgyűlés meghívását,¹²⁹ František Palacký érvelését használva. Az ausztróslavizmusnak is nagy hatása volt a szlovén politikai gondolkodásra.¹³⁰ Az ötvenes években a cseh tartományokból érkezett cseh hivatalnokok, tanárok segítették a szlovén nemzeti ébredést, a nemzeti nyelvű művelődést. Többségükben a szláv összetartozás hívei voltak, és sokan nem tértek vissza hazájukba.¹³¹ 1860 után, az alkotmányos időszakban a politikai kapcsolatok is egyre szorosabbá váltak a szlovén tartományokkal.

Étel- és ruhaosztás mellett cseh folyóiratokat, főként a *Videňský deník*et és cseh nyelvű irodalmat juttattak a bécsi kórházakban fekvő sebesült cseh katonáknak, amíg be nem tiltották.

A bécsi cseh egyleti élet, bár szigorú megfigyelés alatt, tovább működött, sőt, a Monarchia utolsó évében új egylet is alakult. A *České srdce* (Cseh Szív), amely hivatalosan humanitárius, szociális egyletként alakult 1918. február 1-jén, nem hivatalosan azonban a megszűnt Cseh Nemzeti Tanács helyébe lépett.

A háború idején Bécsben két cseh nyelvű napilap jelent meg, a *Videňský deník* és a *Dělnické listy*. A *Videňský deník* példányszáma a háborús időszakban a 20–25 ezret is elérte, szlovák területen és a fronton is terjesztették, cikkei pedig főként 1918 januárjától a cseh emigráció tevékenységéről és a légiókról is tudósítottak. Egy 1918. október 18-i cikk szerint azonban a bécsi csehek aggodalommal szemlélték a fejleményeket, és arra kérték a Cseh Nemzeti Tanácsot, ne feledkezzen meg a bécsi cseh kisebbségről, amely a cseh nemzet 12%-a. (*Brousek*: i. m. 24–29.)

129 Janko Prunk: *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana, Grad, 1998. 66.

130 Irena Gantar-Godina: *Oris slovensko-slovanskih stikov do 1914*. In: XXXII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta, Oddelek za Slovenske Jezike in Književnosti, 1996. 197.

131 A ljubljani gimnázium tanári karában több, a szlovén nyelvű oktatást fontosnak tartó cseh tanár dolgozott. 1852 és 1862 között a cseh J. N. Nečasek volt a gimnázium igazgatója, 1859 és 1887 között

A kulturális kapcsolatok fontos összetevője volt a főként cseh mintára szerveződő egyleti mozgalom. A századfordulőig sorra jöttek létre a különböző olvasókörok, egyletek, intézmények. A legfontosabb az 1860-ban létrehozott *Slovenska Matica* (Szlovén Matica),¹³² amelynek lapja, a *Letopis Matice Slovenske* (A Szlovén Matica Évkönyve) többször közölt cseh vonatkozású cikkeket.¹³³ 1885-ben az *Ústřední Matice Školská* mintájára hozták létre a *Ciril-Metodovo društvo*t (Cirill–Metód Társaság).¹³⁴ Az egyletek, olvasókörok mellett működő színtársulatok gyakran mutatták be cseh szerzők színdarabjait.¹³⁵

1863. október 1-jén alakult meg a cseh Sokol mozgalom szlovén egylete,¹³⁶ a ljubljana *Južni Sokol* (Déli Sokol Tornaegylet).¹³⁷ Első vezetője Etbin Henrik Costa¹³⁸, akit 1879-től Ivan Hribar ljubljana polgármester követett. 1892-től Viktor Murnik irányította,¹³⁹ aki több Sokolt is alapított a szlovén tartományokban.

pedig a gimnáziumban tanított Ivan Vavru, aki Fran Levstikkal közösen német alapokon kidolgozta az első szlovén testnevelési terminológiát. Vavru mintegy négy évtizeden át a Slovenska Matica bizottsági tagja is volt. A matica maribori csoportjában, annak megalakulásától 1863-tól fontos szerepet töltött be a cseh R. Chocholoušek. Gustav Adolf Lindner, aki később a prágai Károly-Ferdinánd Egyetem pedagógiaprofesszora lett, 1855-től Celjében tanított, 1869–71 között pedig városi oktatási felügyelőként működött. Alfred Valenta, a modern nőgyógyászat egyik világszerte ismert személyisége, több európai szervezet tagja, 1857 és 1898 között a ljubljana szülészeti főorvosa, a ljubljana kórház igazgatója volt. 1861-ben egyik alapítója volt az *Zdravniško društvo*nak (Egészségügyi Társaság) is, amely Bécs és Prága után a harmadik ilyen társaság volt a Monarchiában.

A. Chraský a *Jednota českobratrská* (Csehtestvér Egyház) megújítását kívánta, meglehetősen kevés sikerrel. Előadásai, cikkeivel, kiadványaival népszerűsíteni akarta a szlovén tartományokban a cseh kultúrát, a 19. század utolsó éveitől az első világháború kitöréséig. 1914-ben nagy szerepe volt a Biblia szlovén nyelvű kiadásában, a *Britanska in inozemska svetopisemska družba* (Brit és Külföldi Biblia Társaság) gondozásában. (*Boris Urbančič*: Česko-slovinské kulturní styky. Praha, Euroslavica, 1995. 24.)

132 *Irena Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. In: Samostatný stát mezi většími susedy – Podnět pro slovinskou politiku a kulturu. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého zasedání (Praha, Klementinum, 16.10.1997). usp. Jaroslav Pánek. Praha, Národní knihovna České republiky, Slovanská knihovna, 1999. 40.

133 1874-ben és 1880-ban beszámolt a Királyudvari, majd a Zöldhegyi kéziratról, 1877-ben F. Šukelj írt František Palackýról, 1894-ben és 1897-ben pedig Matija Murko Jan Kollárról. (*Urbančič*: i. m. 29.)

134 *Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 40.

135 *Urbančič*: i. m. 23.

136 *Janez Marolt – Darja Mihelič – Maja Žvanut – Franc Rozman – Janko Prunk – Ferdo Kresal – Milica Kacin-Wobinc – Tone Ferenc – Božo Repe*: Slovenci skozi čas. Kronika slovenske zgodovine. Ljubljana, Mihelač, 1999. 162.

137 Kezdetben a ljubljana *Ljubljanska čitalnica* (Ljubljana Olvasóegylet) helyiségében működött 70 taggal. Az első tornászmeister Štefan Mandič volt. Az egylet első tornatermét a Fröhlich-házban rendezték be, a Dunajska cestán, de 1864 májusától a ljubljana Tivoli parkban is tartottak nyilvános tornabemutatót. 1868 októberétől a tornaterem átköltözött Gradišče pri Cvelbarba, majd 1896-tól a ljubljana új *Narodni domban* (Nemzeti Ház) tornáztak az egylet tagjai. Az egyleti köszönés a cseh *Na zdar* volt. (Uo. 162.)

138 A ljubljana ügyvéd 1872-ig a Slavia biztosítótársaság képviselője volt Krájában. (*Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 17.)

139 *Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 40.

1905-ben létrehozta a szlovén *Sokolska zvežat* (Sokol Szövetség).¹⁴⁰ A mozgalom teoretikusa is volt. A kilencvenes években több saját, illetve csehből fordított cikkben népszerűsítette Miroslav Tyrš, a Sokol mozgalom alapítója gondolatait, és cseh alapokon kialakította a modern szlovén testnevelési terminológiát is.¹⁴¹ A szlovén Sokol találkozókát is rendezett,¹⁴² és a szlovén szokolisták részt vettek a prágai találkozókon is.¹⁴³ 1904. július 16-án Ljubljanában rendezték a Sokol-találkozót.¹⁴⁴

A liberális szellemiségű Sokol mozgalom sikerén felbuzdulva 1906-ban a szlovén katolikusok is megindították tornaegyleti mozgalmukat, szintén cseh mintára. Karel Čuk káplán ekkor alapított Jesenicében tornaegyletet, amely a brünni székhelyű Orel mozgalomhoz csatlakozott. Népszerűsége rövidesen elérte a Sokolét.¹⁴⁵

A 19. századi cseh közvéleményben a tornamozgalom mellett a természetjárásnak is nagy kultusza alakult ki. Az alpesi turisztika a század végén jelentős szerepet kapott a cseh–szlovén kapcsolatokban. A Júlia-Alpok, az Alpések szláv lakosságú hegyei, a cseh polgárság kedvelt célpontjaivá váltak. 1897-ben Prágában megalapították a *Slovensko planinsko društvo* (Szlovén Hegymászó Szövetség) cseh szakosztályát (*Český odbor Slovinského planinského društva*), amelynek néhány év múlva már mintegy ötszáz tagja volt. A kirendeltség elnöke Karel Chodounský orvos, egyetemi tanár volt, tagjai Jiří Čermák, Viktor Dvorský és

140 Szinte az összes fontosabb szlovén városban alakult Sokol Tornaegylet. Az 1904-es Sokol-találkozó idején már 15 működött. A ljubljana után 1887-ben alakult Sokol Novo Mestóban, 1889-ben Prvačinában, 1890-ben Celjében és Zagorjében, 1896-ban Kranjban, 1897-ben Idrijában, 1900-ban Solkanban, 1902-ben Šiškabán. 1903-ban alakult meg Ljutomerben és Trzičben, majd 1907-ben Mariborban, 1908-ban Ptujban, Lenartban és Slovenska Goricában, 1911-ben Središčében, 1913-ban pedig Ormožban. Az első világháború idején már 115 Sokol egylet működött.

Az egyletek nagy száma miatt a szlovén tartományokban működő Sokolt is tartományokra osztották. 1909-ben nyolc ilyet alakítottak ki. Az első világháború idejére a szlovén Sokol taglétszáma elérte a 6 ezer 600 főt. (*Marolt–Mihelič–Žvanut–Rozman–Prunk–Kresal–Kacin–Wobinc–Ferenc–Repe*: i. m. 162., 172., 196.)

141 Urbančič: i. m. 23.

142 Az 1. *slovenski vsesokolski zletet* (Első Szlovén Sokol Találkozót) a Južni Sokol fennállásának 25. évfordulóján, 1888. szeptember 8–9-én rendezték Ljubljanában, amelyre az összes szlovén tartományból érkeztek szokolisták, de a horvát és a cseh Sokol is képviseltette magát. (*Marolt–Mihelič–Žvanut–Rozman–Prunk–Kresal–Kacin–Wobinc–Ferenc–Repe*: i. m. 179.)

143 *Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 40.

144 A Sokol-találkozón mintegy 10 ezren vettek részt, 2 ezren a csehek, de horvátok, lengyelek, oroszok és bolgárok is. (*Marolt–Mihelič–Žvanut–Rozman–Prunk–Kresal–Kacin–Wobinc–Ferenc–Repe*: i. m. 179.) A budapesti Sokol Tornaegylet is képviseltette magát.

145 Az első világháború idejére taglétszáma szintén 6 ezer körül volt, tagegyleteinek száma pedig meg is haladta a Sokolét. Krajnában 107, Stájerországban 26, Görzben 29, Karintiában pedig 5 Orel egylet működött. 1906 őszén alakult a ljubljana Orel a *Kršćanskosocialna zveza* (Keresztényszociális Szövetség) kezdeményezésére 1907 májusában rendezték az első nyilvános tornabemutatót a ljubljana *Union Szállóban*. Az egylet jelszava *Z Bogom za narod* (Istennel a hazáért) volt. (Uo. 198.)

Vladimír Růžička. A cseh szakosztály tagjai hegymászó-útvonalakat jelöltek ki a Júlia-Alpokban, telente Prágában előadásokkal népszerűsítették a szlovén Alpokat, és saját menedékházat is felépítettek. A Česka koča (Cseh Ház) 1900. július 26-án készült el, a Jezersko feletti 2558 méteres Grintovec-csúcsához vezető úton, 1580 méteren, 1909-ben újabb cseh házat adott át a szakosztályon belül Čermák által alapított *Akademický Kroužek* (Akadémiai Kör), a Mangart déli oldalán. 1898 és 1914 között a hegymászőszövetség cseh szakosztályának folyóirata is megjelent *Alpský věstník* (Alpesi Híradó) címmel, illetve számos más kiadványban is népszerűsítették a szlovén hegyeket, ismertették a helyi lakosság viszonyait és *Slovinské Alpy* (Szlovén Alpok) címmel könyvet is kiadtak.¹⁴⁶

A hatvanas évektől a művészeti,¹⁴⁷ irodalmi kapcsolatok is igen szorossá váltak, aminek szembetűnő jele a fordítások számának robbanásszerű növe-

146 Urbančič: i. m. 29.

147 Elsőként a ljubljanaí olvasóegylet mutatott be cseh darabot: 1867 őszén Klicpera *A bídón* című színművét. (*Marolt–Mibelč–Žvanut–Rozman–Prunk–Kresal–Kacin–Wobinc–Ferenc–Repe*: i. m. 164.) A színházi kapcsolatok különösen a ljubljanaí Nemzeti Színház megnyitását követően váltak szorossá. Ott a századfordulón több cseh művész is fellépett, és sok cseh darabot is bemutattak. 1894 és 1900 között a cseh Rudolf Inemann volt a színház felelős vezetője, rendezője és egyik vezető színésze is. A színház az első világháborúig mintegy negyven cseh színészt alkalmazott. Az ismertebbek között volt Otto Boleška, Rudolf Deyl, Adolf Dobrovolný, Růžena Nasková, akik visszaemlékezéseikben is említik a ljubljanaíban töltött időt, F. Bohuslav pedig külön kötetben emlékezett ljubljanaí éveire. A színház zene- és énekkarában is több cseh tag volt, és cseh karmesterek is működtek. Hilarion Beníšek 1904 és 1910 között a ljubljanaí opera igazgatója is volt. Václav Talich 1908 és 1912 között megszakításokkal a többségében cseh tagokból álló ljubljanaí *Slovenska Filharmoniját* (Szlovén Filharmónia) is igazgatta. Rövid időn belül a város zenei életének jelentős alakja lett, egy kvartettet is alapított, amelyben hegedűn játszott, és távozása után is többször vendégeskedett ljubljanaíban. A szlovén zenei élet más területein is sok csehvel találkozhatunk. Anton Nedvěď 26 évig vezette a *Filharmonična družbát* (Filharmóniai Társaság), férfi- és vegyeskar is alapított, 1870 és 1890 között pedig a tanári intézetben tanított zenét. Egyik alapítója volt a *Glashena maticának* (Zenei Matica) és a ljubljanaí Olvasókörnek és az Olvasókör énekkarát is vezette. A szintén cseh Anton Foerster 1867-ben lett a *Dramatični društvo* (Dráma Kör) első karnagya és J. Fabián, illetve V. Procházka után az olvasókör énekkarának harmadik cseh vezetője. Szerepelt a Zenei Matica alapítói között is. Több mint négy évtizedes működése során a szlovén romantikus zene egyik fő személyiségévé és a szlovén egyházi zene megújítójává vált. (Uo. 34–40.) Foerster a Dráma Kör felkérésére írta 1872-ben *Gorenjski slavček* (Felső-krajnai csalogány) című művét, amit az első szlovén nemzeti operának tekintenek. (*Jernej Weiss*: Czech-Slovene Musicians? Ont he Question of National Identity in Slovene Music at the Turn of the 19th to the 20th Century. In: *Musicology* 2007/7. 221.) Jelentős volt még Emanuel Züngl tevékenysége, illetve azoké a cseh zeneszerzőké, akik a neoromantikus zenét igyekeztek népszerűsíteni a szlovén tartományokban. Karl Hoffmeister például 1891 és 1898 között a Zenei Maticában tanított zongorát, és több szlovén dalhoz írt zenét, illetve szólistaként is többször fellépett. Josip Procházka Hoffmeister utóda volt a Zenei Maticában, ahol 1908-ig tanított és több kamaradarabot is szerzett. 1895-től tanított orgonát a Zenei Maticában Josip Vedral, Mariborban pedig Emerik Beran. 1893-tól többször vendégszerepelt ljubljanaíban a *České kvarteto* (Cseh Kvartett) Smetana-, Dvořák- és Suk-művekkel. 1902-ben a *Česká filharmonie* (Cseh Filharmónia) és a plzeňi Smetana Énekkar, 1906-ban és 1911-ben a Ševčík Kvartett, 1906-ban pedig a *Pěvecké sdružení moravských učitelů* (Morva Tanárok Énekkara) járt ljubljanaíban. 1909-ben ünnepséget rendeztek a *Slavci* ljubljanaí

kedése.¹⁴⁸ A cseh írók rokonszenvének szép példája az 1896-ban összeállított, 51 cseh író és képzőművész alkotásait tartalmazó, *Lublani* (Ljubljanaiak) című almanach Jaroslav Vrchlický szerkesztésében, amely az 1895-ös ljubljana-i föld-rengésről emlékezett meg.¹⁴⁹

Az 1883-tól Ivan Hribar és Ivan Tavčar szerkesztésében megjelent *Slovan* című lap elsődleges célja a szlovének bekapcsolása a kor szláv mozgalmába, és a szlovén közvélemény megismertetése a többi szláv nép irodalmával, művelődésével.¹⁵⁰

A cseh nemzeti mozgalom során létrehozott intézmények közül különösen a prágai Nemzeti Színház váltott ki nagy figyelmet a szlovén közvéleményben. Már 1868-ban, az alapkölvetételre szlovén küldöttség ment Prágába. Tagja volt az ifjúszlovén Josip Vošnjak is, aki ünnepi beszédében a csehek kulturális fejlettségét méltatta. Párhuzamba állította a két nép politikai törekvéseit, a cseh történeti jogi érvelést és a természeti jogra hivatkozó szlovén követeléseket.¹⁵¹

1883-ban a színház megnyitásán Ivan Hribar és Makso Pleteršnik képviselte a szlovén tartományokat.¹⁵² 1885 novemberében a Nemzeti Színház második megnyitójára szintén népes küldöttség látogatott a szlovén tartományokból és Horvátországból különvonattal Prágába, Ivan Hribar vezetésével. Az uta-

énekkar fennállásának 25. évfordulójára, és ezen is több cseh társulat vendégszerepelt. A szólisták közül elsősorban a híres hegedűművész, Jan Kubelíket kell említeni, aki a Zenei Maticának is tiszteletbeli tagja volt. A cseh képzőművészek közül is többen alkottak a szlovén tartományokban. 1870-ben cseh karikaturista rajzolta meg a szlovén vezetők portréját Levstik *Pavlih* (Kópé) című satirikus lapjába. A legjelentősebb kapcsolatot a Šubič fivérek, Jurij és Janez ápolták cseh művészekkel. Janez Šubič Velencében ismerkedett meg Vojtěch Hynais-szal, és utazott vele Itáliában. Bécsben František Ženíšekkel, aki 1881-ben felkérte őt, vegyen részt a prágai Nemzeti Színház díszítő munkálataiban. 1884-ig dolgozott Prágában, és Mikuláš Aleš-sel közösen készítette az Óvárosi Víztorony sgraffitóját. Sok prágai művésszel állt kapcsolatban. Josef Václav Myslbek is barátja volt. Jurij Šubič 1879-től Cseh- és Morvaországban tanított rajzot, ekkor festette *Cseh lány* című képét. Hynais hívására 1880-ban Párizsba ment, ahol segített a prágai Nemzeti Színház festményeinek elkészítésében. (*Marolt–Mibelič–Žvanut–Rozman–Prunk–Kresal–Kacin–Wohinc–Ferenc–Repe*: i. m. 34–40.)

- 148 1892-ben jelent meg Fran Gabršček fordításában Jan Amos Komenský *Schola ludus* (*Šola v igri*) című műve, az 1889-ben megjelent részletek után 1893-ban pedig Jernej Ravnikar fordításában a teljes *Didaktika*. Kortárs irodalmi művek is szép számmal láttak napvilágot, szinte az összes jelentős cseh szerző fontos művét kiadták. Cseh nyelven is több szlovén munka jelent meg. 1896-ban Václav Vondrák adta ki az első szlovén nyelvemlék, a Freisingi Töredék cseh fordítását. Főként a *Slovanský přehled* című lap közölt a szlovén irodalommal foglalkozó írásokat. Az irodalmi kapcsolatok különösen France Prešeren születésének századik évfordulója alkalmából élénkültek meg. A fordítások mellett a cseh irodalommal foglalkozó tudományos munkák is nagy számban jelentek meg a szlovén tartományokban. A *Slovan* és a *Ljubljanski zvon* című lapok közöltek cikkeket a cseh irodalomról. (*Urbančič*: i. m. 29–30., 32–34.)

149 Uo. 32.

150 *Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 40–41.

151 Uo. 40–42.

152 *Urbančič*: i. m. 23.

zás szervezésében Anton Trstenjak és Ivan Murnik is részt vett. A delegáció tagjai között voltak a kor szlovén értelmiségének fontos személyiségei. Makso Pleteršnik képviselte a Slovenska maticát, Ignac Valentinčič, Josip Gerba és Srečko Nolli pedig a ljubljanaí Sokolt. Részt vett Anton Aškerc is, aki Jan Lego segítségével a cseh kulturális élet több vezető személyiségével is megismerkedett.¹⁵³ Az utazást egy velehradi zárandoklattal is össze kívánták kötni, hiszen ebben az évben volt Metód halálának millenniuma. A kormány azonban a Velehrad környékén kitört pestisjárvány miatt a zárandoklatot nem engedélyezte. Az utazáson résztvevő Simon Gregorčič ebből az alkalomból írta meg *Velegrajska kuga* (Velehradi pestis) című versét, amelyet a prágai búcsúünnepségen olvasott fel. Az utazásról és a lelkes prágai fogadtatásról két szlovén visszaemlékezés is született, Anton Trstenjak Ljubljanában kiadott *Spomenik slovanske uzajemnosti* (A szláv kölcsönösség emléke) és Vekoslav Vakaj Mariborban megjelentetett *Jugoslovani v zlati Pragi in v slavnem Velehradu* (Délszlávok az arany Prágában és a híres Velehradon) című műve.

A csehek 1887-ben viszonzták a szlovén látogatást, és 512 cseh vendég érkezett Ljubljanába. A tiszteletükre rendezett ünnepi koncerten Gregorčič felolvasta *Bratom Čehom* (A cseh testvérekhez) című versét,¹⁵⁴ az utazásról pedig František Ekert közölt útleírást¹⁵⁵

Még három alkalommal járt jelentősebb szlovén delegáció Prágában. 1891-ben a *Měšťanská beseda* (Polgári Társaskör) jubileumi kiállításán vettek részt, 1895-ben pedig a prágai néprajzi kiállításon, végül 1918 májusában a Nemzeti Színház alapkövetelésének ötvenedik évfordulóján. Ezen az ünnepségen, amely a Monarchia szláv népeinek politikai megmozdulása volt, közel száz szlovén vett részt. Az ünnepség egyik szónoka Oton Župančič szlovén költő volt, és a szlovén delegáció a prágai Husz János-emlékművet is megkoszorúzta.¹⁵⁶

1905-ben France Prešeren szlovén költő születésének századik évfordulóján cseh művészek és politikusok delegációja látogatott Ljubljanába. Ünnepségek voltak, és leleplezték a költő közadakozásból épült emlékművét. A delegáció tagja volt Gabriela Preissová, a *Korutanské povídky* (Karintiai történetek) szerzője, Jaroslav Vrchlický, aki ez alkalomból szonettet írt Prešeren tiszteletére¹⁵⁷ és Valdimír Srb, Prága polgármestere.¹⁵⁸

Az önálló szlovén egyetemért indított mozgalom is szorosan kötődött a cseh művelődéshez. A Monarchia szláv és német oktatási nyelvű egyetemei (Prága,

153 *Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i.m. 42–43.

154 *Urbančič*: i. m. 23.

155 František Ekert: *Výlet Čechů na Slovínku*. V Praze, Ekert, 1888.

156 *Urbančič*: i. m. 23–24.

157 Uo. 32.

158 *Marolt–Mihelič–Žvanut–Rozman–Prunk–Kresal–Kacin–Wobinc–Ferenc–Repe*: i. m. 196.

Krakkó, Lemberg, Bécs és Grác) kezdetben elegendő szlovén diáknak kínáltak képzési lehetőséget. A szlovén oktatási nyelv lehetősége a szlovén lakosságú tartományok németnyelvűsége és a szlovén értelmiség csekély száma miatt komolyan fel sem merülhetett, így a 20. század elejéig nem is jelentkezett önálló nemzeti intézmény iránti igény.¹⁵⁹ A ljubljanaei egyetem megalapításáért kibontakozó mozgalom együtt indult a század elején a morvaországi, brünni székhelyű egyetemért folyó küzdelemmel. Mindkettő a helyi többségi német lakosság ellenállásába ütközött. Prágában, Brünnben és Ljubljanában 1901-től 1909-ig tartottak a megmozdulások,¹⁶⁰ amelyeken a diákok mellett a nemzeti mozgalmak jeles képviselői is részt vettek, többek között Masaryk és a korábban több ljubljanaei középületet tervező Jan Vladimír Hráský.¹⁶¹

Az egyetemért vívott harc sikertelensége után egy önálló, a prágai cseh egyetem szervezetén belül felállítandó szlovén képzési hely alapítása merült fel. E törekvés legaktívabb képviselője a nemzeti radikális Mihajlo Rostohar volt, aki 1909-ben habilitált a prágai egyetemen. A prágai cseh egyetem kezei között működő provizórikus szlovén egyetem létrehozását Ivan Hribar ljubljanaei polgármester és Leopold Heyrovský a cseh egyetem rektora, illetve az egyetem szenátusa is támogatta. A prágai liberális befolyástól tartó szlovén katolikus tartományi képviselők azonban megakadályozták a kezdeményezést. Šušterič azt javasolta, hogy az átmeneti intézményt inkább a krakkói Jagelló Egyetemen valósítsák meg.¹⁶² Az ideiglenes szlovén egyetem felállítását lengyel egyetemeken, Krakkóban vagy Lembergben támogatta a katolikus szlovén di-

159 Irena Gantar-Godina: The Significance of Language and Education in Forming National Consciousness of a Small Nation. In: Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v Habsburské monarchii 1867–1918. Ed. Harald Binder – Barbora Krivohlavá – Luboš Velek. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003. 74.

160 Gantar Godina: Slovensko – češki stiki do 1918. i.m. 45.

161 Urbančič: i. m. 27. A ljubljanaei és más szlovéniai középületek nagy részét cseh mérnökök, elsősorban František Škabrou, az 1884-ben krajnai tartományi mérnöknek kinevezett Jan Vladimír Hráský és Anton Hrubý, tervezték, illetve vettek részt építésükben. Ilyen volt a *Deželni dvorec* (Tartományi Ház), a tartományi székhely, a ljubljanaei *Narodni dom* (Nemzeti Ház), az *Obrtna šola* (Ipari Iskola), a prulei iskola, a kolíni gyár, a šentjakobi híd, a celjei *Narodni dom* (Nemzeti Ház). A szlovén Nemzeti Múzeum épületének belső díszítésén is csehek dolgoztak. (Uo. 41–42.) A ljubljanaei szlovén színház, a *Deželno gledališče* (Tartományi Színház) új épületén is dolgoztak csehek: „Stavba provedená jest v italské renesanci po návrzích krajanů našich Hrázkého a Hrubého... I jiné práce jsou původu českého: A. Liebscher maluje hlavní oponu, alegorie na stropě pocházejí od malíře Čecha z Vídně, dekorace jsou od firmy Kautský a strojmistrem jest Alois Bittner, bývalý hospodář našeho Národního divadla...” („Az épület itáliai reneszánsz stílusban épül, honfitársaink, Hráský és Hrubý tervei alapján... Más munkák is cseh eredetűek: A. Liebscher festi az előfüggönyt, a mennyezet allegóriái egy bécsi cseh festőtől valók, a dekorációk pedig a Kautský cégtől. A gépész Alois Bittner Nemzeti Színházunk egykori gondnoka...”) (Čas, Roč. VI., č. 40., 636.)

162 Gantar-Godina: Slovensko – češki stiki do 1918. i.m. 45.

ákokat tömörítő *Slovanska liga katoliških akademikov* (Katolikus Akadémikusok Szláv Ligája) is.¹⁶³

A hatvanas évek végétől – bár a cseh történeti jogi hivatkozás szemben állt a szlovén természetjogi érveléssel – cseh politikai minták is megjelentek a szlovén nemzeti mozgalomban. 1868 után cseh mintára a szlovén tartományokban is a politikai követelések fontos eszközei lettek a táboroknak nevezett tömeggyűlések, amelyeken a három, szlovének lakta tartomány egységét, az 1848-ban megfogalmazott *Zedinjena Slovenija*t (egységes Szlovénia) és nyelvi egyenjogúságot követeltek.¹⁶⁴ Az első tábor 1868. augusztus 9-én, Ljutomerben rendezték, 10 ezer résztvevővel.¹⁶⁵ Összesen 34 tábor tartottak a szlovén tartományokban. A legnagyobb az 1869. május 17-én Vižmarje pri Ljubljaniiban tartott gyűlés volt, amelyen mintegy harminc ezren vettek részt.¹⁶⁶

A cseh politika elsősorban a szlovén liberálisok, az ún. ifjúszlovének számára szolgált mintául, akik 1894-ben a *Narodna napredna stranka*ba (Szlovén Nemzeti Haladó Párt) tömörültek. E pártot az ifjúcsehek szlovén viszonyokra adaptált politikája megvalósítójának tekinthetjük. Az ifjúszlovéneket mindenekelőtt a cseh nyelvi követelések ösztönözték hasonló célok megfogalmazására. Elsősorban szlovén tannyelvű középiskolák felállítását kívánták elérni.¹⁶⁷

A szlovén közéletet meghatározó konzervatívok, a katolikus *Slovenska ljudska stranka* (Szlovén Néppárt) és a katolikus értelmiségiek mindvégig bizalmatlanok voltak a cseh politikai hatással szemben, amiben a liberalizmus és az ateizmus befolyását látták.¹⁶⁸ Anton Mahnič a *Rimski katolik* (Római Katolikus) című lapban 1889-ben közölt, *Szlovének, vigyázzunk, kívül barátokozunk!* című cikkében kifejezetten károsnak nevezte a csehekkel létrejött szoros viszonyt, és azt javasolta, hogy csak a cseh katolikusokkal építsenek ki kapcsolatokat.¹⁶⁹ A többi katolikus szlovén lap, a *Katoliški obzornik* (Katolikus Szemle), a *Čas* (Idő), illetve a *Zora* (Hajnal) című diáklap is közölt cseh-, elsősorban Masaryk-ellenes cikkeket¹⁷⁰ és más vezető szlovén politikusok, Franc Grivec, Josip Puntar és Josip Stuller szintén ellenségesek voltak a csehekhez.¹⁷¹

163 *Gantar-Godina*: T. G. Masaryk... i. m. 73.

164 *Gantar-Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i.m. 40–41.

165 A Fran Levstik kezdeményezésére megtartott tábor követelései között az egységes Szlovénia mellett nyelvi igények szerepeltek még: a szlovén hivatali és oktatási nyelv bevezetése, illetve a szlovén nyelvű prédikáció. (*Marolt–Mibelč–Žvanut–Rozman–Prunk–Kresal–Kacin–Wobinc–Ferenc–Repe*: i. m 165.)

166 *Prunk*: i. m. 70.

167 *Gantar-Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i.m. 40–41.

168 *Gantar-Godina*: T. G. Masaryk... i. m. 72–73.

169 *Gantar-Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i.m. 48–49.

170 *Gantar-Godina*: T. G. Masaryk... i. m. 73.

171 *Gantar-Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i.m. 39–40, 44, 48–49.

A századfordulón a Monarchiában leginkább a cseh és szlovén tartományokban kibontakozó neoszláv mozgalomban alakult ki igen szoros politikai együttműködés,¹⁷² Ivan Hribar, Ljubljana polgármestere Karel Kramář mellett a mozgalom második számú vezetője volt.¹⁷³ A neoslavizmus időszaka legfontosabb szlovén eseményének az 1902-es szláv újságíró-találkozót¹⁷⁴ tekinthetjük, Ivan Hribar szervezésével. Ezen a szláv nyelvű sajtó együttműködésének lehetőségeit tárgyalta meg mintegy 150 szlovén, cseh, lengyel, szlovák, horvát és ukrán újságíró.¹⁷⁵

A cseh politikusok közül a század végén Tomáš G. Masaryknek volt a legnagyobb befolyása a szlovénekre, amit prágai szlovén diákjai, elsősorban Anton Dermota és Dragotin Lončar közvetítettek. Ők megvalósíthatónak vélték politikai, gazdasági és kulturális elképzeléseit a szlovén tartományokban.¹⁷⁶ A szlovén sajtó először 1889-ben adott hírt tudományos tevékenységéről, közvetlen hatása pedig 1899, első prágai szlovén diákjainak visszatérte után volt.¹⁷⁷ 1900 szeptemberében egykori diákjai és tisztelői¹⁷⁸ gyűlést rendeztek Ljubljanában,¹⁷⁹ 1902-től pedig a Szociáldemokrata Párt nem hivatalos lapjában, a *Naši zapiski*ben (Jegyzeteink) közölték írásainak szlovén fordításait, illetve cikkeket Masaryk oktatási, népnevelési elképzeléseiről, antiklerikális nézeteiről.¹⁸⁰

172 A szlovén katolikusok a neoszláv mozgalom kezdetét jelentő 1898-as szláv kongresszust elutasították, elsősorban azért, mert az ifjúscehek itt kezdeményezték Husz János prágai emlékművének felállítását. (Uo. 49.)

173 A szlovén politikai gondolkodásban a ruszofil pánszlávizmus már a hatvanas évek végétől jelen volt. Kezdetben elsősorban nyelvi vonatkozásban jelentkezett. A szlovén diákok között ekkoriban indult mozgalom az orosz nyelv általános szláv irodalmi nyelvvé tételéért, mindenekelőtt František Ladislav Rieger hasonló gondolatokat tartalmazó 1867-es, a moszkvai néprajzi kiállítás megnyitóünnepségén elmondott beszédére alapozva. Az irányzat legfontosabb képviselője Fran Levstik volt. (*Gantar-Godina: Oris slovensko-slovanskih...* i. m. 198.) A neoslavizmus hatása szlovén területen szintén leginkább a szláv nyelvek, első helyen az orosz tanulásában mutatkozott meg. A szlovén tartományokban is sorra alakultak az ún. orosz körök, amelyekben a szlovén fiatalok megismerkedhettek az orosz irodalommal, és orosz nyelvet is tanultak. (*Gantar Godina: Slovensko – češki stiki do 1918.* i. m. 45–46.)

174 Az első szláv újságíró-találkozót az 1898-ban, Palacký születésének 100. évfordulóján rendezett szláv kongresszussal egyidőben tartották Prágában, és 1912-ig összesen tizenegy találkozót rendeztek. (*Gantar Godina: Neoslavizem in Slovenci.* i. m. 71, 169.)

175 Marolt–Mihelič–Žvanut–Rozman–Prunk–Kresal–Kacin–Wobinc–Ferenc–Repe: i. m. 192.

176 *Gantar Godina: Slovensko – češki stiki do 1918.* i. m. 45–46.

177 *Gantar-Godina: T. G. Masaryk...* i. m. 70.

178 A szlovén értelmiség sok tagja tartozott Masaryk tisztelői közé. Például I. Lah, Viktor Zalar, aki többek között Josef Svatoopluk Machar költeményeit is szlovén nyelvre fordította, továbbá Josef Ferfolja, Vladimir Knaflič, Rudolf Krivic, Mihajlo Rostohar, Bogumil Vošnjak és Ivan Žmavc. (*Urbančič: i. m.* 28–29.)

179 Uo. 27. *Kaj bočemo – Poslanica slovenski mladini (Mit akarunk – A szlovén ifjúság küldetése)* címmel 1901-ben, Masaryk 1898–1899-es *Jak pracovat? Přednášky z roku 1898 (Hogyan dolgozzunk? Előadások 1898-ból)* című műve alapján, kiadták a Masaryk-féle Realista Párt programját is szlovénül. (*GANTAR-GODINA, 1999, 45.*)

180 *Gantar-Godina: T. G. Masaryk...* i. m. 70–71.

A szlovén Masaryk-pártiak, a realisták nem tudtak jelentős önálló politikai szervezetet alapítani. 1906-ban, a választások előtt szervezetiesleg is csatlakoztak a Szociáldemokrata Párthoz.¹⁸¹ 1918 előtt nem álltak közvetlen kapcsolatban Masarykkal. Az egyetlen kivétel a szlavista Matija Murko¹⁸² volt, aki levelezett vele, és Karel Havlíček Borovskýról szóló munkáját is korrektúrázta.¹⁸³ 1897-től rendszeresen írt Masaryk nézeteiről a szlovén sajtóban.¹⁸⁴

A Gregor Žerjav vezette nemzeti-radikális diákmozgalom az Omladinához, a cseh radikális ifúsághoz hasonlóan szintén Masaryk nézeteit követte. Jelszavuk: *Iz naroda, za narod* (A népből, a népért). A masaryki „aprómunka” módszerével politizálva ismeretterjesztő előadásokat szerveztek, népszerűsítették a prágai „szláv” egyetemi tanulmányokat, igyekeztek minél szorosabb kapcsolatokat kialakítani a csehekkel, közvetlenül a prágai egyetemi egyesületekkel. Tagjaik 1907-ben kiváltak a délszláv diákok prágai *Ilirija* diákegyesületéből, és megalapították saját szlovén diákegyesületüket, az *Adriját*.¹⁸⁵

A cseh szociáldemokrácia is hatással volt a szlovén tartományokra. A cseh mintára szerveződő *Narodno delavska organizacija* (Nemzeti Munkásszervezet) első, trieszti egységének megalakításában 1907-ben cseh szociáldemokrata munkások is részt vettek.¹⁸⁶ A nemzeti szocialisták 1911-ben indították lapjukat, a *Narodni socialist* (Népi Szocialista) című újságot, amelyben a cseh nemzeti szocialis Jaroslav Klofáč nézeteit népszerűsítették. A kiadó és tulajdonos a cseh Kamil Černý volt. Kezdetben az első négy szám megjelenéséig Fran Radešček volt a lap szerkesztője, majd Prágába távozása után Slavoj Škerlj vette át az irányítást. Írásaikban a népből származó nemzeti értelmiség fontosságát hangsúlyozták, illetve a mindenki számára elérhető ingyenes nemzeti nyelvű oktatást.¹⁸⁷

A cseh–szlovén együttműködés, a közös egyleti élet fontos helyszínei a Monarchia nagy iskolavárosai, Bécs és Grác voltak, de leginkább Prága, amit a 19. század második felében a szlovén nemzeti fejlődés egyik központjának is tekinthetünk: „A legközelebbi főváros, ahol vágyaik és reményeik támogatásra, védelemre találhatnak, és minél őszintébben ölelik keblükre Prágát az ausztriai

181 Uo. 71.

182 Matija Murko több tanulmányban igyekezett megismertetni a szlovén közvéleményt a cseh tudományos munkákkal és kulturális eseményekkel. 1879-ben Grácban jelent meg a cseh romantikával foglalkozó kötete. Murko írta a szlovén vonatkozású szócikkek többségét az 1898-ban megjelent cseh lexikonba, az *Ottůvo slovník*ba. Bohemisztikai munkássága elismerésül 1909-ben a prágai egyetem díszdoktorává választották, 1913-ban pedig a cseh akadémia levelező tagja lett. (*Urbančič*: i. m. 29–30.)

183 *Matija Murko*: Spomini. Ljubljana, Slovenska Matica, 1951. 144.

184 *Gantar–Godina*: T. G. Masaryk... i. m. 70.

185 *Gantar–Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 40–41.

186 *Marolt–Mibelič–Žvanut–Rozman–Prunk–Kresal–Kacin–Wobinc–Ferenc–Repe*: i. m. 199.

187 *Gantar–Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 40–41.

szlávok, annál bőségebb segítséget adhat nekik, igaz testvéri szívből, és támogathatja őket, hogy tiszta szláv alapon tartsák meg nemzetiségüket.”¹⁸⁸

Prága legfontosabb szerepe a 19. századi szlovén értelmiség képzése volt. A nagyhírű prágai Károly-Ferdinánd Egyetem 1919-ig, az első önálló szlovén egyetem megalapításáig elsősorban a liberális értelmiség fő képzési helye volt.¹⁸⁹ Néhány szlovén katolikus értelmiségi is tanult, illetve tanított a Monarchia szláv szellemi központjának tekintett Prágában, például a Ljubljana-i egyetem megalakításában később nagy szerepet játszó Janez Evangelist Krek.

A szlovén diákok Prágába áramlása már 1848-tól, az egyetem átalakításától megindult, de a neoabszolutizmus idején a szlovén diákok többsége még a krakkói egyetemen tanult.¹⁹⁰ A hatvanas évek második felétől folyamatosan nőtt a prágai egyetemre beiratkozó szlovén diákok száma, és e folyamatnak 1882-ben hatalmas lökést adott a cseh tannyelvű egyetem megalakulása.¹⁹¹ A 20. század elején már tömegesen tanultak szlovén hallgatók a prágai felsőoktatási intézményekben, mivel a bécsi és a gráci egyetemen megjelenő német nemzeti mozgalom is Prága felé irányította a szlovén diákokat. 1907-ben több mint 70 szlovén anyanyelvű hallgató volt Prágában, 1910-ben már 220. 1901 és 1910 között 91-en szereztek doktorátust a prágai egyetemen, a legtöbben, 84-en a jogi karon.¹⁹²

Az egyetem több tanára – Masaryk mellett a pedagógus František Drtina és az etnológus Lubor Niederle – meghatározó hatással volt a Prágában tanuló szlovén diákokra. Számos munkájukat szlovénre is fordították. Működtek Prágában szlovén tanárok is. Fran Miklošič már 1848 előtt kapcsolatban állt Hankával, Palackýval és Šafaříkkal, később pedig a nyelvész Jan Gebauerrel, aki tudományos együttműködésük mellett a tanári állás megszerzésekor is segítette őt a

188 „Najbližje stolno mesto, kjer morejo njih želje in nadeje najti svoje podpore, svoje zaščite; in čim odkritosrčneje se bodo oklepali Prage avstrijski Slovani, tem izdatnejše pomoč jim bode mogla Praga biti in jih podpirati, da si ohranijo svojo narodnost s čisto slovanskega stališča, iz pravega bratskega srca.” Zlata, slovanska Praga. In: Slovan 1(1884) 8.

189 Prága liberalizmusa miatt a szlovén katolikus értelmiség továbbra is a bécsi, illetve a gráci egyetemet választotta, de sokan tanultak közülük lengyel egyetemeken, Krakkóban és Lembergben is (*Ana Benedetič*: Zgodovina visokega šolstva oziroma univerze na Slovenskem. In: 36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2000. 261.)

190 1851 augusztusában a tartományi vezetők azt az utasítást kapták, hogy akadályozzák vagy tiltsák meg a nem cseh ausztriai szlávoknak a prágai tanulmányokat, nehogy Prága a Monarchia szláv központjává váljon. (*Gantar–Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 43–44.)

191 Uo. 44. A hatvanas években Prágában tanult például Franjo Marn is. Szlovének számára írt cseh nyelvtanát és olvasókönyvét 1867-ben adta ki a Szlovén Matica (*Slovnico českega jezika z berilom*) és több csehországi beszámolót is írt (Česko slovstvo. In: Slovenski Glasnik, 17(1866), 194.; Iz Prage, 18. marca. In: Slovenski Glasnik. 17(1866) 158–159; Iz Prage. In: Slovenski Glasnik 17 (1866), 198–199.) F. Rebec és J. Stare, akik rendszeresen beszámoltak a szlovén lapokban a cseh viszonyokról, és több cseh könyvet is szlovénre fordítottak, szintén prágai diákok voltak. (*Urbančič*: i. m. 27.)

192 *Gantar–Godina*: The Significance of Language... i. m. 75.

prágai egyetemen. Az egyetem jogi karán 1872-től tanított polgári és bányajogot J. Krajnic, 1910-től pedig Mihajlo Rostohar volt a prágai egyetem docense. Josip Plečnik 1911-től a prágai Iparművészeti Iskola díszítőépítészet-tanára.

A prágai zeneakadémián is sok szlovén diák tanult: Fran Gerbič,¹⁹³ Anton Hajdrih, Davorin Jenko és Risto Savin zeneszerző, Vida Prelesnikova, Ćiril Ličar, D. Koblerová zongoraművész, Janko Ravník zongoraművész és zenetanár, illetve testvére, Anton Ravník és Josip Karol Tertnik tenorista.¹⁹⁴

Szlovén nyelvet viszonylag sokáig nem oktattak a prágai felsőoktatási intézményekben. 1914-ben alapították meg az egyetemen a szlovén nyelvi lektorátust Josef Skrbinšek kezdeményezésére. Ő adta ki 1912-ben az első csehországi szlovén nyelvkönyvet, és ő lett az első lektor is.¹⁹⁵

Prágához kötődik Jan Lego is, aki talán a legnagyobb közvetlen hatással volt a szlovén nemzeti fejlődésre. Szlovén területen kezdte munkásságát. 1857-től 1862-ig tevékenykedett Kamnikban, Ljubljánában, majd Triesztben.¹⁹⁶ Szoros kapcsolatot épített ki a szlovén nemzetébresztőkkel, politikusokkal, többek között Levstikkal, Anton Aškercsel és Ivan Hribarral. Triesztben szlovén dalkört alapított, amelyből később a trieszti szlovén olvasóköri is kinőtt.¹⁹⁷ Itt ismerkedett meg Franjo Cegnarral, aki az ő kezdeményezésére és segítségével fordította 1862-ben szlovénre Božena Němcová *Babička* (Nagyanyó) című regényét. A Levstik által szlovénre fordított Királyudvari kézirat után ez volt a második szlovén nyelven kiadott cseh irodalmi mű.¹⁹⁸

Lego legnagyobb hatású tevékenysége az volt, hogy megismertette a cseh közvéleményt a szlovén viszonyokkal. Miután 1874-ben visszatért Prágába, a Nemzeti Múzeumban dolgozott, és továbbra is élénk kapcsolatban állt a szlovénekkal.¹⁹⁹ 1888-ban megalakította a *Česko-slovinský spolek* (Cseh–Szlovén Egylet), amelynek 1895-től haláláig elnöke is volt. Az egylet előadásokat szervezett a szlovén kultúráról, a szlovének lakta tartományokról és támogatta könyvek kiadását is a Prágában tanuló szlovén diákok részére. Lego a szlovén zenét is népszerűsítette a cseh tartományokban, segítette szlovén dalok csehországi kiadását. Szlovén és

193 Gerbič tanulmányai befejezését követően a prágai Nemzeti Színház elődjének tekinthető *Prozatimní divadlo* (Ideiglenes Színház) tenoristája volt, később pedig több cseh operát is színre vitt Ljubljánában. Jan Nerudával is baráti viszonyt ápolt, aki meg is látogatta őt Cerknicában, és e látogatást több tárcájában is megörökítette. Gerbič lánya, Jarmila Prágában és Plzeňben is koncertezett, 1907 és 1909 között pedig Prágában volt énektanár. (*Urbančič*: i. m. 39.)

194 Tertnik Opavában és Brűnnben volt tagja az opera társulatának. (Uo. 27–29., 39.)

195 Uo. 30.

196 Uo. 24.

197 *Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 38–39.

198 *Urbančič*: i. m. 24–25.

199 *Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 39.

horvát nyelvet tanított, 1887-ben szlovén nyelvtani összefoglalót is kiadott,²⁰⁰ amelynek második kiadása 1892-ben jelent meg.²⁰¹ Szorgalmazta folyóiratok cseréjét és a cseh nyelv oktatását a szlovén, a szlovén nyelv oktatását pedig a cseh tartományokban. A Szlovén Matica támogatójaként a csehül tanuló szlovén diákoknak cseh nyelvtankönyveket, szótárakat és szépirodalmi műveket küldött. Segítségével egy sor cseh irodalmi mű szlovén fordítása született. Prágában több tagot is szervezett a Szlovén Maticába, amelynek tiszteletbeli tagja volt, és szorgalmazta a szlovén szépirodalom csehországi terjesztését.²⁰²

Lego kezdeményezte a szlovén *Ciril-Metodovo društvo* (Cirill–Metód Társaság) létrejöttét, és szervezte a szlovén delegációk prágai útját 1885-ben, illetve 1892-ben. A szlovén Sokol tiszteletbeli tagja és Kamnik,²⁰³ illetve Ljubljana díszpolgára is.²⁰⁴

Jan Lego 1887-ben útikönyvet adott ki a szlovén tartományokról (*Průvodce po Slovinsku*).²⁰⁵ Több cikke is megjelent a szlovén kultúráról, a két nép kapcsolatairól. Ismertetéseket írt a cseh nyelv oktatásáról és a cseh tanári szervezetekről a *Popotnik* (Vándor) és az *Učiteljski tovariš* (Tanító) című szlovén pedagógiai lapokba. A *Riegerův slovník* és az *Ottův slovník naučný* számára több szlovén vonatkozású szócikket is írt. A szlovének iránti szimpátiája leginkább az 1884-ben, a *Slovan* című lapban folytatásokban közölt, *A szlovén nemzet jellemzése* című írásában mutatkozik meg.²⁰⁶

Prágában szlovén lapokat is alapítottak. Elsőként 1904-ben Zofka Kvedrová jelentette meg a *Domači prijatelj* (Házibarát) című ingyenes havilapot, ami 1914-ig jelent meg, majd 1912 és 1914 között Mihajlo Rostohar *Napredna misel* (Haladó gondolat) című újságját.²⁰⁷

A szlovén lakosságú tartományok fontos szerepet játszottak a cseh gazdasági terjeszkedésben is. Ivan Hribar a szláv együttműködésre hivatkozva már a hatvanas években szorgalmazta a cseh gazdasági kapcsolatok kiépítését. 1869-ben elsőként a cseh történeti tartományok határain kívül még csak a prágai Slavia

200 Az első, csehek számára írt szlovén nyelvtant még 1884-ben adta ki Brünnben František Vymazal. Szótár sokáig nem született. Az Antonín Zavadil által 1908-ban Prágában kiadott cseh–szlovén, majd az 1912-ben megjelentetett szlovén–cseh szótár meglehetősen kezdetleges próbálkozás volt. (Urbančič: i. m. 25, 31.)

201 *Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 39.

202 Urbančič: i. m. 25.

203 *Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 39.

204 A ljubljana díszpolgári címet hetvenedik születésnapja alkalmából Ivan Hribar adta át Legónak, és a cseh–szlovén kapcsolatok apostolának nevezte őt. (Urbančič: i. m. 25.)

205 *Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 39.

206 Uo. 39–40.

207 Urbančič: i. m. 34.

biztosítótársaság²⁰⁸ nyitott fiókot a szlovén tartományokban²⁰⁹. A Krajna és a déli osztrák tartományok ügyeit intéző fiók, 1874–1876 között Triesztben működött.²¹⁰

A cseh ipari termékek és a cseh tőke viszonylag későn jelent meg intenzíven a szlovén tartományokban. Az egyik cseh képviselő panaszkolt is Josip Vošnjaknak, hogy a szlovének inkább a német termékeket részesítik előnyben a csehekkel szemben. A fordulat a századfordulón a neoszlov gondolat népszerűvé válásának köszönhető a szlovén tartományokban, ahol a cseh gazdasági terjeszkedésben a régió szláv jellegének erősödését látták. Vrhovnik a *Máj* című lap szláv együttműködéssel kapcsolatos körkérdésére kifejtette, hogy a szlovén nemzetnek cseh gazdasági segítségre van szüksége, mivel a szlovének lakta tartományokban az ipar jórészt nem szláv tulajdonban van, és a cseh gazdasági jelenléttel legalább szláv kézbe kerülne.²¹¹

A cseh cégek igyekeztek is kihasználni reklámjaikban a szláv gondolatot. A kolíni gépgyár a „*svoji k svojim*” („saját a sajátnak”) jelszóval népszerűsítette termékeit, azzal a megjegyzéssel, hogy a gyár a Cirill és Metód Társaságot is támogatja. Az említett Domači prijatelj című újság is valójában a cseh Vydrova kávé reklámkiadványa volt.²¹²

A századfordulótól már a cseh pénzügyesek is komoly tevékenységet fejtettek ki a szlovén lakosságú tartományokban. Különösen Trieszt, a cseh kivitel szempontjából igen fontos adriai kikötőváros vált jelentős cseh pénzügyi központtá,²¹³

208 A Slavia kezdetben csak a cseh történelmi tartományokban kívánt működni. Tevékenységének kiterjesztésében az egész Monarchia területére nagy szerepe volt annak, hogy részvényeinek első jegyzői között elsősorban a szervezésben nagy szerepet játszó František Palacký hatására, nagy számban szerepeltek más szláv népek képviselői is, mindenekelött szlovének, köztük a szlovén nemzeti ébredés vezetője, Janez Bleiweis. A szláv kölcsönösség eszméjét megjelenítő biztosítót kezdetben elsősorban a szlovén katolikus papság támogatta, hogy eloszlassák a szlovén lakosság bizalmatlanságát. Itt biztosították az egyházi épületeket, és maguk is itt kötöttek életbiztosítást. A Slavia a szlovén *Slovenija* 1872. évi megalakulásáig a szlovén lakosság egyetlen biztosítója volt. (*Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 15., 17.)

209 *Nečas*: Balkán a česká politika. i. m. 47.

210 A Slavia költözését a Slovenija biztosító megalakulása miatt elszenvedett veszteség indokolta. 1876-tól ismét Ljubljánában működött, képviselője pedig a cseh–szlovén kapcsolatokban nagyon fontos szerepet játszó Ivan Hribar lett. (*Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 16–18.)

211 Uo. 47–48.

212 *Gantar Godina*: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 47.

213 A cseh cukorkivitel jó részét itt rakták tengerre. (Dudek: i. m. 35.) A trieszti kikötő, a Földközi tenger legészakabbi kikötőjének forgalma 1905 és 1909 között minden európai kikötő forgalmánál gyorsabban nőtt, és vetélkedés indult meg a német és szláv pénzügyesek között a kereskedelem finanszírozásában. A kikötővárosban 5 német, 2, részben cseh tulajdonú, délszláv bank és 4 délszláv pénzügyes, – a *Jadranska banka* (Adria Bank), a *Ljubljanska kreditna banka* (Ljubljánai Hitelbank) fiókja, a *Splošna posojilnica* (Általános Hitelszövetkezet), a *Tržaška posojilnica* (Trieszti Hitelszövetkezet), a *Trgovska in obrtna zadruga* (Kereskedelmi és Ipari Szövetkezet), a *Hrvatska narodna štedionica* (Horvát Nemzeti Hitelszövetkezet) – illetve két cseh bank és egy cseh biztosító működött. (*France*

ahol több cseh bank is fiókot nyitott. A városban az Adria legnépesebb cseh közössége alakult ki. Cseh jachtklub működött, amely saját lapot is megjelentetett *Hlas Adrie* (Adria Hangja) címmel.²¹⁴

A cseh pénzüintézetek közül a Živnostenská banka jelent meg elsőként, és a legnagyobb befolyásra tett szert a szlovén tartományokban. 1893 elején a bank vezetői, a főigazgató és az igazgatótanács elnöke Ljubljánába és Triesztbe utaztak, és az ott tapasztaltak alapján engedélyezték a helyi pénzüintézetek hitelezését. A bank első ügyfele az isztriai *Podgradska posojilnica in hranilnica* (Podgradi Hitelszövetkezet és Takarékpénztár) volt. A további együttműködések a szlovén pénzüintézetekkel a Slavia biztosító képviselője, Ivan Hribar szervezte.²¹⁵ 1897-ben bécsi fiókján keresztül kezdte meg a Živnobanka intenzív terjeszkedését.²¹⁶ 1900-ban 50 százalékos részesedéssel, helyi pénzüintézetek bevonásával²¹⁷ megalapította Ljubljana első nagyobb bankházát, a *Ljubljanska kreditna bankát* (Ljubljanei Hitelbank),²¹⁸ amelynek segítségével több balkáni cégben is részesedést szerzett.²¹⁹ A bank megalapításában fontos szerepe volt a szlovén liberális politikusoknak, Ivan Hribarnak és Ivan Tavčarnak.²²⁰ A hitelbank első igazgatója a Živnobanka egykori tisztviselője,²²¹ a cseh Ladislav Pečanka lett.²²² A bank csak a 20. század elején erősödött meg. 500 ezer koronás alaptőkéjét²²³ 1911-re fokozatosan 8 millióra emelték.²²⁴ A Živnostenská banka minden részvénykibocsátáskor élt opciós jogával, így a részvények egy részét magának tartotta fenn, egy részét pedig délszláv partnereinek engedte át, elsősorban a zágrábi *Prva hrvatska štedioničana* (Első Horvát Hitelszövetkezet).²²⁵ A bank több kirendeltséget is

Rozman: Brošura Dragotina Gustinčiča o Trstu iz leta 1915. In: Zbornik Milice Kacin Wohinz. ured. Zdenko Čepić – Damijan Guštin – Nevenka Troha, Prispevki za novejšo zgodovino, Letnik XL., Številka 1., Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2000, 73.)

214 Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Ed. Jaroslav Španihel. Praha, Nakladem Národní rady české, 1911. 77.

215 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 99–100.

216 Rudolph: i. m. 361.

217 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 100.

218 Nečas: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 46. A bank alapításának legfontosabb következménye az volt, hogy a déli szlovén területek kereskedelme, illetve ipara részben függetlenné tudott Trieszttől és az olasz rövid távú hitelektől. (John R. Lampe – Marvin R. Jackson: Balkan Economic History, 1550–1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations. Bloomington, Indiana University Press, 1982, 306.)

219 Rudolph: i. m. 361.

220 Marolt–Mibelić–Žvanut–Rozman–Prunk–Kresal–Kacin–Wobinc–Ferenc–Repe: i. m.

221 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 100.

222 Gantar Godina: Slovensko – češki stiki do 1918. i. m. 47.

223 Horák: i. m. 115.

224 A részvények fele szlovén kézben volt a másik felét pedig a Živnobanka birtokolta, de részesedése később csökkent. A tőkét 1901-ben emelték először 1 millióra, 1905-ben 2 millióra, 1907-ben 3 millióra, 1910-ben pedig 5 millióra. (Nečas: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 46.)

225 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 100.

működtetett délszláv területen. 1902-től fiókja volt Splitben, 1904-től Klagenfurtban, 1908-tól Triesztben, 1909-től Szarajevóban,²²⁶ 1910-től Goricában és 1911-től Celjében is.²²⁷ Ezeket a Živnobanka is használta. Ipari befektetései között szerepelt a Boromejska fegyvergyár, a trnovói téglagyár, a Júlia-Alpok legmagasabb hegyén, a Triglavon üzemeltetett hotel, a ljubljanaí kártyagyár, illetve egy nagyobb cukorgyár a horvátországi Eszéken.²²⁸

A Česká průmyslova banka 1911-ben még csak sorsjegy ügynökséget indított Ljubljanában, üzleti sikere miatt 1912-ben már ügyviteli jogosultságot is kapott az ügynökség, amelyet 1914-ben bankfiókká alakítottak. Igazgatója O. Balcar lett. Az ingatlanügyletekre specializálódott *Pozemkova banka* (Földműves Bank) 1916 és 1917 során már több dalmáciai és dél-stájerországi birtokot parcellázott, később pedig kiterjesztette tevékenységét a szlovén területeken. Ljubljanai fiókja 1918 májusában nyílt meg.²²⁹

A Živnostenská 1905-ben egy másik bankot is alapított szlovén területen, a trieszti *Jadranska bankát* (Adria Bank). 1 millió koronás alaptőkéjéből²³⁰ 375 ezret helyi befektetők, 125 ezret a *Ljubljanska kreditna bankából*, a *Banka i štedionica za Primorjéből* (Primorjei Bank és Takarékpénztár), *Prva hrvatska štedionica* álló konzorcium jegyzett, a fennmaradó fél milliót pedig a Živnobanka, azzal a feltétellel, hogy kap két helyet az igazgatótanácsban, és a bank igazgatója a Živnobanka személyzetéhez tartozó František Skorkovský lesz.²³¹ Az alaptőkét már a következő évben 3 millióra emelték,²³² majd 1910-ben 6, 1911-ben 8 millió koronára.²³³ A részvénykibocsátások során a Sporobanka is a tulajdonosok közé került,²³⁴ és a két prágai bank a *Jadranska banka* részvényeinek árusítója is

226 *Rudolph*: i. m. 362.

227 *Horák*: i. m. 115.

228 *Rudolph*: i. m. 362.

229 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 99.

230 *Michel*: i. m. 95.

231 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 100.

232 *Michel*: i. m. 95.

233 *Horák*: i. m. 115.

234 A Sporobankát hazai ügyfelei készítették külföldi üzleti kapcsolatok keresésére, így a bank váltó leszámítolási kapcsolatai között a hazai takarékpénztárak mellett a Monarchia más területeinek pénzügyintézetei is megjelentek, a szlovén területekről a Živnobanka fiókjai mellett a *Glavna slovenska hranilnica in posojilnica* (Szlovén Főtakarékpénztár és Hitelszövetkezet), a *Goriška ljudska posojilnica* (Goricai Népi Hitelszövetkezet), a *Ljubljanska mestna hranilnica* (Ljubljanai Városi Takarékpénztár), a *Prva dolenska posojilnica* (Első Alsó-Karintiai Takarékpénztár), az *Istarska posojilnica* (Isztriai Hitelszövetkezet), a *Tržaška posojilnica* (Trieszti Hitelszövetkezet), Dalmáciából a dubrovnik *Dubrovačka trgovačka banka* (Dubrovnik Kereskedelmi Bank), a *Srpska štedionica* (Szerb Takarékpénztár) a spliti *Prva pučka dalmatinska banka* (Első Dalmát Hitelbank), a zadari *Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije* (A Dalmát Királyság Földhitel Intézete), illetve a *Jadranska banka*ával később fuzionáló dubrovnik *Hrvatska veresijska banka*. (*Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 100.)

volt.²³⁵ A Jadranska banka főként a Trieszt környéki vállalkozások pénzügyeit intézte, de a Živnobanka irányításával több ipari vállalkozásban is részt vett.²³⁶ 1910-ben együttműködést alakított ki, tulajdonképpen fuzionált az 1902-ben alapított dubrovniki *Hrvatska veresijska bankával* (Horvát Hitelbank),²³⁷ amelynek központját és sibeniki, spliti, illetve zadari kirendeltségeit saját fiókjaivá alakította.²³⁸ Befektetései között szerepelt a *Parobrodarsko društvo Dalmatia* (Dalmatia Gőzhajózási Társaság), amelyben 4 millió koronával meghatározó érdekeltséget szerzett, az Agrumaria gyümölcsimportáló cég és az Adria sörgyár, 1 millió koronával, illetve egyéb, kisebb cégek is.

A Živnobanka 1908 júliusától önállóan is terjeszkedett a szlovén tartományokban. Saját fiókot nyitott Triesztben, amely ugyan a bécsi fiók kirendeltsége volt, de maga is több alfiókot hozott létre,²³⁹ többek között Ljubljánában.²⁴⁰ 1912 és 1913 nyári szezona idején Abbáziában és Gradban is működtetett kirendeltséget.²⁴¹ A Živnobanka kifejezetten a cseh importőröket igyekezett kiszolgálni, illetve maga is szerepet vállalt ipari befektetésekben. 1907-ben a többségi tulajdonos *Niederösterreichische Escomptegeellschaft* (Alsó-Ausztriai Leszámitolótársaság) közösen tőkét emelt a központi trieszti hajózási vállalatban, a *Navigazione Libera Triestina*ban,²⁴² részt vett a stájerországi, liebenau *Alimentaire Konzervgyár* hitelezésében, és ugyanerre kapott ajánlatot a Split melletti *Dalmatinska mramorna industrija* (Dalmát Márványipari Rt.) márványkitermelő részvénytársaságtól.²⁴³ A bank 1909-re már mintegy 3 millió korona hitelt helyezett ki a környék cégeibe.

A századfordulót követően másik két jelentős cseh pénzintézet, a Sporobanka és a Česká průmyslová banka is fiókot nyitott a Monarchia legnagyobb kikötő-

235 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 100.

236 *Rudolph*: i. m. 357.

237 *Uo*. 358.

238 *Horák*: i. m. 115.

239 *Rudolph*: i. m. 347-348.

240 *Michel*: i. m. 295.

241 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 98.

242 *Michel*: i. m. 295.

243 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 101. A Mramorna industrija cizslajtán viszonylatban kis cégnek számított 600 ezer koronás alaptőkéjével, a Živnobanka mégis nagy jelentőséget tulajdonított fejlesztésének, és négy helyet is szerzett az igazgatótanácsban. (*Rudolph*: i. m. 358.) 1912-ben a vállalat tőkéjének felét a Živnobanka adta, többi részét pedig az addigi tulajdonosok biztosították, bányászati joguk és haszonbérleti joguk értékével. A cseh bank nyújtotta készpénz azonban hamarosan elfogyott, a vállalat pedig hitel-felvételre szorult, hogy legalább Sedramićban, ahová a legtöbbet investáltak, és ahol a legjobb minőségű márvány volt, biztosítani tudja a kitermelést. Mivel az alapszabályt csak hosszú engedélyeztetési eljárás után, 1914-ben fogadták el, a részvénytársaság is ekkor alakulhatott meg, és a kitermelés is ekkor indult meg teljes intenzitással. A cég prosperitását azonban a világháború gazdasági nehézségei végül lehetetlenné tették. (*Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 101.)

városában, Triesztben, de befolyásuk a szlovén tartományokban jóval szerényebb volt, mint a Živnobankáé.²⁴⁴

A Sporobanka a *Trščanski Lloyd* című lap felhívását követően, hosszas előkészítés után, lemergi fiókjával egy időben nyitotta meg trieszti fiókját, 1907 júliusában. A fiók, amelynek vezetője J. Pokorný volt, kezdetben a bank bécsi kirendeltségének alárendelve működött, és csak fél év elmúltával alakították ki üzleti körzetét, melyhez Fiume, Varazsd és Zágráb is tartozott.²⁴⁵

A horvát és 1908 után a bosnyák területek is kisebb mértékben ugyan, de célpontjai lettek a cseh kivándorlásnak. Ide leginkább cseh iparosok érkeztek, akik – mint egy korabeli beszámolóban is olvashatjuk – igen keresettek voltak: „Dalmáciában, Horvátországban, Szlavóniában és Bosznia-Hercegovinában is meglehetősen sok lehetősége van a modern ismeretekkel és bizonyos mennyiségű tőkével rendelkező cseh földművesnek. A cseh iparos az egész délszláv területen minden városban talál versenynek ki nem tett működési helyet. Frappáns példaként hozhatom fel, hogy Splitben, ebben a nagyvárosban egyetlen rendes vízszereelő sincs. A csehek szívesen fogadják. Az ő szakértelmükkel kapcsolatban nincsenek kétségeik. Leginkább azonban annak ellenőrzésével kell törődni, hogy ne jöjjenek cseh nevű kétes színvonalú emberek.”²⁴⁶ A horvátországi csehek egyesületét, a zágrábi Česká besedát Josef Václav Frič a neoabszolutizmus idején már egy ideig Zágrábban élt, majd a hetvenes évek elején visszatért radikális cseh politikus alapította, 1874-ben.

Fričet a Horvát Nemzeti Párt 1873-as győzelmét követően hívták Zágrábba az *Agramer Zeitung* szerkesztőjének. A horvát fővárosba Budapestről érkezett, ahol szintén nagy szerepe volt a helyi Česká beseda szervezésében. 1877-ig maradt Zágrábban, majd Szentpétervárra utazott.²⁴⁷ Zágrábba érkezése után azonnal hozzákezdett a helyi kisszámú, főként iparosokból, hivatalnokokból,

244 Uo. 343–344., 357–359.

245 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 98.

246 „...v Dalmatsku, Hrvatsku a Slavonsku i v Bosně-Hercegovině jest dosti místa pro českého zemědělce vyzbrojeného moderními vědomostmi a jistým kapitálem. Český řemeslník najde všude v městech celé jihovýchodní oblasti slovanské působiště nedotčené soutěží. Jako frapantní případ uvádím, že ve Splitu, městě ak velikém, není dosud pořádného instalatéra. Čeští lidé budou vítáni. O jejich odbornou kvalifikaci není starosti. Více péče bude třeba při kontrole, aby pod českým jménem nešli dobrodruzi a lidé pochybných kvalit.” (Češi v zahraničí. In: Sokol zahraniční, 5[1913] VII. évf., 71.)

247 Česká beseda v Záhřebě 1874–1924. Ed. Josef Kváča – Oton Pára – Karel Toulá. Záhřeb, [é.n.] 7–14.

katonákból, a Nemzeti Színház színészeiből, zenészeiből²⁴⁸ és néhány diákból álló²⁴⁹ cseh közösség szervezéséhez.

A zágrábi beseda tehát az egyetem alapításának évében, 1874. október 14-én alakult meg. Ugyanebben az évben jött létre a cseh mintára, de többségében horvát tagokból szerveződött horvát Sokol Tornaegylet is. Vezetője, starostája Stjepan Miletić költő lett, akinek nevelője a cseh Josef Holeček volt.

A horvát főváros csekély lélekszámú cseh közösségének egyetlen nagyobb szabású megmozdulása a prágai Nemzeti Színház megnyitása alkalmából Prágába szervezett különvonat volt 1884-ben. Ez az akció azonban kis híján botrányba fulladt, ugyanis a szervezés megkezdése után érkezett a hír, hogy Pestről is indult vonat Prágába. Ráadásul a Magyarországról érkezett különvonatot hatalmas ünnepséggel fogadták Prágában, ami a horvát résztvevők körében akkora felháborodást keltett, hogy visszamondták a jegyüket. A beseda tagjai ekkor egyenként végiglátogatták a visszalépett horvátokat, és rábeszéltek őket az utazásra. Kárpótlásul azt is megszervezték, hogy a horvát vonatot ne csak a prágai pályaudvaron, hanem minden csehországi állomáson köszöntsék a helyi cseh egyletek. A beseda Zágrábban maradt néhány tagja ünnepélyesen búcsúztatta is a vonatot.²⁵⁰

Cseh küldöttség többször járt Zágrábban. E látogatásoknak mindig élénk sajtóvisszhangjuk volt Csehországban. Először az 1891-es horvát gazdasági kiállításra érkezett népesebb cseh küldöttség, októberben, majd 1892-ben a horvát oktatási kiállítást tekintette meg cseh tanárok csoportja.²⁵¹

Nagyobb cseh közösség csupán a 20. század első évtizedének végén, a Balkánra induló nagyobb kivándorlás idején alakult Horvátországban. Az 1910-es népszámlálás már 550 zágrábi csehet említett. 1911-től cseh nyelvű újságot is kiadtak Zágrábban a balkáni csehek számára *Český lid* (Cseh Nép) címmel. 1913-ban pedig újabb cseh egylet, a *Český vystěhovalec* (Cseh Kivándorló) alakult.²⁵²

A prágai, mindenekelőtt az 1882-ben alapított cseh egyetem fontos képzési hely volt a horvát diákok számára is, bár arányuk elmaradt a szlovéneké mögött, hiszen

248 A zágrábi Nemzeti Színház a cseh–horvát kulturális kapcsolatok fontos színtere volt. 1862-ben mutatták be Zágrábban az első cseh darabot, Václav Kliment Klicpera művét *Dobro jutro* (Jó reggelt!) címmel. 1888 és 1914 között 21 cseh színmű bemutatójára került sor. Sok cseh színész is fellépett a zágrábi színházban, többen hosszabb időt is töltöttek a városban, például a Frankl színész testvérpár, Josef Chlostek, Václav Novák, Václav Raugl, a zágrábi Nemzeti Színház operájának énekesei, valamint Oertel, Grasse, Anderle és Vychodil, az opera zenészei. A Nemzeti Színház intendánsa Stjepan Miletić, a zágrábi Sokol vezetője volt. (*Damir Agičić: Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Zagreb, Ibis, 2000. 77–80.*)

249 A zágrábi cseh közösség akkori legismertebb tagjai Cejpek gyógyszerértáros, Josef Chvála mérnök, Jan Strnad zenetanár, illetve a Miletić család nevelője, Josef Holeček. (*Česká beseda v Záhřebě 1874–1924. i. m. 14–15.*)

250 Uo. 17–18.

251 *Agičić: Hrvatsko-češki odnosi... i. m. 63–67.*

252 *Česká beseda v Záhřebě 1874–1924. i. m. 15–23.*

1874-től már működött a zágrábi egyetem.²⁵³ A Prágában tanuló horvát diákok a cseh egyetemen tanító Masarykkal is kapcsolatba kerültek, akinek gondolatai azonban gyakran ellentétesek voltak a korábbi horvát politikai törekvésekkel. Masaryk horvát hívei esetében például a történeti jogra hivatkozás háttérbe szorítása szakítást jelentett a horvát történeti joggal, és erősítette a délszláv összetartozás tudatát.

Masaryk cáfolhatatlan tiszteletnek örvendett prágai horvát diákjai körében, akik művei fordítói is lettek, Prágát pedig a horvát modernizmus szülőhelyének tekintették.²⁵⁴ Zágrábban Vladimir Jelovšek²⁵⁵ vezetésével masarykistáknak nevezett csoport alakult, amely *Nova Nada* (Új Remény) címmel irodalmi folyóiratot is alapított, és 1910-ben emlékkönyvet is kiadtak Masaryk hatvanadik születésnapjára. 1909-ben Masarykot a zágrábi felségárulási per és a délszláv területeken tett utazásai ismét a horvát érdeklődés középpontjába állították.²⁵⁶ Stjepan Radić,²⁵⁷ a *Hrvatska seljačka stranka* (Horvát Parasztpárt) egyik későbbi alapítója került a legközelebbi barátságba Masarykkal, de elsősorban Masaryk szerbbarát nézetei miatt később eltávolodtak egymástól. Ivan Lorković Masaryk politikai programja alapján hozta létre a *Napredna Strankát* (Horvát Haladó Párt), Dalmáciában pedig Josip Smodlaka megalapította a *Hrvatska Pučka Napredna Strankát* (Népi Haladó Párt). E két párt kezdeményezte 1905-ben az ellenzéki blokkot, az ún. horvát–szerb koalíciót, amely az 1906-os választások után a legerősebb politikai erő lett Horvátországban.²⁵⁸

A cseh gazdasági terjeszkedés a 19. század végén a horvát területeken is megindult. Elsőként a Slavia biztosítótársaság jelent meg Horvátországban. A horvát-szlavónországi és dél-magyarországi területek kezdetben a Slavia ljubljana fiókjához tartoztak. 1873-ban merült fel először önálló fiók felállítása Eszéken, de a város polgármestere üzletileg elfogadhatatlan feltételeket támasztott, így e tervet elhalasztották, és nem is merült fel többé. 1877-ben a biztosító ismét sikertelenül próbálkozott. Az önálló fiók létrehozása egyre halaszthatatlanabbá vált, hiszen a ljubljana nyelvi különbségek, a távolság és a horvátországi ügyfelek egyre nagyobb száma miatt képtelen volt kielégíteni a horvátországi igényeket. A Slavia így 1879. október 1-jén megnyitotta zágrábi fiókját.²⁵⁹

253 A prágai cseh egyetem bölcsészettudományi karán 1882 és 1918 között 91, a jogi karon 290, az orvosin pedig 63 horvátországi születésű diák tanult. (A horvátországi hallgatók névsorát az egyetemi katalógusokban található adatokkal közli: Agićić: Hrvatsko-češki odnosi... i. m. 260–290.)

254 Damir Agićić: Tomáš Garrigue Masaryk és a prágai horvát diákok a 19–20. század fordulóján. In: A Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára. Szerk. Ábrahám Barna – Pilecky Marcell. Piliscsaba, PPKE BTK, 2006. 472–475.

255 1897-től tanult a prágai cseh egyetem orvosi karán. (Agićić: Hrvatsko-češki odnosi... i. m. 288.)

256 Damir Agićić: Tomáš Garrigue Masaryk... i. m. 475–481.

257 1893-tól a prágai cseh egyetem jogi karán tanult. (Agićić: Hrvatsko-češki odnosi... i. m. 281.)

258 Hladký: i. m. 60.

259 Nečas: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 16., 26–27.

Horvátországban is a Živnostenská banka volt a legaktívabb cseh bankház. 1897-ben az egyik dubrovnikai bank-részvénytársaság 500 ezer koronás alaptőkéjének kétharmadát adta. 1909-ben *Kroatische Landesbank – Hrvatska zemaljska banka* (Horvát Országos Bank) néven részvénytársasággá alakította az eszéki *Sorger, Weismayer & Co. Bankházat*. 3 milliós alaptőkéjének felét biztosította, amelyet a következő évben 5 millióra emelt,²⁶⁰ így három helyet szerzett az igazgatótanácsában.²⁶¹ A Horvát Országos Bank az első világháború kitöréséig négy fiókot és három kirendeltséget nyitott,²⁶² Zágrábban, Szabadkán és Dél-Magyarországon.²⁶³ Ezek a fiókok elsősorban mezőgazdasági hitelezéssel foglalkoztak, de ipari vállalkozásokba és bérletbe is kezdtek. A bank egyik nagy vállalkozása az 1912-ben alapított eszéki öntöde és gépgyár volt, amely indulásakor 8 milliós kölcsönt kapott a Živnostenská bankától.²⁶⁴

A Živnostenská banka több horvát pénzügyintézettel is szoros kötelékeket alakított ki. 1910-ben Bródban létrehozta az eszéki bank fiókját.²⁶⁵ Ugyanebben az évben bécsi fiókja segítette a sušaki *Banka i štedionica za Primorje* (Primorjei Bank és Takarékpénztár) tőke emelését, 1 millió koronáról 2 millióra, lejegyezve az új részvények felét. A bécsi fiók vezetője ezután helyet kapott a horvát bank igazgatótanácsában.²⁶⁶ Együttműködött a zágrábi *Hrvatska komercijalna banka*-val (Horvát Kereskedelmi Bank) is, és 1912-től részt vett a zágrábi *Kroatische Volksbank*-ban (Horvát Népbank) is.²⁶⁷

A banki tevékenység mellett mindvégig a cukoripar volt a Živnostenská banka fő érdeklődési területe, bár 1873-ban próbálkozott Szlavóniában bányabérlettel is, Varasd-Teplicen, a geológiai szakvélemények után azonban a bérleti szerződést nem a bankkal kötötték meg.²⁶⁸ Több délszláv pénzügyintézettel, köztük az érdekeltségi körébe tartozó *Ljubljanska kreditna banka*-val (Ljubljana-i Hitelbank) 1905-ben 4 millió koronás alaptőkével²⁶⁹ megalapította a *Prvo hrvatsko-slavonsko d.d. za industriju šećera v Osijeku – Erste Kroatisch-Slavonisch Zuckerindustrie A. G.* (Eszéki Első Horvát-Szlavón Cukoripari Rt.) nevű társaságot. A cég alaptőkéjének felét közvetlenül a bank prágai központja adta, a többit a bécsi fiókja befolyása alatt álló kisebb pénzügyintézetek és a Ljubljana-i Hitelbank. A Živnobanka lejegyezte a társaság részvényeinek nyolcadát, félmillió korona értékben, amiért

260 Rudolph: i. m. 362–363.

261 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 106.

262 Rudolph: i. m. 362–363.

263 Horák: i. m. 115.

264 Rudolph: i. m. 362–363.

265 Uo. 362–363.

266 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 105.

267 Rudolph: i. m. 362–363.

268 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 105.

269 Rudolph: i. m. 362–363.

a cukorgyár arra vállalt kötelezettséget, hogy azonos értékben köt szerződést cukorrépa beszállításra, illetve alapítójának adja a cukor és a melasz, esetenként pedig a nyerscukor bizományosi értékesítésének jogát. A cukorgyárból és finomítóból álló üzemet cseh építőipari és gépgyártó cégek építették fel, és rendezték be. A gyár az 1906–1907-es első idénytől kezdve nyereséges volt.²⁷⁰

A Živnostenská banka trieszti bankháza, a Jadranska banka is terjeszkedett Horvátországban. Átvette a dubrovniki Horvát Hitelbankot és három fiókját,²⁷¹ illetve 1912-től szezonális kirendeltséget is üzemeltetett az Adria-parti üdülővárosokban, Gradacban és Abbáziában.²⁷²

A Živnostenská banka finanszírozta az *Union paromlinsko d.d.* (Union Gőzmalom Rt.) céget is, amelynek nagy gőzmalma volt Eszéken. Az Union eszéki régi, leégett üzemének újjáépítése és barcsi gőzmalmanak felépítése után, 1911-ben a bank segítségével emelte 1,6 millió koronás alaptőkéjét 2,4 millió koronára úgy, hogy a le nem jegyzett részvényeket a Živnobanka bécsi fiókja, vagy annak leánybankja, a Hrvatska zemaljska banka vette át.²⁷³ 1913-ban a Živnostenská banka segítségével 4 millióra emelték a cég alaptőkéjét. Bár az ipari beruházások mértéke nem volt túl jelentős, mégis meglehetősen magas bevételt hoztak. 1912–13-ban például a Živnostenská banka által ellenőrzött bácskai cukorgyár 5 millió 675 ezer koronás profitot ért el.

A Pražská úvěrní bankának és a Sporobankának is voltak horvátországi érdekeltségei. A Pražská úvěrní banka fiókirodát működtetett Bródban.²⁷⁴ Az Ústřední banka českých spořitelén pedig már megalakulása után két héttel leszámította a zágrábi *Hrvatska poljodjelska banka* (Horvát Mezőgazdasági Bank) váltóit, majd rövidesen több más horvátországi takarékpénztárét és bankét is, a zágrábiak közül a *Prva hrvatska štedioničáét* (Első Horvát Takarékpénztár), a *Hrvatska komercijalna bankáét* (Horvát Kereskedelmi Bank), a *Hrvatsko-slavonska zemaljska bankáét* (Horvát-Szlavón Országos Bank), a *Srpska bankáét* (Szerb Bank), a vidékiek közül pedig a bródi *Hrvatska eskomptna i mjenjačna bankáét* (Horvát Leszámitoló és Váltó Bank). 1905-ig 84 horvátországi és szlavóniai pénzüintézzettel kötött a Sporobanka hitelmegállapodást, és e kapcsolatok kezelésének megkönnyítése érdekében került sor a bank zágrábi fiókjának megnyitására.²⁷⁵

270 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 107.

271 *Rudolph*: i. m. 362–363.

272 *Horák*: i. m. 114.

273 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 107.

274 *Rudolph*: i. m. 364–367.

275 Ez kisebb nehézségbe ütközött, mivel a bank eredeti alapszabálya csak a Birodalmi Tanácsban képviselt országrészekben tette lehetővé fiókiintézetek nyitását. Ezért először a bank szabályzatát kellett megváltoztatni, és ezután hivatalos úton kérelmezni a bank hálózatának bővítését. A bécsi Belügyminisztérium azonban alkalmatlannak találta a bankot a Ciszlajtánián túli működésre.

A Sporobanka a bródi Hrvatska eskomptna i mjenjačna banka részvényese volt, illetve több zágrábi bankhoz is szoros szálakkal kötődött.²⁷⁶ A Hrvatska eskomptna i mjenjačna bankával kialakított kapcsolatot a Sporobanka Bohemia nevű cseh tartományokban működő leánybankja vette át. Közvetítésével a bródi bank 1908-ban két nagy kölcsönhöz is hozzájutott, egy 3 millió koronás leszámítolási hitelhez és egy 1 millió koronás betéti hitelhez. Ennek köszönhetően a cseh bank két helyet kapott az igazgatótanácsban, egyet pedig a felügyelőbizottságban. 1910-ben a részvénytőke megemelésékor másfél millió koronáról kétmillióra a Bohemia az anyabank utasítására több mint 3900 új részvényt vásárolt, így további két helyre tarthatott igényt az igazgatótanácsban. A világháború kitörésekor a Sporobanka a Hrvatska eskomptna i mjenjačna banka általa birtokolt részvényeit eladta a prágai *Pozemková bank*nak (Földműves Bank) és a brünni *Moravská agrární a průmyslová bank*nak (Morva Mezőgazdasági- és Iparbank), majd konzorciumot alkotott velük, és 1918-ban közösen kétszeresére emelték a bródi bank tőkéjét.²⁷⁷

A Hrvatska eskomptna i mjenjačna banka segítségével több horvátországi ipari beruházásban is részt vett, többek között egy 400 ezer korona alaptőkéjű bródi nagy részvénytársaságban, amely bosznia-hercegovinai erdőkitermeléssel foglalkozott.²⁷⁸ A Sporobanka végül átvette a Hrvatska eskomptna i mjenjačna banka diakovári és zágrábi fiókját is.²⁷⁹

A Sporobanka a kockázatosabb befektetéseit Securitas nevű társaságán keresztül intézte a térségben. Így e cége vett részt a bécsi Jakob Ludwig Münz építési vállalkozásával közösen az Adria parti erőmű és kisvasútépítési munkákban, és nyújtott lombard, illetve építési hitelt Abbázia városának és a *Društvo opatijske elektricitete i male željeznice*nek (Abbáziai Villamos és Kisvasút Társaság). Ugyancsak ez a cég vett részt az *Österreichische Riviera* részvénytársaság megalapításában, amely szállodát épített Pulában, illetve megszervezte a helyi autóbusz közlekedést. Rövidesen azonban ez utóbbi két cég fizetési nehézségekkel kezdett küzdeni, és a Sporobanka a többségi tulajdon átvételére kényszerült, átvette az abbáziai társaság vezetését is. 1911-ben a Sporobanka, a Münz céggel fennálló szerződésének kibővítésével, a pulai *Društvo istrijske elektricitete i male željeznice*ben (Isztriai Villamos és Kisvasút Társaság) is részesedést szerzett.²⁸⁰

Ezért az a döntés született, hogy a bank horvátországi és szlavóniai tevékenységét az akkor nyitott bécsi fiók intézi. Első üzleti évében a bécsi fiók 6586 horvátországi és szlavóniai váltót számított le, összesen 19 649 317 korona értékben, ami a teljes leszámítolási tevékenységének 40%-át jelentette. (Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 106.)

276 Rudolph: i. m. 364–367.

277 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 106.

278 Rudolph: i. m. 364–367.

279 Horák: i. m. 116.

280 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 101.

A Česká průmyslová bankának a nekcei M. Fischer céggel voltak jó kapcsolatai, amelynek 1908-ban folyósított hitelt tölgyfa kitermelésre Sušak térségében. A sušaki M. Mončilović cégnek is hitelt folyósított tölgyfa kitermelésére Džakovac térségében. E két vállalkozás sikere miatt, a háború előtti és különösen alatti konjunktúrát kihasználva, a bank további fakitermelési vállalkozásokban is részt vett a horvát területeken. E tevékenysége finanszírozásához alapította 1918-ban a *Hrvatsko-česka industrijska banka* (Horvát-Cseh Iparbank) nevű leánybankját, amelynek tervezett 20 millió koronás részvénytőkéjéből azonban csak 12 milliót jegyeztek le, annak is kétharmadát az alapító, egyharmadát pedig a Prva hrvatska štedionica.²⁸¹

Bosznia 1908-as annektálása és az 1912-es balkáni háború után is kivándorlási hullám indult a cseh tartományokból a Balkánra. Annál is inkább, mivel a cseh tartományok és egész Ciszlajtánia gazdasági nehézségeinek időszaka egybeesett nagy szláv lakosságú balkáni területek, Szerbia és Bulgária függetlenné válásával. Ez a végül nem nagy mértékű cseh kivándorlás már szervezett formában történt. Igyekeztek cseh intézményrendszert teremteni a kivándorlás célterületein, hogy ezzel is segítsék a megtelepedést és a letelepedők nemzeti jellegének megőrzését. A mozgalom központja Horvátország volt, Zágrábban alapították a térség cseh kivándorlóinak lapját, a *Český lid* (Cseh Nép) című újságot és a kivándorlók *Český vystěhovalec* (Cseh Kivándorló) egyesületét. Különösen a Sokol mozgalom jeleskedett a szervezésben.

Ebben a főként mezőgazdasági telepes mozgalomban is, elsősorban Boszniában egyértelműen megjelent a csehek szláv kulturális küldetésstudata: „Hogy ezen, újonnan megszerzett szláv tartományok kultúrterületekké váljanak, elsősorban művelt és fejlett mezőgazdaságra van ott szükség. A helyi bolgár és szerb földművesek maguk még nem állnak a fejlettség olyan fokán, hogy korábbi működési helyüket elhagyva, az újabb területek betelepítésébe fogjanak. Erre elsősorban a kétségbevonhatatlan szakmai tudással rendelkező cseh földművesség képes és hivatott, amely mindezek mellett rendelkezik azokkal a nemzetiségi és nyelvi készségekkel, amelyek segítségével a legrövidebb időn belül alkalmazkodni tud az új környezethez.”²⁸²

Boszniában is megjelent a cseh tőke. A Slavia biztosítótársaság már 1907-ben tervet készített képviselő létrehozására. Az annexiót követően az itt tanulmány-

281 Uo. 107.

282 „Aby tyto nově dobyté provincie slovanské staly se půdou kulturní, jest tam potřebí především vzdělaného a pokročilého zemědělství. Domácí zemědělci bulharští a srbští sami nestojí ještě na takovém stupni rozvoje, aby mohli opustiti svoje dosavadní působiště a oddati se kolonizaci nových území. K tomu jest způsobilo a povoláno v první řadě rolnictvo české, majíc nespornou kvalifikaci odbornou a vedle toho i schopnost národnostně i jazykově přispůsobiti se v nejkratší době novému prostředí.” (Češi v zahraničí. In: Sokol zahraniční, 5(1913) II. évf., 71.)

úton járó Ivan Hribarral írtak véleményt, majd 1910-ben a Slavia megnyitotta szarajevói kirendeltségét.²⁸³

Az Ústřední banka českých spořitelén a boszniai városok villamosításában részt vevő *Českomoravské elektrotechnické závody Františka Křižíka* (František Křižík Csehmorva Elektrotechnikai Vállalat) munkatársaitól informálódott a befektetési lehetőségekről. Leszámitoló hitelt ajánlott a brčkoi, a Banja Luka-i, a prijedori és a mostari takarékpénztáraknak, illetve kommunális hitelt Travnik városának.

A cseh bankok nagyobb üzleti tavékenységet akkor kezdtek a térségben kifejteni, amikor 1910-ben a Živnostenská banka és a Česká průmyslová banka szindikátust alakítottak, és megalapították az *Akciová pojišťovna Herceg-Bosnat* (Herceg-Bosna Biztosító Rt.), illetve amikor a Česká průmyslová banka 1913-ban részt vett a szarajevói *Srpska centralna banka* (Szerb Központi Bank) megalapításában.

A Živnobanka Mostarban kezdeményezte a *Hercegovačka pivovara d.d.* (Hercegovinai Sörgyár Rt.) megalapítását, és a prágai *Strojírna Novák&Jahn* (Novák&Jahn Gépgyár) javaslatára az alakuló vállalat részvényeinek jegyzési helye is lett 1912 és 1914 között. Az alapítástól azonban végül visszalépett a helyiek érdektelensége miatt.

A Česká průmyslová banka fakitermelési részlege révén részt vett 1908-ban a Drinjača térségében fekvő állami erdők fájának értékesítésében, illetve fakitermelő részvénytársaságok alapításában, 1910-ben alakult a *Jela d.d. za eksploatairanje i eksportiranje drva* (Jela Fakitermelő és Exportáló Rt.), 1913-ban pedig a *Gregorsenovo d.d. za šumsku industriju* (Gregorsenovo Erdészeti Rt.).²⁸⁴

2.2.2. A magyarországi csehek

A magyarországi statisztikák a cseheket többnyire csupán az egyéb kategóriában említik, néhányszor azonban az egyéb kategórián belül, egyes településeknél jelezték a cseh(morva) nemzetiséget is.²⁸⁵ Az adatok alapján (lásd Melléklet, 1. táblázat) megállapíthatjuk, hogy Magyarország három régiójában találkozhatunk nagyobb cseh közösségekkel: az északnyugati vármegyékben, a Bánátban és Budapesten. A magyarországi csehek számát csupán becsléni lehet. Az első világháború kirobbanása előtt a *Slovanský svět* (Szláv Világ) című lap a magyar

283 *Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 16., 27.

284 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 107-108.

285 A korszak cseh irodalmában többen is igyekeztek megbecsülni a Monarchia keleti területein élő csehek számát. A legelfogadhatóbbaknak talán Stanislav Klima adatait tekinthetjük, aki a bánáti cseh telepések nélkül összesen 69070 főre tette a cseh- és morvaországi, valamint a sziléziai születésű polgárok számát a Lajtán inneni területeken. Ezek mintegy háromötödét tartotta cseh nemzetiségűnek. A statisztikák alapján úgy becsülte, hogy ebből 27521-en éltek Horvátországban, 13921-en pedig Magyarországon, kétharmaduk Budapesten. (*Stanislav Klima*: České osady dolnouherské. In: Český lid, (1899) VIII. évf., 28.)

statisztikákra hivatkozva ötvenezerre tette a magyarországi csehek számát, a *Průdy* (Áramlatok) című újságban viszont ennél több, 1910-re vetítve 67 ezer 113 csehet és morvát említenek.²⁸⁶

A következő fejezetekben a csehek számára legfontosabb Budapesten kívüli magyarországi régiókat igyekszünk kiemelni. Az ipari befektetések azonban természetesen az ország egész területén jelen voltak, legtöbbször a pesti cseh érdekeltségű pénzintézetek közvetítésével.²⁸⁷

A cseh pénzintézetek szempontjából a dél-magyarországi, szerbek, illetve a szlovákok lakta térségnek volt jelentősebb szerepe. A Slavia biztosító kezdetben zágrábi fiókján keresztül igyekezett terjeszkedni ezen a területen, majd 1886. május 1-jén önálló fiókot nyitott Újvidéken, amely Dél-Magyarországon, Bácskában, Bánátban, illetve Szlavóniában, Szerémségben és Szerbiában működött. A fiók vezetője T. Popović lett, aki szerződésében elfogadta, hogy a Szerémségben, illetve Szerbiában azonnal felhagy tevékenységével, ha azt a politikai viszonyok úgy kívánják. A fiók azonban olyan kevés sikerrel dolgozott, hogy egy évvel később a prágai központ be is záratta.²⁸⁸

A Živnobanka is jelen volt Magyarországon. Egymillió koronás érdekeltséggel rendelkezett a szabadkai *Südsländische Volkswirtschaftsbank*-ban (Délvidéki Nép gazdasági Bank).²⁸⁹ Brünni fiókja elsősorban az észak-magyarországi szlovák pénzintézetekkel állt kapcsolatban, de a dél-magyarországi szlovák lakosságú területeken is megjelent, elsősorban a nagylaki *Nad'lacká ľudová bank*-nak (Népbank) nyújtott hitelt.²⁹⁰

2.2.2.1. A csehek Magyarország szlovákok lakta vármegyéiben

A Magyar Királyság szlovákok lakta területei fontos szerepet játszottak a korszak cseh közvéleményében, bár a 20. század elejéig a Lajtán túli szláv együttműködésnek nagyobb szerepe volt.

A csehszlovakizmus koncepciója, miszerint a Csehországban, Morvaországban, Sziléziában és a Magyar Királyság szlovák lakosságú vármegyéiben élő

286 Počet Čechů v Uhrách. In: Sokol zahraniční, 1–2(1914) VIII. évf., 15.

287 Az egyik legnagyobb cseh ipari befektetés a Škoda gyáré volt a győri ágyúgyárba, amelynek során a francia Schneider-Creusot céggel alakított konzorciumot. Ez a konzorcium átvette a szentpétervári hajógyárat, acélgyárat épített Oroszországban, és bécsi bankházakkal összefogva kölcsönt eszközölt ki a kínai kormány részére fegyvervásárlásra. (Otakar Mrázek: Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918. Praha, NPL, 1964. 430.)

288 Uo. 16–17., 27.

289 Rudolph: i. m. 351–352.

290 Uo. 53.

szlávok egységes nemzet, már a 19. század derekától jelen volt a cseh nemzeti mozgalomban. A nemzeti egységhez szorosan kötődött a nyelvi egység is.²⁹¹

A pozsonyi evangélikus líceumban már 1803-ban megnyílt a *Katedra řeči a literatury československé* (Csehszlovák Nyelv és Irodalom Tanszéke), Jan Kollár pedig 1836-ban kiadott *O literárnej vzájemnosti mezi kmeny a nářečnými slávkými* (A szláv törzsek és nyelvjárások közötti irodalmi kölcsönösségről) című könyvében megalkotta a csehszlovakizmus eszmei alapvetését is.²⁹² A cseh tartományokban a csehszlovakizmus eszméjét leginkább az ausztrorszláv, föderalista nézeteket követő cseh liberális politika (elsősorban František Palacký, Karel Havlíček Borovský) fogadta el.²⁹³ A szlovák értelmiségiek közül a pozsonyi evangélikus líceumban létrejött *Společnost řeči a literatury československé* (Csehszlovák Nyelv és Irodalom Társasága) tagjai, Ľudovít Štúr vezetésével, azonosultak a csehszlovakizmussal. A negyvenes években azonban, elsősorban a magyar nemzeti mozgalom hatására a szlovákság egyre inkább elvetette az egységes szláv nemzet koncepcióját, és önállóságát hangsúlyozta. Kollár 1846-os *Hlasové*

291 A nyelvi kérdés nagyon lényeges a cseh–szlovák kapcsolatokban, hiszen a cseh nemzeti fejlődés alaptézise volt, hogy az tekinthető csehnek – függetlenül attól, hol él –, aki csehül beszél. A szlovák nyelv nagyon közel áll a csehhez, ráadásul a szlovákság a 17. századtól többnyire a csehet – a protestánsok a Kralicei biblia nyelvét, az ún. *bibličtinát*, a katolikusok pedig a csehhez közel álló nyugatszlávok nyelvjárását – használta irodalmi nyelvként. Így a csehek és a szlovákok egy nemzetként kezelése nyelvi alapon, és a szlovák nyelv dialektusnak tekintése a 19. század elején szinte magától értetődő volt a csehek körében. (Jan Rychlík: Slovensko a Slováci v české politice 19. a 20. století. In: Česko-slovenská historická ročenka 2000. Brno, Masaryková univerzita v Brně, 2000. 60.) Ezért is találkozhatunk a szlovák irodalmi nyelv kialakításának a szlovák katolikusok körében megindult, majd 1843 Štúr által megvalósított folyamatával kapcsolatban a „*štěpení, odtrhnutí*” („szakadás”) kifejezésekkel. (František Kolář: Sedm tezí ke vzniku a vývoji ideje jednotného československého národa (do první světové války). In: *Pekník, Miroslav* a kol.: Pohledy na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Československismus. Bratislava, Veda, 2000. 493.)

292 Jan Kollár a csehszlovakizmus hívei által legtöbbször hivatkozott személyiség volt. „Jan Kollár emlékművének felállítását tervezi doktor Jakubec... Az 1893-as évre esik Kollár születésének századik évfordulója. »Bizony nem adódhat szebb alkalom, mondja a tervező, mint Kollár születése századik évfordulójának éve. Lehetőségünk nyílik közös gyakorlati munkát mutatni (csehek és szlovákok). Ott, a szláv kölcsönösség legmerészebb dalnokának és hirdetőjének bölcsőjénél, leginkább nekünk, a csehszlovák törzsnek kell egybesimulnunk szoros, testvéri ölelésben. Legyen Kollár, aki valójában akaratlanul előidézte e két ág elidegenedését, ismét erős kötelék számunkra.«” („Pomník Janu Kollárovi postaviti navrhuje dr. Jakubec... Na rok 1893 připadá stá ročenice Kollárových narozenin. »Věru krásnější příležitost nemůže se naskytnout, dí navrhovatel, jako za rok o stých narozeninách Kollárových. Zde objeví se nám pole, na kterém můžeme ukázati (Čechové a Slováci) společnou práci prakticky. Tam u kolébky nejmilejšího pěvce a hlasatele vzájemnosti slovanské musíme především my, kmen českoslovanský, přivínouti se v užší bratrské objetí. Nechť Kollár, který vlastně nevědomky také trochu toho odcizení obou větví zavinil, je nám zase pevným pojítkem.«”) Čas, Roč. VI., 4. 39., 615.

293 Megfogalmazódtak a szláv kölcsönösséggel ellentétes vélemények is. Pavel Josef Šafařík 1826-os, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur* (A szláv nyelv és irodalom története) című munkájában a csehek és a szlovákok eltérő nemzeti jellegét hangsúlyozta. (Kolář: i. m. 493.)

o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky (Szózat egy egységes irodalmi nyelv szükségességéről a csehek, a morvák és a szlovákok számára) című írásában még az egységet szorgalmazta, Karel Havlíček Borovský *Slovan a Čech* (Szláv és cseh) című cikkében pedig egyenesen csehnek nevezte a szlovák területek lakosságát.

1843-ban Štúr társaival a szlovák irodalmi nyelv bevezetése mellett döntött. 1848 májusában a szlovákság követeléseinek megfogalmazásakor egyértelművé vált, hogy a magyar állam keretei között kívánnak politizálni, csupán annak federalizálására törekednek.²⁹⁴ Ennek ellenére a cseh és szlovák küldöttek még közös, csehszlovák szekcióban foglaltak helyet a prágai szláv kongresszuson, František Palacký pedig Kroměřížben benyújtott föderációs tervezetében egy nemzeti egységbe foglalta a cseh tartományokat és a Magyar Királyság szlovákok lakta északnyugati területeit. A következő évtizedekben azonban a cseh politika elfordult a szlovákságtól.²⁹⁵ Ennek elsődleges oka a kiegyezés utáni időszak cseh törekvése volt a Monarchia trialista átalakítására, az államjogi kiegyezésre Béccsel, hiszen ehhez szükség volt a magyarok beleegyezésére is.²⁹⁶

A hatvanas években tehát lazultak a kapcsolatok a szlováksággal, ami azt okozta, hogy féligazságok, sztereotípiává váló vélemények jelentek meg a továbbra is rokonszenvvel szemlélt szlovákok helyzetéről.²⁹⁷ Általános lett a ma-

294 Rychlík: i. m. 60.

295 Kolár: i. m. 494.

296 Ráadásul az 1848-as szlovák igények és a magyar állam keretein belül autonómiát követelő, 1861-es szlovák memorandum a cseh- és morvaországi németek követeléseire emlékeztette a cseheket. František Ladislav Rieger biztosította a magyar politikát, hogy a csehek érdeklődése kifejezetten csak kulturális jellegű. (Rychlík: i. m. 61.)

297 „A népi ipar főként a szlávok és a románok kezén van. A szlávok és németek Magyarországon önálló kulturális közösséget alkotnak. A legkiemelkedőbb magyarországi művészek szlávok voltak. (Kupecký cseh testvér volt, szlovák. Petőfi szlovák volt. Adolf Husár, a modern magyarországi szobrászat megalapítója, Petőfi, Deák, Eötvös és mások emlékművének alkotója, szintén szlovák volt, magyarul nem is tudott. Munkaczi, valójában Lieb, Észak-Magyarországról származik és magyarul csupán idősebb korában tanult meg. A magyar királyi operában egyidejűleg van szerződöttné Turolla, Reichova, Broulík, Perotti és mások.)

De ugyan felül is múltak a szlávok a kulturális és gazdasági élet minden területén a magyarokat, ha mesterségesen és erőszakosan nem fogták volna vissza őket gazdasági és kulturális fejlődésükben, ha elegendő iskola és művelődési intézmény jutott volna számukra, ha a magyar államférfiak a magyar állam legfőbb érdekének nem a nem magyar nemzetek elnemzetietlenítését tartanák. A magyarok nem felejtik el, hogy Szlovákiában ringott a szláv kölcsönösség legdicsebb apostolai, Kollár és Šafařík bölcsője, hogy a Tatra égig erő ormairól mennydörög a szláv jövődó himnusza, a »Hej Slované!«, és ezért hatalmukat elsősorban a békés és másoknál szorgalmasabb szlovákok ellen fordítják.”

(„Lidový průmysl je po výte v rukou Slovanů a Rumunů. Slované a Němci jsou v Uhrách vlastním živlem kulturním. Nejčelnější umělci uherští byli Slované. [Kupecký byl český bratr, Slovák. Petőfi byl Slovák. Tvůrce moderní uherské plastiky Ad. Husár, jenž vytvořil pomník Petőfiho, Deáka, Eötvösa a j., byl taktéž Slovák, maďarský ani neuměl. Munkaczi, vlastně Lieb, pochází

gyarországi szlovákok iránti szimpátia, különösen 1875 után,²⁹⁸ ám a cseh értelmiségnek csak egy része, elsősorban a morvaországiak kísérték folyamatosan figyelemmel a szlovák szellemi életet.²⁹⁹

A szlovák középiskolák bezárását követően a cseh – szlovák kulturális együttműködés legfontosabb területévé a szlovák tannyelvű szak- és középfokú oktatás pótlása vált, csehországi iskoláztatással. E törekvések, ösztöndíjak szervezésének, kedvezményes tandíjak bevezetésének, legfőbb szervezőjévé Pavol Blaho vált, aki főként a Szakolca környéki szlovák falvakból verbuvált jelentkezőket a cseh oktatási intézményekbe. A csehországi iskoláztatás jelszava: „*magyar Heródes elől cseh Egyiptomba*” azonban jelzi, hogy e mozgalom is kapcsolódott a csehszlovák egységmozgalom szlovák bázisának megteremtésére irányuló törekvésekhez.³⁰⁰

A szlováksággal kapcsolatos politikai érdeklődés felújulása a cseh politika újabb generációjához kötődött, elsősorban az 1882-ben Prágába költöző Masarykhoz,³⁰¹

ze Severních Uher a naučil se maďarský teprve v pozdních letech. V budapeštské královské opeře byly současně angažovány Turola, Reichova, Broulik, Perotti a j.]

A kterak by byli Slované uherští předstihli Maďary u veškeré práci kulturní a hospodářské, kdyby nebyli uměle a násilně u svém hospodářském a kulturním vývoji a rozvoji zdržováni, kdyby se jim dostalo potřebných škol a ústavů vzdělávacích, kdyby státníci maďarští nepokládali odnárodňování národů nemaďarských za hlavní důležitost státu uherského?

Maďari nezapomínají, že na Slovensku stála kolébka nejslavnějších apoštolů vzájemnosti slovanské Kollára a Šafaříka, že od nebetýchých štítů Tater zahrňovala hymna slovanské budoucnosti: »Hej Slované!« a proto moc svou především proti klidným a nad jiné příčinlivým Slovákům obracejí.» (Karel Adámek: Uhry a Rakousko. Národohospodářské a statistické rozhledy. Brno, Ant. Kindl, 1891. 98–99.)

298 A *Matica slovenská* és a három szlovák gimnázium esete nagy felháborodást keltett a cseh sajtóban. (Zdeněk Urban: K česko-slovenským sblížovacím snahám v druhé polovině 19. století. In: *Pekník, Miroslav a kol.: Pohledy na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Československismus*. Bratislava, Veda, 2000, 512.)

299 Példaként a *Živena* nőegylet gyűléséről készült beszámolót idézhetjük: „A »Živena« – az egyetlen, a magyaroktól szenvedő szlovák egylet – idei gyűlése, két év elteltével, ismét ünnepélyes jellegű volt... A vendégek között láthattuk Pastrnek doktort, a bécsi egyetem docensét, Tišnovból doktor Šilenýt és feleségét, Hodoninból doktor Dorazílt, Strážnicéből doktor Kouteckýt, Pozlovicéből Berger katolikus papot, Slavkovból Ferd. Jockl professzort – a Cseh Királyságot szégyenére csak Jakubec professzor képviselte Prágából, aki Kollár nagy életrajzának megírására készül, és Szlovákiában azokat a helyeket keresi fel, ahol Kollár működött.» („Letošní schůze »Živeny«, jediného od Maďarů trpěného spolku slovenského, opět po dvou letech měla ráz slavnostní... Mezi hosty pozorovati dra Pastrnka, docenta vídeňské university, dra Šileného s chotí z Tišnova, dra Dorazíla z Hodonína, dra Kouteckého ze Strážnice, katol. faráře Bergera z Pozlovic, prof. Ferd. Jockla ze Slavkova – pohříchu Království české zastoupeno jest jen prof. drem Jakubcem z Prahy, jenž připravuje se na veliký životopis Kollárův a stopuje po Slovensku místa, na kterých Kollár působil.») (Čas, Roč. VI., č. 34, 538–539.)

300 Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – Magyar nemzetiségi politika 1867–1918./ Slovenský národný vývin – Národnostná politika v Uhorsku 1867–1918. Dialógus Könyvek. Pozsony, Kalligram – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 1999, 62.

301 Masaryk apai ágon szlovák, a morva–szlovák határvidéken található Hodonínból származott. A nyolcvanas évektől a Szlovák Nemzeti Párt vezetőivel, mindenekelőtt Svetožár Hurban Vajan-

aki a cseh politika fő kérdései közé emelte a szlovákság támogatását.³⁰² Szoros kapcsolatot alakított ki a prágai egyetem szlovák diákjaival, a Detvan egyesület³⁰³ tagjaival, elsősorban Vavro Šrobárral.³⁰⁴ Már 1890-ben prágai szlovák lap megindításán munkálkodott, ekkor még sikertelenül.³⁰⁵ A *Čas a realisták* lapja folyamatosan foglalkozott a szlovákság helyzetével.³⁰⁶ A szlovák *Hlas* (Hang) végül 1898-tól jelent meg,³⁰⁷ Szakolcán. A folyóirat körül a prágai szlovák egyetemisták csoportja szerveződött. Az ún. *hlasistáknak* (Vavro Šrobár, Anton Štefánek, Pavol Blaho) meglehetősen korlátozott befolyása volt a szlovák politikára. Kezdetben élesen szembenálltak a turócszentmártoni vezetéssel, a viszony azonban később békéssé vált. A hlasisták sok, cseh környezetből származó elemet honosítottak meg a szlovák politikai életben. Az egyik ilyen volt a csehszlovakizmus újra megjelenő gondolata, aminek azonban ekkorra már több különböző értelmezése alakult ki. Leginkább a cseh és a szlovák nép együttműködése eszmei alapjának tartották. Így a századfordulótól a sikeres nemzeti mozgalmat folytató cseh tartományok cseh lakossága hasonló támaszává vált a magyarországi szlovákságnak, mint saját nemzetállamuk a szerbek és a románok számára. A csehszlovakizmus eszméjét a szlovákság körében elsősorban az ellenérzések tették népszerűvé a magyarsággal szemben. Ezt a magyarosítási törekvések, a millenáris ünnepségek, illetve a Függetlenségi Párt 1906-os hatalomra kerülése okozta.³⁰⁸

A cseh tartományokban a cseh–szlovák közeledést elsősorban az 1895. május 7-én Prágában létrehozott *Československá jednota* (Csehszláv Egylet) szorgalmazta. Elnöke František Pastrnek lett, Masaryk mellett a hlasisták másik cseh

skýval alakított ki szoros kapcsolatot. (Rychlík: i. m. 61.)

302 *Tomáš Garrigue Masaryk: Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození.* Praha, Svoboda, 1990. 55–56.

303 A prágai egyetemen tanuló szlovák diákok egyesülete, a Detvan 1882. március 15-én alakult. Első elnöke a prágai egyetem magyarországi származású diákja, majd irodalomtörténet-professzora, Jaroslav Vlček volt. (*Dušan Škvarna – Júlíus Bartl – Viliam Čičaj – Mária Kobútová – Róbert Letz – Vladimír Segeš: A szlovák történelem lexikona.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003. 133.)

304 Vavro Šrobár 1888-tól 1893-ig volt a prágai cseh egyetem orvosi karának hallgatója. (*Mészáros Andor: Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850–1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* 4. Bp., ELTE Egyetemi Könyvtár, 2001. 93.)

305 *Zdeněk Šolle: Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi.* Praha, Mladá fronta, 1998. 92.

306 A lapban egyre élesebben támadták a magyarországi nemzetiségi politikát, ezért 1909-ben meg is vonták terjesztési jogát Magyarországon. (A Prágában megjelenő *Čas* című cseh lap postán szállítási jogának megvonása magyarellenes irányzata miatt. MOL Minisztertanácsi iratok 1909.12.1./41.) Az agrárpárti *Venkov* (Vidék) és a legtekintélyesebb cseh napilapnak számító *Národní listy* és más cseh lapok is rendszeresen beszámoltak a magyarországi szlovákok életéről. (Szarka: i.m. 63.)

307 A *Hlas* megszűnését követően a *Průdy* vette át szerepét. (Rychlík: i. m. 62.)

308 *Kolár: i. m. 495–497.*

programalkotója. Rendezvényeiken részt vettek a Szlovák Nemzeti Párthoz közel álló személyiségek, Svetozár Hurban Vajanský és Matúš Dula is.³⁰⁹

Az egylet a szlovákság megsegítése mellett elsősorban a cseh tartományok német többségű területein, illetve az Alsó-Ausztriában élő csehek támogatását tűzte ki célul. A cseh politikai életben az előző évtizedek nyelvi, kulturális és politikai ellentétei miatt sokáig nem jelentek meg erőteljesen a szlovákbarát irányzatok. Az ócseh párt pedig továbbra is a történelmi jogi álláspontot tartotta politikája alapjának, nem támogatta a cseh tartományok határain túlnyúló közjogi elképzeléseket. A szlovákság helyzetével nem nagyon foglalkoztak, a magyar politikában inkább szövetségeseket kerestek. Némi változást az 1891-es cislajtán választások cseh tartományi eredménye, az ifjúcsehek előretörése hozott, hiszen ők felkarolták a szlovákbarát mozgalmakat, és a szlovákokkal mint a szlávoknak a csehekhez legközelebb eső részével számoltak.

A szlovák kérdés tehát csak a természetjogi érvekkel operáló politikai pártoknál jelent meg a század végén, a Masaryk-féle realistákon kívül a szociáldemokratáknál. Masaryk azonban, a cseh politikusok tekintélyes részéhez hasonlóan, mindenekelőtt a nemzeti kölcsönösség, a csehszlovakizmus nézőpontjából tekintett a szlovák ügyre. Az önálló szlovák nyelvi és politikai fejlődésben csupán történelmi kényszerűséget látott, és annak felszámolását a csehszlovák egységmozgalom feladatának tartotta.³¹⁰

A csehszlovakizmus a világháború előtti néhány esztendőben vált ismertebbé a cseh közvéleményben, az 1907-es csernovai események³¹¹ és a Csehszláv Egylet 1908 augusztusától rendszeres luhačovicei találkozóinak hatására.³¹² E találkozót követően, amelyen a cseh és a szlovák gazdasági, politikai és kulturális élet jelentős képviselői vettek részt, vált az addig döntően kulturális, néprajzi, turisztikai jellegű mozgalom politikaivá. Az 1908 és 1913 között évente tartott luhačovicei találkozók a cseh-szlovák együttműködés fórumai voltak,³¹³ az 1910-es évek elejétől pedig már a csehszlovák egységtörekvések szimbólumává váltak. 1912–1913-ban az egységet ellenző turócszentmártoni politikusok már nem is vettek részt a találkozón.³¹⁴

A Csehszláv Egylet szlovák törekvései között fontos helyet foglalt el a szlovák sajtó támogatása. 1907 és 1910 között adták ki Prágában a szlovák területeket bemutató *Naše Slovensko* (A Mi Szlovákiánk) című havilapot, Bohdan Pavlů, az

309 Rychlík: i. m. 62.

310 Szarka: i. m. 59–60.

311 A csernovai események után vált a cseh-szlovák politikai együttműködés egyre intenzívebbé. A cseh tartományokba látogató Andrej Hlinkát az egész cseh közvélemény megismerte, és nemzeti hősként ünnepelte. (Uo. 63.)

312 Kolár: i. m. 495–497.

313 Az 1913-as találkozón született például határozat arról, hogy szlovák tannyelvű párhuzamos osztályokat indítanak az Uherské Hradiště-i gimnáziumban. (Szarka: i. m. 62.)

314 Szarka: i. m. 60.

egyik legaktívabb budapesti csehszlovák aktivista pedig *Slovenská korespondence* (Szlovák Tudósítás) címmel adott ki Prágában napi információs szlovák bulletint. Az 1910 márciusától kiadott budapesti *Slovenský denník* (Szlovák Napilap) szinte teljes egészében cseh pénzügyi háttérrel jelent meg.³¹⁵

A világháború előtti időszakban már intenzív cseh – szlovák politikai együttműködés bontakozott ki. Milan Hodža rendszeresen tanácskozott a cseh politikai élet vezetőivel, a delegációs tárgyalások budapesti üléseikor a cseh és a szlovák politikusok megbeszéléseket folytattak a Monarchia kül- és belpolitikájáról, a nemzetiségi kérdésről. A birodalmi tanács cseh képviselői által elmondott szlovák vonatkozású és a magyar nemzetiségi politikát bíráló felszólalások, illetve a delegációs tárgyalásokon felvetett hasonló kérdések már a Lajtán túl és külföldön is visszhangot keltettek.³¹⁶

Magyarországon már a hetvenes évek derekától a magyar állam integritása elleni lépéseknek tekintették a szlovákok iránti cseh rokonszenv megnyilvánulásait, amit a hatóságok figyelemmel kísértek.³¹⁷ A Csehszláv Egylet jelentőségét is azonnal felismerte a magyar kormányzat. A kilencvenes években a kapcsolatok új elemei voltak a cseh tartományokba szervezeten látogató szlovák küldöttségek is. Szlovák szervezett csoport látogatott például az 1895-ös prágai néprajzi kiállításra³¹⁸ és az 1908-as kroměříži jubileumi kiállításra.³¹⁹

A kilencvenes évek derekától az északnyugati megyék történetileg kialakult morvaországi kulturális, gazdasági kapcsolatai a cseh-szlovák egységmozgalom eszközeivé is váltak, ahogyan arra Thuróczy Vilmos, Nyitra vármegye főispánja, a *Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület* (FEMKE) elnöke is felhívta a magyar kormányzat figyelmét. A kormányzat a szokásos hatósági megfigyelésen túl ekkor a nemzetiségi ügyosztály előterjesztése alapján két akcióról is határozott. Az egyik a Csehszláv Egylet által cseh kiadványokkal ellátott szlovák tanítási nyelvű iskolák államosítása, a másik pedig, Czambel Sámuel javaslatára, a szlovák evangélikusok által használt cseh nyelvű liturgia felcserélése volt szlovák nyelvűvel. Előbbi azonban az ezredéves ünnepségekkel összekapcsolódó iskolaalapítási hullám csökkenésével veszített lendületéből, utóbbi pedig teljesen elsikkadt.³²⁰ A szlo-

315 Uo. 63.

316 Masaryk például az 1911-es budapesti delegációs tárgyalások idején tartott cseh – szlovák találkozáson fogalmazta meg 1915-ös londoni nagyhatású előadásának alapéztéseit a kis nemzetek fejlődésének távlatairól. (Uo. 65.)

317 Policejní ředitelství podává zprávu o schůzi, z níž vyšlo svolání k české veřejnosti, aby podporovala morálně Slováky v Uhrách odebráním slovenského tisku a literárních děl. PM 1901-10 8/1/88 kart. 3667 (1907). (Státní ústřední archiv.)

318 *Szarka*: i. m. 91.

319 Moravský místopředseda ministerskému předsedovi podává zprávu o účasti Slováků z Uher na jubilejní výstavě. v Kroměříži. MRP/R 1908 3359. (Státní ústřední archiv.)

320 *Szarka*: i. m. 91-92.

vások cseh iskoláztatását is figyelemmel kísérték a magyar hatóságok, a nyitrai, trencsényi és árvai főispánok mezőgazdasági szakiskolák létesítését szorgalmazták, illetve többen a szlovák tannyelvű oktatás kiterjesztését.³²¹

A viszonyokban alapvető fordulatot a birodalmi gyűlés cseh képviselőinek 1917 májusában tett, a szlovák területekre vonatkozó igénybejelentése hozott. A cseh-magyar vetélkedés pedig 1918 szeptemberétől lett rendkívül heves, amikor hírek érkeztek a párizsi *Československá národní rada* (Csehszlovák Nemzeti Tanács) szövetséges kormányként történt hivatalos francia, angol elismeréséről.³²²

Bár a Lajtán túli bankok magyarországi befektetései sosem érték el meghatározó mértéket, a cseh tartományok cseh kézben lévő pénzügyintézeti Magyarország északnyugati vármegyéiben mégis jelentős pozíciókat foglaltak el. E terjesztési irány azonban sosem volt eléggé jövedelmező, mert a régióban az osztrák tőke mellett a magyar pénzügyintézetek voltak kizárólagos helyzetben.

A Slavia már a hetvenes évek elején ki akarta terjeszteni tevékenységét a szlovákok lakta területekre. 1870. október 13-án tárgyalásokat is kezdett a nagyszombati A. Balázsovič-csal, és kirendeltséget akart nyitni. Első ügynökei A. Balázsovič és J. Valovič lettek, akikkel 1871. február 28-án kötöttek szerződést. A fiók azonban mégsem nyílt meg, és az észak-magyarországi területek képviselőjét a bécsi fiók látta el. 1876-ban, a budapesti fiók megalakulását követően J. Koutek szlovák területen tevékenykedő ügynököt áthelyezték Budapestre, de továbbra is a bécsi fiók ellenőrzése alatt tevékenykedett. Koutek 1877. augusztus 25-én levélben kérte a prágai központtól, nevezzék ki főképviseelőnek Észak-Magyarország szlovák részére, ami Turócszentmárton székhellyel meg is történt. Koutek 1877. december 5-én már fiók nyitását kérelmezte, amit akkor még elutasítottak. Ugyancsak negatív válasz érkezett az 1878. december 25-én megismételt kérésre.³²³ Koutek javaslatára azonban 1878. október 31-én a Slavia új képviselőt is nyitott Nagyszombatban. Vezetője a már korábban ügynökként dolgozó J. Valovič lett, szintén a bécsi fióknak alárendelve.

A Slavia biztosító végül a nyolcvanas évek elején jelent meg a szlovákok lakta térségben saját fiókkal.³²⁴ 1881. január 1-jén nyitotta meg nagyszombati³²⁵ és –

321 Uo. 62.

322 Uo. 133–134.

323 1877 decemberében azzal utasították el Koutek kérelmét, hogy a szlovák területen a tűzkárbiztosítások összegének el kell érniük a 15 ezer forintot. Koutek újabb levele idején a biztosítások teljes összege 14238 forint volt, de kérése elutasításakor az 1879-es évre már a 20 ezer forint összeget tűzték ki. (*Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 22.)

324 A döntés oka az volt, hogy a szlovákok lakta területen már 10 ezer ügyfele volt a biztosítótársaságnak, és a tűzkárbiztosítások értéke meghaladta a 60 ezer forintot. (Uo. 23.)

325 A fiók tevékenysége Nyitra, Pozsony és Trencsén megye egy részére terjedt ki. (Uo. 23.)

személyi problémák³²⁶ miatt később – 1881. április 1-jén turócszentmártoni³²⁷ fiókját. Ez hamarosan ellentétbe került a szlovák nemzeti mozgalommal, mivel irányítására Ján Francisci, Liptó vármegye korábbi főispánja is jelentkezett. A Slavia nem kívánt szembekerülni a szlovák nemzeti mozgalommal, hiszen ennek támogatása üzleti szempontból is előnyös volt számára. Nem akarta provokálni a budapesti kormányzatot sem, így Franciscinak csupán tiszteletbeli funkciót juttattak a biztosító fiókjában. A turócszentmártoni fiók tevékenységét először a szlovák nemzeti mozgalom részéről érték támadások.³²⁸ Tisztázásuk után a magyar hatóságok és a sajtó károsnak tekintette működését, különösen, amikor František Bořivoj Wurm a fiók egyik tisztviselője cikket jelentetett meg a cseh-szlovák viszonyról a *Moravská orlice* (Morva Sas) című lapban.³²⁹ Ezt a bécsi lapok – a *Deutsche Zeitung* és a *Neue Freie Presse* – is átvették, a *Pester Lloyd* pedig már a pánszláv izgatás egyik bizonyítékának tekintette.

A fiókok ezután nem bizonyultak hosszú életűnek. Hovorka a sajtó támadásait ismertetve azt javasolta a prágai igazgatóságnak, hogy fiókját vonják össze a budapestivel, így a turócszentmártonit alapítása után másfél évvel, 1882. október 1-jén megszüntették.³³⁰ 1883. január 1-től a nagyszombati fiók³³¹ Budapestre került.³³²

A cseh bankokat elsősorban a szlovák tulajdonú pénzüzetek érdekelték. A térségben megjelenő legfontosabb cseh bank a Živnostenská banka volt.³³³ 1880-ban alapított brünni fiókja folytatott üzleti tevékenységet Magyarországon, Galícia és Ciszlajtánia déli területein. A nyolcvanas évek végétől a bank brünni és bécsi fiókja is foglalkozott az észak-magyarországi pénzüzetek váltóinak leszámítolásával.³³⁴ Első magyarországi ügyfele az akkoriban alapított

326 Koutek addigi tevékenységének ellenőrzésekor szabálytalanságokat fedeztek fel, így a fiók vezetője a biztosító korábbi ügynöke, Balázsovič lett. (Uo. 23.)

327 A fiók tevékenysége az összes, a nagyszombati fiók alá nem tartozó észak-magyarországi megye szlovák helységére kiterjedt. (Uo. 23.)

328 A Slavia döntése nem elégítette ki a szlovák nemzeti mozgalom tagjait. Több kifogást is emeltek a politikailag semleges Balázsovič ellen, többek között azt, hogy helytelen szlovák nyelven intézi az ügyeket. A Slavia prágai központjából kiküldték az egyik igazgatósági tagot, aki mindent rendben talált, Balázsovičot mégis Csehországba rendelték, és helyére A. Hovorka könyvelőt nevezték ki. (Uo. 24.)

329 *František Bořivoj Wurm*: Slováci a my. In: *Moravská orlice*, 31. května, 1. června 1882.

330 További hasonló esetek elkerülése érdekében a Slavia prágai igazgatósága Magyarország egész területére vonatkozóan azt a rendelkezést hozta, hogy bármilyen politikai, nemzeti, illetve egyházi agitációs tevékenység azonnali szerződésbontással jár. (*Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 25.)

331 A nagyszombati fiók esetében üzleti szabálytalanságokra derült fény, és Valovič helyére rövid időre T. Lošťákot nevezték ki. Mivel mindez a turócszentmártoni fiókkal kapcsolatos botrány kirobbanásának idején történt, a prágai igazgatóság jobbnak látta ezt a fiókot is Budapestre helyezni. (Uo. 25.)

332 Uo. 16–25.

333 *Horák*: i. m. 115.

334 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 102.

turócszentmártoni *Tatrabanka* (Tátra Bank) volt, amelynek 1887-től folyósítottak kisebb kölcsönöket. 1892-ben összegét 100 ezer forintra emelték. A Tatrabanka mellett a *Ružomberská úverná banka úč. sp.* (Rózsahegyi Takarékpénztár Részvénytársaság) számára is folyósítottak kölcsönt. A hitelkeret 1892-ben 20 ezer, később 30 ezer, 1899-től pedig 100 ezer korona volt, ami még mindig a korabeli átlag alatt volt. A takarékpénztár később részt vett a Živnobanka galíciai hitelezéseiben is.³³⁵ A brünni fiók a zsolnai *Vzájomná pomocnicának* (Segélypénztár), a *Myjavská bankának* (Miavai Bank), a tiszolci *Vzájomná pomocnica v Tisovcinak* (Tiszolci Segélypénztár),³³⁶ a vágújhelyi *Ludová bankának* (Népbank) és más kisebb szlovák pénzügyintézeteknek is rendszeresen nyújtott hitelt.³³⁷ Az északmagyarországi pénzügyintézetek Živnobanka közvetítésével folyó hitelezésében az összes nagyobb cseh bank részt vett.³³⁸

A századfordulótól folyamatosan növekedett a cseh pénzügyi jelenlét a régióban, igazi áttörésről azonban csak 1908 után beszélhetünk. 1903-ban Rudolf Pilát, a Živnobanka bécsi fiókjának vezetője utazást tett e vármegyékben, hogy felmérje a kínáló üzleti lehetőségeket. Tapasztalatait az *Obzor národohospodářský* (Nemzetgazdasági Szemle) című lap hasábjain ismertette, kiemelve, hogy rendkívül kedvező lehetőségek fogadják itt a cseh befektetőket.³³⁹

Becslések szerint 1912-től, a 42 szlovák pénzügyintézet 14,6 millió koronás tőkéjéből már mintegy 13 millió cseh befektetőktől származott.³⁴⁰ A cseh bankok megszerezték az ellenőrzést jó néhány pénzügyintézet felett. A Živnobanka irányította az eredetileg meghatározó helyi pénzügyintézetnek szánt, a Česká průmyslová banka által 800 ezer koronás tőkével alapított Tatrabankát.³⁴¹ A Tatrabanka ugyanis érzékeny pénzügyi veszteségeket szenvedett egyesült államokbeli partnercégének csődje miatt, és a szanálásra az Ústřední banka českých spořitelentől kapott 1910-ben egymillió korona hitelt. Ez azonban nem bizonyult elegendőnek, és a Živnobankától 1911-ben félmillió, 1913-ban pedig egymillió korona hitelt vett fel. A Živnobanka biztosítékként helyet kért a bank

335 *Rudolph*: i. m. 343., 350.

336 A Tiszolci Segélypénztár, minden bizonnyal e segítségnek köszönhetően, 1896. február 2-án részvénytársasággá alakult, és 1897 január 1-től *Tiskovská spořitel'na* (Tiszolci Takarékpénztár) néven folytatta működését. (Mária Kačovičová: The Tisovská Vzájomná Pomocnica. In: BIATEC, 4(2004) XII. évf., 28.)

337 *Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 38–39.

338 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 102.

339 *Rudolf Pilát*: Uherské Slovensko a český kapitál. In: *Obzor národohospodářský*, 8(1903). 8–14., 9(1903) 63–71.

340 *Rudolph*: i. m. 351. E pénzügyintézetek visszleszámitolási kötelezettsége 1912-re elérte a 17,8 millió koronát, aminek kétharmada cseh bankokat érintett. (*Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 102.)

341 *Rudolph*: i. m. 351–352.

igazgatótanácsában, illetve saját hivatalnokát is Turócszentmártonba küldte, hogy ott megbízotti és revíziós feladatokat végezzen.³⁴²

Ugyancsak meghatározó részesedést szerzett a Živnostenská banka a Ružomerská úverná bankában, mivel az 1909-ben hozzá fordult, hogy finanszírozza veszteségeit. Ekkor Josef Špitálský, a Živnobanka bécsi fiókjának egyik igazgatója bekerült a rózsahegy bank igazgatótanácsába, a pénzügyintézet pedig szerződésben vállalta, hogy diszkontszámláit kizárólag a Živnobankánál intézi. 1911-ben a Živnobanka segítségével 2 millió koronáról 3 millióra emelték a bank alaptőkéjét, 1912-ben pedig 4, majd 5 millióra. Így a tízes évek elejére a Živnobanka megszerezte az ellenőrzést a két legnagyobb szlovák bank és fiókjaik felett. A rózsahegy bank különösen fontos volt, mivel nagy szerepet töltött be a régió iparának, legnagyobb üzemének finanszírozásában, irányította és hitelekkel segítette a 2,5 millió korona alaptőkéjű rózsahegy Magyar Papírmalmot, az ugyanennyi tőkéjű trsztenai petróleum leparlót és a 600 ezer korona alaptőkéjű zsolnai üvegyárat, illetve egy nagyobb cement- és mészkőüzemet is. A Živnobanka közvetlenül is részt vett ipari beruházásokban. A rózsahegy papírmalomnak önállóan is nyújtott hitelt, 1906-ban pedig megalapított és hitellel látott el egy turócszentmártoni bútorgyárat is, és hitelezett az 5 millió korona alaptőkéjű Zsolnai Cellulózgyár Részvénytársaságnak.³⁴³

A morva nagybirtokosok által 1908-ban, alapított *Moravská agrární a průmyslová banka* (Morva Mezőgazdasági és Iparbank) 1910-től tartott fenn üzleti kapcsolatot szlovák pénzügyintézetekkel.³⁴⁴

A bankok mellett a cseh vállalkozó tőke is jövedelmező lehetőségeket látott az iparalapításban Magyarország szlovák etnikai régiójában. A kiegyezés utáni években az 1873-as válságig 5 nagy cukorgyárat alapítottak a térségben cislajtán, főként a cseh tartományokból származó tőkével. A 110 gőzgéppel, 700 alkalmazottal működő nagysurányi cukorgyárat A. Frey cseh cukorgyáros alapította, és a csallóközi Bős 300 alkalmazottat foglalkoztató cukorgyárának alapítója is egy brünni nagykereskedő, Bauer volt.³⁴⁵ Zsolnán a brünni Karel Löw-Beer cég alapított textilgyárat 1 millió koronával, amelyhez 1889-ben 2 millió tőkével katonaruha üzemet építettek.³⁴⁶ Az új üzemek munkásai a helyi szakmunkások hiánya miatt főként külföldiek voltak, az alpesi, illetve a cseh tartományokból.³⁴⁷

A szlovákság képviselői is szívesen fogadták a cseh vállalkozásokat, és a cseh-szlovák testvériség megnyilvánulását látták benne. Milan Hodža például így írt

342 *Nečas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 102.

343 *Rudolph*: i. m. 351–356.

344 *Horák*: i. m. 219.

345 *Mrázek*: i. m. 195–196.

346 *Adámek*: i. m. 168.

347 *Mrázek*: i. m. 260–261.

egyik cikkében a csehekről: „Szlovákiát, gazdag természeti kincseivel kiszolgáltatják a német spekulánsok kényére-kedvére... A magyar faj gazdaságilag gyenge ahhoz, hogy konkurálni tudjon a németekkel. Ti erősek vagytok, körültekintőek és műveltek. Gyertek hozzánk, a Tatra alá, és műveljétek meg földjeinket, a mi és a ti érdekekből.”³⁴⁸ Az a szlovák javaslat azonban, mely azt indítványozta, hogy cseh bankok és vállalkozók vásárolják fel a szlovák területeken eladásra kerülő magyar nagybirtokokat, és az olcsó helyi szlovák mezőgazdasági munkaerő bevonásával teremtsék meg belőlük a csehszlovák egységtörekvések gazdasági támaszeit, nem talált visszhangra.³⁴⁹ A csehek érdeklődése még meglehetősen gyenge volt, a szélesebb közvélemény alig tudott valamit a szlovákok lakta területekről. A 20. század elejétől azonban már egyre többen szorgalmazták a cseh iparcikkek tervszerű terjesztését e régióban is, illetve egy prágai gazdasági folyóirat beindítását kifejezetten a magyarországi csehek és szlovákok számára.³⁵⁰

2.2.3. A bánáti cseh települések

A 19. század elején a dél-magyarországi Bánátban, Krassó-Szörény vármegye újmoldovai járásában cseh telepesek alapítottak községeket. Ez a néhány faluból álló kis cseh közösség azért is kelthette fel a cseh sajtó érdeklődését, mivel elzártságuk miatt, csehországi segítségre szorultak identitásuk megőrzéséhez. Ez emlékeztetett a cseh tartományok német többségű területein kisebbségben élő csehek helyzetére.³⁵¹

E magyarországi, határőrvidéki cseh települések a cseh történelmi tartományokból kiinduló mezőgazdasági kolonizációs hullám utolsó jelentős alapításai voltak a Monarchiában. Az itteni katonai parancsnokság felhívására a prágai cseh tartományi vezetés kezdeményezésére születtek, több száz cseh család bevándorlásával, a Duna és a Néra folyó közötti erdős, pusztai terület benépesítésével.³⁵² A húszas évek elejétől több cseh határőr-település és kisebb, kez-

348 „Slovensko se svými bohatými přírodními poklady je vzdané na pospas nemeckých spekulantov... Maďarská rasa je hospodářský slabá na to, aby vedela konkurovať Nemcom. Vy ste silní, obozretní a vzdelení. Pojdte sem k nám pod Tatru obrábajte naše lúky vo vašom a našom záujme.” *Milan Hodža*: Hospodárska politika. Slovenské listy. 24. 12. 1898. č. 6. (idézi: *Mrázek*: i. m. 364.)

349 *Szarka*: i. m. 62.

350 Český kapitál na Slovensko. In: *Vlast'*, 12(1903) XXVII. évf., 3–4.

351 A cseh kivándorlást a 20. század elején és a két világháború között elsőként tudományosan feldolgozó Jan Auerhan több írásában is foglalkozott a bánáti csehekkel, mivel személyes kötődése is volt ehhez a területhez. Apja, akitől először hallott a bánáti csehekről, 1863 és 1868 között a Határőrvidéken volt erdész. (*Jan Auerhan*: České kolonie v jižních Uhrách. In: *Pokroková Revue*. (1908) IV. évf., 276.)

352 A Bánát nemzetiségi összetétele a 18. század elejétől meginduló telepítések eredményeként alakult ki. A nagy kiterjedésű, erdős, mocsaras terület termővé tételére a beszivárgó románok és szerbek mellett elsősorban a mezőgazdasági munkában járatos külföldi munkaerő betelepítése folyt a Habs-

detben erdőgazdálkodással foglalkozó közösség jött létre. Cseh telepések éltek Krassó-Szörény vármegye újmoldvai járásában,³⁵³ bozovicsi járásában³⁵⁴ orsovai járásában,³⁵⁵ karánsebesi járásában,³⁵⁶ teregovai járásában,³⁵⁷ boksánbányai járásában,³⁵⁸ oravicabányai járásában,³⁵⁹ resicabányai járásában,³⁶⁰ Temes vármegye fehértemplomi járásában,³⁶¹ verseci járásában,³⁶² temesrékasi járásában.³⁶³

Az első bánáti cseh közösséget, a Szent Helénáról elnevezett falut, Dunaszentilonát, 1822-ben alapították a Duna mellett.³⁶⁴ Ez a falu lett az egyik legfontosabb cseh település. Itt alakult az első cseh iskola is, amelyet szintén Szent Helénáról neveztek el. A falut egy Magyarla³⁶⁵ (más helyen Mandžarli)³⁶⁶ nevű temesvári birtokos, a kincstári erdők bérlője alapította, és főként Časlav, Černý Kostelec, Sázava és Domažlice környékéről hívott ide cseh telepeseket.³⁶⁷

Röviddel ezután jött létre egy rövid életű másik cseh település, a Dunaszentilonától mintegy két kilométerre alapított Elisabethafeld. A két falu névadója a helyi hagyomány szerint Magyarla két lánya volt. A második falu azonban rövid idő múlva lehanyatlott, lakói részben Dunaszentilonára költöztek, részben pedig a környező falvakba, Sordokba és Nagyszerezre.

A dunaszentilonai cseh telepések többségét alkotó katolikusok röviddel érkezésük után iskolát is alapítottak, de tanító hiányában a helyi takács, a Černý Kostelecből származó Matěj Kovářik tanított, aki után énekek és írások is maradtak. Az iskola 1848-ig működött eredeti helyén, egy szegényes kunyhóban.

burg Birodalom különböző részeiből. Döntő többségükben németek, de magyar, szlovák, rutén és cseh telepések is érkeztek. A telepítési akció következtében 14 különféle nemzetiség élt itt.

353 Dunaszentilona (Szenthelena, *Svatá Helena*), Szörénybuzás (Weitzenried, *Gerník*), Bigér (Schnellersruhe, *Biger*, *Bygr*) és Baziás (*Baziáš*). A helységek elnevezései közül a Lelkes György által szerkesztett helységnév-azonosító szótárban (Magyar helységnév-azonosító szótár. Szerk. Lelkes György. Bp., 1992.) található alakot használom. A zárójelben az esetleges névváltozatok, kurzíva a cseh forrásokban használt alakok szerepelnek.

354 Almásróna (Ravenszka, *Rovensko*, *Ravenska*) és Csheherdős (Sumicza, *Šumica*)

355 Tiszafa (Eibenthal, *Elbenthal*, *Aibental*), Újasszonyrét (Új-Ogradena, *Nová Ogradina*, *Trauenwiese*) és Nagyzsupány (Új-Zsupanek, *Nový Župánek*)

356 Újkaránsebes (Schwabendorf, *Nový Karánsebes*) és Ruszkica (Ruszkiczatelep, *Ruskyce*)

357 Temesfő (*Weidenthal*)

358 Érszeg (Egerszeg, Jerszegh, Jerszeg, *Jeršég*)

359 Stájerlak (Staierdorf, *Steierdorf*)

360 Resicabánya (Resicza, *Řešice*)

361 Fehértemplom (Fejéregyház, Ungarisch Weisskirchen, *Weisskirchen*, *Belá Cirkva*), Csehfalva (*Ablián*, *Ablian*, *Češko Selo*), Körtéd (Krusicza, *Kruščica*) és Nagybecskerek (*Velký Bečkerék*)

362 Nagyszerez (Nagy-Szredistye, Gross Sredischte, *Velké Srediště*)

363 Aga (Bresztovácz, *Brestovac*)

364 *Brouček*: i. m. 130–131.

365 *Auerhan*: i. m. 281.

366 *Klima*: i. m. 22.

367 *Auerhan*: i. m. 281.

1836-ban az erdőkitermelés leállt. A cseheket határőrszolgálatra rendelték, illetve 6-12 holdas birtokokban ingyenesen kiosztották közöttük a kitermelt erdőterületet. A határőrszolgálatot a 14-es számú fehértemplomi ezredben és a négy óra járásra lévő 11-es számú poezzinai században végezték.³⁶⁸ Az 1848-as év, az egymást követő szerb és magyar átvonulások sok nehézséget hoztak a cseh telepesek életében. A hadi események lezárultával megindult az iskolaépület és egy hozzá kapcsolódó kisebb kápolna építése, ami 1852-re fejeződött be. Kovářík halálát követően új tanítója is lett a falunak. 1849-től a cseh telepesek gyerekeit a Jaroměřből származó Kroupa tanította, akinek szintén nem volt tanítói képesítése. Az iskolaépület elkészültekor sikerült képzett tanítót is alkalmazni. Antonín Holeš 1852-től 1863-ig működött a falu iskolájában. 1863-ban Holeš az Ústí nad Orlicé melletti Velká Řetovából származó Jindřich Schlögl követte, aki Kukuljević tábornok parancsára a hadsereg alkalmazottjaként került a tanító nélkül maradt iskolába. 1874-ben, a Határőrvidék megszüntetésekor a falu iskolája állami lett, ami elsősorban a katonai szolgálatból állami alkalmazásba átkerülő tanító javadalmazásában mutatkozott meg.³⁶⁹ A csehországi tanító lelkiismeretesen szolgálta a falut, és a bánáti cseh közösség egyik legfontosabb képviselőjévé vált. Nem csupán a cseh falu lakóinak anyanyelvét sikerült megőriznie az idegen környezetben, hanem folyamatosan kapcsolatban állt a cseh tartományokkal is. Rendszeresen hazalátogatott, a prágai néprajzi kiállításon részletesen bemutatta a bánáti cseheket, így az ő számukra is sikerült adományokat szereznie a kisebbségben, elsősorban a cseh tartományok német területein élő cseheket támogató egyletektől.³⁷⁰ Könyvtárat rendezett be az iskola mellett, amelyhez a kisebbségben működő cseh iskolák támogatására született *Ústřední Matice Školskától* (Központi Iskolai Mátice) és magánadományozóktól – a Stýbl, Kobr és Pospíšil könyvesboltoktól, illetve Jan Duchoslav Panýrektől a Hradec Králové-i tanárképző tanárártól, – is kapott könyvadományokat.³⁷¹ A magyar hatóságoknál is sikeresen képviselte közösségét. 1878-ban a tanító kérésére a Vallás- és Közoktatási Minisztérium 642 forint értékben felújíttatta, illetve kibővítette az iskolát. A magyar minisztérium ezután figyelemmel kísérte az iskola sorsát. Dényi János körzeti tanfelügyelő elérte, hogy az iskola négy tehetséges diákja államköltségen tanítói képesítést szerezzen, hogy a cseh iskolában taníthassanak.³⁷² Jindřich Schlögl később fia, Jan Schlögl követte a tanítói állásban.³⁷³

368 *Klíma*: i. m. 23.

369 A katonai igazgatás idején a tanító éves jövedelme 150-160 forint – 100 készpénzben, 50-60 természetben –, állami szolgálatban pedig már 300 forint volt. (Uo. 23.)

370 Uo. 23., 27.

371 *Auerhan*: i. m. 288.

372 *Klíma*: i. m. 23.

373 *Auerhan*: i. m. 288.

Jindřich Schlögl a tanítás mellett Dunaszentilona gazdasági helyzetét is igyekezett javítani. Utazásai során különböző vetőmagokat és palántákat vásárolt, hogy emelje a növénytermelés hozamát. Korszerűbb ekéket szerzett be, gyümölcsöst és méhészetet telepített. A falu gazdaságának sikeres fejlesztéséért a Földműves-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium állandó gazdasági tudósítója lett. Schlögl tevékenységével a falu irányítójává vált, községi tanácsossá választották, majd a szegényügy intézőjévé, egyházi elnökké és a megyei választmány tagjává. Betöltötte a bírósági mezőgazdasági és erdészeti földmérő szakértő tisztségét is.³⁷⁴

A falu kisebbsége, az evangélikusok 1861-ig az egyetlen, katolikus iskolába járatták gyerekeiket, ebben az évben azonban már önálló iskolát tudtak építeni. Az iskolába a cseh tartományokból érkeztek tanítók. Antonín Bukáček, a libicei Bedřich Čížek és Antonín Kořen, aki a királyi Lengyelországban lévő Zelov iskolájából érkezett. Kořent Gustav és Ferdinand Španiel követte, majd Antonín Svoboda és a szlovák Ján Chorvát tanított az evangélikus iskolában. Az oktatás mindkét iskolában cseh nyelven folyt, a magyar nyelv kötelező tárgy volt.³⁷⁵ 1896-ban az evangélikus iskolát megszüntették, a katolikus maradt az egyetlen iskola.³⁷⁶ A tanulók számáról az 1890-es népszámlálás szolgáltat adatot. A 781 lakosú Dunaszentilonán az állami katolikus iskolában 78 gyermek, az evangélikusban 69 tanult.³⁷⁷

Dunaszentilona katolikus lakói egyházilag egy másik bánáti cseh településhez, Szörénybuzáshoz tartoztak. A későbbi alapítású Szörénybuzás népesebb, közel 1500 lakosú falu volt,³⁷⁸ templommal és iskolával. A szörénybuzási iskolának azonban a 19. század végén már több év óta nem volt cseh tanítója.³⁷⁹ A bánáti cseh katolikusok papja kezdetben egy ferences szerzetes volt, aki az összes falu egyházi szolgálatát ellátta. 1851-től a Česká Třebovából származó František Unzeitig, későbbi tiszteletbeli dékán és konzisztórium tanácsos vette át az egyházi szolgálatot, aki munkájáért később arany császári érdemkeresztet kapott. Unzeitig halálát követően Václav Bertrand Špaček, a Mělník melletti Všetatyből származó ferences lett Szörénybuzás papja. Mivel a két falu közötti nehézkes közlekedési viszonyok miatt³⁸⁰ Dunaszentilonára egy évben csupán háromszor, húsvétkor, Szent Ilona ünnepnapján, augusztus 18-án, és a falu búcsúján, Szent

374 *Klíma*: i. m. 26.

375 *Uo.* 26.

376 *Auerhan*: i. m. 289.

377 *Klíma*: i. m. 26.

378 Az itteni cseh telepesek többsége Klatovyból, Plzeňből, Kouřimból, Litoměřicéből, Chrudimból származott. (*Auerhan*: i. m. 282.)

379 *Klíma*: i. m. 26.

380 Szörénybuzást és Dunaszentilonát egy órányi gyalogút kötötte össze az erdőn keresztül. Az országúton, a Duna mentén, kocsival 5-6 óráig tartott az út. Télen a hó miatt néha hetekig mindkettő járhatatlan volt. (*Uo.* 26.)

Vencel napján, szeptember 28-án, jutott el a szőrénybuzási pap. Az egyházi szolgálatokat (keresztesítés, temetés, ünnepi, illetve vasárnapi prédikáció) szükségből Jindřich Schlögl tartotta. Az istentiszteleteken cseh egyházi énekeket énekeltek, az olvasmányokat és az evangéliumokat olvasták, és magyarázták.³⁸¹

Dunaszentilona egyházi önállósodása érdekében Schlögl ösztönzésére 1878-ban új templom építésébe is belekezdtek, mivel az iskola kis kápolnája már szűknek bizonyult. Az építkezés 1879-ben a tanító által összegyűjtött adományokból folyt.³⁸²

A falu protestáns lakóinak vezetője kezdetben Svoboda Jakab volt. 1830-tól Groszman Mátyás nagybecskereki ágostai hitvallású evangélikus prédikátor vezette a lelkipásztori szolgálatokat. Ő a Generális Konventtől kért lévitát a faluba lelkipásztornak és tanítónak, illetve kérelmezte iskola és templom építését is.

A Tiszántúli Református Egyházkerület is foglalkozott a dunaszentilonai cseh protestánsokkal. 1835. április 25-én tartott közgyűlésén így rendelkezett: „A békési egyházi vidékről tudósítás váratik be a Szent Heléna nevű véghelybeli Ekklesia dolgaról.”³⁸³ 1846-tól Nádor Károly szigetfalui (Szkulya) lelkész-tanító járt át évente háromszor. 1848-tól már *cseh református leányegyház*ként szerepelt az iratokban.

1852-ből fennmaradt a Canonica visitatio címe: *Alázatos jelentés a határvidéken létező helvét hitvallású Szent Helénai cseh leányegyház 1852-i hivatalos meglátogatásáról*. A református templom 1895-ben épült fel, a templomi szolgálatokat két, a faluban kocsmát is üzemeltető helybéli, Kovalik Péter és Csermák látta el. Kovalik Péter több missziót is hívott a faluba, Jan Horváth 1903-ban egy hétig evangelizált a gyülekezetben, majd Kosztomlaczky járt itt, a szabad keresztyén mozgalom elindítója. 1904-től Péter Kyska volt a lelkipásztor, aki 1919-ben egy kisebb csapattal kivándorolt Argentínába.³⁸⁴ A Dunaszentilonát alapító cseh telepesek egy része 1897-ben továbbköltözött Bulgáriába, ahol a Duna partján Vojvodov falut alapították.³⁸⁵

381 *Auerhan*: i. m. 288.

382 Schlögl rengeteg adományt gyűjtött igen neves személyiségektől. Maga a császár is hozzájárult 150 forinttal a templom építéséhez. Mária Anna császárnő prágai személyes audienciáján Jindřich Schlögl kérésére, Průcha érsek generális vikárius közbenjárására 100, Bonnaz Sándor csanádi püspök 500 forintot adományozott. Érkezett adomány a környező, részben cseh lakosságú településekről, Fehértemplomból, Csehfalváról, Körtédről, Agából, de a cseh tartományokból is. A Szent Ilonát ábrázoló oltárképet a chrudími városi tanács ajándékozta, Walter dékán közbenjárására. (*Klíma*: i. m. 26–27.)

383 *Higgyed István*: Ecclesiae desolatae: Szent Ilona. In: *Az Út*. 4(2002), XXVIII. évf. (október–december), 48.

384 *Uo.* 48–49..

385 *Brouček*: i. m. 132.

A cseh telepesek főként mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkoztak, szarvasmarhával, tejjel, vajjal, sajttal és más élelmiszerekkel kereskedtek.³⁸⁶ Dunaszentilona és az 500 lakosú Almásróna, illetve a 600 lakosú Bigér azonban meglehetősen rossz mezőgazdasági adottságokkal, meszes talajjal rendelkezett,³⁸⁷ ezért az ifjabb generáció telente már Szerbiába járt dolgozni. Főként Belgrádban, Pozsarevácban, Smederevóban, Gradištében, Golubacban és Milanovacban kaptak munkát, és csak nyáron, a mezőgazdasági munkák idején tértek vissza.

A többi helységben, Szörénybuzáson, Tiszafán, Újasszonyréten, Almásrónán, Bigéren, illetve a második telepítési hullámban érkezettek kisebbségben, szerb környezetben éltek.³⁸⁸ Erre a második, állami segítséggel lezajlott betelepülésre 1827-ben került sor. A cseh tartományokból származó kitelepülők Bécsben találkoztak, és amikor már megfelelő számban összegyűltek, államköltségen, hajóval érkeztek a Bánátba. A letelepedéshez állami segílyt is kaptak, kezdetben 6 forintot vagy 2 bécsi garast naponta, amit később csökkentettek, majd négy év elteltével megszüntettek.³⁸⁹

A bánáti csehekről beszámoló írások fontos forrása Václav Kýsý, a 481 cseh lakossal rendelkező 2209 lakosú Körtéd cseh tanítójának írása: *Pamětní kniha pro obyvatelé české obce Kručické, zřízená péčí kostelního výboru, sepsaná dle ústního podání nejstarších osadníků na památku pro budoucí pokolení k upamatování na první časy, pohybnky a pokračování zdejší; psaná od zde bývalého učitele Václava Kýsého léta Páně 1890.*³⁹⁰ A szerző 1837-ben született Szörénybuzáson. Eredeti neve Václav Stehlík volt, és csak a fehértemplomi dékán rábeszélésére, miszerint állami szolgálatban nem viselhet cseh nevet, választott magyart magának.³⁹¹ Kýsý mindenesetre harcos, igaz cseh hazafiként nőtt fel a Bánátban, ami rögtön ki is derül könyvének előszavából. A cseh tartományokban kisebbségben élő csehek által hangoztatott sztereotip képet láthatjuk viszont benne, a Bánátra vetítve. A cseh kivándorlás fő okát a német kormányok elnyomásában látja. A

386 Auerhan: i. m. 289.

387 Főként búzát, kukoricát, rozsot, krumplit, zabot, illetve más takarmánynövényeket termesztettek. Kezdetben a szőlőt is fontos volt, a levéltetvesség azonban a szőlőt kipusztította. (Klima: i. m. 27.)

388 Uo. 27.

389 Jan Auerhan: Z pamětní knihy Čechů v Krušici (v jižních Uhrách). In: Národopisný Věstník Československý, (1911) VI. évf., 122.

390 Emlékkönyv Körtéd falu cseh lakosai számára, amely a templomi közösség gondozásában készült, és a legidősebb telepesek szóbeli elbeszélése alapján íródott, emlékül a jövő nemzedéknek, hogy visszaemlékezzen a kezdeti időkre, az indulásra és az itteni folytatásra, íródott az itteni volt tanító, Václav Kýsý által az Úr 1890. évében. Az emlékkönyvről J. Auerhan számolt be, akinek Josef Studnička fehértemplomi őrmester küldte el. (Auerhan: Z pamětní knihy... i. m. 122.)

391 A néhány forrásban szereplő Kýsý név valószínűleg elírás, a választott magyar vezetéknev – amint az az emlékkönyv címéből ki is derül – minden bizonnyal a Kis, illetve annak csehes melléknévi alakja, Kýsý volt.

Habsburgokhoz köti a németek megjelenését cseh földön, akik miatt a csehek elszegényedtek, és kénytelenek voltak hazájukból idegenbe költözni.

A cseh telepesek helyzete kezdetben, a városoktól távol, erdők közepén, román és szerb környezetben alapított településeken nagyon nehéz volt. Kérvényezték is áthelyezésüket termékenyebb területre, kérvényüket azonban elutasították, és megismétlése esetére büntetést helyeztek kilátásba. Néhányan ennek ellenére mégis elköltöztek, végül 1833-ban engedélyt kaptak rá. Ekkor kerültek csehek a környék más falvaiba.³⁹²

1840 előtt érkezett néhány család Körtédbe. Ők kezdetben Oravicabányáról szállítottak kőszent Baziásba, később pedig megtakarított pénzükből földet vásároltak, és földműveléssel kezdtek el foglalkozni. Az oktatás megszervezése Körtédben is sok gonddal járt. Eleinte Sterner fehértemplomi plébános tanította a gyerekeket vasárnaponként, de mivel nem tudott csehül, az oktatás hiábavaló volt. A plébános így kérvényt írt, amelyben tanítót kért a csehek számára. Ekkor egy meglehetősen képzetlen embert küldtek, akit Unzeitig szőrénybuzási plébános, a lelkes cseh hazafi, előkészített a munkára. Mivel iskolaépület nem volt, az oktatás egy bérelt szobában folyt. A tanító állami fizetést kapott, havonta 6 forintot. 1854-ben arra kötelezték a cseheket és a szerbeket, hogy közösen építsenek iskolaépületet, ami a község ékessége lett. A rendőri szervek azonban felszólították az iskolát, hogy ne csak anyanyelven, hanem németül is tanítsanak. Glaser tanítót, mivel nem tudott németül, el kellett küldeni. Ekkor került helyére az *Emlékkönyv* szerzője, a 19 éves Václav Kysý.

A Határőrvidék 1871-es megszüntetése nagy változást hozott a faluban. Még ezt megelőzően felszólították a lakosokat a kezdetben kapott állami támogatás visszafizetésére, aminek elengedését csak nehezen tudták elérni.³⁹³ A katonai igazgatás felszámolásakor a község 3 ezer forintért megvásárolta a korábbi tisztiházat, amit templommá alakítottak. A falu cseh lakossága a vételárnak csupán a felét tudta előteremteni, a másik felét Bonnáz Sándor csanádi püspök adományozta. 1875-ben Václav Kysý³⁹⁴ Újasszonyrétre helyezték, az új tanító pedig Josef Nevrátil lett, akit 1880-ban Rudolf Málek követett.³⁹⁵

Az említetteken kívül még több cseh lakosságú helység született a 13. román-bánsági ezred területén is: Cseherdős, Nagyzsupány, Újkaránsebes, a cseh-német lakosságú Temesfő és Walsberg, illetve a cseh és szlovák lakosságú

392 *Auerhan*: České kolonie v jižních Uhrách. i. m. 282.

393 Az adósok listájából ismerjük néhány cseh lakos vezetéknévét, Veselý, Schovánek, Červenka, Choc, Havlovic, Votava, Votýpka, Marek, Mareš, Vlasák, Strnad, Kuželka, Helebrand. (*Auerhan*: Z pamětní knihy... i. m. 123.)

394 Václav Kysý hiányos magyar nyelvtudása miatt 1895-ben nyugdíjazták, ezután Körtéden élt egészen 1909-ben bekövetkezett haláláig. (Uo. 123.)

395 Uo. 123.

Érszeg, Aga, Stájerlak, Ruszkica és Resicabánya. Az 1890-es magyarországi statisztika Krassó-Szörény vármegyében 8575-re tette a csehek számát.³⁹⁶ (Lásd Melléklet, 3. táblázat.)

A bánáti csehek életéről született beszámolók felhívták a figyelmet, hogy a települések cseh jellegének megőrzése érdekében cseh könyveket, folyóiratokat kell a Bánátba juttatni. Kiemelik a nyolcezres, a cseh árucikkek biztos vevőjének tekinthető közösség gazdasági jelentőségét is.³⁹⁷ Mivel ezek a falvak kedvelt turistacélpontok mellett feküdtek, a cseh polgárokat gyakran felszólították meglátogatásukra. „A cseh turistának nem csak a nagyvárosi cseh központokat kellene felkeresnie, hanem látogasson el külföldi cseh községekbe és falusi kolóniákba is... Dél-Magyarországon, (Krassó-Szörény vármegyében)... Az utazások ezekbe a településekbe nagyon érdekesek, tanulságosak és összeköthetők több turisztikailag jelentős területtel is (mivel a dél-magyarországi cseh kolóniák közel vannak a Kazán-szoroshoz, Orsovához és Herkulesfürdőhöz).

Ezekre a kolóniákra és külföldi falvainkra különösen szükséges hangsúlyosan felhívni a cseh üzleti és ipari körök, főként a nagyobb exportáló cégeink figyelmét. E kolóniákban honfitársaink nagyon sok termékünk fogyasztói lehetnének, és ennyi ezer cseh ember fogyasztóerejét nem szabad alábecsülni, hanem ki kell használni a cseh ipar fejlődése érdekében. A Habsburg államok települései különösen alkalmasak exportunkra, mivel nincsenek vám nehézségek. Persze, találkoztam már ezeken a településeken elég sok különböző cseh termékkel, de távolról sem annyival, amennyivel lehetne.”³⁹⁸

396 *Klíma*: i. m. 27.

397 *Auerhan*: České kolonie v jižních Uhrách. i. m. 292.

398 „Český turista neměl by vyhledávat jen česká střediska ve velkých městech, necht' navštíví za hranicemi i české osady a kolonie vesnické ... v jižních Uhrách (ve stolici Krassó-Szörényi)... Cesty po těchto koloniích jsou velmi zajímavé a poučné a lze s nimi spojit i návštěvu mnohých turisticky vyznačených partií (tak české kolonie v jižních Uhrách jsou blízko Kazanu, Staré Ršavy a Lázní Herkulových). Na tyto naše kolonie a zahraniční vesnice nutno jmenovitě s důrazem upozorniti české kruhy obchodní a průmyslové, hlavně pak větší naše firmy vývozní. Naši krajané v koloniích mohli by býti konsumenty velmi mnohých našich výrobků, a konsumní síla tolika tisíců českých lidí nesmí býti podceňována a musí ji býti využito ve prospěch českého průmyslu. Zvláště kolonie v soustátí Habsburském byly by vhodným cílem našeho vývozu, protože nesetkáváme se tu s překážkami celními. Našel jsem ovšem v těchto koloniích porůznu již dosti českých výrobků, daleko však ne tolik, kolik by jich tam býti mohlo.” (*Jan Auerhan*: Několik slov úvodem. In: Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Ed. *Jaroslav Španihel*. Praha, Nakladem Národní rady české, 1911. 7.)

3. Magyarország, a főváros és a magyarok recepciója a csehek körében a 19. század második felében

A magyarországi viszonyok cseh recepciója a 19. század második felében az ország fejlődésének teljes elismerésétől a magyarok iránti ellenszenvig terjedt. A csehek Magyarország-képében sokáig erőteljesen jelent meg a kultúra, a nemzeti fejlődés kedvező megítélése, de idővel a gazdasági, majd a nemzetiségi viszonyok váltak meghatározóvá.

Az egész évszázadra jellemző a kulturális fejlődés, főként a magyar irodalom egyértelműen pozitív cseh fogadtatása. A század elején a magyarországi nemzeti intézmények kiépülését a cseh értelmiség mintának értékelte. Rokonszenves volt a magyar szabadságvágy, 1848 hagyománya, ami kiegészült Petőfi csehországi kultuszával. A kiegyezést követően e kedvező képhez hozzájárult a magyar gazdasági fejlődés pozitív értékelése is. Az ország, az állam magyar jellegűvé válását ugyanúgy példaként értelmezték a cseh nemzeti mozgalomban a cseh tartományok cseh nemzeti jellegűvé válása szempontjából. E kedvező képpel összefonódva jelentek meg a Magyarországgal kapcsolatos cseh munkákban, elsősorban útleírásokban a pozitív sztereotípiák, a magyar vidék romantikus képe, illetve a fejlődés dinamizmusának elismerése.

A kiegyezést követő évtizedekben egyre gyakoribb a magyarországi viszonyok negatív szemlélete is. A magyar gazdaság erősödése, vetélytárssá válása egyre komolyabb aggodalmakat váltott ki azok körében, akik a cseh tartományok gazdasági helyzetéért aggódtak a Monarchián belül. A szlováksággal kiépülő közvetlenebb kapcsolatok fordulatot hoztak a magyar nemzeti fejlődés megítélésében is. Egyre élesebb kritikával szemlélték a magyarországi nemzetiségi viszonyokat, ami – főként az elvetélt cseh kiegyezési kísérletet követően – a magyarsággal kapcsolatos negatív nemzeti sztereotípiák kialakulásával is járt.

3.1. A magyar művelődés, irodalom pozitív fogadtatása

A 19. század folyamán a magyar irodalom rendkívüli népszerűsége tett szert a cseh tartományokban. Az érdeklődés kezdetben szorosan kötődött a reformkorban kiépült nemzeti intézmények példájához.¹ Ennek fordítottja is megvan

1 Többek között a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Színház alapítása váltott ki élénk visszhangot. (*Sárkány Oszkár*: Magyar kulturális hatások Csehországban (1790–1848). In:

a század elején.² A század végéig jelen volt, elsősorban a rendkívül termékeny fordítási irodalom által közvetített magyar kultúra, irodalom elismerése.

Vizsgálódásunk kezdeti időhatára a kiegyezés körüli időszak ugyan, de ezt nem tekinthetjük kifejezetten határpontnak a cseh–magyar kulturális kapcsolatok szempontjából. A történeti államiságát visszanyerő Magyarországot rokonszenvvel szemlélő cseh közvéleményt meglehetősen sok, a múltban gyökerező, a század elejétől továbbélő kapcsolattörténeti vonatkozás is formálta. Ezért röviden át kell tekintenünk főbb irányainak előzményeit is.

Feltétlenül említeni kell František Palacký, a század meghatározó történészének, a cseh nemzeti megújulás 19. századi vezéralakjának magyar kapcsolatait, hiszen alapvető szerepe volt a cseh politikai közvélemény formálásában. 1812-től 1818-ig a pozsonyi evangélikus líceumban tanult, majd 1821 és 1823 között a Komárom megyei Csúzon nevelősködött.³ Később a magyar tudományosság jeles képviselőivel állt folyamatos kapcsolatban. 1829-ben például Vörösmarty Mihály köszöntö meg neki levélben a magyar nyelvről írott elismerő szavait,⁴ illetve Martin Hamuljak, a budai Helytartótanács tisztviselője tájékoztatta a magyarországi történelemsokról.⁵ Az 1830-as években Virozsil Antal, a pesti egyetem tanára jelentett számára állandó kapcsolatot. 1834-ben Teleki József javaslatára a Magyar Tudományos Akadémia kültagjává választotta.⁶ 1846-ban és 1858-ban járt ismét Pesten. Felkereste ismerőseit, és kutatta a cseh történelem forrásait.

Sárkány Oszkár válogatott tanulmányai. Szerk. Sziklay László. Bp., Akadémiai, 1974. 42–43.)

2 Magyarországon elsősorban a cseh polgári fejlődés kezdeteit szemlélték elismerően. Szemere Bertalan például így írt útinaplójában: „Este a színházban kedvesen lepett meg az öltözetbeli polgári egyszerűség. Pesten a karzat is pompázóbb az itteni páholyoknál... De én Pestet nem védem, mert ellene vagyok a vett fényűzésnek.” (Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Szerk. Steinert Ágota. Bp., Helikon, 1983. 17.)

3 A magyarországi protestáns tanintézetek nagyon fontos szerepet játszottak a csehországi értelmiség képzésében a 18. század nyolcvanas éveitől a 19. század közepéig. A pozsonyi evangélikus líceum mellett a debreceni, a sárospataki és a pápai református kollégiumok a csehországi protestáns diákok fontos képzési helyei. (Richard Pražák: Cseh–magyar párhuzamok. Tanulmányok a 18–19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról. Bp., Gondolat, 1991. 22–23.)

4 Palacký tudományos munkássága magyarországi, pozsonyi éveiben indult. Ekkor ismerkedett meg a szláv tudományosság jeles képviselőivel, Jan Kollárral, Pavel Josef Šafaříkkal és a reformkori magyar nemesség jeles képviselőivel. Pozsonyi tanulmányai idején latin nyelvű újságot szerkesztett *Ephemerides politico-statisticae Posoniensis* (Pozsonyi Politikai-statisztikai Jegyzetek) címmel, 1818-ban itt adta ki Šafaříkkal közösen a *Počátkové českého básnictví* (A cseh költészet kezdetei) című művet. Magyarországi tartózkodása során kapcsolatot talált a reformmozgalom képviselőivel, és később is figyelemmel kísérte a magyar tudományosság fejlődését. Valószínűleg a magyar *Tudományos Gyűjtemény* példájára 1826-tól megindította Prágában a cseh múzeum folyóiratát, a *Časopis českého musea*-t. (Uo. 23., 69–72.)

5 Milan Hlavačka: A cseh–magyar történelmi kapcsolatok a hosszú 19. században. In: *Limes* 2(2005), 6.

6 Pražák: Cseh–magyar párhuzamok. i. m. 85–86.; 72–73.

A Magyarországról kialakított kedvező képet tehát mindenekelőtt a Palacký által is elismert reformkori magyarországi viszonyok, elsősorban Széchenyi István tevékenységének⁷ kedvező cseh visszhangja⁸ alapozta meg, a cseh nemzeti megújulás hasonló folyamatában kitűzött célok magyarországi megvalósulásának példái, a nemzeti kulturális intézményrendszer alapítása⁹ és a nyelv ügyében elért eredmények.¹⁰ A cseh nemzeti mozgalomnak is támaszul szolgáló fejlődés képe jelent meg például Karel Havlíček Borovskýnál is, aki a *Česká včela* (Cseh Méh) című lapban közölt beszámolókat a magyarországi viszonyokról. 1847-ben több írásban is kiemelte a magyar nyelv használatát és a magyarországi, soproni németek helyzetének hasonlóságát a csehországi németekéhez.¹¹

A 19. század elején jelent meg a pozitív magyarságképet később meghatározó, fokozatosan egyre népszerűbbé váló magyarországi szépirodalom is a cseh tartományokban.¹² Közismert, hogy František Čelakovský figyelemmel kísérte a magyar költészetet. Maga is átvette a Kisfaludy-szonettet, a *Česká včela*¹³ és a *Květy* (Virágok) című lapok pedig már a század első felétől folyamatosan közöltek beszámolókat a magyar irodalomról, és több fordítás is megjelent.¹⁴

7 Richard Pražák: Ke stykům Istvána Széchenyiho s českými zeměmi. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis, č. 41, Brno, FFBÚ, 1994, 73–80.

8 A csehországi liberálisok leginkább szlovák közvetítéssel, illetve a német nyelvű sajtóból ismerték a magyarországi viszonyokat. Többek között Juraj Palkovič mutatta be kalendáriumában és a *Tatránka* hasábjain igen részletesen Széchenyi István reformtörekvéseit és számolt be az 1825–1836-os országgyűlésről. A legszorosabb kapcsolatot ekkoriban a magyarországi nemesi családokkal rokon, illetve baráti kapcsolatban álló csehországi nemesek – Kinský, Sternberg, Thun, Valdštejn, Desfours – ápták. (Uo. 73–76.) A cseh arisztokrata családokkal Széchenyi Ferenc került szorosabb kapcsolatba, miután lánytestvére, Anna Borbála František Václav Desfours grófhoz ment feleségül. Széchenyi gyakori csehországi tartózkodása során megismerkedett a fontosabb arisztokrata családokkal, (*Hlavačka*: i. m. 5.) ezután pedig élénk levelezést folytatott cseh- és morvaországi arisztokratákkal, tudósokkal. (Széchenyi Ferenc és Csehország. Levelestár. Vál. Richard Pražák. Bp., OSZK–Gondolat, 2003.)

9 A Magyar Nemzeti Múzeumról és a Magyar Tudományos Akadémiáról elismeréssel szólt František Palacký is a *Časopis českého muzeá*ban, 1829-ben megjelentetett, *O národech uherských, zvláště o Slovanéch* (A magyarországi nemzetekről, különösen a szlávokról) című tanulmányában. (Pražák: Cseh–magyar párhuzamok. i. m. 79.)

10 *Hlavačka*: i. m. 6.

11 Pražák: Cseh–magyar párhuzamok. i. m. 84–85.

12 A magyar szépirodalom természetesen elsősorban a német nyelv közvetítésével jutott el a cseh olvasókhoz. Népszerű volt például a németül író Majláth János Brűnnben kiadott *Magyarische Sagen und Märchen* (Magyar mondák és mesék) című romantikus műve vagy Pyrker János László, későbbi egri érsek, német nyelvű történelmi drámái. (Uo. 80–81.)

13 A *Česká včela* szerkesztője Karel Havlíček Borovský volt. A lap az ő kezdeményezésére közölt magyar vonatkozású ismertetéseket, beszámolókat, magyar szépirodalmi művek fordításait, elsősorban Bohuslav Nosáktól. (Uo. 82.)

14 Például Mednyánszky Alajos *A fogoly herceg* és Tóth Lőrinc *Célérésem* című munkája. (Uo. 82–83.)

A szépirodalmi kapcsolatoknak ebben a kezdeti időszakában folyt Petőfi költészetének korai cseh recepciója is. Neve először 1844-ben jelent meg Csehországban, és a századfordulóig a legismertebb magyar író lett. 1847-ben a *Česká včelábn* jelent meg három kisebb versének fordítása, majd az 1850-es években a *Lumír* és a *Časopis Českého muzea* című lapok közölték néhány költeményét Katz és Alexander Müller fordításában. Petőfi csehországi népszerűségét Jan Neruda fordításai hozták meg az ötvenes évek végén. 1857-ben jelentek meg Petőfi verseinek német fordításai az *Erinnerungen* (Emlékezések) című lapban, majd ezt követték 1859-ben a cseh nyelvű Petőfi-fordítások az *Obrazy životában* (Életképek), *Obrazy a romance z Uher* (Képek és románcok Magyarországról) címmel. 1861-ben a *Honvéd* című vers fordítását Fričnek küldte el Svájcba, aki P. Z. aláírással 1861 októberében közölte *Čech* (Cseh) című osztrákellenes lapjában.¹⁵ Ugyancsak Nerudának tulajdonítják Jókai Petőfi-cikkének 1863-as cseh fordítását és, a Petőfi versfordítások jellegzetességei és egyezései miatt, az ugyanabban az évben íródott, halottak napi tárcájában közölt fordításokat.¹⁶

Az ötvenes években, elsősorban 1848 kultuszához, illetve Petőfi népszerűségéhez kötődve indult meg a magyar irodalom népszerűségének növekedése, ami a dualizmus időszakában is folytatódott. A cseh közvélemény ellenségesen viszonyult ugyan az 1848-as magyar forradalomhoz,¹⁷ de az 1849 tavaszától már egyértelmű szimpátiával szemlélt magyarországi események egészen a századfordulóig jelen voltak a cseh köztudatban. Számos írás jelent meg a magyar

15 Jan Neruda Petőfi fordításainak forrásai körül élénk polémia bontakozott ki. A legkézenfekvőbbnek az mutatkozott, hogy Neruda a korábbi, Hartmann-féle német fordítások szövegeiből dolgozott, ezt azonban cáfolni látszott fordításainak Moritz Hartmannénál erősebb szöveghűsége. Ezt egyrészt Neruda írói tehetségével, illetve azzal magyarázták, hogy érthette annyira a magyar nyelvű versszövegeket, hogy azokat a német fordítások szövegeivel összevethesse. Richard Pražák azonban egy másik német nyelvű forrást feltételez, mégpedig Riedl Szendéét, akinek *Album für die Jugend* (Album az ifúságnak) című munkája a Neruda által fordított Petőfi-szövegeket is tartalmazza. (Uo. 104–105., 116.) A minden bizonnyal Riedl szerkesztette *Albumot* 1858-ban adták ki Prágában, ami német költemények mellett Kisfaludy Károly, Eötvös József, Vachott Sándor, Garay János, Pap Endre, Szentmiklóssy Alajos, Petőfi Sándor, illetve Kölcsey Ferenc műveit közli magyar és német nyelven. (*Sas Andor*: Riedl Szende hídverési kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában (1854–1860). Bratislava–Pozsony, 1937. 30–31.)

16 Pražák: Cseh–magyar párhuzamok. i. m. 85–87.

17 Bohumil Doležal: Magyarország képe a XIX. századi cseh politikai gondolkodásban. In: Hítel, XII. évf., 1. sz., 1(1999), 81–82.

szabadságharcra kapcsolatban,¹⁸ és legendák is születtek.¹⁹ Az abszolutizmus időszakában tovább erősítette a magyar szabadságharc kultuszát a cseh- és morvaországi börtönökben raboskodó magyarok kapcsolata cseh rabtársaikkal.²⁰ Több magyarbarát megnyilvánulásra is sor került Csehországban. Rendőri jelentések számolnak be a magyarokkal szimpatizáló brosrák tiltott árusításáról, illetve a Kossuth-nóta énekléséről.²¹

Az ötvenes évek végétől, amikor a magyar politikai törekvések mintául kezdtek szolgálni a csehek számára, megszorodtak a magyar forradalommal, a magyarországi eseményekkel foglalkozó beszámolók. A *Posel z Prahy* (Prágai Hírnök) című kalendárium 1859 után több írást is közreadott a magyarországi viszonyokról.²²

- 18 Sigismund Berchtold, aki megtanult magyarul, és többször megfordult Magyarországon, 1848-ban is Pesten tartózkodott. (*Pražák: Cseh–magyar párhuzamok* i. m. 73–76.) Folyamatosan jelentek meg cikkek a magyar forradalomról, Kossuth Lajosról. A legjelentősebb talán Jakub Arbes cikksorozata volt. (*Jakub Arbes: Epizódok 1848-ból*. In: *Richard Pražák: A magyar forradalom és szabadságharc cseh tükrében*. Bp., Ister, 1998.) Karel Sabina is közölt cikket a magyar szabadságharcról a *Noviny Lipy Slovanské*ben (Szláv Hárs) *Szomorú gondolatok* címmel. (*Pražák: Cseh–magyar párhuzamok* i. m. 98–99.) 1848-hoz kapcsolódik a *Szózat* átdolgozása is a cseh irodalomban. A *Český Szózat* című költeményt egyes vélemények szerint már 1848-ban énekelték Prágában. Valószínűbb azonban, hogy a költemény cseh változatát csak 1860-ban készítette a České Budějovicében raboskodó Sárosi Gyula. (*Zalabai Zsigmond: Verses magyar Bohémia. Magyar–cseh verses kapcsolattörténeti olvasókönyv* 896–2000. Pozsony, Kalligram, 2001. 353–354.)
- 19 Josef Kajetán Tyl írt az általa szerkesztett *Selské noviny*ben (Paraszt Újság) a magyarok felhívását hozó galambokról, arról, hogy híre ment, Kossuth Morvaország felszabadítására készül. Legendák terjedtek arról is, hogy Kossuth II. József fia, illetve a morvaországi mesékben szereplő legendás uralkodó, Ječmínek király rokona, és nagy hadsereggel vonul Morvaországba. (*Pražák: Cseh–magyar párhuzamok* i. m. 98.)
- 20 Többek között például Karel Sabina és Karel Sladkovský együtt raboskodott Nyáry Pállal, Szontágh Pállal, illetve Madarász Józseffel. E kényszerű együttélésről számol be Karel Sabina *Oživené hroby (Feléledt sírok)* című műve. (*Pražák: Cseh–magyar párhuzamok* i. m. 99.)
- 21 *Hlavačka*: i. m. 9. Antal Stašek emlékirataiban emlékezett meg arról, hogy az Óriás-hegységben lévő falujában hogyan lelkesedtek a magyar forradalomért. Látott Kossuth bankót és a faluból ketten is átszöktek Kossuth seregébe. Reményi Ede, Görgey hegedűse a magyar szabadságharc egyik legfontosabb népszerűsítőjévé vált Prágában. 1862-ben és 1865-ben is járt ott. 1862-ben Jan Neruda tárcát írt róla a *Hlas* című lap 1862. március 17-i számában, és *Reményihez* címmel költeményt is kinyomtattak tiszteletére, amit a rendőrség elkobozott. A František Šimáček újságíró szabadon engedése alkalmából rendezett banketten Reményi is ott volt, a *Národní listy* beszámolója szerint pohárköszöntőt mondott a szláv–magyar testvériségre, amelyre Karel Sladkovský válaszolt magyarul, és Julius Grégr is köszöntötte. 1865. március 8-án Vítězslav Hálek írt róla a *Národní listy*ben. Március 11-i koncertjén csak akkor játszott a Rákóczi indulót, ha a közönség előbb adakozott a cseh nemzeti színház javára. Jakub Arbes *Görgey Artúr* című művében is feltűnik Reményi alakja. (*Karel Krejčí: Epizódok a XIX. század hatvanas éveinek cseh–magyar kapcsolataiból*. Klny. Filológiai Közlöny Bp., 1957. 39–51.)
- 22 Itt jelent meg a *Szózat* cseh fordítása Nerudától, 1860-ban. Karel Sabina 1862-ben cikksorozatban mutatta be a magyarországi fejlődést a reformkortól, külön kiemelve Kossuth 1848–49-es tevékenységét.

A század végére leginkább a forradalmi gondolattal rokonszenvező munkásmozgalom körében erősödött meg a magyarországi forradalom képe, igaz, már kissé átértékelve, nagy hangsúlyt vetve a szociális gondolatra. 1880-ban a Budoucnost című munkáslap közölt cikksorozatot a magyarországi forradalomról.²³

Az ötvenes években nagyon népszerű volt a magyar irodalom is. Az elsősorban fordításokat közlő *Lumír* című lap indulásától, 1851-től tett közzé magyar munkákat, de jelentek meg fordítások a *Časopis českého muzea*-ban és az *Obrazy života* című lapban is.²⁴

A magyar irodalom első jelentős cseh fordítója Vlastimila Ružicková. Az ötvenes évek második felének fordítói, Volyňský, Václav Pok-Poděbradský és Alexander Müller a prágai egyetemen 1854-től magyar nyelvet oktató Riedl Szende tanítványai közül kerültek ki.²⁵

A dualizmus korában folyamatosan jelentek meg Petőfi verseinek fordításai, és több írás is foglalkozott életével.²⁶ Első gyűjteményes kötetét 1871-ben adták ki, *Básně Alexandra Petőfiho* (Petőfi Sándor költeményei) címmel.²⁷ A kötet előszavának szerzője és a legtöbb vers fordítója Karel Tůma volt. Több verset

23 *Pražák*: Cseh–magyar párhuzamok. i. m. 113.

24 A *Lumír* 1851-ben, első évfolyamában már közölte Egressy Gábor egyik karcolatát. Megjelentek még a lapban Fáy András, Garay János és Kisfaludy Károly, illetve Jósika Miklós művei. A cseh tematikát feldolgozó Jósika Miklós munkássága jelentős visszhangot váltott ki Csehországban. Karel Sabina írt elutasító kritikát a *Csehek Magyarországon* című regényéről. (Kovács Endre: Magyar–cseh történelmi kapcsolatok. Bp., Közoktatási Kiadóvállalat, 1952. 221–222.) Mindenekelőtt a történeti hűséget hiányolta Jósika művéből. (*Pražák*: Cseh–magyar párhuzamok. i. m. 83., 103.) Alexander Müller Riedl tanítványa 1858-ban közreadott egy válogatást a magyar költészetből a *Časopis českého muzea*-ban, amelyben Petőfi, Eötvös, Vachott és Kisfaludy néhány versét közölte. A költészet mellett a magyar regényirodalom is megjelent a cseh lapokban, kezdetben ismertetések formájában. Ezeket azonban hamarosan követték a fordítások is. Jókai első, cseh nyelvre fordított munkája az *Egy bál* című novella volt, *Quadrille* címen, amely 1859-ben látott napvilágot az *Obrazy života* című lapban, Josef Konstantin Dusel fordításában. A novella szereplőit a fordító jelentősen megváltoztatta, mivel a magyar szabadságharcról szóló novella megjelenítése Csehországban ekkor még nem lett volna lehetséges. Így a magyar sereg orosz, a német lány pedig magyarrá változott, ami viszont már utalás volt a csehországi nemzetiségi viszonyok feszültségeire. 1863-ban a *Lumír*-ban az *Adamante* és ugyanebben az évben a *Hvězda* (Csillag) című lapban *A bűntárs* című Jókai elbeszélés jelent meg. Röviddel ezután a *Hvězda*-ban, még 1863-ban, megjelent *A szerencsétlen szélkakas* című elbeszélés is, a dualizmus kori cseh–magyar kapcsolatokban nagy szerepet játszó Karel Adámek fordításában. 1865-ben a *Lumír* közölte Jókai *A Caldaria* című elbeszélését, a *Moravská orlice* (Morva Sas) pedig folytatásokban a *Szegény gazdagokat*. (Uo. 117.)

25 *Sas*: i. m. 28–30.

26 1877-ben a *Budoucnost* (Jövő) című lapban jelent meg a *Básník proletáře* (A proletár költője) című cikk, melynek szerzőjét Richard Pražák az 1880-ban a *Duch času* (Korszellem) című újságban hasonló cikket közlő Josef Boleslav Peckával azonosította. 1871. december 17-én a *Národní listy*-ben Jan Neruda írt kritikát Petőfi verseinek első gyűjteményes kötetéről, (*Pražák*: Cseh–magyar párhuzamok. i. m. 107–108., 111.)

27 *Miloslava Knappová*: A magyar irodalom két népszerűsítője Csehországban. (František Brábek és Gustav Narcis Mayerhoffer) In: Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. Zuzana Adamová–Karol Rosenbaum–Sziklay László. Bp., Akadémia, 1965. 265–275.

fordított František Brábek is a dualizmuskori kapcsolatok kiemelkedő személyisége. Szerepel a kötetben három Neruda-fordítás is.²⁸

A század végére a magyar regényirodalom, Brábeknek és Gustav Narcis Mayerhoffernek köszönhetően szintén népszerű lett a cseh tartományokban. Sorra jelentek meg cseh nyelven az egymást is segítő két fordítótól²⁹ a magyar irodalom legfontosabb művei, Eötvös, Jókai, Mikszáth regényei,³⁰ Arany, Madách, sőt Rákosi Jenő, Dóczy Gedeon és Csiky Gergely művei.

A Csehországban megszülető kedvező magyarsággép alapja a magyarországi kulturális fejlődés e kedvező fogadtatása volt.

Az irodalmi közvetítés mellett a csehek magyarsággépét is elsősorban az önálló kötetben vagy folyóiratokban, gyakran képekkel gazdagon illusztrált úti beszámolók, útleírások alakították. A kedvező képet közvetítő leírások a dualizmus korában František Brábekhez, a magyar irodalom kiemelkedő cseh közvetítőjéhez kötődtek, aki a magyar kapcsolatokat szervezte Prága szellemi életében. A másik közvetítő Jan Neruda, Petőfi legismertebb fordítója volt.

Brábek a hetvenes évek derekától a prágai műegyetemen, majd – Riedl Szende munkáját folytatva – a prágai egyetem bölcsészettudományi karán tanított magyar nyelvet és irodalmat, hivatalos bírósági tolmácsként működött, és rendkívül termékeny volt fordítói-, magyar nyelv- és szótárírói tevékenysége is.³¹

28 *Pražák*: Cseh–magyar párhuzamok. i. m. 107–111.

29 Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848–1926) Szily Kálmán Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1910 2 11, č. přír. 42/58.; Mayerhoffer Gustav Narcis Brábkovi Františku, 1 dopisnice z roku 1910 4 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví.)

30 *Pražák*: Cseh–magyar párhuzamok. i. m. 103.

31 *Knappová*: i. m. 265–275. Brábek magyar kapcsolatáról 1873-ban készült életrajza tanúskodik, amit a *Svatobor* irodalompártoló egylethez benyújtott kétvényéhez csatolt. Ebben támogatást kért tanulmányai befejezéséhez: „...Narodil jsem se v Čechách (v Branovicích, 9. pros. 1848) z rodičů chudých a nabyt jsem prvního vzdělání školského v Uhrách (v maď. Městě Miškovci), kdež můj otec byl od r. 1853 až do r. 1861 podřízeným konceptním úředníkem v službě státní. Po restauraci z r. 1861 bylo se otci, nyní všeho chleba zbavenému navrátiti do Čech i studoval jsem gymnasium od 3ti třídy počínaje v Táboře... poslouchal jsem na univerzitě Pražské po tři léta 1869–1871 přednášky o přírodních vědách a filosofii, z kterýchž se nyní připravuju ku státní zkoušce (o písemní již pracuju)... zabývám se však již po několik let pilně pracemi literárními a v tomto svém snažení literárním vytkl jsem si za úkol seznamovati během času naše čtoucí obecenstvo s nejlepšími plody literatury maďarské jakož i vůbec s literárními, společenskými a politickými poměry v Uhrách, i podal jsem již v tomto směru řadu prací původních i přeložených. Tak jsem zejména uveřejnil v II: svazku »Poesie světové« r. 1871 své příznivě přijaté překlady básní Petőfiových společně s překlady Karla Tůmy. Roku 1872 popsal jsem obšírně (v asi 20 číslech »Světozoru« pod názvem »Z mého cestování po Uhrách«) své cesty po Uhersku, které jsem o prázdninách r. 1869 s hrabětem Václavem z Kounic vykonal a vylíčil jsem v témž cestopise mnohá zajímavé stránky společenského a politického života Maďarů. Cestopis tento vyjde v krátkém čase též ve zvláštním vtiisku nákladem Urbánkovým. Téhož roku přeložil jsem Rákosiovu 5. aktovou veršovanou veselohru »Aesop« kteráž na podzim r. 1872 na král. zem. čís. divadle několikráte s příznivým výsledkem provozována byla a v těchto dnech též co VI. sešit Stolceova »Divadelního světa« tiskem vyjde. Mimo to jsem uveřejnil přechetné menší překlady v proze i řeči vázané z Jokaie, Eötvöse, Tompy, Kisfaludyho a jiných

Brábek a század végére Magyarországon is elismert személyiség lett.³² Kapcsolatban állt több magyar íróval,³³ irodalmárral. Különösen Jaroslav Vrchlickývel

életrajzi bábák a spisovatelů maďarských, které vyšly nejvíce ve Světozoru, v Obrazech Života, v Lumíru, v Táboru a j. Rozličné původní literární statě, projednávající různá odvětví literatury maďarské uveřejnil jsem ve feuilletonu »Národ. Listů« a jinde, zejména pojednání o dramatickém básnictví maďarském, úvahy o poesii a významu Kisfaludyho a j. Veškeré tyto drobnější práce o jednotlivých odborech literatury maď. sestavil jsem později v překladný celek a odevzdal v těchto dnech pod názvem: »Rozhledy po literatuře maďarské, rozmnožené ukázkami básnickými« panu nakladateli Urbánkovi do tisku...» (...Csehországban születtem (Branovicében, 1848. december 9-én) szegény családból. Első tanulmányaimat Magyarországon végeztem, (egy Miskolc nevű magyar városban), ahol az apám 1853-tól 1861-ig segédfogalmazó volt, állami szolgálatban. Az 1861-es restauráció után minden kenyerétől megfosztott apámmal visszatértem Csehországba, és a gimnázium harmadik osztályától Táborban tanultam... három évig, 1869 és 1871 között a prágai egyetemen hallgattam természettudományos és bölcsészeti előadásokat, amelyekből most készülök az államvizsgára (az írásbelin már dolgozom)... már néhány éve irodalmi munkán is szorgalmasan dolgozom, és ezen irodalmi törekvéseimben azt tűztem ki feladatul, hogy idővel megismertessem olvasóközönségünket a magyar irodalom legjobb terméseivel és általában a magyarországi irodalmi, társadalmi és politikai viszonyokkal. Ez irányban le is tettem már egy sor munkát, eredetit, illetve fordítást. Így a »Světová poezie« [Világköltészet] II. füzetében 1871-ben Karel Tůma fordításaival közösen, megjelentettem Petőfi verseinek kedvezően fogadott fordításait. 1872-ben részletesen leírtam (a Světozor mintegy 20 számában »Z mého cestování po Uhrách« [Magyarországi utazásomról] címmel) magyarországi utazásomat, amelyet 1869 nyári szünetében Václav Kounic gróffal tettem, és ebben az útleírásban a magyarok társadalmi és politikai életének sok érdekes jelenségét leírtam. Ez az útleírás rövidesen megjelenik önállóan is, Urbánek kiadásában. Ebben az évben lefordítottam Rákosi öt felvonásos vígjátékát, az »Aesopus«-t, amelyet 1872 őszén a Cs. k. Tartományi Színházban kedvező eredménnyel bemutattak, és ezekben a napokban, Štolle »Divadelní svět«-jében [Színházi világ] VI. füzeteként, nyomtatásban is megjelenik. Emellett megjelentettem több kisebb prózai és szónoki fordítást Jókaitól, Eötvöستől, Tompától, Kisfaludytól és más vezető magyar költőktől és íróktól, amelyek főként a Světozor, az Obrazy života, a Lumír, a Tábor és más lapokban jelentek meg. Különböző eredeti irodalmi tanulmányokat közöltem a magyar irodalom több irányzatáról a Národní listy tárcarovatában és máshol, különösen elemzéseket a drámai költészetéről, fejtegetéseket Kisfaludy és mások költészetéről és annak jelentőségéről. Ezeket a kisebb munkákat a magyar irodalom egyes irányzatairól később fordításokkal egységre rendeztem, és ezekben a napokban kiadásra áadtam Rozhledy po literatuře maďarské, rozmnožené ukázkami básnickými [Magyar irodalmi szemle, költészeti példákkal kiegészítve] címmel Urbánek úrnak...)» (Svatobor, Brábek, František Svatoboru, 1. dopis z 18.3.1873. 4. 11 [Památník národního písemnictví.]

32 Cikkeit és tevékenységének méltatását több magyarországi lap közölte, a *Vasárnapi Újság*, a *Koszorú*, az *Akadémiai Értesítő* és a *Pallas Lexikon* is. Baranyai Zoltán a *Magyar Nyelvtör* 1905. évi 2. számában adta ki egyetemi előadásait és az *Új Idők* számára kért Brábektól fényképet, illetve munkáinak jegyzékét, hogy méltatást írjon tevékenységéről. (Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka [1848–1926] Baranyai Zoltán Brábkov Františku, 2. dopisy z roku 1905. 5. 11, č. přír. 42/58.; Kürthy Emil Brábkov Františku, 1. dopis z roku 1909 2. 11, č. přír. 42/58. [Památník národního písemnictví.]

33 Csiky Gergely a *Cecil házassága*, a *Humfay család*, a *Proletárok fordításába* és prágai színrevitelébe egyezett bele, majd a *Proletárok* Brábek által kezdeményezett nagy sikerű bemutatója után a prágai Nemzeti Színházban Brábekre ruházta összes darabjának cseh fordítói jogát (Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka [1848–1926] Csiky Gergely Brábkov Františku, 2. dopisy z let 1886–1889. 3. 11, č. přír. 42/58. [Památník národního písemnictví])

Mikszáth a következő köszönőlevéllel küldte el a *Jó palócokat*: „Köszönöm hogy szíves volt velem foglalkozni, de különösen figyelmét hogy a lapokat elküldeni méltóztatott.

közösen készített műfordításainak – Petőfi költeményei,³⁴ Arany János Buda halála³⁵ és Madách tragédiája – megjelenése után lett népszerű Budapesten.³⁶ Ezt fokozta Az *Ember tragédiája* prágai bemutatója a nemzeti színházban, ami nagy

Nem értek ugyan jól tótul de annyira mégis hogy egy darabon összehasonlíthattam az ön szövegét a magaméval s egész bizonyossággal kimondhatom: hogy a »Zlata nevesta« remekül van fordítva a »Svétozor«-ban.

Örülök hogy azon meleg rokonszenv melyet a szlávok iránt érzek, ha legalább ilyen alakban is, (olyan kitűnő névvel kapcsolatban mint az öné) elvezetett a nemes csehek irodalmába melynek fejlődését mindenkor érdeklődéssel fogom kísérni.

Fogadja még egyszer őszinte meleg köszönetemet s engedje meg hogy a legújabb könyvemet a most sajtó alatt levő »Jó palócokat« még nyilvános megjelenése előtt küldjem el.” (Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka [1848–1926] Mikszáth Kalmán Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1881 4 11, č. přír. 42/58. [Památník národního písemnictví.])

- 34 Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848–1926) Vrchlický Jaroslav Brábkovi Františku, 2 dopisy 3 navštívenky z let 1899–1907, 1 dopis, 3 navštívenky b. d. 9 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví.)

- 35 Arany művének fordítását 1898-ban a cseh akadémia világirodalmi sorozatában jelentették meg. (Almanach České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Praha, 1898. 548.)

- 36 Brábek népszerűségét és a magyar irodalom iránti érdeklődését néhányan arra is megpróbálták felhasználni, hogy Magyarországon sikertelen műüket Prágában jelentessék meg. „...Végül még egy dologra kérek. Nagyon szeretném, ha azt a 3 kötetes regényemet, amit Lerchnek átadtam, elolvasnád, és meggyőződnél róla, hogy az milyen alkalomszerű a mai szocialisztikus világban. III. Napóleonnál mindenki tudja, hogy milyen szocialisztikus szívű ember volt, mindig azon törte a fejét, hogyan segíthetne a munkásokon. Mielőtt a porosz háborút megüzente, egy pillanatig úgy állott a helyzet, hogy Napoleon a párizsi munkásokkal kezét fog, és a Köztársasági patriátókat lefegyverzi, és már meg is volt híva Napoleonhoz a párizsi 600,000 munkás vezére. A vezér azonban egy szerelmi kaland miatt nem ment el a császárhoz, mire a szövetségből nem lett semmi, mert a vezér a Kalandban az életét vesztette. Így indult meg a francia német háború. Ez egy családi szenzációs regény, mely magyar nyelven azért nem tett nagyobb hatást, mert 10 év előtt jelent meg, és akkor nálunk még nem volt szocializmus.

Nagyon leköteleznének engemet, ha e regényt valamely prágai lapban el tudnátok helyezni. Én az illető szerkesztőtől nem kérnék érte többet 150 ft-nál, sőt végül 100 ft-ban is megegyeznék...” (Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka [1848–1926] Déry Gyula Brábkovi Františku, 1 dopis b. d. 2 11, č. přír. 42/58. [Památník národního písemnictví])

„Itt küldök a mai napon egy művet, amelynek tartalma azt hiszem, hogy érdekelni fogja a kegyed honfitársait is... Ha e kis műről pár sort írni szíveskednék Nagyságod, vagy ha azt lefordítaná cseh nyelvre, ingyen átengedem a kiadás jogát, s ezt azért óhajtánám..., hogy másik művem megjelenésekor már legyen ismert nevem.” (Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka [1848–1926] Holóssy István Brábkovi Františku, 2 dopisy z roku 1897 4 11, č. přír. 42/58. [Památník národního písemnictví.])

visszhangot váltott ki Budapesten.³⁷ 1899-ben elismert Petőfi-fordítóként³⁸ a Kisfaludy Társaság,³⁹ majd 1908-ban a Petőfi Társaság⁴⁰ is tagjává választotta.

Brábek több magyarországi beszámolót írt. Az elsőt a még a hatvanas évek végén, egyetemistaként, a nyári szünetben, tábori barátjával, Václav Kounic gróffal⁴¹ tett útjáról. 1874-ben adta ki *Procházky po Ubrách* (Séták Magyaror-

37 Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848–1926) Siklóssy László Brábkovi Františku, 9 dopisy z let 1903–1909 15 11, č. přír. 42/58. [Památník národního písemnictví.]

38 „Meg volt a Petőfi-matinée fényes sikerrel... Oly sok közönség volt, hogy már be kellett szüntetni a jegykiadást, mert hallatlan tolongás támadt... Sajnálom, hogy Ön és Vrchlický nem voltak itt, olyan ovatióban lett volna részük, a minőben talán még soha. Mikor Petőfi cseh fordításairól szóltam, és kiemeltam, hogy Brábek a ki Madáchunkat is lefordította, Arany Buda Halálát is, Jókainkat és most Petőfit fordítja író társával Vrchlickývel a nagy költővel és kitűnő műfordítóval... Mikor felmutattam a már megjelent I. köt. cseh Petőfit s jelentettem, hogy a II.ik kötet már kész, melyet követni fog a III-ik köt. s Petőfi prózai művei és így rövid idő múlva lesz teljes cseh Petőfink a mi derék barátainknak Brábeknek és Vrchlickýnek érdeméből, a kinek a magyar nemzet tartozik örök hálával... No hát uram én nem tudok számot adni arról a tapsról, éljenzésről, a mi ott volt. Csak annyit mondhatok, hogy rengett belé az épület s féltünk, hogy a karzatok leszakadnak. Mikor vége volt a matinénak s a közönség az ajtón ömlött ki száz és száz kéz nyúlt felém, kiáltoztak: éljen Vrchlický! éljen Brábek! éljen Ferenczy! (Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka [1848–1926] Ferenczy Jozsef Brábkovi Františku, 3 dopisy, 1 dopisnice z let 1908–1909 6 11, č. přír. 42/58. [Památník národního písemnictví.]

39 Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848–1926) Radó Antal Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1899 2 11, č. přír. 42/58.; Kisfaludy-Társaság Budapest Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1910, č. přír. 71/39. [Památník národního písemnictví.]

40 (Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka [1848–1926] Ferenczy Jozsef Brábkovi Františku, 3 dopisy, 1 dopisnice z let 1908–1909 6 11, č. přír. 42/58.; Petőfi-Társaság – Budapest Brábkovi Františku, 1 tisk z roku 1914, č. přír. 71/39. [Památník národního písemnictví.]

41 Kounic Brábekhez címzett, Tábor, 1869. április 29-én kelt leveléből megtudhatjuk, hogy az utat már évekkel korábban tervezték, és annak finanszírozásában és szervezésében Kounic gróf is szerepet vállalt.

„...co se týče financí, kladu Vám k nohama dispozice nad moji kassou, neboť mám šťastným rozením osud mimo peněz na cestu kreditní list na Escomptbank v Pesti, dostupující keclu na více než dve takové cesty... Rozhodněte se tedy pro dvoji program:

A.) Přijet co nejdřív do Tábora stuntopede kdyby Vám Tábor byl nemilým, tedy na nějaký punkt mezi Tábor–Budejovicemi a dát mi hned vědět, kam se mám dostavit. V těch dvou pádech bysme vyšli na cestu ihned a vrátili se do září do Kunince.

B.) Druhý program byl by, odložit cestu až do Kuninecké slavnosti, tak že bychom zrovnu s vyletníky z Prahy vyjeli v cestu vykonavše se do 15 října k inskriční vrátili. Já bych od té doby žil vědě a psal explicky v Praze neb kdekoliv jinde. Ten program zasluhuje doporučení zvláště prteli v Praze jinak také proto 1. Bude v Táboře mezi 15–30 srpnem odvod, k němuž se budete musit dostavit 2. Nepůjdeme horkem, které už zde v Táboře je pro pesy než pro lidi 3. Přijdeme na vinobraní 4. Máme do 15 října více času.”

(„...ami a pénzügyeket illeti, az Ön lábai elé helyezem a kasszám feletti rendelkezést, hiszen szerencsés születésemből fakadó sorsomból, az útiköltségen túl a pesti Leszámtoló Banknál is van hitellevellem, ami több, mint két ilyen útra elegendő... Válasszon tehát a következő két program közül:

A.) Minél előbb Táborba jön, de amennyiben Önnek Tábor nem felelne meg, akkor egy Tábor és Budejovice közötti pontba és rögtön a tudtomra adja, hová kell eljutnom. E két esetben azonnal útnak indulunk, és szeptemberben térünk vissza Kunincébe.

szágon) címmel.⁴² Következő utazását 1873-ban tervezte, a Svatobor támogatásával.⁴³ Egy évtizeddel később ismét megfordult a magyar fővárosban, és erről is fennmaradt írásos visszaemlékezése is. Az 1885. évi magyar ipari és mezőgazdasági termékeket bemutató országos kiállításra különvonton mintegy ezer embert kísért Budapestre a kolíni, chrudimi és pardubicei gazdasági egyletek szervezésében,⁴⁴ akiknek a várost bemutató útikönyvet és kis magyar nyelvkönyvet is összeállított.⁴⁵ A kiállításra érkezőket a pesti csehek is nagy lelkesedéssel fogadták. Brábek Budapest-útikönyvének rövid, illusztrált kivonata a *Zlatá Praha* (Arany Prága) című lapban is megjelent folytatásokban.⁴⁶ Utoljára 1893-ban tervezte fényképekkel illusztrált útleírás kiadását a Josef Lerch cseh

B.) A másik program az utazás elhalasztása lenne a kunincei ünnepekig, és így a prágai kirándulókkal indulhatnánk ismét útnak, amit október 15-ig bevégezve visszatérnénk. En ettől kezdve a tudományok élnek, és példázatok irnák Prágában vagy bárhol máshol. Ez a program prágai barátom ajánlásának inkább megfelel, már csak azért is, mert 1. augusztus 15. és 30. között Táborban sorozás lesz, amelyen muszáj lesz megjelennie, 2. nem megyünk forróságban, ami itt Táborban inkább a kutyáknak, mint az embereknek való, 3. megjövünk a szüretre! Október 15-ig több időnk van.”)
Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka č. 49; Kaunic Václav Brábkoví Františku č. přír. 42/58. Památník národního písemnictví.

42 *František Brábek*: Procházky po Uhrách. v Praze, Urbánek, 1874.

43 „Poněvadž provedení těchto snah vždy intensivnějšího studia maď. jazyka i poměrů literárních vyžadují o mně se hmotných prostředků nedostává, ba, mnohdy mi s trpkým nedůstatkem zápasiti jest a poněvadž bych též rád vykonal ještě jednu cestu do Pešti, abych tam v osobním styku s některými literáty bezprostředně o různých u nich domácích poměrech literárních zkušenosti nabyti mohl, prosím Slavný výbor, by prosbě mé o nějakou podporu blahosklonně vyhověti ráčil.”

(„Mivel e törekvések megvalósításához a magyar nyelv és a magyar irodalmi viszonyok állandó intenzív tanulmányozása olyan anyagi eszközöket követel meg tőlem, amelyekkel nem rendelkezem, sőt gyakran keserű nélkülözéssel küzdök, és mivel szívesen tennék még egy pesti utazást, hogy ott egyes irodalmárokkal személyes kapcsolatban az ottani különféle irodalmi viszonyokról tapasztalatot szerezhsek, kérem a jeles Bizottságot, kérésemre szíveskedjen támogatási kérelmemnek kegyesen helyt adni.”)

Svatobor, Brábek, František Svatoboru, 1. dopis z 18.3.1873. 4 11 Památník národního písemnictví.

44 *Marcella Husová*: Cseh–magyar kapcsolatok a századfordulón. A magyar irodalom sorsa Csehországban 1890 és 1918 között. In: *Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh–magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Szerk. Berkes Tamás. Bp., Osiris, 1998. 59. Az utazásról a kolíni járási főnök részletes beszámolót küldött a helytartóságnak. (Okresní hejtman v Kolíně oznamuje presidíu místodržitelství, že zemědělský spolek v Kolíně uspořádá spolu se zemědělskými spolky v Chrudimi a Pardubicích výlet na zemskou výstavu v Pešti. PM 1881-90 11/1/2 kart. 1758 [1885] [Státní ústřední archiv].)

45 *František Brábek*: Průvodce k výletu do Pešti, pořádanému Hosp. Spolky v Chrudimi, Kolíně a v Pardubicích ve dnech 18.–20. července 1885, s malou naukou maďarské řeči. Kolin, J. Pak, 1885.

46 *František Brábek*: Budapešť I–III. In: *Zlatá Praha* 1885, č. 37, 544–546; č. 38, 559–560; č. 39, 571–574.

földbirtokossal és íróval⁴⁷ tett budapesti, illetve erdélyi látogatásáról, de ez a munka sosem jelent meg.⁴⁸

A Petőfi életének színtereit bejáró Jan Neruda 1860-as évek végén keletkezett leírásai először a korszak legfontosabb cseh nyelvű lapjában, a *Národní listy*ben jelentek meg⁴⁹ legendássá vált tárcái között, majd 1910-ben önálló kötetben is.⁵⁰ Útleírásai között előkelő helyet foglalnak el a magyarországiak.

A Magyarországról kedvező képet közvetítő útleírások tematikájában fontos helye van a magyar tudományosság és az irodalom méltatása mellett a tájésközlésnek és a magyar nemzeti fejlődésnek.⁵¹ A magyar tudományosság elismerése mindenekelőtt Brábek munkáiban jelenik meg. Budapest bemutatásakor ismertette a Magyar Tudományos Akadémiát és a hasonló cseh intézmény mintájául is szolgált Magyar Nemzeti Múzeumot. Részletesen leírta a Nemzeti Múzeum és az Akadémia épületét, alapításának történetét, tevékenységét, tagságát, könyvtárát, képtárát.⁵² Jan Neruda bevezetőjében a magyar irodalom barátjaként Petőfi költészetére és a Szózatra utalt.⁵³

A magyar táj, a betyárromantika és a magyar előkelőségek életének bemutatása sok helyen megjelent az útirajzokban és a cseh szépirodalomban is.⁵⁴ A magyar tájésközlést Brábek mutatta be a legkifejezőbben az akadémiai képtár kapcsán. Véleménye szerint ezt Markó Károly képviseli tájképeivel a magyar nemzeti festészetben, olyan erővel, ahogyan Petőfi jeleníti a magyar nemzeti irodalomban:

47 Josef Lerchnek, aki valószínűleg inkább az utazás anyagi feltételeit biztosította, egyetlen munkája egy cseh és német gyógyszerészeti szinonimaszótár volt (*Josef Zdeněk Lerch: Pharmaceutisches Handlexicon. Synonyma in lateinischer, deutscher, böhmischer und polnischer Sprache. Für Apotheker, Aerzte und Drogisten. Příruční slovník lékárnický. Synonyma latinská, česká, polská i německá. Pro lékárníky, drogisty, jakož i přátely věd přírodních vůbec.* Prag, Wiesner, 1890.) Minden bizonnyal ennek készítésekor került kapcsolatba a szótárírásban jártas Brábekkel.

48 Brábek látogatásról ekkor már szinte az összes budapesti lap beszámolt. Külföldi tudósok Budapesten. In: Egyetértés, 1893. június 26. 6., Érdekes vendégek Budapesten. In: Pesti Hírlap, 1893. június 26. 11., Érdekes vendégek Budapesten. In: A Nemzet, 1893. június 26. 5., Cseh barátaink Budapesten. In: Budapesti Hírlap, 154. sz., 1893. június 26. 7., Cseh írók a fővárosban. In: Fővárosi Lapok, 1893. június 26. 8., Érdekes vendégek Budapesten. In: Nemzeti Ujság, 1893. június 26. 6., Interessante Gäste. In: Neues Pester Journal, 1893. június 26. 6., Interessante Gäste in Budapest. In: Politisches Volksblatt, 1893. június 26. 8., Ausländische Gelehrte in Budapest. In: Pester Lloyd, 1893. június 26. 8.

49 A *Národní listy* 1869. április 9., 14., 16. és 17. számában.

50 Jan Neruda: Pešťské listy. In: *Obrazy z ciziny. Výbor z fejetonů.* Praha, Topič, 1910. 419–432.

51 Mészáros Andor: Csehek magyarokról. In: *Magyar Napló*, 1(2007) XIX. évf., 49.

52 František Brábek: Procházky... i. m. 53–55.

53 Neruda: i. m. 428.

54 A magyar puszták képe, a betyárromantika már a század elejétől jelen volt a cseh irodalomban. Legismertebb példái Jan Erazim Vcel *Poslední orebita* (Az utolsó orebita) (1828), illetve a cigányprimásról szóló *Cikán houslista* (Cigányhegedűs) (1847) című műve. Bedřich Schwarzenberk *Haburák* című romantikus regénye a pusztai betyár életét mutatja be. (*Pražák: Cseh–magyar párhuzamok.* i. m. 83–84.)

„Senkinek sem sikerült a magyar tájakat oly hűen és oly bájos színekkel ábrázolni, mint Markónak. Azok a hatalmas síkságok, a Tisza szűk partjai és különösen a tágas sztyeppék, azúrkék éggel és aranyárga homokkal, amelyen csikós száguld keresztül barna lován és mindezt valamiféle melankólia lengi be, ami az egyébként heves magyarokon eluralkodik, és amit e festőnek olyan ecsettel sikerült ábrázolni, hogy az ember csodálkozva áll a festményei előtt, körülnézve, hogy valóban a képtárban van-e, vagy ott kinn, a sűrke Tisza partján.”⁵⁵

Brábeknél és Nerudánál inkább kedvező véleményekkel találkozhatunk a magyar nemzeti fejlődésről. Magyarország és a magyar főváros magyar jellegűvé válásának folyamatát nem tartják egyértelműen negatív folyamatnak, érezhetően inkább irigylésre méltó példának a kétnemzetiségű Prága, illetve más cseh városok számára.

E leírásokban természetesen jelenik meg, hogy a főváros többnemzetiségű, de a magyarság térnyerése is. A magyarság már kizárólagosságra törekszik a sajátos „... az európai Jenki, nyurga, csontos, vékony nyakú, de erős bajszerű”⁵⁶ embertípust kialakító sok nemzetiséggel, elsősorban a németekkel és a szlováksággal szemben, de még nem dőlt el a város magyar jellege. „...számos azonban a szláv és a német elem is, ami itt a magyar elemmel érintkezik, elmosza annak tiszta nemzeti jellegét, ami ugyan a szó szoros értelmében soha nem is volt neki, és amire azonban most erőteljesen törekszik. Arról, hogy ez milyen gyorsan sikerül neki, vagy sikerül-e neki egyáltalán, itt nem szólhatunk, a fajok harca elkeseredett és e kérdésről csak a jövőben születik döntés.”⁵⁷ Sőt, Brábek egyenesen úgy véli, „mindenki, aki azt hiszi, hogy Pest az ország fejeként hű tükre annak, melyben a magyar elem jellege és egész különleges természete a leginkább tükröződik, nagyon téved; ha a magyar legeredetibb oldaláról akarod megismerni, hogy hogyan él, érez és gondolkodik, ülj fel a vonatra és siess messze, az ország belsejébe, Debrecenbe, a pusztá és a cigányzene városába, ahol a csárdás még

55 „Nikdo nedovedl krajiny uherské tak věrně a tak půvabně barvami vyličiti jako Markó. Ty velké roviny, ty nízké břehy Tisy, zvláště pak ty rozlehlé stepy s oním lazurovým nebem a zlatožlutým pískem, přes které čikóš pustý na snědáku svém uhání, a to vše pokryto jakousi melancholií, kteráž veškerou jinak prudkou povahu Maďarů ovládá, dovedl malíř tento takovým štětcem vyličiti, že člověk stane udiven před obrazy jeho, rozhlížeje se, zda-li je skutečně v obrazárně nebo tam venku na břehu šedé Tisy.” (*František Brábek: Procházky... i. m. 55.*)

56 „...evropský Yankee, vytáhlý, kostnatý, s tenkým krkem, silným ale vousem.” (*Neruda: i. m. 421.*)

57 „...mohutný však živel slovanský a německý, který se zde s živlem maďarským stýká, stírá a ní onen čistý ráz národní, kteréhož sice v přísném slova smyslu nikdy neměla, jehož se však nyní úsilně domáhá. Jak brzy se jí to asi podaří, neb podaří-li se jí to jednou vůbec úplně, o tom nelze zde mluvit, – zápas plemen jest křečovitý, a rozhodnutí jeho jest otázkou doby příští.” (*František Brábek: Procházky... 50.*)

egy tapodtat sem engedett a modern négyesnek, ahol a csikós még vidáman fütttyent a szürkéjének, »ami a villám barátja«.»⁵⁸

Budapest még fejlődésének elején tart, és jó időnek kell eltelnie, amíg a magyar lakosság eléri az őt megillető pozíciót, Pest viszont már ma is a nemzeti értelmiség központja, irodalmi és politikai műhelye. A feszültségek is leginkább a közigazgatás magyar jellegűvé tételében nyilvánulnak meg. »A magyar nem féltékeny egy idegenre sem, aki ipart vagy művészetet űz mellette; a hivatalban azonban maga mellett vagy maga felett senkit nem tűr meg.«⁵⁹

A magyar nemzeti fejlődés kimenetele azonban nem kérdéses, »a magyar ugyan érzi, hogy még nem a világ ura, de a legkevésbé sem kételkedik abban, hogy a legrövidebb időn belül az lesz.«⁶⁰ Neruda a kívülálló ironikus szemléletével nézve inkább cinikusan, mint felháborodva, sőt némi irigységgel ábrázolja a magyarság fejlődését. A magyarok a magyarosítást Istenen kezdték, aki szerintük nem is törődik senki mással, csak a magyar nemzet fiaival. Magyaros szakállal ábrázolják, ahogyan a többi bibliai alakot is: »Láttam egy kőreliefet egy házon, és az első pillanatban meg voltam róla győződve, hogy azt ábrázolja, hogyan megy három huszár a kivégzésre, de a Háromkirályok voltak, és Betlehembe mentek. Ha Szent Márton Magyarországon jót szeretne tenni, a köpenye helyett a dolmányát kellene megosztania...«⁶¹

A magyar »nem számolja »hányan vagyunk?«, hiszen meg kéne döbbsennie, hanem körülnéz és így szól: »Ezek mind a mieink lesznek!«,»⁶² és ahogyan a szlovák Tátošíkból magyar Táltost tudott faragni, »...már azt gondolja, hogy maga a szlovák is átnyergel magyarnak és utána az összes többi nemzet is. Adjon az Isten nekünk hasonló büszkeséget és bizakodást!«⁶³ A város magyarrá válása a magyar lakosság lelkiismeretes igyekezetén is múlik. Budapesten mindenhol a magyar nemzeti jelképek, a címer és a nemzeti színek láthatók, a fekete-sárga

58 „Kdokoliv se domnívá, že jest Pešť jako hlava země věrným zrcadlem, v němž se ráz a celá ta zvláštní povaha živlu maďarského nejlépe zračí, mylí se velice; kdo chce seznati Maďara z jeho nejpůvodnější stránky, jak žije, cítí a myslí, sedni na dráhu a spěchej dále do vnitř země, do Debrecína, do onoho města pustý a hudby cikánské, kde čardáš ještě nepopustil ani píde půdy moderní čtverylce, a kde si čikóš ještě vesele zahvízdne na svém síváku, »jenž jest s bleskem spřátelen.«” (Uo. 50.)

59 „Maďar není řevniv na žádného cizince, provozuje-li si vedle něho své řemeslo nebo své umění; v úřadu jej však vedle sebe nebo nad sebou nikdy nestrpí.” (Uo.)

60 „Maďar cítí sice, že ještě není pánem světa, ale nepochybuje ani dost málo, že jím velmi brzy bude.” (Neruda: i. m. 428.)

61 „Viděl jsem kamenný reliéf na jednom domě a byl jsem v prvním okamžiku přesvědčen, že se tu znázorňuje, jak jedou tři husaři na eksekuci; zatím to byli bibličtí Tři králové a jeli do Betlema. Chce-li sv. Martin činit v Uhrách dobrodini, musí místo pláště rozdělovat dolman” (Uo. 429.)

62 „On nepočítá »kolik je nás?« musil by ustrnout; ale rozhlídne se kolem a praví: »Ti všichni budou naši!«” (Uo. 428.)

63 „...takž myslí již, že také Slovák samého předsedal na Maďara a po něm že předsedlá národy jiné. Dej nám pánbůh podobnou pychu a důvěru!” (Uo. 428.)

császári zászlót csak Budán ismerik és ott is csupán akkor, amikor a király a várban tartózkodik. A cs. k. jelzés már csak a dohányüzleteken látható. Az összes utca és tér neve a magyar történelemről és jelentős személyiségeiről tanít.⁶⁴

Neruda részletesen szól a pesti nem magyar nemzetiségek életéről is, akiket e folyamat – Neruda szelíd erőszaknak látja – lassan, de biztosan a magyar nemzet részévé kíván tenni. A nem magyar nemzetiségek helyzetét a Lánchíd nyelv nélküli kőoroszlánjaival érzékelteti.⁶⁵ „Átmész a Lánchídon, és mögötte rögtön meglátod a »népszínházat«, amelyben az itteni sváb lakosságnak játszanak – magyar nyelven... Pesten ugyan áll egy német színház, de minél gyorsabban le kell bontani, hogy »nyerjenek egy teret«, engedélyeztessenek, aztán egy másik építkezést!”⁶⁶ E folyamat részének tekintti, hogy a nem magyar művészeket is magyarosítják, a képtárakban a magyarországi szláv művészeket magyarként állítják ki.

A munkaerőhiány miatt folyamatosan érkeznek a munkalehetőséget bőségesen kínáló városba a nem magyarok, és mindig találnak is munkát. A korabeli magyar főváros számukra a lehetőségek tárházát jelenti. Az ide érkező más nemzetiségűek előtt számtalan karrierlehetőség és vállalkozási alkalom tárul fel. Példaképpen a budapesti csehek és németek sikeres vállalkozásainak bemutatásával találkozhatunk. „A cseh munkást nagyon keresik, és jól megfizetik: egy cseh mesternek a város központjában van forgalmas, jövedelmező üzeme, cseh vendéglős is van mindenfelé, még a közkedvelt Városligetben is van egy jó hasznot hozó étterem. Az oly változatosan alakuló élet során egyesek meglehetősen különösen tesznek szert jólétre. Egy bizonyos vendéglős, egy sváb úgy tett szert félmillióra, hogy a vendégeket mezítláb szolgálta ki. Amikor már valamennyit összeszedett, eszébe jutott, hogy vesz magának cipőt – a vendégek viszont elmaradtak, és a szerencsétlen ismét gyorsan levette a cipőjét. A szomszédja »a szomszéd mezítlábas vendéglőshöz« nevet tette ki cégérnek, és neki is jól megy.”⁶⁷

A szerbségnek is nagy tekintélye van a magyarság előtt. Jó kereskedőknek tartják őket, sok a pénzük, és üzleteikben a magyar nyelvet használják, hogy konkurálhassanak a magyarokkal. A románok, akik a magyarság ádáz ellenségei,

64 Uo. 429.

65 Uo. 429–430.

66 „Přejdi řetězovým mostem a vidíš hned za ním »divadlo pro lid,« v němž se hraje tamějšímu švábskému obyvatelstvu – v jazyku maďarském... V Pešti stojí sice posud divadlo německé, ale má se co nejdřív zbořit, »aby náměstí získalo« – zadávejte si pak o staveniště jiné!” (Uo. 429.)

67 „Český tovaryš je velmi hledán a placen, český mistr má uvnitř města živý, výnosný závod, český hospodský všude, i v oblíbeném Městském lesíku, výnosné restaurace. V životě tak různě kypícím někdy mnohý dost divnou cestou dochází blahobytu. Jistý hospodský, Šváb, stal se půlmilionářem, že obsluhoval hosty – bos. Když už tak něco měl, napadlo mu koupit sobě boty – ale hostů ubývalo a chytrák honem se zase zul. Jeho soused vyvěsil si firmu »u souseda bosého hospodského« a daří se mu také.” (Uo. 420.)

a magyarokhoz hasonlóan nagyon büszkék a nemzetükre, így ők is tiszteletet vívnak ki.⁶⁸

Neruda kifejezetten méltatja a Pesten élő csehek lelkes nemzeti érzését. Véleménye szerint ők már az új nemzedéket képviselik. Mivel nemzeti érzésüket a magyaroktól tanulták, ez az új nemzedék még meg sem jelent Csehországban, hiszen a kalauz ott még németül jelzi Poděbradyt, az utolsó cseh nemzeti uralkodó, Podjebrád György családi fészket. De ha a magyarok példáját fogják követni a csehek, mindez meg fog változni. „Mikor húsz évvel ezelőtt először utaztam vasúton, hallottam, ahogy a kalauz kiabál: »Bodeprat – ajne minutn!« és úgy gondoltam, hogy ennek így kell lennie. Most újra hallottam: »Bodeprat – ajne minutn!« és arra gondoltam... fogunk majd valamikor nemzeti freskókat festeni! A pesti Vigadó termében láttam egy freskót arról, hogy Mátyás király hogyan győzte le egy lovagi tornán Holubár cseh lovagot. A festett cseh válaszból azonban nem lesz hiány, hiszen elődeink is már sokat megfestettek.”⁶⁹

Nerudánál a nem magyar nemzetiségekkel kapcsolatban egy helyen találkozhatunk egyértelműen negatív értékeléssel: a Felföldről érkező szlovák munkások mindennapi életének bemutatásakor. Számukra a boldogulás Budapesten a vadnyugathoz hasonló nehézségekbe ütközik. Különösen a hatóságok öncélú ellenségeskedésével nehéz megküzdeniük: „Az Újpestre, a várostól északra, a Duna mentén fekvő és a gőzhajók téli kikötőjéről híres falu felé vezető országúton történt. A rossz országút mellett lóvasút fut, és az út dombjába a pandúrok beásták magukat, mint az ürgék, istállót ástak ki maguknak, és deszkával bélelték ki. Innen figyelték, ki jár az országúton, és valóban – azonnal felfedezték, hogy itt jön egy jó szlovák, megállították, felmásztak a kocsijára, és az összes szénáját összeszedték a lovaiknak. Pofonnal csak megfenyegették, nem adtak neki, így a szlovák sovány kancájára csapott, és könnybe lábadt szemekkel tovább állt.”⁷⁰ A szegénységben élő szlovák munkások elkülönülnek a város lakosságától. Vasárnap a rakparti kenyérpiacra „Érkeznek a szlovák munkások Pestről és környékéről, és a hátán visz innen magának és családjának egy egész hétre való

68 Uo. 430–431.

69 „Když jsem jel před dvaceti lety poprvé po železnici, slyšel jsem konduktora volat: »Bodeprat – ajne minutn!« a myslil jsem tenkrát, že to tak musí být; nyní jsem zase slyšel: »Bodeprat – ajne minutn!« a myslím si... až budu někde malovat národní fresky! Viděl jsem v redučním sále peštském fresku, jak král Matyáš na sedání přemohl českého rytíře Holubára. O malovanou odpověď českou nebude přec žádná nouze – vždyť naši předkové tolik jich zmalovali!” (Uo. 432.)

70 „Bylo to na silnici do Nové Pešti, vesničky to severně od města na Dunaji ležící, zajímavé svým zimním přístavem pro parníky. Běží tam podél špatné »zemské« silnice koňská dráha a v úbočí silnice té vryli se panduři jako syslové, vyhrabali si maštal a zabežnili prkny. Dávají zde pozor na to, co po silnici jezdí, a vskutku – ihned spozorovali, že tu jede dobrý Slováček, zastavili ho, vlezli mu na vůz a pobrali pro své koně všechno jeho seno. Fackami mu jenom pohrozili, nedali mu jich, neboť Slováček prásknul do hubených svých kobyľ a jel se zaroseným zrakem dál.” (Uo. 419.)

nyomorúságos élelmet. Kilencre már mindennek vége, a szegényes fehér kabátok eltűnnek, és már az érkező dámák szőrmebundái susognak.”⁷¹

A Felföldről érkezett szlovák rakodómunkások viszont ahelyett, hogy új kabátot vennének keresetükből, inkább drága borozókba járnak.⁷² Neruda pesti sétája során sok tapasztalatot szerzett a főként egyszerű munkából élő, többnyire a Duna-parton, a Monarchia Trieszt után a második legnagyobb kikötőjében a hajókat rakodó szlovákokról. Szlovák szót egyre ritkábban hallani a városban, többnyire már csak ezek az egyszerű munkások beszélik anyanyelvüket. A pesti szlovákok száma csökken, a szlovák családok azonban Neruda szerint Pesten nem elmagyarosodnak, hanem inkább elnémetesednek. Szülőföldjükön, vidéken, jobb a helyzet, ott a szlovák nép „a szlovák lobogó alatt szépen gyarapodik”.⁷³

A szlovákság helyzetéről Brábek könyvében is sok szó esik. Bécsből gőzhajóval érkezve Dévénynél megemlékezik ugyan a magyarországi szlávokról, a nagymorva államról, de a Budapesten kívül élő szlovákság mégis csupán érdekességként jelenik meg leírásában, elsősorban ruházatuk részletes bemutatásában. „A szlovák általában széles karimájú kalapot és szőrtelen kabátot visel, aminek csak a külső oldala van tarka virágokkal vagy arabeszkekkel kivarrrva. A magyar általában tollat tűz a kalapja mögé, a szlovák művirágot. ...Összességében azt figyeltük meg, hogy az itteni szlovák nők mind testalkatukra, mind arcuk szépségére nézve kiemelkednek a magyarok közül.”⁷⁴

A problémák közül egyedül a nyelvhasználat merül fel. Pozsonyról megállapítja, hogy minden szlovák beszél magyarul, és ugyanez volna itt elvárható a magyaroktól is, de sajnos hiába. Erősen hiányolja a szlovákság csehországi támogatását, bár szerinte őt Csehországban magyarónnak tartják, mégis hitetlenkedve kérdezi, nincs-e elég felesleges könyve a cseh maticének, hogy néhányat a szlovákságnak is elküldjenek.⁷⁵

A magyar nemzeti fejlődés értékelése a hatvanas évek második felében még egyértelműen pozitív. „Ha szerény ciszlajtán külföldiként lépsz a magyarok új, 1867-es kiadású büszke társadalmába, ahol minden bortól pirosuló arc oly elégedetten és győztesen néz körül, titokban átkozni kezded sorsodat, hogy a Lajtán túl jöttél a világra, bekuporodsz egy sarokba és – egy kis melengető

71 „Přichází slovenský dělník z Pešti a vůkolí a odnese sobě a rodině odtud na zádech bídné potrawy na celý týden. Do deváté je po všem, chudá bunda bílá zmizí a zašustí hedvábný šat procházejících se dam.” (Uo. 427.)

72 Uo. 420.

73 „pod slovenskú zástavú pekne jich pribývá” (Uo. 430.)

74 „Slováci nosí obyčejně klobouk se širší střechou a nehuňaté bundy, kteréž jen na vnější straně pestrými květinami neb arabeskami prošity bývají. Za kloboukem mívá Maďar obyčejně péra, Slovák umělé kytice .. Celkem zde jsme pozorovali, že Slovačky zdejší i co do postavy i co do krásy obličeje daleko vynikají nad Maďarky.” (*František Brábek: Procházky... 20.*)

75 Uo. 16–21., 68–69.

palugyiai borocska mellett – átadod magad a beletörődésnek, a sztoikus filozófia rendszerének gyógyító erején elmélkedve.”⁷⁶

A hetvenes évek végétől ez az elnéző, kedvező kép jelentősen megváltozott. A cseh közvéleményben a század végére általánossá vált az erőszakos magyarosítás. A hatvanas évek képe a lendületes, a csehek számára példaértékű magyar nemzeti fejlődésről azonban teljesen nem tűnik el. Még az első világháború előestéjén is találkozhatunk vele például Alfred Mayer *Hungarica. Rub a líc Uher* (Hungarica. Magyarország színe és fonákja)⁷⁷ című munkájában. Mayer szintén csak idő kérdésének tekinti a város teljes elmagyarosodását. A budapesti viszonyokat érezhetően irigykedve, neheztelés nélkül veti össze a prágaiakkal. Az utcákon sokkal kevesebb német szót hall, mint Prágában. Pesten még az is, aki csak németül tud vagy akar beszélni – hiszen háromszor annyi német, régi zsidó család, budai német iparos él itt, mint Prágában – észrevétlenül és halkan teszi, Prágában viszont igyekszik a cseh beszédet túlkiabálni. „...prágai boltosaink értelmetlen szokása,... hogy a vásárlónak, aki belép a boltba, nem köszönnek, inkább megvárják, melyik nyelven teszi ő... Pesten, Pozsonyban, Temesváron és más magyarországi városokban, ahol szintén élnek németek, viszont nem vár a kereskedő a köszönésre, inkább teljesen természetesen magyarul köszönti az ismeretlen vásárlót. Ha a vásárló szintén így köszön, ezen a nyelven folytatja a társalgást, ha pedig németül, akkor mindenféle bocsánatkérés nélkül, egyszerűen németül. Ha azonban a boltos a vásárlót egyáltalán nem üdvözlölné, ahogyan az nálunk történik, ezt Magyarországon udvariatalanságnak, modortalanságnak tekintenék és könnyen megeshetne, hogy a vásárló megsértődne, és szó nélkül elmenne.”⁷⁸

A város német múltjára több dolog is emlékeztet, például a cégtáblák. Többségük már eltűnt, nincs német iskola, színház a városban, német egyeslet pedig csak egy, az ártalmatlan „*Eintracht*”.⁷⁹

76 „Vstoupíš-li jako skromný cislajtánský cizineček do hrdé společnosti Maďarů z nového vydání roku 1867, kde každá tvář, vínem ozářená tak spokojeně a vítězoslavně po okolí svém se rozhlíží, počneš potajmu klnouti svému osudu, že tě vysadil na světlo boží před Litavou, schoulíš se do koutečka a poddáš se při zahřívavém vínečku palugyaiském své resignaci, přemýšleje o léčivém filosofickém systému stoiků.” (František Brábek: Procházky... i. m. 18–19.)

77 Alfred M. Mayer: *Hungarica. Rub a líc Uher*. V Praze, ed. Grégr, Český čtenář kniha 20., roč. V., sv. 2. 1913.

78 „...pošetilý zvyk našich pražských obchodníků, ...že kupujícího, vstoupivšího do krámu, nepozdraví, nýbrž čekají, až jakou řečí začne on... V Pešti, Prešpurku, Temešváru a jiných uherských městech, kde žijí též Němci, nečeká obchodník teprve na pozdrav, nýbrž pozdraví neznámého kupujícího zcela přirozeně po maďarsku. Poděkuje-li kupující též tak, pokračuje rozhovor jazykem tímto, poděkuje-li však německy, mluví se pak bez jakýmkoliv dalších omluv nebo výmluv prostě po německu. Kdyby však obchodník kupujícího vůbec nepozdravil, jako děje se to u nás, pokládalo by se to v Uhrách za nedvořilost, za nezpůsob a mohlo by se snad státi, že by se kupující urazil a beze slova odešel.” (Uo. 37.)

79 Uo. 7–8.

3.2. Magyarország, Budapest fejlődésének képe

A kiegyezést követően a cseh közvélemény egyre intenzívebb érdeklődéssel fordult Magyarország felé, egymást követték a beszámolók, útirajzok a Monarchia magyar feléről. Egy részükben ismétlődtek a magyarokról kialakított sztereotípiák, de a beszámolók többsége már a gazdasági fejlődésről szólt. A dinamikus erősödő magyar gazdaságot, az épülő magyar fővárost a cseh leírások kezdetben érdekességgként, néha példaként mutatták be, később azonban már jövőbeli vetélytársként ábrázolták.

A magyarhoni cseh beszámolók száma és közvélemény-formáló ereje különösen a 19. század utolsó harmadában nőtt meg, mivel a közlekedési lehetőségek, a vasút rohamos fejlődésének köszönhetően rendkívül könnyűvé vált az utazás, és egyre többen látogattak a cseh országrészekből a Birodalom Lajtán inneni területére. Annál is inkább, mivel a dualizmus korában a cseh közvélemény egyre fokozódó figyelemmel kísérte a gyors magyarországi fejlődést.⁸⁰ E korszakot azonban az élenkülő érdeklődés és a közeledési kísérletek ellenére a fokozatos elhidegülés⁸¹ jellemezte.

Sok szerzőnél találkozhatunk a pesti nem magyar nemzetiségek, első helyen a pesti szlovákság sorsának bemutatásával. A nemzetiségi viszonyok leírásakor már fontos szerepet kapott a város magyar jellegűvé válásának bemutatása is. Összehasonlították a prágai és a csehországi helyzettel, és kiemelték a pesti németiséget.⁸²

Sok leírásban találhatók a magyarokról korábban kialakított romantikus sztereotípiák és a magyar főváros történeti múltjának érdekességei, mindenekelőtt a cseh közvélemény számára egzotikumnak számító római kori, illetve török emlékek leírásával.

80 A 19. század elején a csehek Magyarország-képét még nagymértékben a cseh országrészekbe irányuló magyarhoni közvetítés alakította. Egyrészt a magyarországi protestáns egyházak segítségével a cseh, elsősorban a morvaországi egyházak újjáélesztésében, a nagyszámú magyarországi lelképásztor tevékenysége a cseh országrészekben, illetve a magyarországi irodalom nemegyszer szlovák nyelvi környezetből kiinduló közvetítés révén elért, rendkívüli mértékű népszerűsége. (Richard Pražák: A református magyar értelmiség Cseh- és Morvaországban a cseh nemzeti megújulás kezdetén. In: *Richard Pražák: Cseh-magyar történelmi kapcsolatok. Történeti, irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.* Bp., Korma, 2001. 74–113.; Husová: i. m.)

A 19. század első valódi, csehországi utazó tollából született útleírása Joachim Šternberg beszámolója volt, 1807-ből a felföldi bányavárosokból és Pestről. E munkában találkozhatunk először a század derekáig szinte minden műben megjelenő sztereotíp, kedvező véleménnyel a magyarországi tudományosságról és a magyar alkotmányról. (*Sárkány: i. m.* 28–29., 32–34.)

81 Az államjogi kérdések mellett jelentős szerepe volt ebben a cseh művelődésben ekkoriban rögzülő, a magyarokkal ellenséges sztereotípiáknak is. Ilyen volt például a František Palacký történeti művéből származó toposz a magyar honfoglalásról, illetve II. Ottokár közép-európai államközösségének bukásáról. (*Rátz Kálmán: A pánszlávizmus története. Kisebbségkutatás Könyvek.* Bp., Lucidus, 2000. 112.)

82 *Mészáros Andor: „Tú jede dobrý Slováček...”* A Duna vallomása. i. m. 461–462.

„Amerikai módra!” Ezzel a később másoknál is gyakran felbukkanó meghatározással kezdődik Neruda legfontosabb írása Budapestről, az 1869. évi *Pešťské listy* (Pesti levelek). Az amerikai stílus nem feltétlenül jó értelmű, inkább némi ironia a magyar viszonyok vadnyugatias jellegére. „Amerikai módra!» gondolod látva a vasúton utazókat revolverrel és késsel az övükben, »Amerikai módra!» mondja az idegen, hallva a mozgalmas magyarországi választásokról, »Amerikai módra!» örvendezik a magyar, Pest gyors növekedésére emlékeztetve, amelynek, ahogy mondogatják, »magyar mázzal bevont világvárossá» kell válnia... De máshogyan is amerikai, ne járj éjszaka egyedül, ne járj a romok körül, és mindig jót tesz a pénztárcádnak, ha van mellette revolver.”⁸³ Neruda azonban szinte az egyetlen, aki útirajzaiban hangsúlyosan jelenítette meg a város árnyékos oldalait, a sáros utcákat, a bűnözést, a hivatalok nemtörődömségét és a rosszul öltözött városlakókat,⁸⁴ ugyanakkor a nagy gazdagság és a szemet szűrő szegénység egymás mellett élését. „Mintha New York-i beszámolót olvasnál a gazdag Broadwayről és szegényes környékéről.”⁸⁵

Budapest amerikai jellegű fejlődésének a magyar közvéleményben is kialakult képe ezután toposzként jelenik meg a cseh útleírásokban, pozitív jelzőként, a dinamikus ütemű változások jellemzőjeként. Brábek így mutatja be a város építészeti fejlődését: „A múlt században Pestnek főként csak földszintes házai voltak, egyemeletesek csak I. Ferenc császár idejében épültek, kétemeletesek pedig az 1858-as nagy árvíz után. 1867-et követően – amikor Magyarország elnyerte politikai függetlenségét – kezdődött a monumentális építkezések korszaka... Az utóbbi tizennyolc évben Budapest, úgy mondanánk mintegy »amerikai« gyorsasággal, fejlődött fel középkategóriájú városhoz az európai nagyváros szintjére. Még tizenöt évvel ezelőtt a Duna szabályozatlan partok között folyt a Magyar

83 „Po ameríkánsku!» myslíš si vida na železnici cestující s revolvery a noži v pasu –; »po ameríkánsku!» pronese se cizinec slyše o živých volbách uherských –; »po ameríkánsku!» libuje si Uher vzpomínaje rychlého vzrůstu Pešti, jež musí se stát »městem světovým s náterem maďarským«, jak povídají... Aby ale bylo i jiné po ameríkánsku – nechod sám v noci, nechod kolem zbořeníšt a bude vždy dobřeportmoné, budeli vedle něho revolver.” Neruda: i. m. 418–419.

84 „Nikde není tolik a takových katilínarských existencí jako zde. V Benátkách je i největší chudoba ještě poměrně čistota, v Paříži a Vídni nedovoluje policie těm, kteří mají místo šatu, jak se říká, »knoflík na prsou«, špagát na noze, kalhoty jen o půl druhé nohavici a košili bez rukávů, bez předku, zadku a límce, ani, aby přešli špinavou rue Mouffetard nebo silnici do cihelen, v Praze vidíš cos podobného jen, když to policajt vede do prádla na obecní »Fišpanku«, v Pešti to květe naze jako netřesk na zdi.” („Schol sines ennyi és ilyen Catilina-féle egzisztencia, mint itt. Velen-cében a legszegényebbek is még valamelyest tiszták, Párizsban és Bécsben a rendőr még azt sem engedi meg, hogy azok, akik ruha helyett úgymond »a mellkasukon viselik a gombot«, madzagot hordanak a lábukon, felemás szárú nadrágot és ujj, elülső rész, hát és gallér nélküli inget viselnek, hogy átmenjenek a piszkos rue Mouffetardon vagy az országúton a téglagyárba, Prágában valami hasonlót csak akkor látsz, amikor a rendőr elővezet valakit a általános »Fispangba«, Pesten ez viszont olyan leplezetlenül virágzik, mint kövirózsa a falon.”) (Uo., 419–420.)

85 „Jako bys četl newyorský popis bohatého Broadwaye a chudého vukoli jeho!” (Uo. 420.)

Királyság szívében. Azon a helyen, ahol ma a büszke palotákkal díszített Ferenc József és Rudolf rakpart fekszik a pesti és a Vár rakpart a budai oldalon, a ropant óriásfolyó szabályozott folyómederbe szorul, és kijárást enged a teherszállító hajóknak egész a partig, húsz évvel ezelőtt szemétdomb feküdt, amely a környék levegőjét bűzös kipárolgásával mérgezte. Ott, ahol nemrég csak a koszos rongyokban öltözött csőcselék ténfergett, most gyönyörű és elegáns korzó húzódik, az egyik legszebb Európában, egyik oldalról a hatalmas Duna által szegélyezve, amelyen százféle hajó kergetőzik, a másik oldalról pedig a Magyar Tudományos Akadémia palotájával, a Vigadóval, a pompás Vámházzal, csodás hotelekkel, sétányokkal és emlékművekkel.⁸⁶ A város épületei közül leginkább a Vigadó nyűgözte le, „ez a kóoriás, amelynek stílusa a gótika és a bizánci stílus valamiféle érdekes keveréke, és amely hatalmas termeiben minden évben ezer mulatságra, táncestre gyűjti össze a kedves magyar közönséget, a város szerencséjéről tanúskodik, ami nem sajnált több mint egymillió forintot áldozni a tánc istennőjének... A Vigadóban töltöttem szinte az egész délutánt, annyi különlegessége, annyi művészeti szépsége van, hogy az ember nem is akar onnan kimenni a közönséges utcákra.”⁸⁷

Alfred Mayer 1913-as leírásában is hasonló értelemben találkozhatunk az Amerika-párhuzammal. Itt már erőteljesebben hangsúlyozza az állami önállóság megtermékenyítő hatását. „Pest növekedése az elmúlt évtizedekben valóban óriási volt. A vezető nem hazudik, ha a város fejlődését amerikainak nevezi. Valóban, valahányszor újra Pestre jövök, mindig belefájdul a szívem, ha arra gondolok, mit is képes a nemzet szabadsága és az állam önállósága egy kis fővárosból is tenni.”⁸⁸

86 „V minulém století Pešť měla většinou domy jen přízemní, jednopatrové vznikaly v době císaře Františka I., dvoupatrové po veliké povodni r. 1858. Od roku 1867 – v kterémž Uhersko nabylo své politické samostatnosti – počíná doba staveb monumentalních... Za posledních osmnácti let Budapešť vyšínula se, řekli bychom téměř »americkou« rychlostí, z města střední kategorie na výši evropského velkoměsta. Ještě před patnácti lety Dunaj protékal v neupravených březích srdce království uherského. Na místě, kde nyní hrdými paláci zdobené nábřeží Františka Josefa a Rudolfovo na Pešťské a nábřeží hradní na Budínské straně mohutný veletok do pravidelného řečiště těsná a nákladním lodím přístup až ke břehu dovoluje, ležela před dvaceti lety smetiště, kteráž vůkolní vzduch smrdutými výpary otravovala. Tam, kde před krátkou dobou jenom luza ve špinavých hadrech se povalovala, nyní se táhne nádherná a elegantní korso, jedno z nejkrásnějších v Evropě, vroubené na jedné straně mohutným Dunajem, na kterémž stero lodí se prohání, na druhé straně palácem uherské akademie věd, redutou, velikolepou celnicí, skvělými hotely, promenadami a pomníky.” (*Brábek*: Budapešť I. i. m. 545.)

87 „Kamenný tento obr, jehož sloh jest jakási podivná směs gotiky a byzantiky, shromažďující v ohromných svých sálech ročně na tisíce zábavy a tance milovného obecnstva maďarského, svědčí o veliké štedrosti obce, která se nezdráhala, obětovati bohyni tance více než jeden milion zlatých... V redutě jsme strávili téměř celé dopoledne; má tolik zvláštností, tolik uměleckých okras, že se člověku odtud ani nechce ven do všedních ulic.“ (*František Brábek*: Procházky... i. m., 41–43.)

88 „Vzrůst Pešti v posledních desetiletích byl skutečně obrovský. Průvodce nelže, nazývá-li rozvoj města americkým. Opravdu, kdykoliv přicházím znovu do Pešti, vždy mne zabolí u srdce,

Az önálló államiság visszaszerzésének jótékony hatása és a reprezentatív főváros kiépítésének igénye szinte az összes útleírásban megjelenik. „Alig száz éve annak, hogy Pest szóra érdemes, és már szinte akkora, mint Prága. Még nem is telt el két teljes év a koronázás óta, és ez alatt az idő alatt is harmincezer lakossal növekedett – áldott autonómia!”⁸⁹

A város építészete mellett gazdasági életével is megismerkedhetünk a cseh beszámolókból. Különösen a pesti kikötő, a rakpart vált ki nagy figyelmet, a rak-tárak, az irodák sora és a rakparti vasúti sínek. A hajóforgalom, a mezőgazdasági termékek szállítása is nagy figyelmet kap, illetve a Lánchídtól egészen a Ferencvárosig elterülő, mindenféle kiváló terméket kínáló, hatalmas, színes piac.⁹⁰

A város fejlődését még ezekben a kedvező beszámolókból is éri kritika. Általában túl gyorsnak tartják, és az új épületek sem váltanak ki osztatlan elismerést. „Pest most túlságosan gyorsan növekszik, ide-oda csapong, fiatal óriásnak tűnik, még éretlen hústorony, határozott személyes vonások nélkül. Egyelőre azt mondhatjuk, Pestnek nincs szép épülete.”⁹¹ Neruda csupán a Nemzeti Múzeum és az Akadémia épületét tartja említésre méltónak, a híres Vigadó vonalait durvának, az épületet pedig túl nehézkesnek. Az új Takarékpénztár szerint olyan lesz, mint a takarékpénztárak bárhol máshol, csak nagyon drága.

Még nem dőlt el, keleti vagy nyugati jellegűvé akarják-e tenni a várost. Mindkettőre van példa, határozott stílus azonban sehol. Több útleírásban is találkozhatunk az építészeti jelentős főtemplom hiányával. Brábek Pesten egyetlen épületet, a katedrálist hiányolja, ám ezt annak tudja be, hogy a korábban épült nagyobb templomok a tatár és a török pusztításkor tűntek el, és Pesten, Európa egyik legfiatalabb és legújabb városában még nem volt idő új székesegyház építésére.⁹² Neruda is szóvá teszi ezt, de felsorolja a jelentős egyházi épületeket, így a mór stílusú zsinagógát is, amelynek azonban szerint szabálytalanul törlik a homlokzata.

„Egyelőre arról van szó, hogy a gyorsan szaporodó lakosság egyáltalán lakjon valahol, így gyorsan építkeznek, a város belső részén magas házakat az európai bérházak stílusában, kívül pedig egész kiterjedt negyedeket, csupa kis, földszin-

vzpomeni-li si, co může svoboda i státní svébytnost národa učiniti i z malého hlavního města.” (Mayer: i. m. 7.)

89 „Teprv as sto let je tomu, co Pešť stojí za řeč, a již bez mála tak velká jako Praha. Ještě neuplynula celá dvě leta od korunovace a za dobu tu přirostlo třicet tisíc obyvatelů – božská autonomie!” (Neruda: i. m. 418.)

90 Uo. 424–427.

91 „Pešť vzrostla nyní příliš rychle, mrštila sebou sem i tam, vypadá jako mladý obr: balvan ještě nedozralého masa bez určitého osobního rázu. Prozatím se může říci, že krásných budov Pešť ani nemá.” (Uo. 422.)

92 František Brábek: Procházky... i. m. 46.

tes házakkal, egy, két vagy legfeljebb három család számára, ezekből a csúnya kis házakból egész légió van már.”⁹³

Brábek 1885-ös beszámolójában már a kiépült, irigylésre méltó nagyváros képe tárul elénk: „Az idei magyar országos kiállítás a külföld figyelmét elsősorban a magyar állam erőteljesen virágzó székvárosa, a fiatal Budapest felé fordítja, amely a történelmi Budából és fiatalabb nővéréből, Pestből születik, és most egy egységes, hatalmas, tíz kerületre osztott települést alkot.”⁹⁴ Az írás egészen végigvonul a város rohamos fejlődésének elismerése: „Azt mondhatjuk, hogy itt szinte egy éjszaka alatt nőnek ki hatalmas téglapaloták egymás után sorakozva, a világ négy sarkában sem látható, egyenes, a modern követelményeknek teljesen megfelelő utcák és sugárutak.”⁹⁵

A robbanásszerű városfejlődés kezdete Brábek szerint is a kiegyezés utáni időszak, a politikai önállóság kivívása. A politika változásait szinte mechanikusan kapcsolja a városfejlődés egyes állomásaihoz. Egyetlen kivétel az 1838-as árvízvet követő nagy építkezések ideje, amire azonban téves évszámmal utal.⁹⁶ Leírja a Dunakorzó főbb épületeit, a Vigadót, a Grand Hotelt, a pesti ortodox templomot, a Belvárosi plébániatemplomot, majd az új Vámházat, illetve az úton található szobrokat. Gyakran említi az épületek építési költségét, amivel a város gazdagságát érzékelteti olvasóival.

Az első rész a Csepel-sziget és a déli összekötő vasúti híd látképével zárul.⁹⁷ Az útleírás második része a közlekedés infrastruktúráját mutatja be, a Margit híd imponáló műszaki megoldását, a körutat a Nyugati pályaudvar épületével és a Ferdinánd híddal. A város bemutatása ezután a Váci utcán elindulva az Invalidus házzal, a Nemzeti Színház épületével folytatódik. Ez utóbbit szerénynek tartja ugyan, de azonnal hozzát teszi, hogy épültek szebb és drágább színházépületek is a városban, például a Népszínház, de leginkább a Királyi Operaház. Különösen az Operaházat ismerteti részletesen, megemlíti méreteit és építési költségeit is. A színházak közül említésre méltónak tartja még a budai Várszínházat, illetve a Horvát Kert nyári szabadtéri színházát, ahol vidéki színtársulatok lépnek fel.

93 „Prozatím jedná se o to, aby rychle rozmnožující se obyvatelstvo vůbec bydlelo; staví se tedy na rychlo, uvnitř města vysoké domy v evropsky činžovní manýře, mimo ně celé rozsáhlé čtvrti samý malý, přízemní domek pro jednu, dvě, na nejvýš tři rodiny, domečků těch nechutných jsou již legie.” (Neruda: i. m. 423.)

94 „Letošní zemská výstava uherská obrací zraky ciziny v přední řadě na mohutně vzkvétající metropoli státu uherského, na mladou Budapešť, která, vzniknuvši ze starého, historického Budína a z mladší sestry jeho Pešti, nyní představuje jednotnou, mohutnou, na deset okresů roztržďenou obec.” (Brábek: Budapešť I. i. m. 544.)

95 „Možno říci, že zde téměř přes noc vzrůstají obrovské cihlové paláce, řadice se jeden ke druhému a tvoříce do čtyř úhlův světa nepřehledné, rovné, zcela dle moderních požadavků řízené ulice a třídy.” (Uo. 545.)

96 Uo. 545.

97 Uo. 544–546.

A Nemzeti Múzeum és könyvtára után a Vámház új épületének részletes leírása következik.⁹⁸ A Vámház környezetének, a kikötő, a teherpályaudvar és a vágóhíd bemutatása található a harmadik rész elején, amivel a magyar ipar fejlődését illusztrálja. A város gazdagságát érezzük a főúri paloták bemutatásakor is.

Természetesen nem hagyja ki a Duna-parti Petőfi-szobrot. Ismerteti a költő munkásságát, és méltatja Izsó Miklós és Huszár Adolf, a szobor alkotóinak művészetét. A bemutatott másik budapesti szobor a város nagy támogatója, József nádor emlékműve.

A beszámoló hangsúlyozza, hogy Pestnek igen kevés történeti épülete, különösen temploma van. Ezt részben a pusztításokkal, részben azzal magyarázza, hogy bár a magyar egyházi hierarchia igen tehetős, itt Esztergommal vagy Váccal ellentétben mégsem került sor nagyobb egyházi építkezésre, mivel Pest nem volt egyházi székhely. Buda viszont igen gazdag történeti emlékekben, templomokban. Ezek többsége IV. Béla uralkodása alatt, a mongol pusztítás után épült. A jelentős épületek között sorolja fel Brábek a Schulek Frigyes által befejezett Mátyás-templomot és a Zsigmond-kápolnát, ahol a Szent Jobb található. Ennek kapcsán említi az augusztus 20-i Szent Jobb-körmenetet, amit 1818-ban I. Ferenc nemzeti ünneppé nyilvánított, és az ország összes fontos személyisége részt vesz rajta tekintet nélkül a felekezeti hovatartozásra. Egyre többen érkeznek vidékről is, hiszen az ünnep nem a szentről, hanem a Magyar Királyság alapítójáról emlékezik meg. Brábek a budai palota történetével, az itt őrzött Szent Koronával és a koronaörséggel is megismerteti a cseh olvasókat. A Budai várnegyed bemutatása a minisztériumok felsorolásával végződik.⁹⁹

Az összevetés a Birodalom székvárosával viszonylag későn, a századforduló után jelenik meg a cseh leírásokban. Alfred Mayer 1913-as beszámolójában viszont már arról ír, hogy Budapest fejlődésében Bécs megelőzésének igyekezete tükröződik. Nincs már egyetlen jelentős magyar személyiség sem, akinek ne lenne Pesten szobra. A budapesti szobrok művészileg sokkal jobbak, mint a bécsiek, a prágaiakról nem is beszélve, és elhelyezésük is szerencsésebb. Csak Kossuth szobra hiányzik a városból, de ezt a császár életében már nem lehet felállítani a Parlament elé, ahová a magyarok szeretnék, mivel a császár nem enged meg még egy olyan kellemetlenséget, mint Hentzi szobrának eltávolítása és pótlása a 48-as honvédszoborral a várban. A pesti szobrok között említi a kolozsvári testvérek Prágában álló Szent György szobrának másolatait (a Halászbástya alatt és az Epreskertben). A szobrot a régi cseh, német, illetve magyar szobrászat emlékeként említi.¹⁰⁰

⁹⁸ Uo. 559–560.

⁹⁹ Uo. 560.

¹⁰⁰ Mayer: i. m. 6–7.

A város hatalmas növekedését Mayer is a magyar függetlenség elnyerésével magyarázza. Könyvtárában talált egy régi útikönyvet az Osztrák Császárságról, 1861-ből, melyben Pest-Budát még így emlegetik: „Eine kleine deutsche Stadt an der Donau”.¹⁰¹ 1913-ban lakosainak száma már az egymilliót is megközelíti, a közeli Újpestet és Kispestet beleszámítva pedig meg is haladja. Kiépítettsége és nagyvárosias jellege Bécsével vetekszik.¹⁰²

Budapest Mayernél már egyértelműen Prága példaképe. Pest szinte mindenben – közlekedés, posta, telefon, burkolt utak, középületek, üzletek, iparpolitika, társadalompolitika – Prága előtt jár, és még sok időnek kell eltelnie, mire Prága beéri. A kialakult különbségek oka az, hogy Pest egy önálló állam népes fővárosa, és rengeteg támogatásban részesül.

A fejlett Budapest képével a Prágáról kialakított cseh sztereotípiákat állítja szembe. Egyrészt Prága történeti múltját, hiszen az már akkor világváros volt, amikor Pest még falu sem. Sokkal több ősi szellemi, anyagi emléke van, mint Pestnek, Prága lakosainak gazdagsága, takarékosága, vállalkozó kedve meghaladja a pestiekét, így a két város előnyei és hátrányai kiegyenlítődni látszanak. Azt, hogy Pest előbbre tart, inkább a csehek hibájának, kishitűségük és széthúzásuk eredményének tartja. Ezzel kapcsolatban a magyar főváros egyesítését említi, hiszen 1873-ban Prága még mindig 20 önálló településből állt, amelyek csak a közlekedés, a csatornázás és a vízszállítás kérdésében működtek együtt. Ennek következtében Prágában öt gázgyár és erőmű van, sok egyforma nevű utca. Prága lemaradása tehát leginkább lakosainak nevetséges kispolgáriságában rejlik. Szerepe hasonló lehetne Budapestéhez, és olyan hatszázezres nagyvárossá válhatna, amely a művelt, öntudatos, gyarapodó cseh nemzet fővárosa, egy modern, fejlett szláv világváros lehetne.¹⁰³

A cseh leírásokban tehát a feltartóztathatatlanul fejlődő Budapest képe bontakozik ki. Alapja az állami önállóság mellett a város kitűnő gazdasági adottsága, a Pestet elérő vasútvonalak, a Duna gazdasági jelentősége és a város kedvező fekvése, a körülötte elterülő jó termőföldek, a festői budai szőlőhegyek és a városban található gyógyforrások. „Egy kevésre ezekből nekünk magunknak is szükségünk lenne.”¹⁰⁴ – írja Neruda.

A város és általában Magyarország gyarapodását azonban cseh szempontból gyakran igazságtalannak érzik. Ez derül ki Brábek budapesti élményeinek összegzéséből is: „Ismét Pesten voltunk – amely szemmel láthatóan minden nappal tovább fejlődik, és úgy tűnt, mintha a néhány nap alatt, amióta utoljára láttuk,

101 Uo. 7.

102 Uo.

103 Uo. 45–47.

104 „...trochu toho bychom mohli sami potřebovat!” (Neruda: i. m. 424.)

ismét gazdagodott volna néhány épülettel. Pest, ami gyors felvirágzását illeti, nagyon hasonlívá az egész magyar nemzetre, a legfiatalabb az európai városok közül, ahogyan a magyar is a legfiatalabb kultúrnemzet Európában. Ugyan milyen régen volt, amikor a Duna bal partján, Buda alatt, néhány lépésnyire a faviskóktól, terméketlen fövény terült el, most pedig már ezen a homokon a tudós akadémia, múzeumok, színházak állnak, csupa jel, amely arról tanúskodik, hogy a kultúrnemzet kiépítette székhelyét. Tudom, hogy a »magyar kultúrnemzet« szavakkal sok helyütt megütöztetést keltek, de nem is tartom feladatommá, hogy a magyarok védőügyvédje legyek abban a vitában, hogy szellemi fejlődésük során máig hová jutottak, de irodalmi, politikai, társadalmi és kereskedelmi életük legutóbbi felemelkedése legalábbis arról tanúskodik, hogy abból a folyamatból, amelyen egy nemzet átmegy zabolátlan állapotától a kultúrállapotig, nem ismerünk olyat a történelemben, amely gyorsabban játszódott le, mint náluk. Ez az átmenet olyan nehéz szokott lenni, hogy kezdetei más nemzeteknél általában a legendás Deukaliónek és Romuluszok birodalmi idejére esnek. És mit látunk a magyarokról? A tizedik században még egész Európát bekalandozták vad lovaikon, a tizenharmadik században már írott alkotmányuk van, ma pedig hegemoniát szereznek a Lajtán innen és részben túl is – jogosan-e vagy sem, arról ne beszéljünk – amennyiben csupán a valóságos eseményeket vesszük számba. Természetesen könnyebb dolog a már megterített asztalhoz ülni, mint főzni és a lakomát elkészíteni, de jól elkölteni szintén művészet.”¹⁰⁵

A Magyarországról szóló leírások többségében az erőteljes kormánytámogatás is felmerül, ami általában a természetes fejlődés ellentétéként szerepel. „Mindent összevetve, arra a felismerésre juthatunk, hogy a magyaroknak viszonylag rövid idő alatt sikerült olyan várost felépíteniük, amely a nyomába érhet minden európai nagy-

105 „Byli jsme opět v Pešti – vzrůstá očividně každým dnem, a zdálo se nám jakoby byla i za těch několik dní, co jsme jii posledně viděli, zase o několik budov zbohatla – vůbec jest Pešť, co se rychlého rozkvětu jejího týče, velmi podobna celému národu maďarskému, jestiť nejmladším z evropských měst, tak jako národ maďarský jest v Evropě nejmladším kulturním národem. Jakž pak jest tomu dlouho, co na levém břehu Dunaje pod Budínem krok několika dřevěných baráků se planá písčina rozkládala, nyní pak stojí již na témže písku učená akademie, musea, divadla, samá znamení svědčící, že zde rozbil kulturní národ svůj hlavní stánek. Víím, že slovy »kulturní národ maďarský« ledakdes zavádím, necítím se také povolán, státi se zde právním zástupcem Maďarů, vede-li se spor o to, kam až do dneska ve svém duševním rozvoji dospěli; ale nejnovější povznešení se jejich literatury i jich politického, sociálního a obchodního života alespoň nasvědčuje tomu, že onen proces, jímž národ nějaký ze stavu divokého do stavu kulturního přechází, se u nich děl rychlostí v historii dosud neznámou. Přechod tento bývá tak obtížný, že počátkové jeho u jiných národů spadají obyčejně do říše báječných Deukalionů neb Romulů. A co vidíme u Maďarů? V desátém století prohánějí se ještě Evropou na divokých koních, v třináctém století mají již psanou svou konstituci a dnes provádějí hegemonii za a částečně i před Litavou – zdali jest oprávněna čili nic, o to se zde nejedná – neboť počítáme jen se skutečnými událostmi. Ovšem že jest věcí snadnější, přijíti ku stolu již připravenému, nežli sám vařiti a hody připravovati – dobře stráviti však jest také umění.” (*František Brábek: Procházky... i. m. 83–84.*)

városnak, olyan várost, amely nem csupán minden típusú, nagyszabású és modern épületekben gazdag, de humanitárius és oktatási intézményekben és olyan intézetekben, amelyekben az egész nemzet szellemi élete összpontosul.”¹⁰⁶ Az infrastruktúra, az oktatás és az egészségügy fejlesztésére fordított hatalmas összegeket felsorolva joggal állítja, hogy a város már nem marad el a világ fejlett területei mögött.

A Budapestről szóló leírások rengeteg tartós sztereotípiát rögzítettek a cseh köztudatban. Magyarországra látogató csehországi utazók egy része a korábbi, a 40-es évekbeli és főként a 48-as hagyományokat folytatva, továbbra is a magyarság, a magyar irodalom feltétlen csodálója volt. Tekintet nélkül a feszültséget okozó állampolitikai változásokra, elsődlegesen értékközvetítésre, a magyar „egzotikum” leírására törekedtek műveikben. E munkákban mindenekelőtt dicséretet találhatunk a magyar műveltség, a nemzeti dicsőség, a magyar államiság, az alkotmány ősi hagyományainak bemutatását, a magyar táj szépségének leírását és a betyárromantika sztereotip rajzát.¹⁰⁷

A modern, dinamikusan fejlődő nagyváros képe mellett Budapest régmúltját is bemutatták. Történetéből a városnév etimológiájához köthető korai szláv utalások és a csehek számára különlegesnek számító római, illetve török emlékek tűnnek fel. Neruda foglalkozik hosszabban Pest névének szláv, bolgár eredetével, a téglaegetésből magyarázva, illetve Buda német, hasonló elnevezésével. A városnév etimológiájának igazolásaként említi az ekkor is működő hatalmas téglagyárakat, amelyek hozzájárultak a gyors fejlődéshez.¹⁰⁸

A római kori emlékek közül a Budapest elődjének tartott Aquincum szerepel a beszámolóokban, de elsősorban az igazi egzotikumnak számító török emlékeknek szentelnek nagy teret. Mindenhol említik Gül Baba türbóját, ahová még Indiából is érkeznek dervisek.¹⁰⁹ Brábek részletesen beszámol vadregényes útjáról Buda zezgugos utcáin a vezír által budai őrhelyén felejtett Gül Baba

106 „Shrneme-li vše v jeden celek, přicházíme k poznání, že Maďarům v poměrně velmi krátkém čase podařilo se utvořit město, kteréž každému velkoměstu evropskému po bok postaviti se může, město bohaté nejen velikolepými, moderními stavbami všeho druhu, nýbrž i ústavy humanitními a vzdělávacími jakož i institucemi, v nichž se soustřeďuje duševní život celého národa. Obec Budapešťská, podporovaná vydatně vládou a sice morálně i hmotně věnuje každý rok veliké summy na zvelebení města, jehož celá prostora jest co nejpřesněji triangulována a nivellována. Regulační čáry v nejrozmantějších směrech jsou ustanoveny již na století napřed...” (*Brábek: Budapešť III. i. m. 573.*)

107 E hagyományt a csehországi folyóiratokban, elsősorban a *Květyben* és a *Česká Věla*ban megjelent írások alapozták meg. (*Sárkány: i. m. 59.*)

108 „Pešť sama založena od bulharských cihlářů, Pešť neznamená právě nic jiného než »pec«, Bul. »p-ešč«, což přeložili Němci budinstí na druhou stranu co »Ofen«. Tím vytvořili »Ofen und Pest«, krásný nesmysl, skoro tak krásný jako »Faröer-inseln« nebo docela »Marmora-meer.«. »Pestet magát bolgár téglaegetők alapították. Pest nem is jelent mást, mint »pec« [kemence], bolgárul »pešč«, amit a budai németek a másik oldalra »Ofennek« fordítottak. Megszületett ezzel »Ofen und Pest«, ami szép kis értelmetlenség, majdnem olyan szép, mint a »Faröer-inseln« vagy még inkább a »Marmora-meer.«. (Neruda: i. m. 422–423.)

109 Uo. 423.

sírkáig.¹¹⁰ Látomásos képet rajzol a régmúlt mohamedán világról, amely Pestről visszaszorult a Boszporusz partjára, és ma már csupán a dervisek és vezírek sírjai emlékeztetnek rá.¹¹¹

A magyar történelem is meglevenedik a beszámolókbán, elsősorban Buda: „Buda - Pest! Milyen meglepő két nővér! Ott a múlt, itt a jelen, ott a történelem, itt egy modern regény. Ha megállsz a Lánchíd közepén, és Buda felé nézel, a középkor lebeg a szemed előtt, mind az összes Mátyás, László és Lajos, akik valaha a budai vár szobáiban időztek, egyszerre lépnek méltóságteljes léptekkel eléd. Az Árpádok jogara, a Přemyslek zászlaja, a nagy próféta félholdja, a Habsburg sas – úgy látod, mintha felváltva lebegnének a budai bástyákon. Ha pedig Pest felé fordítod a tekinteted, mennyire más képzetek tűnnek eléd! Itt minden modern, hatalmas, nagyszerű és mégis mintha kezdetleges volna. Óriási épületek, széles utcák, hemzsegő embertömegek, munka vagy szórakozás után loholva, mindenféle jármű zaja, számos építkezés szinte minden utca végén, csödület, sietség, munka, kiáltozás, mindez azt mutatja neked, hogy Pest lázasan iparkodik, hogy – előbb, mint bárki gondolná – valódi világvárossá váljon. Ezzel szemben Buda, úgy tűnik, mintha egy pillanatra meg akarna pihenni történelmi babérjain, és sztoikus arccal nézi modernül viselkedő, nagyvilági fiatalabb testvérét.”¹¹² A Lánchídon és az alagúton túli városrész azonban nem csupán a régmúlt történelmet jeleníti meg a pezsgő nagyvárossal szemben, hanem a budai dombok falusias hangulatát is, a jó bort, például a Sas hegyit (adlerbergit) adó szőlők között.¹¹³

A magyar történelmi egzotikum Brábeknél a Rákosra tett kirándulás leírásakor is feltűnik, amikor élénk képekkel írja le az egykori rákosi országgyűlést, feleleveníti a honfoglaló magyarok sztereotip képeit: „...Kimentünk még a tiszteletreméltó, ősi Rákosra is, a régi magyarok e frissen illatozó, zöld bársonyszőnyeggel borított és az ég világoskék baldachinjával boltozott szabadtéri

110 A mecsetet keresve egy budai ház udvarára jutott, végül a háziak vezették el Gül Baba sírházhoz, és meg is vendégelték. (*František Brábek*: Procházky... i. m. 44–45.)

111 Uo. 45–47.

112 „Buda - Pešť! Jaké jsou to podivné dvě sestry! Tam minulost, zde přítomnost, tam historie, zde moderní román. Postavíš-li se na prostředek řetězového mostu a díváš-li se k Budínu, tane ti na mysli středověk; všickni ti Matyášové, Ladislavové a Ludvíkové, co jich komnaty hradu Budínského kdy hostily, kráčejí pojednou vážným krokem před tebou; Árpádovců žezlo, prapor Přemyslovců, půlměsíc velikého proroka, orel Habsburků – vše to zdá se ti, že vlaje střídavě na cimbuří Budínském – obrátíš-li však zraky na stranu Pešťskou, jak zcela opačné představy vstupují ti na mysl! Vše jest zde moderní, rozlehlé, velkolepé, a přece vše ještě jakoby v zárodku. Obrovské budovy, prostranné ulice, hemžíci se davy lidstva, po výdělku neb po zábavě se pachtícího, rachot povozů všelikého druhu, četná staveniště na konci všech téměř ulic, sběh, shon, práce, křik, vše to dává ti na jevo, že Pešť pracuje zimničtě k tomu, aby se stala, dříve než se kdo naděje, městem v pravdě světovým. Naproti tomu zdá se Budín jakoby chtěl chvíli si odpočinout na svých historických vavřínech a dívat se s tváří stoickou na moderní si počínání své mladší světácké sestry.” (Uo. 41.)

113 *Brábek*: *Budapešť* III. i. m. 573.

országgyűlésére is, amelynek földjére az örökké szépséges nap arany sugarainak millióit vetette. A képviselőknek itt nem volt szükségük székekre, hiszen mindegyikük keményen ült szürke lován, amelynek nyerítése kísérte az urak országgyűlési beszédét. Hej, volt is itt egykor zaj! Amikor a mező tízezer pata dobantásától megremegett, és hullámai eljutottak a Dunán keresztül egész a budai vár alapjaihoz, amelyek akár a földrengéstől, pillanatonként megrezegték tőle. Az ilyen pillanatokban sok Árpád tekintett ki a budai vár szobáiból a fenyegető Rákos felé, amely tanácskozó emberekkel volt teli, akik mint fekete csikók hada a királyság minden szegletéből ide gyűltek. Rákos, az erős nemzet dacos ereje! Ahol tízezer súlyos pallos volt a nyomaték minden paragrafushoz, amelyet az ország összegyűlt urai meghoztak.”¹¹⁴

A magyar társadalom képe sokszor karikatúraszerűen jelenik meg, például a nemzeti opera, a *Bánk bán* előadásának ismertetésekor is. A közönség leírásában a formálódó modern magyar nemzet panoptikuma tűnik fel: „A jobb oldalra két vidéki káplán ült, akik az összes lehetséges alkalommal úgy tapsoltak, hogy csengett belé a fülem. Mögöttem egy zsidó állt, aki az opera szövegét tartotta jobbjában, a baljával pedig tizenkét éves forma fiának a kezét fogta. Egész este a szöveget silabizálta hangosan, megbotrántkoztatva ezzel a körülötte állókat, de üzleti érzékkel megáldott fiacskáját ez sem elégitette ki teljesen, hiszen minden pillanatban kérdezte: »Papa, most mit mondott?« Az apa rögtön kész volt a magyarázattal, és ez így ment egészen a darab végéig. De a két káplánnál, a zsidónál meg a fiacskájánál inkább lekötötte a figyelmemet a darabon kívül egy kritikus, aki, úgy tűnik, igencsak elhivatott volt. Minden egyes hangot különös figyelemmel követett, minden jelentősebb taglejtésre hegyezte a fülét, és nagyon világosan kifejezésre juttatta tetszését vagy nemtetszését, hogy senki ne maradjon tévedésben, és mindenki első látásra felismerje, hogy egy kritikust lát maga előtt.”¹¹⁵

114 „...vyšli jsme si ještě na ctihodný a starožitný Rákoš, na tuto volnou sněmovnu starých Maďarů, pokrytou svěžím vonným kobercem zeleného aksamitu a překlenutou jasněmodrým baldachy-nem nebes, na jehož půdě jest vyšito věčně krásné slunce s miliony svých zlatých vláken. Křesel nebylo zde sněmovníkům zapotřebí, vždyť seděl každý z nich pevně na hřbetě svého siváka, jehož řehotání provázelo sněmovní řeč pánovu. Hoj, bývalo zde druhdy hlučno! Když půda deseti tisíci kopyty tepaná se otřásala a vlny otřesu jejího se nesly odtud přes Dunaj až k těm základům hradu budínského, které se chvílkami jako zemětřesením zachvívaly. Z komnat hradu budínského díval se asi v takovém okamžiku mnohý z Arpadovců na ten hrozivý Rákoš, posetý lidstvem sněmujícím, kteréz jako černé hejno kobylek ze všech úhlů království se sem bylo sešlo. Rákoš, vzdorná síla mocného národu! Kde deset tisíc pádných palašů bylo přívazkem ku každému paragrafu, o němž se shromážděné panstvo země usneslo.” (*František Brábek: Procházky... i. m. 55–56.*)

115 „Na pravé straně ode mne posadili se dva venkovští kaplani, kteří tleskali při každé příležitosti, až mi uši zaléhaly, za mnou stál žid, který držel pravou rukou text opery a levou asi 12letého syna za ruku, táta slabikoval text po celý večerku pohoršení všech okolních na hlas, synáčka však duchem obchodním nadaného ani to neuspokojilo docela, neboť se tázal každou chvíli: »Tatínku, co teď

Budapest városépítészeti fejlődésében is vannak sajátos, a leírások állandó elemeiként felbukkanó momentumok. Ilyenek a város nagy parkjai és a fürdők. Az újonnan kialakított városi parkok – a Margitsziget gyógyforrásával, Árpád-kori kolostorával, ahol nyáron az egész pesti közönség találkozni szokott, az Állatkert, a Városliget, a Gellért-hegy – mind elnyerik a cseh utazók tetszését.

Brábek csodálatát különösen az 1866-ban külföldi mintára kialakított állatkert vívta ki. Részletesen bemutatja az állatokat, és megjegyzi: „Nem szoktam irigykedni senkire, ...a pestieket viszont irigylem ezért az állatkertért, és nem lenne lelkiismeret-furdalásom, ha valami isteni csoda által e kert összes tollas és szőrös lakójával egyik éjszaka a mi Stromovkánkban, vagy a košíři Clam Kertben akarna teremni.”¹¹⁶ Az állatkert bemutatásakor azonban itt is találkozhatunk a magyar egzotikum szembeállításával a cseh viszonyokkal. A farkasokkal kapcsolatban például megjegyzi, hogy a cseh tartományokból a középkori lovagokkal együtt kihaltak, már csupán Oroszországban és Magyarországon élnek.¹¹⁷

Végezetül a cseh munkákból sem hiányzik a Budapest egyik fő toposzává váló fürdőélet bemutatása. A legrészletesebb ilyen jellegű ismertetést, valószínűleg útikönyv jellege miatt, Brábek 1885-ös írásában találhatjuk, ahol sorra veszi „Buda legfőbb különlegességeit”, a fürdőket és gyógyforrásokat, amelyeket már a rómaiak, de különösen a törökök is használtak.¹¹⁸

3.3. Magyarország mint vetélytárs

A hatvanas évek elején, az októberi diploma kiadása után, a történeti jogok kapcsán még párhuzamosságok jelentkeztek a cseh és a magyar politikában,¹¹⁹ 1867-ben pedig a csehek példaként szemlélték az önálló magyar államiság megteremtését. A cseh kiegyezési kísérlet bukása, 1871 után már elutasító gyanakvással tekintettek a magyar politikára. Egyre inkább vetélytársnak tartották

povídál?« Otec byl s vysvětlením hned pohotově, a tak to šlo až do skončení hry. Více než oba kaplaní a žid se synem poutal mimo hru mou pozorností jeden kritik, který, jak se zdá, si velmi mnoho zakládal na svém povolání. Sledoval každý hlásek s neobyčejnou pozorností, stříhal při každém významné posunků a dával na jevo svou libost nebo nelibost způsobem velmi zřetelným, aby nikdo nezůstal v omylu a každý na první pohled poznal, že vidí před sebou kritika.” (Uo. 51.)

116 „Nebývám závistivým, zoologické této záhrady však Pešťanům závidím a nečinil bych si z toho těžké svědomí, kdyby tak nějakým tím božím zázkem se chtěla zahrada tato se všemi svými opěřenými a chlupatými obyvateli octnouti přes noc v naší Stromovce neb v zahradě Clamově za Košíři.” (Uo. 46.)

117 Uo. 46.

118 *Brábek: Budapešť* III. i. m. 573.

119 *Heiszler Vilmos: Ausztrószlavizmus – ausztróhungarizmus.* (A cseh föderalista elképzelések fogadtatása Pesten 1860–1861-ben.) In: *Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában.* Szerk. Németh G. Béla. Bp., Gondolat, 1988, 446–463.

Magyarországot, és a század végére már kifejezetten ellenséges véleményekkel is találkozunk. Az ezredéves ünnepség például élénken foglalkoztatta a cseh közvéleményt, de már legtöbbször negatív vélemények jelentek meg róla.¹²⁰

Volt a cseh politikának a dualista rendszert elfogadó, békülékeny irányzata is. František Ladislav Rieger azt próbálta elérni, hogy a magyar kormány a dualizmus megőrzése mellett támogassa a cseh ügyet.¹²¹ Rieger nyomán a cseh-magyar együttműködés lehetőségeit vizsgáló munkák is születtek, amelyek között Ludwig Odstrčil kötete a legfontosabb.¹²²

A kritikus hangvételű beszámolók szerzői közül kiemelkedett Karel Adámek, aki a Birodalmi Tanács egyik csehországi képviselőjeként az egész korszakban rendszeresen járt Magyarországra, legtöbbször a delegációk tagjaként, és jó kapcsolatokat alakított ki a magyar politikai élet szereplőivel. Magyar vonatkozású könyveiben egyre veszélyesebb gazdasági vetélytársként mutatta be az országot, amivel nagy hatással volt a csehek magyarsággépére.¹²³ 1891-ben Magyarország statisztikai adatait tartalmazó könyvének bevezetőjében már egyértelműen fenyegetőnek látta a magyar gazdaság erősödését. Meggyőződése volt, hogy a gazdag érc- és ásványvagyonnal rendelkező, a mezőgazdaságiból¹²⁴ erős mezőgazdasági-ipari országgá fejlődő Magyarországról fokozatosan kiszorulhatnak a cseh ipar termékei, sőt a magyar ipar lassan külföldön is komoly konkurenciát jelenthet: „Ausztiria kettéosztásával, a dualizmussal, nem csupán politikailag, hanem a nemzetgazdasági viszonyokban is nagy változás következett be a

120 Az ezredéves kiállításra Budapestre látogató cseheknek készült brosúrából például a kiállítás rendezőségének kérésére ki kellett húzni a magyarokkal ellenséges részeket. (Připis min. předa. Badeniho o passu Uhrám nepřátelském v průvodci k národopisném výstavě, jeho vyškrtnutí a požadavku, aby se vedení k tomu vyslovilo. PM 1891 1900 8/1/15/1 kart. 2305 [1895] [Státní ústřední archiv])

121 *Hlavačka*: i. m. 12.

122 *Ludwig Odstrčil*: *Magyaren und Böhmen. Betrachtungen über Österreich-Ungarn*. Prag, Eduard Valečka, 1886.

123 Több közgazdasági jellegű munkát is megjelentetett a magyarországi viszonyokról, amelyekben elsősorban az imponáló magyar gazdasági fejlődésről közölt statisztikai adatokat a csehek elretentésére, *Základy vývoje Mad'arů* (1879) (*A magyarok fejlődésének alapjai*), *Z uberského zemědělství* (1892) (*A magyar mezőgazdaságról*), *Hospodářský rozkvět Uher* (Praha, Unie, 1905) (*Magyarország gazdasági felvirágzása*), *Obrat v Uhrách, Chrudím* (Praha, Eckert, 1905) (*Fordulat Magyarországon*), *Uhry od Rakouska. Chrudím, Hospodářský list* (1907) (*Magyarország Ausztriából*). Az *Uhry a Rakousko. Národohospodářské a statistické rozhledy z Uher* (Brno, Ant. Kindl, 1891) (*Magyarország és Ausztiria. Magyarország nemzetgazdasági és statisztikai áttekintése*) című munkája Keleti Károly részletes adatainak cseh nyelvű feldolgozása.

124 *Adámek*: i. m. 86. Igen elismerően ír a magyar mezőgazdaságról: „Ano, země koruny uherské jsou našim nejmocnějším konkurentem a také nejdůležitějším našim soupeřem na trzích plodinových, jakož i na trzích melivem a to netoliko v cizině, ale také v královstvích a zemích naší polovice říše.” („Igen, a Magyar Korona Országai a legerősebb konkurenseink a zöldség és gabona piacokon egyaránt és nem csupán külföldön, de a birodalom hozzánk tartozó felének királyságaiban és országaiban is.”) Uo. 32.) Különösen a lótenyésztést emeli ki. (Uo. 67.)

birodalomban. E kettéosztás, a magyar állam megújítása, betört sokféleségre alapozott birodalmunk mindkét felének természeti, néprajzi viszonyaiba, történelmi, kulturális fejlődésébe, ami a kiegyezés megújításakor és különösen a kereskedelmi és vámmegállapodások ismételt megkötésekor nemegyszer nagyon jelentős kérdésekben is az állami, és a nemzetgazdaságok összeütközéséhez vezetett a mi birodalomrészünkben [...]

Magyarország teljes erejével és leküzdhetetlen energiával azon dolgozik, hogy kiszabaduljon a gazdasági függésből birodalomrészünktől, és elismerésre méltó állhatatossággal törekszik nem csupán hazai piaci teljes ellenőrzésére és ellátására saját termékeivel, mezőgazdasági és ipari termékei piacainak kiterjesztésére a mi birodalomrészünkre, hanem a külföldre jutásra is. Teljes mértékben kihasználják erejüket, és a birodalmunkban meglévő politikai túlsúlyukat mezőgazdasági érdekeik kifejezetten szélsőséges védelmére, nem törődve a károkkal, amelyek emiatt iparunkat érhetik. E törekvésben az összes magyarországi párt egyetért, és a legbuzgóbban és a leghatékonyabban támogatják a magyar kormányt [...]

Már most fel kell készülnünk, hogy ez az ország a mostani nemzetgazdasági fejlődése során egyre inkább versenyre kel velünk, nem csupán mezőgazdasági termékeivel, hanem több iparágban is, nemcsak hazai, hanem külföldi piacokon is, különösen azután, hogy a magyar piacokat a magyar konkurensok rövidesen lezárják a mi iparunk előtt.

E kritikus időszakban, amikor alapvető fordulat készül az egész európai kereskedelmi politikában, döntő jelentőségű nemzetgazdaságunk számára, hogy mi is a valós szükségletekre alapozzuk, és birodalomrészünk viszonyaihoz igazítsuk gazdasági politikánkat, nehogy végül függő helyzetbe kerüljünk a magyar gazdaságtól.”¹²⁵

125 „Rozdvojením Rakouska, dualismem, nastala netoliko v politických, ale také v národohospodářských poměrech této monarchie velká proměna. Po tomto rozdělení, po obnovení státu uherského pronikly teprve v přírodních a národopisných poměrech i v historickém a kulturním vývoji obou polovicí naší říše založené různosti, jež vedly při obnovovaném vyrovnávání, zvláště pak při opětném uzavírání obchodních a celních úmluv, ku sporům pro státní a národní hospodářství naší polovice říše v ohledu nejednou velice povážlivým...

Uhři plnou silou a s nezdolnou energií pracují o naprosté vymanění z hospodářského područí naší polovice říše a s houževnatostí uznání hodnou přičiňují se netoliko o úplné ovládnutí a opatrování trhů domácích vlastní výrobou a o rozšíření trhů svých plodin a výrobků i v naší polovici říše, nýbrž i také v cizině. Plnou měrou vykořisťují svou moc a politickou převahu v naší říši ku výstředním přímo obhajování zájmů svého zemědělství nic nedbajíce škod, jež z toho mohou vzejíti našemu průmyslu.

V snaze této jsou všechny strany v Uhrách jednosvorny a nalézají při uherské vládě podpory nejhorlivější a nejúčinnější...

Při nynějším národohospodářském vývoji těchto zemí musíme se již nyní připravit, že s námi budou čím dále tím účinnější netoliko zemědělskými plodinami, ale také v mnohých odvětvích průmyslu podnikati nebezpečnou soutěž a to netoliko na trzích domácích ale také na trzích

Példaként is emlegeti a magyar iparpolitikát. „A magyar államférfiak idejekorán ráébredtek, hogy a politikai hatalom alapja Magyarország kiszabadítása a külföldi függésből, és ezt a függetlenséget mezőgazdasági államként nem éri el. Magyarország gazdaságpolitikájának e célját világosan kijelölte már Széchenyi István gróf, »az új Magyarország megalkotója.«”¹²⁶

Adámek tanulmányaiban, beszámolóiban a kiegyezést követő magyar gazdasági fejlődést, a magyarországi viszonyokat akarta a cseheknek bemutatni azért, mert úgy gondolta, ha nem számolnak vele időben, Magyarország már nemcsak az államjogi eredmények kivívásában, hanem hamarosan gazdaságilag is sikeresebb lesz a cseh tartományoknál. Nem a legjobb véleménynel volt a magyarokról, és erre vonatkozó megjegyzései legtárgyilagosabb munkáiból sem hiányoztak.¹²⁷ Nála is gyakran megjelenik a magyarok gazdálkodásának a csehek körében már sztereotípiává vált rossz képe.¹²⁸ „A magyarországi művelődésbeli és gazdasági fejlődés legfőbb akadályai nem a nemzeti, inkább a társadalmi viszonyok. Magyarország máig aránytalanul alacsony népességű, és a tehetséges, intelligens munkásokat illetően hiányban szenved. Az uralkodó magyar nem kerüli ugyan a munkát, sok mindenben ügyes, legfőképpen a mezőgazdaságban, de a munkában nem kitartó, és az egyszerű nép, ugyanúgy mint a nemesség, a munkát nem tekinti hivatásának, a jólét után vágyódik, az édes lustálkodás után, »a munka alóli megszabadulásban keresi a szerencsését« (dr. Schwicker). A magyar földműves és politikus, de nem iparos, kedvetlenül adja magát a fáradságos, hosszan tartó ipari foglalkozásra. Az ipar és a kézművesség Magyarországon... a szorgalmas és szerény szlovákok és a vállalkozó németek

cizích, zvláště pak, že trhy uherské budou našemu průmyslu domácimi uherskými konkurenty záhy zavřeny...

V této kritické době, kdy se připravuje základní obrat u veškeré obchodní politice evropské, jest největší důležitostí pro naše hospodářství národní, abychom také mi politiku hospodářskou založili na skutečných potřebách a poměrech naší polovice říše, abychom konečně neuvázli v hospodářském područí Uher.” (Uo. 3–4.)

126 „Státníci uherští záhy postřelili, že základem politické moci Uher jest vymanění zemí Uherských z hospodářské odvislosti od ciziny, jehož i že k této neodvislosti Uhry nedospějí toliko jako stát zemědělský. Tyto cíle národohospodářské politiky Uher jasně vytkl již hr. Štěpán Széchenyi, »tvůrce nových Uher.«” (Uo. 97.)

127 A magyar mezőgazdaságra vonatkozó adatok felsorolásakor a pusztát említve megjegyzi, hogy a törökök pusztává tették az országot, ami a magyaroknak igencsak megtetszett, hiszen nomád eredetűek, és nem szeretik a fákat. Így fák csak a szláv és a német részekben vannak. „Nejzirnější kraje uherské byly za válečných výprav tureckých proměněny v poušť a Maďar zamilovaný do svých pust nepříčinil se o vyhlazení těchto stop svrchované moci půlměsíce. Maďar, po svém původu jako nomád nemiluje stromoví.” („A legtermékenyebb magyar vidékek a török háborús hadjáratokat követően pusztává változtak, és a magyarok, beleszeretve pusztájukba, nem tettek semmit, hogy eltüntessék a félhold uralmának ezt a nyomát. A magyar nomád eredete miatt, nem szereti a fákat.”) (Uo. 53.)

128 A magyarorról elismeri ugyan, hogy jó, de a magyarok nem tudják tárolni. 1883-ban ezért meg kellett alapítani a budapesti mintapincészetet, hogy megtanulják a németektől. (Uo. 59.)

kezeben van... Az első ipari kiállításon, 1842-ben mintegy 80 kiállítót tüntettek ki, 50 németet, 9 szlovákot és 8 magyart. De egyetlen magyar sem kapott arany- vagy ezüstérmet! A magyarországi ipariskolákat szinte kivétel nélkül csak szlovákok és németek látogatják. A magyar diákok, ha egyáltalán ebbe az iskolába tévednek, megrémülnek a tanároktól. A magyar nemzet úgynevezett felsőbb osztályai egyenesen aggódva ügyelnek arra, nehogy a fiacskáik kézműves- vagy ipari műhelyekbe kerüljenek.¹²⁹

Gazdasági jellegű művei mellett útirajzot is írt, *Upomínky z Uher (Magyarországi emlékek)*¹³⁰ címmel, amelyben több magyarországi látogatásának emlékét foglalta össze.¹³¹ A magyarokban vetélytársat látó, eredményeiket azonban elismerő, mégis kissé barátságtalan Adámek is leginkább a főváros hatalmas fejlődését és magyar nemzeti jellegűvé válását tartja említésre méltónak. Rokonszenvvel szemléli a magyar múltidézést is.¹³² „A Bach-kormány időszakának végén Budapest még a pusztta terjedelmes, teljesen német jellegű fővárosa volt. A főbb vendéglőkben és kávéházakban szinte kizárólag németül beszéltek, és még az utcákon sem volt hallható magyar szó.”¹³³ Budapest azonban teljesen megváltozott, elveszítette régi, piszkos hírét. „Micsoda változások következtek be Budapesten Magyarország önállósodása óta, két évtized elteltével! Budát

129 „Kulturního a hospodářského vývoje v Uhrách čelnou překážkou jsou netoliko národní, ale také sociální poměry. Uhry jsou dosud nepoměrně málo zalidněny a trpí nedostatkem zdatných, inteligentních dělníkův. Vládnoucí Maďar neštítí se sice práce, dovede mnohdy, arcit při zemědělství, statečně pomáhati, avšak nemá při práci vytrvalosti a také obecný lid, jako šlechta uherská nepokládá pracování za své povolání, tuží po blahobytu při sladkém zahálení, »vyhledává štěstí v osvobození od práce« (dr. Schwicker). Maďar je rolník a politik, ale průmyslník není; s nechtí se oddává namáhavějšímu trvalému zaměstnávání průmyslovému. Průmysl a řemesla jsou v Uhrách... v rukou příčinlivých a skromných Slováků a podnikavých Němců... O Prvé průmyslové výstavě v Pešti r. 1842 bylo toliko 80 vystavovatelův vyznamenáno, a to 50 Němců, 9 Slováků a 8 Maďarů. Ani jediný Maďar neobdržel však zlatou nebo stříbrnou medailii! Průmyslové školy v Uhrách navštěvují téměř jenom Slováci a Němci, žáci maďarští, zabloudí-li do těchto škol, jsou postrachem svých učitelův. Tak zvané vyšší třídy národa maďarského přímo úzkostlivě pečují, aby se jich synkové neocitli v dílnách řemeslnických anebo průmyslových.” (Uo. 97–98.)

130 Karel Adámek: *Upomínky z Uher*. V Praze, Nákladem vlastním, 1909.

131 Adámek először a hatvanas évek elején járt Magyarországon, majd a delegációk tagjaként 1884-ben és 1886-ban. Az 1884-es delegáció többi tagja František Ladislav Rieger, Karel Mattuš, Josef Hlávka, František Alois Šrom, Antonín Mezník, Dostal, Josef Jireček, Bedřich Kinský gróf és Bedřich Deym gróf volt, az 1886-osé pedig Rieger, Mattuš, Hlávka, Eduard Grégr, Josef Eugen Slavík, Jan Žáček, Deym gróf, Franz Nádherný báró és Schindler. (Adámek: *Upomínky...* i. m. 13., 29.)

132 Marcela Husová: A magyar „realitások” cseh szemszögből. Adalékok a magyar irodalom csehországi fogadtatásához az 1890-es években. In: (Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I. Szerk. Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit. Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 1993. 82.

133 „Na sklonku vlády Bachovy bylo sídelní město Uher rozsáhlou »metropolí pustý«... rázu naprosto německého. V čelných hostincích a kavárnách se mluvilo téměř výlučně německy, ano ani na ulici nepronikal hovor maďarský.” (Adámek: *Upomínky...* i. m. 3.)

egyesítették Pesttel, és ez az egyesített város lázas igyekezettel, a kormány háttárlalan támogatásával, hatalmas modern székvárossá változott.”¹³⁴

Adámek nem feltétlen csodálója a magyar fővárosnak. Szerinte Budapest csupán hitelből, állami segítséggel épült, nem az ország állapotának megfelelő, szerves fejlődés eredménye. „Budapesten és máshol sem született semmiféle gazdasági vagy kulturális vállalkozás a nép önálló kezdeményezéséből, az államigazgatás kezdeményezése és jelentős anyagi támogatása nélkül, ami Magyarország látszólagos fellendülésének árnyékos oldala. Mi, amink van, az önszegélynek köszönhetjük, a magyarok az állam segítségével nélkül két szalmaszálát sem tesznek keresztbe. A magyar kormányok viszont még a pusztába is tulipánt ültetnek.”¹³⁵ Minden fejlesztés állami segítséggel valósul meg, német és osztrák mintára.¹³⁶ Ezt Wahrmann Mór, a magyar delegáció vezetője is megerősítette, megjegyezve, hogy nem mind arany, ami fénylik. Adósságból építik a várost, és Budapest nem Magyarországot jelenti, a magyar pedig nem munkás, kereskedő vagy művész, hanem nemes, a magyar Árpád leszármazottja.¹³⁷

A magyarokkal rokonszenvező útleírásokban irigykedve szemlélt budapesti építkezések a kritikus beszámolókból értelmetlen pénzkidobásként jelennek meg, elismerve viszont a nemzeti lelkesedést és irigylve az ehhez rendelkezésre álló állami segítséget: „A kiállításon kívül nekem a legnagyobb vállalkozásnak a budapesti földalatti vasút tűnik, ami azonban teljesen fölösleges, és egyetlen célja a magyarok hiúságának fokozása, akik el vannak ragadtatva, hogy Londonon

134 „Jaké změny nastaly v Budapešti za osamostatnění Uher, prodlením dvou desítiletí! Budín byl přivtělen Pešti a tato spojená města přímo se zimničím úsilím za neobmezené podpory vlády proměňována v moderní sídelní veleměsto.” (Uo. 15.)

135 „V Budapešti a j. nevznikl vůbec žádný větší hospodářský nebo kulturní podnik ze svépomocné iniciativy lidu, bez podniku a vydatné hmotné podpory státní správy, což jest zajisté stinnou stránkou velkého zevního rozmachu Uher. My, co máme, děkujeme svépomoci; Uhři bez pomoci státní ani stéblo na kříž nepřeloží. Uherské vlády namnoze sázejí tulipány i na pustě.” (Uo. 16.)

136 E véleményét más munkáiban is hangoztatta: „Uherské vlády od r. 1868 s podívuhodnou energií a odvahou zasahují v kulturní a hospodářský vyvoj v zemích uherských. Bez vůle a bez přičinění vlády a státu téměř ani stéblo se na kříž v Uhrách nepobží... Uherská společnost jest při řešení úkolů kulturních téměř negativním činitelem; jestiť při kulturní práci lhostejnou a právě proto musí... podnikati v oborech těchto vláda i takové práce, jež jinde podnikají a řeší orgány samosprávné nebo spolky občanské. Kam se ohlédneme, všude vidíme při řešení úkolů kulturních stát. Stát staví silnice i železnice, podniká úkoly vědecké.” („A magyar kormányok 1868-tól csodálatraméltó energiával és merészséggel avatkoznak be Magyarország kulturális és gazdasági fejlődésébe. A kormány és az állam akarata és közreműködése nélkül Magyarországon két szalmaszálát sem tesznek keresztbe... A magyar társadalom a kulturális feladatok megoldásában szinte negatív szereplő, mivel a kulturális munkához lusta, éppen ezért kell... e területeken a kormánynak tevékenykednie, olyan munkákban is, amelyeket máshol önkormányzati vagy egyesületi szervek kezdeményeznek, vagy oldanak meg. Ahová csak nézünk, a kulturális feladatok megoldásában mindenütt az államot látjuk. Az állam épít országutat és vasutat, old meg tudományos feladatokat.”) (Adámek: Uhry a Rakousko... i. m. 99–100.)

137 Adámek: Upomínky... i. m. 14–16.

és Párizson kívül egyik európai városnak sincs olyan földalatti vasútja, mint Budapestnek. Az ilyen pénzszerzés láttán, amelynek Budapesten tanúi voltunk, magától adódott a gondolat, mi lesz az ilyen gazdálkodás vége. Nem is tudtam megtagadni magamtól azt az örömet, hogy egy kormánytisztviselőnek, akivel a véletlen hozott össze az Orient Szálló kávéházában, ne tegyem fel ezt a kérdést. Hosszabb gondolkodás nélkül, magabiztosan felelte: »A gazdasági hanyatlásra gondol, amit nekünk az ellenségeink a kiállítást követően nemcsak jósolnak, de a sárga irigységtől vezérelve, szívből kívánnak is. Legyen, teljesüljön csak nemes kívánságuk, szenvedjünk el egy időre gazdasági visszaesést, és akkor mi van? Országunk gazdag, és az idő minden sebet begyógyít. Figyelje csak meg, a felvilágosítás eredményéből, amit ezzel a kiállítással el akarunk és el is fogunk érni, több hasznunk lesz, mint maga a többmilliós veszteség, a lelkesedés, a nemzeti hevület, amit a kiállítás a népünkben kivált, sokkal nagyobb gazdasági károkat is ellensúlyoz, mint amilyeneket a kiállítás talán okoz. Bár ma a krízist sem lehet bizonyosan megjósolni.« Józan cseh eszemmel én kissé másként ítéltém meg ugyan a dolgokat, mégis egész másként néztem most már erre az emberre, mint mondandója előtt, és azt kívántam, hasonló megértéssel és lelkesedéssel beszéljenek a kormányzervek jövődöbeli prágai kiállításainkról.”¹³⁸

A cseh leírások a 20. század elején már Bécsével vetik össze a magyar főváros fejlődését. Mayer szerint Budapesten sok szép és jó dolog van ugyan, de sok főlegesen épített is, amelyek közül több a bécsi rossz másolata. Elismeri ugyan, hogy a magyar főváros szociálpolitikája fejlettebb, mint Bécsé, gyorsabb a posta is, és jobb városi intézmények, főként közparkok vannak, mint az Állatkert a Városligetben. A legtöbb új épületet mégis nagyozolásnak találja. A Parlament épületét is feleslegesen nagynak tartja, amely a Westminster után a második

138 „Nejnákladnějším podnikem mimo výstavu samu zdá se mi však býti budapeštská podzemní dráha, která jest jinak naprosto zbytečná a za účel má jediné stupňovati ješitnost Maďarů, kteří jsou nad tím u vytváření, že mimo Londýn a Paříž žádné jiné evropské město nemá takové dráhy jako Budapešť. Při tomto plýtvání penězi, jakého jsme byli v Budapešti svědky, samovolně se vnucovala myšlenka, jaké budou takového hospodářství konce, a nemohl jsem si odepriti potěšení, abych jistému vládnímu úředníku, s nímž mě náhoda svedla v kavárně hotelu Orient, otázky této nepředložil. Bez dlouhého rozmyšlení odpověděl určitě: »Máte na mysli hospodářský úpadek, ježž nám po výstavě naši nepřátelé nejen prorokují, ale i z bleď závisti z toho srdce přejí. Budši, nechť se šlechetné přání toto vyplní, nechť nějaký čas hospodářský strádáme, co na tom! Země naše jest bohata a čas hojí každou bolest: však ujišťuji vás, že onoho osvětového výsledku, ježž výstavou dosáhnouti chceme a také dosáhneme, výše ceníme, nežli ztráty sebe více milionů a nadšení a vlastenecký rozruch, ježž výstava v lidu našem vyvolá, vyvážejí daleko i hodně velkou škodu hospodářskou, jižž snad výstava zavini, ač dnes ani zdaleka nelze s jistotou krise předpovídati.« Soudil jsem sice svým strážlivým českým mozkiem o věci trochu jinak, přece pohlížel jsem na muže toho nyní již zcela jinak nežli před oslovením, a přál bych si, aby i o našich budoucích výstavách pražských mluvili orgánové vládní se stejným prozumením a nadšením jako muž tento.» (*František Maršner*: Zimní výlet přes Uhry do Dalmacie a na Černou Horu. V Praze, Edvard Beaufort, 1896. 12–13.)

legszebb és legnagyobb parlament a világon, de akkora összegbe került, hogy felépítése örökség volt egy olyan szegény országban, mint Magyarország, hiszen ötezer iskolát lehetett volna belőle építeni, ami szerint biztosan más szellemiségre vezetett volna. Hasonló nagyzóló értelmetlenségnek nevezi a párizsihoz hasonlóan kialakított központi vásárcsarnokot, és más cseh beszámolókhöz hasonlóan felesleges játékszernek a Városligetbe vezető földalattit. A lemásolt bécsi épületek közül Mayer véleménye szerint a budapesti Operaház lett a leggyengébb utánzat.¹³⁹

A vetélytársként szemlélt Magyarország fővárosát nem csak az állam segítségével véghezvitt reprezentatív építkezések miatt kritizálták. A nagyvilágias magyar főváros a bűnökkel teli világvárosként is szembekerül Prágával. „Cseh pornográf folyóirat. A cseh irodalmat nem kímélte a mérgező és közönséges szellem, amelyet hozzánk Pestről és Bécsből hurcolnak be. Afféle caviánok példájára Žižkovban Baštář könyvkereskedő megkezdte az »Amor« című, szemérmetlen cseh lap kiadását.”¹⁴⁰

3.4. A magyarországi nemzetiségi viszonyok kritikája, a magyarok negatív jellemzése

A Habsburg Birodalomban élő nemzetek egymásról kialakított véleménye rendkívül meghatározó tényezővé vált a 19. század végére, amelynek egyre erősebb közvetlen hatása mutatkozott a politikai életben is. A közvéleményt Csehországban kezdetben a nagyrészt ismeretlen, szokatlan magyar viszonyok iránti őszinte érdeklődés alakította, majd a nemzeti törekvések erősödésével egyre tendenciózusabb, a nemzeti önképnek, önérdeknek mindinkább alárendelt leírások adtak hírt a magyarhoni vonatkozásokról. A legközvetlenebb hatást az útleírások, úti beszámolók fejtették ki a szélesebb közvéleményre, így ezek tekinthetők a nemzetek közötti érintkezés meghatározó forrásainak, ezek adták az egyes nemzetek egymásról kialakított képének alapját. A cseh környezetben született magyarországi témájú beszámolók is híven tükrözik a csehek magyarságképének, a magyarhoni, leginkább a nemzetiségi viszonyokról kialakított vélemény változását a 19. század folyamán.¹⁴¹

139 Mayer: i. m.

140 „Pornografický časopis český. Česká literatura nezůstala ušetřena otravného a sprostého vzduchu, donášeného k nám z Pešti a z Vídně. Po příkladě všelikých Caviánů knihkupec Baštář na Žižkově začal vydávati český oplzlý list »Amor«.” (Čas, VI. évf., 20. sz., 309.)

141 A szlovákságról kialakított képet e beszámolók mellett természetesen a Matica slovenská 1875-ös feloszlata és a szlovák középiskolák bezárása után Prágában alapított, már említett szlovák diákegylet, a *Detvan*, majd a *Hlas* folyóirat és köre, illetve a Československá jednota tevékenysége

A viszonyok változása megmutatkozott a beszámolók, útleírások egyre kritikusabb hangnemében is. Kialakultak a közvéleményben később tartósan rögzült olyan sztereotípiák, mint a szlovákság és általában a magyarhoni nemzetiségek¹⁴² erőszakos magyarosítása, a szlovák lányok, gyermekek alföldi neveltetése,¹⁴³ a magyarok nomád eredetének meghatározó szerepe a magyar társadalomban, a magyar pusztá képe.

A dualizmus korában született leírások egy része elsősorban az állampolitikai kérdések hatása alatt élesebben vetette fel a nemzetiségi problematikát. Kívülről, távolságot tartva, sokszor igen ellenségesen, éles kritikával, barátságtalan képekkel, a felemelkedő vetélytárs iránti irigységgel vegyes ellenérzéssel tekintettek a magyarországi viszonyokra. E művekben a korábbi írásoknál realisabb, ám ellenségesebb szemléletű képet kapunk a szlovákság helyzetéről.¹⁴⁴ Erőteljesen cseh nemzeti alapról nézik a magyarországi viszonyokat, és egyre inkább a csehszlovakizmust építve tekintenek a szlovákságra. Néprajzi, illetve történeti irányból közelítve igyekeznek bemutatni a csehek és a szlovákok egybetartozását, annak történeti érveit. Az írások egy része, bár a dualizmus korában született, csak 1918 után jelent meg, hogy tájékoztassa a cseh nagyközönséget az újonnan született Csehszlovák Köztársaságnak a hétköznapiakból kevésbé ismert szlovák területeiről.

A Felföld és a szlovákság képe az 1840-es évektől tűnt fel a cseh beszámolóban, bár a századfordulóig eléggé ismeretlen maradt a közvélemény előtt. Az első Moric Fialka 1839-es úti beszámolója volt. A Květy című lap ekkor csodálkozva tette fel a kérdést, vajon e vidék eddig miért nem keltette fel a cseh

is befolyásolta. (Sziklay László: A szlovák irodalom története. Bp., Akadémiai, 1962. 426–440.; Dušan Kováč: Szlovákia története. Pozsony, Kalligram, 2001. 148.)

142 A cseh beszámolók szinte kizárólag a szlovákság helyzetével foglalkoznak. Említik a budapesti németeket is, de a többi magyarországi nemzetiséget csak elvétve.

143 E kép már toposzként szerepelt a 19. század végi cseh közgondolkodásban. Az 1874-től kezdődő folyamatot hol a magyarosítás eszközeként írták le (pl. Karel Adámek magyarországi útleírásában), hol egyenesen a szlovák gyerekek rabszolgaságba hurcolásaként. 1892-ben például *Maďari a slovenské deti. Proč Maďari doplňují své plemě slovenskými sirotkami* (A magyarok és a szlovák gyerekek. Miért szlovák árvákkal egészítik ki népüket a magyarok?) címmel jelent meg cikk a *Čas*-ban (Maďari a slovenské deti. Proč Maďari doplňují své plemě slovenskými sirotkami. In: *Čas*, 45(1892) VI. évf. (november 5.), 719.) majd a *Hlas k rodičom slovenským, tátorom, predstaveným a všetkým priateľom detí a mládeže* (Szózat a szlovák szülőkhez, tanárokhöz, előljárókhöz, a gyermekek és a fiatalság minden barátjához) című felhívásról számolt be a lap. (Hlas k rodičom slovenským, tátorom, predstaveným a všetkým priateľom detí a mládeže. In: *Čas*, 49(1892) VI. évf. (december 3.), 781–782.). 1874-ben a kolerajárvány idején, majd 1887/1888-ban a FEMKE szervezésében valóban több száz szlovák gyermeket szállítottak az Alföldre, akik közül több nem tért vissza. Felháborodást váltott ki a hivatalok ellenséges viselkedése is. (*Škvarna–Bartl–Čičaj–Kobútová–Letz–Segeš*: i. m. 134.)

144 Az ilyen leírások a cseh folyóiratokban is egyre rendszeresebbé váltak, különösen Tomáš Garrigue Masaryk 1893-as felföldi látogatása után.

közvélemény figyelmét.¹⁴⁵ Az ötvenes évek legfontosabb szlovák vonatkozású cseh leírása Božena Němcová, a század meghatározó cseh íróőnének munkája, aki 1851 – 1853-ban tett először utazást szlovák környezetben Magyarországon szolgálatot teljesítő férjénél. Itt gyűjtött anyagait később *Slovenské pohádky a pověsti* (Szlovák mesék és legendák) címmel adta közre.¹⁴⁶

Ebben az időszakban működtek Magyarországon azok a birodalmi hivatalnokok, akik a Bach-huszár elnevezést kapták, és sokáig a cseh–magyar viszony egyik kevésbé pozitív vonatkozásaként tekintettek rájuk. Többségük azonban nem feltétlenül volt cseh, sok cseh tartománybeli, illetve ausztriai tartományból származó német volt közöttük. Ráadásul a cseh hivatalnokok sem utasították el a magyar szabadságmozgalmat, hiszen sokan büntetésből kerültek Magyarországra. Ilyen volt Josef Němec, Božena Němcová férje is.¹⁴⁷

A közvetlen cseh–magyar érintkezésen túl nagyon nagy jelentősége volt két közvetítő közegnek. A század elején még a német volt fontos, második felében a magyarországi szlovákság vált egyre jelentősebbé. Nyelvi okokból nekik volt a legjobb lehetőségük erre, de egyre inkább sérelmeiket közvetítették, a magyar kultúrát már kevésbé. Az általuk kialakított magyarságkép torz. A magyarokról a pusztai, műveletlen nép sztereotip képét adják, a magyarság karikatúráját közvetítik.¹⁴⁸ Ilyen volt például a magyarországi tevékeny szlávság és a lusta magyarok szembeállításának sztereotípiája. Például Baross Gábor miniszter haláláról így emlékezett meg a *Čas* című lap: „Születését tekintve szlovák volt [...] a munka embere, szakmájában rendet tartott, bevezette a fegyelmezett munkát, megszüntette a magyar hivatalnokok örökletes slendriánságát [...] Még a szlovák *Národníe novíny* (Nemzeti Újság) is rokonszenvvel ír Barossról 54. és 55. számában, annak ellenére, hogy elhagyta szlovák köznemességét, és még magyarosítónak is vált.”¹⁴⁹

145 *Sárkány*: i. m. 26.

146 Němcová magyarországi utazásairól három útleírásban is beszámolt: *Vzpomínky z cesty po Ubrách* (1854) (*Magyarországi úti emlékek*), *Uberské město, Ďarmoty* (1858) (*Magyar város, Gyarmat*) és *Z Uher* (1863) (*Magyarországról*). (Dobossy László: Němcová példája. In: Dobossy László: Párhuzamok találkozása. Esszék és tanulmányok a magyar–cseh szellemi érintkezéséről. Bp., Korma, 2000. 101–102.) Němcová magyarországi írásai mellett levelezésében is sok magyarországi vonatkozást találunk. (Božena Němcová miskolci levelei 1851. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1963.)

147 Josef Němcénél egy házkutatás során trikolórral díszített Kossuth-portrét is találtak. Később ez is hozzájárult, hogy elbocsátották a pénzügyőrségtől. (*Pražák*: Cseh–magyar párhuzamok. i. m. 100.)

148 *Sárkány*: i. m. 24–25.

149 „Rodem byl Slovák [...] byl muž práce; v oboru svém zaváděl pořádek, kázeň a práci, přetřhl pověstný dědičný šlendrián uherského úřadnictva [...] I slovenské »Národníe novíny« v č. 54 a 55. píšou o Bar. sympaticky přes to, že se odrodil zemanstvu slovenskému a stával se i maďarizátorem.” Smrt Barosse In: *Čas*, Roč. VI., č. 20., 312–313.

A vidéki szlovákság csak későn jelent meg részletesebb cseh leírásokban. Němcová és Brábek még elsősorban a szlovák néprajzi elemek iránt érdeklődött.

Jan Neruda magyarországi politikai beszámolójában, *Uherské volby (Magyarországi választások)*¹⁵⁰ címmel részletesen bemutatja a kiegyezés utáni első magyarországi választásokat. Ír a negyvennyolcas hagyományok újjáéledéséről, és kritikusan szól az emberek politikai képzetlenségéről. A szlovákságot már idealizáltan mutatja be, mint a politikai harc megtévesztő külsőségei mögé látó, önértékét teljesen tisztán felismerő népet. A különböző nemzetiségű magyarhoniakról szólva úgy látja, hogy a németek kivonják magukat a magyarországi választási harc nyersessége alól, a románok és a szerbek pedig csupán alakoskodnak. Politikailag aktívak így csak a magyarok és a szlovákok maradnak. A magyaroktól igazán tanulhatnak a cislajtán németek, főként azt, hogyan támogatja a politikai pártokat a sajtó, hiszen a különböző politikai csoportoknak még szatirikus lapjai is vannak. Ami pedig a szlovákságot illeti, ők kivonják magukat a heves, Neruda ábrázolásában néha nevetségességbe fúló politikai küzdelemből. Előbb gondosan tanulmányozzák a választási lehetőségeket, csak azután adják le szavazatukat, hiszen művelt és önértékes emberek. Hozzáállásukat a politikai harchoz egy kortesdallal illusztrálja:

„Verná práca má pre seba
vždy poctivý svoj kus chleba;
nedá sa sviest' darom, svodu,
nezaprodá si slobodu.
Volme, bratia, z dŕvery,
Slovák svodu neverí:
kto sa dá zaprodati,
dušou nám to zaplatí”¹⁵¹

(„A becsületes munka mindig megadja a tisztas darab kenyeret, nem hagyja magát ajándékok, megtévesztés által félrevezetni, nem adja el szabadságát. Testvérek, bizalom alapján szavazzunk, a szlovák nem hisz a megtévesztésnek: aki eladja magát, lelkével fizet érte.”)

Ezt énekli a szlovák szavazó, és hozzáteszi, hogy a szlovák nép meggyőződéssel adja le a szavazatát: „Vlasti zrádca, kto sa prodá – sláva tomu, čo sa nedá!” (Hazaáruló, aki eladja magát – dicsőség annak, aki nem adja magát!)¹⁵²

150 Jan Neruda: Uherské volby In: Obrazy z ciziny. Výbor z fejetonů. Praha, Topič, 1910. 433–451.

151 Uo. 437.

152 Uo. 437.

A szlovákság ábrázolása azonban élesen elválik a magyarországi, a magyarokhoz kötődő választási harc leírásától. A szlovákok Nerudánál nem kapcsolódnak szervesen a magyar állam életébe, mintegy kívülállóként, távolságot tartva, érdeklődve, de idegenként szemlélik a magyar állam életét. „Csak a csendes, rakományával Miskolcra utazó szlovák somfordált csendesen útján. Itt neki nem szabad semmit, nincs otthon, talán egy hatosért kapna bort és pecsenyét, de inkább brinzára vágyik, aludtتهjre és vajas krumplira. Ekkor elment mellettünk egy mágnásokkal vagy inkább korteskedő cimborákkal teli, tollas jelvényekkel díszített kocsí. A szlovák ráterítette a rakományra a fehér kabátját, és amikor elsüvítettek, újra eljött a kocsitól, amennyire a gyeplő engedte, és kerek arcával csodálkozva nézett az örült menet után.”¹⁵³ A korteskedés, ami Magyarországon már külön iparág, csak a magyar többségű vagy tisztán magyar lakosságú megyékben virágzik. „A szlovák például nem is akar róla többet hallani és Liptószentmiklóson így énekel:

„Služnodvorský i Vicišpán
jeden i druhý dobrý pán;
lež kortešmi byt ím škoda,
nám nechutí táto móda.
Dajte si vy pokoj páni,
nepojdeme slepo s Vámi,
Vy nám pravdu přisluhajte
a viacej nekortešujte!”¹⁵⁴

(„A szolgabíró és az alispán, mindkettő jó úr, csak éppen kár korteskedniük, ez a mód nem tetszik nekünk. Maradjatok békén urak, nem megyünk vakon utánatok, adjátok meg nekünk az igazságot, és többé ne korteskedjete!”)

Az első olyan leírás, amely a cseh–szlovák összetartozás nézőpontjából, de történeti érvekre alapozva közelítette meg a magyarhoni, nem Budapesten élő szlovákság helyzetét, Alois Jirásek három úti beszámolója volt. A cseh múltat bemutató, nagyhatású történelmi regények szerzője a századfordulón három utazást tett Magyarországon, és írásaiban már egyértelműen a magyaroktól elnyomott szlovákság később közhellyé vált képét adta *Z první cesty za bratrstvem*, *Z druhé cesty za bratrstvem*, *Šarišsko* (Első utazásomról a testvériség nyomában, Második utazásomról a testvériség nyomában, Sáros).

153 Uo. 439.

154 Uo. 441.

Mindhárom alkalommal a csehszlovák egység történeti gyökerei után kutatva a fehérhegyi csatavesztés utáni cseh protestáns exulánsok nyomait kereste. *Z první cesty za bratrstvem* című írásában beszámol arról, hogy két regényéhez, a *Mezi proudyhoz (Áramlatok között)* és a *Proti všemhez (Mindenki ellen)* gyűjtött anyagot azokon a végeken, ahol a cseh testvérek „ereje kivirágzott és kihuny”. Utazásához neves támogató is hozzájárult, František Ladislav Rieger, aki „mindig azon igyekezett, hogy szorosabbá váljanak a kapcsolatok a szlováksággal”. Rieger a Svatobor egyesületben azt is javasolta, utaljanak ki ösztöndíjat Jirásek utazásához a szlovák vidékre, hogy anyagot gyűjthessen a híres zsoldosvezér, Jan Jiskra történetének megírásához. Jirásek már régen készült a szlovákokhoz, így örömmel vette fel a 600 korona ösztöndíjat, és 1896-ban útnak indult.¹⁵⁵ Következő utazására 1897-ben, a harmadik, Krakkón át vezető utolsóra pedig 1906-ban került sor.

Első útjáról beszámolva a dicső múltat veti össze saját korával. 1896-ban „a mieink nehezen utaztak akkoriban a szlovák vidéken”, de még éltek az emlékek a szebb múltról, amikor nem tudtak itt magyarul, még a nemesek sem. A Vág vidékétől egészen Kassáig, amerre a testvériség uralkodott, mindenhol nagy ereje volt Jiskra szavának. Most a magyarok kegyetlenül kormányoznak, „hallani az erőszakkal elfojtott vágyakozást és a testvérek néma panaszát”.

Jirásek első útján Jan Koula professzor volt a társa, aki már ismerte a szlovák vidéket, ahol néprajzi tanulmányokat végzett. Ezt Jirásek nagy szerencsének tekintette, mivel így nem csak a táj szépségét és az ősi emlékeket, hanem a szlovák embereket is megismerhette.

Ellátogattak Trencsénbe, Beckóra és a Vág mentén Zsolnára, Zsolnáról pedig Körmöcbányára. Körmöcbánya volt Jirásek igazi uticélja, ahol meglátogatta Pavel Križkót. Križko, akit Jirásek igaz szlovákként jellemzett, a városi levéltárat igazgatta, melynek kincsei nagyon érdekelték a cseh író. Križkót az irodában találta, ahol mindenki dohányzott, Križko szintén, de ő a többi hivatalnoktól eltérően állva. A magyar irodában Križko félelem nélkül, szívből köszöntötte Jiráseket, és beszéde tele volt a szívélyes „hej, hej” szócskával.¹⁵⁶

A levéltár igazgató szlovák szavait említve megemlékezik találkozásáról 1897-ben egy szlovák tanárral, akit Csorbán, egy bálon látott, vegyes magyar társaságban, és aki megkérte, ne beszéljen vele csehül, de titokban azért szívesen társalgott vele anyanyelvén.

Jirásek, akit Križko körülvett a városban, a német emlékek mellett főként a Jiskra korára utaló helyeket említi, például a kastélyt, ahol Jan Oškrd, Jiskra kapi-

155 Ugyanebben az évben Svatopluk Čech cseh író számára szintén kiutalt ösztöndíjat a Svatobor, hogy Dániába utazhasson Dagmar királyné nyomába.

156 A helyeslést jelentő szlovák *hej* szócskát Jiráseknek jegyzetben kell a cseh igenre, *anora* fordítania.

tánya, a bányavárosok főkapitánya lakott, de megmutatta Jiráseknek a pénzverdét is. A csehszlovák állam megalakulása után kiadott műben az író visszaemlékezik, milyen irigységgel tekintett a magyar állam önállóságának eme jelképére, és még gondolni sem merre, hogy itt majd a csehszlovák állam pénzét verik.

Szintén a cseh–szlovák kölcsönösség igazolására szolgál, hogy a levéltár, Křižko „királysága” mennyi cseh dokumentumot őriz Jiskra uralkodásának idejéből.

Az élénk szlovák vásár képét bemutató leírásban már szinte nevetségesnek érezzük, hogy magyar trikolor leng a tér felett. A piacon látott jellegzetes szlovák alakokból később Jirásek regényhősei lettek.

Zólyomban is Jiskra emlékeit fedezi fel a cseh író, és a Garam melletti kastélyra emlékezve jelenik meg először a hanyatlás képe. Jiskra néha ott töltötte idejét, és most rabok élnek benne, az egykori gótikus nagyteremben dohányraktár van. A városban egyetlen szlovák felirat olvasható: Tu sú všelijaké palinky ai jedla k dostaniu (Mindenféle pálinka és étel kapható). Megjelenik az írásban dicső jelen képe is, amikor már szlovák általános, polgári és középiskola is működik a városban.

Losoncon dr. Samo Daxnerrel találkozott, akinek apja 1848-ban már az akasztófa alatt állt, amikor kegyelmet kapott a magyaroktól. Daxner megmutatta az evangélikus egyház kincsét, egy huszita kelyhet. Jirásek első beszámolóját a pesti ezredéves kiállítás képével zárja, és azzal, hogy az ezeréves magyar dicsőséget hirdető emléktáblák már el-eltűnnek, és „Szlovákia, melynek elnyomásától és rettentő sorsától fájt a szív, szabad.”¹⁵⁷

Alois Jirásek 1897-es magyarhoni utazását a *Z druhé cesty za* című írásában ismertette, és szintén a cseh–szlovák együvé tartozás dokumentumait igyekezett egybegyűjteni. Többek között Jozef Ludovit Holubyról, Nemes-Podhrágy lelkészéről szól, aki temploma 17. századi emlékeivel ismerteti meg, illetve a hozzájuk kötődők leszármazottaival. A régi dicsőséget ellensúlyozza viszont a Kassáról szóló beszámoló, ahol a múzeumot kereste fel. „Üres volt, csak az őr ült a régi fegyverek, festmények, emlékek között, és csendesén imádkozott egy imakönyvből. Biztosan meglepődött és persze kellemesen, amikor csehül szólítottam meg. Szlovák volt, szlovák imakönyve volt. A múzeumban találtam mindenféle érdekességet. Megpillantottam egy képet, se nem régit, se nem szépet, de beszédet: A magyarok bejövetelét. Csupa helyre legény, csupa lovagi alak a lovakon, csupa vitéz. Előttük pedig a szlovákok mennek, agyonhajszolt, jajgató alakok mélyen meghajolva. E kép, e festett hazugság látványa haragra gerjesztett. Nem messze a teremben egy szlovák ült, és csendesén imádkozott.”¹⁵⁸

157 Alois Jirásek: *Z první cesty za bratrstvem*. 1920.

158 Alois Jirásek: *Z druhé cesty za bratrstvem*. 1920.

A cseh leírásokban a magyar főváros nemzetiségi viszonyairól is képet kaphatunk. Brábek ezt a város nyelvi megoszlásának elemzésével érzékelteti. Leírja a gyors magyarosodást és a magyar nyelv kizárólagosságát a hivatalokban, az oktatásban. Az itt élő rengeteg német és szláv csupán egymás között használhatja anyanyelvét, ami az oktatásból is kiszorul. Az emiatt kialakult feszültséget egy ismerősének a budai svábokra utaló mondását idézve érzékelteti: „Azelőtt még inni sem akartak magyar forrásból, most meg fürödniük kell benne.”¹⁵⁹

A cseh beszámolók közül Karel Adámek írásában találkozhatunk a budapesti szlovákok helyzetének legmélyebb ismeretével. Az 1886-os cseh delegáció tagjaként Budapesten járva František Ladislav Riegerrel meglátogatták Daniel Bachát szlovák evangélikus püspököt, akit Ján Kollár egykor híres egyházának vezetőjeként mutat be.¹⁶⁰

Samuel Tomášikra, a szlovák himnusz szerzőjére hivatkozva elítéli az egyébként nagy hazafiként, harcias személyiségként bemutatott Daniel Bachátot. Tomášikkal szemben azonban Adámek egyértelműen a szlovák irodalmi nyelv ellen, a cseh mellett érvel, hiszen véleménye szerint a szlovák irodalmi nyelv használata megszakítja a cseh–szlovák történeti kapcsolatokat, és a szlovákság elveszítheti legerősebb támogatóját, a cseheket.

Ugyancsak Samuel Tomášikra hivatkozva elmondja, hogy a kormány által támogatott, szlovák nyelvű *Slovenské noviny*ben a szlovákság érdekeivel ellentétben, magyarón írások jelennek meg. Példaként a Hornák, Hornáctvo (felvidéki, felvidékiesség) kifejezések használatát említi.

Emiatt Daniel Bachátot és Ján Bobulát Grünwald Bélánál is veszélyesebbnek nevezi, az ellenállni próbáló Pavol Mudroňt pedig sereg nélküli tábornoknak. Annak bemutatására, hogy a cseh nyelv milyen mértékben szorult háttérbe és a cseh országrészek a továbbiakban mennyire nem fejtenek ki vonzó hatást a szlovákságra, Tomášik válaszát közli Riegernek arra a felvetésére, miszerint ösztöndíjat kell alapítani szlovák diákok prágai képzésére. Tomášik szerint már nem lenne jelentkező ilyen ösztöndíjra, és csak a Mindenhatóban bízhatnak.

159 „Dříve nechtěli se z pramene maďarského ani napiti, a nyní jsou nuceni v něm se koupiti.” *Brábek*: Budapest III. i. m. 574.

160 Adámek nagy figyelmet szentel a magyarországi és a pesti szlovákság helyzetének. Különösen az irodalmi nyelv helyzete érdekelt. Már a 60-as évek elején találkozott a szlovákság vezetőivel, Jozef Viktorinnal, Ján Palárikkal, Ján Franciscivel és Viliam Pauliny-Tóthtal. Pauliny-Tóth a szlovákság gazdasági helyzetének elmaradottságára hívta fel Adámek figyelmét, és a csehországi polgári takarékpénztárak szabályzatát kérte tőle 1862. augusztus 5-i levelében, hogy a pesti szlovákok is hasonlókat alapíthassanak. (*Adámek*: Upomínky... i. m. 8–11.)

Adámek erre keserűen állapítja meg, hogy a Mindenható csak azokon segít, akik maguk is tesznek a sikerért.¹⁶¹

A szlovák nép helyzete rendkívül foglalkoztatja. Több munkájában részletesen ismerteti a szlovák intézmények, a matica és az iskolák történetét, korábbi ismeretségét szlovák személyiségekkel.¹⁶² Ellenségesen szemléli ugyan a magyarosítást, de a legnagyobb problémaként mindvégig a biblikus cseh nyelv használatának elhagyását és a szlovák irodalmi nyelv szorgalmazását látja.

A fejlődés két alapvető vonulata közül a fejlődés mellett inkább a város elmagyarosodását emeli ki. „Az egész közigazgatás magyarrá vált, az iskolák, a művelődési intézmények kizárólag magyarok. Budapest egész élete elmagyarosodott. Különösen a német szorult háttérbe... A valamikori budai német erősség, Óbuda, a svábok valamikori ősi fészke eltűntek, a nagy Budapest részei, és magyarságukkal tűnnek ki. A német színház is eltűnt.”¹⁶³ E változások a cseh delegáció tagjaira is nagy hatással voltak. „A szállodákban és kávéházakban csak ritka kivételtként hallani nem magyar beszédet. Dr. Rieger azzal vigasztalódott, hogy újból és újból inkább csehül beszélt, mint németül.”¹⁶⁴ Mindenszentekkor a Kerepesi temetőben részt vettek a Batthyány és Deák síremlékénél tartott megemlékezésen. Ilyen nagyszabású nemzeti ünnepséget még nem látott.¹⁶⁵

Adámek kapcsolatot tartott Grünwald Bélával, akit nagyra tartott, még akkor is, ha éppen a szlovákság ellen irányuló magyarosítás élharcosa volt. Személyes találkozásukból, illetve Grünwald műveiből azt a következtetést vonta le, hogy leginkább a szláv összetartozás gondolatát igyekeznek kiölni a szlovákságból, amihez az önálló szlovák irodalmi nyelvet szorgalmazók nagy segítséget nyújtanak nekik.

Adámek 1884-ben František Ladislav Riegert is összeismertette Grünwald Bélával. Riegert annyira felingerelte ez a találkozás, hogy Grünwaldot hóhérnak nevezte. E találkozó meghatározó hatással volt Riegernek a magyarországi nemzetiségi

161 Adámek pesszimizmának szánt leírásával ellentétben azonban 1860, a pesti egyetem magyar nyelvűvé válásának és különösen 1875, a felföldi szlovák középiskolák bezárásának időpontja után egyre több szlovák diák tanul Prágában.

162 Pauliny-Tóth 1862-ben például gazdasági kérdésekben kért tőle tanácsot.

163 „Veškerá veřejná správa jest pomadařena; školy a vzdělávací ústavy jsou pouze maďarské. Veškerý život v Budapešti zmaďařen. Zvláště pak němčina zatlačena do pozadí... Druhdy německá budinská pevnost, Starý Budín, někdejší prahnízdo švábské, zmizely, jsou části velké Budapešti a honosí se svým maďarstvím. Německá divadla odstraněna...” (Adámek: Upomínky... i. m. 15.)

164 „V hotelích a kavárnách uslyší se řeči nemaďarské pouze řídkou výjimkou. Dr. Rieger měl nemale z toho potěšení, že se opětně smluvil spíše češtinou, nežli němčinou.” (Uo. 15.)

165 Uo. 15.

viszonyokról, a szlovákság helyzetéről alkotott véleményére.¹⁶⁶ Még abban az évben, november 30-án, a Cseh Klubban ismertette magyarországi benyomásait.¹⁶⁷

A dualizmus kori, magyarhoni viszonyokról írott csehországi beszámolók tehát különböző nézőpontból, de szinte mindig érintették a szlovákokat, így hatással voltak a szlovákság magyarhoni helyzetének cseh recepciójára. A cseh közvélemény előtt fokozatosan az erőszakosan magyarosító nemzetiségi politika bontakozott ki, amelynek cseh szempontból legfőbb szenvedő alanyai a szlovákok voltak. A csehek egyre inkább kötelességüknek érezték a szlovákság érdekeinek képviselését, amiből mind több konfliktus keletkezett. 1913-ban például a cseh nőegyletek nem vettek részt a nőegyletek pesti nemzetközi találkozáján, mivel a magyarok nem tették lehetővé Božena Viková-Kunětickának, hogy a szlovákokat is képviselje.¹⁶⁸

Ugyanakkor ezek az írások jobbra sajátos cseh szempontból szemlélték a szlovákság helyzetét, hosszú időre meghatározva ezzel a cseh közvélemény képét a szlovákságról általában, mint a csehszlovák nemzet elnyomott, de a csehek iránt hálával tartozó ágáról.¹⁶⁹

A 20. század elején a cseh sajtóban megszorodnak a nemzetiségi össze-
pásokról írott beszámolók, és olyan is akad, amelyben csehek esnek a magyar
türelmetlenség áldozatául. A *Slovenský denník* című lapból átvett írás szerint
Pakson támadták meg egy szállítóhajó cseh matrózait, akik vasárnap este szó-
rakozni mentek. Egy Škarka nevű matróz cseh dalt énekelt, ami felingerelt
egy Patkós nevű magyart, aki a következő szavakkal utasította rendre a csehet:
„Itt nem Csehországban vagy, hanem Magyarországon, itt nem szabad csehül
énekelni”¹⁷⁰ Ezután veszekedés támadt, Patkós egy késsel hason szúrta a cseh
matrózt, aki meghalt. A Škarka segítségére siető másik cseh matrózt, Zalojt is
halálra késelte a magyar, akit a csendőrök letartóztattak.¹⁷¹

166 Uo. 20–25.

167 Az előadást a helytartóság a Belügyminisztériumot is tájékoztatta. Zpráva presidia místopředsedství ministerstvu vnitřní o schůzi Českého klubu 30. listopadu 1884 a přednášce Dra. Riegera o nynějším postavení Uher a poměru Čech k Uhersku. PM 1881–90. 8/5/15/4 kart. 1876 (1884) (Státní ústřední archiv). Rieger korábbi budapesti útját is figyelemmel kísérték, (Dvě zprávy presidia místopředsedství tajného ministru vnitřní o cestě dra Riegera do Budapešti. PMT 1880 fasc. 105, 106 kart. 15 [1880] [Státní ústřední archiv]) és kapcsolatát Deák Ferenccel (Zpráva o Riegerově poměru k Deákovi PPT 1876 fasc. 18, kart. 15. [1876] [Státní ústřední archiv])

168 České ženské spolky In: Sokol zahraniční, 6(1913) VII.. évf., 83.

169 Az is előfordult azonban, hogy a szlovákság pusztá néprajzi érdekességként jelenik meg, így a már az első köztársaság idején, Karel Adámek fia által írott, az érdeklődő nagyközönségnek szóló egyik első Szlovákiát bemutató útikönyv bevezetője is a hanák és a valach népcsoporttal együtt említi a szlovákságot, furcsállva, hogy nem a cseh nyelvet kívánják hivatali nyelvként használni. (Karel Adámek: Slovenskem. Kolin, 1921. 7.)

170 „Zde nejsi v Čechách, ale v Uhrách, zde nesmíš zpívat česky”

171 Čestí dělníci zavraždění v Uhrách pro českou píseň. In: Vlast, 4(1912) XXXVI. évf., 4.

4. Csehek a magyar fővárosban

4.1. A csehek száma Budapesten

A magyar főváros nemzetiségi viszonyait tekintve korszakunk egésze során alapvetően háromnemzetiségű városnak tekinthető. A három főnemzetiség a lakosság többségét kitevő és mind számát, mind arányát tekintve gyorsan növekvő magyar, a számát és arányát tekintve csökkenő tendenciát mutató német és a folyamatosan húszeszes lélekszám körül mozgó, arányaiban azonban csökkenő szlovák volt. (Lásd Melléklet, 2. táblázat.)

A csehek arányáról a magyar fővárosban meglehetősen pontos számokkal rendelkezünk annak ellenére, hogy a statisztikák többségében a csehekre vonatkozó adatok nem szerepelnek, vagy csupán más nemzetiségek adataival összevonva. A bevándorlásra vonatkozó számsorok is csupán a Lajtán túli tartományokra, Ausztriára utalnak, tartományok szerinti bontás nélkül.

A rendelkezésre álló adatok alapján azonban megállapíthatjuk, hogy a Budapesten élő cseh nemzetiségű (anyanyelvű) lakosok száma a hetvenes években és a nyolcvanas évek elején három, három és félezer körül mozog, ami az összlakosság mintegy egy százaléka. A csehek lélekszáma az 1880-as évtized végére viszont jelentősen megnőtt, hozzávetőlegesen a korábbi szám másfélszeresére, ötezer fölé, Budapest lélekszámának folyamatos növekedésével azonban az össznépességhez viszonyított arányuk radikálisan csökkent, a századfordulóra már csupán fél százalék.¹

Az 1900-ig tartó folyamatos növekedést követően a 20. század első évtizedének közepétől a cseh nemzetiségű lakosság száma is fogyásnak indult,² az első világháború pedig jelentős elvándorlást indított meg, ami a háború után, Csehszlovákia megszületésével tovább fokozódott. A magyar főváros cseh nemzetiségű lakossága a háborút követő első összeírás szerint a korábbi szám felére esett vissza.³ (Lásd Melléklet, 3., 4., 5. táblázat.)

A nyolcvanas évek magyarországi gazdasági fellendülése tehát nagy vonzerőt jelentett a csehek, a cseh tartományok lakossága számára. Ebben az évtizedben a

1 Budapest félvévszázados fejlődése (1873–1923). Bp., Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, (Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, 53.) 1925. 20., 17. táblázat.

2 *Thirring Gusztáv*: Budapest népmozgalma az 1906/07-es években és a népmozgalom statisztikája 1874–1907. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, (Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 42.) 1912. 107.

3 Budapest félvévszázados...i. m. 20., 17. táblázat.

statisztika szerint 8191 bevándorló érkezett e tartományokból Budapestre.⁴ (Lásd Melléklet, 6. táblázat.) A Lajtán túli területek közül Csehországból származott a legtöbb idegen születésű, illetve illetőségű lakos, a második helyen általában Morvaország állt, amit csupán 1891-ben előzött meg Galícia. Galícia mögött a negyedik helyen szinte minden esztendőben Sziléziát találhatjuk. (Lásd Melléklet, 7. táblázat.) A cseh tartományokban született, illetve ottani illetőségű lakosok meghonosodása azonban folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott. (Lásd Melléklet, 8. táblázat.)⁵ Arról viszont, hogy a Budapestre érkezett cseh tartományokbeli honosságú bevándorlók többsége letelepedett, az tanúskodik, hogy miközben a cseh tartományokban honos, természetesen csak részben cseh nemzetiségű budapesti lakosok száma folyamatosan csökken, addig a budapesti honosságú cseh tartományokban születetteké nő. 1870-ben 8700 Pesten honos cseh tartományokból származó lakos élt a városban, 1891-ben pedig már 15782, a cseh tartományokban honos lakosok száma 1870-ben 4810, 1881-ben 3586, 1891-ben pedig 256 volt.⁶

Felekezeti megoszlás szerint a századfordulót követően Budapesten élő csehek 94,5%-a római katolikus, alig 3%-uk izraelita és ennél is kevesebb, egy százaléket sem elérő volt az evangélikusok és reformátusok aránya.⁷ (Lásd Melléklet, 9. táblázat.)

A csehek többsége Pesten élt, mintegy négyszer annyian, mint Budán. A legnagyobb számú cseh lakossággal rendelkező pesti kerületek a századfordulót követően a VI., VIII., VII. és IX. volt, Terézváros, Józsefváros, Erzsébetváros és Ferencváros. A főváros ezen részén élt az ötezres lélekszámú cseh közösség több mint fele.⁸ (Lásd Melléklet, 10. táblázat.)

A korabeli sajtó alaposan túlbecsülte a Budapesten élő csehek számát és arányát is. A cseh híradások szerint a 19. század nyolcvanas éveiben mintegy 12 ezer cseh élt Budapesten, de a cseh származásúak számát még ennél is jóval magasabbra becsülték. 1918 őszén a pesti cseh közösségről született magyar újságcikk még ennél is több, harmincezer Budapesten élő csehet említ a 19. század

4 *Thirring Gusztáv*: A bevándorlás hatása Bp. népességének alakulására. Klny. Fővárosi Statisztikai Hivatal 246(1893), 13.

5 Uo. 20–21.

6 *Körösi József*: Pest, Szabad Királyi Város az 1870-dik évben. A népszámlálás és népleírás eredményei. Pest, Ráth Mór, 1871. 194–195., 8. tábla; *Körösi József*: Budapest Fővárosa az 1881-dik évben. A népleírás és népszámlálás eredményei. Bp., Ráth Mór, (Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei, 15.) 1881, 102–103, 46. tábla; *Körösi József – Thirring Gusztáv*: Budapest Fővárosa az 1891-ik évben. A népleírás és a népszámlálás eredményei. Bp., Grill Károly, (Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei, 25. 2.) 1895. ,4., 28. tábla.

7 Az 1906. évi népszámlálás eredményei. Bp., Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1914(Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, 43.), 266., 50. tábla

8 Uo. 256., 46. tábla

végére utalva.⁹ A cseh közvélemény egységesen úgy ítélte meg, hogy a csehek többségét a dualizmus kori magyar gazdasági lehetőségek csábították Pestre. Ezeket a gazdasági lehetőségeket igencsak kecsegtetőnek ítélték. A budapesti sikeres karrierről az a mondás járta, hogy a cseh utcaseprőként jön Budapestre, egy év múlva már házmester, két év múlva háztulajdonos, öt év múlva polgármester, tíz év múlva miniszter.¹⁰

A magyar fővárosban élő cseh közösség asszimilációs tendenciái igen összetett képet mutatnak. Egyrészt a más nagyvárosokban lejátszódó folyamatokkal ellentétben e kicsiny, zárt, hagyományait ápoló közösség sikeresen állt ellen Budapest magyarosodásának. Ahogy a Budapest fejlődését elemző statisztikában is olvashatjuk: „Budapesten nem igaz az az elképzelés, hogy a kisebb nemzetiségek tagjai nagyobb mértékben sajátítják el a magyar nyelvet, mint akik tömegesen élnek itt. Kivált a csehek-morvák és lengyelek között jóval kevesebb a magyarul tudó, mint a népesebb német, tót népesség között.”¹¹ Ennek megfelelően a pesti csehek első, a magyar fővárosban letelepedett generációja a mindennapi érintkezésben természetesen a kor általános közvetítőnyelvét, a németet használta, de otthon nagyon sokan beszéltek továbbra is csehül.¹² A pesti cseh közösség tagjai nyelvileg idegen környezetben, igen gyakran kifejezetten ideiglenes jelleggel éltek, így e csoport meglehetősen zárt volt, tagjai igyekeztek nemzetiségüket, főként az anyanyelv használatát megőrizni a magyar fővárosban is, továbbadni a család további generációinak.

Természetesen az asszimiláció a csehek körében is jelentkezett, de nem azonos mértékben. Nagy különbség volt az eltérő társadalmi állású csoportok tagjai között. A tehetősebb pesti cseh polgárok, főként akik Budapesten futottak be sikeres karriert, gyakran véglegesen letelepedtek, gyermekeik a jobb pesti magyar iskolákba jártak, és megérintette őket a város korabeli magyarosodása, így lassanként magyarrá váltak. Sokan azonban megőrizték cseh anyanyelvüket. Nevüket viszont sokszor magyarosították, Habenýból Habenay, Levýból Levay, Matějčeből Matyeczsek, Sýkorából Szikora, Sklenářból pedig Szklenár lett.¹³ A cseh egyletek lapja is írt az ékezetmentesített neveikkel színmagyarokká váló pesti csehekről.¹⁴ A szegényebb, a csak ideiglenes jelleggel munkát vállaló kéz-

9 *Jobbágy Jenő*: A pesti csehek In: Pesti Napló, 1918. október 8., 9–10.

10 Čechové v Pešti In: Vlast', 11(1885) IX. évf., 2–3.

11 1890-ben a csehek és lengyelek 28%-a tudott magyarul, 1910-ben pedig a csehek 57,6%-a. (Budapest félévszázados... i. m. 64.)

12 Ha a cseh nyelv nem is volt a harmadik budapesti nyelv, ahogyan azt egy, a pesti csehekről szóló cikkben olvashatjuk. (Čechové v Pešti. In: Vlast', 11(1885) IX. évf., 2.)

13 Uo. 2–3.

14 Čeští umělci v cizině. In: Vlast', 2(1902) XXVI. évf. 2.

műves- vagy munkáscsaládok zártabb életet éltek, és inkább mentesek maradtak a korban zajló magyarosodás nyomásától.¹⁵ (Lásd Melléklet, 8. táblázat.)

A hatvanas-hetvenes évek fordulójára alakultak ki a cseh közösségi élet színterei, a csehek által üzemeltetett vendéglők, a cseh egyesületek. A legismertebb Valášek vendéglője volt, a pesti csehek találkozóhelye, ahol a Česká beseda is működött egy ideig, és magyar, illetve német feliratok mellett csehek is voltak, valamint cseh lapokat is lehetett olvasni.¹⁶

A korszakban a magyar fővárosról írt szinte valamennyi cseh úti beszámolóban találhatunk kisebb-nagyobb utalást a pesti csehekre. Brábek például 1874-ben a csehek nagy számát említi. „Annyi bizonyos, hogy nagy számban élnek itt csehek és más szlávok is. Találkozhattunk velük, bárhová is mentünk, a vendéglőkben, a sétatereken, a városi járműveken csehekbe botlottunk, de semmiképpen sem utazókba, inkább olyanokba, akik itt megtelepedtek, ipart vagy üzletet visznek. Meglehetősen elégedetten és nyugalomban élnek itt.”¹⁷

Jan Neruda is beszámol a Pesten élő csehekről, karrierjükéről a nagy lehetőségeket nyújtó, fejlődő városban. Tárcáiban bemutatja a pesti társadalmi életben elismerést szerzett csehországiakat, például az Ouvalyból származó Josef Hirscht, a Szent Rókus Kórház alapítóját, aki „Pest saját humanista Paebodyja volt, megalapította a városi kórházat, és most emléktábla hirdeti a nevét”.¹⁸ Megjelenik leírásában a magyar fejlődésben szerencsét próbáló olyan figura is, mint a Borsszem Jankó karikaturistája¹⁹: „Másik hazánkfia, aki kár, hogy nincs otthon, a bécsi »Floh« és a pesti »Borsszem Jankó« híres karikaturistája, aki a cseh »klíč« (»kulcs«) aláírással hirdeti magát és Pesten is improvizált már. Fellépett a színházban, jobb és bal kezével is rajzolt karikatúrát, oda és vissza is – vidám, jól érzi magát ebben az amerikaiságban...”²⁰ A szerencsevadász költő „...elegáns vendéglőkbe jár, rongyos kabátban egyik asztaltól a másikhoz

15 Čechové v Pešti. In: Vlast, 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 3.

16 Uo. 2–3.

17 „Tolik jest jisto, že zde žije Čechů a vůbec Slovanů veliké množství. Shledali jsme to, ať jsme se obrátili kamkoliv; v hostincích, na veřejných procházkách, ve společenských vozech, všude jsme se setkali s Čechy, nikoliv snad cestujícími, nýbrž s takovými, kteří jsou zde usedlími, řemesla a obchody své provozují. Žijou zde dosti spokojeně a klidně” (František Brábek: Procházký... i. m. 50.)

18 „Také svého humanistu Peabodyho už měla Pešť; založil jim městskou nemocnici, pamětní tabule zvěstuje jeho jméno – Josef Hirsch z Ouval v Čechách.” (Neruda: Pešťské listy. i. m. 421.)

19 Karl Klietsch (Klíč) a modern reprodukciós eljárások úttörője (1841–1926). Fiatalkorában a festészet mellett több humoros lap karikaturistája volt. Reprodukciós találmányai közé tartozik a heliogravírozás (1878), a fotógravírozás és az ún. klíčotípiá, a reliefgravírozás egyik formája. 1890-ben Nagy-Britanniába költözött, és csak az első világháború elején tért vissza Bécsbe. (Československý biografický slovník. Praha, Academia, 1992. 318.)

20 „Jiný kraján náš, o něhož je ale škoda, že není doma, známý karikaturista vídeňského »Floh« a pešťského »Borsszem Jankó«, na jichž obrazech český podpis »Klíč« jako by chtěl propagandu šířit, také si v Pešti již zaimprovisoval. Vystoupil v divadle, kreslil karikatury pravou i levou rukou, přímo i zvráceně – je vesel a má se dobře při tom amerikánství.” (Uo. 421.)

megy, és mindegyiknél költ egy akrosztichont, állítólag már szép kis summát összeakrosztichonozott. Hazánk fia ő, a Haase Nyomda egykori szedője, abban az esztendőben hagyott el minket, »amikor a Canal Kertet²¹ alapították«...»²²

Josef Slavík, híres cseh hegedűművész volt, a legismertebb személyiség, akit a cseh közvélemény a pesti cseh közösséghez kapcsolt. A cseh Paganiniként emlegetett Slavík 1833-ban indult első európai koncertkörútjára, amelynek első állomása Pest volt, ahol nagyszerű fogadtatásban volt része. Koncertjére azonban már nem kerülhetett sor, mivel súlyosan megbetegedett, és 1833. május 30-án Pesten 27 éves korában meghalt.²³ Temetése 1833. június 1-jén délután három órakor volt a Lipótvárosi temetőben. Ez volt az első alkalom, amikor cseh közösség kezdett szerveződni Pesten: Megjelent Jan Kollár is. Barátja, Josef Doležálek a Vakok Intézete igazgatójának közbenjárásával, a pesti csehek kezdeményezésére rendezett koncert bevételéből síremlék készült, amit 1834. május 30-án, Josef Slavík halálának első évfordulóján avattak fel. Slavík emlékét a hatvanas években megszerveződő pesti cseh egyletek is ápták. A hegedűművész földi maradványait és a síremléket a Lipótvárosi temető felszámolása miatt 1870-ben az egyletek kezdeményezésére a Kerepesi úti temetőbe szállították át.²⁴

A tragikus sorsú, híres hegedűművészről gyakran megemlékeztek a pesti eseményekről beszámoló prágai lapok. Neruda is említi pesti leveleiben, hogy »a régi pesti temető, ahol a mi híres hegedűművésznk, Slavík is fekszik, fás, árnyas és festői...»²⁵ A pesti cseh közösség tiszteletéről egy Jan Nerudának tulajdonított cikk számol be a *Národní listy*-ben, ami a síremlék áthelyezéséről és felújítás utáni felszenteléséről, illetve az ez alkalomból rendezett, 1871. november 12-én délután három órakor tartott megemlékezésről tudósít.²⁶ A pesti csehek első nagyobb szabású megmozdulása nagy feltűnést keltett a cseh tartományokban is, így a megemlékezéséről már előzetesen is hírt adott a lap, részletesen közölve

21 Ezt a prágai kertet, amely most a Riegrovy sady (Rieger Liget) része, 1790-ben alapította Josef Emanuel Malabaila de Canal, Prágában élő botanikus, katonatiszt. (Canal von Malabaila Josef Emanuel In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950. Band 1, ÖAW, Wien, 1957, 134.)

22 »...který chodí v elegantních hostincích, ale v ošumělém kabátu, od stolu k stolu, všude páchá akrosticha a již prý si pěknou sumičku vyakrostichoval. Je to náš krajan, bývalý sazeč z Haaseovské tiskárny; opustil nás v témž roku, »kdy se Kanálská zahrada založila«...» (Uo. 421.)

23 *Ludmila Vrkočová*: Tradice česko-maďarských hudebních vztahů. In: Československo-maďarské vztahy v hudbě. (Janáčkiana V.) Sborník materiálů z muzikologické konference. Ostrava, Krajské kulturní středisko Ostrava, 1982. 64–65.

24 Z Budapešti. In: *Vlast*, 2(1877) II. évf. (december 1.), 3.

25 »...starý, na němž ležel také proslulý náš houslista Slavík, je zarostlý, stinný a malebný...» (*Neruda*: *Pešské listy*. i. m. 423.)

26 Český slavnost v Pešti. In: *Národní listy*, 1871. november 21., 320. sz., 1.

a temetői ünnepség programját és az este, a Prága városához (U města Prahy) címzett vendéglőben tartandó összejövetelet.²⁷

A beszámolóból²⁸ megtudhatjuk, hogy 1871. november 12-én a Pesten élő különféle szláv nemzetek mintegy hatszáz képviselője emlékezett Slavíkra. A temetőkápolnában a Csehszláv Munkásegylet és a pesti szerb egylet tagjainak álló hatvanfős énekkar énekelt, majd a szlovák Michal Macháč kanonok vezetésével²⁹ a francia és cseh felirattal („Le monde tremble quand vous jouez” Josef Slavík, český Paganini zvaný, člen c. k. dvorní kapely ve Vidní, narozen v Jinci u Hořovic v Čechách dne 26. března 1806, zemřel v Pešti dne ³⁰. května 1833.),³⁰ illetve Slavík arcképével díszített síremlékhez vonultak, ahol J. Vlasák a munkásegylet tagja helyezte el a hořovicei *Pěvecký sbor Slavík* (Slavík Énekkar) koszorúját, majd F. A. Švarc a munkásegyletét. Megkoszorúzta a síremléket a szerb és a szlovák egylet is. Az egyházi szertartást követően Lederhofer vezetésével énekelt az ünnepi énekkar, majd Lojda tartott előadást Slavík életéről. Az ének-

27 Památka Josefa Savíka. In: Národní listy, 1871. november 7., 306. sz., 2.

28 Az írás a pesti cseh közösség méltatásával kezdődik: „... královské město uherské jako mladý obr rozkládá nyní mohutné ondy, do končin dříve pustých vybíhají ulice, náměstí a železničné trati, ani mrtví v hrobech nejsou více jisti před vzrůstem živých a cesty těchto bezohledné prorývají se jich stany. Leopoldský hřbitov, obrostlý již mechem mnoha desetiletí, malebný a dojemný běže kus po kuse za své. Již hrozilo nebezpečí i pomníku Slavkovu. Ale nebezpečí je odstraněno, pomník zachráněn! Kdo jej zachránil? – Český dělník!

Srdce zaplesá každému Čechů nad tím pokrokem! Ovšem byl Slavík pro vlastence souvčké zjevem úchvatným, i nepřátelé naši kladli ho nad Paganiniho, Vinařický rozepěl se o jeho slávě, Tyl psal o něm román a uvádí ho v díle svém jmenem »il dolce«. Avšak již je tomu čtyřicet let, co zněly čarovné jeho zvuky, a kdo sobě nyní na Slavíka ještě vzpomněl, je právě český náš dělník! Jaký to důkaz pro nás, že pokrok náš je pokrokem pravým, vycházejícím ze samého lidu a zakládajícím se jen na lidu tom! Dělnický spolek český zachoval pomník Slavíkův, přenesl jej na bezpečným hřbitov kerepešský, a oslavil umělcovu co nejokázaleji. A přítomní byli Slované všech kmenů – pokyn zas do budoucnosti krásné a jasné.”

(„...Magyarország királyi városa úgy terpeszkedik, ahogy egy ifjú óriás terjeszti szét hatalmas karjait, a korábban puszta végekre szaladnak ki utcák, terek, vasútvonalak Már a halottak sírjai sincsenek többé biztonságban az élők terjeszkedésétől, akiknek útjai kíméletlenül feltúrják hajlékaikat. A sok évtizede mohával benőtt, festői és megható Lipótvárosi temetőt is apránként megszerezte. Már Slavík síremlékét is veszély fenyegette. De a veszély elhárult, a síremléket megmentették! Ki mentette meg? A cseh munkás!

Minden cseh szíve összeszorul e fejlődéstől. Slavík persze kora hazafiái számára megkapó jelenség volt, még ellenségeink is Paganini fölé helyezték őt, Vinařický megénekelte dicsőségét, Tyl regényt írt róla és művében »il dolcénec« szólítja őt. De negyven éve már annak, hogy varázslatos hangjai megszólaltak, és aki ma még emlékezett Slavíkra, éppen a cseh munkás! Micsoda bizonyíték ez számunkra, hogy fejlődésünk helyes, magából a népből ered, és csak a népre alapozhatjuk! A cseh munkásegylet megőrizte Slavík síremlékét, átvitte a biztonságos Kerepesi temetőbe, és a művész emlékére a lehető legpompásabban megemlékezett. Jelen volt az összes szláv nép képviselője – ez szép és világos útmutatás a jövőre.”) (Český slavnost v Pešti. In: Národní listy, 1871. november 21. 320. sz., 1.)

29 Uo. 1.

30 Bohumil Bachman: Kronika prvního Českého Dělnického Spolku v Budapešti. Praha, Vilímek, 1888. 8.

kar következő dalát követően az újvidéki Aleksander Sandič professzor beszélt, ezután pedig a munkásegylet ügyvivője, Josef Dušek köszönte meg a részvételt, elsősorban a szlovák és a szerb egyletek tagjainak.³¹

A művész emlékét a pesti cseh egyletek, főként a legnagyobb pesti cseh egyletté fejlődő Česká beseda, ezután is lelkiismeretesen ápolták, Slavík tisztelete a pesti cseh közösség egyik fontos összetartó eleme volt. 1877-ben a síremléket a beseda és a Csehszláv Munkásegylet kezdeményezésére felújították, František Hanák irányításával. Mindenszentek napján a síremlékre cseh nemzeti színű szalagokkal díszített koszorúkat helyeztek. Slavík családja és a füsseni „Vladimír” Csehszláv egylet táviratot és levelet küldött az ünnepség alkalmából. Ebben az évben a beseda kiadta Slavík rövid életrajzát is, amelynek borítóján a művész síremlékének képe szerepelt. Az életrajzot J. S. Geissl írta, a síremlék rajzát pedig J. Jokliček készítette. A kiadványt minden külföldi cseh egyletkez eljuttatták.³² Slavík születésének századik évfordulóján, 1906-ban a cseh lapok is megemlékeztek a budapesti munkásegylet által állított síremlékről.³³

4.2. Cseh életutak a dualizmuskori Budapesten

A magyar fővárosban élő kis cseh közösség tagjai igencsak eltérő okokból kerültek Magyarországra. Volt akit az ötvenes években állami hivatalnoknak, katonának vezényeltek ide, voltak, akik cseh pénzüzetek hivatalnokaiként dolgoztak a városban, másokat a magyar gazdasági fellendülés vonzott ide, és voltak, akik rajtuk kívül álló okok miatt kényszerültek elhagyni a Monarchia Lajtán túli területét. Néhányan szinte teljesen elvesztették kapcsolatukat a cseh tartományokkal, magyarrá lettek, mások beilleszkedtek ugyan a magyar közegbe, de továbbra is kötődtek szülőföldjükhöz és aktívan részt vettek a cseh közösség életében. Voltak olyanok is, akiknek a magyarrá váló város mindvégig idegen maradt, szinte semmilyen kapcsolatot nem építettek ki a magyarsággal, és kényszerű távollétnek érezték a városban töltött időt.

Erre szolgálhatnak példaként három személyiség életútjai. Josef Homolka térképészé, František Novák építészé, valamint Rupert Precechtěl szervita szerzetesé.

Homolka József (1840–1907) a csehországi Hlinskoban született. Az abszolutizmus éveiben, 1856 márciusában, a már Magyarországon, földmérőként

31 Český slavnost v Pešti In: Národní listy, 1871. november 21., 320. sz., 1.

32 Z Budapešti In: Vlast, 2(1877) II. évf. (december 1.), 3.

33 Jos. Slavík. In: Vlast, 6(1906) XXX. évf., 5.

dolgozó, Hynek nagybátyja tanácsára,³⁴ katonai földmérőként érkezett Magyarországra.³⁵ A cseh tartományokkal alig tartott kapcsolatot, teljesen beilleszkedett a magyar társadalomba. Miközben az egyik legismertebb magyarországi térképesszé vált, a cseh tartományokban teljesen ismeretlen maradt, csupán halála után emlékeztek meg róla. A cseh nemzeti érzését elvesztő, külföldön élő cseh értelmiségi rossz példajaként hivatkoztak rá, a magyarosítás támogatójának, magyarónnak tekintették.³⁶

Homolka mindvégig állami hivatalnokként dolgozott, több reprezentatív magyar atlasznak volt szerzője és nevéhez fűződik az első magyarországi iskolai atlasz kiadása is.³⁷

1856. december 15-én lépett Sopronban a magyar állami földmérés szolgálatába, fizetés nélküli gyakornokként,³⁸ és svédországi tanulmányainak időszakát (1864–1867) leszámítva Budapesten élt. Az ötvenes évek végén már Kismartonban, adjunktusként a kataszteri felmérésekben dolgozott. Beutazta Magyarországot és Horvátországot, végül Magyarországon maradt a kiegyezés után is. 1867-ben feleségül vette Kryner Máriát, egy bártfai gyógyszerész lányát.³⁹

Homolka 1869-ben adta ki első nagyobb munkáját, Kassa város térképét, amelyet másfél éves kassai tartózkodása alatt, a vasútvonal terveinek készítése és a város kataszteri térképeinek másolása közben készített. Térképe nagy sikert hozott neki. Még ebben az évben a Magyar Királyi Nyomda mellé felállított Kataszteri Hivatalba hívták dolgozni,⁴⁰ ahol a Magyarországról szükséges térképek készültek.⁴¹ Péchy Imre vezetésével készített földhasznosítási térképeket kataszteri felmérésekből. Hírnevét végül 1881-ben a Magyar Szent Korona Országainak térképével érte el.⁴² A felkérést véletlenül köszönhetette. A Kataszteri Hivatal Kartográfiai Osztályán éppen senki sem tudta elkészíteni ezt a térképet, így Homolka kapta meg az Eggenberg könyvkereskedés Magyar-

34 Karel Adámek: Památce kartografa Josefa Homolky. Praha, Obchodní tiskárna Merkur, 1909. 7.

35 Az abszolutizmus időszakában több, később állami hivatalt vállaló cseh érkezett Magyarországra, Homolka mellett például a magyar térképészet másik fontos személyisége, Hatsék Ignác is. (Fodor Ferenc: A magyar térképírás. A „Térképészeti Közlöny” 15. sz. külömfüzete. II. Bp., Honvéd Térképészeti Intézet, 1953. 284.)

36 Adámek: Památce kartografa ... i. m. 3.

37 Adámek: Uhry a Rakousko. i. m. 129.

38 Adámek: Památce kartografa ... i. m. 7.

39 Uo. 8–11.

40 Valószínűleg Jan Marek (Janovice u Polné, 1834 – Bécs, 1900), aki 1870 és 1874 között volt a Kataszteri Hivatal vezetője, ezután a bécsi helyi Hadiakadémia felsőbb geodézia és szférikus asztronómai professzora lett.

41 A magyarországi földmérők és térképészek fontosabb életrajzi és bibliográfiai adatai. Összeáll. Ram Frigyes. Bp., OSZK, 1993. 55.

42 Papp-Váry Árpád: Magyarország története térképeken. Bp., Kossuth-Cartographia, 2002. 234–235., 244–245.

ország térképének korrektúrázását, amelyből aztán saját térképe született.⁴³ Az Eggenberg kiadóval két évtizeden keresztül együttműködött. Kidolgozott egy térkép-sokszorosítási eljárást is, amelyet később Divald Károly nyomdász-szal tökéletesített, így a magyar nyomdák is képessé váltak nagy matematikai pontosságú térképek kiadására.⁴⁴

1881-től az Állami Nyomda Térképészeti Osztályának vezetője volt, mintegy 150 térképet szerkesztett. Munkáival több nemzetközi elismerést is szerzett. Elnyerte a velencei nemzetközi földrajzi kiállítás, az 1885-ös magyarországi Országos Kiállítás és az 1890-es, bécsi erdőgazdálkodási kiállítás díját is.

A kilencvenes évek derekától már az egyik legelismertebb magyarországi térképészeti szakembernek számított. Az ezredéves ünnepek alkalmából is készített reprezentatív térképeket. Ezek közül az ország földművelési térképe volt a legkiemelkedőbb, a hétféle művelési ágat igen részletesen, színezéssel jelölte.⁴⁵ Igazán maradandó munkája Ribáry Ferenc iskolai atlasza 20. kiadásának átdolgozása, amelyet a 20. század elejéig folyamatosan használtak. 1891-től a Magyar Földrajzi Társaság Iskolai Térképi bizottságának is tagja volt.⁴⁶ 1901-ben a Földrajzi Társaság, mint a kor legjobb térképészt, megbízta a Nagy Magyar Atlasz munkálatainak technikai felügyeletével. Az atlaszhoz több saját térképet is készített.⁴⁷

1907. december 2-án halt meg bártfai birtokán. Több cseh lap is megemlékezett haláláról, de írásaikban a Budapesten elmagyarosodott csehek egyik legszomorúbb példájaként emlegették,⁴⁸ „nagy magyar-csehnek” nevezték.⁴⁹

Homolka valóban asszimilálódott ugyan a magyar fővárosban, és a magyar nemzeti tudományosság egyik fontos személyiségévé vált, de sosem szakította meg cseh kapcsolatait. Folyamatosan összeköttetésben állt a magyarországi viszonyok iránt rendkívüli érdeklődést tanúsító Karel Adámekkel, akit leveleiben ő tudósított az aktuális magyarországi történelemsokról.⁵⁰ Adámek a magyar köz-

43 *Adámek*: Upomínky... i. m. 49.

44 *Fodor*: i. m. 268.

45 *Papp-Váry*: i. m. 245.

46 *Fodor*: 286, 346.

47 *Ram*: i. m. 55.

48 *Adámek*: Upomínky... i. m. 47-48.

49 „Velký Maďar Čech” (Josef Homolka. In: *Vlast*, 1(1908) XXXII. évf., 5.)

50 Adámek átvette Homolka szokatlanul elítélő véleményét a budapesti szlovákokról, a szlovák irodalmi nyelv terjesztéséről. Ez a szlovák irodalmi nyelvi önállósodást elítélő vélemény részben az ő közvetítésével jelent meg a cseh köztudatban. 1888 őszén például a következőket írta Adámeknek: „Bratři Slováci se měli opřít o Čechy v písmě, byli by dál došli. Že česky rozumí dokazuje, že se modlí z českých kněh a zpívají české žaltáře. Maďari podporují s radostí jich samostatnost v řeči – vědí proč... Slováci jsou chabí, bez vši energie, beze všeho sebevědomí. Následek to jejich chudoby. Navštívils jednou Bachata, Bobulu; nech mne s nimi na pokoji, jsou maďaroni bez citu pro svůj lid. Oba mají vyšší postavení: jeden jako farář na faře, na které seděl

életben elismert Homolka segítségével több személyes kapcsolatra is szert tett. Homolka József szervezte meg többek között Adámek és Rieger találkozását Grünwald Bélával, a cseh delegáció 1884-es, budapesti látogatása alkalmával. Grünwald Homolka feleségének unokatestvére volt.⁵¹ Rieger és Grünwald heves vitájában inkább Grünwald Béla mellé állt: „A benyomás, amit dr. Rieger Grünwaldra tett, nem kedvező. Nekem úgy tűnik, ha nem diplomatikusan beszélgettek volna egymással, még össze is csaptak volna. Rieger állítólag nem hagyta, hogy kibeszélje magát, valahányszor Grünwald belekezdett egy mondatba, rögtön félbeszakította sztereotip frázisával: »A csehekkel számolni kell!« Ő állítólag ezt ugyanolyan jól tudja, mint dr. Rieger, és örült volna, ha Rieger felvilágosítja néhány dologgal kapcsolatban, de ez nem sikerült.”⁵²

Homolka akkor kezdett érdeklődni szülőföldje iránt, amikor 1885-ben elismert, csehül is beszélő, magyarországi tudósként, ő ment Szobra a Magyar Országos Kiállításra érkező cseh vendégek előzetes fogadására. Szobon a vendégek vonatról hajóra szálltak.

Így emlékezett erre az eseményre Karel Adámekhez írott levelében: „Kimentem Szobra a 300 cseh elé. A vendégek érkezése pompás volt. Írnom kell-e, Neked, Karel, milyen érzést keltett ez bennem? Azok között voltam, akik elé kimentem Szobra, és vártam az állomáson, mikor a vonatok, reggel négy órakor végre megérkeztek. Mikor a csehek, nem is remélt létszámban, kirajzottak a vagonokból és a kolíniak (Kmoch) fortissimo játszották el a »Na prej!« indulót, a »sláva« és a »na zdar« pedig száz torokból zengett – talán egyedül én – hall-

jednou Kollár; druhý velký boháč, stavitel, oba jsou Slováci, aspoň tak se gerirují a jaké jsou skutky jejich ve prospěch soukmenovců? Nic! Ba víc než nic, neboť jsou spojenci nepřítelé. A takových Bachátů a Bobulů se hemží mezi Slováky. Když intelligence slovácká se tak chová, co má ta velká hmota lidu dělati? Jediný Mudroň stojí neohrožený na stráži, co jest však generál bez vojáků?“ („A szlovák testvéreinknek írásban a csehekre kéne támaszkodniuk, messzebbre jutnának. Azt, hogy értenek csehül, bizonyítja, hogy cseh könyvekből imádkoznak, és cseh zsoltárokat énekelnek. A magyarok örömmel támogatják nyelvi önállóságukat, ők tudják, miért... A szlovákok gyengék, minden energia, minden öntudat nélkül. Ennek eredménye a szegénységük. Meglátogatnád egyszer Bachátot, Bobulát? Hagyj engem velük békén, magyarónok, mindenféle érzés nélkül a népük iránt. Mindkettőjüknek magas állása van, az egyik lelkesz abban a hivatalban, ahol valaha Kollár ült, a másik dúsgazdag építész, mindketten szlovákok, legalábbis úgy tesznek, de mik azok a tettek, amiket honfitársaikért tesznek? Semmi! Sőt, több mint semmi, hiszen az ellenség szövetségesei. És az ilyen Bachátok és Bobulák hemzsegnek a szlovákok között. Ha a szlovák értelmiség így viselkedik, mit tegyen a nagy néptömeg? Egyedül Mudroň áll rettenthetetlenül a vártán, aki viszont hadsereg nélküli tábornok.”) (*Adámek: Památce kartografa ... i. m. 23.*)

51 *Adámek: Upomínky... i. m. 18-19.*

52 „Dojem, jaký dr. Rieger na Grünwalda učinil není příznivý. Mě se zdá, že kdyby byli spolu opravdově a ne diplomaticky mluvili, že by byli – srazili. Rieger nenechá prý vymluvit a kolikráte začal Grünwald větu, hned ho přerušil svou stereotypní frází: »S Čechy se musí počítati!« On prý to ví tak dobře jako dr. Rieger a byl by dal rád o některých věcech od Riegre poučiti, ale toho nedosáhl.” (*Adámek: Památce kartografa ... i. m. 13.*)

gattam. Huszonöt év után egyszer csak az enyéim, senki más, csak az enyéim között! Semmilyen más szó, mint cseh! Képtelen voltam szólni hozzájuk.

A hivatalos üdvözlés után a három nagy gőzhajóhoz mentünk, én, Hudečekkel a zenészeket követtem. Már oly sok éve nem hallottuk ilyen tisztán! A hajók feketéllettek az utasoktól. Elindultunk. Engem a balszerencse arra a hajóra vezérelt, amelyiken a cigányok utaztak. Őket, érthető okokból, az üdvözléshez hoztuk. Az ördögbe kívánván, ezt a vinnyogást kellett hallgatnom. Arra a hajóra, amelyen a kolíni »Sokol« utazott, nem engedett fel a kapitány, mondván, tele van. A fedélzeten nem volt idegen, a kérdések és válaszok úgy cserélődtek, mint régi ismerősök között, csak a szép kilátás zökkentett ki kissé Visegrád és Nagymaros környékén. A Duna-part, egészen Pestig, tele volt nézelődőkkel, mindenki integetett, és »éljen!«-t kiáltozott, mondhatnám, kényszer nélkül, őszintén. Pesten ezrek álltak a Lánchídon és a rakpartokon, egyszerre kiáltva »éljen!«-t. Mi, a másik hajón, nem tudtunk a polgármester-helyettes és más személyiségek köszöntőjéről. Csak később az újságokból tudtam meg. Végül kiszálltunk. Karel, azt a tolongást, lökdösődést le sem tudom írni, majd valamelyik chrudimi elmeséli neked, és amikor végre elkezdték játszani a »Hej Slované«, életveszélyessé vált a helyzet! A Lánchíd előtti téren teljesen leállt a forgalom, és legalább egy órát tartott, amire végimentünk az Erzsébet promenádon, ami általában öt percig tart! A kolíni zenekar szépen játszott, Kmoch kitett magáért. Az itteniek egyúttal megismerhették a »cseh muzikusokat« is.”⁵³

Ekkor szerzett élményei igen erősen hatottak rá. „Tegnap délután kimentem a kiállításra, hogy vendégeinkkel körülnézzek. A Magyar Földrajzi Társaság

53 „Vydal jsem se se 300 Čechy naproti do Szobu. Příklad hostů byl velkolepý. Mám ti, Karle, psát, jaký dojem na mne učinil? Byl jsem mezi těmi, co šli do Szobu vstříc a čekal na nádraží vlaky, které o 4. hodinách ráno konečně vjely. Když se Češi v počtu neočekávaném z vagonů vyrojili a Koliňáci (Kmoch) »Na prej!« fortissimo zahráli, »sláva« a »na zdar« ze sta hrdel zahřmělo – snad jediný já jsem – mlčel. Po 25ti letech jednou mezi svými, nic jiného než svými! Žádné jiné slovo než – české! Já nebyl v stavu slovo promluvití.

Po oficiálním oslovení jsme šli k lodím, 3 velké párníky, – já s Hudečkem za muzikou. Vždyť jsme už tolik let tak ryze neslyšeli! Lodě byly pasažery černé. Odjeli jsme. Mne neštěstí přivedlo na loď s cikány, které jsme, toť se rozumí, přivezli k uvítání. Já se jim jak čertuvzhýbám, musím to kňučení poslouchati. Na tu loď, na níž byl Kolínský »Sokol«, nás nepustil kapitán, že už byla přeplněna. Na palubě nebylo cizích, otázky a odpovědi se střídaly jako mezi starými známými, jen to krásné panorama okolo Vyšehradu a Maroše způsobilo malé vzrušení. Břehy Dunaje byly plné diváků až do Pešti a vše kývalo a volalo »eljen« – nenuceně, řekl bych – upřímně. V Pešti stálo tisíce lidí na řetězovém mostě a nábřeží jednohlasně »eljen!« volajících. My v druhé lodi nevíme o uvítání pŭlmistrem a jiných osobností nic, to jsem jen z novin se dověděl. Konečně jsme vyšli ven. Poslouchej, Karle, tu tlačeníci a to strkání ti popsat nemohu, to ať ti některý Chrudimák poví; a když konečně začala hudba hrát »Hej Slované« bylo o život! Všechna komunikace na náměstí před řetězovým mostem byla zastavena, a trvalo to aspoň hodinu, než jsme došli k promenádě Alžběty co obyčejně 5 minut trvá! Hudba Kolínská hraje krásně, Kmoch se vyznamenal. Poznali zdejší tedy také jednou pravé »české muzikanty«.” (Adámek: Upomínky... i. m. 48.)

kiállításánál álltam meg kissé félrehúzódva, hogy megfigyeljem, miket beszélnek rólunk. Odajött néhány úr egy kislánnyal, és csak úgy felületesen nézegették a kirakott dolgokat. Egyikük ránézett a falra és így szólt: Na, uraim, itt egy valódi tiszta magyar, Homolka! Így ment, én csak hallgattam, egészen addig, amíg az egyik tiszteletreméltó úr azt nem mondta: Vajon honnan való ez a híres magyar? Azt válaszoltam, hogy Hlinskoból. Látnod kellett volna, micsoda hatást keltett. ...Hidd el, Karel, ez a huszonnyolc év, amit otthontól távol töltöttem, nem volt olyan beszédes, mint a tegnap este, és amikor énekelni kezdtek, énekelni, ahogyan csak a mieink tudják a dalokat, egyszerűen, mégis meghatóan, akkor ismertem csak fel valójában, mi is a külföld. Bárcsak ne keveredtem volna el.”⁵⁴

Ezt követően tudatosan törekedett arra, hogy részt vegyen a cseh tudományos életben is, e próbálkozásai azonban végül kudarccal végződtek. Egy, Karel Adámekhez írt, 1893-as levelében szomorúan állapítja meg, hogy minden igyekezete ellenére cseh földön nem ismerik: „Egy dolog bosszant mindig: hogy továbbra is tétlenkednem kell és alakoskodni, anélkül, hogy valamivel hozzá tudnék járulni nemzetem fejlődéséhez. Ezért azonban nem magamat tartom felelősnek, ezek Isten kifürkészhetetlen útjai. A haza engem nem ismer.”⁵⁵

A cseh tartományokban végül csak a kilencvenes évek második felében tudott némi elismertséget szerezni, 1895-ben a prágai országos kiállításra is eljutott, amely nagy hatással volt rá. „Prágában csodálatos néprajzi kiállítást tartanak, csak Csehország rendezi, tehát egy lélekszámba nézve kicsi nemzet. Rendkívüli sikere van, és ami a kiállított anyagot illeti, az is példátlan.”⁵⁶ 1896-tól a cseh Földrajztudományi Társaság tagjává választották, és Metelka professzor felkérésére a korszak legfontosabb cseh tudományos enciklopédiájába, az *Ottův slovník naučný*ba el kívánta készíteni a szlovák etnikai régió nemzetiségi térképét, de ez végül nem valósult meg.⁵⁷

54 „Včera odpoledne jsem se šel podívat do výstavy jak to tam s našimi hosty vyhlíží, a postavil jsem se u výstavy geografické uherské společnosti trochu stranou, pozoruje, co se tak as o nás mluví. Přijde tu několik pánů s jednou dívkou a patří tak povrchně na rozložené věci. Jeden z nich koukne na stěnu a povídá: Pánové, tu je jeden pravočistý Maďar – Homolka! Teď to šlo, já jen poslouchal, – až jeden velebný pán povídá: Odkud pak asi je ten slavný Maďar? Já říku z Hlinska. Tos to měl vidět, co to učinilo za dojem... Věř, Karle, že těch 28 let co jsem z domu, mě nebylo tak povídně, jako včera večer, a když začali zpívat, zpívat jak jen naši umějí písničky jednoduché, avšak tak dojemné, – tu jsem poznal teprv co jest cizina. Kdybych se byl raději mezi ně nemíchal.“ (Uo. 48–49.)

55 „Jedno mne vždy mrzí: že musím podál stát a jen se přetvařovat, aniž bych mohl něčím k vývoji svého národa přispět. Avšak to nezavinil jsem já. Jsou to ty nevyzpytatelné cesty boží. Domov mne nezná.“ (Uo. 49.)

56 „V Praze se odbývá skvělá výstava etnografická, uspořádaná pouze Čechy, tedy národem na počet malým. Úspěch neobyčejný a co sbírek se týče nevidány!“ (Uo. 49.)

57 Homolka néhány cseh vonatkozású térképet készített csupán. Már 1876-ban tárgyalt a prágai Urbánek Kiadóval egy, a cseh tartományokat ábrázoló atlasz kiadásáról, de e próbálkozása nem járt sikerrel. Megjelentetnie csupán szülőhelyének néhány kisebb térképét sikerült, 1872-ben elkészítette a chrudimi járás térképét, a hlíneci járás történelmi térképét és 1897-ben a járás poli-

A dualizmus kori fejlődő Budapestben csupán jó vállalkozási lehetőséget látó, magyarországi tartózkodása alatt mindvégig cseh hazafiként élő polgár legkifejezőbb példája a csehországi, tábori születésű František Novák (Novák Ferenc) építész volt.

Novák először a tiszai vasút építésénél dolgozott, ezután telepedett le Budapesten. Kezdetben nem tudott önálló irodát nyitni, így az ismert szlovák építész, Ján Bobula irodájában dolgozott, tervezett és főként kivitelezett budapesti épületeket.⁵⁸

Rövidesen kivált Bobula irodájából, és a VI. kerületi Kis János utca 2/B. szám alatt nyitott építészirodát.⁵⁹ Hamarosan jó nevet szerzett a budapesti építészek körében. Budapesten és környékén több tucat épület tervezése, kivitelezése fűződött nevéhez. Nagyobb munkái között az Atheaneum nyomda Miksa utcai, Krumpholz Ágoston által tervezett monumentális épületének munkálatai szerepelnek.⁶⁰ József főherceg részére is kivitelezett több épületet.

Novák legnagyobb budapesti vállalkozása, amely végül nem valósult meg, a gellérthegy-i sikló terve volt. A hegypálya megvalósítására már a hetvenes évektől készültek tervek. Novák Ferenc neve először a Miller Ede Vince által 1891-ben benyújtott tervek kapcsán kerül elő, 1891. október 31-én a siklót érintő fővárosi területek átruházási kérelmében. A vállalatból 1892 tavaszán Miller kiszállt, és Novákra ruházta át. Ezzel a már engedélyeztetés előtt álló sikló Novák Ferenc vállalkozása lett. A gellérthegy-i tervek 1891 őszétől fokozatosan bővültek. 1893-ra elkészült a millenniummal is számoló végleges tervezet, tornyos felső állomással, közepén műrommal.⁶¹ A Gellérthegy egészének szabályozását is tartalmazó terveket már Palóczy Antal jelentős városépítészeti szakemberrel közösen publikálta.⁶² 1896-ban már nemzeti panteonként szerepelt,⁶³ a sikló mellett már az *Ezredéves nagy emlék* is.

Novák még 1892. június 18-án 90 évre kért koncessziót a siklóra, a területért pedig szimbolikus, évi 1 forint bérleti díjat kért a közúti vasúti albizottságtól,

tikai térképét is elkészítette a térségről kiadott kötetbe, 1906-ban pedig a chrudimi és a nasavrkyi járásról kiadott kötetbe az e vidék hegy- és vízrajzi, illetve geológiai és politikai térképét. Az Otto-szótárhoz tervezett munkához, a cseh és a szláv lakosságú területeket ábrázoló térképek elkészítéséhez, pedig a szláv helyneveket is tanulmányozta. (Uo. 19.)

58 Uo. 38.

59 Budapesti cím- és lakjegyzék. A Bejelentési Hivatal hiteles adatai alapján. Bp., Franklin, IX. évf., 1896–97, 389.

60 *Vadas Ferenc*: Budapest, VII. Osvát utca 4–6. és 8. Tudományos dokumentáció (kézirat). Bp., Hild-Ybl Alapítvány, 2001. 27–28.,

61 *Vadas Ferenc*: Siklótervek a Gellérthegyre. Történeti áttekintés és dokumentumgyűjtemény (kézirat). Hild-Ybl Alapítvány, é. n. 9–14.

62 A Gellérthegy átalakítása In: Építészeti Szemle 30(1893) IX. évf., 252–264.

63 Az ezeréves Magyarország és a millenniumi kiállítás. Bp., 1896, 121.

amely végül 75 éves koncesszióba egyezett bele.⁶⁴ A sikló részletes terveit 1895-ben nyújtotta be engedélyezésre. Az eljárás 1896-ra húzódott. A felső állomás-épületet csak ideiglenes jellegűnek engedélyezték, hiszen ekkor még tervezték a Citadella elbontását, és nem lehetett tudni, mi épül a helyére.⁶⁵

Novák ezután még egyszer átdolgozta a tervet,⁶⁶ aminek megvalósításához ekkor már társai is voltak, többek között az angliai G. Croydon Marks. Ekkor került legközelebb a megvalósításhoz. 1897 elején a Közmunkatanács is engedélyezte, és Novák már a sziklarepesztést sürgette. Végül 1898-ban sikerült megfelelni a hivatalok folyamatos kifogásainak, és megkezdődhetek volna az előmunkálatok, de Novák addig nem akart belevágni, amíg az építkezést nem engedélyezik.⁶⁷

František Novák 1903 január 25-én váratlanul meghalt. Gellérthegy-i siklóterve a cseh tartományokban is ismertté tette,⁶⁸ de a hivatali engedélyeztetés lassúsága miatt el sem kezdődhetett, és sosem valósult meg.⁶⁹

Novák a Budapesten letelepedett cseh vállalkozópolgárokhoz tartozott, aki pusztán a jó üzleti lehetőségekért választotta a magyar fővárost. Nem hatott rá az asszimiláció, de nem is idegenkedett a magyar környezettől. Részt vállalt a magyar főváros fontos fejlesztéseiben, de Budapesten is tevékeny cseh hazafi maradt. Nagy szerepe volt a pesti csehek közösségi életének szervezésében. A hetvenes évek közepétől részt vett a budapesti cseh polgárság legnagyobb tekintélyű egylete, a Česká beseda (Cseh Társaskör) életében. 1874-ben, amikor az egylet kialakította reprezentatív helyiségét az Iparudvarban, az ő anyagi segítségével rendezték be az egyleti színpadot. Több színielőadást is rendezett.⁷⁰ 1878-ban beválasztották az egylet választmányába, 1879-től levelezője volt, 1885-től pedig több éven keresztül elnöki tisztét látta el. A kilencvenes évek végén megalakult Sokol Tornaegylet szervezésében is részt vett, és aktív tagja volt.

Haláláig Budapesten élt, de sosem szakadt el szülőhazájától. Rendszeresen vendégül látta cseh ismerőseit, barátait Budapesten, akik közül a legismertebb az

64 A közúti vasúti albizottság először 50 éves koncessziót javasolt és a 8% feletti tiszta jövedelem negyedére is igényt tartott. Ráadásul a Novák által javasolt – felnőtteknek 25, gyermekeknek és katonáknak 15 fillér – viteldíjat is meg kívánták változtatni – 15 és 10 fillérre a fel- és lejtmenetre. Bár a tanács 1892. december 4-én az albizottság javaslatát fogadta el, Nováknak mégis sikerült engedményt elérni, arra hivatkozva, hogy a sikló nem kezelhető közönséges közúti vasútként, mivel luxusigényeket elégít ki, így kezdetben biztosan veszteséges lesz. (*Vadas: Siklótervek... i. m. 15–16.*)

65 Uo., 17–18.

66 *Masirevich György: A Szt-Gellérthegyre vivő drótkötélű vasút.* In: *Építő Ipar*, 1897, 24. sz., 79–81; 31. sz., 85–86.

67 *Vadas: Siklótervek... i. m. 19–20.*

68 *Adámek: Upomínky... i. m. 38–39*

69 *Palóczy Antal: Novák Ferenc.* In: *Építő Ipar*, 1903, 1. sz., 28.

70 *Historie české besedy v Budapešti.* In: *Vlast*, 4(1878) II. évf., (február 1.), 2–3.

1890-ben Pesten koncertező František Ondříček hegedűművész volt.⁷¹ Szülővárosában, Táborban is felépített egy villát, és családjával nyaranta rendszeresen ott tartózkodott. Részt vett a város kulturális életében és gazdasági kiállításain is.⁷²

1903-ban Budapesten érte a halál. Búcsúztatása után holttestét a Česká beseda két tagjának kíséretével Táborba szállították, és ott temették el.⁷³

A budapesti közösség tagjai közül Rupert Maria Josef Přecechtěl szervita szerzetes a legkifejezőbb példa a magyarságtól elszigetelten élő, a cseh nemzeti mozgalomban aktívan résztvevő csehekre. Az alsópapsághoz tartozó⁷⁴ Přecechtěl nem önszántából került a magyar fővárosba. Nyíltan hangoztatta abszolutizmus-ellenes nézeteit. Baráti kapcsolatban volt Karel Havlíček Borovskýval, a cseh nemzeti mozgalom legendás alakjával, aki gyakran támadta a főpapságot a nemzeti mozgalommal való közömbössége miatt. Személyét ezért veszélyesnek tekintették az osztrák államra nézve, és igyekeztek őt eltávolítani Cislajtániából. Přecechtěl mindezek ellenére Pesten is a cseh – vagy inkább a morva – nemzeti mozgalom érdekében tevékenykedett, és nagy figyelmet fordított a magyarországi szlovákság bekapcsolására is.

Přecechtěl (1821–1897) a morvaországi Tovačov melletti Lobodicében született és ott is halt meg, 1851 és 1876 között élt Pesten, 1869-től a szervita rend pesti Szent Anna kolostorában. A nikolsburgi piarista iskola és bécsi teológiai tanulmányai után,⁷⁵ 1840-ben lépett be a szervita rendbe, és 1845-től Fraknón lelkészkedett. 1849. október 4-én a Szent Rozália kápolnában elmondott prédikációjában kritizálta a politikai helyzetet, ezért 1850-ben az alsó-ausztriai Jeutendorfba helyezték. Mivel itt is az abszolutizmus ellen lépett fel, a püspök felmentette a papi szolgálat alól.

71 Z Budapešti. In: Vlast, 7(1891) XIV. évf., (január 1.), 3–4.

72 *Adámek*: Upomínky... i. m. 38–39.

73 František Novák. In: Vlast, 3(1903) XXVII. évf., 5.

74 A katolikus egyház szerepe, bár a század végéig a tartományok lakosságának 95%-a katolikus, igencsak ellentmondásos volt a cseh nemzeti mozgalomban. A cseh nemzettudat és a katolicizmus között mindig is léteztek erős kötődések, de a 19. századi nemzeti fejlődés több elemével, mindenekelőtt Husz János kultuszával az egyház nem tudott azonosulni. Az 1870-es évek egyházon belüli változásai, az ultramontanizmus megjelenése, illetve az első vatikáni zsinat feszültségei után a cseh katolikus egyház egyre inkább a nemzeti semlegesség álláspontjára helyezkedett. (*Kořalka*: Altes und Neues... i. m. 281.) Az ifjúcseh liberálisok egyre gyakrabban intéztek támadásokat a visszahúzódó egyház ellen, ami fokozatosan eltávolította az egyháztól a cseh közvéleményt. Masaryk vallásfilozófiájának megjelenése a századfordulón már szakítást jelentette a cseh katolikus hagyománnyal. (*Urban*: A cseh liberalizmus... i. m. 200.)

75 *Josef Svátek*: Rupert Maria Josef Přecechtěl, moravský kulturní pracovník buditelem Slováků. In: Jižní Morava, 10(1974) X. évf., 144.

Přecechtěl ekkor Leo Thun kultuszminiszterhez fordult, aki rehabilitálta, és Pestre helyeztette.⁷⁶ 1852-től a pesti szervita rendház tagja volt, és kezdetben vasárnapi prédikátorként működött.⁷⁷ Héber és káldeus nyelvből letett vizsgáit követően a rend teológiai intézetének tanára lett.⁷⁸ Az intézet megszüntetése után ünnepnapi prédikátorrá nevezték ki.⁷⁹ 1863-ban már a pesti egyetemen szerezte meg a teológiai doktorátust.⁸⁰ Testvére is a pesti műegyetemen folytatott tanulmányokat a hatvanas években.⁸¹ Přecechtěl Pestről ugyan Morvaországba szeretett volna hazatérni, de mivel veszélyes szlavofilnak tartották, 1876-ban mégis Bécsbe helyezték, és 1888-ban Rindsmaul olmützi kanonok halála után is hiába próbált a helyére kerülni.⁸² Az egyházi szervek sem nézték jó szemmel, hogy folyamatosan kapcsolatban állt a nemzeti mozgalommal. 1891-ben, valószínűleg emiatt kilépett a szervita rendből, és a Bécs melletti Liesing szegényházának lelki vezetője lett.⁸³ 1897-ben halt meg a morvaországi Lobodicében bátyjánál, Alois Přecechtělnél.⁸⁴

Přecechtěl a hatvanas évek elejéig élénk kapcsolatot tartott a cseh tartományokkal és a cseh nemzeti mozgalom fontos képviselőivel, Karel Adámmal, Julius Grégrrel, Vitězslav Hálekkel és Antonín Konstantin Vítákkal.⁸⁵ Később teljesen elvesztette élő kapcsolatát a cseh tartományokkal, elmagányosodva élt Pesten, és egyre inkább a magyarországi szlovákság felé tájékozódott. Magyarországi magányáról több levelében is említést tett, „Messze vagyok a hazától és messze a megfelelő támogatásoktól is...”,⁸⁶ „Alulírott, távol lévén a hazától, távol vagyok nem csupán a segédkönyvektől, a cseh könyvtáraktól és a levéltá-

76 *Josef Svátek*: Nad dílem prof. dr. Ruperta M. J. Přecechtěla. In: Jižní Morava, 1972. VIII. évf., 84.

77 Első vasárnapi miséjét 1852. június 29-én, az utolsót pedig 1876. január 31-én mondta. (Liber Sacristiae Venerabilis Conventus Pestiensis S. Ordinis Servorum B. M. V. ad S. Annam continens Sacra Legaliae ab Anno Christi 1794. BFL XII. 3. VIII. tétel, 2. köt.)

78 *Svátek*: Nad dílem ... i. m. 84–85.

79 Liber Sacristiae Sacri Ordinis Servorum Conventus Pestiensis. Sacrae fundata perpetua, mensilia die determinata ab Anno 1853. BFL. XII. 3. 66 VII. tétel, 5. köt.

80 Külföldi hallgatók magyar felsőoktatási intézményekben. I. 1635–1919. Szerk. Heilauf Zsuzsanna. Bp., MTA Egyetemtörténeti Albizottság, ELTE Levéltár, 2006 (Felsőoktatástörténeti Kiadványok Új Sorozat, 3.), 177.

81 *Svátek*: Rupert Maria Josef Přecechtěl... i. m. 144.

82 *Adámek*: Upomínky... i. m. 38–39.

83 *Svátek*: Rupert Maria Josef Přecechtěl... i. m. 144.

84 *Adámek*: Upomínky... i. m. 5–6., 12.

85 Víták középiskolai tanár volt, ő közvetítette Přecechtěl munkáit a morvaországi szerviták felé. (*Svátek*: Rupert Maria Josef Přecechtěl... i. m. 145–146.)

86 „Vzdálen jsem od vlasti vzdálen i od dostatečné podpory...” (Přecechtěl levele a Svatoborhoz, 1871. január 3-án. Közl.: *Josef Svátek*: Tři dopisy Ruperta Přecechtěla a spolku Svatobor z let 1871–1873. In: Jižní Morava, 1985, XXI. évf., 24. sv., 257.)

raktól is...⁸⁷ „Számomra, nemzeti elkötelezettségű és cseh irodalmár számára, szerencsétlenség, hogy idegen nép között élek és ezzel távol tudományunk metropoliszától, drága Prágámtól, távol a nemzetiektől, távol a pártfogóktól, távol a honfitársaktól, távol a cseh irodalmároktól, akikkel semmiféle tanácskozáson nem tudok találkozni, távol a vezetőinktől, akik így nem ismerhetik gondolataimat... Ha legalább Prágába eljuthatnék! Engem senki nem akar foglalkoztatni, kiszabadítani e pusztaságból. Boldog lennék az enyéim között, akikért dolgozom, és megszolgálnám, itt elpusztulok. A magyarok a pokolból is kiszabadítják övéiket.”⁸⁸

Kezdetben Karel Adámek pesti tartózkodásai alkalmával többször is felkereste és folyamatosan leveleztek is. Přecechtěl tevékenységét leginkább Adámek közvetítette a cseh tartományok felé.⁸⁹

Karel Adámek folyamatosan részt is vett Přecechtěl munkáinak összeállításában. Főműve, a *Českoslovanští výtečníci* (Csehszláv kiválóságok), kiadásában 1863-ban társszerzőként szerepelt.⁹⁰ 1862 és 1867 közötti levelezésükből kitétni, hogy Přecechtěl előbb elkészítette az egyes képmásokat, majd tanácsot kért Adámecktől, kik is kerüljenek a válogatásba. A kötet kiadását követően Přecechtěl következő, bővített kiadásra gondolt, de Adámek már nem vett részt a munkában. 1867. augusztus 28-án erélyesebben szólította fel: „Drága barátom! Már tíz alkalommal írtam Neked és kértelek, szíveskedj elküldeni írásodat, és mindeközben semmit sem kaptam. Írd meg hát, mit gondolsz felőlem. A barátság része lenne egy barátot így bosszantani? Én kitartok amellett, hogy a kibővített életrajzokat ki akarom adni, átdolgoznád-e tehát irodalmunk kibővített összefoglalását?”⁹¹

87 „Já níže psaný vzdálen jsa od vlasti, vzdálen jsem nejen od pomůcek, českých knihoven, archivů...” (Přecechtěl levele a Svatoborhoz, 1872. március 3-án. Közli: *Svátek: Tři dopisy Ruperta Přecechtěla*... i. m. 257.)

88 „Pro mne co národovce a literáta českého jest to nestěští, že žiju mezi živlem cizím a k tomu vzdálen od metropoli naší vědy, od drahé mi Prahy, vzdálen od národovcův, vzdálen od příznivcův, vzdálen od krajanův, vzdálen od literátův českých, s kterýmiž v žádnou poradu sejítí nemohu, vzdálen od našich čelnějších mužův, kteří neznajíce mou mysl... Kdybych se jen do Prahy dostat mohl, že se mne žádný zaujati nechce, by mne z té pustoty snad vysvobodil. Byl bych rád mezi svými, pro které pracuji a to bych sobě zasloužil, a musím tudy hynout. Maďaři vysvobodí své i z pekla.” (Přecechtěl levele a Svatoborhoz, 1873. május 12-én. Közli: *Svátek: Tři dopisy Ruperta Přecechtěla*... i. m. 257–258.)

89 1862-ben Přecechtěl személyesen is meglátogatta Adámecket Hlinskoban, amikor Borovába utazott, hogy részt vegyen Karel Havlíček Borovský emlékművének felavatásán. (*Svátek: Rupert Maria Josef Přecechtěl*... i. m. 144–145.)

90 *Rupert Maria Přecechtěl – Karel Adámek: Českoslovanští Výtečníci*. Litomyšl, Antonín Augusta, 1863.

91 „Drahý příteli! Již ale 10 krát jsem Tobě psal a také Tebe prosil, bys mě mé spisy zaslati ráčil a posud při tom všem nic jsem neobdržel. Tedy piš, co s mnou zamyslíš. Patří také k přátelství svého přítele tak domrzati? Já na tom stojím, že ty obsírnější životopisy chcu dáti do tisku, tedy

Munkájának második kiadását így 1869-ben egyedül jelentette meg Pesten, magánkiadásban,⁹² a harmadikat 1872-ben Kroměřížben.⁹³ Legközelebb csak 1888-ban fordult Adámekhez. Levelében ismét segítséget kért egyik munkájának megjelentetéséhez, de fájdalmasan írta le, mennyire vágyik haza, Morvaországba. Ebből a levélből az is kiderül, hogy művének pesti kiadásához a magyar fővárosban nem is kísérelt meg előfizetőket találni, még a helyi cseh közösség tagjai között sem.⁹⁴

Přecechtěl tehát szinte egyáltalán nem kapcsolódott be a pesti csehek életébe, csupán egyetlen megmozdulásukon vett bizonyosan részt. Ez 1862 júliusának derekán történt, amikor a galíciai utazásából hazaigyekvő Eduard Grégr és Vítězslav Hálek rövid időt Pesten töltött. Az Angol Királynő Szállóban tiszteletükre rendezett vacsorán ő mondott ünnepi beszédet, amelyben drámai szavakkal fejezte ki örömét, hogy a két cseh hazafi megmenekült a megáradt Dunajecen történt balesetből.

A pesti csehekkel Přecechtěl nem tartott ugyan szoros kapcsolatot, de annál meghittebb volt a viszonya a pesti és a felföldi szlovák közösséggel. A magyarországi szlováksággal nagyon intenzív együttműködésre törekedett, a nemzeti mozgalom potenciális alanyainak tekintette őket, tartalékot látott bennük a cseh (morva) nemzeti mozgalom számára. Jó kapcsolatokat ápolt a pesti evangélikus közösséggel is.

A szlovák katolikusokkal már akkor kapcsolatba került, amikor a terézvárosi Hermina-kápolnában működött. Jó viszonyt ápolt Ján Palárikkal, Jozef K. Viktorinnal, az evangélikusok közül pedig August Horislav Škultétyvel, a nagyrőcei evangélikus gimnázium igazgatójával és Ján Pavol Tomášikkal.

Slovenští výtečníci (Szlovák kiválóságok) című művének, cseh munkája párjának megírására is a szlovákság képviselői, Ján Francisci-Rimavský, Michal Chrástek és Jozef K. Viktorin kérték fel. A tervezett mű a szlovák nemzeti mozgalom képviselőinek, íróknak 27 könyvatos arcképét tartalmazta volna.⁹⁵

zpracovals ten obšírnější přehled naší literatury?" (*Zdeněk Fišer: Servita Rupert Přecechtěl v nově zjištěné korespondenci*. In: Jižní Morava, 1996, 32. évf., 35. sv., 314.)

92 *Rupert Maria Přecechtěl* Rozbor československé literatury a životopisy československých výtečníkův, sepsal Rupert M. Přecechtěl, Dr. Bohosloví v Kl. U Servitův, a čestný občan Sl. města Frenštátu na Moravě. II. opravené a rozšířené vydání. V Pešti, Nákladem Vlastním, 1869. 1872.

93 *Rupert Maria Přecechtěl: Rozhled dějin československé literatury a životopisy československých výtečníkův*. V Kroměříži, Nákladem Vlastním, 1872.

94 *Fišer*: i. m. 314.

95 Ján Mallý (1829–1902) fordító, a gazdasági szakirodalom népszerűsítője, F. Tvrď (1780–1865) nyitrai kanonok, Jozef Kozáček (1807–1877) a Matica slovenská elnöke, Štefan Moyzes (1797–1869) besztecebányai püspök, Martin Čulen (1823–1894) pedagógus, Karol Kuzmány (1806–1866) költő, Štefan Závodník (1813–1885) pedagógus, homiletikai művek szerzője, Michal Chrástek (1825–1900) irodalomtörténész, a matica tagja, Viliam Pauliny-Tóth (1826–1877)

Štefan Moyzes és Juraj F. Tvrďy arcképét önállóan, *Zakladateľ Maticé slovenské* (A Matica Slovenská alapítói) címmel is ki akarta adni. Pesti munkái Ján Bobula Minerva Kiadójánál jelentek meg, ahol 1864-ben és 1869-ben több novellája is napvilágot látott.

Precechtől olyan történeti munkák megjelentetésére törekedett, amelyek a cseh(-morva) identitást erősítő, de mégsem a nemzeti mozgalom történelem-szemléletének fősodrába tartozó személyiségeket mutatnak be.⁹⁶ Munkái eredetiségével kapcsolatban később komoly kételyek támadtak. A műveket tartalmilag tulajdonképpen ismétléseknek tekintették, amelyek elsősorban, a korszakban igen népszerű, Rieger-féle enciklopédia, a *Naučný slovník* tényanyagát sorolták. Arról is megoszlottak a vélemények, hogy a kiadványokban közölt, művészileg értékes rajzok a szerző saját alkotásai-e. Precechtől népszerű történeti, irodalom-történeti munkái mindazonáltal igen jelentősek voltak a cseh történelmi kánon megerősítésében a morvaországi lakosság körében.⁹⁷

Könyvomas képeket közlő, történeti műveinek első darabjai közé tartoztak a *Svatopluk a jeho synové* (Svatopluk és fiai) (1859) és a *Příchod sv. Cyrila a Metoděje na Velehrad r. 863* (Cirill és Metód Velehradra érkezése 863-ban) (1860) című munkák, valamint a velehradi bazilika alapítóinak, Vladislav Jindřichnek és I. Přemysl Ottokárnak, a brünni Hvězda egyesület által kiadott portréi. Ezek a morva identitás szempontjából rendkívül fontos velehradi zárándokhely jelentőségét hangsúlyozták.

Legfontosabb műve mégis a *Českoslovanští výtečníci* (Csehszláv kiválóságok) volt, amely a Cirill–Metód-misszió ezredéves évfordulójára, 1863-ben jelent meg először.⁹⁸ E munkának már első kiadásában is sok szlovák vonatkozása volt, hiszen a kötet 105 életrajza és az azokhoz tartozó litográfiák között nyolc szlovák kötődésű volt, elsősorban a nemzeti mozgalom által akkoriban már a szlovák történelem nagy alakjaiként értékelt személyiségekről, Běl Mátyásról,

költő, újságíró, Michallan Miloslav Hodža (1811–1870) költő, az 1848-as forradalom résztvevője, Štefan Marko Daxner (1823–1892) újságíró, politikus, Ján Francisci-Rimavský (1822–1905) 1848-as harcos, Ján Gočár (1823–1883) iskolai felügyelő, Andrej Radlinský (1817–1879) az orosz nyelv népszerűsítője, a moszkvai kiállítás látogatásának szervezője, Jozef Miloslav Hurban (1817–1888), Jonáš Záborský (1812–1876) költő, író, Jozef K. Viktorin (1822–1874) a matica tagja, Karel Havlíček Borovský barátja, Mikuláš Štefan Ferienčík (1825–1881) szerkesztő, Ján Kalinčiak (1822–1871) történeti regények szerzője, a modori líceum, majd a tescheni gimnázium igazgatója, Martin Hattala (1821–1903) nyelvész, Ján Palárik-Beskydov (1822–1870) pesti szlovák pap, drámaíró, Franko Vítazoslav Sasinek (1830–1914) történész, Andrej Sládkovič (1820–1872) költő, Daniel Gustáv Lichard (1812–1882) a *Slovenské noviny* kiadója, Ján Čipka, Juraj Slotta-Rajecký (1819–1882), Andrej Kossa. (*Svátek*: Rupert Maria Josef Precechtěl... i. m. 147.)

96 *Svátek*: Rupert Maria Josef Precechtěl... i. m. 146.

97 Zdeněk Fišer: Ke genezi díla Ruperta Precechtěla. In: Jižní Morava, 1997, 33. roč., 36. sv., 59–60.

98 Fišer: Ke genezi... i. m. 60.

Ján Kupeckýról, Rudnay Sándorról, Jozef Vurumról, Pavel Jozef Šafaříkról, Ján Kollárról, Ján Hollýról és Ľudovít Štúrról.

A mű harmadik kiadásában, amely *Rozhled dějin československé literatury a životopisy československých výtečníkův* (A cseh–szláv irodalom történetének és a cseh–szláv kiválóságok életrajzának áttekintése) címen, 1872-ben jelent meg Kroměřížben, a 119 életrajz között szintén megtalálhatjuk ezeket, valamint Jiří Palkovičét, a szlovák nyelv cseh tanulmányozóját és Ján Palárik-Beskydovét is. A mű három fejezetét (X–XII) a régebbi, 15–17 századi, szlovák irodalomnak szentelte *Činnost literární na Slovensku* (Irodalmi tevékenység Szlovákiában), a 18–19. századi szlovák irodalomról pedig a *Doba nová* (Újkor) című fejezetekben (XX–XXIII. és XXXII.) írt.

1872-ben és 1875-ben jelent meg Pesten kétkötetes, *Československý Plutarch* (Csehszláv Plutharkosz) című, szintén életrajzokat tartalmazó, történeti munkája. Ez százhusz történeti és kortárs személyiséget állít példaképnek a cseh történelemből, köztük Husz Jánost, Prágai Jeromost, Jan Amos Comeniust, Kryštof Harant z Polžicot, Podjebrád Györgyöt, Jan Kollárt, Karel Havlíček Borovskýt, Karel Hynek Máchát, Karel Jaromír Erbent, Jan Evangelista Purkynět és másokat. A válogatásban nagy szerepe volt Karel Adámeknek is.⁹⁹

Přecechtěl 1869-ben egy másik nagy vállalkozásba is belefogott a magyar fővárosban. *Csehszláv kiválóságok* című munkájának második kiadását akarta megjelentetni Pesten, amelyet a cseh irodalom történetét népszerűsítő formában feldolgozó olcsó füzet sorozatnak tervezett. A munka befejezetlen maradt. A külső borítóján még az 1869-es évszámot viselő első füzet is késve, 1870-ben jelent meg Pesten, a harmadik 1872-ben, a negyedik egyben az utolsó 1874-ben Prágában.¹⁰⁰ Műve támogatásának fontosságáról cseh irodalmi egyesületeket is igyekezett meggyőzni. A *Matice moravská* vezetését 1869. március 26-án, Pesten kelt levelében kereste meg.¹⁰¹ A Svatobor egyletkez háromszor fordult levélben támogatásért, de ezekre valószínűleg még választ sem kapott. E levelekben így ír munkásságáról: „Ismert lesz a tisztelt választmány számára, hogy alulírott sok év óta a csehszláv nemzet öntudatra ébresztése céljából képes történelmi és irodalmi művek kiadásán dolgozom és különösen Morvaországban és Szlovákiában, ahol a történeti öntudat teljesen lehanyatlott, a »Svatopluk«, a »Szent Cirill és Metód Morvaországba érkezése« stb. és különösen a »Cseh

99 *Svátek*: Rupert Maria Josef Přecechtěl... i. m. 146.

100 *Přecechtěl* Rozbor československé literatury... i. m., *Přecechtěl*: Rozhled dějin československé literatury... i. m.; *Rupert Maria Přecechtěl*: Rozbor československé literatury a životopisy československých výtečníkův, sepsal Rupert M. Přecechtěl, Dr. Bohosloví v Kl. U Servitův, a čestný občan Sl. města Frenštátu na Moravě. II. opravené a rozšířené vydání. V Praze, Nákladem Dra. Ruperta Přecechtěla v Pešti, Serviten-Convent, 1874.

101 *Fišer*: Servita... i. m 313.

kiválóságok«, akiknek emléke a nemzet körében már teljesen kihalt, kiadásával a nemzetet felébresztettem.”¹⁰² Megpróbált segítséget szerezni František Vinklertől az 1868-as, első Říp-hegyi tábor szervezőjétől, írótól, több ifjúsceh lap szerkesztőjétől is.¹⁰³ Támogatást kért a kötetek terjesztéséhez, többnyire sikertelenül, még Václav Hankától, František Palackýtól, Alois Vojtěch Šemberától, František Skopalíktól és több egylettől, így a *K. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskundétól* (Cs. K. Morva-sziléziai Földművelés-, Természet- és Országismeret-támogató Társaság) is.¹⁰⁴

Hazafias műveit nem csupán a cseh tartományokban igyekezett terjeszteni, hanem a külföldön élő csehek körében is. Ez főként a távoli Pestről sok nehézségbe ütközött. A hatvanas évek elején személyesen utazott Morvaországba, hogy munkáját népszerűsítse.¹⁰⁵ Többek között František Skopalíknak is felajánlotta műveinek előfizetését.¹⁰⁶ Egyik levelében így panaszkodott Vítáknak: „A magyaroknak is vannak ilyen összeállításai, mint amit én kiadok, de nem ilyen szépek. Ennek ellenére egyetlen irodalmár Pesten ezer előfizetőt szerzett rájuk 5 forintért. Mindebből nemzeti öntudatukra és minden iránti szeretetükre következtethetünk, ami nemzeti. Nekem, nyomorultnak, erre az olcsóságra csak néhány előfizetőm van. Egyébként remélem, hogy ez még nőni fog, hiszen a szlovákok is kezdenek öntudatra ébredni.”¹⁰⁷ A kiadványok terjesztésében Přechtől tehát igencsak számított a szlovákság segítségére.¹⁰⁸

Přechtől főként a morva nemzeti öntudat ébresztését tekintette feladatának. Hangsúlyozta a Cirill–Metód-kultusz fontosságát és a szláv nyelvű liturgia hagyományát, ami szerinte a szláv népek kölcsönösségét és egységtudatát is nagyban elősegítette volna. Karel Adámkokkal járt Szentendrén Stojkovič Arzénnél, a budai pravoszláv püspöknél. Přechtől csodálattal töltötte el a városka

102 „Známo bude slavnému výboru, že já nižepsaný mnohá léta na upovědomění československého národa vydáváním historicko-obrazových a literárních děl pracuji a že zvlášť na Moravě a na Slovensku, kde historické upovědomění dočistě zaniknuté bylo, jsem vydáním »Svatopluka«, »Příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu« atd. A zvlášť vydáním »Českých výtečníkův«, kterých památka mezi národem vůbec již vyhynulá byla, jsem národ probudil.” (*Svátek: Tři dopisy Ruperta Přechtěla*... i. m. 256.)

103 *Josef Svátek*: Ještě dva dopisy Ruperta Přechtěla. In: Jižní Morava, 1987, 23. roč., 26. sv., 268–269.

104 *Físer*: Ke genezi... i. m. 59.

105 *Svátek*: Rupert Maria Josef Přechtěl... i. m. 146.

106 *Físer*: Servita... i. m. 313.

107 „Maďari mají také taková skupení, jako já vydávám, ale nejsou tak pěkná, a přece jeden literát v Pešti nasbíral 1000 předplatitelů po 5 zl. na ně. Z toho lze soudit na jejich probuzenost národní a na lásku jejich ke všemu, co vlasteneckého jest – a já ubohý i při té láci mám jen několik odběratelův. Ostatně doufám, že se to snad spraví, neboť i Slováci začínají se již probouzeti.” (*Svátek*: Rupert Maria Josef Přechtěl... i. m. 146.)

108 Uo. 146.

szerb ortodox templomában használt szláv liturgia. „Ha bíborosaink ismernék e viszonyokat és látnának ilyen jeleneteket, nem tudnák ellenezni, hogy a mi népünk számára is érthető nyelven tartsák az egyházi szertartásokat. Egyszer majd szeretnék, de akkor már késő lesz.”¹⁰⁹

Művei népszerűek voltak Morvaországban. Az említetteken túl kiadott még egy munkát a tatárok elleni morvaországi harcokról¹¹⁰ és az osztrák császárok és cseh királyok arcképeit I. Rudolftól kezdve.¹¹¹

4.3. Cseh ipar, vállalkozás, bank Budapesten

A cseh gazdaság 19. század végi terjeszkedése elsősorban a Monarchia szláv lakosságú tartományaiba irányult, főként a szlovén és a horvát területekre. Magyarország, a magyar főváros nem számított jelentős célnak, de itt is fontos beruházások valósultak meg. A gazdasági expanzió főbb központjai a főváros mellett az északnyugati, szlovákok által lakott vármegyék, illetve az ország déli területei voltak, ahonnan a Balkán, Szerbia irányába próbáltak terjeszkedni.

A kilencvenes évek végére Budapest vált a legfőbb központtá. Az első Budapesten fiókot nyitó cseh pénzügyi intézet a Slavia biztosítótársaság volt. Budapesti fiókja 1876. június 1-jén nyílt meg, negyedikként a cseh tartományok határain kívül.

Először 1874 nyarán adott ajánlatot a Slavia F. Sunckernek 4 ezer forintért budapesti koncesszióra. Suncker ezt túl drágának találta, ennek ellenére a biztosítótársaság folytatta budapesti fiókalapítását. 1875. február 10-én kapott engedélyt a magyar Földművelésügyi, Ipari és Kereskedelmi Minisztériumtól, hogy életbiztosítási és hitelezési tevékenységét kiterjessze a Magyar Királyság területére, majd október 6-án tűzkárbiztosítás kötésére is. Az engedélyezés után, 1875. április 7-én Bécsben képviseleti szerződést kötöttek Szepessy Kálmán nagybirtokossal, aki 1875. november 1-jén meg is alapította a biztosító képviseletét Győrben.

109 „Kdyby naši kardinálové znali tyto poměry a viděli takové výjevy, nemohli by odporovati, aby také našemu lidu byly konány církevní obřady ve srozumitelné řeči. Jednou tak budou chtít učiniti, až bude pozdě.” (*Adámek: Upomínky... i. m. 6.*)

110 *Rupert Maria Přecechtěl*: Českomoravský národ, vítěz nad Tatary 1241. Hostýn. Sepsal dle historických pramenů Josef Rupert Maria Přecechtěl, dr. Bohosloví v klášteře u Servitův, čestný občan města Frenštátu a obce Ratajské, při svém nutném pobytu v r. 1874. V Olomúci, Nákladem vlastním, 1875.

111 *Rupert Maria Přecechtěl*: A legfelségesebb Habsburgi és Lothringi házból származott császárok és királyok képcsarnoka I. Rudolftól a jelen időig, a legjobb eredeti példányok nyomán kiadja Dr. Přecechtěl Rupert, Servita-rendi áldozár Bécsben. Wien, Hugo Hoffmann, 1876.

Szepessy később indítványozta a képviselet Budapestre helyezését, de ezt a biztosító igazgatósága 1876. február 4-én még elutasította. Csak gondos előkészítés és cégbíróági bejegyzés után, 1876. június 1-jén kezdte meg budapesti tevékenységét.¹¹² A *Slavia Prágai Kölcsönös Biztosító Bank* kezdetben a Sugárút 35. szám alatt működött, J. Koutek és Gyöngy J. R. vezetésével.¹¹³

A nyolcvanas évek elején a Slavia turócszentmártoni és nagyszombati fiókja felszámolása után már három fiókja működött Budapesten, amelyek Magyarországon északi, nyugati, illetve középső felében kötöttek biztosításokat.

A turócszentmártoni fiókkal kapcsolatos botrány meghatározta a Slavia viszonyát a magyar hatóságokkal, ami a budapesti fiók vezetőváltása után még tovább romlott. Szepessy betegségét követően¹¹⁴ ugyanis az Országház utca 99.-be helyezték át a fiók vezetését,¹¹⁵ amit cseh hivatalnokok vettek át,¹¹⁶ először 1880-tól a korábbi helyettes, František Mlčoch,¹¹⁷ 1881-től Ney James-szel,¹¹⁸ majd – miután a képviseletet a Ferenc József rakpart 26.-ba helyezték – a korábbi nagyszombati és turócszentmártoni fiók volt vezetőivel,¹¹⁹ Tomáš Lošťákkal (Löstyák Tamás) és Alois Hovorkával (Hovorka Alajos),¹²⁰ végül egyedül Hovorkával.¹²¹

A Slavia minden változtatás ellenére egyre komolyabb üzleti veszteségeket szenvedett.¹²² 1884. július 1. és december 31. között átszervezték a budapesti fiókot.¹²³ Vezetője František Bořivoj Wurm lett.¹²⁴ A változtatás azonban nem járt a várt eredménnyel, és így 1885. október 1-jén a prágai igazgatóság a fiók bezárásáról döntött, és 1886. október 31-én, tízévnnyi működés után, felszámolta budapesti fiókját.

A fiók átvételéről kezdetben a *Magyar–Francia Biztosító Rt.*-vel folytak tárgyalások, végül azonban az észak-magyarországi területeket J. Valovič irányításával több biztosító között osztották fel, a közép-magyarországi területet pedig az *Első Magyar Általános Biztosító Rt.* vette át.¹²⁵

112 *Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 16–25.

113 Mihók-féle Magyar Compass, V. évf., 1877. 279.

114 *Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 25.

115 Mihók-féle Magyar Compass, VIII. évf., 1880. 353.

116 *Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 25.

117 Mihók-féle Magyar Compass, VIII. évf., 1880. 353.

118 Mihók-féle Magyar Compass, IX. évf., 1881. 374.

119 *Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 25.

120 Mihók-féle Magyar Compass, XI. évf., 1883. 456.

121 František Mlčoch a könyvelő, František Bořivoj Wurm pedig pénztárnok. (Mihók-féle Magyar Compass, XII. évf., 1884. 498.)

122 Ezt elsősorban a magyarországi építkezési sajtóságok miatti nagy tűzkárokkal, a szlovák településeken a zsidókat, a magyar településeken pedig a nádtetős épületekkel magyarították. (*Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 25.)

123 Uo. 25.

124 Mihók-féle Magyar Compass, XIII. évf., 1885. 486.

125 *Nečas*: Na prahu české kapitálové expanze. i. m. 26.

A Slavia biztosítótársaság budapesti fióknyitását csak jóval később követték más cseh pénzintézetek. A cseh tartományokban működő bankok csupán a 20. század elejétől jelentek meg jelentékeny mértékben a magyar fővárosban.

Még a 19. század végén, elsőként a Böhmische Eskompte-Bank épített ki kapcsolatokat Budapesten, kifizetőhelye a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* lett.¹²⁶ 1912-re a cseh pénzügyi körök már mintegy 9 millió koronát fektettek be Budapesten.¹²⁷

A Česká průmyslová banka 1901-ben a Magyar Ipar és Kereskedelmi Banknak, a Budapesti Bankegyesületnek és a Budapest-Terézvárosi Takarékpénztárnak nyújtott hitelt, a Živnobanka pedig 1904-ben az Első Magyar Iparbanknak, a Budapesti Takarékpénztár és Országos Zálogkölcson Rt-nek, a Budapest-Lipótvárosi Takarékpénztárnak, a Latzkó N. és Popper A. cégnek és a B. M. Schlesinger cégnek.

A cseh bankok számára budapesti fiók nyitását megnehezítette a rendkívül bonyolult hivatalos eljárás, ezért a bankok prágai központjai inkább a meglévő pénzintézetek felvásárlását, vagy az új budapesti bankalapítást szorgalmazták.¹²⁸

Elsőként a Sporobanka járt el így, amely 1905-ben brünni fiókja, egy évvel később pedig bécsi fiókja vezetőjét küldte szolgálati útra Magyarországra, hogy ellenőrizze korábbi, észak-magyarországi érdekeltségeit, illetve új, magyar és román üzleti kapcsolatokat létesítsen. Ettől kezdve az Ústřední banka českých spořitelén leszámította egyrészt a budapesti és más magyarországi takarékszövetkezetek, másrészt az erdélyi hitelintézetek váltóit.¹²⁹ A bank 1908-tól jelent meg a budapesti bankéletben.¹³⁰ A Milan Hodža és František Skyčák szlovák parlamenti képviselők kezdeményezésére,¹³¹ 200 ezer korona alaptőkével 1908 decemberében megalapított budapesti *Központi Bank* (Centralkreditbank – Ústředná banka)¹³² számára ajánlott fel szakaszos hitelnýújtást, amely így fokozatosan a Sporobanka pesti fiókja lett.¹³³ Az alapítók azért hozták létre ezt

126 Horák: i. m. 25.

127 Rudolph: i. m. 351.

128 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 103.

129 Ez néhány esetben már kritikus mértéket ért el, 1908-ban például 5 millió koronát a *Magyar Pénzügyintézetek Központi Hitelbankja* és másfél milliót a szabadkai *Délvidéki Közgazdasági Bank*, 5 milliót pedig az aradi *Victoria Institut de Credit și Economii* (Victoria Hitel és Takarékpénztár) esetében. (Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 103.)

130 Horák: i. m. 115.

131 Kovács Anna: i. m. 50.

132 A bank alapszabályát 1909. február 8-án fogadták el. František Skyčák a bank első ügyvezető igazgatója volt, Milan Hodža pedig az igazgatóság tagja. (Mihók-féle Magyar Compass, XXXVIII. évf., 1910/11, 260.)

133 Horák: i. m. 115.

a szlovák pénzügyintézetet, hogy egész Magyarországon központosítsa a szlovák, perspektívikusan pedig a román és szerb takarékpénztárakat, zálogházakat és hitelegyleteket. Ehhez azonban hiányoztak a megfelelő eszközök, ezért igényelték cseh bankok közreműködését.

A Živnobanka Rudolf Pilátot küldte Budapestre, hogy informálódjon, ő azonban nem javasolta az együttműködést a Központi Bankkal.¹³⁴ 1909-ben a Živnostenská banka mégis megjelent beruházóként a Központi Bankban szerény, 40 ezer koronás részesedéssel, és befolyást szerzett a bank irányításában, két helyet is elfoglalt az igazgatótanácsban.¹³⁵ A budapesti bank végül a Sporobanka fontos intézetévé vált. 1909 februárjában fél millió korona értékben hozzájárult a budapesti váltók leszámítolásához, ennek fejében három helyet szerzett az igazgatótanácsban, és két megbízottat küldhetett a bankba. Kilenc hónappal később a Sporobanka hozzájárulását egy millió koronára emelték, illetve további hitelt folyósított a banknak a Securitas és a Bohemia banka nevű társaságai közvetítésével. Ezen ügyletek révén a Központi Bank kötelezettsége az Ústřední banka českých spořitelén konszernje felé elérte a 2,5 millió koronát. Ezt szerződésben is rögzítették, mellyel a budapesti bank elvesztette üzleti önállóságát, és teljes mértékben hitelezője függésébe került.¹³⁶ Az így megszületett leánybank vezetője Igor Izák lett, a bank bécsi fiókjának korábbi vezetője, a prágai központ pedig nyolc helyet kapott a bank igazgatótanácsában és felügyelőbizottságában, illetve e testületek elnöki posztját is.¹³⁷ A bank alapítóját 1911-ben 500 ezer koronára emelték.¹³⁸

A Živnobanka is önállóan terjeszkedett, és 1910 júliusában leánybankot alapított Budapesten.¹³⁹ Létrehozott egy meglehetősen nagy budapesti bankházat, az *Országos Iparbank Részvénytársaságot*, 2 millió koronás alapítójával,¹⁴⁰ amelynek felét az alapító biztosította, és így két helyet szerzett az igazgatótanácsban.¹⁴¹

134 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 103.

135 Rudolph: i. m. 351.

136 A bank ettől kezdve az „Ústřední banka českých spořitelén pártfogása alatt” állóként szerepelt. (Mihók-féle Magyar Compass, XXXIX. évf., 1911/12, 258.)

137 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 103. 1912-ben döntöttek az alapító 2 millió koronára emeléséről, a bank részvényeit pedig a Sporobanka már Prágában is beváltotta. (Mihók-féle Magyar Compass, XL. évf., 1912/13, 271.) 1914-ben nyílt meg az ekkor már a Sporobanka budapesti alapításaként emlegetett bank nagymihályi fiókja. (Mihók-féle Magyar Compass, XLII. évf., 1914/15, 258–259.)

138 Horák: i. m. 115.

139 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 103.

140 A Živnobanka és az eszéki Horvát Országos Bank közös alapításaként szereplő bank 1910. augusztus 15-én kezdte meg működését, székhelye a pesti Gresham-palotában volt. (Mihók-féle Magyar Compass, XXXVIII. évf., 1910/11, 252.)

141 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 103–104.

Az alaptőkét a bank egy tiszteletreméltó holding kiépítésével még ebben az évben 3,¹⁴² majd 1911 februárjában 5 millióra emelte.¹⁴³ 1912. február 24-én módosították a bank alapszabályát, és ebben az évben nyitotta meg munkácsi fiókját,¹⁴⁴ illetve kezdett ipari befektetésekre.¹⁴⁵

A Živnobanka ipari beruházásokban is részt vett, kezdetben bécsi fiókja, majd budapesti leánybankja révén. Még a század első éveiben a Turócszentmártoni Cellulózgyár részvényeit jegyezte, de e vállalkozása kudarcba fulladt, a megalapított cég a Magyar Általános Hitelbank konszernjének tulajdonába került. További próbálkozásai, amelyek már nem váltották ki a magyar konkurencia hangos ellenkezését, sikeresebbek voltak. 1907-ben 200 ezer korona elfogadványhitelt hagyott jóvá a Zsolnai Cellulózgyárnak, 1908-ban pedig 1 millió korona jelzáloghitelt. 1908-ban a Rózsahegyi Cellulóz és Papírgyár Rt-nek adott a bank 400 ezer korona elfogadványhitelt, amit később 1 millió koronás jelzáloghitelre váltottak. A magas hitelkötelezettség miatt a bank bécsi fiókja végül mindkét cég részvényeit felvásárolta, így a Živnobanka helyet szerzett ezek igazgatótanácsaiban.

A cellulózipar mellett a bank két jelentős cukorgyár alapításában is részt vett, az újverbászi cukorgyár alapítására létrehozott társaságot először 3 millió koronás részvénytőkével tervezték, amelynek felét a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, felét pedig a Živnobanka adta volna, végül 5 millióval alakult meg a Bácsmegyei Cukorgyár Rt., amelyben az említett bankok és a Magyar Általános Hitelbank egyharmados arányban osztoztak, a fennmaradó 10 százalékot pedig helyi befektetők jegyezték. A Živnobanka részét a bécsi fiók adta, így annak vezetője került a gyár igazgatótanácsába. A Szolnoki Cukorgyár Rt. megalapítását 1912-ben ismét az említett három bank kezdeményezte, 5 millió részvénytőkével. Mindkét cukorgyár gépeit a prágai *První českomoravská akciová továrna na stroje v Praze* szállította.¹⁴⁶

A Česká průmyslová banka is megalapította saját leánybankját Budapesten 1911 márciusában Magyar-Cseh Iparbank¹⁴⁷ (*Ungarisch-Böhmische Industrial-Bank Aktiengesellschaft; Ubersko-česká průmyslová banka akciová společnost*)¹⁴⁸ né-

142 *Rudolph*: i. m. 351–352.

143 *Horák*: i. m. 115.

144 Mihók-féle Magyar Compass, XL. évf., 1912/13, 235.

145 1914-ben már részesedése volt a banknak a vágtapolcai Üveggyár Rt., a Sztármári Cukorgyár Rt., a Szolnoki Cukorgyár Rt. és a Bácsmegyei Cukorgyár Rt. alapításában, az eszéki Union Gőzmalom alaptőke emelésében és a Központi Szeszárúsító Egyesület szindikátusában. (Mihók-féle Magyar Compass, XLII. évf., 1914/15, 238.)

146 *Necas*: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 104–105.

147 Uo.104.

148 Mihók-féle Magyar Compass, XXXIX. évf., 1911/12, 247–248.

ven. 2 millió koronás alaptőkével,¹⁴⁹ amihez 700 ezer koronát az alapító adott. E részvétel két helyet jelentett a bank vezetésében, és 6 millió leszámítoló hitelt, illetve a folyószámlákon fél millió korona fedezetlen hitelt tett lehetővé.¹⁵⁰ A bank elnöke Hegyfaluasi Sugár Sándor lett, vezetőségében pedig vegyesen dolgoztak cseh és magyar hivatalnokok. Az igazgatóság tagja Novotny János, Ronek Cyrill, Konn Albert Bódog, dr. Visontai Kovács László¹⁵¹ és Špitalský Antal volt, a felügyelőbizottság tagjai Hanuš Ferenc, Hermann Károly, Károly Lajos és Schener F. H. Róbert,¹⁵² az ügyvezető igazgató pedig Freyberger Béla. Az alapszabályt 1911. március 11-én fogadták el. A bank székhelye a Nádor utca 22.-ben volt,¹⁵³ a modern magyar építészet kiemelkedő személyiségei, Málnai Béla és Haász Gyula által tervezett banképületben.¹⁵⁴ A magyar–cseh bank meglehetősen sikeresen működött, az első év után 5% osztalékot fizetett.¹⁵⁵

A Magyar–Cseh Iparbank főként magyar klientúrával működött.¹⁵⁶ E bankon keresztül a Česká průmyslová banka több magyarországi üzletben is részt vett, így az észak-magyarországi, putnoki sörgyárban, másfél millió koronás tőkével, a tokodi üveggyártó részvénytársaságban, az újverbászi (5 millió koronával) és a szolnoki (szintén 5 millió koronával) cukorgyárban, illetve a magyar alkoholtermékek kereskedelmének megszervezésében, de legfontosabb vállalkozása a jelentős faipari vállalat, a *Tuzlaer-Holzindustrie A. G.* (Tuzlai Faipari Rt.) volt.¹⁵⁷

Az anyabank, a Česká průmyslová banka is a faiparba fektetett be. Először a Zsolnai Cellulózgárnak adott 1909-ben 3 millió korona kölcsönt erdő vásárlásra. 1911-ben az olasz Fratelli Bertolini cégnek adott a bank erdőkitermelésre 400 ezer korona kölcsönt, amit 1912-ben először 100 ezer, majd 200 ezer koronával megemelt. A cég azonban egyre kilátástalanabb helyzetbe jutott, így a bank másik céget keresett a kitermelés átvételére. A kitermelést átvevő bécsi E. Wohl fakereskedő újabb 300 ezer korona kölcsönt kapott a banktól, így a teljes befektetés értéke már elérte az 1 millió koronát. A világháború kitörésekor a fakitermelés leállt. 1916-ban létrehozták a Ratosnyai Erdőipari Rt-t, 1,3 millió koronás részvénytőkével, amely 1917-ben felvásárolta az egész erdővagyon, a Česká průmyslová banka teljes tulajdonrészét.¹⁵⁸

149 Mihók-féle Magyar Compass, XXXIX. évf., 1911/12, 247.

150 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 104.

151 Mihók-féle Magyar Compass, XXXIX. évf., 1911/12, 247–248.

152 Mihók-féle Magyar Compass, XL. évf., I. rész, 1912/13, 242.

153 Mihók-féle Magyar Compass, XXXIX. évf., 1911/12, 247–248.

154 Moravánszky Ákos: Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák–Magyar Monarchia építészetében 1867–1918. Bp., Vince, 1998. 337.

155 Horák: i. m. 172.

156 Horák: i. m. 116.

157 Rudolph: i. m. 351–352.

158 Nečas: Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jichovýchodní Evropě. i. m. 105.

A cseh pénzintézetek terjeszkedése mellett közvetlen cseh ipari beruházások is megvalósultak Budapesten. Az egyik legfontosabb az 1869-ben alapított Prágai Gépgyár Részvénytársaság (*Prager Maschinenbau – Actiengesellschaft; Pražská akciová strojírna*) Angyalföldön működő hajógyára volt.

A Prágai Gépgyár 1880-ban vette át az újpesti öbölben, a Külső Váci út 1485.-ben¹⁵⁹ üzemelő Hartmann-hajógyárat,¹⁶⁰ mivel az orosz–török háború végeztével oly mértékben növekedtek a balkáni, elsősorban romániai megrendelések, hogy azt a gyár addigi kapacitásával képtelen volt teljesíteni.¹⁶¹ A gyárat továbbra is az alapító, Hartmann József vezette 1882 végéig, Moritz Kubinnal közösen,¹⁶² amikor új vállalkozást alapított, de vállalta, hogy egy évig nem támaszt konkurenciát volt cégének. 1883-tól Josef Popelka főmérnök irányította az üzemet,¹⁶³ 1884-től már Dantzenberg Ivánnal közösen,¹⁶⁴ 1887-től pedig Epperlein Oszkár lett a Prágai Gépgyár budapesti képviselője.¹⁶⁵ A gyár sikeresen működött, még Törökországba is szállított hajót. 1890-ben a Prágai Gépgyár valamivel több mint 130 ezer forintot fektetett budapesti üzemébe,¹⁶⁶ amely azonban 1892-ben az előző évben alapított¹⁶⁷ *Danubius Magyar Hajó- és Gépgyár Részvénytársaság* tulajdonába került. Az üzletvezető továbbra is Epperlein Oszkár maradt.¹⁶⁸

Emellett még több kisebb, cseh tartományokbeli cég üzemeltetett budapesti képviselőt, fektetett be a magyar fővárosban, illetve jó néhány csehek által alapított budapesti üzem is működött. Például Heinrich Mattoni gyógyvíz-

159 A gépgyár központi irodája a VI. kerületben a Dalszínház utca 2.-ben, majd 1891-től a Váci körút 45.-ben volt. (Budapesti Czim- és Lakjegyzék, V. évf., 1888. 126.; VI. évf., 1891/1892 255.)

160 Mihók-féle Magyar Compass, IX. évf., 1881. 345.

161 Hartmann József hajóépítő Óbudán kezdte a mesterséget, majd bécsi, fiumei, zürichi és amerikai tanulmányút után, 1864-ben alapította meg az angyalöldi rakpart mellett bérbé vett kovács-műhelyben hajógyárat, amely az óbudai hajógyár (az *Erste Donau-Dampfschiffahrts Gesellschaft* (Első Dunagőzhajózási Társaság) hajógyára első vetélytársa lett. Hartmann József sok dunai hajót tervezett és épített, többek között gróf Széchenyi Ödön gőzjachtját, a Hableányt, amellyel Pesttől a Dunán, a Lajos-csatornán, a Majnán és a Rajnán Párizsig hajózott, és a világkiállításon aranyérmet szerzett. 1868-ban ugyan a Magyar–Belga Gép- és Hajóépítő Részvénytársaság megvásárolta a gyártelepet, de a gyárat továbbra is Hartmann József vezette. 1871-ben tönkrement. Hartmann új üzemet alapított, amely a hajógyártás mellett a fővárosi vízművek kiépítését is végezte. Ezt a gyárat vásárolta meg a Prágai Gépgyár.

162 A könyvelő Franz Smreker, a pénztáros Ignatz Lego, a gyár hivatalnokai pedig Ludwig Hartmann, Carl Triska, Richard Veruda és Max Hartmann voltak. (Mihók-féle Magyar Compass, IX. évf., 1881. 345.)

163 Az üzem korábbi személyzete megmaradt, de új hajóépítő-mester dolgozott a gyárban, Theodor Hallamassek, és új hivatalnokokat is felvettek, Wilhelm Rennert, Carl Suchyt és S. Wagnert. (Mihók-féle Magyar Compass, XII. évf., 1884. 479.)

164 Mihók-féle Magyar Compass, XIII. évf., 1885. 468.

165 Mihók-féle Magyar Compass, XVI. évf., 1888. 494.

166 Mihók-féle Magyar Compass, XVIII. évf., 1890/91. 548.

167 Mihók-féle Magyar Compass, XIX. évf., 1891/92. 516–517.

168 Mihók-féle Magyar Compass, XX. évf., 1892/93. 511.

vállalata üzemeltette a Diana fürdőt a Ferenc József tér 3. szám alatt,¹⁶⁹ illetve – 1881-től, Ybl Miklós tervei alapján átépítve – a lágymányosi Erzsébet Királyné Sósfürdőt¹⁷⁰, és forgalmazta a lágymányosi keserűvíz-források vizeit, a cseh gyógyfürdők vizeit és az Erzsébet sósfürdő sóját. A Prága-Smichov-i Gyapjúgyár a Bálvány utcában volt.¹⁷¹

A cseh tőkebefektetések említésével természetesen a Pesten megfordult csehek beszámolóiban is találkozhatunk. 1913-ban, a nagy cseh bankok terjeszkedését követő időszakban Adolf M. Mayer ezt írta: „Az utóbbi években nagyon sokat szoktak beszélni nálunk Magyarország gazdasági felemelkedéséről. Észlelték ezt főbb pénzintézeteink is, és önálló fiókokat alapítottak Pesten, ahol már azelőtt is meglehetősen jelentős üzleteket kötöttek.”¹⁷² A külföldi vállalkozások szerepét, a magyar vállalkozó kedvvel kapcsolatos negatív cseh sztereotípiából kiindulva sokszor igencsak túlbecsülik, és jelentősen túlértékelik a csehek szerepét is. „Nagy ipari üzemből meglehetősen kevés van ott, és ezeket is a nemrég elmagyarosodott németek alapították (vagy csehek, mint például Josef Václav Šunda az ismert pesti cimbalomgyárat)...”¹⁷³

169 Mihók-féle Magyar Compass, VIII. évf., 1880, 392.

170 Mihók-féle Magyar Compass, XXVI. évf., 1898/99, 636.

171 Mihók-féle Magyar Compass, XXIII. évf., 1895/96, 314.

172 „V posledních letech mluvívá se u nás velmi mnoho o hospodářském vzestupu Uher. Povšimly si toho i naše přední peněžní ústavy, založivše si samostatné pobočky v Pešti, kde obchodovaly před tím již v rozsahu dosti značném.” Mayer: i. m. 19.

173 „Větších a velkých živnostenských závodů jest tam proto také velmi po skrovnu, a i ty jsou z velké většiny v rukou nedávno pomadárštěných Němců (nebo i Čechů, na př. známá továrna na cymbály Jos. Václ. Šundy v Pešti)...” (Uo. 31.) Schunda (Šunda) Vencel József kisebb hangszergyára egyébként a IV. kerületben, a Magyar utca 26-ban működött. (Budapesti Czim- és Lakjegyzék, (1885/1886) IV. évf., 794.) Schunda nevéhez a cimbalom tökéletesítése, a mai modern pedálcimbalom megalkotása és több, a hangszer történetéről írott szakkönyv is fűződik.

5. Egyetemi kapcsolatok

A 19. század második felének kapcsolattörténeti vonatkozásai között fontos a felsőoktatás. Nagy szerepe volt a peregrinációnak, hiszen a magyarországi felsőfokú tanintézeteket nagy számban látogatták a cseh országrészekből származó diákok, és a cseh tartományokban működő felsőoktatási intézetekben is jelentős volt a magyarországi diákok aránya. Az egyetemjárás tendenciáinak változásai- ból, a hallgatók összetételéből fontos következtetéseket vonhatunk le. Ugyanakkor nem hagyhatjuk ki a vizsgálódásból a magyar nyelv igen korán meginduló oktatásának történetét sem a cseh felsőfokú intézményekben. A magyarországi felsőfokú tanintézetekre irányuló külföldi peregrinációban már korábban is igen előkelő helyet foglaltak el a cseh tartományokból érkező diákok,¹ és egészen a 20. század elejéig magas marad az arányuk. (Lásd Melléklet, 11, 12. táblázat.)

Korszakunkat élesen két időszakra osztja a magyar tannyelv bevezetése. Az első időszak a Thun-féle reformoktól a hatvanas évek elejéig tart. Akkor az októberi diplomával egy időben kiadott rendelettel visszaállították a magyar tannyelvet a magyarországi felsőoktatásban. Az intézmények fokozatosan be is vezették azt. Az első időszakban igen jelentős a Magyarországra irányuló peregrináció. A német nyelvű képzés és a reformok megvalósítása a Habsburg Birodalom többi tartományaihoz közelítette a magyar felsőoktatást. Ebben az időszakban egyre növekedett a Magyarországon tanuló külföldi hallgatók létszáma. A magyar tannyelv bevezetése jelentősen visszavetette a magyarországi intézményekbe irányuló peregrinációt, viszont fokozta a magyarországi nem magyar hallgatók külföldi egyetemjárását, köztük a magyarországi szlávok érdeklődését a prágai tanintézetek iránt.

A magyar tannyelvet először a pesti egyetemen vezették be 1860-ban, ahol ez a külföldi, köztük a cseh tartományokból származó diákok számának radikális visszaesését hozta. A selmecbányai akadémia fokozatosan, 1868-ra vezette be a magyar oktatási nyelvet. A legtovább, 1884-ig a magyaróvári *Felsőbb Gazdasági Tanintézet*ben maradt fenn a német tanítási nyelv, így ebben a továbbra is összbirodalmi jellegű intézetben a hatvanas évek végére még emelkedett is a külföldi hallgatók száma.

A 19. század második felében az előző időszakhoz hasonlóan továbbra is a cseh tartományokból származott a külföldi diákok többsége. A 988 cseh

1 1777 és 1849 között Magyarországon tanuló külföldi diákok többsége, az összes külföldi diák 31%-a cseh tartományokból érkezett. 58%-uk, 846 fő Csehországból és 42%-uk, 602 fő Morvaországból. (Külföldi hallgatók... 24.)

tartományokbeli diák pontosan a fele volt a Magyarországra érkező peregrinusoknak.² A cseh országrészekből származó hallgatók többsége a német tannyelvű magyaróvári intézetben tanult, ahol a diákok fele a Monarchia Lajtán túli tartományaiból származott. Itt a cseh tartományokból érkezők túlsúlya még nőtt is a hatvanas évektől, az összes külföldi diák 50%-át tették ki, összesen 369-en, Csehországból 214-en, Morvaországból pedig 102-en, tanultak itt. A selmecbányai akadémián is a cseh tartományokból származó diákok voltak többségben, az összes peregrinus 57%-a, a legtöbben Csehországból, 35%.

A pesti egyetem magyar tannyelvűvé válását követően drasztikusan csökkent a külföldi hallgatók létszáma. Sem a jogi (1,5–2,5%), sem az orvosi karon (3–4%) nem érte el még az 5%-ot sem, a teológiai karon pedig 10% körül mozgott.³ Az egyetem anyakönyvei 1862-től megsemmisültek, de a jogi kar szigorlati jegyzőkönyvei fennmaradtak, amelyekben egyre csökkenő számban, de találkozhatunk a cseh tartományokból, elsősorban Morvaországból származó diákokkal.⁴

A dualizmus idején alakult felsőoktatási intézmények közül az 1871-től ténylegesen egyetemi rangú pesti *Királyi József Műegyetemen* jelentős a cseh tartományokból érkező diákok létszáma, bár a kilencvenes évekig ez igen alacsony. Ezután az évenkénti beiratkozások száma tartósan 10 körül mozgott, ami a hallgatói összlétszámhoz viszonyítva így is elenyésző volt.⁵ Rendkívül magas ugyanakkor, főként a kezdeti időszakban, azok száma, akik a pesti műegyetemen honosították a prágai műegyetemen szerzett okleveleiket. A nyolcvanas évek közepéig ezek jórészt (a tizenkettőből nyolc) olyan magyarországi peregrinusok, akik prágai tanulmányaikat követően tértek haza,⁶ később azonban egyértelműen többségbe kerültek közöttük a Magyarországra települő, cseh tartományokból származó, prágai oklevéllel rendelkezők.⁷ A prágai és a pesti műegyetemek kapcsolata egyébként is kedvező volt. Budapesten több, a cseh országrészekből származó tanár is tanított, és a pesti műegyetemre is eljutott a prágai műegyetem állás kínálata.⁸

2 Uo. 39–40.

3 Uo. 43–44.

4 *Manuale Graduandorum Juris seu Protocollum Examinum rigorosorum*. (1825–1858), (1859–1868 [1871]), (1868–1875 [1878]); *Jogtudományi Szigorlatok Jegyzőkönyve* (1875–1919) (ELTE Egyetemi Levéltár, 7/e-II)

5 Uo. 50.

6 A Királyi József-Műegyetem Programja az 1886/87-es tanévre. Bp., 1886. 41–61.

7 Az egyes tanévekben honosítottak névsora, végzettségük helye, egészen 1918-ig, megtalálható az egyes tanévekre kiadott tanrendek (*A Királyi József-Műegyetem Programja...*) végén.

8 Konkurs! Ordentliche Professor für Architektur zur Besetzung. Prag, um 8. November 1877 (BME Levéltár, 3. c. 7. cs. 230. sz. [1877/78])

A magyarországi peregrinusok elsősorban a prágai felsőfokú képzési helyekre iratkoztak be.⁹ Mindenekelőtt a nagy múltú prágai *Károly-Ferdinánd Egyetem*, az 1882-es bifurkációt követően a prágai cseh, illetve német egyetem és az 1869-ben cseh és német tannyelvű intézményekre osztott prágai műegyetem volt a magyarországi peregrináció főbb célállomása, de tanultak magyarországi diákok kisebb, művészeti képzési helyeken is. (Lásd Melléklet, 14, 15, 16. táblázat.)

A magyarországiak egyetemjárásában is korszakhatárt jelent a 19. század közepe, mivel ekkor a Leo Thun nevéhez köthető reformokkal megtörtént a Birodalom egyetemeinek átszervezése, és azok átalakultak modern értelemben vett felsőfokú intézményekké.

1850-től 1918-ig, a 67 tanév folyamán összesen mintegy 1400 magyarországi diák tanult prágai intézményekben. A cseh tartományok intézményeinek sorrendjében, a magyarországi hallgatók számát tekintve, a prágai egyetem állt az élen, 431 beiratkozott hallgatóval. Az 1882-ben az egyetem felosztásával létrejött német egyetemre összesen 314 magyarországi diák járt, a cseh egyetemre 183. A műegyetemek közül a németre 134-en, a csehre 132-en iratkoztak be. A többi csehországi képzési helyen, a prágai zeneakadémián (*Konzervatoř*), a prágai képzőművészeti akadémián (*Akademie výtvarných umění*) és a příbrami bányászati akadémián (*K. K. Bergakademie*) csupán néhány tucat magyarországi diákot találhatunk ebben az időszakban.

A korszakban a prágai egyetemjárás egész folyamatában fontos szerepet játszottak a magyarországi születésű hallgatók, hiszen ők tették ki a külföldről érkezett diákok többségét.¹⁰ A hallgatói katalógusokban¹¹ szereplő diákok a három évtized alatt egyenlő arányban oszlottak meg az egyetem három kara, a bölcsész (36%), a jogi (37%) és az orvosi (23%) karok között.¹² Rövidebb időtávokat vizsgálva azonban már jelentős eltéréseket tapasztalhatunk az egyes karok látogatottsága között. A 19. század ötvenes és hatvanas éveiben a prágai

9 Az 1829-től tervezett, 1849-ben alapított, de akadémiai rangot csupán 1865-ben kapott és felsőoktatási intézményként 1890-től működő Příbrami Bányászati Akadémia érthető okokból – hiszen a Monarchia bányászati felsőoktatásának központja Magyarországon, Selmezbányán volt – kevés magyarországi diákot vonzott. Az 1849-től 1918-ig terjedő időszakban csak 27 magyarországi diák iratkozott az intézménybe. (Památník vysoké školy báňské v Příbrami. Ed. Josef Theurer. V Příbrami, 1924. 1–18., *Josef Hrabák*: Gedenkbuch zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes der K. K. Bergakademie Příbram 1849 bis 1899. Příbram, 1899.)

10 *Mészáros Andor*: Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850–1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 4. Bp., ELTE Egyetemi Könyvtár, 2001. 65–152.

11 *Archiv Univerzity Karlovy – Katalogy posluchačů Pražské univerzity, Filozofická fakulta 105–170 (1850–1882), Lékařská fakulta 106–115 (1850–1882), Právnická fakulta 66–79 (1850–1882).*

12 A bölcsészeti karon oktatott gyógyszerészetben három magyarországi diákot találhatunk, a teológiai karára pedig – érthető okokból – nem iratkozott be magyarországi diák. (*Mészáros*: Magyarországi diákok... i. m. 31.)

egyetem bölcsészeti karát látogatta a magyarországi hallgatók többsége, míg a hetvenes évektől már a joga találgatjuk a legtöbb diákot.¹³

A korszak elején ezen a karon rövidebb, elsősorban nyelvi képzésen vettek részt az általában rendkívüli hallgatóként beiratkozott magyarországi diákok, a hatvanas évek végétől azonban hosszabb tanulmányi időt töltöttek ott, és általában már szakirányú képzéseket látogattak.¹⁴ A leghosszabb képzés az orvosi karon zajlott. Ez a bölcsészeti karon is fokozatosan nőtt, de a hatvanas években a többség még mindig nyelvi képzésben vett részt.

A hetvenes évektől a magyarországi diákok, elsősorban a szláv ajkúak, már egyre többször hallgattak nyelvészeti vonatkozású tárgyakat, és fokozatosan nőtt az érdeklődés a filológiai, történeti tárgyú órák iránt is, amelyeket a kor kiemelkedő cseh tudományos személyiségei, például František Palacký adtak elő.

A magyarországi születésű hallgatók között található a cseh, szláv tudományosság jelentős képviselői is. Martin Hattala szlovák nyelvész például bécsi tanulmányait¹⁵ követően az ötvenes években hallgatója, a hatvanas években pedig már oktatója volt a prágai egyetemnek. 1854-től magándocens, 1861-től egyetemi tanár. Hattala szláv nyelvészeti gyakorlataira a magyarországi hallgatók közül is sokan beiratkoztak, és a magyarországi szlovákság számára meghatározó értelmiségi személyiséggé vált. Hattala legismertebb tanítványa a budapesti és bécsi tanulmányai után a prágai egyetemre beiratkozó Czambel Sámuel volt. Hattalához hasonló utat járt be a Besztercebányáról származó Jaroslav Vlček is, aki a prágai egyetem elvégzése után a modern cseh irodalomtörténet-írás egyik meghatározó alakjává vált.¹⁶

A prágai egyetemre érkező magyarországi diákok létszáma folyamatosan emelkedett. Az egységes egyetemre 1850 és 1882 között beiratkozott hallgatók létszáma szinte pontosan másfélszerese volt a megelőző, kétszer hosszabb idő-

13 Az 1877/78-as tanév őszi szemeszterében például 13 magyarországi diák iratkozott be a jogi karra, míg bölcsésznek 2, orvosnak 1, a gyógyszerészetre egy sem jelentkezett. (Uo. 31.)

14 Az orvosi karon tanult olyan magyarországi diák is, aki tizenegy szemesztert végzett. Sokan tértek vissza rendes hallgatóként végzett tanulmányaik befejeztével rendkívüli hallgatóként egy-két speciális szemináriumot felvéve. A legtöbb visszatérő diákkal az orvosi karon találkozhatunk, például a már chirurgus magister fokozattal rendelkező Tauber József az 1850-es tanév őszi szemeszterében csupán szemészeti és szülészeti órákat hallgatott rendkívüli hallgatóként. Korányi Frigyes, a magyar orvostudomány egyik megalapítója 1852-ig tartó bécsi tanulmányait követően az 1854/55-ös tanévben volt az orvosi kar rendkívüli hallgatója, a Szülészeti Klinikán folytatott tanulmányokat. (Uo. 31.)

15 *Szögi László*: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemein I. 1790–1850. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 1. Budapest–Szeged, Budapest–Gödöllői Egyetemi és Főiskolai Levéltári Szövetség, ELTE Levéltár, 1994. 141.

16 Slovenský biografický slovník. Martin, Matica slovenská, 1986–1992. I. 362., III. 294–295., V. 296–297.

szakban, 1790 és 1850 között beiratkozott hallgatók számának.¹⁷ A hallgatói létszám változásában erős hullámvázakat is megfigyelhetünk. Először 1860 után tapasztalhatunk jelentős növekedést, amiben minden bizonnyal a pesti egyetem magyar tannyelvű intézménnyé válása játszott nagy szerepet, mivel a nem magyar anyanyelvű magyarországi diákok közül a szláv anyanyelvűek többsége a prágai intézményeket választotta. 1872 után már folyamatos növekedést tapasztalhatunk, különösen 1875-től, a Matica slovenská és a szlovák gimnáziumok bezárásától. Prága a kialakuló prágai cseh tannyelvű felsőfokú intézmények lassan tehát a magyarországi szláv ajkú, különösen a szlovák anyanyelvű diákok jelentős képzési helyévé váltak. A magyarországi diákoknak mind többször a prágai egyetem az első felsőfokú képzési helyük, sőt sok magyarországi, elsősorban szláv anyanyelvű diák iratkozott át Bécsből, Grácból vagy Pestről is Prágába.

Mivel a diákok nemzetiségére, illetve anyanyelvére vonatkozó adatok is szerepelnek az anyakönyvekben, megállapíthatjuk, hogy az egységes prágai egyetem magyarországi diákjai között a németek voltak többségben. Magyarország egész területéről érkeztek, még erdélyi szászokat is találhatunk közöttük. A második legnépesebb csoport a különböző magyarországi szláv nemzetiségű diákok, akik elsősorban a szlovákok lakta északnyugati vármegyékből érkeztek.

Magukat szlovákoknak valló diákokkal viszonylag ritkán találkozhatunk a hallgatói katalógusokban. Általában a „szláv” bejegyzést olvashatjuk a nevek mellett. Feltűnően magas a cseh nemzetiségű diákok aránya is, aminek két valószínű oka lehet. Egyrészt minden bizonnyal megállja a helyét a feltételezés, miszerint a cseh diákok nagy részét szlováknak tekintjük, mivel a szlovák nemzetiségű diákoknak volt meg a legnagyobb lehetőségük arra, hogy rövid idő alatt nyelvi problémák nélkül beilleszkedjenek a komoly vonzerőt gyakorló, cseh társadalomba. A másik magyarázat talán abban rejlik, hogy a nagyobb számban Magyarországon tevékenykedő cseh származású állami tisztviselők, katonák Prágába küldték egyetemre Magyarországon született gyermekeiket.

A diákok között találkozhatunk a cseh tartományokban szolgáló magyar hivatalnokok, katonák gyermekeivel is, de a Magyarországról érkezett diákok között a magyar nemzetiségűek száma alacsony. A prágai egyetem vonzása ugyanis elmaradt a kor vezető tudományosságát képviselő németországi, illetve a Birodalom legfőbb képzési helyének számító bécsi egyetem mögött és számukra a szláv tannyelvű intézmények sem jelentettek vonzerőt.

A diákok születési helyét illetően is az északnyugati vármegyék, Magyarország déli területei és az ország központja, Pest, illetve Buda volt többségben.¹⁸

¹⁷ Szögi: i. m. 258–267.

¹⁸ Mészáros: Magyarországi diákok... i. m. 32–33.

A prágai egyetem 1882-es kettéosztásával létrejött cseh tannyelvű egyetem a cseh tartományokba irányuló magyarországi egyetemjárás második legnépszerűbb célintézménye volt. Elsősorban a cseh tartományok cseh nemzetiségű diákjaira gyakorolt nagy vonzerőt. A Bécsben tanuló cseh diákok száma az egyetem alapításától kezdve folyamatosan csökkent. A hallgatók 20%-a a világháború kirobbanása előtt már Morvaországból származott. A nem a cseh tartományokból származó diákok között itt már nem a magyarországiak voltak többségben, hanem a szlovén tartományokból érkezők.¹⁹ A magyarországi hallgatók többsége, 42%-uk már az egyetem indulásától a jogi karra iratkozott be. A másik két fakultáson egyenlő arányban találhatunk magyarországi diákokat, hiszen az orvosi karra 28%-uk, a bölcsészetre 26%-uk, a gyógyszerészetre pedig további 2%-uk iratkozott be. A cseh egyetemre a hallgatók többsége már rendes hallgatóként iratkozott be, kezdetben csupán néhány szemeszterre, de a kilencvenes évektől a diákok többsége már itt is fejezte be tanulmányait. Ez a tendencia a 20. század első évtizedének közepén megfordult. Főként rövidebb időszakra beiratkozó, rendkívüli hallgatókkal találkozhatunk, és csupán a tízes évek közepe táján tűnt fel néhány, több szemesztert is végző diák.

A cseh egyetemre beiratkozott magyarországi diákok számára ez az egyetem volt az első felsőfokú képzési hely, bár többségük középiskoláját is a cseh tartományokban végezte, elsősorban Prágában, illetve a cseh művelődés vidéki központjaiban, Písekben, Jičínben, Litomyšlben. A magyarországi magyar középiskolákban végzett diákok kisebbségben voltak. Sokan érkeztek az újvidéki szerb gimnáziumból. A prágai cseh egyetemet második felsőfokú képzési helyként választó hallgatók közül is kiemelkedtek a délszláv intézményekből, a zágrábi, belgrádi egyetemről és a karlócai teológiáról érkezők, de a többség a Monarchia más egyetemeiről, Bécsből, Grácból, Olmützből jött Prágába. Többen nyugat-európai intézményekből iratkoztak be, például a genfi és a berlini egyetemről.

Feltűnő, hogy azok a diákok, akik hosszabb-rövidebb időt más intézményekben töltöttek, majd visszatértek a prágai cseh egyetemre, leginkább franciaországi egyetemeket (Párizs, Grenoble, Dijon) látogattak.

A magyarországi hallgatók túlnyomó többsége valamely szláv nemzetiséghez tartozott. A legtöbben csehnek vallották magukat, de a peregrinusok mintegy harmada szlovák volt, ami tükrözi a prágai cseh egyetemnek a szlovák nemzeti

19 Krakkó és Lemberg mellett a szlovén egyetemi diákság Prágát választotta. A 20. század első éveiben már több száz szlovén hallgatója volt a cseh egyetemnek, 1892 és 1916 között 85-en doktoráltak itt, 1908-ban pedig, az akadémiai tanács kezdeményezésére egy ideiglenes szlovén felsőfokú képzési hely létrehozása is felmerült az önálló szlovén egyetem megalapításáig. Az 1920-ban alapított ljubljanei egyetem tanári karának többsége is a korábbi prágai szlovén hallgatókból szerveződött. (*Gantar Godina: Slovensko – češki stiki do 1918.* i.m. 36-52.)

mozgalomban betöltött szerepét.²⁰ A századfordulón a prágai felsőoktatási intézményekbe beiratkozó szlovák nemzetiségű diákok nagy száma a magyar belügyminisztériumot is nyugtalanította.²¹

A prágai német tannyelvű egyetem a Monarchia kisebb intézményeinek sorába illeszkedő, összbirodalmi jellegű intézmény volt. Az erre az egyetemre beiratkozott magyarországi hallgatók karonkénti megoszlása szinte pontosan megegyezett a cseh egyetemen megfigyelt arányokkal. A jogi karra a diákok 40%-a, az orvosira 31%-a, a bölcsészetre pedig 23%-a járt. A peregrinusok többsége csupán egy-két szemesztert végzett itt, általában rendes hallgatóként, a hosszabb tanulmányokat folytató diákok száma elenyésző volt. A német egyetemre az ország egész területéről érkeztek hallgatók, legtöbbször a fővárosból, illetve az északnyugati területekről. A beiratkozók többsége német nemzetiségű volt, de meghatározó a magyar nemzetiségű diákok aránya is.²²

A prágai műegyetemek nem gyakoroltak olyan jelentős vonzerőt a magyarországi hallgatókra, mint a prágai Károly-Ferdinánd Egyetem.²³ A viszonylag alacsony számú magyarországi születésű peregrinus között így elsősorban azon társadalmi rétegek tagjaival találkozhatunk, akik a németországi iskoláztatás költségeit nem tudták megfizetni, illetve érzelmi okokból, elsősorban a cseh műegyetem szláv jellegét szem előtt tartva választották az itteni műszaki tanulmányokat. Így elsősorban gazdálkodók és szláv nemzetiségű polgárcsaládok gyermekei, illetve néhány szláv nemzetiségű, arisztokrata származású diák látogatta a prágai, elsősorban a cseh műegyetemet.²⁴

A kisebb prágai felsőfokú tanintézetekben, a művészeti akadémiákon elenyésző számú Magyarországon született hallgató tanult, hiszen a művészeti képzés központja a Monarchiában egyértelműen Bécs volt, és a magyarországi képzőművészek Bécs mellett elsősorban Münchenben, illetve Párizsban törekedtek

20 *Mészáros: Magyarországi diákok...* i. m. 33–35.

21 Dotaz uherského ministerstva vnitra, kolik Slováků, příslušných do Uher studovalo od školního roku 1898/99 do 1901/2 v Praze na universitě, obchodní a umělecké akademii. PM 1901-10 6/1/15 (1903) (Státní ústřední archiv).

22 Az egyetem összbirodalmi jellegét jól mutatja, hogy a magyarországi peregrinusok közül itt tanult a legtöbb, nem szláv anyanyelvű diák, köztük tíz magyarországi román is. (*Mészáros: Magyarországi diákok...* i. m. 36.)

23 Ennek több okát is feltételezhetjük. Magyarázhatjuk az 1846-tól működő pesti *József Ipartanoda* gyors fejlődésével, a bécsi, illetve a kor tudományos központjainak számító németországi műszaki felsőoktatási intézmények jelentős vonzerejével és a hatvanas évek végétől a műszaki tudományok iránt megnyilvánuló – európai tendenciának tekinthető – mérsékelt érdeklődéssel is. (*Szögi László: A Karlsruhe Technische Hochschule magyar kapcsolatai a kezdetektől a második világháborúig*. In: *Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez*. Szerk. Horváth Ákos. Bp., 1997. 127–169.)

24 C. k. vysoká technická v Praze, Katalog 49. (Archiv ČVUT); Katalogy jednotlivých přednášek a cvičení 1868/69.; C. k. Česká vysoká technická v Praze, Katalog 49. (Archiv ČVUT); Hauptkatalog über die ordentlichen und ausserordentlichen Hörer 10. (Archiv ČVUT).

tanulmányait folytatására. A rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy a jelentős hagyományokkal és iskolateremtő mesterekkel is alig rendelkező prágai művészeti intézmények elsősorban a magyarországi szlovákságot vonzották. A képzőművészeti akadémián végezte tanulmányait például Csordák Ludwig (Ludovít Čordák). A prágai zeneakadémián az orgona, a hegedű és az ének tanszakon tanult a magyarországi diákok többsége, az itteni hegedű tanszakra járt például Lehár Ferenc is.²⁵

Az egyetemjárás mellett a felsőoktatási kapcsolatok másik jelentős vonulata a magyar nyelv prágai oktatásának története. Ez az ötvenes évek derekán kezdődött a bölcsészeti kar nyelvészeti képzésén belül. A dualizmus korában már több prágai intézményben is tanították a magyar nyelvet. A magyar nyelv oktatásának kezdetei Riedl Szendéhez kötődnek, de legkiemelkedőbb személyisége František Brábek.

Az 1875/76-os tanévtől, habilitációját követően²⁶ oktatott magyar nyelvet a prágai cseh műegyetemen.²⁷ Az intézmény rektorátusa 1875 januárjában Martin Hattalát, a prágai egyetem magyarországi származású szlovák nyelvészprofesszorát kérte fel a meghirdetett lektori állásra jelentkező Brábek nyelvtudásának elbírálására.²⁸ A nyelvoktatás egy szemeszterben, heti két órában folyt.²⁹ A nyelvórák nem tartoztak a kötelező tárgyak körébe,³⁰ mégis a viszonylag nagy érdeklődés miatt 1895-től kétszemeszteres lett a magyar nyelv oktatása. A tavaszi félévben nyelvtant tanították és gyakoroltatták, az őszi félévben a kortárs magyar műszaki irodalmat oktatták.³¹ Brábek az egyetem egyik leghosszabb ideig oktató, leg-

25 *Mészáros*: Magyarországi diákok... i. m. 38–39.

26 *Václav Lomíč – Pavla Horská*: Dějiny Českého vysokého učení technického. 1. díl, svazek 2. Praha, ČVUT, 1978. 46.

27 A František Josef Gerstner kezdeményezésére 1806-ban alapított prágai műegyetemet az 1863. november 23-án elfogadott új státútum rendelkezései alapján az 1864/65-ös tanévtől felosztották német, illetve cseh részre, 1868-tól pedig már két önálló – német és cseh – műegyetem működött. A műegyetem felosztása mintául szolgált a prágai egyetem 1882-es bifurkációjához. (*Mészáros*: Magyarországi diákok... i. m. 24–25.)

28 Hattala igen szigorú véleményt írt Brábekről. A beadott próbafordítást, Rákosi Jenő *Aesopus*ának erre az alkalomra készített cseh fordítását nem találta elegendőnek, és további elméleti, magyar nyelvészeti vizsgát tartott szükségesnek Brábek felvételéhez. (Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka [1848–1926] Český Polytechnický Ústav Martinu Hattalovi, rektorát Praha 4 11, č. přír.: 1917, č. 254, č. 370.)

29 Přehled přednášek na cis. král. českém polytechnickém ústavu v Praze 1876–1879. és Programm cis. král. české vysoké školy technické v Praze 1880–1883.

30 *Lomíč–Horská*: i. m. 223.

31 Mluvnice jazyka maďarského. V zim. semestru: Mluvnice ve spojení s praktickými příklady, v letním semestru: Výklady o nynějším stavu technické literatury maďarské. Učitel: Fr. Brábek (Programm cis. král. české vysoké školy technické v Praze 1895–1905, 60.)

ismertebb lektora volt.³² 1914-ig folyamatosan, majd az első világháború után egészen haláláig, 1926-ig.

A magyar nyelv iránti érdeklődés a 20. század elején megcsappant. Akkor már kevésbé volt vonzó a magyarországi érvényesülés, illetve az akkor alapított, gyorsan népszerűvé váló magánintézményben, az *Obchodní akademién* (Kereskedelmi Akadémia) megindult más, nyugati, illetve távoli nyelvek intenzív oktatása, ami az egész műegyetemen csökkentette az egyes nyelvórák látogatottságát. Így 1902-től ismét csupán egy szemeszterben folyt a magyar nyelv oktatása, és Brábek ezután inkább a prágai egyetemre koncentrált.³³

A prágai cseh műegyetemen a magyar nyelvórákat a század utolsó éveii viszonylag sok diák látogatta, félévente átlagosan öt,³⁴ elsősorban olyanok, akik tanulmányaik befejezése után magyarországi munkalehetőséggel számoltak.³⁵

František Brábek a prágai cseh egyetem bölcsészeti karán is tanított magyar nyelvet. A tanszéket itt már viszonylag korán, még az intézmény felosztása előtt, 1854-ben alapították. Felállítását a magyar nyelv iránt érdeklődő August Schleicher, az indogermán összehasonlító nyelvészet professzora javasolta, de indokai között már a Magyarországra érkező cseh hivatalnokok nyelvi képzése is szerepelt. Ezt az 1854/55-ös tanévben meghirdetett első magyar nyelvóra címe is mutatja: *Ungarische Sprache und Geschäftsstyl*.³⁶ A tanszék első vezetője 1860-ig Riedl Szende volt, akinek tanítványai közül a magyar irodalom első jelentős csehországi fordítói kerültek ki. Figyelemreméltó tudományos tevékenységet is kifejtett Prágában, bár inkább a német tudományossággal keresett kapcsolatokat, elsősorban a Prágában szerkesztett és Lipcsében kiadott *Kritische Blätter* (Kritikai Lapok) körével.³⁷

František Brábek a cseh egyetem megalakulását követő első esztendőben, 1883. január 26-án kérvényezte a bölcsészeti karon a magyar nyelvi lektori állás elnyerését.³⁸ A kérvény elbírálására háromtagú bizottságot állítottak fel, amelynek tagjai Jan Urban Jarník, Martin Hattala és Antonín Rezek voltak. A bizottság 1883. február 17-re készítette el véleményét, amelyben egyhangúlag támogatták Brábek kinevezését. A bizottsági véleményből az is kiderül, hogy 1875-ben, Brábek műegyetemi alkalmazását megelőzően sor is került a Hattala

32 Brábekkel egy időben volt az egyetem angol nyelvi lektora Josef Václav Sládek költő. (*Lomič-Horská*: i. m. 163.)

33 Programm cis. král. české vysoké školy technické v Praze 1895–1905, 77.

34 C. k. Česká vysoká technická v Praze, Katalog 49. (Archiv ČVUT)

35 *Lomič-Horská*: i. m. 163.

36 *Sas*: i. m. 7., 13.

37 *Kemény G. Gábor*: Új kutatási eredmények és további nyitott kérdések Riedl Szende prágai időszakában (1854–1860). In: Tanulmányok a kelet-európai irodalmak és nyelvek köréből Dobossy László 70. születésnapjára. Szerk. Gyivicsán Anna Bp., ELTE Szlav Filológiai Tanszék, 1980. 89.

38 Veleslavný profesorský sbore... 444 F.F. praes. 31. ledna 1883. ad 520. (Archiv UK)

által javasolt elméleti vizsgára, magyar nyelvészetből.³⁹ A cseh egyetem vezetése 1883. március 1-jén döntött Brábek alkalmazásáról,⁴⁰ a minisztériumi kinevezés kelte 1883. március 15.⁴¹

Brábek, aki elsősorban magyar irodalmi fordításokkal foglalkozott, a bölcsészettudományi karon igyekezett irodalmi órákká alakítani a magyar nyelvi órákat. Egyik magyar nyelvóráját *Petőfi, život a dílo* (Petőfi élete és műve) címmel hirdette meg, amit a kar dékánjának kérésére *Výklad básní Petőfibóra* (Petőfi verseinek elemzése) kellett változtatnia, hogy legalább címében nyelvészetre utaljon.⁴²

Az egyetemen a magyar nyelvi órákat a műegyeteméhez hasonló számban látogatták a hallgatók, köztük több magyarországi.⁴³

39 Slavný sbore professorský! čís. 444 – 1882/83. (Archiv UK)

40 Franz Brábek... čís. 444 – 1882/83. (Archiv UK)

41 Ministerium für Cultus und Unterricht. Z. 4671 čís. 788 – 1883/83. (Archiv UK)

42 Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848–1926) Niederle Lubor Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1908 2 11, č. přír. 4/58. (Památník národního písemnictví.)

43 *Mészáros*: Magyarországi diákok... i. m. 32.

6. A csehek önszerveződése Budapesten

6.1. Az egyesületek szerepe a cseh társadalomban

A cseh tartományokban a 19. század második felében bekövetkezett szociális változások, mindenekelőtt a polgárság megerősödésének következtében szervezett, igen erős érdekérvényesítéssel rendelkező társadalom jött létre. Ez leginkább az egyes rétegeken belüli erős szolidaritásban és érdekeik hatásos megjelenítésben jelentkezett.¹ Mindezzel együtt járt az egyleti mozgalom jelentős fellendülése is.

Különösen a hatvanas években volt egyletalapítási láz a cseh tartományokban. Első nagy hullámára 1863 után, a másodikra 1868–69-ben került sor. Az egyesületek alapításában nagy jelentősége volt az önkéntességnek, így az egyesületek a társadalomban megjelenő közösségi, kulturális igényeket elégítették ki.² Az alapítási kedv változása a cseh politika alakulását is követte, mivel az egyleti tevékenységnek rendszerint nyílt politikai jellege is volt, a közművelődési célok általában konkrét politikai törekvésekhez kapcsolódtak.³ Az egyleti mozgalom felvirágzásában nagy szerepe volt a cseh városok rohamos növekedésének, a vidéki tömegek városba településének is. Az újonnan beköltözők társasági kapcsolatokat kerestek. Amit a falvakban és kisvárosokban a szomszédok közössége nyújtott, azt adták számukra a városokban az egyesületek. A városok régebbi lakossága is kereste ezeket a szervezett közösségeket, hiszen a 19. század végének társadalmi változásai, a gyáripari termelés általánossá válása, a tömegtársadalom kialakulása megbontotta a korábbi városi kisközösségeket, a céheket, a kézműipar ágai mentén kialakult szervezeteket.⁴

Az egyesületek kezdetben szinte kivétel nélkül művelődési jellegűek voltak. A hatvanas évek elején többségükben olvasóköriek, ahol a találkozás mellett általában nemzeti jellegű olvasmányokat is találhatott a tagság.⁵ Az évtized derekára már nagyon színes egyleti élet bontakozott ki. Sorra alakultak a különféle érdeklődési körök mentén szerveződő társaságok, a különféle szórakoztató egyesületek, dalegyesületek, és a század végére a Sokol tornaegylet is kiépítette hálózatát.

1 Fialová–Horská–Kučera–Maur–Musil–Stloukal: i. m. 225.

2 Řepa: Moravané nebo Češi? i. m. 118.

3 Urban: A cseh liberalizmus... i. m. 199.

4 Řepa: Moravané nebo Češi? i. m. 118–119.

5 Blanka Soukupová: České spolky jako významný faktor rozvoje národně determinovaného modelu vzdělání (Praha 60.–80. let 19. století). In: Sborník příspěvků z konference „Škola a město“. Documenta Pragensia XI. Ed. Jiří Pešek – Michal Svatoš: Praha, Archiv hlavního města Prahy – Ústav dějin Univerzity Karlovy, 1993. 190–199.

Az egyletek nemzetiségi összetétele követte a nemzetiségi viszonyok alakulását. Kezdetben a tagsága nem oszlott meg nemzetiség szerint csehekre és németekre. A hetvenes évekre azonban az egyleti tevékenység a cseh vagy a német nemzeti elkötelezettség demonstrálásává változott. A cseh egyletek cseh könyveket vásároltak, amelyeket tömegével juttattak el a cseh tartományok német többségű területein élő nemzettársaikhoz. Cseh dalokat énekeltek, cseh verseket szavaltak, cseh táncokat táncoltak és a cseh történelemről, a nemzeti mozgalom aktuális kérdéseiről tartottak előadásokat. Az egyleti helyiségeket nemzeti szimbólumok díszítették. Különösen kedveltek voltak az énekléssel, szavallattal, előadással egybekötött egyleti kirándulások, amelyek a nemzeti kérdésben kevésbé elkötelezettek számára is vonzóak lehettek.⁶ A cseh tartományok többségében német lakosságú területein alapított cseh egyletek tevékenysége a cseh-német nemzeti vetélkedés egyik fő színtere lett. A legaktívabb a libereci (Reichenberg) Česká beseda volt.⁷

Az egyleti tagság kezdetben bizonyos társadalmi állást is feltételezett. Az egyletek többnyire a városi középosztály szervezetei voltak, hiszen az egyleti tevékenységet csak olyan polgár engedhette meg magának, akinek anyagi lehetőségei biztosították, hogy fizesse a tagsági díjakat, könyveket, újságokat vásároljon, adományozzon, és aki elegendő szabadidővel is rendelkezett az egyleti tevékenységhez. Később tagságukat a legkülönbözőbb társadalmi rétegek alkották, a legnépesebbek pedig a század végén nagy számban létrejövő szociáldemokrata és radikális munkásegyletek lettek. Tagjaik többsége rendszerint passzív volt, a tevékenység szűk körükre korlátozódott.⁸

6 Řepa: Moravané nebo Češi? i. m. 119–120.

7 A német többségű iparvárosban, Liberecben 1863-ban alakult meg a cseh Beseda, amely az egyik fő eszköze volt a város cseh jellegűvé tételének. Rendszeresen látogatták kiemelkedő cseh írók, politikusok, tudósok (Jan Neruda író, František Ladislav Rieger, Jaroslav Goll a prágai egyetem történészprofesszora, Karel Sabina költő, Albín Bráf közigazdász, Vojta Náprstek, az ipari múzeum alapítója), és folyamatosan érkeztek a könyvadományok a cseh egyletektől. A beseda szisztematikusan igyekezett bővíteni tagságát, ami főként eleinte, nehézségekbe ütközött (a libereci vasúti alkalmazottaknak például ki kellett lépniük az egyletből). Fő feladatának a cseh nemzeti gondolat tervszerű terjesztését tekintette. A szokásos tevékenységek mellett (bál, kirándulás, színielőadás) a libereci beseda cseh papot kért a városba, szervezte a táborokon való részvételt, gyűjtött a Nemzeti Színház felépítésére, és elrendelte Palacký cseh történeti művének kötelező rendszeres olvasását. Az egyleti tagság gyakran került összetűzésbe a helyi németekkel. A legnagyobb összecsapásra 1885 augusztusában került sor, amikor a beseda helyiségeinek ablakait is betörték és kétszer be is lőttek. (*Hana Chocholoušková*: 140 let České besedy v Liberci. Zprávy České besedy č. 96. Liberec, 2003. 7–15.)

8 Řepa: Moravané nebo Češi? i. m., 118–120.

6.2. Cseh egyletek külföldön

A külföldi cseh közösségek szinte minden jelentősebb cseh lakossággal rendelkező nagyvárosban megalapították egyleteiket. A 19. század végén elterjedt a mondás: „ahol cseh, ott egyesület”.⁹ Egy 1895-ös kimutatás 24 európai cseh egyletet vett számba,¹⁰ az 1898. évi címjegyzék 27-et.¹¹

9 „Kde Čech, tam spolek“ (Dvacetileté jubileum „Prvního českého dělnického spolku v Budapešti“. In: *Vlast*, 8(1888) XII. évf., 4.)

10 Československý spolek v Berlíně (Berlini Csehszláv Egylet), Československý spolek ve Stuttgartě (stuttgarti Csehszláv Egylet), Československý spolek „Václav“ v Lipsku (lipcsei Vencel Csehszláv Egylet), Československý spolek „Svornost“ v Hamburku (hamburgi Egyetértés Csehszláv Egylet), Československý spolek „Včela“ v Pfersee (pferseei Méh Csehszláv Egylet), Československý spolek ve Pforzheimu (pforzheimi Csehszláv Egylet), Československý spolek „Husité“ v Brémách (brémai Husziták Csehszláv Egylet), Československý spolek „Bratrstvo“ v Frankobrodě n. M. (frankfurti Testvériség Csehszláv Egylet), Československý spolek „Volnost“ v Mannheimu (mannheimi Szabadság Csehszláv Egylet), Československý spolek „Říp“ v Erfurtě (erfurti Říp Csehszláv Egylet), Československý spolek „Palacký“ v Norimberku (nürnbergi Palacký Csehszláv Egylet), Československý spolek „Hus“ v Halle n. S. (hallei Husz Csehszlovák Egylet), Československý spolek „Barák“ v Míšni (meisseni Barák Csehszláv Egylet), Československý spolek „Lípa“ v Mohuči (mainzi Hárs Csehszláv Egylet), Československý spolek „Vlast“ v Štrassburgu (strasbourgi Haza Csehszláv Egylet), Tělocvičná jednota „Sokol“ v Hamburku (hamburgi Sokol Tornaegylet), Český spolek „Palacký“ v Budešíně (bautzeni Palacký Cseh Egylet), Československý spolek „Pokrok“ v Počaplu (potschappeli Haladás Csehszláv Egylet), Česká beseda „Havlíček“ v Berlíně (berlini Havlíček Cseh Társaskör), Tělocvičná jednota „Sokol“ v Berlíně (berlini Sokol Tornaegylet), Československá čítárna ve Varšavě (varsói Csehszláv Olvasókör), Česká Beseda v Budapešti (budapesti Cseh Társaskör), Český zábavní spolek „Lumír“ v Bělehradě (belgrádi Lumír Cseh Szórakoztató Egylet), Čtenářsko-zábavní spolek „Čech“ v Sofii (szófiai Čech Szórakoztató-olvasó Kör). (Stručný přehled činnosti československých spolků zahraničních v roce 1895. In: *Vlast*, 2(1895) XIX. évf., 5–6.)

11 Adresář československých spolků zahraničních In: *Vlast*, 1898. március 1., XXII. évf., 3. sz., 3.

A legtöbb, húsz egyesület Németországban működött,¹² a második helyen, Magyarország állt három budapestivel. Működött még cseh egyesület Zágrábban, Belgrádban és Amszterdamban is.¹³

1899-ben az előbbieket mellett a bukaresti *Československá řemeslnická beseda* (Csehszláv Iparos Társaskör), a krakkói *Česká beseda* és a londoni *Žižka Csehszláv Egyesület* működött.¹⁴ 1900-ban a brüsszeli Csehszláv Egyesület, a dubrovnikai *Česká beseda*, a szentpétervári *Český výpomocný spolek „Věla”* (Cseh Segélyegyesület Méh) és a zürichi *Československý spolek „Hus”* (Hus Csehszláv Egyesület), illetve a *Československá dělnická beseda* (Csehszláv Munkás Beseda).¹⁵

A külföldön működő egyesületek sok vonatkozásban követték az otthoniak struktúráját. Összetartották és szervezték a külföldi cseh – és igen gyakran a szlovák – közösségeket, hasonló nemzeti feladatokat valósítottak meg, mint a cseh tartományok német többségű vidékein. Szoros kapcsolatban álltak egymással, illetve a cseh tartományokkal, és igen jól működő struktúrát hoztak létre. Folyamatos információáramlás volt, igyekeztek egységesíteni a szervezetet, közös alapszabálytervezeteket dolgoztak ki.¹⁶ E munkában a pesti cseh egyesületek is tevékenyen részt vettek.¹⁷ Megalapították a Külföldi Cseh Egyesületek Szövetségét (*Svaz českých spolků zahraničních*), amelyben az ausztriaiak, a magyarországiak, a franciaországiak, a svájciak és az oroszországiak vettek részt.¹⁸ Betegsegélyező pénztár létrehozásán fáradoztak, és lapokat adtak ki. Szoros együttműködésük célja egymás támogatása,

12 Augsburgban a Tělocvičný jednota „Pokrok” (Pokrok Tornaegyesület), Berlinben a Československý spolek (Csehszláv Egyesület), a Česká Beseda „Havlíček” (Havlíček Cseh Társaskör), a Tělocvičná jednota „Sokol” (Sokol Tornaegyesület), Brémában a Československý spolek „Husité” (Husziták Csehszláv Egyesület), Bautzenben a Český spolek „Palacký” (Palacký Cseh Egyesület), Braunschweigben a Československý spolek „Břetislav” (Břetislav Csehszláv Egyesület) és a Česká Beseda „Svatopluk” (Svatopluk Cseh Társaskör), Drezdában a Československý spolek „Vlastimil” (Vlastimil Csehszláv Egyesület), Erfurtban a Československý spolek „Říp” (Říp Csehszláv Egyesület), Frankfurtban a Československý spolek „Bratrstvo” (Testvériség Csehszláv Egyesület), Fürthben a Československý spolek „Mladočeč” (Ifjúcseh Csehszláv Egyesület), Füssenben a Československý spolek „Vladimír” (Vladimír Csehszláv Egyesület), Hamburgban a Československý spolek „Svornost” (Egyetértés Csehszláv Egyesület és a Tělocvičná jednota „Sokol” (Sokol Tornaegyesület), Hannoverben a Československý spolek „Hus” (Husz Csehszláv Egyesület), Halléban a Československý spolek „Hus” (Husz Csehszláv Egyesület), Helbroban a Československý spolek „Slavie” (Szlávia Csehszláv Egyesület), Chemnitzben a Československý spolek „Vlastimil” (Vlastimil Csehszláv Egyesület), Kölnben pedig a Česká beseda „Barák” (Barák Cseh Társaskör). (Adresář československých spolků zahraničních. In: Vlast, 1898. március 1., XXII. évf., 3. sz., 3.)

13 Adresář československých spolků zahraničních. In: Vlast, 3(1898) XXII. évf., 3.

14 Adresář československých spolků zahraničních. In: Vlast, 4(1899) XXIII. évf., 5.

15 Adresář československých spolků zahraničních. In: Vlast, 6(1900) XXIV. évf., 3.

16 Az egyik első ilyen tervezetet a Česko-moravská beseda v Paříži (párizsi Cseh-morva Társaskör) tagja, E. Engel készítette. (E. Engel: Obecné stanovy pro všechny české spolky zahraničné. In: Vlast, 4(1878) II. évf., (február 1.) 2.)

17 A pesti Česká beseda részéről dr. Engel vett részt az alapszabály kidolgozásában. (K obecným stanovám In: Vlast, 1878. június 1., II. évf., 8. sz., 2.)

18 Z Budapesti In: Vlast, 1878. június 1., II. évf., 8. sz., 2.

tagjaik nemzeti érzelmeinek megtartása volt, valamint a befogadó ország közvéleményének összehangolt tájékoztatása, megnyerése a cseh nemzeti ügynek.

A külföldi cseh egyletek első lapját Josef Václav Frič adta ki Berlinben, ahol megalapította a *Correspondence Tcheque* című újságot, amelynek mellékleteként jelent meg a *Spolkový věstník* (Egyesületi Közlöny),¹⁹ 1868-tól már a cseh nemzeti mitológiára utaló *Blaník* címen.²⁰ Az emigráns csehek egyleteinek legfontosabb lapja az 1876-ban Stuttgartban alapított *Vlast'* (Haza) volt, amelyet 1877-től Brémában, 1887-től Londonban, majd 1894-től Berlinben, a 20. század elején Prágában adtak ki. A kiadási hely változása elsősorban anyagi kérdés volt, a lap jellege nem változott, végig igen erősen a nemzeti kérdéseket tartotta szem előtt. Csak a londoni kiadások mozdultak el szórakoztató irányba, keresztretjtvénnyel, viccekkel, illusztrációkkal. A lap céljairól a második évfolyam első számának vezércikkében ezt olvashatjuk: „Az a törekvésünk, hogy a »Vlast'« azzá váljon, aminek valójában lennie kell: a külföldi csehszlávok minden kérésének és törekvésének tolmácsolójává és művelődésük központjává, amelynek az egyszerű nép művelése nem csupán üres frázis, hanem erőteljesen dolgozni is akar a nemzet boldogulásáért. A »Vlast'ban« az egyesületi hírek mellett a cseh történelmet tárgyaló tárcákat is közölni fogunk, és a morva és általában a szláv történelemmel foglalkozó írásokat, jó tükrekként a haza szeretetének és megbecsülésének, amit örökölni hagytak dicső ősatyáink utódaiknak, akik büszkén teljesítik be hírüket, ami minden művelt ember kötelessége.”²¹

A külföldi Sokol tornaegyletek önálló kiadványa, a *Zahraniční Sokol* (Külföldi Sokol), amelyet 1912 májusáig Berlinben adtak ki, Jaroslav Borotínský-Zyka szerkesztésében, majd 1912 augusztusától Prágában jelent meg.²²

19 Oslava 50 letých narozenin J. V Friče v Budapešti. In: *Vlast'*, 1879. november 1., IV. évf., 1. sz., 3.

20 Česká beseda v Záhřebě 1874–1924. 9. A lap címe a Blaník hegyre utal, amelyben a nemzeti mitológia szerint cseh vitézek alusszák álmukat, akik akkor ébrednek majd fel, ha a cseh nemzetet halálos veszedelem fenyegeti. Frič e vitézekkel azonosította a radikális cseh emigrációt.

21 „Snahou naší jest, aby »Vlast'« stala se tím, čím skutečně býti má: tlumočnickem všech přání a tužeb a střediskem vzdělanosti zahraničních Čechoslovanů, jimž vzdělání lidu všeobecného není frásí planou, alebrž kteří chtějí pracovati úsilovně ku blahu svého národa. Ve »Vlasti« přinášeti budeme vedle zpráv spolkových feuilletony, pojednávající o dějinách českých, jakož i pokračovati budeme o dějinách moravských a slovanských vůbec, skvělem to zrcadle šlechtynosti a lásky ku vlasti, zanechaného od slavných praotců našich svým potomkům, jejichžto známost hrdostí naplňuje a každému vzdělanci jest velenutna.“ (Naším bratrským spolkům! In: *Vlast'*, 1[1877] II. évf. [november 1.], 1.)

22 A 20. század elejétől már a nagyobb külföldi cseh közösségeknek is saját lapjaik jelentek meg, a *Český lid* című lapot Zágrábban adták ki és elsősorban a Balkánon, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában letelepedő csehek orgánuma volt, a Ratibořban megjelenő *Katolické noviny pro lid moravský v Pruském Slezsku* (Katolikus Újság a porosz sziléziai morva nép számára) a poroszországi csehek lapja volt, az oroszországi csehekhez szólt a kijevi *Čechoslovan. Časopis Čechů v Ruské říši* (Csehszláv, az Orosz Birodalomban élő csehek lapja), illetve a tódzi *Komenský. Kalendář pro český lid na Rusi* (Komenský. Kalendárium az oroszországi cseh nép számára). Főként a nyugat-európai és amerikai cseh emigráns köröknek szánták a prágai *Český vystěhovalec* és *Pozdrav ze staré vlasti* (Üdvözlét az Óhazából) című lapokat.

A cseh emigráció jelentősége, a 20. század elején növekedett meg a hazai közvélemény számára. A Národní rada česká a század első évtizedétől már rendszeresen tartotta a kapcsolatot a külföldi egyletekkel, gyűjtötte és meg is jelentette legfontosabb adataikat.²³ A külföldi csehekről készült kiadvány előszavában Jan Auerhan részletesen szólt a külföldi cseh közösségek fontosságáról: „Szinte az összes nagy nemzet törődik külföldön élő honfitársaival, mi, a kis nemzet, amely számára igen fontos minden egyes tag megtartása, a legutóbbi időkig nagyon keveset törődtünk velük. Szélesebb nyilvánosságunk eddig, úgy tűnik, nem is ismerte fel, hogy több mint egy millió cseh ember él a cseh tartományok határain kívül. A nemzet ekkora része már megérdemli, hogy hazájában ne feledkezzenek meg róla. Ez az egész érdekében is áll, hiszen e külföldi honfitársaink a nemzet egészének boldogulását is szolgálják. Nem csupán azzal, hogy tehetségükkel hozzájárulnak nemzeti céljaink teljesüléséhez, hanem azzal is, hogy járatják újságjainkat, vásárolják könyveinket, egyes árucikkeinket, és sokszor fontos szereplői kereskedelmünknek is, új utakat fedezve fel termékeink számára. Ha külföldi honfitársainkkal fenntartott kapcsolataink rendszeresebbek lennének, az ebből származó kölcsönös előnyök is nagyobbak lennének...

Ha már külföldre kell menni, akkor inkább oda, ahol nagyobb számban élnek honfitársaink. Egészen más nemzeti életet él, egészen más reménye van nemzetiségének megőrzésére annak a kitelepülőnek, aki honfitársai közé érkezik, mint annak, aki egyedül kerül az idegenek tengerébe. Ha létezik új hazájában cseh egylet, a kiköltöző kötelessége azonnal belépni a tagok közé: ezzel erősíti egyletbe tömörült honfitársait, és saját hasznára is szolgál, ott megbízható információkat és tanácsokat kaphat, amelyek jelentőségét egy újonnan érkező számára nem lehet eléggé felmérni. A belépéssel elkerüli a kezdeti időszak sok keserves és fájdalmas pillanatát, eléri, hogy munkaerejét nem kell áron alul eladnia, és így nem kell a hazai dolgozók színvonala alá szorulnia...

A cseh turistának szintén, még ha csupán rövid ideig tartózkodik is a határokon túl, kötelessége volna a cseh egyletek meglátogatása és beszélgetéssel, esetleg értékes előadással további munkára buzdítani honfitársait. Ez az ő érdeke is, kipiheni magát övéi között, értékes tanácsokat és útmutatásokat adnak neki, ami sokszorosán kárpótolja majd ezt a jelentéktelen idővesztést...

23 A külföldi csehek jegyzékének első két kiadása (Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Ed. Jaroslav Španihel. Praha, Nakladem Národní rady české, 1907¹ és 1909².) csak a külföldi cseh egyleteket, újságokat és a cseh pénzügyi intézetek külföldi fiáléit tartalmazta. A harmadik és negyedik kiadás (Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Ed. Jaroslav Španihel. Praha, Nakladem Národní rady české, 1909³, 1911⁴ bővített kiadás.) a külföldi cseh egyleteknek szétküldött és azoktól visszaérkezett kérdőívek alapján már felsorolta a külföldi cseh vendéglőket, kávéházakat, üzleteket is, tartalmazta a jelentősebb cseh közösségeknek otthont adó városok útikalauzát és a külföldi fürdőkben tevékenykedő cseh fürdőorvosok neveit is.

Nem szabad azonban túlterhelniünk a külföldi egyletek tisztségviselőit. Kérjünk tőlük tanácsokat és információt, ne tartsunk igényt viszont szolgáltatokra (vezetés stb.). Ha azonban kérés nélkül kapunk ilyen szolgáltatokat, igyekezzünk a megfelelő formában meghálálni (belépünk az egyletbe, előfizetjük valamelyik jó cseh lapot az egyletnek, valamilyen jó cseh könyvet ajándékozunk az egylet könyvtárának).

Ha a helyen, ahol járunk, vannak cseh szállodák, vendéglők vagy kávéházak, ezeket természetesen előnyben részesítjük az idegenekkel szemben, amennyiben kielégítik igényeinket...

A cseh szállodákban, vendéglőkben és kávéházakban természetesen cseh nyelvű kiszolgálást, cseh újságokat (nem elégszünk meg eggyel) és – a két elsőként említett helyen – cseh sört, cseh hentesárut, cseh cég által nyomtatott képeslapot stb. kérünk.”²⁴

24 „Skorem všichni velcí národové starají se o své příslušníky žijící v cizině, my národ malý, kterému jistě musí záležeti na zachování každého jeho člena, starali jsme se o ně do nedávna velmi málo. Naše širší veřejnost si dosud, zdá se, ani neuvědomila, že více než million českých lidí žije za hranicemi českých zemí. Takový zlomek národa zasluhuje si již, aby se na něho doma nezapomínalo. Je to i v zájmu celku, neboť krajané zahraniční tomuto celku prospívají. Nejen tím, že přispívají svou hřívnou na naše národní účely, ale i tím, že odebírají naše časopisy, kupují naše knihy, že kupují od nás některé zboží a že jsou namnoze důležitým činitelem našeho obchodu, razice nové cesty našim výrobkům. Kdyby styky naše s krajany zahraničními byly častější, i vzájemný prospěch z nich byl by větší.

A musí-li za hranice, nechť jde jen tam, kde již naši krajané u větším počtu žijí. Zcela jiný je národní život, zcela jiná je naděje na zachování národnosti vystěhovalce, který přijde mezi své krajany, než vystěhovalce, jenž ocitl se sám v moři cizoty. Existuje-li v novém jeho domově český spolek, má vystěhovalce pokládati za svou povinnost ihned přistoupiti za člena: posílí tím krajany ve spolku sdružené a prospěje značně i sobě, dostane se mu tam spolehlivých informací a rad, jichž významu pro nováčka ani dosti oceniti nelze, přistoupením vyvaruje se mnohdy krušných a trpkých okamžiků dob začátečních, domůže se i toho, že nemusí prodávati svou pracovní sílu pod cenou a nemusí tlačovati tak úroveň dělnictva domácího...

Také český turista, jenž krátkou jen dobu za hranicemi se zdrží, má pokládati za svou povinnost navštívit české spolky a rozhovorem, event. i cennou přednáškou posíliti krajany k další práci. Je to i v jeho zájmu: pookřeje mezi svými a dostane se mu tam cenných rad a pokynů, jež mnohonásobně vyváží tu nepatrnou ztrátu času....nesmíme funkcionáře zahraničních spolků přetěžovati. Žádejme od nich rady a informace, nečinme však nároků na služby (průvody atd.). Dostaneme-li se nám bez naší žádosti služeb takových, budeme hleděti vhodným způsobem se odvděčiti (přistoupíme za člena spolku, předplatíme pro spolek nějaký dobrý český časopis, darujeme spolkové knihovně nějakou dobrou českou knihu).

Jsou-li v místech, jimiž cestujeme české hotely, hostince nebo kavárny, dáme jim ovšem přednost před podniky cizími, vyhovuje-li jen poněkud našim požadavkům...

V českých hotelích, hostincích a kavárnách budeme ovšem žádati českou obsluhu, české časopisy (nespokojíme se s jediným), v prvních dvou mimo to i české pivo, české výrobky uzenářské, pohledové listy tištěné u českých firem atd.” (*Auerhan*: Několik slov úvodem. i. m. 3–7.)

6.3. Cseh egyletek Magyarországon

6.3.1. Cseh egyletek vidéken

Magyarországon a fővároson kívül három cseh egyletről van tudomásunk. Az első két vidéki egyeletalapításra a Felföldön került sor. Az első, sikertelen kísérlet Turócszentmárton, ahol 1871-ben a brünni Sokol-ünnepséget követően Sokol tornaegylet alapításával próbálkoztak.²⁵ 1908-ban alapították Pozsonyban a *Československý spolek „Bratrství“*-t (Testvériség Csehszláv Egylet), amely a Hubert-házban működött.²⁶

A külföldi cseh egyletek lapjai csak a Nagyszebenben rövid ideig működő Česká besedáról adtak hírt. Alapításának időpontja, tagjainak köre nem ismert. 1912-ben arról van hír, hogy az egylet felújította működését.²⁷ A meglepően nagy létszámú, negyven tagú egylet vezetői 1912. március 9-én Bedřich Snízek elnökletével tartottak választmányi ülést, amelyen újjáalakították a beszámoló szerint korábban már működő egyletet. Könyvtárat is alapítottak, E. Blažek vezetésével, ami meglehetősen gazdag, 120 kötetes állománnyal nyílt meg, és egymást követték a csehországi könyvadományok is.²⁸ Az egylet tagjai viszonylag ritkán, havonta két alkalommal gyűltek össze. E gyűléseket átlag 12 tag látogatta. Tevékenysége idővel egyre rendszeresebbé vált, de ez a fejlődés nem tartott sokáig, mivel 1912 végén elveszítette egyik legtevékenyebb tagját, Josef Vostrý pénztárost. A nagyszebeni beseda 1913. február 1-jén tartott közgyűlést 20 tag részvételével. Az egylet elnökéül Bedřich Snízeket választották.²⁹ Az egyleti könyvtár tovább gyarapodott ugyan, állománya immár 239 kötetből állt,³⁰ de többé nincs hír a nagyszebeni egylet munkájáról.

25 Nový „Sokol“. In: Národní listy, 222(1871) augusztus 15., 3.

26 Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílu zahraničního odboru národní rady české. Ed. Jaroslav Španihel. Praha, Nakladem Národní rady české, 1911, 34.

27 Česká Beseda v Sibíni. In: Vlast, 2(1912) XXXVI. évf., 3.

28 Jan Kozel, az első észak-csehországi, duchcovi cseh könyvtár, a *Barákova knihovna* (Barák Könyvtár) könyvtárosa több mint 60 kötet könyvet küldött, a *Kruh přátel zahraničních Čechů Frič* (Frič Külföldi Csehek Baráti Köre) nevében Emil Švagrovský és Červinka küldött adományokat, de kaptak saját kiadású könyveket a Nemzeti Tanácstól (*Národní Rada*) is. Miután a *Politika* című lapban hirdettek, a *Zlatá Praha* egy évfolyamát küldte el a dobříši Oldřich Macešský. J. Zeibig, helyi igazgató a *Maticе Lidu* (Népi Maticе) és a *Libuše* néhány évfolyamát juttatta az egyletnek. Az egyleti könyvszekrény Šimek őrmester adománya volt. (*Bohumil Liška: Nagyszeben (Sibíni)*. In: Vlast, 4(1912) XXXVI. évf., 5.)

29 Az elnökhelyettes Ignac Hübner, az ügyvezető Bohumil Šiška, a választmány tagjai pedig Petr Kolář, Josef Havelka, Jan Orth és Ferdinand Saller lettek. (*Ze Sibíni* In: Vlast, 3(1913) XXXVII. évf., 6.)

30 Továbbá érkezett ajándék a Nemzeti Tanácstól, a *Český osvětový svaz*tól (Cseh Művelődési Szövetség), a Frič Körtől, Jan Kozel břevnovi postás is küldött adományt, és ismét érkezett könyv a duchcovi Barák Könyvtár könyvtárosától is. (*Ze Sibíni* In: Vlast, 3(1913) XXXVII. évf., 6.)

6.3.2. A pesti cseh egyletek

A pesti cseh közösség a hatvanas évek elején adott először hírt életéről. 1862 július közepén a Galíciából Pestre tartó Julius Grégrt és Vítězslav Háleket köszöntötték az Angol Királynő Szállóban tartott ünnepi esten. Részt vett a szervita kolostorban élő Ruprecht Maria Přecechtěl is, aki hálát adott azért, hogy a két cseh személyiséget megmenekült az életveszélyből, amikor a vad Dunajecen tutajoztak.³¹

A kiegyezés után nem sokkal Jan Neruda már élénk cseh társadalmi életet talált a városban. „A Pesten élő csehek öntudatosak. Ha egy nyilvános helyen cseh zenészek nemzeti énekeinket játsszák, hirtelen, minden oldalról felhangzik a »nagyszerű« felkiáltás. A gyári munkás mindenfelé énekli az ő »Hej Slované!«, a cseh választópolgár – van itt belőlük elég – büszkén veti a maga »ať žije« kiáltását a zúgó »éljenek« közé. A művelt cseheknek sok kávéházban és vendéglőben vannak hazai újságjaik, és hetente kétszer jönnek össze baráti beszélgetésre. Ez már a mi újabb generációnk, amely többé nem nemzetietlenedik el.”³²

A tartósan működő egyletek szervezése azonban csak a hetvenes évek elején kezdődött. Az akkor alapított egyletek sikerrel tömörítették a magyar főváros cseh közösségét, és élénk, a cseh nemzeti mozgalommal szoros kapcsolatot fenntartó egyleti élet bontakozott ki. Az első a Česká beseda és a Českoslovanský dělnický spolek. 1886-ban alakult a *Českoslovanský vzdělávací a podporovací spolek „Svornost“* (Svornost Csehszláv Művelődési és Segélyegylet) és utolsóként jött létre a *Tělocvičná jednota Sokol v Budapešti* (Budapesti Sokol Tornaegylet) és a *Český vzdělávací spolek Osvěta* (Osvěta, Cseh Művelődési Egylet).

A beseda a hetvenes évek második felében élte fénykorát. Nagy egyleti helyisége, színpada, könyvtára volt. Tagsága főként a középosztályhoz tartozó pesti cseh hivatalnokokból állt. Amikor a hivatalnokok számára kötelezővé tették a magyar nyelv ismeretét, a legtöbb cseh hivatalnok elhagyta a magyar fővárost, és a beseda működése is válságba jutott. Mivel az egylet célkitűzése volt a cseh–magyar barátság erősítése is, cseh részről gyakran érte a magyarofilság vádja.

A Csehszláv Munkásegylet művelődési és önszegélyezési célból született.³³ A besedával párhuzamos működésük idején, szoros kapcsolatban álltak, és rendszeresen látogatták egymás rendezvényeit, többen a másik egyletben is

31 *Adámek*: Upomínky... i. m. 6.

32 „Češi hojně v Pešti žijící jsou uvědoměli. Když čeští hudebníci hrají ve veřejné místnosti národní naše písně, zní »výborně« náhle se všech stran. Dělník z továrny zpívá všude své »Hej Slované!«, český volič – je jich zde dost – metá pyšně své »ať žije!« mezi hlučící »éljen«, čeští vzdělanci mají časopisy domácí ve mnohých kavárnách a hostincích a scházejí se dvakrát týdně k srdečné zábavě. Je to už nová generace naše a ta se více neodrodí.” (*Neruda*: Pešťské listy. i. m. 431.)

33 Čechové v Pešti. In: *Vlast*, 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2.

tagok voltak.³⁴ Korán bekapcsolódtak rendezvényeibe a budapesti szlovákok is, az egyesület rövid időre vegyes, cseh és szlovák tagságúvá vált.

A Svornost és az Osvěta a cseh szociáldemokrata munkások budapesti egyletei voltak. A Sokolt az egész pesti cseh közösség hozta létre, bekapcsolva a cseh tartományokból kiinduló tornaegyleti mozgalomba.

A pesti csehek a cseh közvéleményt megmozgató összes eseménybe bekapcsolódtak. Részt vettek a Husz János emlékére rendezett konstanzi ünnepségeken, gyűjtéseket rendeztek az épülő prágai Nemzeti Színház javára. Megnyitása után létrehozott választmányuk 1884. július 17-én színházi különvonatot indított Budapestről Gänserndorfon és Brünnön át Prágába.³⁵ A színházi különvonattal 426 cseh és mintegy 80 magyar³⁶ érkezett 1884. július 18-án Prágába. A résztvevőket minden nagyobb cseh- és morvaországi állomáson köszöntötték, a prágain külön ünnepséget rendeztek számukra. A Nemzeti Színházban Bedřich Smetana nemzeti operája, az *Eladott menyasszony* ünnepi előadását tekintették meg, az előadás után pedig a Měšťanská besedában mulatságot rendeztek tiszteletükre. A vendégeket a beseda alelnöke, dr. Šmaus, a Nemzeti Színház felépítésére alakult testület nevében pedig dr. Josef Durdík köszöntötte. A magyar vendégekhez František Brábek magyarul szólt. A pesti csehek nevében František Novák építész, a magyar vendégek nevében pedig Szocke István szerkesztő viszonzta az

34 Z Budapešti. In: Vlast', 4(1886)X. évf., 2.

35 Divadelní vlak z Pešti. In: Vlast', 7(1884) VIII. évf., 4.

36 Z Budapešti. In: Vlast', 4(1886) X. évf., 2.

üdvözlő szavakat,³⁷ majd Josefa Nachbaurová asszony, a pesti cseh közélet jeles alakja tartott beszédet a pesti cseh lányok és asszonyok nevében.³⁸

Cseh csoportok 1885-ben, a budapesti országos kiállítás évében viszonyozhatták a cseh egyleti tagok prágai látogatását. A cseh tartományokból elsőként a přerovi felsőbb gazdasági iskola 50 fős delegációja érkezett. A csoportot már a pályaudvaron fogadták a pesti cseh egyletek választmányi tagjai. František Novák a beseda elnöke³⁹ és Josef Bušek a munkásegylet pénztárnoka⁴⁰ beszédet is intézett hozzájuk, este pedig vacsorát adtak tiszteletükre.⁴¹ Egy héttel később, május 24-én érkezett különvonattal, majd Bécstől a Fiume nevű gőzhajóval a legnépesebb cseh küldöttség, a *Hospodářská Jednota pro Království českého* (Cseh Királyság Gazdasági Egylete) 260 tagja, a tábori gazdasági iskola 60 hallgatója és néhány csehországi arisztokrata Lobkovitz és Schwarzenberg herceg vezetésével. A Duna-parton az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* alelnöke, Dessewffy Aurél és az egyesület tagjai köszöntötték őket. A vendégeket a budapesti beseda tagjai is üdvözlötték, vörös-fehér csokorral. A partraszálláskor Dessewffy Aurél és a beseda elnöke, František Novák mondott német és cseh nyelven beszédet,

37 Minden bizonnyal ennek az üdvözlőbeszédnek a szövege maradt fenn František Brábek hagyatékában: „Igen tisztelt uraim és hölgyeim! Háromszoros üdvözléssel léptünk be tegnap e szép és történelmileg gazdag városba, háromszoros pohárköszöntővel akarok ma az itt megjelent magyarok nevében köszönetet mondani a kimondhatatlanul szívélyes és méltón tán soha sem viszonzható vendéglátásukért.

Első poharam e város igen jeles és nemesen hazafias polgáraiért írtém. Azon polgárokért, kiknek akaratától, szorgalmától és intelligenciájától e városnak jóléte, virágzása függ; azon polgárokért kik ezen missziót teljes horderejében fölfogják s azt a cseh nemzet büszkeségére be is töltik. Cseh fővárost találtunk mi Csehországban s ez így van jól, mert a főváros képviselje mindig nemzetét. Emeljék Önök városukat teljes szépségre, teljes fényre! Ha Páris a francziának, Roma az olasznak szemefénye, s nekünk magyaroknak Budapest ugyan csak az, akkor kell hogy a cseheknek is Prága legyen a szeme fénye, anyagi és szellemi központjuk. Hogy Önök ezt megérjék, hogy Önök ezen örömtől eltelhessenek, erre emelem poharamat. Éljenek Prága polgárai!

Második poharam azokat illeti, kik e város jeles polgárainak munkáját megosztják, aggodalmaikat, gondjaikat önfeláldozólag magukra veszik s minden percüket angyal kezekkel megédesítik! Mi a hang, ha nincs ki értené, mi a sugár, ha szín nem fogja fel, mi volna az élet, ha balzsamos fűszerét a nő nem képezne? Szíves háziasszonyaink, az Önök jóltevő tündérei, Prága hölgyei éljenek!

Harmadik poharam az ifju nemzedéket, a nemzet virágát illeti. Nem sejtve leendő hivatásuk nagyszerűségét meggondolatlan élnek a boldog kort melyben »édes remény közt lebegve létünk, minden gyönyörnek oltárt díszesítünk; irigylendő kedélyvel adják magukat élveziknek, még »mély sírok hantjain is mosolyogva állnak s minden gyönyörben nyílt eget találnak!« Kíváncsom Önöknek uraim és hölgyeim: hogy serdülő ifjúságukat e város büszkeségeivé, oszlopaivá sikerüljön nevelni; hogy megtanuljanak ők is a cseh nemzeti létért épen úgy lelkesülni és buzogni, mint a hogyan Önök buzognak és lelkesülnek. Prága ifjúsága éljen!» (Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka [1848–1926] nezjištěný Brábkovi Františku, 1 fragment dopisu b. d. 2 11, č. přir. 71/39. [Památník národního písemnictví])

38 Divadelní vlak z Buda-Pešti. In: *Vlast*, 8(1884) VIII. évf., 4.

39 Z Budapešti. In: *Vlast*, 9(1885) IX. évf., 2.

40 *Bachman*: i. m. 20.

41 Z Budapešti In: *Vlast*, 9(1885) IX. évf., 2.

amire Lobkovitz válaszolt. A budai helyőrség cseh katonákból álló egységei, a katonazenekarok és a tüzérség is kivonult, „teljes díszbe csapva magukat, csákosan és váffenrokosan, örömtől repesve várták távoli hazájuk gyermekeit.”⁴² A cseh vendégek 1885. május 25-én tekintették meg az országos kiállítást, a bejáratnál többek között gróf Szapáry Gyula, pénzügyminiszter, az *Országos Gazdasági Egyesület* elnöke és Kamermayer Károly polgármester fogadta őket.⁴³ Délután a beseda tagjai kíséretében a város nevezetességeit tekintették meg. Este a beseda bankettet rendezett tiszteletükre a Széchenyi téri vendéglőben. Miután a cseh delegáció arisztokrata tagjai megérkeztek az Operából, beszédek is elhangzottak. Hodek prágai gyáros pohárköszöntőjében a pesti csehekét méltatta: „... az itt élő cseheknek nem nagy a hatáskörük, de azt lelkiismeretesen betöltik, amint ez kötelessége is minden csehnek. Egyetlen külföldi cseh gyarmat sem mutathat fel oly eredményt, mint a budapesti Cseszka Beszede.”⁴⁴ A beszédekét követően Bunkó cigányzenekara kísérete mellett elénekelték a *Kde domov můj?* (Hol a hazám?) című dalt. Másnap, május 26-án a sertéshizlaldát tekintették meg Kőbányán. Odafele a Közvágóhídon ökröt vágtak tiszteletükre, majd a Ferencvárosi pályaudvaron Tolnay Lajos, az Államvasutak vezérigazgatója adott villásreggelit,⁴⁵ végül az Elevátort nézték meg. Visszafelé az Országos Mintapincészetet mutatták be a cseh látogatóknak. Este Dobos kiállítási vendéglőjében az Országos Gazdasági Egyesület vacsorát adott tiszteletükre.⁴⁶ A vacsorán nem vett részt a teljes cseh delegáció. Egy részük František Novák meghívására a beseda szervezésében a Gyapjú utcai Német Színházban (Deutsches Theater in der Wollgasse) tekintett meg egy darabot, Blaha Lujza főszereplésével. A cseh vendégek az első felvonást követő szünetben egy díszes babérkoszorút adtak át a színésznőnek, amelynek szalagján a „Čechové Budapešti Slavné Herečce 1885. května” (A csehek Budapest híres színésznőjének, 1885. május) felirat állt.⁴⁷ Május 27-én a küldöttség a Földművelési Minisztérium vendégeként látogatást tett a kisbéri ménésnél⁴⁸ is, ahol Batthyány Kázmér egykori kastélyában villásreggelivel fogadták őket, miközben a karzaton Farkas Miska győri

42 Csehek Magyarországon. In: Budapesti Hírlap, 1885. május 24., 141. sz. 3.

43 Csehek Magyarországon. A kiállítás és a város megtekintése In: Budapesti Hírlap, 1885. május 26., 143. sz. 3–4. „A háziipari csarnokban Lobkovitz herceg egy torontálmezei paraszttól két félselyem virágos takarót vásárolt. A körülállók zajosan megéljeneztek a herceget, midőn ez szakadozottan bár, de tiszta kiejtéssel, magyarul beszélt a paraszttal...” (Uo. 4.)

44 Uo. 4.

45 A csehek Budapesten. In: Fővárosi Lapok, 122(1885) (május 26.) XXII. évf., 795.

46 Csehek Magyarországon. A kiállítás és a város megtekintése. In: Budapesti Hírlap, 143(1885) (május 26.), 4.

47 A csehek Budapesten. In: Fővárosi Lapok, 122(1885) (május 26.) XXII. évf., 795.

48 A látogatás oka valószínűleg az lehetett, hogy a kisbéri Magyar Királyi Ménésbirtok szülötte volt Kisbér, az európai hírv versenyelő. Kisbér tulajdonosa a Zlín melletti napajedlai uradalom birtokosa Aristides Baltazzi gróf volt, és versenykarrierje után Kisbér is ebbe a ménésbe került.

cigánybandája a *Kde domov můj*t játszotta. Ezután bemutatták a ménes lovait, köztük Kincsemet is.⁴⁹

Július 19-én reggel három gőzhajóval, Josef Homolka kíséretében érkezett Budapestre a kolíni Hospodářský spolek (Gazdasági Egylet) küldöttsége, akikkel további 14-en érkeztek még Csehországból. A delegáció a magyar és a cseh himnusz hangjai mellett szállt partra, a rakparton összegyűlt tömeg pedig hangos éljennel és „*na zdar*”-ral fogadta őket. A kolíni vendégek a cseh egyletek tagjainál szálltak meg.⁵⁰

Az országos kiállításra a külföldi csehek képviselőiben is jöttek csoportok. Az Egyesült Államokban élő csehek a cseh tartományokban tett látogatásuk után érkeztek Budapestre. Ekkor más szláv nemzetek képviselői is ellátogattak a cseh egyletekhez, például a Česká beseda krakkói, lemergi, varsói vendégeket fogadhatott. Ettől kezdve a budapesti cseh egyletek szorosán együttműködtek az itteni lengyel egyesülettel, a *Lengyel Klub*bal is.⁵¹

1887. augusztus 6-án ismét prágai látogatást szerveztek a pesti csehek. A kezdeményező a Csehszláv Munkásegylet volt, amely a többi cseh egyletet is be kívánta vonni tervébe, sikertelenül. A szervezőbizottság tagjai Quido Buchta elnök, Josef Procházka ügyvivő és Jan (Jánoš) Valášek pénztáros, cseh konzul, Emil Karásek, František Končinský, Jan Doubrava,⁵² Antonín Poláček, Hynek Taške, Jan Hartman és Antonín Štěpánek voltak. A vasútnál Josef Bušek, az egylet tagja, vasúti hivatalnok járt közbe.⁵³ A kirándulás bevételét az Ústřední matice školská és a bécsi Komenský-Verein javára ajánlották fel.⁵⁴

A következő utazásra 1891. június 27-én került sor. Ekkor mintegy háromszáz budapesti cseh látogatott el különvonattal Prágába a jubileumi országos kiállításra, a Csehszláv Munkásegylet és a Česká beseda szervezésében.⁵⁵ Szinte minden állomáson üdvözölték őket. Érsekújvárott is kivonult a helyi cseh és lengyel tisztek csoportja, és cigányzenével várta a szerelvényt. Prágában a Nemzeti Színház igazgatója, František Adolf Šubert, Frič és a fontosabb prágai egyletek képviselői fogadták a vonatot. A Nemzeti Színházban a *Jiřího vidění* (György látomása) című operát tekintették meg, a Žofinban pedig koncertet adtak tiszteletükre. Városnézésük során az Ipari Múzeumban Vojta Náprstek vezette őket. A Polgári Társaskörben František Brábek magyarul is szólt hozzájuk.⁵⁶

49 A csehek Kisbén. In: Budapesti Hírlap, 145(1885) (május 28.), 6–7.

50 Z Budapešti. In: Vlast, 9(1885) IX. évf., 2.

51 Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 2.

52 Z Budapešti. In: Vlast, 6(1887) (október 1.) XI. évf., 6.

53 Bachman: i. m. 22.

54 Čechové v Budapešti. In: Vlast, 4(1887) (augusztus 1.) XI. évf., 10.; Z Budapešti. In: Vlast, 6(1887) (október 1.) XI. évf., 6.

55 Josef Veselý: Z Budapešti. In: Vlast, 5(1891) (november 1.) XV. évf., 4.

56 Bachman: i. m. 22–23.

1895-ben a budapesti csehekből álló *Komitét pro pořádání vlaku z Budapešti na Národopisnou Výstavu Československou* (Bizottság Különvonat Szervezésére Budapestről a Csehszláv Néprajzi Kiállításra) ismét utazást szervezett a prágai néprajzi kiállításra. A vonat 1895. augusztus 10-én, szombaton reggel fél 7-kor indult, és 11-én, vasárnap délután 2-kor ért Prágába. A bizottság szállásról és kedvezményes belépőjegyekről is gondoskodott. A kiránduláson a Česká beseda, az I. Cseh(szláv) Munkásegylet és az ekkor már feloszlott Svornost Egylet tagjai vettek részt. A kilenc tagú bizottság tagjai is ezekből az egyletekből származtak.⁵⁷ A bizottság az utazás szervezésére külön szervezetet is létrehozott, amelynek elnöke Lukáš lett,⁵⁸ még irodát is fenntartottak, a Bálvány utca 26. II. emelet 20. alatt, ahol július 31-től lehetett jelentkezni. Lehetett jelentkezni Josef Kameníknél, a Nádor utca 28.-ban, Antonín Poláčeknél a Dob utca 100.-ban és Jan Šolcnál az Arany János utca 12.-ben is.⁵⁹

Természetesen az 1896-os magyar ezredéves kiállításra is ellátogatott cseh küldöttség, František Brábek vezetésével, amelyet Hentaller Lajos országgyűlési képviselő, szerkesztő kalauzolt.⁶⁰

6.3.2.1. A Cseh Társaskör (Česká beseda)

A jómódú, felső középosztálybeli pesti cseh polgárokat tömörítő társaskör története egészen a kiegyezésig nyúlik vissza. A hatvanas években a Cseh Koronához (U České koruny) címzett, Városház téri vendéglőben találkoztak rendszeresen, amelynek tulajdonosa a cseh F. Zemrád (Semerád) volt. Az összejöveteleken, melyeken mind nagyobb számban vettek részt a városban élő cseh polgárok, cseh dalokat énekeltek. E folyamatosan bővülő társaságban született meg az ötlet, hogy a találkozókön résztvevőkből hivatalos cseh egylet szerveződjön.⁶¹ A pesti Cseh Társaskör, a Česká beseda alapításának kezdetei 1867-hez köthetők. Ekkor határozta el a társaság négy, hosszabb távra letelepedett tagja, hogy végre szervezett keretet adnak a város cseh közösségi életének. Megalapították a *Bava* (Szórakozás) nevű, rövid életűnek bizonyult egyletet. A négy alapítótag hetente egy napon találkozott, amikor elsősorban négyszólamú dalokat adtak elő. A társaság jelentős vonzerőt gyakorolt a Pesten élő csehekre, így a tagság

57 A Cseh Társaskör Lukáš, Radouš, Křenek, a Munkásegyletből Josef Kameník, Pavlík és Antonín Poláček és az egykori Svornostból Preisler, Jan Šolc és Vítek. (Z Budapešti. In: Vlast, 7(1895) XIX. évf., 3.)

58 Az elnökhelyettes Kameník lett, az ügyvezető Pavlík, a levelező Preisler, a pénztáros Poláček. (Uo. 3.)

59 Z Budapešti. In: Vlast, 7(1895) XIX. évf., 3–4.

60 Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848–1926) Holóssy Istvan Brábkovi Františku, 2 dopisy z roku 1897 4 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví.)

61 Česká Beseda. In: Vlast, 1(1904) XXVIII. évf., 2.

hamarosan növekedésnek indult. Továbbra is Zemrád vendéglőjében gyűltek össze, aki egyik helyiségét átalakította egyleti teremmé és italról, ételről is gondoskodott. Az egylet többféle mulatságot rendezett, és a Pesten járt Karel Jaromír Erben is körükben üdvözölhették. A vendéglő helyisége lassan kicsinek bizonyult, így a nagyobb létszámú összejövetelekhez már termet béreltek.

Az első nagyobb rendezvény 1868-ban a Szent Vencel-napi ünnepség volt. A nyilvánosan is meghirdetett zenés mulatságot az Új Világ, Tükerische Bierhalle helyiségeiben rendezték. Nagy számban jelentek meg a Pesten élő csehek és más szláv népek képviselői is. A sikeres rendezvény tovább növelte az egylet taglétszámát. Már rendszeresen tartottak választmányi üléseket, és énekkart is alapítottak, *Česko-slovanský zpěvácký spolek v Pešti Budíně* (Pest-budai Csehszláv Énekkar) néven. Első vezetője Václav Lederhofer (Výškovský) volt 1873. október 13-i haláláig.

A Bava, a joviális pesti cseh polgárok egyesülete rendszeresen szervezett népes ünnepségeket, táncmulatságokat. Ezeken általában jótékony célú gyűjtéseket rendeztek, a helyi ügyek mellett csehországi nemzeti célokra is. 1868-ban a Vigadó helyiségeiben szervezett az egylet nagy sikerű dalkoncertet.⁶² Ugyan-ebben az esztendőben Šebek, Stankovský és L. Hroška közreműködésével megrendezték az első farsangi mulatságot is, amely az egylet rendszeressé váló táncdelutánjainak első rendezvénye volt. Ekkor táncolt elsőként Pesten Beseda elnevezésű cseh néptáncot két négyes.⁶³ E táncdelutánokat általában a városligeti vendéglőben rendezték és a Dob utcai⁶⁴ Prága városához (*U města Prahy*) címzett vendéglő cseh tulajdonosának, Martin Poduškának egyik kisebb helyiségében gyakoroltak. Az egylet magja immár a dalkör lett, ami komoly nézeteltéréseket okozott: az egylet vagy dalegyletté válik, vagy mellette létrejön egy dalszakosztály. A végső eredmény az egylet két táborra szakadása lett. Az egyik tábor az énekkar, a karvezető, Lederhofer irányításával. A másikat a választmány néhány befolyásos tagja vezette, akiknek sikerült a tagság nagy részét is maguk mellé állítani, így a szavazáskor meg tudták szerezni a többséget.⁶⁵ E szakadás eredménye végül a Česká beseda megalakulása 1872-ben,⁶⁶ a Dürer Cassino⁶⁷ elegáns helyiségeiben.⁶⁸ A Dürer Kaszinóban adtak elő először a pesti csehek

62 Jelentős bevételt, 90 forintot hozott az egylet kasszájába, amiből az ünnepség kiadásait, elsősorban a nagy létszámú katonazenekar költségét, teljes mértékben fedezni tudták, sőt még jótékony célra is áldozhattak belőle. (Historie české besedy v Budapešti. In: Vlast, 4(1878) II. évf., 2.)

63 Uo. 2–3.

64 Česká beseda. In: Vlast, 1(1904) XXVIII. évf., 2.

65 Historie české besedy v Budapešti. In: Vlast, 4(1878) II. évf., 2–3.

66 Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 2.

67 A későbbi Buzalka. (Česká beseda. In: Vlast, 1(1904) XXVIII. évf., 2.)

68 Historie české besedy v Budapešti. In: Vlast, 4(1878) II. évf., 2–3.

színdarabot is.⁶⁹ A 200-nál is több tagnak⁷⁰ a Dürer Kaszinó azonban kicsinek bizonyult, így a Beseda külön választmányt hozott létre a helyiség kérdésének megoldására.⁷¹

A társaskör tagsága ekkoriban már főként a pesti cseh hivatalnokokból állt, akik szoros kapcsolatot ápoltak az állami és a városi vezetőkkel is, így az egylet rövidesen a budapesti társasági élet elismert csoportosulása lett. A koncerteket, színházi előadásokat, táncmultságokat egyre többen látogatták az egyleten kívülről is. Így született meg a gondolat, hogy a Beseda egy nagy, reprezentatív szláv ünnepséggel lépjen a főváros közönsége elé. Nagyszabású koncertet szerveztek a Vigadóban, amelyen a pesti szlávság minden csoportjának – szerbek, horvátok, szlovákok – zenészei képviseltették magukat.⁷² Az egyre tekintélyesebbé váló társaskör tevékenységébe Josef Václav Frič is bekapcsolódott, aki ebben az időben Pesten tartózkodott, és az összes itteni cseh egylet működését igyekezett segíteni. Leginkább a Beseda sorsát viselte szívében, hiszen apjával, Josef František Frič-csel, a későbbi besedák mintájául szolgáló prágai Měšťanská beseda egyik alapítója volt, és a pestin kívül a párizsi, a berlini és a zágrábi Beseda alapításában is részt vett.⁷³ Frič célja az volt, hogy a társaskörből a magyarországi csehek és szlovákok központi egyletét alakítsa ki, és bekapcsolja a besedát a cseh egyleti életbe is. E próbálkozás egyik lépése lehetett Samoslav Bohdan Hroboň szlovák író csehországi fürdőkezelésének segítése. A Beseda színielőadást rendezett, és 1873. május 10-én kérvényt írtak a prágai Svatobor irodalomtámogató egyesülethez, amit 45 cseh és szlovák személyiség, köztük Frič írt alá. A kérvényen elsőként tűnik fel a Beseda kézfogást ábrázoló pecsétje. A kérvény kifejezetten hivatkozik is a szlovákok bekapcsolására az egylet életébe: „Nem szükséges külön megjegyezni, hogy e nagylelkű tettel jelentősen növekedne, ahol pedig szükséges, újra feléledne a szlovákok lelkesedése és nemzetünk iránt érzett szimpátiája.”⁷⁴ Frič segítségével 1873-ban a besedának sikerült megfelelő termet találnia,⁷⁵ az 1871–72-ben felépült,⁷⁶ reprezentatív Iparudvar (*Industriebhof*) pincéjében, a Váci körút és az Ó utca sarkán. Az új helyiség berendezése nagy áldozatot követelt a tagságtól. E célra, önkéntes kölcsön formájában, 600 forint adomány gyűlt össze. A kölcsön törlesztése úgy

69 Česká beseda. In: Vlast, 1(1904) XXVIII. évf., 2.

70 Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 2.

71 Historie české besedy v Budapešti. In: Vlast, 4(1878) II. évf., 2-3.

72 Česká beseda. In: Vlast, 1(1904) XXVIII. évf., 2.

73 Česká beseda v Záhřebě 1874–1924. i. m. 14.

74 „Netřeba zvláště podotknuti, že by takýmto velkomyslným skutkem simpatie Slováků k našemu národu i snahám jeho značně vzrostly, a kde třeba, znovu se probudily.” (Budapešť – Česká beseda Svatoboru 1 dopis z 10. 5. 1873. 2 11. [Památník národního písemnictví.]

75 Historie české besedy v Budapešti. In: Vlast, 4(1878) II. évf., 2-3.

76 Komárik Dénes: Feszli Frigyes és megbízói. In: Budapesti Negyed, 3(1995) III. évf.

történt, hogy a hitelező tagoknak elengedték az egyleti díjakat.⁷⁷ Mivel az egyleti díjak fizetése terén a tagoknak mindig komoly elmaradásuk volt, és az egylet emiatt folyamatos pénzhíánnyal küszködött, ezek az önkéntes kölcsönök inkább adományok voltak.⁷⁸ Az egyleti tagság költségei egyébként az 1, illetve 2 forint tagsági díj mellett az 50 fillér havi tagdíj és a multságok belépőjegyeinek árai voltak. A befolyt összegből, amelynek nagy része František Novák építész és J. Beck segítségével származott, a bútorokon, székeken, csillárokon stb. túl még egy fortepianót is tudtak részletfizetésre vásárolni, amelyet a színpadon állítottak fel.⁷⁹ Az egylet helyiségeiben egy vendéglő is üzemelt, az egyleti teremben pedig színpadot állítottak fel, amelyen már rendszeresen mutatott be a tagság színdarabokat. A helyiségek mennyezetét és falait is cseh emblémákkal és jelképekkel díszítették.⁸⁰ Az új helyiségben rendeztek ezután minden multságot, színházi előadást, táncdelutánt, bálakat és koncerteket.⁸¹ Az egylet színpada minden héten játszott,⁸² és mivel tagjai között az Operaház zenekarának a zenészei is voltak, olyan nagyobb szabású, zenés művek bemutatására is vállalkozhattak,⁸³ mint például az egyik első előadás a František Novák által rendezett, nagypénteken bemutatott *Sedm slov Kristových* (Krisztus hét szava) című darab, J. Sašaba, Jasda, Hulka és Kopp szereplésével.

A hetvenes évek elején az egylet taglétszáma tovább növekedett, elérte a 250-et. Többségükben vasúti és banktisztviselők, illetve a központi katonai parancsnokság hivatalnokai, kisebb részben kereskedők és iparosok voltak.

1874-ben váratlan esemény következett be. Kötelezővé tették az állami hivatalnokok magyar nyelvtudását, a magyarul nem beszélőket elbocsátották. Mivel a pesti cseh hivatalnokok többsége ezt a feltételt nem tudta, és nem is akarta teljesíteni, inkább visszatért a cseh tartományokba.⁸⁴ A Beseda ezzel elveszítette tagságának nagy részét. Az új egyleti helyiség ekkor már túlságosan nagynak bizonyult, ráadásul a tagság megfogyatkozásával a vendéglőt sem tudták tovább működtetni.⁸⁵ A Beseda választmánya rendkívüli közgyűlést hívott össze, amelyen egy Gyár utcai ház földszintjére költözés mellett dön-

77 Historie české besedy v Budapešti. In: Vlast, 4(1878) II. évf., 2-3.

78 1878 tavaszán például az egylet könyvelője tagonként 340-350 forint díjhátralékról számol be a közgyűlésen. (Z Budapešti. In: Vlast, 6(1878) (április 1.) II. évf., 4.)

79 Historie české besedy v Budapešti. In: Vlast, 4(1878) II. évf., 2-3.

80 Česká beseda. In: Vlast, 1(1904) XXVIII. évf., 2.

81 Historie české besedy v Budapešti. In: Vlast, 4(1878) II. évf., 2-3.

82 Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 2.

83 Česká beseda. In: Vlast, 1(1904) XXVIII. évf., 2.

84 Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 2.

85 Az ételt a szomszédos üzletből kellett hozni. A tagság a hideg étel és a meleg sör miatt folyamatosan panaszt tett, ráadásul a téli időszakban az egyleti terem egészségtelenül nyirkos is volt. A taglétszám e hiányosságok miatt szintén tovább csökkent. (Historie české besedy v Budapešti. In: Vlast, 4(1878) II. évf., 2-3.)

töttek. A hét helyiségből álló lakáshoz egy nagyobb terem mellett két szoba, konyha és pince is tartozott. Bérleti díja havi 120 forint volt, ami a világítási, fűtési és egyéb költségekkel összesen 160 forintra emelkedett. A házban nem volt üzemelő vendéglő. Úgy döntöttek, hogy az egyik tagra bízzák a vendéglő beindítását, bizonyos megkötésekkel. Ezek között szerepelt, hogy a vendéglőbe a sört továbbra is, mint már hosszú ideje, Česká Třebovából hozassa a Beseda számlájára, és átlagosan havi 30 forint bevételt eredményezzen. A választmány féléves felmondási idővel aláírta a bérleti szerződést. A költözés, a berendezés, a színpad felállításának költsége néhány száz forintot tett ki. Az egyleti kassza üres volt, így bár az egylet még az első kölcsönt sem térítette meg tagjainak teljes egészében, ismét önkéntes kölcsönrel oldották meg a költözést. A helyiség berendezésére nagy gondot fordítottak. A nagyteremben elhelyezték a cseh nemzet nagy személyiségei, Husz János, Jan Žižka, František Palacký és Ladislav Rieger mellszobrait, a színpadra pedig ismét felállították a František Novák és az időközben elhunyt Beck által korábban adományozott dekorációt. Az első szobában a fogadószobával szemben J. Joklíček által készített, díszes aranykeretben kifüggesztették az egyleti szabályzatot. A falakat Prágára és jelentős műemlékeire emlékeztető képek díszítették. Ide került a Nachbaurová asszony, a *Ženský český výrobní spolek v Praze* (Prágai Cseh Női Iparegylet) képviselője,⁸⁶ Nachbauer Ignác, Lipót utcai órásmester⁸⁷ felesége által adományozott ingaóra is. A másik szoba falait híres csehek képmásai díszítették, a fő helyen J. S. Geisl ajándéka, a Párizsban élő cseh festőművész, Jaroslav Čermák *Raněný Černohorec* (A sebesült montenegrói) című képe függött. A nagytermet kizárólag ünnepségekre használták, amelyeket, különösen a színélőadásokat, nagy számban látogatták a pesti csehek, de más szláv nemzetek tagjai és magyarok is. A színpadi bemutatók mellett táncelőadásokat, humoros esteket és bálakat is szervezett a Beseda, amelyeken lottójátékot is rendeztek, amelynek megszervezése R. Hrabětová feladata volt.⁸⁸

Ez az időszak a Beseda tevékenységének rövid felvirágzása. A nagy társadalmi tekintéllyel rendelkező egyesületet többször meglátogatták a városi élet fontos személyiségei, így a budapesti polgármester is. Az egyleti bálakon konzulok, magas beosztású állami és katonai tisztségviselők is gyakran részt vettek.⁸⁹ Ezeket a rendezvényeket a Beseda mindig felhasználta gyűjtés szervezésére cseh nemzeti célok javára. Az 1877. október 14-én, a Nemzeti Szállóban rendezett

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Budapesti cím és lakjegyzék. (1896–97) IX. évf., 463.

⁸⁸ Historie české besedy v Budapešti. In: *Vlast*, 4(1878) II. évf., 2–3.

⁸⁹ Česká beseda. In: *Vlast*, 1(1904) XXVIII. évf., 2.

mulatságon a František Palacký szülőházának megvásárlására létrehozott választmány számára gyűjtött össze František Hanák 7 forintot.⁹⁰

A Česká beseda elnöke 1878-ban E. Mikolášek volt, elnökhelyettese J. Nevole, pénztárnoka pedig V. Buda.⁹¹ Ettől az évtől tartozott a Beseda rendszeres rendezvényei közé a minden farsangkor megtartott jelmezbál (Šibřinky). Az egylet továbbra is nagy figyelemmel követte a cseh nemzeti megmozdulásokat: adományoztak Husz János konstanzi emléktáblájának felállítására,⁹² segítették a Szerbiából hazatérő cseh katonákat⁹³ és a boszniai cseh tartalékosokat.⁹⁴ 1878-ban 25, a prágai cseh Nemzeti Színház felépítésének támogatására kiadott sorsjegyet is vásároltak 75 forint értékben. A társaskör rendszeresen megemlékezett az egylet elhunyt tagjairól és a pesti cseh társadalmi élet egykori jelentős alakjairól. Mindenszentek napján koszorút helyeztek el az énekkar volt vezetője, Václav Lederhofer sírján az óbudai temetőben, és Roman Pacelt a Česká beseda egykori elnöke és tagja J. Kutina síremlékére is. Mindig megkoszorúzták a pesti cseh közösség legismertebb alakjának, Josef Slavíknak síremlékét a lipótvárosi, majd a Kerepesi temetőben.⁹⁵

A Beseda tehát hagyományos cseh nemzeti egyletté vált. A közgyűléseket rendszeresen a *Kde domov můj* kezdetű nemzeti énekkel zárták.⁹⁶ Jelentős állományú, 700 kötetes,⁹⁷ bár a könyvtáros beszámolója szerint ritkán használt könyvtárral is rendelkezett, elsősorban J. Nevole és Friedberg vezérőrnagy adományából.⁹⁸

1878-ban merült fel a külföldi cseh egyletek szövetsége (*Svaz českých spolků zahraničních*) közös szabályzatának részletes kidolgozása, amelyhez a budapesti Beseda választmánya is elküldte véleményét.⁹⁹

90 Z Budapesti. In: Vlast, 2(1877) (december 1.) II. évf., 3.

91 Z Budapesti. In: Vlast, 6(1878) (április 1.) II. évf., 4. (A budapesti cseh egyletek vezetőségeinek részletes névsorait a mellékletben közlöm.)

92 A konstanzi emléktábla avatásra utazó küldöttségbe a Társaskör tagjai közül Mikoláškovát, P. Geislovát, Kurázovát és Bílkovát választották be az 1878 tavaszán tartott bálokon rendezett sorsolásokon. (Z Budapesti. In: Vlast, 6(1878) (április 1.) II. évf., 4.) Az ünnepségre 1878. július 15-én került sor, amelyre a Vlast ünnepi számot adott ki. Az ünnepi számba a budapesti Česká beseda is elküldte köszöntőjét. (Česká beseda v Budapesti. In: Vlast, 9(1878) (július 15.) II. évf., 3.)

93 Z Budapesti. In: Vlast, 6(1878) (április 1.) II. évf., 4.

94 Z Budapesti. In: Vlast, 3(1879) III. évf., 2.

95 Z Budapesti. In: Vlast, 2(1877) (december 1.) II. évf., 3.; Z Budapesti In: Vlast, 3(1879) III. évf., 3. sz., 2.

96 Z Budapesti. In: Vlast, 6(1878) (április 1.) II. évf., 4.; E dal, Josef Kajetán Tyl szerzeménye, a Fidlovačka című színmű betétdala 1918 után a cseh nemzeti himnusz lett.

97 Z Budapesti. In: Vlast, 3(1879) III. évf., 2.

98 Z Budapesti. In: Vlast, 6(1878) (április 1.) II. évf., 4.

99 Z Budapesti. In: Vlast, 8(1878) (június 1.) II. évf., 2.

A hetvenes évek végétől a társaskör egyre nagyobb gondokkal küzdött. A tagság többségét, a cseh tartományokból származó, idősebb birodalmi hivatalnokokat fokozatosan nyugdíjazták, a fiatalabbak pedig, mivel nem tudtak magyarul, visszatértek a cseh tartományokba.¹⁰⁰ A folyamatosan csökkenő taglétszámú budapesti Česká beseda 1878 végére komoly válságba jutott. Már az egyesület vezetőségi tagjait is elvesztették. Mikulášek elnök hosszasan betegeskedett, Nevole elnökhelyettes elköltözött Budapestről, Hanák könyvtáros pedig hosszabb utazást tett.¹⁰¹ A tagság teljesen szétzilálódott, tagdíjat már szinte csak a választmány tagjai fizettek. A megmaradt vezetők igyekeztek ugyan erősíteni a Beseda hazafias jellegét, de egyre többször visszautasításban részesültek a fokozatosan asszimilálódó budapesti csehek részéről. Ennek érzékeltetésére a Beseda levelezője az egyesület ügyvivőjének egy pesti csehvel folytatott párbeszédét idézte: „»N. N. barátom, látogasson meg minket, szórakozik egyet és a földije között lesz.« »Hagyjon engem békén! Hát végül is mi is ez a Beseda? Lumpolás! Hogy az ember ott töltsen az éjszakáját, elköltse a pénzét és rontsa az egészségét!«¹⁰² Mindezek ellenére a szűk körű tagság meglehetősen színes programokat tudott szervezni. Hat színdarabot mutattak be ebben az évben, a *Paní kovářka* (Kovácsné), a *Tak je to na tom světě* (Így van ez ezen a világon), a *První den po svatbě* (Első nap az esküvő után), a *Veselohra před domem* (Vígjáték a ház előtt), a *Sliby – Chyby* (Ígéreték – hibák) és a *Doktor Robín* címűt, illetve három rövidebb darabot *Proces* (Per), *Napověda* (Súgó) és *Hrdinové* (Hősök) címmel. Egyesületi színpad hiányában, csak szabadtéri előadásokat tarthattak. 1878-ban ezen kívül rendeztek még két álarcosbált, egy koncertet, három táncdelutánt, két nyári közös kirándulást, három kisebb táncmulatságot és két vacsorát, Szent Vencel napján és szilveszterkor. Tartottak 35 rendes választmányi ülést is. Az 1878. november 16-i rendkívüli választmányi ülésen a müncheni cseh egyesület felhívására, tiszteletbeli taggá választották a Husz emlékét ápoló konstanzi Karl Zogelmannt,¹⁰³ és bizottságot választottak, amelynek feladata új egyesületi helyiség keresése volt,¹⁰⁴ mivel a csökkenő taglétszám miatt a nagynak és drágának bizonyuló egyesületi helyiséget már nem voltak képesek fenntartani. A bútorokat

100 Česká beseda. In: *Vlast*, 1(1904) (január 1.) XXVIII. évf., 2.

101 A besedát Slabý ügyvivő irányította, mellette pedig Hruška szervezte az egyesületi mulatságokat, Buda volt a pénztáros, Ludvík Eppinger helyettesítette az egyesület könyvtárosát, Rudolf Linhart volt a könyvelő és František Novák is szervezte a Beseda tevékenységét. (Z Budapesti. In: *Vlast*, 3(1879) III. évf., 2.)

102 „Příteli N. N. navštivte nás, povabíte se a přijdete mezi své.” „Ale dejte mi svatý pokoj! Co jest konečně Beseda? Flám! Člověk aby tam ztrávil noc, utratil peníze a zkazil si zdraví.” (Uo.)

103 Zogelmann huszita emlékkövet (Hussenstein) állított Konstanzban, ami a város protestáns és katolikus lakosai közötti feszültségek egyik forrásává vált.

104 Z Budapesti. In: *Vlast*, 3(1879) III. évf., 2.

lassanként eladogatták, és a megmaradt tagság sem itt, hanem Valášek Kerepesi úti vendéglőjében találkozott.

A már-már megszűnő egyesület életében váratlanul pozitív fordulat következett be. A cseh Slávia biztosító ekkoriban nyitotta meg budapesti fiókját, így több, lelkes, fiatal cseh hivatalnok is letelepedett Budapesten, akiket felvettek a Beseda tagjai közé. Az ismét fejlődésnek induló társaskör tagjai 1879 elejétől már a Tigris Szálló vendéglőjében találkoztak,¹⁰⁵ kétszer egy héten, szombaton és vasárnap, illetve az ünnepnapokon. A vendéglő nem felelt meg az egyesületi élet követelményeinek, mivel a különterem csak félig volt elválasztva a söntéstől, így a nagy zajban sokszor egymás szavát sem hallották. Az egyesület 1878-ban már itt tartotta a szilveszteri mulatságot, amelyen a Trpaslík (Törpe) nevű ismert cseh komikus is fellépett, illetve bemutatták a *Rozpustilých hochů ve škole* (Pajkos fiúk az iskolában) című színdarabot is. 1879. január 25-én ebben a vendéglőben rendezték az egyesület közgyűlését. Ezen kiderült, hogy az egyesület tagsága megosztott új helyiség bérlésének ügyében. Egy részük szerint lehetetlen az egyesület további működése megfelelő saját helyiség nélkül, mások szerint ismét megfelelő számú taggal kell a besedának rendelkezni, és rendeznie kell anyagi helyzetét, mielőtt újabb helyiség bérletét vállalná. A működés nehézségei miatt új választmányt választottak. Az új elnök az ekkor már három hónapja ismét Budapesten tartózkodó Josef Václav Frič lett, az elnökhelyettes pedig František Bureš.¹⁰⁶

Frič a korszak egyik legismertebb cseh személyisége volt, aki többször is hosszabb időt töltött a magyar fővárosban. Néhány hónapos bécsi tartózkodása után harmadszor is Budapestre jött, és nagyon felélénkítette a helyi cseh társasági életet, annál is inkább, mivel 1879 őszén a pesti csehek, a Beseda tagsága körében ünnepelte ötvenedik születésnapját. Az ünnepséget 1879. szeptember 6-án este tartották a Nemzeti Szálló különtermében. Az ünnepeltet František Novák építész, a pesti cseh társasági élet jelentős alakja, a Beseda egyik vezetője köszöntötte. Frič több külföldi cseh egyesület köszöntését is átvehette a budapesti Beseda címére küldött táviratokban.¹⁰⁷ Válaszbeszédében a cseh nemzeti törekvéseket, az egyesületeket és a Szent István-i királyságot éltette, majd a jelenlévők nagy örömeire bejelentette, hogy október elsején engedélyezték visszatérését

105 Česká beseda. In: Vlast, 1(1904) (január 1.) XXVIII. évf., 2.

106 Z Budapešti. In: Vlast, 3(1879) III. évf., 2.

107 A Velká Bystřice-i, a bécsi (a Lumír és a Pokrok), a simmeringi, a berlini, a füsseni, a chemnitz-i, a zágrábi, a párizsi, a drezdai (český klub), a lipcsei (Václav), a szentpétervári, a boroszlói, a brémai, a müncheni, a regensburgi, a stuttgarti, a frankfurti és az augsburgi cseh egyesületektől érkezett köszöntő. Írtak jeles cseh személyiségek és intézmények is, többek között Vojta Náprstek, az Otto Kiadó, a Národní listy szerkesztősége. (Oslava 50 letých narozenin J. V Friče v Budapešti. In: Vlast, 1(1879) (november 1.) IV. évf., 3.)

a cseh tartományokba.¹⁰⁸ J. Slabý a Beseda vezetőségi tagja díszes albumot is kiadott Frič születésnapjára ünnepsége alkalmából.¹⁰⁹

A Slavia biztosítótársaság budapesti tevékenysége és a társaskör új vezetősége azonban mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ráadásul a Csehszláv Munkáskör is sikeresen csábította magához a Beseda tagjait. A tagságát veszített Česká beseda tevékenysége a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára egyre jelentéktelenebbé vált, működése 1881-ben gyakorlatilag megszűnt,¹¹⁰ és 1882-ben már egykori egyletnek emlegették.¹¹¹ A Slavia hivatalnokköre azonban vidéki képviselőinek Budapestre költöztetésével hirtelen felduzzadt, így a Beseda is újjászülethetett. A társaskör tevékenységét 1883 elején újították fel, az egykori egylet nyolc tagjának kezdeményezésére.¹¹² A legaktívabb Antonín Plzák és František Bořivoj Wurm¹¹³ volt.¹¹⁴ Ők hívták össze a még Budapesten élő egykori tagokat, hogy újraindítsák a kört. Az eredmény a kezdeményezőket is meglepte. A találkozón 20, főként idősebb volt tag jelent meg, és már e találkozó végére sikerült ideiglenes választmányt felállítani a közgyűlés összehívásának megszervezésére. Az újjáalapított Česká beseda elnökévé Jan Grubert választották.¹¹⁵ Az egylet anyagi helyzetét is rendezték.¹¹⁶

A Beseda tevékenységének mielőbbi felvirágoztatására az újjáalapító tagokból szűk körű belső klub is alakult, amely már a közgyűlés összehívása előtt megkezdte a programok szervezését. Az 1882. évi szilveszteri multság kapcsán a Beseda újraindításában gondolkodók igyekeztek visszacsábítani a már a munkáskörben tevékenykedő korábbi tagokat. Ígéretet is kaptak Nachbauerová asszonytól, az egylet korábbi lelkes tagjától és Tietzová kisasszonytól a részvételre a Beseda tevékenységének szervezésében. František Novák és Leopold Hruška, akik korábban tevékeny tagjai voltak a társaskörnek, szintén ígéretet tettek a bekapcsolódásra a munkába. A Beseda, a Csehszláv Munkáskörhöz hasonlóan, csatlakozott a *Kruh přátel českoslovanských spolků v Praze* (A Csehszláv Egyletek

108 Oslava 50 letých narozenin J. V Friče v Budapešti. In: *Vlast*, 1(1879) (november 1.) IV. évf., 2–3.

109 *Vlast*, 2(1879) (december 1.) IV. évf., 4.

110 *Z Budapešti*. In: *Vlast*, 4(1886) X. évf., 2.

111 *Z Budapešti*. In: *Vlast*, 12(1882) (december 1.) VI. évf., 3.

112 *Z Buda-Pešti*. In: *Vlast*, 5(1883) VII. évf., 3.

113 František Bořivoj Wurm a Slavia biztosítótársaság hivatalnok volt, korábban a társaság turócszentmártoni fiókjában dolgozott, de amikor a fiókot a Wurmnak a *Morvaská orlice* című lapban megjelent cikke miatt kirobbant botrány után Budapestre helyezték, ő is itt dolgozott tovább.

114 *Z Budapešti*. In: *Vlast*, 3(1885) IX. évf., 3.

115 *Z Buda-Pešti*. In: *Vlast*, 5(1883) VII. évf., 3.

116 A tagfelvételi díjat előzetesen 1 forintban, a havi tagdíjat pedig 50 fillérben állapították meg, amelyet többen fél évre előre be is fizettek. A díjakkal kapcsolatos végleges döntést az első közgyűlésre bízták. (Uo.)

Prágai Baráti Köre) egylethez, amelynek segítségével olcsóbban rendelhetett meg cseh lapokat, és előfizetett a *Národní listy*re, illetve a *Paleček* című élclapra.¹¹⁷ Később már a *Politik*, a *Moravská orlice*, a *Vlast*, a *Národní noviny*, a *Humoristické listy*, a *Libuše* és a *Matice lidu* is megtalálható volt az egylet könyvtárában.¹¹⁸ A Česká beseda ideiglenes címe Jan Gruber, az elnök munkahelye, a Thallmayer és Seitz Gyógyáru Nagykereskedés Rt. lett, a Nádor utcában.¹¹⁹ Az első közgyűlést végül 1883. június 22-én rendezték. A Beseda elnökévé Bedřich Buchtát választották,¹²⁰ aki több éves elnöki munka után később a Beseda tiszteletbeli tagja lett,¹²¹ az ügyvezető pedig František Votruba lett.¹²² Új alapszabályt is elfogadtak, és a romos egyleti helyiséget is felújították.¹²³ Az egylet delegációt kívánt küldeni a konstanzi cseh találkozóra, erre azonban végül nem került sor. A nemzeti érzelm kifejezéséül csupán egy trikolórt tudtak Konstanzba eljuttatni Prágán keresztül, Josef Václav Frič közreműködésével. František Novák építész javaslatára, megpróbálták megnyerni a belépésre Josef Rautenkrancot, a *Matice česká* (Cseh Matice) alapítója, Zürichben élő leszármazottját, aki azonban közlése szerint sem Konstanzban, sem Zürichben nem kapta meg a budapesti Beseda levelét, így nem lépett be. 1883 júniusában emlékezett meg a Česká beseda Tomášik, a „Hej Slované” kezdetű szláv himnusz szerzője működésének félszázados jubileumáról. A Beseda képviselőinek aláírásával ellátott, díszes oklevelet küldött neki.

A Beseda tevékenysége helyreállt. A Prágából Budapestre látogató Blažek cseh tanár tiszteletére rendezett estélyen már 10 forint 30 fillér gyűlt össze a tagok adományaiból, amit a Národní listy szerkesztőségén keresztül az *Ústřední matice školská*hoz juttattak el.¹²⁴ 1884-ben sikeres gyűjtést rendeztek Josef Slavík hegedűművész síremlékének felújítására, amit a Csehszláv Munkásegylettel összefogva, mindenszentek napjára sikerült is befejezni. Október 30-án, két órakor gyűltek össze a két egylet tagjai a Kerepesi úti temetőben, és az egyletek nevével ellátott, cseh nemzeti színű szalaggal díszített koszorút helyeztek a felújított síremlékre. Irma Reichová, a budapesti királyi Operaház primadonnája¹²⁵

117 Uo. 3.

118 Z Budapešti. In: *Vlast*, 3(1885) IX. évf., 3.

119 Z Buda-Pešti. In: *Vlast*, 5(1883) VII. évf., 3.

120 Z české besedy v Budapešti. In: *Vlast*, 9(1883) VII. évf., 3.

121 Z Budapešti. In: *Vlast*, 3(1885) IX. évf., 3.

122 Z české besedy v Budapešti. In: *Vlast*, 9(1883) VII. évf., 3.

123 Z Budapešti. In: *Vlast*, 4(1886) X. évf., 2.

124 Z české besedy v Budapešti. In: *Vlast*, 9(1883) VII. évf., 3–4.

125 Irma Reichová szopránénekesnő a 19. század utolsó évtizedében volt az Operaház tagja, František Broulík tenorral együtt. Az Operaház legnagyobb sikert arató cseh énekes azonban Karel Burian volt, aki az 1901–1902-es évadban az Anyegin Lenszkijét énekelte magyarul. Ennek az operának a bemutatójára Antonín Dvořák is Budapestre látogatott, és ekkor kötött ismeretséget

helyezett virágokat a sírra, majd a két egyesület nevében Antonín Plzák mondott nemzeti szellemű beszédet. Köszönetet mondott a felújításért, és ismertette Josef Slavík életútját.¹²⁶ 1884-ben ismét Bedřich Buchtát választották elnökké.¹²⁷ Az egyesület taglétszáma folyamatosan emelkedett. Ez leginkább az Antonín Plzák és Antonín Keller által rendezett egyesületi programoknak volt köszönhető, amelyeket általában Laykam vendéglőjének helyiségeiben tartottak. Ezeken gyakran lépett fel az egyesület tagjaiból – Antonín Heller, Miloslav Lichart, Josef Janda és Antonín Plzák – szerveződött kvartett. Humoros jeleneteket adtak elő, és Antonín Plzák, illetve Jeník tartott előadást.¹²⁸

A Beseda 1885 elején újra válságba jutott. Bár a január 19-i közgyűlésen ismét elnökké választották Buchtát, a tagság egy része nem törődött bele a közgyűlés döntésébe. Új közgyűlés összehívását kezdeményezték, amelyet január 26-án tartottak meg.¹²⁹ Az egyesületi élet újjászervezése és a megfelelő egyesületi helyiség biztosítása már a František Novák elnök által irányított új vezetőség feladata lett.¹³⁰ Buchtának az ellentétek elsimítása érdekében felajánlották az egyesület tiszteletbeli tagságát, aki ezt annak ellenére elutasította, hogy egy kétagú küldöttség kétszer is felkereste. A belső ügyek rendezése azonnal megkezdődött.¹³¹ A Beseda helyzetének megerősítése érdekében a választmány benyújtotta jóváhagyásra az 1884. évi közgyűlés által elfogadott alapszabályokat, amit a minisztérium többszöri kiegészítés kérése után csupán 1885 decemberében fogadott el.¹³² Az egyesületi helyiség kérdését továbbra sem sikerült megoldani, maradtak a régi, szerény helyiségben.¹³³ A korábban előfizetett újságokon túl járt az egyesület könyvtárába a *Zlatá Praha*, a *Věstník vídeňský*, Valášek jóvoltából a *Politik*, a *Česká Politika*, a *Ratibor*. A *Krakonoš* és a *Jevišť*t L. Schnal és Josef Václav Frič rendelte meg a besedának. Julius Grégr adományaként a *Národní listy*t féláron

Erkel Ferencsel. (Richard Pražák: Cseh-magyar kulturális kapcsolatok 1945-ig. In: Regio, Kisebbségtudományi Szemle, 1990, 1.évf., 3. sz., 47.)

126 Slavíkuv pomník v Pešti. In: Vlast, 12(1884) VIII. évf., 4.

127 Z Budapešti. In: Vlast, 3(1885) IX. évf., 3.

128 Z Budapešti. In: Vlast, 3(1885) IX. évf., 3.

129 Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 2.

130 Z Budapešti. In: Vlast, 3(1885) IX. évf., 3.; Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 2.

131 Az 1885 elején kipattant viták elkerülése érdekében az egyesületi helyiségben panaszkönyvet és vendégkönyvet tettek ki. (Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 2.)

132 Budapesti Česká beseda Cseh Egyesület MOL. K. 150-1886-VII-8-19859 1468 cs.

133 Elsőként Szikszay Ferenc vendéglőssel tárgyaltak, majd Wohlfart Vilmos Állomás utcai helyiségben tartottak néhány előadást, de ez sem bizonyult megfelelőnek. A Beseda hirdetésére hárman is jelentkeztek, de egyikük sem szolgált megfelelő ajánlattal. Végül Löffelmann Adolf Király utcai helyiségébe költöztek, de a magas költségek miatt ezt is el kellett hagyniuk. Hasonlóan jártak az Opera és a Lázár utca sarki helyiséggel is. Az Operaházzal szemben, a Hajós utcában talált helyet a háztulajdonos nem engedte át a Besedának és Schweiger helyiségét, a Kalap utca sarkán sem sikerült megszerezni. (Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 2.)

fizethették elő. Az egyesület könyvtára is jelentősen gyarapodott,¹³⁴ és berendezését is felújították. A taglétszám 77 volt, 75 rendes és 2 tiszteletbeli. Elkészítették a tagok jelvényeit is, amely a cseh oroszlánt és a cseh koronát ábrázolta. A tagok, az egyesületre utaló névjegyeket is kaptak. Bizottságot hoztak létre az egyesületi tagok képmását tartalmazó díszes egyesületi album kiadására is.¹³⁵ Csak kevesen küldték el fényképüket, így a kiadást végül elvetették.¹³⁶

1885 az Országos Kiállítás miatt különösen nagy jelentőségű volt, amelyre hívták a cseh vendégeket a cseh tartományokból a budapesti „cseh klub és alap” nevében, amely a budapesti csehek egyesületeit fogta össze. Ebben a Beseda is tevékeny részt vállalt. Az országos kiállítás évében egymást követték a rendezvényei: 1885. március 14-én a Széchenyi Kertben táncmulatságot,¹³⁷ március 21-én az ekkor már 120 taggal rendelkező Társaskör a Lövölde termeiben nagyszabású koncertet és mulatságot szervezett. Az esemény nagyszámú hallgatóságot vonzott. Megjelent Daniel Bachát szlovák evangélikus püspök, a turócszentmártoni *Národné noviny* és több pesti lap szerkesztője is.¹³⁸ A bevételből, amelyet az egyesület segélyalapja (*výpomocný fond*) kezelt,¹³⁹ az idős egyesületi tagokat támogatták. 70 forint, 76 fillért osztottak szét közöttük, 40 forintot gyűjtöttek az Ústřední matice školskának, 30 forintot dr. Otakar Jedlička smiřicei síremlékének felállítására.¹⁴⁰ Május 2-án a Szabó-udvarban tartották a legnépesebb mulatságot, éppen az országos kiállítás megnyitásának napján. Szeptember 28-án kizárólag a tagok részére szervezték a kiállítás búcsúünnepségét, amelyen lezárták az Ústřední matice školská javára rendezett gyűjtést, ami 85 forint bevételt hozott. Az országos kiállításra látogató cseh csoportok közvetítésével a Beseda külföldön is ismertté vált, és ezután szorosabb kapcsolatot tartott a külföldi cseh egyesületekkel is.¹⁴¹ December 6-án Mikulás-ünnepségre, majd szilveszteri mulatságra is sor került. Mindenszentek napján a Csehszláv Munkásegylettel és a lengyel egyesülettel közösen megkoszorúzták Josef Slavík síremlékét. A gyászdalokat követően cseh és lengyel nyelvű beszédek is elhangzottak. A Beseda ismeretterjesztő előadásokat is szervezett, 1885. április 11-én Andrej Sládkovičről, december 17-én pedig Prágai Jeromosról.¹⁴²

134 Az egyesület több könyvajándékot kapott a cseh tartományokból: Krčből Ř. Vitásek, Strážnicéből A. Blažková, Josef Blažek, A. Balíková, Smiřicéből M. Bičiková, Žižkovból F. Kopřiva, Prágából J. Navrátil, K. Rengl, O. Pér és W. Schmidt, Kolínból J. Navrátil, Vysoké Mýtóból A. Opletal és Ladislav Sehnal Jičínből. (Z Budapesti. In: *Vlast*, 4(1886) X. évf., 3.)

135 Az album megjelenéséről nincs tudomásunk.

136 Z Budapesti. In: *Vlast*, 9(1886) X. évf., 3.

137 Z Budapesti. In: *Vlast*, 4(1886) X. évf., 2.

138 Čechové v Pešti. In: *Vlast*, 11(1885) IX. évf., 2.

139 Z Budapesti. In: *Vlast*, 9(1886) X. évf., 3.

140 Čechové v Pešti. In: *Vlast*, 11(1885) IX. évf., 2.

141 A berlini cseh egyesület például tagjainak díszes tablóját küldte el a Besedának. (Z Budapesti. In: *Vlast*, 4(1886) X. évf., 2.)

142 Z Budapesti. In: *Vlast*, 4(1886) X. évf., 2.

A társaskör azt is fontosnak tartotta, hogy képviselje magát jelentősebb eseményeken a cseh tartományokban. A brünni Hlahol ünnepségén František Wurm vett részt. A tagság táviratban fejezte ki részvétét Bedřich Smetana halálakor, és táviratban köszöntötte Emma Turolla első fellépését is a cseh Nemzeti Színházban, aki csehül válaszolt az egyletnek. Szintén táviratban üdvözölték a brünni cseh színház megnyitását, a prágai királyi tudós társaság százéves jubileumát és dr. Otakar Jedlička smiřicei emlékművének felavatását.¹⁴³ Ugyancsak üdvözlőtletet küldtek Pravoslav Trojan 70. születésnapjára, a Prágából Brünnbe indított színházi különvonat tiszteletére és a kunštáti Podjebrád György szobor avatására, illetve a mannheimi cseh egylet jubileumi ünnepségére.¹⁴⁴

Irma Reichovát és František Broulíkot, az Operaház cseh vendégeit háromtagú küldöttség fogadta Pesten. Reichová első fellépésekor cseh nemzeti színű szalaggal díszített babérkoszorút kapott az egylettől.¹⁴⁵

1885 nyarán szerveződött meg a Beseda tagjaiból a cseh tekeklub, amelynek bevételeit az Ústřední maticének ajánlották. Ezzel egészítették ki az az évi gyűjtést, és végül 100 arannyal a Beseda alapító taggá vált. Pártoló tagjává vált a Jan Žižka emlékmű felállítására létrehozott egyletnek is. Gyűjtöttek még a hořicei templom felépítésére, felvételüket kérték a *Svaz zahraničných spolků českých* (Külföldi Cseh Egyletek Szövetsége) szervezetébe, a bécsi Komenský Iskolaegyletnek pedig 6 forintot adományoztak. Decemberben további ajándékokat juttattak még az Ústřední maticének és a bécsi Komenský Iskolagyletnek.¹⁴⁶

1885 megmozdulásai fellendítették a Beseda működését. Rendeződtek az előző időszak nézetletérései, és rendbejöttek a pénzügyek,¹⁴⁷ így az 1886. január 29-i közgyűlés lelkes hangulatban zajlott. František Novákot ismét elnökké választották, és az egylet tiszteletbeli tagja is lett.¹⁴⁸ A tagság is gyarapodott, amint az a vezetőség névsorában feltűnő új nevekből is látható.¹⁴⁹ Február 13-án a VI. és VII. kerület felújított klubhelyiségében megtartották az egylet első táncmulatságát. A Beseda újra az elegáns pesti egyletekkel versenghetett, táncestjét immár a pesti csehek mellett fontos magyar családok és a budapesti lengyelek is nagy számban látogatták. Az esten a három nép nemzeti táncát, a besedát, a mazurkát és a csárdást is előadták. A Társaskör ezzel is bizonyította, hogy legfőbb célja a nemzeti ellenté-

143 Čechové v Pešti. In: Vlast, 11(1885) IX. évf., 2.

144 Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 2.

145 Čechové v Pešti In: Vlast, 11(1885) IX. évf., 2.

146 Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 2–3.

147 Az egylet bevétele 732 forint, 19 fillér volt, kiadása pedig 607 forint, 67 fillér, tehát 124 forint 52 fillér maradt az egyleti pénztárban, az 1884-es évből maradt 320 forint, 70 fillér mellett, így 445 forint 22 fillér volt az egylet készpénze. (Z Budapešti In: Vlast, 4(1886) X. évf., 3.)

148 Az egylet a prágai Farský cégnél díszes oklevelet készíttetett részére, amelyet 1886. április 11-én négytagú delegáció nyújtott át. (Z Budapešti. In: Vlast, 9(1886) X. évf., 3.)

149 Z Budapešti. In: Vlast, 4(1886) X. évf., 3.

tek csillapítása, a csehek (szlávok) és a magyarok közötti baráti viszony kialakítása. Ahogyan a mulatságról beszámoló cikk is írta: „... ezzel bebizonyosodott, hogy elvesztette hatását a bécsi sajtó bizonyos része által folytatott, az egyik nemzetiséget a másik ellen fordító pusztító uszítás, hogy az előítéleteket, az ellenségeskedést, ami valóban uralkodott, mesterségesen váltották ki és, hogy ma már az elismerés ösvényét vágjuk, hogy csak a fent nevezett nemzetiségek egyetértő együttélése tudja visszaverni az idegenkedés hullámveréseit. Így halad előre a Beseda, – amely már nagy munkát végzett az idegen ajkú lakosság között – sikeres léptekkel, kitűzött feladata felé, kebelébe gyűjteni az egész művelt budapesti közönséget, megszerezve magának és a cseh nemzetnek is a külföld olyan elismerését, amit az teljes joggal, tekintettel múltjára és jelenére, megérdemel.”¹⁵⁰

1886 elején ismét fontos változások következtek be a Besedában. František Bořivoj Wurm az egylet pénztárosa és ügyvivője elutazott Budapestről,¹⁵¹ így május 12-én rendkívüli közgyűlést kellett összehívni. Ügyvivővé František Votrubát, pénztárossá Rudolf Linhartot választották.¹⁵² 1886. május 14-én búcsúünnepséget tartottak Wurm tiszteletére, amelyre a lengyel egyletek és a Csehszláv Munkásegylet tagjai is ellátogattak, és indulásakor az állomásra is kikísérték.¹⁵³ A közgyűlésen beszámoltak még az egylet tevékenységeiről,¹⁵⁴ az 1886. április 16-án tartott táncmulatsággal egybekötött jour fixről, de a legfontosabb döntés a Társaskör sajtó lapjának megalapítása és új egyleti helyiség bérlete volt.¹⁵⁵

A *Věstník České Besedy v Budapešti* (A budapesti Cseh Társaskör Közlönye) című lapot az akkor még Budapesten tartózkodó, František Bořivoj Wurm szerkesztésében jelentették meg.¹⁵⁶ Az első számot 1886. március 15-én adták ki,¹⁵⁷ és budapesti cseh nyelvű politikai lappá kívánták fejleszteni. Egyelőre egyleti híreket és rövid ismertetéseket közöltek. *Náš úkol* (Feladatunk) címmel az egylet tervei

150 „...čimž osvědčeno bylo, že pusté štvání jedné národnosti proti druhé, provozované jistým druhem žurnalistiky vídeňské přestalo již míti svých účinků, že ony předsudky, ona nepřátelství, jež skutečně panovala, byla uměle vyvolávána a že dnes proklestilo si již cestu uznání, že pouze svorné spolupůsobení jmenovaných národností odraziti může příboj cizáctva. Tak kráčí Beseda, dobytí si již z velké části půdu mezi obyvatelstvem jiného jazyka, zdárným krokem za úkolem jí vytknutým v před, soustřediti totiž veškeré vzdělané obecnstvo budapešťské v lůně svém a zjednati sobě a tím i národu českému uznání ciziny takového, jakéž plným právem vzhledem k minulosti i přítomnosti zasluhuje.“ (Z Budapešti. In: *Vlast*, 4(1886) X. évf., 3.)

151 Wurm a Slavia biztositótársaság hivatalnok volt, és azért kellett elhagynia Budapestet, mert a Slavia felszámolta itteni fiókját.

152 Z Budapešti. In: *Vlast*, 9(1886) X. évf., 3.

153 Z Budapešti. In: *Vlast*, 9(1886) X. évf., 3.

154 Új egyleti könyvek beszerzéséről, a zongora megjavításáról, könyvtári rend elfogadásáról, az 1885-ös éves jelentés kinyomtatásáról és a eljuttatásáról a tagoknak. (Z Budapešti. In: *Vlast*, 9(1886) X. évf., 3.)

155 Z Budapešti. In: *Vlast*, 9(1886) X. évf., 3.

156 „Česká Beseda“ v Budapešti. In: *Vlast*, 5(1886) X. évf., 3.

157 Z Budapešti. In: *Vlast*, 9(1886) X. évf., 3.

és a tagok feladatai jelentek meg, de cikkeztek a cseh zenéről is (*O české hudbě*). Beszámolókat közöltek a cseh sajtóban megjelent érdekesebb írásokról, illetve könyvekről *Písemnictví* (Irodalom) címmel. Azok az érdeklődők, akik befizették az évi 2 forint tagdíjat, ingyen jutottak a Közlönyhöz.¹⁵⁸ A lap kiadását elsősorban az indokolta, hogy a tagság nagy része messze lakott az egylettől, így csak igen ritkán tudott részt venni annak programjain, és fokozatosan elmaradt a Besedából. E tagok eddig csupán a mulatságokra kaptak meghívót, amelyekre néha el sem tudtak menni, ezért úgy érezték, hiába fizetik az éves tagdíjat, és kiléptek. A helyiség kérdésében az egylet megállapodott Kurz János vendéglőssel, és kibérelte annak Nagydiófa utca 28. szám alatti helyiségét. Az üzemeltető Valášek lett, aki már több éve látta el ezt a feladatot.¹⁵⁹ 1886 elején megkezdődött a táncoktatás, és folytatódott az énektanítás is. A tagság több baráti egylet ünnepségén és a március 15-i magyar nemzeti ünnepen is részt vett. Erre először hívták meg a Besedát. Az egylet belépett a Podjebrád György emlékművének felépítésére létrehozott egyesületbe. A pénztár is jelentős bevételeket könyvelhetett el, így az ügyvezető méltán számolhatott be a tevékenységről: „Besedánk biztos léptekkel halad tovább előre, eltávolítva az akadályokat, tiszteletet és elismerést szerezve mind a Besedán kívüli honfitársainktól, mind más nemzetek egyleteitől, egyéneitől, és bátran állíthatjuk, hogy tartva az eddigi útírányt a Beseda azzá válik, ami egykoron már volt: egész Budapest vezető egylete lesz, amelyre mindannyian joggal lehetünk büszkék.”¹⁶⁰

A következő években az immár a Szerecsen utcában, Petanovics József vendéglőjében működő¹⁶¹ Beseda aktivitása kissé alábbhagyott, bár továbbra is rendszeresen szerveztek dalesteket, szavalással egybekötött irodalmi és ismeretterjesztő előadásokat, vacsorákat, illetve folytatódott a táncoktatás is.¹⁶² Nagyobb szabású esemény csak a háromhónapos előkészület után rendezett cseh bál volt, 1888. február 4-én. A nagy bevételt is hozó¹⁶³ farsangi bálon a magyar vendégek is táncolták az időközben igen népszerűvé vált besedát.

Ekkoriban vetődött fel először komolyabban a nemzetiségi ellentét kérdése. A Beseda esetében ez azért is különösen fontos, mivel ez az egylet a cseh közösségi élet szervezése mellett a nemzetek közötti ellentétek mérséklését, elsősorban

158 „Česká Beseda“ v Budapešti. In: Vlast, 5(1886) X. évf., 3.

159 Z Budapešti. In: Vlast, 9(1886) X. évf., 3.

160 „Beseda naše kráčí tudíž pevným krokem stále v před, odstrašujíc při tom nahodilé překážky a dobývají si vážnosti a úcty jak u rodáků mimo Besedu stojících, tak i spolků a jednotlivců národností jiných a směle můžeme tvrditi, že při zachovávaní dosavadní cesty za nedlouho Beseda stane tam, kde jednou již stávala, že stane se předním spolkem budapeštským vůbec, na kterýž pak vším právem hrdými moci býti budeme.” (Z Budapešti. In: Vlast, 9(1886) X. évf., 3.)

161 A budapesti főkapitány-helyettes levele a Česká Besedáról 1889. január 17. BFL eln. res. irat. 328/1888.

162 Z Budapešti. In: Vlast, 2(1888) (június 1.) XII. évf., 5.

163 A teljes nyereség 53 forint 1 fillér volt. (Z Budapešti. In: Vlast, 2(1888) (június 1.) XII. évf., 5.)

a cseh-magyar viszony kedvező alakítását is céljául tűzte ki. Az ellentétek nem is a magyarokkal, inkább a többi budapesti cseh egylettel alakult ki. Olyan vélemények hangzottak el, hogy a Beseda Budapest egész közönsége számára tartott bálja, a sok nem cseh nemzetiségű vendég, elsősorban a jeles magyar közéleti személyiségek, például Ráth Károly főpolgármester részvétele miatt, már nem is cseh, illetve szláv rendezvény.¹⁶⁴ Pedig a Beseda továbbra is rendszeresen áldozott cseh nemzeti célokra. A farsangi bál bevételéből 5 forintot az opavai gimnázium és a Ženský český výrobní spolek v Praze javára küldtek el, és Otilie Sklenářová-Malá asszony külön ünnepséget is szervezett, hogy az itt befolyt összeget, 20 forintot, Prágába juttassa. Folyamatosan gyűjtöttek az Ústřední matice školská és a bécsi Komenský Iskolaegylet javára is. Lelkesen működött az egylet énekkara is.¹⁶⁵ Mivel a karvezetőt vizsgák letételére kötelezték, az énekkar egy ideig nyilvánosan nem léphet fel. Az egylet könyvtára továbbra is gyűjtötte a cseh lapokat, és megrendelte az Ottův slovník naučnýt, a Slovanstvo ve svých zpěvek és a Matice lidu című kiadványokat is.¹⁶⁶

Nagy meglepetést keltett, hogy a Besedát, a pesti csehek legnépesebb egyletét 1888 végén hirtelen fel kellett oszlatni. A jogi szabályozás szerint ugyanis Magyarországon idegen állam polgárai, akik nem magyar állampolgárok, nem hozhattak létre egyleteket. Ez azt a furcsa állapotot eredményezte, hogy a pesti cseh egyletek jóváhagyott alapszabály nélkül működtek, és közgyűlésükről mindig tájékoztatniuk kellett a rendőrséget. Ezt a tájékoztatást mulasztották el 1888 második felében, kérték viszont az alapszabály jóváhagyását.¹⁶⁷ Az eredmény a feloszlítás lett. Az alapszabályokat elfogadhatónak minősítették ugyan, és a főkapitányság sem talált politikai szempontból semmi kivetnivalót az egylet tevékenységében, de mivel fény derült rá, hogy az egylet évekig jóváhagyott alapszabályok nélkül működött, a Belügyminisztérium a feloszlítás mellett döntött.¹⁶⁸ A Beseda tagsága nem tekintette véglegesnek az egylet megszűnését.¹⁶⁹

A vezetőség először teljesen új egylet felállításában látta a megoldást, ezért Sokol Tornaegylet alapítását kezdeményezték, amibe a Munkásegyletet is be kívánták vonni.¹⁷⁰ Egy rendőrségi jelentés szerint a Társaskör korábbi tagjai rövid

164 A nagyszabású bál megrendezésére külön bizottságot hozott létre az egylet. A bál elnöke J. Skoupil volt, a rendezőbizottság élére pedig felesége került, a bál másik elnöke az egylet elnöke, Hruška volt. A bizottság további tagjai: az egylet ügyvezetője Schejbal, Holman, Peruc, Karásek, Plánička, Konětopský, Jedlička, Sklenský, Hrnčíř, Čermák, Švejstl és Rayman. (Z Budapesti. In: Vlast, 2(1888) (június 1.) XII. évf., 5.)

165 21 kardalt és 4 jelenetet tanultak be Paukneről. (Uo.)

166 Uo.

167 Naše. In: Vlast, 8(1888) (december 1.) XII. évf., 8.

168 Beniczky Ferenc államtitkár levele a főkapitányi hivatalhoz 1888. október 26. BFL eln. res. irat. 303/1888; A fővárosi tanács levele a főkapitányi hivatalhoz a Česká Beseda feloszlításáról 1888. november 22. BFL eln. res. irat. 328/1888.

169 Naše. In: Vlast, 8(1888) (december 1.) XII. évf., 8.

170 Z Budapesti. In: Vlast, 6(1887) (október 1.) XI. évf., 5–6.

ideig titokban az ugyancsak a Beseda egykori helyiségeiben működő szlovák egyesület, a *Slovenský spolok* keretében találkoztak.¹⁷¹

A Beseda 1889 nyarán mégis változatlan formában folytathatta tevékenységét, mivel a Belügyminisztérium elfogadta az alapszabályokat, és az április 17-i közgyűlésen a tisztségviselőket is megválasztották. Az egyesület elnöke ismét František Novák lett.¹⁷² Az újrainduló Beseda továbbra is az Andrássy úton, a Petanovics vendéglőben működött.¹⁷³ A közgyűlésen ünnepélyesen felolvasták az egyesület tevékenységét engedélyező minisztériumi határozatot. Ezzel a Társaskör vált az egyetlen budapesti cseh egyesületté, amelynek minisztériumi jóváhagyással rendelkező alapszabálya volt. Az újjáalapított egyesületbe 28 tag lépett be, a létszám azonban hamarosan 41-re emelkedett, ami azt mutatta, hogy a korábbiakhoz képest igencsak lecsökkent. Az egyesületi élet viszont igen mozgalmasan indult. Önálló sajtós posztot hoztak létre a többi külföldi egyesülettel történő kapcsolat-tartásra.¹⁷⁴ Megalakították a *Bohatýři českí* (Cseh Vitézek) nevű szervezetet, Jan Salaba vezetésével. Ez a korábbi Szórakoztató Szakosztály feladatát látta el, és a választmányhoz hasonlóan kéthetente ülésezett.

A szeptember 25-én tartott rendkívüli közgyűlés elfogadta, hogy ismét a Nádor utcai Tigris Szálló helyiségebe költözzenek,¹⁷⁵ rövidesen pedig újra saját helyiséget sikerült szerezni, egy Újvilág utcai lakásban.¹⁷⁶ Pünkösdkor Gödöllőre szerveztek kirándulást, augusztus 4-én pedig Káposztásmegyerre.¹⁷⁷ Augusztus 14-én ünnepélyes keretek között, elbúcsúztatták a Budapestről elutazó Leopold Perucot, aki sokáig igen tevékeny tagja volt az egyesületnek. Helyére Jan Šimannt választották. Október 27-én került sor a Szent Vencel napi táncmulatságra. A tombola bevételét, mint mindig, az Ústřední matice školská és a bécsi Komenský Egyesület javára ajánlották fel. Az ünnepi cseh kalácsokat Bedříška Lukešová sütötte, ünnepi beszédet pedig O. Till mondott.

E rendezvényeken azonban továbbra is igen csekély számban vettek részt, mivel a Beseda tevékenységének rövid szüneteltetése a többi cseh egyesület felé terelte a tagságot.¹⁷⁸ Főként a Csehszláv Munkásegylet profitált a Beseda kényszerű szüneteltetéséből. Mivel komoly verseny indult a tagokért, a Beseda igyekezett szórakoztató programjait mindig valamivel előbb megtartani, mint a többi egyesület.

171 A budapesti főkapitány-helyettes levele a Česká Besedáról 1889. január 17. BFL eln. res. irat. 328/1888.

172 *Votruba, František*: Z Budapešti. In: *Vlast*, 3(1889) (július 1.) XIII. évf., 6.

173 *Votruba*: i. m. 6.

174 Az egyesület sajtója Jaroslav Hollmann lett. (Z Budapešti. In: *Vlast*, 7[1891] [január 1.] XIV. évf., 4.)

175 Z Budapešti. In: *Vlast*, 7(1891) január 1., XIV. évf., 3–4.

176 Česká Beseda. In: *Vlast*, 1(1904) XXVIII. évf., 2.

177 A kirándulás egyik célja a Megyeri Csárda lehetett, amelynek ekkoriban cseh bérleje volt.

178 *Hollmann*: i. m. 5.

1890-ben az összes budapesti cseh egyletet a csehországi, prágai árvíz foglalkoztatta. A Beseda először nyáron, augusztus 7-i, szentendrei kirándulásán rendezett gyűjtést, ahol 10 forint gyűlt össze, majd a Szent Vencel napját megelőző szombaton rendezett táncmulatságon szintén az árvízkárosultak javára gyűjtöttek. A korábbi 10, illetve 20 forint felajánlást ennek 240 forint bevételével tudták kiegészíteni, így végül összesen 270 forintot juttattak el a prágai Národní listyhez.¹⁷⁹ Ebben az évben költözött a Beseda új egyleti helyiségbe. Az Újvilág utcai helyiség bérletét felmondták, a Két Medve vendéglő, ahol ideiglenesen működtek, egyáltalán nem felelt meg. A Beseda új székhelye a Soroksári út 16. szám alatt, Szcepanovský¹⁸⁰ Két Korona Szállójának (*U dvou korun*) vendéglőjében volt,¹⁸¹ ahol három nagy helyiségben rendezhettek már színes programokat.¹⁸² Az élénk egyleti életnek köszönhetően a Beseda nem került válságba, annak ellenére, hogy a Slavie megszüntette budapesti fiókját, és ezzel sok tagját elveszítette.¹⁸³ František Ondříček, a híres cseh hegedűművész, Antonín Dvořák tanítványa 1890-ben, november 22-én és 27-én, koncertezett Budapesten. Első fellépése alkalmával hatalmas babérkoszorút adtak át neki a Társaskör tagjai, amelynek piros-fehér szalagján a „*Velkému mistru – Čechové v Budapešti*“ („A nagy mesternek – a pesti csehek”) felirat szerepelt. A koncerteket követően Ondříček a pesti csehek, a Beseda tagsága körében töltötte estéit, mivel František Novák az egylet elnöke közeli barátja volt.¹⁸⁴

A Beseda a kilencvenes évek elejétől egyre szerényebben működött, mivel a tagság ismét fogyásnak indult. Csak az új helyiségben, az Újvilág utca 11-ben kialakított állandó színpadon rendeztek rendszeres előadásokat a pesti csehek számára, akik azonban már zömmel más egyletek tagjai voltak.¹⁸⁵ A kör tagsága is átalakult. Már főként iparosokból, segédekből állt, a rendezvényeiken pedig nagy számban vettek részt a cseh munkásegyletek, az Első Cseh Munkásegylet és a feloszlott Svornost egykori tagjai is. A tagság összetétele felkeltette a rendőrség gyanakvását, és ebben az időben állandó megfigyelés alatt tartották a Beseda rendezvényeit.¹⁸⁶ A Társaskör ekkoriban valóban bekapcsolódott a

179 Z Budapešti. In: Vlast', 7(1891) (január 1.) XIV. évf., 3–4.

180 Adresář českoslovanských spolků zahraničních. In: Vlast', 11(1892) (december 1.) XVI. évf., 4.

181 Česká Beseda. In: Vlast', 1(1904) XXVIII. évf., 2.

182 Z Budapešti. In: Vlast', 7(1891) (január 1.) XIV. évf., 3–4. Ugyanitt működött a budapesti lengyel egylet (Stowarzyszenia Polaków w Budapeszczie) is, amelynek Jókai Mór is tiszteletbeli tagja volt. (Sprawozdanie Rady Gospodarczej Stowarzyszenia Polaków w Budapeszczie za czas od dnia 1^{go} Lutego 1886 do 31 Maja 1887 r., przedstawione na Walnem Zgromadzeniu członków, odbytem w dniu 19^{go} Czerwca 1887. OSZK Aprónyomtatványtár, Szláv anyag) Mindkét egylet ugyanakkor, szombat este tartotta hivatalos óráit. (Budapesti cím és lakjegyzék. (1896–97) IX. évf., 249.)

183 Česká Beseda. In: Vlast', 1(1904) XXVIII. évf., 2.

184 Z Budapešti. In: Vlast', 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3–4.

185 Česká beseda v Budapešti. In: 7(1891) (január 1.) XIV. évf., 4.

186 Aszalay Antal detektív jelentése 1891. március 10. BFL eln. res. irat. 74/1891. A budapesti főkapitány-helyettes levele a Česká Beseda megfigyeléséről 1891. április 16. BFL eln. res. irat. 74/1891.

budapesti cseh munkások mozgalmába. Az általa üzemeltetett *cseh alap* célja kifejezetten a politikai szervezkedés miatt nehéz helyzetbe került cseh munkások anyagi segélyezése volt.¹⁸⁷ Az 1894. december 7-iki Mikulás ünnepségen a *Stará škátule* (Vén csoroszlya) és a *Blázinec v prvním poschodí* (Bolondokháza a földszinten) című vígjátékot mutatták be.¹⁸⁸ Igyekeztek komolyabb cseh darabokat is színre vinni, például a *Václav Hrobčický z Hrobčie*, a *Zvíkovský rarášek* (Zvíkovi manó) és a *Paní mincmistrová* (Pénzverőné) című műveket is.¹⁸⁹

1895-ben szinte elkeseredett tagtoborzásba kezdtek. Megrendezték a szokásos egyleti programokat, amelyeket igyekeztek minél szélesebb körben meghirdetni, de a taglétszám emelése érdekében felvették a személyes kapcsolatot a Budapesten kívül élő csehekkel és az egylet korábbi tagjaival is.¹⁹⁰ A Beseda működésének megújítására tett kísérletek azonban hiábavalónak bizonyultak. 1896-ban a megszűnés szélére került a megcsappant tagságú egylet. Ebben az évben költöztek el Budapestről legnagyobb számban a cseh középosztály tagjai, így a Beseda szinte teljes választmánya is. A millenáris kiállítás miatt a helyiségeit is el kellett hagynia. A szállók helyiségeit a nagyszámú vendégsereg számítva egyleteknek ebben az évben nem adták bérbe. A megmaradt tagság minden alkalommal másik vendéglőben találkozott.¹⁹¹ Ez azt eredményezte, hogy sokáig nem sikerült állandó helyiséget találni. 1898-ban a székhely a Lipót tér 11-ben, a Posch Vendéglőben volt,¹⁹² 1899-ben viszont már a Nádor utca 24-ben, a Pachtler vendéglőben,¹⁹³ 1901-ben pedig a Vadászkiút Szállóban, a Kishid utca 5-ben.¹⁹⁴ A Beseda ennek ellenére rendszeresen szervezett összejöveteleket, amelyeket a budapesti cseh közösség igen nagy számban látogatott.

Végül sikerült állandó helyiséget bérelni a Dorottya utca 2-ben, az első osztályú Magyar Király Szállóban, ahol szombatonként tartották a rendszeres egyleti találkozókat.¹⁹⁵ Itt érte a tagságot a szomorú hír, hogy 1903. január 25-én, Budapesten, elhunyt František Novák építész, a Beseda korábbi tevékeny tagja, aki a budapesti Sokolban is megalakulása óta dolgozott. Novákot szülővárosában, a csehországi Táborban temették el.¹⁹⁶ Holttestét az egylet két tagja is elkísérte Csehországba, a temetésén pedig a Beseda ügyvezetője is búcsúbeszédet mondott. 1903. október 17-én a budapesti egyleti helyiségben emlékvacsorát rendeztek tiszteletére.

187 Aszalay Antal detektív jelentése 1891. január 6. BFL VI 1/a eln. res. irat. 385/1890.

188 Česká beseda v Budapešti. In: Vlast, 1(1895) XIX. évf., 4.

189 Česká Beseda. In: Vlast, 1(1904) XXVIII. évf., 2.

190 Následování hodno. In: Vlast, 3(1896) XX. évf., 4.

191 Česká Beseda. In: Vlast, 1(1904) XXVIII. évf., 2.

192 Adresář československých spolků zahraničních. In: Vlast, 3(1898) XXII. évf., 3.

193 Adresář československých spolků zahraničních. In: Vlast, 4(1899) XXIII. évf., 5.

194 Adresář československých spolků zahraničních. In: Vlast, 7(1901) (június 1.) XXV. évf., 4.

195 Česká Beseda. In: Vlast, 1(1904) XXVIII. évf., 2.

196 František Novák. In: Vlast, 3(1903) XXVII. évf., 5.

A századfordulón a Beseda tevékenysége már ismét a régi volt. Ezt egy jelentős cseh kulturális eseménynek köszönhették. Az egylet tagsága ugyanis Budapesten üdvözölhette a brünni Nemzeti Színház társulatát, akik 10 alkalommal is vendégszerepeltek a városban. A társulat fellépésének szervezésében a Beseda lehetőséget látott korábbi szerepének visszaszerzésére a budapesti társasági életben, így saját tagságán túl meghívókat küldött szét a többi pesti szláv egyletnek is. A vendégszereplés nagy sikerrel zárult, az előadásokra sok magyar néző is ellátogatott. Az előadásokat követően a Beseda az egész társulatot ünnepi vacsorán látta vendégül. Az egylet 200 forint hozzájárulással a brünni Nemzeti Színház pártoló tagja is lett, és a trutnovi színházat is segítette. Szintén a Társaskör kezdeményezésére látogatott Budapestre Marie Heritesová hegedűművésznő és Jan Kubelík,¹⁹⁷ akik önálló koncertjeik után szintén az egylet vendégei voltak. Az ismét magára talált Beseda 1903. december 5-én már jól sikerült Mikulás ünnepséget szervezett a pesti cseh közösség számára, amelyen a legnagyobb sikert az egylet vonószzenekara aratta. 1904. január 30-án ünnepelték meg a Royal Szállóban a Beseda fennállásának 30. évfordulóját.¹⁹⁸ 1904. november 5-én nagy sikerű Dvořák estet tartottak a kör szervezésében, december 3-án pedig a Tiszti Kaszinóban rendezték meg a Mikulás ünnepséget.¹⁹⁹

1907-ben már a Szabadság Nagyvendéglőben (Grand Restaurant) találjuk a Beseda székhelyét, a Szabadság tér 7. alatt, a Sas utca sarkán.²⁰⁰ 1908-ban azonban már Élő József címén, a Teréz körút 43-ban működött.²⁰¹ Első ismert rendezvénye az 1911. december 10-i szokásos Mikulás ünnepség volt, amelyen az összes budapesti cseh és sok szláv értelmiségi is részt vett. Cseh zongoradarak hangzottak el, és cseh dalokat adtak elő, majd humoros Mikulás program következett, ajándékosztással, végül pedig a katonazenekar közreműködésével táncmulatság. A Beseda a Budapestre látogató csehek számára is ajánlotta egyleti helyiségében rendezett összejöveteleit, illetve a helyiséggel szemben, a Nyugati pályaudvarhoz közel eső Terminus Kávéházban minden nap ott található cseh társaságot.²⁰² 1911-ben a Magyar-cseh Iparbank megalakulásakor úgy tűnt, hogy

197 Jan Kubelík, aki Széll Kálmán miniszterelnök veje volt és František Ondříček, a korszak másik kiváló cseh hegedűművésze, Budapesten, Debrecenben, Baján és más vidéki városokban is adott koncertet. A századfordulón a Cseh Kvartett is többször fellépett Budapesten. 1908-ban pedig a prágai Nemzeti Színház lírai tenorja, az Esztergomban született, Otakar Mašák lépett fel a budapesti Operaházban, ugyanebben az évben, a Zeneakadémia alapításának negyvenedik évfordulóján Dvořák *Stabat mater*-ét adták elő. (Richard Pražák: Cseh-magyar kulturális kapcsolatok 1945-ig. In: Regio, Kisebbségtudományi Szemle, 1990, 1.évf., 3. sz., 47.)

198 Česká Beseda. In: Vlast, 1(1904) XXVIII. évf., 2–3.

199 Z Budapešti. In: Vlast, 12(1904) XXVIII. évf., 3.

200 Adresář československých spolků zahraničních. In: Vlast, 7(1907) XXXI. évf., 6.

201 Adresář československých spolků zahraničních. In: Vlast, 12(1908) XXXII. évf., 5.

202 Česká beseda v Pešti. In: Vlast, 2(1911) XXXV. évf., 6.

ismét több cseh hivatalnok költözik Budapestre, így 1912. november 16-án a Cseh Társaskör nagy reményekkel ünnepelhette 40 éves fennállását a Vigadóban. Az ünnepi hangversenyen a bécsi Lumír cseh dalegylet vendégszerepelt.²⁰³

Az első világháború kirobbanása után a Beseda gyakorlatilag beszűntette tevékenységét. Részt vett ugyan a cseh katonák részére szervezett gyűjtésben, de ezt a rendőrség leállította. Utolsó elnöke, a harmincöt éve Budapesten élő Pavel Pilát (Pilát Pál), akinek a Liszt Ferenc téren volt hegedűboltja, 1918 őszén már nem hitt a cseh-magyar közeledésért szerveződött Beseda jövőjében, és rezignáltan érvelt a háború következtében kényelmetlen helyzetbe került budapesti csehek gyors asszimilációja mellett.²⁰⁴

6.3.2.2. *Az Első Csehszláv Munkásegylet (I českoslovanský dělnický spolek)*²⁰⁵.

A bécsi Csehszláv Munkásegylettel egy időben alapított pesti cseh munkásegylet a legkorábbi külföldi cseh egyesületek közé tartozott. Tagsága kezdetben főként önálló iparosokból és egyetemistákból állt.

Az alapítók 1868. október 12-én tartották első összejövetelüket,²⁰⁶ az egylet pedig 1868. november 17-én született meg²⁰⁷ a cseh Martin Poduška vendéglőjében, a Dob utcában (Třibubnová ulice).²⁰⁸ Már 1868. október 19-én tartottak találkozót,²⁰⁹ de a hivatalos megalapításra csak 1869-ben került sor.²¹⁰ Január 6-án rendezték az első közgyűlést.²¹¹ Első székhelye a Nagymező utca 20. alatt, František Svoboda vendéglőjében volt,²¹² ahol 1871. augusztus 19-én tartották az első rendezvényt.²¹³ A 110 tagú egylet első elnöke Ondřej Jankovič lett.²¹⁴ Az alapszabályokat 1871 januárjában dolgozta ki két tag, František Sláma és Josef Kotlář.²¹⁵ A Belügyminisztérium márciusban visszaküldte átdolgozásra, további

203 A Česká beseda jubileumi hangversenyének meghívója. OSZK, Aprónyomtatványtár, szláv anyag.

204 *Jobbágy*: i. m. 9–10.

205 Az egylet elnevezése többször változott. 1871-ig I. českoslovanský dělnický spolek – Első Cseh–Szláv Munkásegylet, majd nagyszámú szlovák munkás csatlakozását követően, elsősorban a pesti szlovák sajtóban I. československý dělnický spolek – Első Csehszlovák Munkásegyletnek nevezték, amit 1886 után I. český dělnický spolek v Budapešti – Első Budapesti Cseh Munkásegylet-re változtattak.

206 Dvacetileté jubileum „Prvního českého dělnického spolku v Budapešti“. In: *Vlast*, 8(1888) (december 1.) XII. évf., 4.

207 Z Budapešti. In: *Vlast*, 7(1888) (november 1.) XII. évf., 3.

208 Budapešť. In: *Vlast*, 6(1890) (december 1.) XIV. évf., 2.

209 *Bachman*: i. m. 7.

210 Čechové v Pešti. In: *Vlast*, 11(1885) IX. évf., 2.

211 *Bachman*: i. m. 7.

212 *Josef Veselý*: Z Budapešti. In: *Vlast*, 5(1900) XXIV. évf., 3.

213 *Bachman*: i. m. 7.

214 *Osvald Machatka*: První českoslovanský dělnický spolek v Budapešti v letech 1868–1890. In: *Časopis Matice moravské*, (1953) LXXII. évf., 254., 256.

215 *Bachman*: i. m. 8.

feltételként pedig kétszáz fős tagságot írt elő az egylet engedélyezéséhez. A Munkásegylet így elfogadott alapszabályok nélkül működött tovább.²¹⁶ Az alapszabályok kérdése később komoly problémákat okozott. A tagság véleménye már ekkor is megoszlott. Egy részük amellett érvelt, hogy amennyiben az egyletet a cseh Oulhoz hasonló szövetkezetté alakítanák át, nem lenne szükség alapszabályokra, a többség viszont kitartott az alapszabályok elfogadtatása mellett.²¹⁷

1871 novemberében Jankovič elnök kezdeményezésére a Munkásegylet szervezte meg Josef Slavík síremlékének átvitelét a Kerepesi temetőbe, és rendezett ünnepséget a cseh hegedűművész emlékére.²¹⁸ Ennek 207 forint, 70 fillér költségét a pesti csehek, főként a Munkásegylet tagjainak adományaiból fedezték.²¹⁹ Az igen népes tagsággal működő egylet 1873-tól rendelt meg cseh lapokat, szórakoztató és ismeretterjesztő könyveket, és kezdett segélyeket folyósítani tagjai számára.²²⁰ 1873-ban, a Budapesten tartózkodó Frič kezdeményezésére a Besedával közösen, több szlovák résztvevővel, megemlékeztek Josef Jungmannról a cseh nemzeti ébredés nagy alakjáról. Az ünnepségen Frič és Bohumil Novák mondott beszédet, és leleplezték az erre az alkalomra elkészült, Jungmannat ábrázoló festményt is. A mintegy száz tag többségét a Pesten élő csehek tették ki, és csupán néhányan származtak más szláv nemzetekből, elsősorban a szlovákság köréből, hiszen az egylet mindvégig inkább a csehek nemzeti és önszegélyező köréként működött, semmint valódi munkásszervezetként. Segélyek mellett alacsony kamatú kölcsönökkel is igyekeztek támogatni a tagságot, és a Budapesten átutazó cseh kivándorlókat is segítették.²²¹

Az egyesületnek már 1870-től voltak szlovák tagjai is, számuk azonban sosem volt jelentős. 1873 és 1878 között játszottak fontosabb szerepet, amikor az egylet elnöke a szlovák Jozef Strakovič jogászdoktor volt,²²² és tag volt Ján Bobula építész is, a budapesti szlovákság vezető személyisége. Bobula ekkor javasolta is, hogy az egylet nevét változtassák meg csehszlovákra. Ezt követően mindkét elnevezéssel: *I. československý dělnický spolek – Első Csehszláv Munkásegylet*, *I. československý dělnický spolek – Első Csehszlovák Munkásegylet*, találkozhatunk, utóbbival elsősorban a pesti szlovák sajtóban.²²³

Az egyletnek Josef Veselý vezetésével 1874. március 16-tól működvelő színtársulata is volt, amely minden második héten tartott előadást. A színpa-

216 Machatka: i. m. 256.

217 Bachman: i. m. 12.

218 Český slavnost v Pešti In: Národní listy, 1871. november 21. 320. sz., 1.

219 Bachman: i. m. 8.

220 Josef Veselý: Z Budapešti. In: Vlast, 5(1900) XXIV. évf. i. m. 3.

221 Machatka: i. m. 261.

222 Vladislav Zapletal: Počátky slovenského sociálně demokratického dělnického hnutí v Budapešti 1893–1900. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica XIV., Praha, SPN, 1969. 5.

223 Uo. 254.

dot František Svoboda Nagymező utca 11. alatti házának udvarán állították fel.²²⁴

A Munkásegylet tisztségviselőiről az egylet közgyűléseiről írott rendszeres beszámolókból értesülhetünk. Elnöke 1878-tól dr. Josef Strakovič volt, elnök-helyettes František Fišer, titkára pedig Josef Veselý lett.²²⁵ Az 1879. január 6-i közgyűlésen arról döntöttek, hogy a rossz tapasztalatok miatt felhagynak a kölcsönzéssel. A rendezvények bevételeiből, például az ebben az évben a Besedával közösen rendezett Szent Vencel napi mulatságából, megkezdődött az egyleti könyvtár kialakítása.²²⁶ A Munkásegylet 1880. január 3-án, délután három órakor tartott közgyűlést az egyleti helyiségben, a Nagymező utca 20-ban.²²⁷ 1880-ban már önállóan szervezték meg a Szent Vencel napi és a szilveszteri mulatságot, amelyeken többek között Frič emléktáblájára is gyűjtöttek.²²⁸ A gyűlésen az egylet elnökévé František Fišert, alelnökévé pedig František Končínskýt választották.²²⁹ Az egyleti helyiség ekkor már a Váci utca 34 alatt volt,²³⁰ a nyári közgyűlésen azonban úgy döntöttek, hogy új helyiségbe költöznek, mivel a korábbi helyen igen kevesen látogatták a programokat. Így a kör 1881. július 5-től a Király utca 5. számban működött.²³¹

224 *Bachman*: i. m. 13. A Munkásegylet színtársulata (tagok: Josefa Nachbaurová, Franta Beneš, J. Černý, J. Doležal, Adolf Faltus, B. Fišerova, Irma Geislova, Antonín Hobl, Josef Holub, A. Herger, František Húza, K. Kavan, Heřman Klos, M. Kuklova, M. Kovářikova, A. Málkova, František Martinek, L. Pěnkava, V. Řehák, B. Seider, A. Svobodova, Jan Ulč, Rozalia Veineroval, Josef Veselý, Jan Vlasák) a következő darabokat adta elő: 1874. május 3. „*Řemeslnická merenda*” (Iparos mulatság) komikus életkép egy felvonásban, 1874. május 25. „*Kralodvorský Rukopis*” (Királyudvari kézirat) vígjáték egy felvonásban, „*Paličova dcera*” (A gyűjtogató lánya) színmű öt felvonásban, 1874. június 28. „*Stará msto mladá*” (Öreg a fiatal helyett) vígjáték egy felvonásban, 1874. július 5. a Királyudvari kézirat még egyszer, 1874. július 12. „*Čtělá mlt brádu*” (Hőst szeretnék) komédia egy felvonásban, 1875. május 16. „*Černý Petr*” (Fekete Péter) vígjáték egy felvonásban, 1875. július 18. „*Výbrané panstvo*” (Az elnyert uradalom) tréfa egy felvonásban, 1875. december 26. „*Proměněné ženy*” (Átváltoztatott nők) vígjáték három felvonásban, 1876. augusztus 6. „*Osudný den fidovalčky*” (Sorsdöntő tavaszünnepe) vígjáték, 1877. szeptember 2., a Palacký emlékmű javára, „*Pražský flamendr*” (Prágai lump) tréfa, 1877. október 25. „*Čech a Němec*” (Cseh és német) vígjáték, 1877. november 2. „*Hrdinové a muzikanti*” (Hősök és zenészek) vígjáték, 1877. november 29., a sebesült montenegróiak javára, „*Přede dveřmi*” (Ajtó előtt), 1878. január 20., ugyanezre a célra, „*Muka chudé ženy*” (A szegény nő szenvedése), 1878. február 14. „*Převrnutá slánka*” (Felborult sótartó), 1878. április 21. „*Galejní otroci*” (Gályarabok), 1878. június 26. „*Sklenice čaje*”, „*Výpalná daň*” (Teás pohár, Válságdíj) tréfa, 1878. augusztus 7. A gyűjtogató lánya még egyszer, 1878. december 2. az Átváltoztatott nők még egyszer, 1879. március 9. „*Politika v lese*” (Politika az erdőben) vígjáték három felvonásban. (Uo. 13–15.)

225 Z Budapesti. In: *Vlast*, 4(1878) (február 1.) II. évf., 3.

226 *Bachman*: i. m. 17.

227 Českoslov. dělnický spolek v Budapesti. In: *Vlast*, 3(1880) (január 1.) IV. évf., 4.

228 *Bachman*: i. m. 17–18.

229 Z Pešti. In: *Vlast*, 5(1881) március 1., V. évf., 3.; Z Budapesti. In: *Vlast*, 10(1881) (augusztus 1.) V. évf., 4.

230 Z Pešti. In: *Vlast*, 5(1881) március 1., V. évf., 3.

231 Z Budapesti. In: *Vlast*, 10(1881) (augusztus 1.) V. évf., 4.

1881. február 19-én a Bayer által üzemeltetett ún. Kleinbierhalléban rendezett egyleti bállal ünnepelték az egylet fennállásának tizedik évfordulóját. A zenét a 33-as Kusovič-gyalogezred zenekara szolgáltatta. Az est háziasszonya Josefina Nahlaurová (valószínűleg a besedát is támogató Nachbaurová) volt, egy pesti cseh órás felesége, aki több kör és jótékonyági egylet tagja is volt Budapesten és Prágában is.²³² Az egylet kirándulásokat is szervezett, 1881 pünkösdjén a király nyári rezidenciájára, a gödöllői kastélyhoz. Az egylet 30 tagja kilenc órára érkezett vonattal Gödöllőre. Rövid sétát tettek a virágos kastélyparkban, majd a – csehül Pánský dűmként emlegetett – vendéglőben ebédeltek, cigányzene mellett. Ebéd után Máriabesnyőre látogattak, ahol a házfőnök egy sekrestyést adott melléjük, aki részletesen bemutatta a kegyhelyet.²³³

A munkásegylet tagsága, elsősorban az egyre rendszeresebb és színesebb programok miatt, folyamatosan nőtt. Az 1882. január 6-i közgyűlésen²³⁴ Fišer, az egylet elnöke is az érdeklődés erősödéséről számolt be. Franta Beneš ügyvivő elsorolta, hogy az 1881-es, nyári közgyűléstől számítva 12 alkalommal találkozott az egylet választmánya, 15 új tagot vettek fel, kettőt pedig kizártak, így az egylet tagsága, a tiszteletbeli tagokat is beleszámítva, 65 fő volt. A munkásegylet sok szórakoztató programot szervezett. 1881-ben például estélyt és táncmulatságot rendeztek a prágai Nemzeti Színház javára.²³⁵ Igyekeztek segíteni a tagok művelődését, fenntartani a pesti csehek élő kapcsolatát a cseh kultúrával. Több lap járt rendszeresen: *Národní listy*, *Humory*, *Paleček*, *Vlast* és több mint 200 kötetes, folyamatosan, 1881-ben például 22 ajándékkönyvvvel bővülő könyvtárunk is volt. 1881 második felében hat, betegeskedő tag részesülhetett egyleti segélyben.²³⁶ A tagok támogatása ezután rendszeressé vált, 1885. január 17-én például a Széchenyi kerti vendéglő dísztermében tartottak egyleti bált a volt tagok árváinak javára, amelyen a Rodič-gyalogezred zenekara játszott.²³⁷

Az egylet vagyona 1882-ben csekély, 350 forint volt, 1881-es bevétele pedig 100 forint. Színpadukat, megfelelő helyiség hiányában és anyagi okokból nem tudták használni. A magas fenntartási költségek miatt felmerült a kellékek eladása is, de a tagság végül úgy döntött, hogy azok maradjanak Maneberg megőrzésében, amíg színielőadásra alkalmas helyet nem találunk. Franta Beneš kezdeményezésére az 1881-es szilveszteri baráti vacsorán alakult meg az egyleti énekkar. Ekkori, első

232 Z Budapešti. In: *Vlast*, 6(1881) (április 1.) V. évf., 3.

233 Z Budapešti. In: *Vlast*, 9(1881) (július 1.) V. évf., 4.

234 Z Budapešti. In: *Vlast*, 3(1882) (március 1.) VI. évf., 2.

235 Ez volt az egylet legnagyobb gyűjtése, de gyűjtöttek még a turócszentmártoni tűzvész és a szegedi árvíz áldozatai javára is, és rendszeresen támogatták az Ústřední matice školskát és a bécsi Komenský Iskolaegyletet. (*Bachman*: i. m. 18.)

236 Z Budapešti. In: *Vlast*, 3(1882) (március 1.) VI. évf., 2.

237 Ples. In: *Vlast*, 1(1885) IX. évf., 4.

fellépésén nemzeti énekeket énekeltek. Az énekkar ezután folyamatosan működött, csütörtökönként és vasárnaponként tartotta próbáit.²³⁸ Az 1882. március 9-i közgyűlésen új tagokat választottak a választmány azon tagjai helyébe, akik egy ülésen sem vettek részt.²³⁹ Az egyesület pénztárosa is lemondott, mivel rövidesen el kellett hagynia Budapestet. Az egyleti vagyont visszaszolgáltatta, a közgyűlés pedig úgy döntött, hogy a pénzügyeket ezután maga az elnök intézi, és az egylet pénzét egy vaskazettába helyezték. Ugyanezen a közgyűlésen vette át a munkásegylet az óraboltos Josefa Nachbaurová asszony ajándékát, egy ingaórát.²⁴⁰

A következő közgyűlésen, 1882. július 9-én, az elnök ismét a taglétszám növekedéséről számolt be, már mintegy 90 rendes tagról. Éppen ezért Smolař Ede ügyvivő javasolta, hogy a választmány gyakrabban ülésezzen és azok helyett a választmányi tagok helyett, akik nem tudnak rendszeresen járni a gyűlésekre, válasszanak másokat.²⁴¹ A munkásegylet bevétele is növekedett, 383 forintot tett ki, amit kamatra egy takarékpénztárban helyeztek el. A könyvtár már 209 kötettel rendelkezett, köztük az egylet egyik tagjának munkájával, Emil Holub²⁴² *Sedm let v jižní Africe* (Hét év Dél-Afrikában) című könyvével,²⁴³ amelyet az eredeti 11 forint ár helyett, Eduard Linhart vendéglős, 5 forintért szerzett be az egyleti könyvtár számára.²⁴⁴ A folyóiratok közül ugyanazok jártak a könyvtárba, mint korábban. Votava felajánlotta ugyan, hogy előfizet a *Dělnické listy*re, de ezt elvetették. A cseh munkáslap előfizetésének kérdése ezt követően még többször felmerült, és komoly nézeteltérésekhez vezetett. Franta Beneš levélben hívta fel az egyletet, hogy csatlakozzon a *Kruh přátel českoslovanských spolků v Praze* (Csehszláv Egyesületek Prágai Baráti Köre) nevű egyesülethez, amely tagság esetére kedvezményes újság-előfizetésre feljogosító igazolást ajánlott.²⁴⁵ Az igazolást 1882 őszén meg is kapták.²⁴⁶ 1882 nyarán egyetlen szórakoztató programot sem sikerült megvalósítani, és a tervezett kirándulás sem jöhetett létre az érdeklődők csekély száma miatt. Az októberre tervezett táncmulatságot azért kellett elhalasztani, mert nem találtak megfizethető áron megfelelő helyiséget.

238 Z Buda-pešti. In: Vlast, 3(1882) (március 1.) VI. évf., 2.

239 Rališ váltotta Hejdukot, Jan Holub Maneberget, Tyšt pedig Menčl helyére választották. (Z Buda-pešti. In: Vlast, 6(1882) VI. évf., 3.)

240 Z Buda-pešti. In: Vlast, 6(1882) VI. évf., 3.

241 A munkásegylet vezetőségében ekkor is változások következtek be, Zvak könyvtáros lemondott tisztségéről, helyét Veselý vette át, katonai szolgálata miatt Smolař sem tudta folytatni ügyvivői tevékenységét, helyette Ballišt választották meg. A választmány új tagjai Strachota, Baše, Votava, Papík, Kavalír és Hartman lettek. (Z Buda-pešti In: Vlast, 1882. augusztus 1., VI. évf., 8. sz., 3.)

242 Emil Holub, a híres cseh Afrika-utazó, felfedező az egylet tiszteletbeli tagja volt. 1880-1881-ben írt könyve első, 1872 és 1879 közötti, dél-afrikai utazását mutatja be.

243 Z Buda-pešti. In: Vlast, 8(1882) VI. évf., 3.

244 Z Buda-pešti. In: Vlast, 6(1882) VI. évf., 3.

245 Z Buda-pešti. In: Vlast, 8(1882) VI. évf., 3.

246 Z Buda-pešti. In: Vlast, 12(1882) VI. évf., 3.

Amint az az október 8-i közgyűlésen kiderült, 1882 végére megakadt az egy-let fejlődése. A taglétszám 88-ra esett vissza, és két fontos vezetőségi tag, Josef Holub és Josef Chrast is elköltözött Budapestről, František Hanuš és František Mach pedig meghalt.²⁴⁷ A választmány tehát meglehetősen átalakult. Új tagjai között olyanok is voltak, akik Bécsből és Prágából érkeztek, és korábban a Szociáldemokrata Pártban, illetve különböző anarchista szervezetekben tevékenykedtek. A budapesti együletet is szociáldemokrata irányba kívánták vinni, ami később több konfliktus forrásává is vált.²⁴⁸ Az egyleti vagyon ebben az évben 447 forint 32 fillér volt, ebből 7 forint 50 fillért elkülönítettek, hogy önkéntes gyűjtés által kiegészítve eljuttassák az Ústřední matice školská részére.²⁴⁹ Adományokat gyűjtöttek Prágai Jeromos konstanzi emléktáblájának felállítására is.²⁵⁰

1884-ben szakadás következett be az együletben. A tagság kisebbségben maradt része, amelyik a munkásmozgalmi jelleget kívánta erősíteni, ismét szorgalmazta munkásújságok, köztük a Dělnické listy előfizetését. Ezt a többség, amelyik továbbra is inkább hazafias jellegű együletet akart, elutasította.²⁵¹ A kisebbségben maradt tagok ekkor kiléptek az együletből, és a taglétszám 90-ről 60-ra apadt.²⁵² Mivel az együletet főként a szlovák munkások hagyták el, a néhány kilépett cseh tag pedig rövidesen visszatért, 1883 után már egyre gyakrabban az Első Cseh Munkásegylet (*I. Český dělnický spolek*) elnevezést használták.²⁵³ A munkásegylet tagjai mindenszentek napján kilátogattak Josef Slavík síremlékéhez, amelyen piros-fehér szalagos koszorút helyeztek el.²⁵⁴ A síremlék felújítására már az újjáalapított Česká besedával összefogva került sor.²⁵⁵ A vállalkozás azonban döntően a munkásegylet adományaiból valósult meg. A síremlékre fel is került az egylet neve, az 1885. január 6-i közgyűlésen pedig úgy döntöttek, hogy teljesen saját kezelésükbe veszik.²⁵⁶

A Csehszláv Munkáskör 1885-ben lépett be a külföldi cseh egyletek szövetségébe. A korábbi válságon is túljutott az egylet, tevékeny tagjainak létszáma már 120 volt, és még 15 további beiratkozott taggal is rendelkezett. Székhelye a Nagymező

247 Helyükre Hartmant, Kavalírt, Humlt és Hlavsát választották. Az ügyvivői funkcióról lemondott Rališ helyét Franta Beneš vette át. (Z. Budapešti. In: Vlast, 12(1882) VI. évf., 3.)

248 Vladislav Zapletal: Význam spolku Svornost (1886–1890) pro české a slovenské dělnické hnutí v Budapešti. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 18, Sborník práci historických, Praha, SNP, 1972, 83.

249 Z. Budapešti In: Vlast, 12(1882) VI. évf., 3.

250 Machatka: i. m. 262.

251 Zapletal: Význam spolku... i. m. 83.

252 Z. Budapešti In: Vlast, 9(1885) IX. évf., 2.

253 Machatka: i. m. 262.

254 Z. Budapešti. In: Vlast, 12(1882) VI. évf., 3.

255 Slavíkuv pomník v Pešti. In: Vlast, 12(1884) VIII. évf., 4.

256 Bachman: i. m. 19.

utcában volt, ahol rendszerint vasárnap esténként tartottak összejöveteleket.²⁵⁷ A bejáratnál piros-fehér tábla jelezte az egyletet, cseh nyelvű felirattal.²⁵⁸ Az 1885. július 12-i közgyűlésen arról számoltak be, hogy az egylet vagyona 495 forint, a könyvtár 250 kötettel rendelkezett, hat folyóiratot fizetett elő az egylet, az *Americký Slovan* (Amerikai Szláv) című lapot pedig Zemrád felajánlásából ingyen kapta. 1885 első félévében 46 új tag iratkozott be, ketten pedig elutaztak Budapestről.²⁵⁹ A közgyűlést követően rövid ünnepséget tartottak, amelyen leleplezték az egyleti helyiség díszeként a prágai Emanuel Pelant által készíttetett,²⁶⁰ a cseh címet ábrázoló, 120-szor 90 centiméteres olajfestményt. A képen a szláv trikolór színeire festett babérkoszorúval és hársfaágakkal ékesített cseh oroszlán a Moldva felett áll, balra a Hradcsin és a Malá strana, jobbra a Nemzeti Színház. A képhez Reinhardt Široký, az egylet tagja faragott diófa keretet ajándékozott. Fišer elnök rövid beszédet mondott, majd az énekkar adott elő nemzeti énekeket.

1885 nagyon fontos a pesti cseh egyletek életében. Több, a cseh tartományokból és külföldről az országos kiállításra látogató cseh csoportot is fogadhattak. Az Egyesült Államokbelieket elutazásuk előtt díszes külsőségek közepette fogadta a munkásegylet, a szokásos mennyiségen felül még 30 számot rendeltek számukra a Národní listyből is. Az amerikai vendégek, többek között Ferdy Náprstek és lánya, Boženka, illetve Slapnička és König²⁶¹ látogatása hozzájárult az egylet presztízsének megerősödéséhez és taglétszámának növekedéséhez is.²⁶²

Mindenszentek napján 1885-ben is szokás szerint a besedával közösen koszorúzták meg Josef Slavík síremlékét a Kerepesi temetőben.²⁶³ Ebben az évben alakult meg a Munkásegylet Szórakoztató Szakosztálya, amelyet Josef Dočekal vezetett, és az egyleti vacsorákat szervezte, a Szent Vencel-napi mulatságot, melyen az Ústřední matice školská javára gyűjtöttek és a szilveszteri mulatságot. Klement vállalta a táncoktatás megszervezését, így az egylet tagjai négyest és besedát is tanulhattak, november 21-én pedig táncmulatságot rendeztek. 1886. február 20-án tartották az egyleti bált, amelyen a katonazenekar zenéjére besedát és csárdást is táncoltak.²⁶⁴ 1885-ben az egyleti könyvtár már 300 kötettel rendelkezett,²⁶⁵ amelyek egy része az egylet szórakoztató szakosztályánál volt, és továbbra is számos

257 Z Budapešti In: Vlast', 9(1885) IX. évf., 2.

258 Čechové v Pešti. In: Vlast', 11(1885) IX. évf., 2.

259 Z Budapešti. In: Vlast', 9(1885) IX. évf., 2.

260 *Bachman*: i. m. 20.

261 Z Budapešti. In: Vlast', 5(1886) X. évf., 2.

262 Z Budapešti. In: Vlast', 9(1885) IX. évf., 2.

263 Z Budapešti. In: Vlast', 5(1886) X. évf., 3.

264 Uo. 2-3.

265 Čechové v Pešti. In: Vlast', 11(1885) IX. évf., 3.

cseh lap járt a könyvtárba.²⁶⁶ A 200 tag havi 30 fillér tagdíjat fizetett, amelyet nagyrészt a tagok támogatására fordítottak. A beteg tagok napi 40 fillér támogatást kaptak, a temetési segély 20 forint volt. A taglétszám 1885 végére 63-ról 138 rendes és 2 tiszteletbeli tagra nőtt. A bevétel 559 forint 67 fillér lett, szemben az előző évi 441 forint 75 fillérrel.²⁶⁷ Az 1885-ös esztendő sikereit a szokásos, 1886. január 6-i közgyűlésen is elsorolták. A közgyűlésen több mint 70 tag volt jelen. Az elnökségben František Fišert, akit tiszteletbeli taggá választottak, Antonín Štěpánek váltotta, az ügyvivő pedig František Hlavsa után Josef Procházka lett.²⁶⁸ Az egyesület leginkább az országos kiállításnak, az arra érkezett cseh és lengyel delegációk látogatásának és a pesti csehek körében azt követő nemzeti lelkesedésnek köszönhetette sikereit. A közgyűlésen kijelölték 1886 legfontosabb feladatait: az egyleti szabályzat teljes átdolgozását, az egyesület fennállása 17. évfordulójának megünneplését és színházi vonat szervezését Prágába.²⁶⁹

1886-ban Josef Procházka vezetésével el is készült az alapszabály módosított szövege, amelyet benyújtottak a fővároshoz, ahonnan elfogadásra ajánlva küldték tovább a Belügyminisztériumba.²⁷⁰ Ott elutasították, az egyesület pedig figyelmeztették, hogy amíg nem rendelkezik elfogadott alapszabályokkal, nem folytathatja tevékenységét. E döntés komoly válságot eredményezett. A tagok egy része ismét felvetette az egyesület szociáldemokrata jellegének kialakítását, ismételt elutasításukat követően pedig 1886 tavaszán új cseh munkásegysületet alapítottak, a *Svornostot* (Egyetértés). A kilépőket az egyesület korábbi választmányi tagjai, Ed. Humel, František Hlavsa, K. Koman, K. Sopouk és J. Jekl vezették, akikre 1884-ben már azért nem szavaztak, hogy a választmányba kerüljenek, mert szocialista irányba kívánták elmozdítani az egyesületet. Egy 15 tag által aláírt kérvényben a prágai szociáldemokrata munkáslap, a *Dělnické listy* előfizetését kérték, amit a tagság többsége elutasított. Loučenský meghívta az egyesület egyik gyűlésére Frankel Leót is, akit azonban a tagok nem engedtek felszólalni.²⁷¹ A kilépettek többsége később visszatért a munkásegysületbe. A vetélytárs munkáskör megjelenését követően az egyesület élénk toborzásba is fogott, így másfél év alatt 104 új tagot szerzett, és mindent megtett korábbi tagjainak megtartásáért is.²⁷² Valószínűleg ehhez kötődött az egyesület nevének megváltoztatása is. Az új név-

266 A Národní listy, a Paleček, amelyeket féláron kapott az egyesület, a Humoristické listy és a Světozor, csökkentett áron, a *Živnostník*, a *Vlast* és a *Ženské listy*, amelyeket Nachbauerová asszony ingyenesen juttatott a könyvtárnak. (Z Budapesti. In: *Vlast*, 5(1886) X. évf., 3.)

267 Čechové v Pešti. In: *Vlast*, 11(1885) IX. évf., 3.

268 Z Budapesti In: *Vlast*, 5(1886) X. évf., 3.

269 Uo. 3.

270 Első Budapesti Cseh Munkás Egyesület MOL K. 150-1886-VII-8-40631 1472 cs.

271 *Machotka*: i. m. 262–263.

272 Z Budapesti. In: *Vlast*, 7(1888) (november 1.) XII. évf., 5.

vel, *První český dělnický spolek v Budapešti* (Első Budapesti Cseh Munkásegylet) hivatalosan csupán az 1888-as jubileumi események kapcsán találkozhatunk.

1887-re a František Končinský vezette,²⁷³ elfogadott alapszabályok nélkül működő, munkásegylet vált a legnagyobb cseh egyletté Budapesten, tagjainak száma 204 volt, vagyona pedig 802 forint.²⁷⁴ Az egylet ekkoriban főként humoros előadásokat szervezett, amelyeken Dočekal és Jan Doubrava, a Šolc testvérek és mások léptek fel. Josef Bušek, az egylet pénztárosa minden kedden és pénteken magyar nyelvet oktatott a tagságnak, ami valójában cseh nyelvi képzést, a cseh nyelvtan és helyesírás gyakorlását is jelentette. Az egylet énekkara, a *Hlahol* is tevékenyen működött, Hartman karvezető irányításával, szintén kedden és pénteken tartotta próbáit, és a másik két cseh egylet, a beseda és a Svornost rendezvényein is fellépett. Az egyleti bálók előtt Jan Doubrava tanította a táncokat, sortáncokat, besedát, négyestáncot és dvořankát. Szilveszterkor csak a tagok részére rendeztek mulatságot, de január 29-én már nagyobb bált is szerveztek a Széchenyi Kertben. Farsang végén az egyleti helyiségben tartottak farsangi mulatságot, tombolával.²⁷⁵ 1887. március 14-én Josef Procházka prágai színházi különvonat megszervezését javasolta.²⁷⁶ A tervről a többi cseh egyletet is értesítették. A beseda azonban közölte, hogy feloszlata miatt, politikai okokból nem vehet részt az utazáson, a Svornost tagjai pedig akkor léptek vissza, amikor a Munkásegylet azt javasolta, hogy az út bevételét az Ústřední matice školská és a bécsi Komenský Egylet javára ajánlják fel.²⁷⁷ 1887. augusztus 29-én alakult meg az egylet *Kroužek* (Kör) nevű csoportja az egyleti helyiség díszítésére, Ludvík Zimerman festőművész vállalta a helyiség dekorációjának elkészítését. A cseh tartományok és Pest város címereit, illetve cseh történelmi városok ábrázolásait festette meg 30 képben,²⁷⁸ a díszítéshez Josef Kameník is hozzájárult, idézetek válogatásával.²⁷⁹ Husz János és Jan Žižka mellszobrait is elhelyezték a teremben.²⁸⁰

Az egylet vezetősége megtárgyalta az éppen feloszlattott beseda javaslatát Sokol Tornaegylet létrehozásáról. Néhányan azt javasolták, hogy a prágai utazás elutasítására adott válaszul, politikai okokra hivatkozva, utasítsák vissza a kezdeményezést, a többség azonban csatlakozott a gondolathoz.²⁸¹ Ebben az évben kísérelte meg Bohumil Bachman megalapítani az egylet budai fiókját. Bachman, aki a

273 Z Budapešti. In: *Vlast*, 6(1887) (október 1.) XI. évf., 6.

274 Z Budapešti. In: *Vlast*, 7(1888) (november 1.) XII. évf., 3.

275 Z Budapešti. In: *Vlast*, 6(1887) (október 1.) XI. évf., 5–6.

276 *Bachman*: i. m. 21.

277 Z Budapešti. In: *Vlast*, 6(1887) (október 1.) XI. évf., 5–6.

278 *Bachman*: i. m. 21.

279 Z Budapešti. In: *Vlast*, 6(1887) (október 1.) XI. évf., 5–6.

280 *Bachman*: i. m. 27.

281 Z Budapešti. In: *Vlast*, 6(1887) (október 1.) XI. évf., 5–6.

Ganz-gyárban dolgozott, František Voslár-zsal közösen a cseh Jan Kubánek a gyárhoz közel, a Fő utca 85-ben működő vendéglőjében alapította meg a társaságot.²⁸² 1887. szeptember 18-ra hívta össze az első találkozót, októbertől azonban már a Svornost vette át ezek szervezését.²⁸³ 1888-ra némileg csökkent a Munkás-egylet taglétszáma, 170 tagja volt, az egyleti vagyon viszont növekedett, 953 forint, 35 fillér.²⁸⁴ A beteg tagok segélyezésére 120 forint, 50 fillért költöttek. Az elnök František Končinský maradt, viszont az egylet vezetősége némileg átalakult.²⁸⁵ A szórakoztató szakosztály szervezésében,²⁸⁶ február 4-én tartották az újévi bált a régi Lövdében. A többségében cseh katonákból álló katonazenekar zenéjére a több száz vendég cseh nemzeti táncokat, besedát, strašákot táncolt.²⁸⁷

1888-ban ünnepelte az egylet fennállásának huszadik évfordulóját. Ebből az alkalomból kiadták az egyesület Bohumil Bachman ügyvivő által összeállított történetét *Az Első Budapesti Cseh Munkás-egylet krónikája* (*Kronika Prvního českého dělnického spolku v Budapešti*) címmel ingyenesen juttatták el a tagok részére. Az évfordulós ünnepségre²⁸⁸ 1888. november 17-én, este nyolc órától került sor a Széchenyi Kert (Széchenyi Promenáda) termeiben.²⁸⁹ A termet az egylet tagja, Kořinka vezetésével díszítették fel, a főhelyre a cseh címet helyezték, virágokkal körbevéve, a felvirágozott szónoki emelvény felett pedig Budapest és Prága címere függött.²⁹⁰ A zenét a Mollináry-gyalogezred²⁹¹ húszfős katonazenekara szolgáltatta. Az ünnepség, amelyen több mint 400 vendég vett részt, indulóval, majd Pittl szláv dallamaival kezdődött,²⁹² František Končinský, az egylet elnöke mondott ezután beszédet, majd a külföldi cseh egyleti mozgalom fontos személyiségének, a Munkás-egylet egyik alapítótágjának, Irma Geislovának a beszédét²⁹³

282 *Bachman*: i. m. 27.

283 *Zapletal*: Význam spolku... i. m. 91–92.

284 1887-ben 593 forint 97 fillér bevétele és 353 forint 65 fillér kiadása volt az egyletnek. (Z Budapesti. In: *Vlast*, 10[1888] [február 1] XI. évf., 2.)

285 Z Budapesti. In: *Vlast*, 10(1888) (február 1.) XI. évf., 2.

286 Elnöke Ludvík Zimerman, ügyvivője Jan Otto Doubrava, pénztárosa Josef Kameník, tagjai: František Končinský, Bohumil Bachman, Josef Veselý, Edvard Halexa, Josef Čech, Jan Šolc. A bál rendezése 200 forint, 23 koronába került, bevétele pedig 208 forint volt, így 7 forint, 77 fillér többlettel zárt az egylet. (Z Budapesti. In: *Vlast*, 12(1888) (április 1.) XI. évf., 4.)

287 Z Budapesti. In: *Vlast*, 12(1888) (április 1.) XI. évf., 4.

288 Az ünnepséget az egylet vezetőségi tagjai szervezték, Josef Kameník, František Končinský, František Fišer, Matěj Krčka, Josef Bušek, Čeněk Svoboda, Antonín Horák, Josef Veselý, Bohumil Bachman, Emil Karásek, Josef Cvak, Josef Kubánek, Josef Špítal, Hynek Taške, František Beneš, F. Šulc és Václav Suchánek. (*Vojtěch Pražák*: Dvacetileté jubileum „Prvního českého dělnického spolku v Budapešti“. In: *Vlast*, 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 6.)

289 Z Budapesti In: *Vlast*, 7(1888) (november 1.) XII. évf., 3.

290 *Pražák*: Dvacetileté jubileum... i. m. 5.

291 Z Budapesti. In: *Vlast*, 7(1888) (november 1.) XII. évf., 3.

292 *Pražák*: Dvacetileté jubileum... i. m. 4.

293 Z Budapesti In: *Vlast*, 7(1888) (november 1.) XII. évf., 3.

is felolvasta az egylet egyik meghatározó tagja, Josefina Nachbaurová.²⁹⁴ Irma Geislová verset is szentelt az egyletnek: „Óh, Óvjátok ezt a kört,/amely annyi sokat adott nektek,/így egy mindenkiért/mindenki egyért.”²⁹⁵ Ezt követően az ügyvivő, Bohumil Bachman beszélt, majd a Beseda képviselőjében köszöntötte a nem a Munkásegyletbe tartozó csehek nevében az egyletet Leopold Peruc ügyvivő, a Svornosttól pedig Jan Janoušek. A budapesti szlovák egyletek nevében Fox mondott beszédet a *Slovenský vzdelavací odborný krúžok*tól (Szlovák Önképzőkör), a pesti lengyelek tisztagú küldöttsége nevében pedig Pułszakowski a pesti *Towarzystwo Polaków* (Lengyelek Egylete) titkára mondott lengyel nyelven köszöntést. Végül Josef Procházka, az egylet idős tagja és az egylet pénztárosa, Josef Bušek beszélt. Az egylet elnökének beszédét követően a *Kde domov můj?* (Hol a hazám?) című dalt és a *Rákóczi-indulót* énekeltek, Geislová beszédét követően pedig a *Hej Slované!*-t, (Hej, Szlávok!) az ügyvivő beszéde után Horáktól adták elő a *Naše zpěvy* (Dalaink), Peruc után Kozmáktól a *Směs z národních písní*t (Válogatás a nemzeti dalokból) és részleteket az *Eladott menyasszonyból*, Janoušek beszédét pedig a *Morava* követte. A lengyel egyesület képviselőjének beszéde után a *Jeszcze Polska nie zginęła* (Nincs még veszve Lengyelország) hangzott el. Procházka beszédét a *Bývalí Čechové* (Hajdani csehek) című dal, Záborskýtól a *Touha po vlasti* (Honvágy) és a *Zastaveníčko* (Szerenád) követte, Bušek beszédét pedig a *Spí Havlíčku* (Havlíček álma) szakította félbe.²⁹⁶ A Jan Hartman vezette énekkar előadásában. Végül táncest következett,²⁹⁷ amelyen francia polkát, besedát és strašákot táncoltak.

Az egyletet rengeteg külföldi és cseh tartományokbeli cseh egylet köszöntötte táviratban. Érkezett üdvözet a *Spolek Vlastimíla*tól (Vlastimil Egylet), Saské Kamenicéből, a hamburgi *Svornost*tól, a müncheni *Česká beseda Husitů*tól (Husziták Cseh Társaskör), és a *Spolek Slovantů*tól (Slovan Egylet), a berlini Csehszláv Egylettől, a brémai Husiták egylettől, a pforzheimi Csehszláv Egylettől, a lipcsei Vencel Egylettől, az odesszai *Spolek Kolbábů*tól (Kolbaba Egyesület), az augsburgi, pferseei *Československý spolek Včelů*tól (Méh Csehszláv Egylet) és az augsburgi „*Pokrok*” egylettől, a frankfurti „*Bratrstvo*” csehszláv egyesülettől és a füsseni *Československý spolek Vladimíra*tól (Vladimír Csehszláv Egylet). A külföldi cseh egyletek szövetségének, akkoriban Londonban működő, központi választmánya (*Ústřední výbor zahraničních spolků československých*) is elküldte köszöntését. Szintén Londonból köszöntötte a munkásegyletet a *Československý spolek Žižka* (Žižka Csehszláv Egylet). További üdvözet érkezett a drezdai *Československý spolek*

294 *Pražák*: Dvacetileté jubileum... i. m. 4.

295 „Ó, chraňte si ten kruh,/jímž dáno vám tak mnoho,/tož jeden za všechny/a všichni za jednoho.” (Uo. 4.)

296 Uo. 4–5.

297 *Z* *Budapešti*. In: *Vlast*, 7(1888) (november 1.) XII. évf., 3.

Vlastimiltól (Vlastimil Csehszláv Egylet), az erfurti „Říp” egylettől és Hořovicéből Josef Slavíktól és Mannheimből Roštlapiltól.²⁹⁸ A jubileumi rendezvény tiszta bevétele 40 forint 60 fillér volt. Az év végén az egylet megrendezte hagyományos szilveszteri multságát is, 1889. január 6-án pedig megtartotta rendes évi közgyűlését. A gyűlésen mintegy 80 tag jelent meg. Az itt elhangzott beszámoló szerint ekkor 186 tagja volt a munkásegyletnek, ami számottevő növekedést jelentett az 1888-as 135-höz képest. A gazdasági helyzetről szóló ismertetés²⁹⁹ szerint betegségyezésre 338 forint 50 fillért fizettek ki, temetési segélyként pedig 150 forintot, újság-előfizetésre 152 forint 63 fillért adtak ki. Pénzügyi szempontból is a jubileumi év volt a legkiemelkedőbb az egylet történetében. A közgyűlésen ezért újabb alapot hoztak létre az egylet elhunyt tagjai özvegyeinek és árváinak támogatására. Az elnök továbbra is František Končinský maradt, az elnökhelyettes pedig Čeněk Svoboda lett³⁰⁰ és két tiszteletbeli tagot is választottak, akik alapításától kezdve támogatták a munkásegyletet, Josef Slavík hořovicei városi titkárt és Josef Popelka, ottani gyárost. A munkásegylet 1889. február 1-jén tartotta bálját, amelynek időpontja néhány órával a koronaherceg halála utánra esett. Komoly dilemmát okozott ezért, hogy elhalasszák-e a bált. Az egyik oldalon a már 100 forintot is kitevő kiadás és az özvegyek és árvák javára rendezendő gyűjtés elmaradása állt, a másik oldalon a gyász megtartása és nem utolsósorban a félelem a látogatók elmaradásától. A bált végül megtartották, és ugyan a látogatottság elmaradt a várakozásoktól, a terem mégis megtelt. A bált a cseh himnusz nyitotta meg, majd nemzeti táncok következtek, végül pedig, éjfélkor, Komzák a Nemzeti dalok válogatását (*Směs z národních písní*) játszották. A zenét ismét Molinárý ezredének zenekara szolgáltatta. A multság 33 forint 8 fillér bevételt hozott.³⁰¹ 1889 nyarán, a július 7-i közgyűlésen jelentősen megfiatalodott a munkásegylet vezetősége, a választmány új tagokkal bővült,³⁰² akik közül többen tisztségeket is kaptak, Victor Černík ügyvezető lett, Jan Otto Doubrava rendezte a szórakoztató programokat, Pavel Pilát pedig ellenőr lett. Doubrava újjászervezte a szórakoztató szakosztályt,³⁰³ és augusztus 11-én már meg is rendezték az első

298 *Pražák*: Dvacetileté jubileum... i. m. 5.

299 Az egylet teljes bevétele 725 forint 25 fillér volt, az összes kiadás pedig 626 forint 13 fillér. 1888-ról 941 forint 35 fillér maradt, így összesen 1040 forint 47 fillér bevétellel rendelkeztek, az összes vagyon pedig 1340 forint 47 fillér volt. (*Bohumil Bachman*: Z Budapešti. In: *Vlast*, 12(1889) (április 1.) XII. évf., 6.)

300 Uo. 6.

301 Uo. 6.

302 A választmány új tagjai lettek Bohumil Kuncel, Victor Černík, Pavel Pilát, František Benda, Jan Otto Doubrava, Hynek Dobrovský és Kubánek Vencel. (*Victor Černík*: Z Budapešti. In: *Vlast*, 7(1889) (december 25.) XIII. évf., 3.)

303 Tagjai Sabina Nováková, Josefina Čechová, J. Zejval, Bohumil Kuncel, Bohumil Bachman, František Verner, Victor Pavlík, Victor Černík, František Hrabovský, František Šolc, J. Štiller lettek. (Uo. 3.)

egyleti mulatságot. Október 28-án, Szent Vencel napján, a Széchenyi Kertben rendeztek ünnepséget, és annak ellenére, hogy a beseda egy nappal azelőtt ugyanitt tartotta ünnepségét, a jelentős költséggel és alacsony belépti díjjal megtartott rendezvény mégis komoly bevételt hozott. A szórakoztató szakosztály igen nagy gonddal készült, két színpadi jelenetet is bemutattak, a *Fotografická dílna v Praze* (Prágai fényképészműhely) és az *Za živa mrtví manželé* (Élő-holt házastársak) címűt. Verset szavalt még Josefina Čechová, R. Balke, František Hrabovský, Sabina Nováková és Václav Černík is. Az énekkar, Jan Hartman vezetésével, két darabot adott elő, az *Zlatá hodinka* (Aranyórácskát) és a *Vlašťovičky* (*Fecskéket*). Az ünnepség további részében a katonazenekar zenéjére táncoltak cseh nemzeti táncokat, például besedát hét sorban, amelyeket Josef Kameník vezetésével tanultak be. A vendégeket a hagyományos cseh kalácscsal vendégelték meg. Mint minden esztendőben, 1889-ben is megkoszorúzta az egylet Josef Slavík síremlékét a Kerepesi temetőben, ahol az énekkar gyászdalokat énekelt.³⁰⁴

Az 1889-es év azonban váratlan fordulatot hozott az egylet életében. Az év végén a munkásegylet is a beseda sorsára jutott, sőt valószínűleg a társaskör alapszabályai körül kialakult problémák irányították a figyelmet a munkásegyletre, amelynek szintén nem volt elfogadott szabályzata, és a közgyűlési jegyzőkönyveit sem nyújtotta be a minisztériumhoz. 1889. augusztus 28-án minden bizonnyal a Belügyminisztérium felszólítására, az egylet vezetői kérelmezték a munkásegylet alapszabályainak jóváhagyását,³⁰⁵ és a kérelemhez csatolták a július 7-i közgyűlés jegyzőkönyvét is.³⁰⁶ Az egylettel kapcsolatos eljárás már korábban megindulhatott, mert a kérvény és a jegyzőkönyv hosszas magyarázkodást tartalmaz az alapszabályok ügyével kapcsolatban. Eszerint 1871-ben az 11899-es számon terjesztették be a „cseh-tót munkások egyletének” alapszabályait a Belügyminisztériumhoz, amiket 1871. április 9-én a minisztérium 6916. számú határozatában átdolgoztatott. A módosított szabályzatot az 24202-es számon nyújtották be ezúttal, amire azonban választ nem kaptak. Az egylet ügyében egy Reinitz nevű ügyvéd járt el akkoriban, aki sem a tanácsnál, sem a minisztériumban nem találta az egylet iratait, és amikor ő meghalt, az ügy teljesen elakadt.³⁰⁷ „Azóta 18 év telt el és különféle okokból nem terjesztettek fel az alapszabályok. Időközben az alakítandó egyletből a tótok egészen kiléptek és csupán a csehek

304 Uo. 3–4.

305 Kérvénye Konkiszky Ferencnek mint az első budapesti cseh munkásegylet ez idei elnökének és Szvoboda Vinczének mint ezen egylet helyettes elnökének, melyben a becsatolt alapszabályokat megerősítés végett a mélt. belügyminiszterhez felterjeszteni kéri. BFL I. 1152/89.

306 Az 1889 évi július hó 7-én megtartott félévi rendes közgyűlésről szóló jegyzőkönyv. BFL I. 1152/89.

307 Uo.

maradtak meg.”³⁰⁸ Az eljárás megindulásakor az egylet háromfős választmányt (Končinský, Svoboda, Fišer) hozott létre az alapszabályok ügyének rendezésére,³⁰⁹ akik Moógor Károly ügyvédnek adtak meghatalmazást.³¹⁰

A főváros augusztus 30-án nyomozást kezdeményezett az alapszabályok nélkül működő egylet ellen,³¹¹ a rendőrség pedig október 6-án arra az eredményre jutott, hogy az egylet betegsegélyezéssel és tagjai támogatásával foglalkozik, de bizalmas értesülések szerint a beseda által üzemeltetett „cseh alapot” is támogatja és tagjai – iparos segédek és gyári munkások – „szociális részint pedig pánszláv eszméknek hódolnak”, bár ezt eddig nem észlelték.³¹² Mindezek miatt „félő, hogy az egylet államellenes üzelmek fészkevé lett”, ezért október 15-én a rendőrség úgy döntött, hogy fel kell oszlatni.³¹³ Ezek alapján a tanács, november 11-én arra hivatkozva, hogy 1871-ben nem tettek eleget az alapszabályok módosítására történő felhívásnak, az egyletet feloszlatta,³¹⁴ november 16-án pedig elrendelte könyveinek és értékeinek lefoglalását.³¹⁵ Az egylet november 29-i közgyűlése ugyan megkísérelte kijavítani az alapszabály hiányosságait, a minisztériumtól azonban elutasító választ kaptak, amelyben elrendelték az egylet tevékenységének beszüntetését és az egylet feloszlátását.³¹⁶

1889. december 2-án az egyleti helyiségben négy minisztériumi hivatalnok, egy hivataloszolgá jelenlétében kihirdette a belügyminiszter leiratát a munkásegylet feloszlataáról,³¹⁷ majd lefoglalták az egyleti szekrények kulcsait, és elkobozták az egyleti főkönyvet és öt egyleti könyvet.³¹⁸ A szekrényeket lepecsételték, és megtiltották, hogy az egylet a továbbiakban pénzt szedjen be a tagoktól, vagy bármilyen kiadást eszközöljön. Ennek megfelelően elkobozták a munkásegylet takarékkönyvét és az egylet szinte összes tulajdonát.³¹⁹ Az egylet vezetősége nevében Moógor Károly éles hangú levélben tiltakozott az eljárás ellen: „Igazságot kérünk! Mi el lettünk ítélve, súlyosan meg lettünk büntetve a nélkül, hogy vétkeztünk s főleg a nélkül, hogy meg lettünk volna hallgatva, a mi pedig rendezett államban nem történhetik meg.” A levélben azzal érveltek, hogy az

308 Kérvénye Koncinszky Ferencznek mint az első budapesti cseh munkásegylet ez idei elnökének ... BFL I. 1152/89.

309 Az 1889 évi július hó 7-én... BFL I 1152/89.

310 Meghatalmazás Moógor Károlynak BFL I. 1152/89.

311 BFL I. 1152/89.

312 Budapest főváros tekintetes Tanácsának BFL I. 1152/89.

313 Uo.

314 Budapest főváros közösségének BFL I. 1152/89.

315 BFL I. 1152/89.

316 Budapesti. In: Vlast, 6(1890) december 1.) XIV. évf., 2.

317 A nagyméltóságú magy. kir. belügyminiszter 71263/VII 889 számú leirata a „Cesky Delniczky Spolek” című egylet működésének azonnali beszüntetése tárgyában. BFL I. 1152/89.

318 Jegyzőkönyv BFL I. 1152/89.

319 *Josef Veselý*: V Budapesti In: Vlast, 9(1891) (március 1.) XIV. évf., 5.

egylet ugyanolyan emberbaráti munkát végzett, mint a külföldi magyar munkásegyletek.³²⁰ A tiltakozás hatására a főváros a Belügyminisztériumhoz fordult, ahol elrendelték a tagok névsorának összevetését a bűnügyi nyilvántartással.³²¹ A vizsgálat megállapította, hogy a tagok nem szerepelnek a nyilvántartásban, a könyvekből nem derült ki, hogy az egylet hozzájárult volna a „cseh alaphoz”, pánszláv és szocialista tevékenységre bizonyítékot nem találtak. A rendőrség 1890. április 2-i jelentése nem talált kifogást az egylet alapszabályok melletti működésére, amelyekben azonban ki kell hangsúlyozni a politikai tevékenység tilalmát.³²² Az egylet vezetősége is válaszolt a vádakra. Válaszukban kifejtették, hogy „azon egyleti tagok, a kik socialista eszmének, vagy pánszlav törekvések terjesztésével foglalkoztak... nemcsak választmányi tagoknak nem választattak meg, hanem az egyleti tagságból is kiléptek s egy új »Svornost« nevű ma is létező (Erzsébet körút 24.) egyletet alakítottak, azon okból, mert egyletünkben minden olyan üzelmet, mely szocialista és pánszláv volt, alapjában, s erőlesen megakadályoztunk.”³²³

A vádak tisztázását követően megindulhatott a munkásegylet újrualapítása, amire azonban tizenegy hónapot kellett várni. 1890. április 29-én engedélyezték az egyleti szekrények felnyitását, hogy az alapszabályok benyújtásához szükséges iratokhoz hozzájussanak,³²⁴ az alapszabály-tervezetet pedig 1890. szeptember 10-én nyújtották be,³²⁵ amit a minisztérium 1890. október 19-én hagyott jóvá. Az 1890. október 26-i, az egylet Nagymező utca 44. alatti helyiségében rendezett alapító közgyűlésről a következő szavakkal adtak hírt: „Honfitárs testvéreink! Végre sikerült elérnünk az ügyek rendeződését és az újjáépítéshez megtalálni rövid időre lerombolt hajlékunk alapkövét... Testvéreink! Újra dolgozunk! Minden honfitársunknak örvend a szíve a meglepetéstől, amikor ma közzétehetjük azt az örömdetes hírt, hogy megadták nekünk, amit kértünk, vagyis e hó 19-én a magas Királyi Magyar Belügyminisztérium megerősítette egyleti alapszabályainkat.”³²⁶

320 Alázatos kérvény, Konkinczky Ferencz és Svoboda Vincze bpesti lakosok, mint a feloszlalt „Cseh munkásegylet” elnöke és alelnökének képv. Moógor Károly bpesti ügyvéd. BFL I. 1152/89.

321 Jegyzőkönyv felvétel a fővárosi m. kir. államrendőrség főkapitányságánál Budapesten 1890. évi február 2-án feloszlalt cseh munkás egylet ellen elrendelt vizsgálat tárgyában. BFL I. 1152/89.

322 Tekintetes fővárosi Tanács BFL I. 2045/89.

323 Előterjesztés a budapesti VI. ker. tek. Előjárósághoz a Budapesti cseh munkás feloszlalt egylet nevében: Konkinczky Ferencz és Svoboda Vincze elnököknek képv. Moógor Károly bpesti ügyvéd. BFL I. 1152/89. A munkásegylet védekezésével tulajdonképpen feljelentette a Svornostot. Szinte azonnal megindult a vizsgálat ellene, ami 1890-ben a betiltásához vezetett. A Svornost vezetői mindvégig a munkásegyletre gyanakodtak, és árlásról beszéltek.

324 Jegyzőkönyv felvétel Budapesten 1890. április 29-én BFL I. 1152/89.

325 Az alakuló első budapesti cseh munkásegylet kérvénye alapszabályai ügyében BFL I. 1152/89.

326 „Bratří rodáci! Konečně podařilo se nám domoci se pořádku a naléztí základní kámen ku zbudování našeho, jen na krátko rozbouraného stánku... Bratří sobě! Pracujme znovu! Srdce zaplesá každému rodáku nad oním překvapením, když můžeme dnes rozhlásiti radostnou zprávu, že se

Az egyletet továbbra is Budapesti Csehszláv Munkásegyletnek nevezték. Az újjáalapító közgyűlésen, a királyi biztos részvétele mellett – akit hangos, magyar „Éljen!”-nel köszöntöttek – 80 Budapesten élő, Cseh- és Morvaországból származó polgár vett részt. Az egylet elnöke a korábbi elnök, František Končinský maradt. Már ezen az első közgyűlésen gyűjtés rendeztek, 37 forintot juttattak a Národní listy szerkesztőségébe a csehországi árvízkárosultak javára.³²⁷ 1891. január 6-án már rendes közgyűlést tartottak. Ezen a királyi biztos jelenlétében megválasztották a tisztviselőket, köztük az elnököt, František Končinskýt, és a két alelnököt, Čeněk Svobodát és Josef Cvakot.³²⁸ Február 7-én a Széchenyi Kertben táncmulatságot szervezett az egylet, a Molinár-egyalogezred, főként csehekből álló katonazenekarával, ahol a cseh nemzeti táncokat, besedát tizenkettes sorban és strašáket táncoltak.³²⁹ Szintén a Molinár-egyzred zenekara játszott az október 26-i Szent Vencel-napi ünnepségen, ugyancsak a Széchenyi Kertben. Ekkor gyűjtést is rendeztek a Malá Hraštice-i tűzvész áldozatainak, és 24 forintot gyűjtöttek össze.³³⁰ 1891. november 7-én a szórakoztató szakosztály szavaló- és dalestet rendezett. A rendezvény elején az elnök, Končinský mondott beszédet, amelyben az egylet látogatására buzdított. Verset mondott Hrabovský, Vítek, Pavlík, Verner és Pilnáček, az énekkar Jan Hartman vezetésével a *Píseň Čecha* (A cseh dala) és a *Společenská* (Társasági) című darabokat adta elő. Mindenszentek napján a Kerepesi temetőben a Jan Kořínek és felesége által készített koszorúval megkoszorúzták Josef Slavík síremlékét.³³¹ 1891. december 2-án nagy ünnepséggel köszöntötték az egylet elnökét, František Končinskýt névnapján. Az ünnepségen 60-an vettek részt. A választmány megrendelte az elnök életnagyságú olajfestményét, amelyet egy cseh művész készített el. A képet mívés keretben az egyleti helyiségben függesztették fel, és zöld leplel takarták le. Kilenc órakor a választmány két tagja vezette be az elnököt az egyleti helyiségbe és Josef Bušek pénztáros köszöntötte. Emlékeztetett Končinský 18 éves tevékenységére, amelynek során választmányi tagként, elnökhelyettesként és végül 6 évig elnökként nagyon sokat tett a munkásegyletért. Ezután leleplezték az elnök képmását. Az elnök köszönő beszédét hangos „na zdar” és „sláva” kiáltások követték. Az elnökhelyettes a jelenlévők aláírásával ellátott emlékkönyvet nyújtott át az elnöknek. Pohárköszöntőt mondott még Svoboda, Horák, Veselý, Krška, Štěpánek és Vocelka, az énekkar nevében pedig a karvezető, Hartman. Majd az énekkar adott elő dalokat. December 6-án megtartották az egylet Mikulás-ünnepségét, amelyen

nám dostalo, čeho jsme žádali, totiž potvrzení stanov spolkových vys. Král. uherským ministerstvem vnitřa dne 19. t. m.” (Budapešť. In: *Vlast*, 6(1890) (december 1.) XIV. évf., 2.)

327 Budapest. In: *Vlast*, 7(1891) (január 1.) XIV. évf., 3.

328 *Josef Veselý*: V Budapešti In: *Vlast*, 9(1891) (március 1.) XIV. évf. i. m. 5.

329 Uo. 5.

330 Uo. 5.

331 *Josef Veselý*: Z Budapešti. In: *Vlast*, 6(1891) (december 1.) XV. évf., 3.

a Mikulás elsősorban a hölgyek által készített ajándékokat adott át. A nagyszabású ünnepségen ördögök vezették a Mikulást, František Hrabovský játszotta az angyalt, Josef Štyler a főördögöt, segítőjük pedig František Vitek volt. Az ünnepségen szavaltatok és dalok is elhangzottak, Jelinková – a leányintézetből –, Čermák, Stošek, Saidl, Werner, Pavlík és Müller előadásában.³³²

Újjáalapítását követően a munkásegylet tehát igen lelkesen szervezte programjait, és még korábbi taglétszámát is sikerült meghaladnia. 1891-ben 59 új tagot szerzett, és így már 207 tagja volt. 1892. január 6-i rendes közgyűlésen ismét Končinskýt választották elnökké.³³³ Tiszteletbeli tagokat is választottak, Josefa Nachbaurovát, Matěj Krškát, František Fišert, illetve a Krška és a Fišer házaspárt, akik az alapítás óta, 24 éve tevékenykedtek az egyletben. 1892. február 20-án rendezte az egyleti bált a Č. Šimek vezette szórakoztató szakosztály a Széchenyi Kertben, amelyen szokás szerint Molináry ezredének zenekara játszott, és a Jan Hartman vezette énekkar is fellépett. A bálon elhangzott a Kde domov můj és a Hej Slované! is. A besedát és a négyest, mint mindig Josef Kameník tanította be. A bálra a másik cseh egylet, a beseda több tagja is ellátogatott. Az egyleti helyiségben is folyamatosan szerveztek szórakoztató programokat, előadásokat, dalesteket, december 31-én a szilveszteri mulatságot, január 31-én egy egyleti mulatságot, március 20-án pedig József-napi mulatságot. Április 17-én mutatták be a *Čech a Němec* (Cseh és német) című színdarabot, amit táncest követett a katonazenekar közreműködésével. A Hühnensteige termeiben rendezett programok is igen népszerűek voltak. Az egyik terem, az újonnan épített színpaddal kifejezetten a színielőadásokra szolgált, a másik teremben rendezték a táncesteket, amelyek gyakran reggelig is eltartottak. Az egyleti színielőadásokban több tag is részt vett, Jirková, Černý, Vaňková, Fousek, Pavlík, Šimek, Veselý, Verner és Pilnáček.³³⁴

Az egylet elnevezése 1892-től megváltozott, egyre következetesebben a Cseh Munkásegylet, illetve az I. Cseh Munkásegylet nevet használták. Mivel 1893 elején új helyiségbe költöztek, a Nagymező utca 44.-ből a 49.-be, ebben az évben később, február 15-én tartották az éves közgyűlést. Az egylet életét tovább nehezítette, hogy az elnök, Končinský immár negyedik hónapja súlyos betegen feküdt, az egyletet, így a közgyűlést is az első elnökhelyettes, Čeněk Svoboda vezette. Bár az egylet idős elnöke a gyűlésen sem tudott részt venni, őt választották ismét elnökké. A tagság tovább növekedett, immár 255 tagot számlált.³³⁵ A gyűlésen megkezdtek az ebben az évben esedékes, az egylet fennállásának 25. évfordulójára rendezendő ünnepség szervezését, amivel a szórakoztató szakosztályt bízták meg. A bizonytalan helyzetet

332 *Josef Veselý*: Z Budapešti. In: *Vlast*, 1(1892) XVI. évf., 4.

333 *Franta Končinský – Čeněk Pavlík*: Z Budapešti. In: *Vlast*, 6(1892) XVI. évf., 3.

334 Uo. 3.

335 *Čeněk Svoboda – Čeněk Pavlík*: Z Budapešti. In: *Vlast*, 5(1893) XVII. évf., 3.

azonban jól jelezte, hogy nem tudták, mikor rendezzék. Február 13-án, az immár hagyományossá vált helyszínen, a Széchenyi Kertben katonazenekar fellépésével tartották a cseh farsangi bált. A nemzeti viseletbe öltözött tagok valcert és polkát táncoltak és a Kameník tanította besedát, de a magyar vendégek kedvéért a csárdás sem maradt el. Éjfélkor hagyományosan elénekelték a cseh nemzeti énekeket.³³⁶

Röviddel ezután az addigi elnök, aki 1876. március 3. óta volt tagja az egyletnek, František Končinský súlyos betegsége miatt hazautazott. A féléves közgyűlés sok tag és egy rendőrségi altiszt részvételével 1893. június 18-án, miután felolvasták a távozó elnök búcsúlevelét, az addigi első elnökhelyettest, Čeněk Svobodát választotta elnöknek, aki szép beszédben búcsúzott a korábbi elnöktől.³³⁷ Josef Procházka és Antonín Štěpánek, akik az egylet régi tagjai voltak, szintén beszéddel búcsúztatták Končinskýt. Megemlékeztek arról, hogy 1878-tól az egylet vezetőségében dolgozott, három éven át volt az egylet pénztárosa. 1881-ben pedig elnökhelyettségé választották, és egészen 1886-ig töltötte be ezt a posztot, amikor elnökké választották. Ő szervezte az egylet fennállásának 20. évfordulóján rendezett ünnepséget 1888-ban. Amikor 1889. november 29-én a minisztérium feloszlatta az egyletet, az egylet elhivatott tagjaival, Čeněk Svobodával, Josef Bušekkel, Josef Kameníkkal és Matěj Krškával együtt küzdött az alapszabályok elfogadásáért, amit 11 hónap alatt nagy anyagi áldozattal 1890. október 26-ra sikerült elérni. Ezután tovább irányította az egyletet. A korábbi elnök hiányát megérezte az egylet. A rendezvények száma igencsak megcsappant. 1893. április 2-án került sor egy színházi előadásra, František Bečička rendezésében adták elő a *Chudý písničkář* (Szegény dalnok) című darabot, amit a katonazenekar játéka mellett táncmulatság követett. Július 2-án két bohózatot adtak elő, a *Nemalujme čerta na stěnu* (Ne fessük az ördögöt a falra) és a *Který jest ten pravý* (Melyik az igazi) címűt. Döntés született az egylet negyedszázados jubileumának megünneplésének időpontjáról is, a háromnapos ünnepséget így 1893. szeptember 29–30-ra és október 1-re tették.³³⁸ A főünnepségre szeptember 30-án, szombaton került sor, a Széchenyi Kert feldíszített termeiben, Molinár ezrede katonazenekarának részvételével. A nagyteremben felállított szónoki állványról az egylet elnöke, Josef Kameník nyitotta meg az ünnepséget. Beszédében a munkásegylet jelentőségéről beszélt és „Na zdar!” köszöntéssel üdvözölte a vendégeket, elsősorban a többi szláv egylet, a lengyelek, szlovákok, szerbek és horvátok küldötteit, a magyarokat pedig „Éljen!”-nel. A zenekar a *Naprejt* (Előre) és a *Rákóczi-indulót* játszott. Ezután František Kodet olvasta fel Irma Geisslová³³⁹ írását, aki versben köszöntötte az egyletet:

336 Uo. 3.

337 *Čeněk Svoboda – Čeněk Pavlík: Z Budapešti*. In: *Vlast*, 8(1893) XVII. évf., 3.

338 Uo. 3.

339 Irma Geisslová Pesten született 1855-ben. Apja vasúti tisztviselő volt, és ebben az időben Pesten dolgozott. A hatvanas évek második felében a család ismét Pestre költözött, és a hetvenes évek

„Az Első BUDAPESTI CSEH MUNKÁSEGYLET 25 ÉVES FENNÁLLÁSÁRA. // Az emlékezetes idő bekövetkezett, barátaim, / ma nyugodtan, büszkén tekin-
tünk a világ arcába, / – Első Cseh Munkásegyletünk / negyed évszázada virágzik
már az idegen földön. // Mennyi változást, sebet és sérelmet, / hoztak nekünk
a küzdelem évei, / de a jó gyökerek ellenálltak a viharoknak, / és mindent
boldogan és szerencsésen túlélünk, // ki akkoriban zsenge csecsemő volt, / ma
lángolóan szorgalmas cseh legény, / ki akkoriban fiatalember volt, ma erős férfi,
/ és az aggastyán is cseh, minden lélegzetével. // Ma érezzük csak, mi volt a mi
egyletünk, / ahol olvastunk, énekeltünk és játszottunk, / mi csehek maradtunk
az idegenben, / régóta joggal várunk el emiatt tiszteletet. // E dicső és szent
feladatban, / a jövő is mindig tevékenyen talál majd ránk, / és adja Isten, hogy a
cseh, az idegenek tengerében, / legyen agg, legyen gyermek, sose haljon ki!”³⁴⁰

A vers után a Kde domov můj? hangzott el. A harmadik ünnepi beszédet az
egylet idős tagja, Josef Bušek, pénztáros mondta el,³⁴¹ emlékeztetett az egylet fel-
oszlására, képtelenségnek nevezve az akkor felhozott politikai vádak, hiszen
a tagok csak jólétet kaptak Magyarországtól.³⁴² A pénztáros beszédét követően
a Spi Havlíčku című dal hangzott el. Ezután Pavlík Čeněk ügyvezető foglalta
össze az egylet történetét és köszönetet mondott az alapítótagnak, František
Fišernek, Matěj Krškonak, Josefina Nachbauerovának, akik még ekkor is tevékeny
tagjai voltak az egyletnek. Ezt a „Hej Slované!” követte. Josefina Nachbauerová
elszavalta a *Tři doby země české* (Cseh tartományok három korszaka) című verset.
Végezetül az üdvözlő levelek és táviratok felolvasása következett. Az egylet egyik
volt tagja, Antonín Plzák, aki ekkor a duchcovi bányában volt vezető bányász, a
következőket írta: „Az egylet fennállásának mai, 25. évfordulójára fogadják szív-
béli jókívánságaimat, tartsátok még sokáig Szent István koronája alatt a fehérpíros
lobogót a cseh név dicsőségére: »Éljen a haza, éljen a szabadság!«”³⁴³ Üdvözllet

második feléig itt élt. Geisslová 1874-ben kezdte írni *Imortely* című versgyűjteményét, amelyet
1879-ben, Prágába költözése után adott ki, Jan Neruda ajánlására. (*Marie Kantůrová*: Nevěří mi,
aniž chápou mne. In: *Splav* 2007, 6.sz., 18-19.)

340 „K 25letému trvání prvního českého děl. spolku v Budapešti. // Čas památný nám nastal, přátelé, /
dnes klidně, hrdě hledíme v tvář světa / – náš Prvý český spolek dělnický, / čtvrt století už v půdě cizí
zkvétá. // Jak mnoho změn i ran a příkoří, / v těch létech zápasů nám bylo sněsti; / leč dobrý kořen
vichrům odolal, / a přežil vše nám k radosti a štěstí, // Kdo nemluvněm útlým tehdy byl, / dnes ohně
plným jinochem, je Čechem, / kdo mladík tehdy, dnes je silný muž / a i ten kmet je Čechem, každým
dechem. // Dnes cítíme, čím byl nám spolek náš, / kde četli jsme, zpívali a hráli, - / my zůstali jsme
Čechy v cizině / jak od věků čest s právem žádávaly. // V tom velebném a svatém úkolu / i příští věk
nás zastihne vždy činně, / a bohda, Čech – byt' v moři cizinstva, / ať kmet, ať děcko, nikdy nezahyne!”
(*Čeněk Svoboda – Čeněk Pavlík*: Z Budapešti. In: *Vlast'*, 11(1893.)XVII. évf., 3.)

341 Uo. 3.

342 Budapesti Cseh Munkásegylet BFL eln. res. irat. 331/1893.

343 „Ku dnešní jubilejní slavnosti 25letého trvání přijmete mé nejsrdečnější blahopřání, třimejte ještě
dlouho pod korunou sv. Štěpánskou prapor červenobílý ku oslavě jména českého: »Éljen a haza,

kapott az egylet a bécsi Komenský Egylettől, a zürichi, a brémai, a mannheimi és a nürnbergi cseh egyletektől is.³⁴⁴ Jan Hartman vezetésével az egylet énekkara három dalt adott elő, a *My jsme byly, jsme a budem* (Voltunk, vagyunk, leszünk), *Píseň Čecha* (A cseh dala) és a *Píseň práce* (Munkadal) címűeket. Ezután tombola következett, majd éjfélkor nemzeti énekeket játszott a zenekar, miközben a vacsorát felszolgálták. A vacsorát követően valcert táncoltak, majd cseh nemzeti táncokat, Josef Kameník betanításában, például besedát nyolc sorban. A táncoknak azonban idejekorán vége szakadt, mivel a hatóságok által engedélyezett időpontban be kellett fejezni a rendezvényt. A korai befejezést azonban a szervezők is szorgalmazták, mivel vasárnap folytatódott az ünnepség. Másnap este is nagy vendégsereg gyűlt össze, a Kohout és Kořinek kertészek által feldíszított egyleti helyiségekben közös vacsorára, amelynek végén az ügyvezető köszöntö meg az ünnepség szervezését, elsősorban Josef Kameníknek, Matěj Krškának, Josef Bušeknek, Antonín Poláčeknek, František Vránának, František Kodetnek, Josef Wünschnek, Josef Stüllernek, František Boudának, Antonín Štěpáneknek, Jan Hartmannak és a Malinský testvéreknek.³⁴⁵

A század végére a munkáskör lett a legnagyobb budapesti cseh egylet, tagsága 358-ra emelkedett, és igen fontos szerepet töltött be a város cseh közösségének szociális életében, elsősorban betegsegélyező tevékenységével. Az egylet tevékenysége igen sokrétű volt, alapszabályzatában szórakoztató, művelődési és segélyező egyletként határozták meg. A század végére mindhárom tevékenységi köre kiteljesedett. Évente több szórakoztató programot, mulatságot, bált rendeztek, kirándulásokat szerveztek. Az egylet 1873-ban kezdett³⁴⁶ segélyezési tevékenysége is széleskörűvé vált, a hatóságok szigorú ellenőrzése mellett, a havi 30 fillér tagdíj fejében a megbetegedett tagok napi 50 fillér segélyt kaptak, bizonyos esetekben egy teljes évre is. A tagdíj sokszor nem fedezte ezeket a kiadásokat, így a segélypénztár javára gyakran rendeztek gyűjtést, illetve az egyleti programok bevételének egy részét is e célra fordították.³⁴⁷ Egyedül a művelődési tevékenység hagyott kívánnivalót maga után, hiszen csupán cseh lapok előfizetésére, a könyvtár működtetésére és az énekoktatásra korlátozódott.

eljen a szabadság» (Sláva vlasti, sláva svobodě.) (Čeněk Svoboda – Čeněk Pavlík: Z Budapešti. In: Vlast, 11(1893.)XVII. évf. i. m. 3.)

344 Budapesti Cseh Munkásegylet BFL eln. res. irat. 331/1893.

345 Čeněk Svoboda – Čeněk Pavlík: Z Budapešti. In: Vlast, 11(1893.)XVII. évf. i. m. 3.

346 Josef Veselý, Josef: Z Budapešti. In: Vlast, 5(1900) (május 1.,) XXIV. évf. i. m. 3.

347 1893-ban például a havi tagdíjakból 572 forint bevétel volt, betegsegélyezésre pedig 567 forint 50 fillért fizettek ki. Így a fennmaradó 4 forint 50 fillér nem lett volna elegendő az egylet további kiadásainak, a lapok előfizetési díjának fedezésére. Mindezt a szórakoztató szakosztály bevételéből fedezték és még 22 forint 70 fillér tiszta bevétele is maradt az egyletnek. (Čeněk Svoboda – Čeněk Pavlík: Z Budapešti. In: Vlast, 5 (1895)XIX. évf., 3.)

1895. február 5-én farsangi bált rendeztek, húsvétkor pedig ismét bála készültek, amellyel azonban kisebb nehézségek akadtak. A bált húsvét vasárnapján akarták megtartani, de akkor halt meg Kossuth Lajos, akinek holttestét Budapestre szállították a temetésre. Emiatt a városban semmiféle mulatságot sem lehetett tartani, így a cseh bált is két héttel elhalasztották, ami komoly anyagi veszteséget okozott. Az év harmadik mulatsága az október 29-én rendezett Szent Vencelnapi bál volt, a nagyszabású bált a delegációs tárgyalások miatt éppen Budapesten tartózkodó, jeles vendégek, Bedřich Pacák, František Sláma és Eduárd Brzorád, birodalmi képviselők is meglátogatták. Az egyleti helyiségben is rendeztek két kisebb összejövetelt, a Mikulás-ünnepséget és a szilveszteri bált. Mindkettőn szólófellépéseket, komikus jeleneteket és František Zimák rendezésében egyfelvonásosokat mutattak be. A Mikulás, aki ebben az esztendőben Matěj Krčka volt, ajándékokat osztott szét a tagok között. Szilveszterkor vidám újévi postát rendeztek. A fellépésekben a kör legaktívabb tagjai vettek részt, Jan Svoboda például magyar cigányt alakított igen élethűen. Felléptek még Emanuel Vitek, Karel Novotný, Matěj Krška, František Kodet, Ferdinand Malinský, Josef Malinský, J. Matyáš, Ludvík Petřík, J. Karban, Eugen Fajl, Jan Pokorný, A. Soukup, Rudolf Prachař, Čeněk Pavlík, František Zimák, Václav Kameník és Jelinková. November 2-án szokás szerint megkoszorúzták Josef Slavík síremlékét, és fényképfelvételt is készítettek a síremlék körül felsorakozott tagokról. A síremlék jó állapotáról folyamatosan gondoskodott az egylet, Slavík egyetlen, még élő rokonát, Josef Slavík hořovicei városi titkárt pedig tiszteletbeli tagjukká fogadták. 1895. január 6-án megtartották a szokásos éves közgyűlést is, 70 tag és egy rendőrségi hivatalnok részvételével. Elnökké ismét Josef Kameníkot választották.³⁴⁸ Az egylet, a már említett lapok mellett a *Zlatá Praha* című lapot is előfizette, illetve megrendelt különböző, szórakoztató és ismeretterjesztő jellegű füzeteket is. A könyvtár állománya már 365 kötet volt, a taglétszám pedig 358. Az egyleti pénzügyek is igen jól álltak, 1004 forint 48 fillér vagyonnal rendelkezett az egylet.³⁴⁹

A munkásegylet 1898. október 1-jén a korábbiakhoz képest szerényen ünnepelte fennállásának 30. évfordulóját, az egylet helyiségében. Az ünnepségre az egylet összes pártolóját, a többi budapesti cseh és más szláv egyleteket is meghívták.³⁵⁰ Az alapító tagok közül már kevesen voltak az egyletben, meghaltak, elutaztak Budapestről, vagy egyszerűen kiléptek. Az 1900. január 8-i közgyűlésén, amelyen 72 tag és egy rendőrségi felügyelő vett részt, Antonín Štěpánek elnök beszéde után megválasztották az új vezetőséget. Az elnök továbbra is Štěpánek maradt.³⁵¹

348 *Svoboda – Pavlík*: Z Budapešti. In: *Vlast*, 5 (1895)XIX. évf., i. m. 3.

349 Uo. 3.

350 *Čeněk Pavlík*: Z Budapešti. In: *Vlast*, 9(1898)XXII. évf., 3.

351 *Josef Veselý, Josef*: Z Budapešti. In: *Vlast*, 5(1900. május 1.,) XXIV. évf. i. m. 3.

Az egyleti vagyon 1900 márciusának végén 2532 korona 54 fillér volt. A könyvtári állomány 500 cseh és 100 német szórakoztató, illetve ismeretterjesztő könyvből állt. Az eddig megrendelt lapok mellett már a *Štýpy* (Nyilak) is járt a könyvtárba. 1900. február 24-én bált rendezett a munkásegylet a Magyar Iparegyesület helyiségeiben.³⁵² A bálon a 69-es Jeglačic-gyalogezred katonazenekara játszott, a besedát és a négyest, amelyet František Jelínek vezetett, kétszer is eltáncolták. Először mutatták be a *Pochod Budapeštských Čechů* (Budapesti csehek indulója), Obyt őrmester szerzeményét. A bál háziasszonya Klementina Míková volt.³⁵³ Az egylet székhelye ekkor már a Gyöngytyúk utca 3.-ban volt.³⁵⁴

A századfordulót követően, elsősorban a Sokol Tornaegyletnek köszönhetően, egyre intenzívebbé vált az együttműködés a budapesti cseh egyletek között. A besedával közösen a három egylet kirándulást szervezett a Kamaraerdőbe, és Josef Slavík síremlékének ápolása sem maradt már egyedül a munkásegyletre. Slavík síremlékével kapcsolatban szükség is volt az összefogásra, mivel a Kerepesi temetőnek azt a részét, ahol a síremlék állt, felszámolták. Ezért a munkásegylet választmányának javaslatára a besedával és a Sokollal közösen igyekeztek elérni a síremlék áthelyezését a temető megmaradó részébe. A síremlék áthelyezése, a három egylet tagjainak részvételével, 1900. október 1-jén, ünnepélyes keretek között történt meg.

1900. július 2-án fiókegyletet alapítottak a IX. kerületi Soroksári úton, ahol sok cseh munkást foglalkoztattak a rendező-pályaudvaron. Az ötlet az egylet alapítótagjától, Josef Veselýtől származott. A fiókegylet igen felélénkítette a munkásegylet életét. A fiók képviselőjének František Měšťaneket választották, aki František Čihulével és Josef Nožekkel közösen nagyon lelkesen szervezte a programokat. 1901-ben ismét rendezett az egylet farsangi bált és Szent Vencelnapi ünnepélyt. Nyáron vasárnaponként kirándulásokat szerveztek Budapest környékére. Télen pedig a Josef Vinsch által vezetett szórakoztató szakosztály rendezett baráti vacsorákat előadásokkal és más fellépésekkel, Josef Veselý, Karel Tintěra, Emanuel Vítek, Julius Vítešník, Jakub Soukup, Karel Novotný, Jan Kutchan, Bohumil Kačerovský és František Karban részvételével. 1902. január 11-én is rendezett bált az egylet a Városi Klub helyiségeiben, amelyen több vendég mellett megjelent az egylet igen öreg tiszteletbeli tagja, Bedřich Buchta és sok magyar vendég is, akiknek nagyon tetszettek a cseh néptáncok.

A január 5-i rendes évi közgyűlésen 69 tag vett részt, elnökké egyhangúan Čeněk Pavlíkot választották, amit a Sokol jelenlévő tagjai is üdvözöltek.³⁵⁵ 1901-

352 Karel Novotný: Z Budapešti. In: Vlast, 5(1902) XXVI. évf., 3.

353 Josef Veselý, Josef: Z Budapešti. In: Vlast, 5(1900. május 1.,) XXIV. évf. i. m. 3.

354 Adresář československých spolků zahraničních. In: Vlast, 7(1901) (június 1.) XXV. évf., 4.

355 Karel Novotný: Z Budapešti In: Vlast, 5(1902) (május 1), XXVI. évf., 3.

ben 97 új tagja lett a munkásegyletnek, így 1902-ben már 320 volt a rendszeresen tagdíjat fizetők létszáma. Az egylet 1901-ben 3219 korona 71 fillér vagyonnal rendelkezett, emellett a könyvtár és a leltár vagyona 1600 korona volt, és a külön kezelt árva alapban is rendelkezésre állt 80 korona. Az egyleti könyvtárba a Národní listy, a Národní Politika, a Humoristické listy, a Šípy, a Zlatá Praha és a Vlast című lapok jártak és összesen 580 kötetel rendelkezett.³⁵⁶

1902-ben a munkásegylet elköltözött a VIII. kerületből a VI. kerületbe,³⁵⁷ új címe a Király utca 54. lett, a Próféta utca sarkán.³⁵⁸ A költözést az egyletnek helyet adó, Karl Schterübel által üzemeltetett vendéglő költözése tette szükségessé. A vendéglő új helyiségei jobbak voltak a korábbiaknál, így a munkásegylet a Budapestre látogató cseheknek is ajánlotta, jó ételeket találhattak itt és cseh újságokat. 1902. augusztus 10-én az új egyleti helyiség megnyitása alkalmából ünnepi vacsorát rendeztek, amelyre nagy számban meghívták az *Osvěta Művelődési Egylet* tagjait is. Emanuel Vítek és J. Kouba léptek fel a vacsorán, az Osvěta énekkara pedig dalokat adott elő, Ján Izák szlovák tanító vezetésével, amelyért a munkásegylet ügyvezetője, Karel Novotný mondott köszönetet.³⁵⁹ 1903-ban már a Röck Szilárd utca 23. alatt volt már az egyleti helyiség. A munkásegylet fennállásának 35. évfordulóját, 1903. október 10-én, viszont a Soroksári út 12.-ben, a Két Korona Szállóban ünnepelték.³⁶⁰

A 336 tagú munkásegylet jubileumi ünnepségének kezdetén az Osvěta egylet énekkara elénekelte az *Ten národ ještě nezhylnul* (E nemzet még nem veszett el) című dalt, majd az üdvözlőbeszéd után színházi előadás következett, František J. Janke *Byl v Paříži* (Párizsban történt) című egyfelvonásos bohózatát adták elő. A darabot követően Karel Novotný mondott ünnepi beszédet, majd az Osvěta énekkara elénekelte a *Bývalý Čechové* című dalt. Az utóbbi öt esztendőről elhangzott ügyvezetői beszámoló³⁶¹ után az évfordulóra érkezett üdvözlőlevelek és táviratok³⁶² ismertetése következett. Az Osvěta énekkarától elhangzó *Na přeji!* (Előre!) után táncest következett a katonazenekar zenéje mellett. Az ünnepségen az összes budapesti cseh egylet, a Česká beseda, az Osvěta és a Sokol is részt

356 Uo. 3.

357 Karel Novotný: Z Budapešti. In: Vlast, 10(1902) (október 1.) XXVI. évf., 3.

358 Adresář českoslovanských spolků zahraničních. In: Vlast, 10(1902) (október 1.) XXVI. évf., 4.

359 Karel Novotný: Z Budapešti. In: Vlast, 10(1902) (október 1.) XXVI. évf., i. m. 3.

360 První český dělnický spolek v Budapešti. In: Vlast, 10(1903) XXVII. évf., 3.

361 Az ügyvezető arról számolt be, hogy a 30. évforduló óta 128 választmányi ülést tartottak, 10 rendes közgyűlést, 12 táncmulatságot. 129 új tag iratkozott be az egyletbe, 25 tag utazott el, 12 tag pedig meghalt. Temetési segélyként 660 koronát fizettek ki, a 201 megbetegedett tag pedig összesen 3816 koronát kapott. (Karel Novotný, – Čeněk Pavlík: Z Budapešti. In: Vlast, 12(1903) (november 1.) XXVII. évf., 3.)

362 Üdvözlőtetet küldött a párizsi Sokol, a berlini Csehszláv Egylet, az odesszai Csehszláv Egylet, a chemnitzi Vlastimil Egylet, a budapesti Česká beseda, a nürnbergi Palacký Egylet, a prostějovi Český občanský klub cyklístů (Cseh Polgári Kerékpárosklub). (Uo. 3.)

vett. A delegációkat az egyesület elnöke, Čeněk Pavlík köszöntötte, és köszönetet mondott az alapító tagoknak, akik közül František Fišer tiszteletbeli tag vett részt az ünnepségen.³⁶³ Az ügyvezető beszédében külön köszöntötte František Slámát, az egyesület egykori ügyvezetőjét, birodalmi tanácsai és tartományi gyűlési képviselőt. Az évfordulóra ünnepi képeslapokat is kiadtak, amelyeken a Cseh Korona Országainak címere, Husz János, Jan Žižka mellképe és az egyesület 24 tagú választmánya volt látható.³⁶⁴ 1906-ban adták ki nyomtatásban a tagok részére az egyesület alapszabályait.³⁶⁵ Az egyesület fennállásának 40. évfordulóját már új, gondosan berendezett helyiségben ünnepelték, 1908. október 10-én, a Wesseléni utca 17.-ben.³⁶⁶

Az évtized végétől viszont már alig működött a munkásegylet. Ennek legfőbb oka a Sokol-mozgalom nagy népszerűsége lehetett, ami az aktív tagokat a budapesti Sokol Tornaegyletbe csábította át, amely az első világháborúig a budapesti cseh egyesületek működésének legfontosabb szervezőjévé vált. Rendszeres munkát az egyesület csak az első világháborút követően fejtett ki.³⁶⁷

6.3.2.3. *A Svornost Csehszláv Művelődési és Segélyegylet (Českoslovanský vzdělávací a podporaovací spolek Svornost)*

A Svornost (Egyetértés) Csehszláv Művelődési és Segélyegyletet 1886. augusztus 6-án alapították meg Budapesten a Józsefvárosban és Erzsébetvárosban élő,³⁶⁸ a Csehszláv Munkásegyletből kivált csehek,³⁶⁹ akik a korábbi választmány néhány tagjával azért hagyták el a munkásegyletet, mert nem értettek egyet annak önszegélyző, főként kulturális tevékenységével, és inkább mozgalmi jellegű munkásegyletet akartak létrehozni. Indokaik között szerepelt az is, hogy a Csehszláv Munkásegylet alapszabályait éppen ekkor utasította el a Belügyminisztérium, és szólította fel az egyesületet tevékenysége felfüggesztésére.³⁷⁰

363 Az ünnepségen az Eszék melletti Dárdáról érkezett František Verner is részt vett. (Uo. 3.)

364 Uo. 3.

365 Az első budapesti cseh munkás egyesület alapszabályai. BFL I. 2045/1889.

366 Z Budapesti. In: Vlast, 10(1908) XXXII. évf., 5.

367 Az Első Budapesti Munkásegylet a két világháború között folyamatosan működött, először a Koszorú utca 27.-ben, 1927-től a Baross utca 118.-ban, 1929-től a Dohány utca 20.-ban, 1933-tól a Rákóczi út 59. alatt, majd 1939-től a Rózsa utcában, végül 1942-től az akkori elnök, Bayer Jaroslav lakásán, a Jász utca 21/a-ban.

368 Z Budapesti. In: Vlast, 10(1886) X. évf., 3.

369 Z Budapesti. In: Vlast, 6(1887) (október 1.) XI. évf., 5.

370 A többségükben munkás aktivista alapító tagok között szerepelt, a későbbi elnök, František Hlavsa mellett a Dočekal testvérpár, Josef és Augustin, akik az egyesület feloszlásáig itt tevékenykedtek. Josef Dočekal 1891-ben visszatért a Munkásegyletbe. Harmadik testvérük, a fémöntő Jindřich Dočekal szintén tagja volt a Svornostnak. A prágai Heinrich Frank vegyész 1885-ben jött Budapestre, miután Bécsből kiutasították. Működött a munkásegyletben is, Bohumil

Az új – szintén jóváhagyott alapszabályok nélkül működő – cseh egyesület a Budapesten dolgozó cseh munkások életét igyekezett szervezni, számukra tartott szakmai és kulturális előadásokat, beszélgetéseket, illetve hozott létre segélyalapot, amelyből elsősorban betegség vagy más nehézség esetén számíthattak támogatásra. A Svornost létrehozása jelentette a kezdetét a cseh munkásmozgalom budapesti megjelenésének. Az egyesületbe bekapcsolódó, a Lajtán túli tartományokból kiutasított, Bécsből és más munkásmozgalmi központokból származó cseh szociáldemokraták³⁷¹ aktívan szervezték a cseh és kisebb mértékben a szlovák munkások mozgalmát, terjesztették a cseh szociáldemokrata nyomtatványokat és folyóiratokat.³⁷² 1886. április 4-én jött létre az egyesület ideiglenes vezetősége, a tagok toborzása pedig 1886 májusában kezdődött. Rövid időn belül 40 tag iratkozott be, többnyire kisiparosok és munkások. Az egyesület első székhelye a Kerepesi út 54.-ben, Brindl a „nemzeti zászlóhoz” címzett vendéglőjében volt. 1886 októberében fordultak a többi cseh egyesülethez, kérve, hogy pénzzadományokkal és könyvekkel támogassák az egyesület tevékenységét.³⁷³ Rendszeresen tartottak találkozókat,³⁷⁴ az 1888. január 22-i közgyűlésen pedig megválasztották az egyesület vezetését is, az elnök a Příbramból származó lakatos,³⁷⁵ a munkásegylet volt tagja, František

Bachmannal közösen alapította meg annak óbudai fiókját. Antonín Houba asztalost 1881-ben, Prágában hat hét börtönre ítélték titkos szervezkedésért, majd 1884-ben Bécsből is kitiltották, ekkor költözött Budapestre, ahol szigorú rendőrségi megfigyelés alatt állt. Kapcsolatot tartott fenn anarchista szervezetekkel, lopással is megvádolták, amellyel az anarchista csoportoknak akart pénzt szerezni. A Svornost feloszlata után a szociáldemokrata mozgalomban vett részt. Václav Klement cipészt 1884-ben tiltották ki Prágából anarchista és szocialista tevékenységért. Bécsen keresztül jött Pestre 1885. október 15-én. 1886-ban és 1887-ben anarchista szervezkedésért eljárást indítottak ellene. 1888 áprilisában családjával Bécsbe költözött, majd valószínűleg kivándorolt Amerikába. Karel Loužický asztalossegéd 1882. november 18-án jött Bécsből Budapestre, kezdetben a munkásegylet tagja volt, 1885-ben és 1886-ban anarchista tevékenységgel vádolták meg. A Svornost újpesti fiókegyületében működött. Az esztergályos František Musil, akit Bécsben illegális fegyvertartásért ítélték el, 1883. augusztus 12-én költözött Budapestre. 1886-ban a Svornost néhány más tagjával együtt anarchista tevékenységért elítélték, és kiutasították Magyarországról. Antonín Poláček a munkásegylet elnökhelyettese és a Svornost választmányi tagja is volt egyszerre, 1890-től ismét csak a munkásegyletben tevékenykedett. Karel Reinhardt asztalosmester a munkásegylet választmányi tagja is volt, 1888-tól leginkább a Svornost újpesti fiókjában működött. Hynek Taschke a munkásegylet választmányi tagja is részt vett a Svornostban. (*Zapletal: Význam spolku... i. m. 85–86.*)

371 Kovács: i. m. 123.

372 *Zapletal*: Počátky slovenského... i. m. 6.

373 Z Budapesti. In: *Vlast*, 10(1886) X. évf., 3.

374 1887-ben 27 rendes és 3 rendkívüli választmányi ülés volt, negyedévente ülésezett a tagság, és évente egy közgyűlést is tartottak. (Z Budapesti. In: *Vlast*, 12(1888) (április 1.) XI. évf., 6.)

375 Hlavsa korábban Bécsben a X. kerületi cseh szociáldemokrata szervezetben működött, majd 1881-ben a Szociáldemokrata Párt választmányába választották. Még ebben az évben letartóztatták és titkos szervezkedésért három hét elzárásra ítélték. 1882 nyarán költözött Budapestre. (*Zapletal: Význam spolku... i. m. 84.*)

Hlavsa lett.³⁷⁶ Azonban két évvel megalapítása után is csupán 40 tagja volt a Svornostnak. Ennek minden bizonnyal a radikális egyesület működésének állandó rendőrségi megfigyelése is oka lehetett,³⁷⁷ de az is, hogy a munkásegylet, amellyel konkurálni próbált a Svornost, sokkal jobb feltételekkel tudott tagjainak önkéntes biztosítást ajánlani, ezért népszerűbb volt. Az egyesület vagyona csak 180 forint volt, és nagy anyagi áldozatokat követelt, hogy nem találtak állandó egyesületi helyiséget, így 1886 és 1890 között legalább ötször költöztek új helyre.³⁷⁸ A beteg tagok segélyezésére 43 forint 50 fillért fizettek ki, de emellett könyveket vásároltak a még eléggé szegényes egyesületi könyvtárba, beszerezték az egyesületi cégtáblát, kinyomtatatták, és bekötötték a tagkönyveket. A szórakoztató szakosztály egy kisebb színpadot is berendezett 1887-ben, és 1889-ig 18 darabot mutattak be.³⁷⁹ Az egyesület könyvtárába több lap is járt, a Vlast, a Národní listy, a Paleček, a Humoristické listy, a Hlas lidu (Nép Hangja) és a Rovnost (Egyenlőség). A Svornost rendszeresen szervezett szórakoztató programokat, 1887-ben öt irodalmi előadást rendeztek, versmondással, színházi előadással, ezeken felül pedig három táncestet. Az április 23-án a Cseh Munkásegylet énekkara is fellépett. Több beszélgetést is tartottak aktuális kérdésekről. 1887-ben megemlékeztek a megalakulás egy éves évfordulójáról, ami leginkább az egyesület népszerűsítését szolgálta, főként a többi, külföldi cseh egyesület körében. Külföldről kapott is a Svornost 19 üdvözlő táviratot és levelet, az ünnepségre azonban olyan kevesen látogattak el, hogy 40 forint ráfizetéssel járt a megrendezése.³⁸⁰

1888. november 5-én fiókegyesületet alapított a Svornost Újpesten³⁸¹ Szamolovszky vendéglőjében, az Ősz utca 61.-ben,³⁸² Zábavní družstvo, Lýra (Lýra, Szórakoztató Csoport) néven. A csoportot ideiglenes bizottság irányította,³⁸³ amely, hogy tagokat toborozzon, a következő kiáltványt adta ki: „A Nemzethez! Testvéri üdvözléssel merészelünk azzal a legforróbb kéréssel fordulni Önökhöz, hogy felkérjük Önöket, vegyenek részt az alapító csoport munkájában, amelynek igyekezete arra irányul, hogy nemzetünk fejlődése és haladása érdekében működjön, énekléssel, szórakoztató programokkal, előadásokkal, testgyakorlással

376 Z Budapesti. In: Vlast, 12(1888) (április 1.) XI. évf., 6.

377 Az egyesület tevékenységét a szocialista és anarchista szervezkedésben ugyan jócskán túlértékelték a hatóságok, de néhány tagja valóban rendszeresen részt vett ilyen jellegű találkozókban, főként a Csehországból származó Brunovszky József Szövetség utcai vendéglőjében és a budai Kubának vendéglőjében, illetve terjesztette a cseh Pomsta (Bosszú) és a német Freiheit (Szabadság) című anarchista lapokat. (Zapletal: Význam spolku... i. m. 89–90.)

378 Uo. 88.

379 Zapletal: Význam spolku... i. m. 88.

380 Z Budapesti. In: Vlast, 12(1888) (április 1.) XI. évf., 6.

381 Z Budapesti. In: Vlast, 8(1888) (december 1.) XII. évf., 5.

382 Kovács: i. m. 123.

383 František Reinhard, P. Houžvička, Václav Bureček, František Sokol, Josef Rybníkář (Z Budapesti. In: Vlast, 8(1888) (december 1.) XII. évf., 5.)

és egyáltalán mindazzal, ami a társasági élethez nélkülözhetetlen. Amit elvett tőlünk a balsors keze, teremtsük meg magunknak mi! Mutassuk meg, mit képes elérni népünk! Teremtsük meg egy társas szervezet alapjait, fejlődésünkért hozzunk létre egy szórakoztató csoportot. A budapesti cseh közösségnek van annyi ereje, hogy felépítse magának a művészet templomát, mindenekelőtt egy műkedvelő színházat. Szükségünk lesz még rendszeres újságra, Sokol-egyletre, nemzeti házra és cseh istentiszteletre! Egyik a másikat ösztönzi az egész közösség lelkesítésére, hogy minden a javára szolgáljon, és az egyetértés majd olykorba vezet el minket, amikor azt mondhatjuk, ezt magunkért tettük, a nemzetért!”³⁸⁴ A csoport gazdag, már-már teljesíthetetlen programmal jelentkezett,³⁸⁵ amely inkább a sokkal több cseh lakossal rendelkező Bécs cseh intézményeit másolta. A kiáltvány a Svornost egyleten belül is nézeteltéréseket okozott, az egylet levelezője, Jan Janoušek, 1889. január 15-ére keltezett levelében már azt is visszautasította, hogy a kezdeményezés egyáltalán a Svornosttól származna, és a kiáltvány íróját azzal vádolta meg, hogy visszaélt az egylet nevével.³⁸⁶ 1889 márciusára 37 új tag lépett be a Svornostba. Mivel azonban a tagok többsége olyan foglalkozást űzött, ami miatt gyakorta változtatnia kellett lakóhelyét, sokan el is maradtak az egyletből. A tagdíjat nem fizető, elmaradt tagok számát kivonva a teljes tagságból, 1889-ben összesen 60 tagja volt az egyletnek.

A Svornost folyamatosan működött, volt közgyűlése, féléves taggyűlése, 22 rendes és egy rendkívüli választmányi ülése. Az egyleti könyvtárba járt a *Vlast*, a *Národní listy*, a *Humoristické listy*, – fele részben Hynek Fiala előfizetése nyomán – a *Paleček*, – Jiří Votava és Karel Kavan előfizetésének köszönhetően – a *Hlas lidu*, a *Rovnost*, a *Matice lidu*, – Josef Veselý támogatásából – a *Nový věk svobody* (A Szabadság Új Korszaka) – Bohumil Bachman, majd Josef Čech jóvoltából – és a *Červánky* (Pironkodások), amelyet szintén Votava fizetett elő. Négy egyleti mulatságot is szerveztek, farsangi bált, két színházi előadást és egy baráti vacsorát a munkásegylettel közösen a brünni nemzeti színház alapításának 20. évfordulója alkalmából. Az egyleti élet legnagyobb nehézségét továbbra is a

384 „Národ sobě! S bratrským pozdravem dovoluji se si s nejbroucnější prosbou Vás vyzvat k účasti-nění se prací zakládajícího družstva, jehož snahou jest působiti pro rozvoj a pokrok národnosti naší, pěstovati zpěv, zábavy, přednášky, tělocvik a vůbec vše, co k životu společenskému jest nutno.

Co nám odpirá ruka nepřiznivého osudu, utvoříme si sami! Dokažme, co zmůže ten náš lid! Utvoříme si jakýsi základ společné organisace, ku svému rozvoji, utvoříme si zábavní družstva. Obec česká v Budapešti má tolik síly, aby sobě postavila chrám umění, především ochotnické divadlo. Pak potřebujeme period. Časopis, obec sokolskou, Národní dům, české bohoslužby!

Druh druha povzbudí k nadšení po celé obci, by každý poskytnul daru sám sobě a pak společnou svorností vzejde nám doba, kdy budeme moci říci: To učinil svůj svému a dal národ sobě!” (Z Budapešti. In: *Vlast*, 8(1888) (december 1.) XII. évf., 5.)

385 Český. In: *Vlast*, 8(1888) (december 1.) XII. évf., 8.

386 Jan Janoušek: Z Budapešti. In: *Vlast*, 10(1889) (február 1.) XII. évf., 6.

megfelelő egyleti helyiség hiánya jelentette, mivel így a rendezvényekre mindig külön helyiséget kellett bérelni.

A Svornost tevékenységének kiemelkedő szegmensét jelentette a tagok segítése. E célra összesen 53 forintot fordítottak 1888-ban, az egylet 54 forint 90 fillér³⁸⁷ bevételeinek nagy részét.³⁸⁸ Az 1889-es közgyűlést 28 tag részvételével január 20-án tartották. Megválasztották az egylet vezetőségét, az elnök František Hlavsa, az elnökhelyettes pedig Karel Jirovec lett.³⁸⁹ A következő, 1890. január 21-i közgyűlésen már 45-en vettek részt, a személyi³⁹⁰ és pénzügyek³⁹¹ rendezése után az ügyvivő beszámolt arról, hogy az egylet által kialakított színpadon 11 színielőadást tartottak. Herz Gyula Erzsébet körút 31. alatti vendéglőjében működő, immár állandó egyleti helyiség is több rendezvénynek adott otthont, két szavalóestet és egy táncmulatságot rendeztek itt, Josef Dočekal szervezésében. Az egylet tagsága folyamatosan változott, 45 tag lépett be, de mivel a régiek közül többen elutaztak Budapestről, a taglétszám 70 körül mozgott. A könyvtár is folyamatosan gyarapodott, már 140 kötettel rendelkezett, a régi lapok mellett, újakra is előfizettek, a *Heslőra* (Jelszó) és a *Reformra*.³⁹²

1890-ben azonban kénytelen volt beszüntetni működését az addigra már konszolidálódott, főként iparosegylet jelleggel működő – ezért néha Iparos Társaskörnek (*Řemeslnická beseda*) is nevezett³⁹³ – Svornost. A munkásegylet alapszabályai körül támadt viták irányították a hatóságok figyelmét az egyletre.³⁹⁴ A már korábban is figyeltetett egyletet,³⁹⁵ 1890 júliusában pánszláv törekvések

387 1888-ban összesen 227 forint 84 fillér bevétele volt az egyletnek, amelyből 172 forint 94 fillér kiadásuk volt. (*Jan Janoušek*: Z Budapesti. In: *Vlast*, 11(1889) (március 1.) XII. évf., 5.)

388 Ez természetesen nem jelentette az egylet teljes pénztartalékát, mivel 1887-ről 74 forint 58 fillér, korábról pedig 174 forint 85 fillér vagyona volt a Svornostnak, így összesen még 304 forint 33 fillérrel rendelkeztek. (Uo. 5.)

389 Uo. 5.

390 Az elnök, közfelkiáltással, ismét František Hlavka lett. (*Engelbert Vocelka*: Z Budapesti. In: *Vlast*, 11(1889) (május 1.) XIII. évf., 5.)

391 Az egylet bevétele 108 forint 85 fillér volt, teljes vagyona pedig 486 forint 20 fillér volt. (Uo. 5.)

392 Uo. 5.

393 Z Budapesti. In: *Vlast*, 5(1901) (május 1.) XXV. évf., 8.

394 A hatósági eljárások a Csehsláv Munkásegylet alapszabályainak elfogadása körül 1889-ben kirobbant vitához kötődtek. A Belügyminisztérium szocialista és pánszláv tevékenység gyanúja miatt utasította vissza a munkásegylet alapszabályainak megerősítését. E vádakat azzal érvelve utasították vissza, hogy az ilyen törekvésekkel szimpatizáló tagok már elhagyták az egyletet, és új szervezetet alapítottak, tehát tulajdonképpen a munkásegylet hívta fel az alapszabályok nélkül működő Svornostra a hatóságok figyelmét. (A fővárosi m. kir. Államrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának! 12092/890. I. sz. BFL eln. res. irat. 265/1890).

395 A megfigyelés ugyan nehézségekbe ütközött, mivel a kerületi rendőrségen senki sem tudott csehül, szlovákul is csupán egy detektív. (Török János Királyi Tanácsos Úrnak. BFL eln. res. irat. 269/1888/X.)

vádjával feloszlatták,³⁹⁶ vagyonát elkobozták.³⁹⁷ Az egyleti helyiségben található szekrényeket elszállították,³⁹⁸ az egylet könyveit és iratait átvizsgálták,³⁹⁹ az ingóságokból befolyt 14 forintot pedig a fővárosi szegényalapnak juttatták.⁴⁰⁰ Az egyleti könyvtárat és színpadot azonban sikerült megőrizni.⁴⁰¹

Az alapszabályainak elismerését négyszer is hiába kezdeményező egylet⁴⁰² felosztatásával kapcsolatban a szocializmus, a pánszláv törekvések és az anarchizmus vádja is felmerült. E vádakat megalapozta, hogy a felosztatásakor mintegy 100 tagú egylet egy ideje már nem csupán a Budapesten élő csehek, nemzetiségi alapon szerveződött, művelődési és segélyegylete volt, tagjai között a szocialista nézetek hívei voltak többségben, és már magyar, illetve német nemzetiségű tagjai is voltak,⁴⁰³ cseh tagjai között pedig többek a fővárosból, illetve az országból is ki voltak tiltva, vagy rendőri felügyelet alatt áltak szervezkedés miatt.⁴⁰⁴ A Svornost tevékenységét így a pesti csehek egy része is egyre inkább idegenkedve szemlélte.⁴⁰⁵

Az egylet tagjai a Svornost felosztatását követően titokban próbálták meg tovább működtetni az egyletet. Szombatonként találkoztak, fizették a tagdíjat, a segélypénztárat Gustav Dočekal kezelte. 1891-ben a többi budapesti cseh egylettel közösen köszöntötték Budapesten a prágai jubileumi országos kiállításra átutazó szerbeket és szerbiai cseheket, nyáron, június 30. és július 1. között, pedig részt vettek a külföldi cseh egyletek prágai találkozásán, és a budapesti cseh egyletek nevében megkoszorúzták Frič sírját.⁴⁰⁶

Az egykori tagok több egyletalapítási próbálkozásban is részt vettek. Először a Budapesti Csehszláv Kézművesegylet elnevezésű önképző- és betegsegélyző egylet megalakítására tett kísérletet 1891. október 4-én, Langenberg Ede vezetésével František Hlavsa, Antonín Houba, Alois Šulc, Karel Lirovec, Josef Kočvarek és Valentin Horatlik a Kálvária téri Pekarek vendéglőben. A Belügyminiszté-

396 Végzés a Svornost nevű cseh munkás egylet betiltása ügyében BFL eln. res. irat. 265/1890.

397 Přerušená činnost spolku. In: Vlast, 3(1890) (szeptember 1.) XIV. évf., 4.

398 A VII. ker. eljáróság jelentése az Erzsébet körút 31. sz. a Herz Gyula vendéglőjében létezett „Svornost” nevű egylet ügyében. BFL eln. res. irat. 265/1890.

399 A főv. m. kir. államrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának. BFL VI 1/a eln. res. irat. 337/1890.

400 Svornost MOL K. 150-1891-VII-8-32007.

401 *Zapletal: Význam spolku...* i. m. 95.

402 A fővárosi m. kir. államrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának! BFL VI 1/a eln. res. irat. 385/1890.

403 Z Budapešti. In: Vlast, 5(1895) XIX. évf., 4.

404 Aszalay Antal detektív jelentése 1891. január 6. BFL VI 1/a eln. res. irat. 385/1890.

405 A törvényesség határára sodródó, munkásmozgalmi szervezetekké váló cseh egyletek hasonlóképpen kellemtelenné váltak más cseh közösségek számára is. A drezdai Cseh Klub és Sokol Tornaegylet, a zittai Barák Egylet jutott a budapesti Svornosthoz hasonló sorsra. (Z Budapešti. In: Vlast, 5[1895] XIX. évf., 4.)

406 *Zapletal: Význam spolku...* i. m. 96.

riumhoz beterjesztendő alapszabályok kidolgozását egy Hollós nevű ügyvéd vállalta, mivel azonban az együletet a hatóságok csupán a Svornost névcseréjének tekintették, a kísérlet eleve kudarcra volt ítélve.⁴⁰⁷

1892-ben már Sulcz Emília – Sulcz Antal „notórius szocialista”⁴⁰⁸ nejének – Rózsa utca 29. alatti kávéházában találkoztak szombat esténként és vasárnap délutánonként a Svornost egykori tagjai,⁴⁰⁹ Hlafsá Ferenc (František Hlavsa), Kočvarek József (Josef Kočvarek), Novák János, Soumor Károly, Schulz Antal, Jirovetz Károly (Karel Lirovec), Dočekal József, Dočekal Ágost, Taschke Ignác, Fischer József.⁴¹⁰

1897-ben a Huszár utcai Frank vendéglőben *Pokrok* (Haladás) néven alakítottak munkás önképző kört, de ennek alapszabályait sem fogadta el a Belügy-minisztérium.⁴¹¹

A Svornost ifjabb, kevésbé radikális nézeteket követő tagjai 1894-ben egy korábbi ötlet felidézésében keresték a megoldást, a budapesti Sokol Tornaegylet megalapításában.⁴¹²

6.3.2.4. A Sokol Tornaegylet

6.3.2.4.1. A Sokol-mozgalom

A cseh együleti mozgalom egyik legsikeresebb, a külföldi cseh közösségekben szinte mindenütt megalapított szervezete a Sokol Tornaegylet volt. A nagy mozgósítóerejű Sokol-mozgalom története az októberi diploma kiadását követő időszakra nyúlik vissza. 1862-ben, Prágában, az eredetileg cseh–német közös kezdeményezésként induló tornaegyleti kezdeményezés szétválásával jött létre az első cseh tornaegylet. Alapítója Miroslav Tyrš volt, első elnöke pedig az 1848-ban a cseh nemzeti mozgalomba bekapcsolódó, német születésű Heinrich Fügner a prágai Hypotekenbank igazgatója. A tornaegylet létrehozását az ifjúcsehek vezetői, Eduard és Julius Grégr is támogatták. A Sokol elnevezést 1864-ben kapta az egyület.⁴¹³

A szervezet hazafias jellege 1866-ban tovább erősödött, amikor felmerült a tagok felfegyverzése a poroszok ellen.⁴¹⁴ Ekkortól váltak rendszeressé a nyilvános Sokol

407 Budapesti Cseh–Szláv Kézműves Egylet BFL eln. res. irat. 320/1891.

408 Aszalay Antal detektív jelentése 1892. május 21. BFL eln. res. irat. 169/1892.

409 Aszalay Antal detektív jelentése 1892. május 21. BFL eln. res. irat. 169/1892.

410 Aszalay Antal detektív jelentése 1892. október 31. BFL eln. res. irat. 359/1892.

411 Kovács: i. m. 122.

412 Z Budapešti. In: Vlast, 5(1895) XIX. évf., 5. sz., 4.

413 Hana Havránková: Vznik Sokola a jeho vývoj do vytvoření České obce sokolské. In: Sokol v české společnosti 1862–1938. Ed. Marek Waic a kol. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK, 1997, 9–33.

414 Glettlér: i. m. 86.

tornabemutatók is. 1871-től jelent meg a mozgalom lapja, a *Sokol* című újság, a tornaegylet pedig a cseh nemzeti megmozdulások állandó résztvevőjévé vált.⁴¹⁵

Az 1882-es Sokol-találkozót (slet) követően szerveződött meg a Sokol-mozgalom területi szervezete.⁴¹⁶ A kisebb egységek, župák tartományokba (obec) tömörültek. Elsőként az Elba középső folyásánál működő Sokol egyleteket tömörítő Tyrš župa, illetve a kelet- és közép-cseh župa szerveződött meg. Tyrš halála után, 1889-ben jött létre a *Česká obec sokolská* (Cseh Sokol Tartomány), amely 11 župában 229 egyletet egyesített, 24268 taggal. 1892-ben pedig megalakult a morvaországi tartomány is, a *Moravská obec sokolská* (Morva Sokol Tartomány).⁴¹⁷

A Sokol-mozgalom a kilencvenes évektől kilépett a cseh tartományok határain túlra, sorra alakultak meg a külföldi testnevelési egyletek. 1908-ban már 18 cseh Sokol egylet működött a Cseh Sokol Tartomány határain kívül.⁴¹⁸ Ezeknek az egyleteknek 1908-ban összesen 1623 tagjuk volt, a legtöbb taggal a berlini egylet rendelkezett, 328-cal, a legkevesebbel, 9-cel pedig a Buenos Aires-i.⁴¹⁹ A nem cseh tagságú, a különböző szláv nemzeteknél szerveződő Sokol egyletek száma ennél jóval magasabb volt.

A Sokol központi szervének létrehozása az első igazán tömeges Sokol-találkozón, az 1907-es slet-en merült fel. A Sokolmozgalom ekkor már hatalmas tömegmozgalommá szerveződött, Galíciában 17700 taggal 142 egylet, Németország lengyel lakosságú területein 70 egylet, Horvátországban 6 ezer taggal 47 egylet, a szlovén tartományokban pedig 3 ezer taggal 27 egylet működött, de Bulgáriában, Szerbiában és Oroszországban is több egylet szerveződött, ahol a Sokol által küldött, cseh tanárok is dolgoztak.⁴²⁰

1908-ban, a szláv kongresszust követően megalakult a Szláv Sokol Szövetség (*Svaz slovanské sokolstvo*), amelynek tagjai a Cseh Sokol Tartomány (*Česká*

415 Havráňková: i. m. 34–45.

416 A mozgalom huszadik évfordulójára összehívott találkozó, amelyen 1600-an vettek részt a cseh tartományokból és Bécsből, és 720-an mutattak be gyakorlatokat, hagyományt teremtett. Az első világháborúig hat Sokol-találkozót tartottak (1891, 1893, 1901, 1907, 1912), egyre több külföldi résztvevővel. (XI. Vsesokolský slet 1948. usp. Marie Provazníková – Jiří Škvor, Curych, Konfrontace, 1976, 11–12.)

417 Činnost jednot zahraničních v r. 1908. In: Sokol zahraniční, 1910. január, IV. évf., 1. sz., 5.

418 A Monarchiában Budapesten (1894) és Grácban (1895), Németországban Dreždában (1890), Lipcsében (1892), Pírnában (1903), Münchenben (1892), Nürnbergben (1898), Augsburgban (1896), Berlinben (1893), Moersben (1908) és Hamburgban (1891), Oroszországban Tbiliszipben (1898), Kijevben (1900), Moszkvában (1904) és Szentpétervárott (1900), Franciaországban Párizsban (1892) és Barlinban (1910), Angliában Londonban (1903), Argentínában pedig Buenos Airesben (1908) működött Sokol Tornaegylet. (Činnost jednot zahraničních v r. 1908. In: Sokol zahraniční, 1910. január, IV. évf., 1. sz., 5.)

419 Činnost jednot zahraničních v r. 1908. In: Sokol zahraniční, 1910. január, IV. évf., 1. sz., 5.

420 Diethelm Blecking: Sokolské hnutí některých slovanských národů. In: Sokol v české společnosti 1862–1938. i. m. 175–183.

obec sokolská), az Ausztriai Lengyel Sokol Tornaegyletek Szövetsége (*Zwizzek polskich gymnastycznych Towarzystew sokolich w Austrii*), a Horvát Sokol Szövetség (*Hrvatski sokolski savez*), a Szlovén Sokol Szövetség (*Slovenska sokolska zveza*), a szerb Fruška Gora-i župa (*Fruškogorská župa*) és Erős Dusán Egylet (*Dušan Silni*), a Bosznia-Hercegovina-i župa (*župa Bosensko-hercegovská*) és a Bolgár Legény Szövetség (*Zveza bolgarskich junákov*) voltak.⁴²¹

1910 után kezdtek szervezni a külföldi Sokol egyletek balesetbiztosítását, a moersi egylet felvetésére, mivel a gyakorlatok közben igen sokszor előfordultak sérülések.⁴²² A tervezésbe a budapesti egylet tagja, František Kodet is folyamatosan részt vett javaslataival,⁴²³ amelyekről a hamburgi Sokol-találkozón is tárgyaltak.⁴²⁴

A Sokol mozgalom sikere tehát túlmutatott a cseh tartományokon, egymás után jöttek létre a külföldi Sokol egyletek. Hamarosan felmerült az egyletek kapcsolatának megszervezése, amelyből a század végére a rendszeres prágai Sokol találkozók, a *Sokolský slet*ek fejlődtek ki. Ugyan az alapító, Týř már 1863-ban felvetette a testvéregyletek testületének ötletét, de ennek megszervezése ekkor még megghiúsult.

A prágai Sokol slet a századforduló cseh nemzeti mozgalmának igen fontos elemét alkották. Az első Sokol találkozót a mozgalom megalapításának huszadik évfordulóján, 1882 nyarán tartották az alapító, Miroslav Týř kezdeményezésére. Ekkor alakult ki a későbbi találkozók is felidézett rendje e találkozónak, alakultak ki a külsőségek. Már erre az első alkalomra is érkeztek külföldi küldöttek, Budapestről még nem, de Zágrábból, Ljubljanából és Bécsből már jött delegáció, akiket a prágai Sokolban, illetve a Konviktban szállásoltak el. Vojta Slukov, a Nemzeti Színház színésze, a prágai nemzeti mozgalom fontos alakja,⁴²⁵ Sokol egyenruhában, Svatopluk Čech versével köszöntette a delegációkat, Josef Jiří Kolár Žizka halála című művének bemutatója után. A Sokol-gyűlések legfontosabb eleme azonban a közös gyakorlat volt, amelyen, 1882. június 18-án, 696-an vettek részt, 40 csapat, majd 70 egyéni tornász, Týř irányításá-

421 Diethelm Blacking: Die Sokolbewegung bei den verschiedenen slawischen Völkern. In: Sokol, jeho vznik, vývoj a význam. Ed. Marek Waic a kol. Praha, Organizační výbor mezinárodní konference, 1998. 118.

422 Úrazové pojištění jednot zahraničních. In: Sokol zahraniční, 1(1911) V. évf., 16.

423 Sokol v zahraničí. Úrazové pojištění jednot zahraničních. In: Sokol zahraniční, 6(1911) június V. évf., 94.; F. Kodet: Zahraniční jednoty a jich úrazové opatření. In: Sokol zahraniční. 5(1911) V. évf., 76–77.

424 Sokol v zahraničí. In: Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 124.

425 Vojta Slukov a 19. századi cseh színházi élet fontos szervezője volt, 1885-ben megalapította az *Ústřední jednota českého herectvát* (Cseh Színészek Központi Egylete), és az 1895-ös prágai Néprajzi Kiállításon színházi részleget is berendezett.

val, mintegy háromezer néző előtt. A tornapályát a Moldva egyik szigetén, a Střelecký ostrovon állították fel. A bemutató utáni mulatságot tűzijáték zárta. A Sokol-felvonuláson, amely először a prágai műegyetem épületétől, a Károly térről indult, 1600-an vonultak fel, 76 Sokol egyesület képviselőjében. A következő Sokol-találkozót 1887-ben, a mozgalom alapításának 25. évfordulóján akarták megtartani, de ezt a hatóságok nem engedélyezték, így ekkor csak egy szűkebb körű versenyt rendeztek Český Brodban.

A második találkozó a Sokol területi szervezetei, a Sokol-tartományok (obec) megszervezése után, 1891-ben, jöhetett csak létre, június 27. és június 30. között. Ezen a találkozón már rengetegen vettek részt külföldről. A delegációk vonattal érkeztek. A prágai pályaudvarokon első alkalommal mondták be cseh nyelven a vonatok érkezését. Prága cseh iskolái, a laktanyák, de még a smíchovi sörgyár is megteltek az elszállásolt külföldi vendégekkel. Érkeztek cseh szokolisták Münchenből, Drezdából, Chemnitzből, Bécsből és a lengyel, a szlovén, a horvát, illetve a francia tornaegyletek küldöttei is. A külföldiek az Óváros térre vezető felvonuláson, a lengyelek kivételével, nem vehettek részt, a közös gyakorlatok pedig teljesen tiltva voltak a külföldieknek. A találkozón sok kulturális programra is sor került, a Polgári Társaskörben (*Městanská beseda*), a Žofinban, a Nemzeti Színházban, ahol Antonín Dvořák *Huszita nyitányát* követően ismét Slukov mondta a köszöntőt, és a kor jeles cseh írói, Eliška Krásnohorská és Bohdan Kaminský verssel köszöntötték a közönséget. Itt mutatták be elsőként a Sokol himnuszát, Josef Václav Sládek *Előre, előre* (*Kupředu, kupředu*) című, Karel Šebor által megzenésített versét.

A harmadik találkozó a prágai néprajzi kiállítás alkalmából, 1895-ben volt.⁴²⁶ A kiállításon, amelyre a pesti cseh egyesületek is ellátogattak,⁴²⁷ a Sokolnak saját pavilonja volt. E találkozón épült először ideiglenes gyakorlópálya a prágai Letnán, a közös tornabemutatóra. A bemutatón már külföldi, horvát, szlovén Sokol-tagok is részt vettek. Prágában pedig 7500-an vonultak fel. A Nemzeti Színházban ismét díszelőadást rendeztek, amelyen újra Vojta Slukov köszöntötte a vendégeket, és Bedřich Smetana *Eladott menyasszony* (*Prodaná nevěsta*) című operáját mutatták be.

1901-ben ismét több külföldi delegáció, bécsi, francia, lengyel, szlovén vett részt a találkozón. A Nemzeti Színházban Karel Kovařovic *Kutyaféjűek* (*Psohlavci*) című operáját mutatták be, ami előtt Vojta Slukov Bohdan Kaminský versét mondta el.⁴²⁸ Az 1907-es találkozóra először küldött delegációt a budapesti Sokol is. Ekkor már 26 ezer négyzetméteres tornaterp épült a Letnán,

426 Zlata Kozáková: Sokolské slety 1882–1948. Praha, Orbis, 1994. 7–9.

427 Z Budapešti. In: Vlast, 7(1895) (július 1.) XIX. évf., 3–4.

428 Kozáková: i. m. 10–15.

55 ezres nézőtérrel. Ez alkalommal már 2 ezer külföldi érkezett Prágába, még Amerikából is. A díszelőadáson Karel Želenský színész köszöntője után Smetana *Libuše* című operáját mutatták be. 1912-ben, az 50. évfordulón rendezett találkozó volt a világháború előtti utolsó Sokolský slet. Ezen már 1026 egyesület százezres tagságát képviselték a résztvevők. Csak a szláv tartományokból, országokból négyezren érkeztek – 144 horvát és szlovén, 400 szerb – de delegáció jött Franciaországból, Németországból, Angliából és Amerikából is. A 250 fős, diákokból álló, orosz delegációt az Oroszországban dolgozó cseh tanárok vezették. František Erben vezetésével vonult fel a szentpétervári női tornászcsapat. A 47 ezer négyzetméteres letnai pályán, százezres nézőtér előtt marathóni életképeket mutattak be a versenyzők. A felvonuláson, amelynek végén leleplezték František Palacký emlékművét, Szófia, Kijev, Szentpétervár, Zágráb, Belgrád, Ljubljana és Párizs magas rangú képviselői köszöntötték Prága polgármesterét.⁴²⁹ E találkozóra a budapesti Sokol már évekkal előtte készült: „Két év múlva ismét nagy sürgős-forgás lesz! A VI. találkozó már feltűnt a horizonton, és ahogyan az V. találkozón megmutathattuk Önöknek, hogy élünk, most azt akarjuk megmutatni a hazának, hogy megerősödünk.”⁴³⁰ A VI. összsokol-találkozón a budapesti egyesület 22 taggal képviseltette magát, akik közül 18-an a tornabemutatón is részt vettek. A tornászok mellett a szórakoztató csoport is fellépett Prágában, és a külföldi egyesületek között első helyezést ért el. A budapesti Sokol versenycsapata 387 pont elérését tűzte ki a találkozón, ami 78%-ot jelentett. A célt el is érték, sőt kétszer nulla hibapontot is szereztek. Oklevelet és babérkoszorút kapott a csapat, Fluks, Malásek és Šváb nagy oklevelet, Šída, Nedbal és Přichystal pedig kisebb oklevelet szereztek. Ezzel a külföldi Sokol egyesületek kisebb versenycsapatái között a budapesti egyesület első helyet ért el.⁴³¹

A külföldi Sokol egyesületek is rendeztek találkozókat. 1909-ben Szófiában, 1910-ben pedig Hamburgban szervezték meg a Külföldi Sokol Egyesületek Találkozóját (*Slet zahraničních sokolských jednot*).⁴³² A budapesti Sokol mindkét találkozón ott volt.⁴³³ Az 1912-es prágai Sokol-találkozón érkeztek a külföldi egyesületek képviselői, hogy végleges formába öntsék a külföldi egyesületek szervezetét, megegyezésre azonban nem jutottak. Ez különösen fájdalmasan érintet-

429 Uo. 10–21.

430 „A za dva roky zase bude rušno! Již VI. slet vstává na obzoru, a pak-li dokázali jsme Vám při V. sletu, že žijeme, chceme nyní dokázati své vlasti, že jsme zmohutněli.” (*Stáňa Votruba*: Budapest. In: Sokol zahraniční, 1910., 11(november) IV. évf., 173.)

431 Budapešť. In: Sokol zahraniční, 1(1913) VII. évf., 13–14.

432 Sokol v zahraničí. In: Sokol zahraniční, 8(1911) V. évf., 124.

433 Ke schůzi delegátů zahraničních jednot sokolských o VI. Sletu. In: Sokol zahraniční, 10(1912) VI. évf., 166–167.

te a budapesti egyletet, hiszen egyik Sokol-tartományba sem tartoztak, nem képviseltették magukat a Č. O. S.-ban sem, így a mozgalomtól szervezetileg elkülönülten kellett működniük.⁴³⁴

Végül 1913-ra dolgozták ki a Külföldi Sokol Tornaegyletek Központi Szervezetének alapszabályait (*Stanovy Ústředního sdružení tělocvičných jednot sokolských v zahraničí*),⁴³⁵ amelynek elfogadására 1913. május 12-re hívtak össze alapszabályalkotó gyűlést a berlini Filharmóniába.⁴³⁶

6.3.2.4.2. A budapesti Sokol Tornaegylet (Tělocvičná jednota Sokol v Budapešti)

A budapesti tornaegylet megalapítását először 1887-ben javasolta a Česká beseda a többi cseh egyletnek. Ehhez a kezdeményezéshez a Csehszláv Munkásegylet ugyan csatlakozott, de mégsem került sor az egylet létrehozására.⁴³⁷

A Sokol Tornaegyletet Budapesten végül a pánszlávizmus, szocializmus és anarchizmus vádjával feloszlatt Svornost Csehszláv Művelődési és Segélyegylet volt tagjainak kezdeményezésére alapították meg. A feloszlatt egylet fiatalabb, a nemzeti mozgalomhoz közelebb álló tagjai kezdetben csupán magánkörben találkoztak szombatonként, és igyekeztek életben tartani az egykori Svornost egylet működését. Adományokból sikerült több cseh lapra is előfizetniük, járt hozzájuk a Národní listy, a Humory, a Paleček, a Vlast, a Rovnost, a Hlas lidu, a Červánky, a Rašpli és a Dělnické Listy Vídeňské. Megőrizték az egylet színpadát és könyvtárát.⁴³⁸ A Svornost feloszlátását követően még cseh színielőadást is rendeztek a Herz vendéglőben.⁴³⁹ A csoport azonban annak ellenére egyre fogyatkozott, hogy meghívták a prágai Néprajzi Kiállításra vagy a Külföldi Cseh Egyletek Szövetségének központi választmányába.⁴⁴⁰ Valószínűleg itt merülhetett fel a budapesti Sokol alapításának gondolata.

A Sokol első gyűlését végül 1894. november 4-én tartották,⁴⁴¹ amelyen kidolgozták, és elfogadásra beküldték a minisztériumba az egylet alapszabályzatát.⁴⁴²

434 Budapešť. In: Sokol zahraniční, 1(1913) VII. évf., 15.

435 Stanovy Ústř. Sdružení těl. jednot sokolských v zahraničí. In: Sokol zahraniční, 4(1913) VII. évf., 51–52.

436 Ustavující schůze. In: Sokol zahraniční, 4(1913) VII. évf., 54.

437 Z Budapešti. In: Vlast, 6(1887) (október 1.) XI. évf., 6.

438 Z Budapešti. In: Vlast, 5(1895)XIX. évf., 4.

439 Jelentés 1891. november 5. BFL cln. res. irat. 942/1891.

440 Z Budapešti. In: Vlast, 5(1895)XIX. évf., 4.

441 Z Budapešti. In: Vlast, 5(1901) XXV. évf., 8.

442 A Sokol cseh tornaegylet alapszabályai BFL IV. 1407/b; Stanovy české tělocvičné jednoty Sokol BFL 50720/95. Az alapszabály cseh és magyar nyelvű, valószínűleg első javított változata, 1895. március 25-i dátummal.

Az alapszabályokat a Belügyminisztériumból ugyan kétszer visszaküldték, de végül, többszörös javítás után, 1896. május 18-án a magyar törvényeknek megfelelőnek találták és elfogadták.⁴⁴³

A Sokol egyesület első közgyűlésére 1896. július 5-én került sor, székhelye pedig a Két koronához címzett vendéglőben volt, a Vasvári Pál utca 4.-ben.⁴⁴⁴ Az alapító közgyűlésen 69-en jelentek meg. November 1-jén a testedzések helyének kérdése is megoldódott, sikerült megszerezni a Magyar Nemzeti Tornaegylet Szentkirályi utcai tornacsarnokának bérletét, évi 150 forint bérleti díjért. A tornaterem kényelmes és minden igénynek megfelelő volt, olyan, amely kevés Sokol egyesületnek állt akkoriban rendelkezésre.⁴⁴⁵ A tornacsarnok mellett folyamatosan fenntartottak egyleti helyiséget is, ahol a Sokol irattárát tartották.⁴⁴⁶ A tornacsarnokban tartották meg a tornaegylet első, nyilvános testgyakorlat bemutatóját, 1897. december 5-én. A következő évben, 1898-ban, majd 1900-ban rendezte a Sokol az első két farsangi bálját. Az 1900-as bál alkalmából Farsangi Lapot (*Šibřinkový List*) is kiadtak, amelynek melléklete a Pest-budai szlávosság (*Slovanský živel v Pešt-Budině*) címmel a helyi szlávok életét mutatta be.⁴⁴⁷

A tornaegylet igyekezett kerülni a politikai tevékenységet,⁴⁴⁸ kezdetben mégis bizalmatlanul viszonyultak hozzá a hatóságok, az első farsangi bálon nem engedélyezték katonazenekar részvételét.⁴⁴⁹ 1899-ben szlovák népviseleteket ábrázoló képeslapokat jelentettek meg, amelyekből a cseh tartományokból is lehetett rendelni, mivel a prágai néprajzi kiállításon nagy sikere volt a bemutatott szlovák népviseleteknek.⁴⁵⁰ A kezdeményezés olyan nagy népszerű volt, hogy a cseh feliratos képeslapokat a következő évben ismét kiadták.⁴⁵¹

A Sokol Slavík síremlékének ápolásában is részt vett. Amikor a síremléket 1900-ban ismét át kellett helyezni, a budapesti Sokol a külföldi csehektől és a zenei egyletektől is segítséget kért, hogy új helyet vásárolhassanak. Az egyesület

443 Z Budapesti. In: Vlast, 5(1901) XXV. évf., 8.; Cseh tornaegylet alapszabálya MOL K-150-8-2529.

444 V Budapesti. In: Vlast, 8(1896) XX. évf., 4.

445 Z Budapesti. In: Vlast, 5(1901) XXV. évf., 8.

446 Rendőrségi jelentés a budapesti szlovák és cseh egyesületekről, újságokról és közéleti személyiségekről. SÚA Bratislava, Fond Uhorské královské ministerstvo vnútra 22/121-1916. 2175/rk. eln. res. sz.

447 Z Budapesti. In: Vlast, 5(1901) XXV. évf., 8.

448 Zimák Ferencet, aki munkásmozgalmi tevékenységet akart kifejteni az egyesületben, ki is zárták. Zimák fellebbezését végül a fővárosi tanács utasította el. (Zimák Ferenc fellebbezésének elutasítása BFL eln. res. irat. 118/1898.)

449 Langenberg Ede kérvénye BFL eln. res. irat. 118/1898.

450 Tělocvičná jednota „Sokol“ v Budapesti. In: Vlast, 8(1899) XXIII. évf., 4.

451 Z Budapesti. In: Vlast, 5(1901) XXV. évf., 8.

bizottságot hozott létre, amit a Sokol vezetője, Emanuel Aust irányított, címe pedig Váci körút 46. volt.⁴⁵²

A tornaegylet, amelynek székhelye 1902-től már a József Főherceg Szállóban, a Kerepesi út 79.-ben volt,⁴⁵³ igen gyorsan fejlődött, tagsága rövid idő alatt 112-re növekedett, amelyen belül a budapesti csehek minden társadalmi rétege képviseltette magát. Számos szakosztály is működött az egyleten belül, volt hölgy, biciklista, futball- és szórakoztató szakosztálya.⁴⁵⁴ 1902-ben a budapesti Sokol tagja lett a Külföldi Cseh Egyletek Szövetségének is.⁴⁵⁵

A Sokol igyekezett szervezni a többi cseh egylet és a pesti szlávok kapcsolatát is, 1900-ban vendégül látták Budapesten a cseh Slavie egyletet, és a párizsi viláagiálításról hazatérő orosz diákok is meleg fogadtatásban részesültek. A Sokol tagjai és más pesti csehek 154 fős kirándulást szerveztek Szentendrére, az ott élő szerbekhez. A többi budapesti cseh egylettel is jó kapcsolatra törekedtek, együtt gondozták Slavik síremlékét, ünnepelték Husz János és Heinrich Fügner emléknapját. A cseh egyletekkel közösen megszervezték a „pesti szövetséges cseh egyletek népi kirándulását” (*Lidový výlet spojených spolků Pešťských*) a Kamaraerdőre.⁴⁵⁶

A század elején azonban komoly nézeteltérések támadtak a budapesti cseh egyletek között. Kettévált a cseh egyleti élet, az egyik irányt az ún. nemzeti cseh körök, a beseda és a Sokol, a másikat pedig a munkásmozgalomhoz erősebben kötődő egyletek, elsősorban a századfordulón indult Osvěta, illetve kisebb mértékben az Első Cseh Munkásegylet képviselték. 1903-ban az Osvěta nagyszabású Husz János-ünnepséget rendezett, amelyre a beseda tagjai nem mentek el és, rövid hezitálás után, a Sokol sem képviseltette magát hivatalosan. A Sokol vezetői aznap inkább a Békás-szigetre mentek kirándulni.⁴⁵⁷ Július 12-én pedig amolyan ellenünnepséget szerveztek, amelynek meghívóján az állt, hogy éppen 477 éve annak, hogy Konstanzban meghalt a legjellegzetesebb cseh történeti személyiség. A rendezvény azonban nem volt túl sikeres, azon alig harmincan vettek részt, a program pedig Grégr Národní listyben megjelent írásának ünnepélyes felolvasása volt.⁴⁵⁸

1905 októberében a budapesti Sokol szerepet vállalt a magyar labdarúgás történetében is, minden bizonnyal cseh közvetítéssel jött ugyanis létre az októberi magyar-horvát mérkőzés. A találkozót követő banketten, a városligeti Wampetits vendéglőben a pesti Sokol tagjai is ott voltak, az egylet elnöke be-

452 Z Pešti. In: Vlast, 10(1900) XXIV. évf., 4.

453 Adresář československých spolků zahraničních. In: Vlast, 7(1901) (június 1.) XXV. évf., 4.

454 Z Budapešti. In: Vlast, 5(1901) XXV. évf., 8.

455 Naše spolky v roce minulém. In: Vlast, 2(1902) XXV. évf., 4.

456 Z Budapešti. In: Vlast, 5(1901) XXV. évf., 8.

457 Az Osvěta sértett elnöke, Franta Zimák szerint vedelni. (*Franta Zimák: Budapest.* In: Vlast, 9(1903) (október 1.) XXVII. évf., 3.)

458 Zimák: Budapest. In: Vlast, 9(1903) (október 1.) XXVII. évf. i. m. 3.

szédet is mondott. A csehek közvetítő szerepére utal, hogy a horvátok részéről szintén egy zágrábi cseh, Polívka mondott köszöntőt.⁴⁵⁹

A budapesti Sokol tagjai az évtized közepétől rendszeresen részt vettek a prágai Sokol-találkozókon is.⁴⁶⁰ Az 1907-es Sokol-találkozó már az ötödik volt, de erre érkeztek a legnagyobb számban külföldi delegációk,⁴⁶¹ Budapestről is népes csoport utazott.⁴⁶² A találkozóról készült rendőri jelentések a budapesti

459 Ez az esemény a magyar-cseh labdarúgó mérkőzések sorozatát is előkészítette. 1905-ben ugyanis botrányba fulladt az 1. FC Vienna – FTC budapesti találkozója, illetve az osztrák szövetség felvetette, hogy az osztrák-magyar mérkőzések nettó jövedelmét egyenlő arányban osszák meg a két fél között. A Magyar Labdarúgó Szövetség ezután felfüggesztette a válogatott mérkőzéseket Ausztriával.

A cseh klubok Magyarországot támogatták. Otakar Petřík a *Športovní svět* (Sportvilág) című lap főszerkesztője és az AC Sparta futballklub elnöke felvetette a cseh-magyar találkozók ötletét. 1905 szeptemberében egy alkalmi cseh válogatott játszott is Budapesten. Ezt követően került sor a horvát meccsre, majd 1906. április 1-én az első magyar-cseh mérkőzésre, Budapesten, ötezer néző előtt, ami 1:1-re végződött. A cseh csapat tagjai magyar nemzeti színű karszalaggal és – az 1905-ös Béccsel szembeni ellenállás szimbólumává vált – tulipánnal a kezükben léptek pályára. (1903-ban ugyan már volt egy magyar-cseh mérkőzés, ezt azonban a cseh statisztikák nem jegyzik, mivel cseh részről vegyes, a Slavia és a DFC játékosiból álló, cseh-német csapat vett rajta részt.)

A válogatott találkozók 1908 áprilisáig folytatódtak, évi két mérkőzéssel. A sorozatnak a sportdiplomácia vetett véget. A FIFA ugyanis 1906-ban a Monarchia területéről, ideiglenesen három szövetséget, a magyart, az osztrákot és a csehet is felvett tagjai sorába. Ez azonban nem illeszkedett a dualizmus közjogi rendszerébe, ami az esetleges hasonló horvát törekvések miatt is aggasztotta Magyarországot. Így, amikor 1908-ban a FIFA Bécsben megszüntette a csehek tagságát, megszakadt a magyar-cseh mérkőzések sorozata is. (Heiszler Vilmos: Tulipán és futball-labda. (Magyar-cseh sportkapcsolatok a dualizmus válsága idején 1905-1908.) In: Lélektől lélekig. (Osztrák-magyar-közép-európai összefüggések.) szerk. Fried István. Szeged, JATE BTK, Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2000, 77–84.)

460 Sokolská obec podává zprávu o konání sletových her. Mezi účastníky je jmenována i uherská delegace. PP 1900 1907 V 58/18 kart. 2134 (1907). (Státní ústřední archiv.)

461 Érkezett delegáció Budapesten kívül Párizsból, Amszterdamból, Grácból, Augsburgból, Berlinből, Drezdából, Hamburgból, Lipcséből, Münchenből, Nürnbergből, Pírnából, Kijevből, Szentpétervárról és Moszkvából, Amerikából, Belgiumból, Luxemburgból és a szlovének lakta tartományokból, illetve Újvidékről is. (Sokol 58/18. [Státní ústřední archiv.])

462 A delegáció fogadtatását egy rendőrségi jelentés részletesen leírja: „Este 8 óra 10 perckor érkezett a Ferenc József vasút egy különvonata a Ferenc József vasútállomásra 124 bolgár, 340 szerb szokolistával, a bécsi Sokol egyesület 30 tagjával és ugyanennyien a budapesti Sokol egyesület tagjai közül, illetve számos más vendég, összesen 594 fő. Fogadásukra dr. Scheiner az itteni Sokol Egyesület vezetője, az Ünnepi Bizottság több tagjával és Forman, az itteni »Szláv klub« (»Slovanský klub«) titkára jelent meg. A fent említett két személy beszédére a bolgár Kefsizov és a szerb Raic felelt, az ezreket számláló, a pályaudvar előtt összegyűlt embertömeg lelkesen üdvözölte és a nagyobb rész kíséretével ugyanezek a Vencel téren át a Ferdinánd úton a kisoldali Sokol Egyesület épületébe mentek az Újezden, a többi vendég pedig a Szent Adalbert Iskolába.” „Um 8 h 10 l abends trafen mit einem Separatzuge der Kaiser Franz Josef-Bahn 124 bulgarische, 340 serbische Sokolisten, 30 Mitglieder des Wiener Sokolvereins, eine gleiche Anzahl Mitglieder des Sokolvereins in Budapest und zahlreiche andere Gäste, zusammen 594 Personen am Kaiser Franz Josef Bahnhof ein. Zu deren Empfange hatte sich der Obmann des hiesigen Sokolvereins Dr. Scheiner mit mehreren Mitglieedern des Festkomitees und der

egyletet nem sokszor említik, a magyarországi résztvevők közül elsősorban a szlovákokkal, különösen Milan Hodžával foglalkoznak, mivel a prágai Külföldi Csehek Baráti Körének szervezésében tanácskoztak a magyarországi szlovákok is, és az amerikai szlovákoknak kirándulást szerveztek Bécsbe és Turócszentmártonba.⁴⁶³

A berlini Sokol egylet felhívására a külföldi egyletek 1907. július 1-jén, a Nemzeti Tanács helyiségében találkoztak. Minden külföldi egylet, köztük a budapesti is, legalább három küldöttel képviseltette magát. A tanácskozáson felszólalt a Cseh Sokol Tartomány (*Český obec sokolský – Č. O. S.*) vezetője, Josef Scheiner is. Az előadók szóltak a külföldi Sokol egyletek céljairól és jelentőségéről, áttekintést adtak az egyes külföldi egyletek tevékenységéről és beszéltek a Sokol sajtójának helyzetéről, különösen a *Zahraniční Sokol* (Külföldi Sokol) című lapról.⁴⁶⁴

A tornabemutatók már június 30-án megkezdődtek. A Cseh Sokol Tartomány hirdetménye szerint: „A letnai ünnepi tornapályán: reggel 8 órakor európai nemzetközi verseny. Versenyeznek: a belga szervezet csapata, a cseh tartomány csapata, a francia szervezet csapata, a luxemburgi szervezet csapata, a szlovén szervezet csapata, a magyarországi szervezet csapata... Délelőtt 11 órakor: FELVONULÁS A KRÁLOVSKÉ VINOHRADYN ÉS PRÁGÁBAN... A felvonuláson részt vesz a Cseh Sokol Tartományban egyesült összes egylet, az ausztriai és magyarországi szláv egyletek, továbbá a bolgár, a francia, a belga, az olasz, a német, a szerb, a svájci, a magyar, a luxemburgi és az orosz tornászok.”⁴⁶⁵

1908-tól pontos kimutatásokkal rendelkezünk a budapesti Sokol működéséről. A VIII. kerület, Tavaszmező utca 7. alatt működő egyletnek ebben az esztendőben, a Jaroslav Zbíral által összeállított adatok szerint, 94 tagja

Sekretär des hiesigen »Slovanský klub« Forman eingefunden. Nach Aussprachen seitens der letztgenannten beiden Personen, welche der Bulgare Kefsizov und der Serbe Raić erwiderten, begaben sich die Bulgaren von einer nach Tausend zählenden, vor dem Bahnhofe angesammelten Menschenmenge enthusiastisch begrüsst und unter Begleitung eines grossen Teiles derselben über den Wenzelsplatz und die Ferdinandstrasse in das Gebäude des Kleinseitner Sokolvereins am Aujezd, die übrigen Angekommenen in die Schule zu St. Adalbert.” (K.k. Polizei-Direktion in Prag. Nr. 179. Prag, am 28. Juni 1907. Vorfällenheits-Berichte und Fremden-Verzeichnisse. Sokol 58/18 [Státní ústřední archiv.]

463 Beratung der ungarischen Slowaken 25–26., Sokol 58/18 (Státní ústřední archiv.)

464 Sokol 58/18 (Státní ústřední archiv.)

465 „na slavnostním cvičišti na Letné: v 8. h. ráno: Mezinárodní závody evropské. Závodí: Družstvo belgického svazu, družstvo České Obce Sokolské, družstvo francouzského svazu, družstvo luxemburského svazu, družstvo slovinského svazu, družstvo uherského svazu... V 11 hodin dopoledne: PRŮVOD KRÁL. VINOHRADY A PRAHOU... Průvodu účastní se veškeré jednoty sokolské sdružené v České Obci Sokolské, slovanské jednoty z Rakouska a Uherska, dále gymnasté z Bulharska, Francie, Belgie, Italie, Německa, Srbska, Švýcar, Uher, Luxemburska a Ruska.” Sokol 58/18 (Státní ústřední archiv.)

volt, 80 férfi és 14 nő, 86 felnőtt és 8 növendék.⁴⁶⁶ A férfiak és a nők is kétszer gyakorlatoztak egy héten, a tornagyakorlatokon átlagosan 23 férfi és 14 nő vett részt. Két kirándulást és két tanulmányutat rendeztek, amelyeken átlagosan 15 tag vett részt. Sor került egy előadásra is. Az egyeslet könyvtára 340 kötettel rendelkezett, ebből 50 ismeretterjesztő, 290 pedig szórakoztató irodalom volt. 1908-ban 204 alkalommal kölcsönöztek könyvet a tagok. A könyvtárba három lap, a *Věstník sokolský* (Sokol Közlöny), a Sokol és a *Sokol zahraniční* járt 6, 2, illetve 15 példányban. A budapesti egyeslet, a taglétszám tekintetében, a 6. helyen állt a külföldi egyesletek sorában, a berlini, drezdai, kijevi, müncheni és tbiliszi egyeslet mögött.⁴⁶⁷

1909-ben 8 rendes és egy rendkívüli választmányi ülést tartott a budapesti Sokol. Tagjainak száma 75-re csökkent, mivel 15 tagot kizártak, mert nem fizették a tagdíjat. 1908. november 15-től rendszeresen tartottak táncórákat a tagság számára a József Főherceg Szállodában, amelynek termét ingyen kapták meg, csupán a világításért kellett fizetni. A táncórákért, amelyekre 16 koronáért béreltek pianínót, a tagoknak 10 fillér hozzájárulást kellett fizetniük. A táncokat Josef Medřický oktatta. 1909. február 13-án tartotta az egyeslet a tizedik farsangi bálját, *Na cizí půdě* (Idegen földön) címmel, amelynek 558 forint 87 fillér bevétele volt. A bálon Medřickýnek egy aranyórával hálálták meg a táncitanítást. Február 23-án baráti vacsorát rendezett az egyeslet, április 21-én pedig az Osvětával közösen tartották J. Štafil előadását az oroszországi helyzetről (*O poměrech na Rusi*). Június 6-án nyilvános gyakorlatokkal egybekötött kerti ünnepséget tartottak a X. kerületi sörgyár kertjében, 22 tornász gyakorlatozott 400 néző előtt talajon és szereken is. Július 11-én ismét az Osvětával rendeztek közös előadást Husz Jánosról, délután pedig kirándulást szerveztek az Ördögsgzigetre.

A Sokol más budapesti szláv egyesletekkel is jó kapcsolatokat ápolt, 1909. február 2-án tagjai részt vettek a Slovenský spolok előadásán, amelyet a költő, Pavol Országh Hviezdoslav hatvanadik születésnapja alkalmából rendezett az egyeslet irodalmi szakosztálya a József Főherceg Szállodában. Február 28-án a horvát Nada egyeslet báljára, augusztus 11-én pedig baráti vacsorájára látogattak el a Saskörbe, és augusztus 15-én a Tavaszmező utca 7.-be, az Osvěta kerti ünnepségére.⁴⁶⁸ Később az Ifjú Szerbek Körével (*Kolo mladých Srba*) is szorosabb kapcsolatba kerültek.⁴⁶⁹

466 Budapest. In: Sokol zahraniční, 1(1910) IV. évf., 6–7. A növendékek száma kiemelkedő, hiszen ebben az időben összesen 30 növendék volt 3 egyesletnél, Budapesten, Kijevben és Moszkvában. (Činnost jednot zahraničních v r. 1908. In: Sokol zahraniční, 2(1910) IV. évf., 23.)

467 Budapest. In: Sokol zahraniční, 1(1910) IV. évf., 6–7.

468 Budapest. In: Sokol zahraniční, 1(1910) IV. évf., 13.

469 Budapest. In: Sokol zahraniční, 4(1911) V. évf., 61.

A Sokol a cseh nemzeti ügyeket is rendszeresen támogatta, 1908-ban 50 koronát kölcsönzött a *Zahraniční Sokol*nak a garancialapba, 100 koronáért vásárolt részvényeket a bécsi Cseh Házba, 400 koronáért pedig a *Slovácká banka* (Morvaszlovák Bank) két részvényét vásárolta meg. 100 koronát adományozott a Vídeňský Denníknek, 40 koronát utaltak ki Kašparnak, Bláhnak pedig 20-at a Cseh Sokol Tartomány Szláv Versenyére (*Mezisl. závody Č. O. S.*). Vásároltak 100 dobozzal a matice megsegítésére gyártott gyufából, a Cseh Sokol Tartománynak pedig 30 kötet könyvet küldtek a kisebbségi területeken működő Sokol egyletek megsegítésére és 100 Č. O. S. jelvényt is beszereztek. Az egylet vagyona ebben az évben 811 korona volt.

A tornagyakorlatok is folyamatosan zajlottak, 1909-ben a legtöbben, 31-en márciusban vettek részt rajtuk, míg a legkevesebben, 14-en, októberben, átlagosan pedig 18-an.⁴⁷⁰ A tagok száma az elutazások miatt némileg megcsappant, az egyletnek 76 férfi tagja volt, nők és növendékek pedig nem voltak. Így létszámát tekintve a budapesti Sokol a hetedik volt a 15 külföldi egylet közül, a legnagyobb létszám Berlinben és Drezdában volt.⁴⁷¹

Az egylet könyvtára 300 kötettel rendelkezett, az év elején 40 új kötetet vásároltak. A könyvtár állománya azonban folyamatosan gyarapodott, 1909 végére már 379 kötettel rendelkeztek, amelyből 44 szakkönyv, 335 pedig szórakoztató, ismeretterjesztő irodalom volt. A kölcsönzések száma 1909-ben 356 volt,⁴⁷² a legtöbb könyvet, 62-öt januárban, a legkevesebbet, 6-ot, pedig júliusban vették ki a könyvtárból. Sok folyóiratot is megrendeltek, járt a Prapor (Lobogó), a Sokol, a Sokolský věstník, a Zahraniční Sokol, a Stráž na Ohři (Strázsa az Ohrén), a Cvičitelské listy (Edző Lapok), a Vídeňský denník, a *Slovácký týždenník* (Morvaszlovák Hetilap), a *České illustrované listy* (Cseh Illusztrált Lapok) és a *Naše Slovensko* (Szlovákiánk).⁴⁷³

1910 nagy változásokat hozott a budapesti Sokol egyletben. Az év végén családi okok miatt az egylet addigi elnöke, Josef Zadák öt év után lemondani kényszerült. 1911 elején helyére František Kodet, az addigi igazgatót választották, aki 11 éve tevékenykedett az egyletben. Kodet, elnökké választását követően, a tornaedzők karának tiszteletbeli tagjává is választották. Az új igazgató František Kašpar lett, helyettese pedig Beneš. A választmány tagsága is megváltozott, mivel több tag is elhagyta Budapestet. 1910 első rendezvénye a farsangi bál volt, február 26-án. Május 8-án pedig nyilvános tornabemutatót rendeztek, amelyen a legjobban a növendékek fellépése sikerült. A bemutaton

470 Budapešť. In: Sokol zahraniční, 2(1910) IV. évf., 30.

471 Statistika za r. 1909. In: Sokol zahraniční, 4(1911) 5. évf., 68–69.

472 Statistika za r. 1909. In: Sokol zahraniční, 4(1911) 5. évf., 68–69.

473 Budapešť. In: Sokol zahraniční, 2(1910) IV. évf., 30.

fél ötkor lépett fel 18 tornász, a szófiai Sokol-találkozóra szánt talajgyakorlat-tal négy párban, az ötödik Sokol-találkozó zenéjére. Utánuk 15 fiú növendék következett, zászlógyakorlatokkal, majd a tagok 3 csoportja szergyakorlatokat mutatott be, lölengést és korlátgyakorlatokat. Ezek kissé nehézkesen sikerültek, mivel éppen a bemutató előtt utazott el Budapestről az egylet három legjobb tornásza. Ezután ismét a gyermekek következtek, 32-en táncoltak a *Sivá holuběnko* (Szürke galambocska) című dalra, majd cseh dalokat énekeltek, néhány kislány pedig verseket szavalt. Ezután öt tag, akik az ötödik találkozón az iparostanoncok között tornáztak, gyakorlatozott három csoportban, vezényszóra. Végül pedig egy hét tagú csoport adott elő szabad trapézgyakorlatokat, amit a zenére történő, közös kivonulás követett. A gyakorlatokat a horvát Nada egylet tamburazenekara kísérte, a tornavizsgákhoz pedig Augustýn Otčenášek e célra készült gramofonlemezét használták. A bemutató után a gyerekek *Zahradnicét* játszottak, este pedig a *Co dělat, aby žáril?* (Mit tegyek, hogy féltékeny legyen?) című egyfelvonásost mutatták be. A nyilvános tornabemutatót, a napok óta tartó rossz idő ellenére, mintegy 400-an tekintették meg.⁴⁷⁴ Június 3-án nevezték ki František Kodet a tornatanári kar tiszteletbeli tagjává. Az erről szóló oklevelet a tornateremben nyújtották át neki, a tagság jelenlétében. Június 16-án kirándulást szerveztek a Jóvíz-forráshoz.⁴⁷⁵ Ebben az esztendőben már rekord számú tag tornázott az egyletben, a 110 tagból 40-en látogatták rendszeresen a gyakorlatokat a Szentkirályi utca 26. szám alatt. A tagságot ekkor azonban már nem csak csehek alkották, ahogy a beszámolóban olvashatjuk, „talán az egész szláv világ képviseltette magát az egyletben.”⁴⁷⁶ Az egyleti találkozókat a Baross tér 2.-ben (a József Főherceg Szállóban) rendezték. 1910. október 6-án a szófiai Sokol-találkozóra igyekvő, Budapesten átutazó Sokol-tagokat is itt üdvözölték, és a budapesti egylet tagjai kisebb csoportokban városnézésre is elkísérték őket.⁴⁷⁷ Az átutazó cseh Sokol-tagok, a Č. O. S. képviselői, Budapest minden fontos műemlékét megtekintették, sőt a parlamentben a kolíni Sokol ügyvezetője, Alois Václav Prágr cseh nyelvű, meglehetősen ellenséges beszédet is mondott: „Jobb egy fakunyhó és benne az igazság több fénye, mint e büszke épület, amelyben az évszázad legnagyobb sérelmei tenyésznek a nemzeteken, amelyek a magyar-

474 Budapest. In: Sokol zahraniční, 8–9(1910) IV évf., 140.

475 Budapest. In: Sokol zahraniční, 4(1911) V. évf., 61. A Szentendre melletti Bölcső-hegy oldalában fakadó Lajos-forrás szerb neve Dobrá voda – jó víz volt.

476 „Celý slovanský svět je snad mezi námi zastoupen.” (Budapest. In: Sokol zahraniční, 10(1910) IV. évf., 159.)

477 Budapest. In: Sokol zahraniční, 10(1910) IV. évf., 159.

ónság szakadékába zuhantak.⁴⁷⁸ A cseh látogatóktól, 1910. július 6-án,⁴⁷⁹ közös vacsorát követően búcsúztak el, akik továbbutaztak Szófiába, ahová a budapesti egyesület képviselőjében Kodet és Dlabač is elkíserte őket.⁴⁸⁰ František Kodet 1910. július 31-én tartott előadást belgrádi és szófiai benyomásairól (*Dojmy z Bělehradu a Sofie*), Dlabač pedig Konstantinápolyról.⁴⁸¹ A cseh vendégek a visszaúton is meglátogatták a pesti Sokolt, azt azonban az itteniek igen sérelmezték, hogy a vendégek közül csupán Grulich, a dubi Sokol ügyvezetője, látogatta meg a Sokol tornatermét. 1910. november 10-én az Osvěta egylettel közösen rendezte meg a Sokol a Husz János-ünnepséget. Dél előtt nagy közönség előtt tartott előadást Šantrůček Husz János életéről, délután pedig kirándulást szerveztek, és szavalással, énekléssel töltötte az időt mindkét egyesület tagsága, ami azért is volt örömdetes, mivel ekkoriban a két egyesület vezetői között bizonyos nézeteltérések keletkeztek.

1910-ben is sokat áldozott a budapesti Sokol nemzeti célokra. Az egyesületnek ezer forint készpénze volt, a Vídeňský Denníknek 200 koronát adományoztak, az Ústřední Matice Školskáknak pedig 100 koronát küldtek. Az év végén már az egyesület fennállásának 15 éves évfordulójára készültek, amit 1911-ben ünnepeltek. E kerek évforduló bekövetkeztét az egyesület tevékenységéről született beszámoló valóságos hőstettként értékelte: „15 év szakadatlan munka a szlávág ellenségei között, akiknél kiharcoltuk erős Sokol szervezetünk tiszteletét...”⁴⁸² Ugyanakkor a *Nemzeti Sport*-ban a budapesti Sokolról megjelent méltatásról megemlítette, hogy a magyarok másként értékelik a cseh mozgalmat, mint a németek.⁴⁸³

1910. augusztus 14-én a Sokol 28 taggal fiókegyletet hozott létre Kispesztén. A tagok többsége az ekkoriban alapított helyi textilgyár munkása volt.⁴⁸⁴ 14-en tornáztak rendszeresen František Kašpar ügyvezető irányításával kétszer egy héten. A tornaszereket a budapesti Sokol kölcsönözte a fiókegyletnek,⁴⁸⁵ szeptemberben és októberben pedig házi tornabemutatókat és baráti vacsorákat is rendeztek a kispeshti tagság lelkesítése érdekében.⁴⁸⁶

478 „Lepší dřevěná bouda a v ní více světla pravdy, nežli tato pyšná budova, ve které se pášou největší křivdy tohoto století na národech, jež osud uvrhl do jícnu Maďarónu!” (*Votruba*: Budapest. In: Sokol zahraniční, 11(1910) IV. évf. i. m. 173.)

479 Budapest. In: Sokol zahraniční, 4(1911) V. évf., 61.

480 *Votruba*: Budapest. In: Sokol zahraniční, 11(1910) IV. évf. i. m. 173.

481 Budapest. In: Sokol zahraniční, 4(1911) V. évf., 61.

482 „15 let nepřetržitě práce v samém středu nepřátel Slovanstva, u kterých jsme si vynutili úctu svou mohutnou organizací sokolskou...” (*Votruba*: Budapest. In: Sokol zahraniční, 11(1910) IV. évf. i. m. 173.)

483 Uherský Nemzeti Sport o Sokolstvu In: Sokol zahraniční, 1910. december, 4. évf., 12. sz., 180-182.

484 Budapest. In: Sokol zahraniční, 4(1911) V. évf., 61.

485 *Stáňa Votruba*: Budapest. In: Sokol zahraniční, 2(1911) V. évf., 31.

486 Budapest. In: Sokol zahraniční, 4(1911) V. évf., 61.

Az év végén létrehozták a VI. Sokol Találkozóra gyűjtést szervező egyesületi kört, a 10 tagból álló testület heti 1-5 koronát gyűjtött.⁴⁸⁷

1910. november 6-án újraindult a cseh néptáncoktatás Medřický vezetésével,⁴⁸⁸ november 12-én pedig megtartották az első *Sokolská akademiét* (Sokol Akadémia) az építőipari munkások modern székházában, 450 fős, elsősorban a helyi cseh egyletek tagságából szerveződött közönség előtt. A *Knoflík* (Gomb) című egyfelvonásos és az énekszámok⁴⁸⁹ mellett az egylet tornászainak hatfős csoportja is bemutatott egyszerűbb gyakorlatokat.⁴⁹⁰ 1910. december 11-én Mikulás-ünnepséget rendeztek, amelyen a Buhelová nővérek hangszeres és ének kvartettet adtak elő. A farsangi bál 1911. február 18-án volt,⁴⁹¹ 600 fős közönséggel, bevétele mintegy 800 korona lett. Február 19-én baráti zenés vacsorát tartottak. 1911. február 25-én az egylet igazgatója, František Kašpar azonban elutazott Budapestről.⁴⁹² Az egylet tornászainak száma kissé megfogyatkozott, 22 tag látogatta az órákat, amelyeket továbbra is a magyar Nemzeti Tornaegylet évi 350 koronáért bérelt termében tartottak, háromszor hetente, hétfőn, szerdán és pénteken.⁴⁹³ A növendékeket és az egylet női tornászait azonban csak a nyilvános tornabemutatókra lehetett elhívni, mivel távol laktak a tornateremtől, és így lehetetlen volt rendszeres oktatásuk,⁴⁹⁴ ezért továbbra is csupán férfiakból állt az egylet, a taglétszám viszont valamelyes nőtt, 103 tagja volt a budapesti Sokolnak, így a hatodik helyen állt a 15 külföldi egyletből.⁴⁹⁵ Az egylet tornatanári karának tagjai az ügyvezető-helyettes Beneš, aki a Č. O. S. tanári tanfolyamát végezte, J. Klaus, A. Klaus, V. Výtvar, F. Kodet, Šída és Svoboda voltak, Kispesten pedig Štefán.⁴⁹⁶ 1911 elején rendkívüli közgyűlésen 53 tag részvételével megválasztották az új tisztségviselőket, az egyesület elnöke František Kodet lett. Adományokról is döntöttek, az Ústřední Matice Školskának 116 koronát juttattak, Kodet szófiai utazására 150 koronát, Výtvar katonai kiképzésére 30 koronát és Beneš Č. O. S. tanfolyamára szintén 30 koronát adtak. Az egylet könyvtárának állománya 390 kötet volt, nagy része ismeretterjesztő és szórakoztató irodalom, de 40 tornász szakkönyv is. 1910-ben összesen 310 könyvet kölcsönöztek.⁴⁹⁷

487 *Votruba*: Budapest. In: Sokol zahraniční, 2(1911) V. évf. i. m. 31.

488 Budapest. In: Sokol zahraniční, 4(1911) V. évf., 61.

489 *Votruba*: Budapest. In: Sokol zahraniční, 2(1911) V. évf. i. m. 31.

490 Budapest. In: Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

491 *Votruba*: Budapest. In: Sokol zahraniční, 2(1911) V. évf. i. m. 31.; Telocvičná jednota Sokol mala Šibrinky In: Slovenský týždenník, 1911. február 24. 5.

492 Budapest. In: Sokol zahraniční, 4(1911) V. évf., 61.

493 *Votruba*: Budapest. In: Sokol zahraniční, 2(1911) V. évf. i. m. 31.

494 Budapest. In: Sokol zahraniční, 4(1911) V. évf., 61.

495 Statistika zahraničních jednot sokolských za r. 1910. In: Sokol zahraniční, 8(1911) V. évf., 118-119.

496 Budapest. In: Sokol zahraniční, 4(1911) V. évf., 61.

497 Uo. 61.

A budapesti Sokol 1911. június 10-én és 11-én ünnepelte fennállásának 15. évfordulóját. Az ünnepségen a bécsi Sokol tagjainak bemutató csapata is részt vett, Michálek elnök és Fišer ügyvezető irányításával. Az ünnepséget vacsorával nyitották meg a tornaegylet helyiségében, a József Főherceg Szállóban. A résztvevők szórakoztatásáról Pavlíček, egy énekes és egy vonósnegyes gondoskodott. František Kodet beszédben méltatta az évforduló jelentőségét, majd üdvözölte a budapesti Sokol Tornaegylet alapítóit, František Hlavsát, Eduard Langenbergert, František Zimákot, a bécsi vendégeket és a többi, budapesti szláv egyesület képviselőit, a Slovenský spoloktól, a Česká besedától, a Cseh Munkásegylettől, az Osvětától és a szerb *Slogától* (Egyetértés). A beszédre válaszolva Michálek az Alsó-ausztriai Sokol Tartomány elnöke a cseh–szlovák kölcsönösség fontosságát hangoztatta. A Slovenský spolok részéről Antonín Štáfának méltatta a Sokol jelentőségét a cseh nemzet testi és szellemi rátermettségének elősegítésében, a demokratizmus és fejlődés előmozdításában. Ezt követően Staňa Votruba, a pesti Sokol tagja mutatott be egy jelenetet a Sokol életéből *Pokrokář* (Haladó szellemű) címmel,⁴⁹⁸ amelyben a Sokol mozgalomról írt saját versét is elmondta. „A mi csapatunk sem lehet az utolsó! A zászló már a fejünk felett lobog, és a hangos vezényszó a győzelemre hív; / ahogy a felsorakozott csapatok a felvonulásra indulnak... / A mi csapatunk sem lehet az utolsó! / Rajta, gyorsan a sorba – ki közénk tartozik... / mindenki a helyére! – Küzdelem vár ránk testvérek... / hogy a magasztos célhoz közelebb jussunk / és Prága ölelő karjaiba hív minket már! / és Fehér Marathón is vár ránk a harcban –/ rajta, testvérek – keményen szorítsátok kezetekben a fegyvert! / Ne áruljon el minket senki – őrizd a mi és a Te becsületedet, / pajzsunk, védj a szégyenfolttól! // Ó, repüljünk, testvérek – újra magasabbra és magasabbra... / nem erőtlénít el minket a szédülés gyengesége, / nem akarunk a sötétségbe jutni – csak mindig a naphoz közelebb, / hogy térjen vissza a büszke vitéz Sokol! // Már minden erődben készülődik a csapat... / hogy remeg a föld a léptük alatt, / kiket a testvériség köt össze – és a tiszta idea, / rajta, készüljön – a világ szeme rajtunk! / Megyünk bizonyítani a fekete varjúknak – kuvikoknak, / mennyi lelkesedés – erő szunnyad bennünk, / hogy »barátocskáink« tekintetét / vidáman fogadjuk – sőt az éji álmot is! // A zászló már a fejünk felett lobog, és a hangos vezényszó a győzelemre hív; / ahogy a felsorakozott csapatok a felvonulásra indulnak... / A mi csapatunk sem lehet az utolsó!”⁴⁹⁹ Votruba elmondta még a pesti Sokol történetét, majd az alapítóknak

498 Z Budapešti. In: Vlast, 7(1911) XXXV. évf., 5.

499 „I hlouček náš nesmí být poslední! Již prapory nám nad hlavami vlají / a mocný povel ku vítězství zní; / až šiky naše na pochod se dají... / i hlouček náš nesmí být poslední!//nuž, rychle v řady – kdo mezi nás patří... / každý na místo! – zápas nás čeká, bratří... / ať k cíli vznešenému spějeme blíž / a Praha zve nás do náručí již! // I Bílý Marathón nám v dáli kyne k boji – / nuž, bratří – pevně sevřít v rukou zbraň! / Nezrad' nás nikdo – stráž naši čest i Tvoji, / a štít náš hanbou poskvrnit se

díszoklevelet nyújtott át. Másnap a Kőbányai Sörgyár udvarán rendeztek Sokol-ünnepséget, nyilvános gyakorlatokkal egybekötve, amin a növendékek is részt vettek. A bemutatón természetesen az alsó-ausztriai szokolisták is felléptek, akiknek soraiban két, a torinói versenyen első díjat szerzett, szlovén tag, Karel Fuchs és Antonín Faler is szerepelt. Az ünnepség végül táncmulatsággal és a katonazenekar koncertjével fejeződött be.⁵⁰⁰ Ebben az esztendőben a Sokol új egyleti helyiségbe, a IV. kerület Mária Valéria utca 1. alatti Rákóczi-pincébe, költözött.⁵⁰¹ 1912-ben a farsangi bált *Na té naši Hané* (A Haná-vidéken) címmel rendezték meg és ezer forint bevételt hozott. Színházi előadást is tartottak, a *Maryša* (Mariska) című darabot adták elő. Sor került még tornabemutatóra is, részt vettek a József-napi ünnepélyen, rendeztek Mikulás- és szilveszteri mulatságot is. A delegációs tárgyalások idején Václav Choc birodalmi tanácsi képviselő is meglátogatta az egyletet, aki szlovák-cseh közönség előtt *Následky bitvy na Bílé Hoře* (A fehérhegyi csata következményei) címmel tartott előadást. A VI. prágai Sokol-találkozóról K. Vaníček tartott Benedek felvételeiből összeállított, képes, vetített előadást. A Prágából, a Č. O. S.-tól a szegényebb tagok megsegítésére kapott 340 koronát a Balkánon megsérült cseh katonák javára küldték el.⁵⁰²

A budapesti Sokolnak 1912-ben 103 tagja volt,⁵⁰³ és az év folyamán a tagság, elsősorban a prágai találkozók sikere és a balkáni események hírére, tovább növekedett. Az új beiratkozók között több szlovák is volt és az 1911-ben alapított Magyar–Cseh Iparbank cseh hivatalnokai. 1913 elejére már elérte a 160-at, akik közül 65-en rendszeresen tornáztak is. Az egylet hattagú tornaoktató csoportja minden szerdán gyakorolt, egészen márciusig. Ekkor a közelgő nyilvános gyakorlatok miatt ezt az alkalmat is átengedték a tagság tornász tagjainak, novemberből pedig a néhány női tornász tornázott ekkor, a 12 tag hetente három órát gyakorolt. Az év végén a tornatanár csoport már hét tagot számlált, egy új, tiszteletbeli taggal. A prágai Sokol-találkozó előtt Budapesten is nyilvános tornabemutatót tartottak, 26 tag tornázott, az első két csoport trapézon és

chraň! // Ó – leťme, bratří – opět výš a výše... / nás nezmocení se slabost závratí, / nechceme do tmy – jen vždy k slunci blíže, / co hrdý vítěz ať se Sokol navrátí! // Již ve všech tvrzích posádka se chystá... / že pod krokem se naším země hne, – / koho bratrství váže – i idea čistá, / nuž, připrav se – k nám zrak světa se pne! / Jdem dokázat i černým vranám – sýčkům, / co za nadšení – sílu dřímá v naší moci, / že pohled na nás mnohým »příteličkům« / veselí vezme – ba i spánek v noci! // Již prapory nám nad hlavami vlají / a mocný povel ku vítězství zní; / až šiky naše na pochod se dají... / i hlouček náš nesmí být poslední! (Stáňa Votruba: I hlouček náš nesmí být poslední! In: Sokol zahraniční, 5(1912) VI. évf., 77.)

500 Z Budapesti. In: Vlast, 7(1911) XXXV. évf., 5.

501 Budapesti. In: Sokol zahraniční, 11(1911. november) V. évf., 157.

502 Budapesti. In: Sokol zahraniční, 1(1913) VII. évf., 13–14.

503 Sokolstvo zahraniční. In: Vlast, 8(1912) XXXVI. évf., 4.

korláton, a harmadik pedig lovon és tornaszerekkel. A bemutató végén pedig kúpot mutatott be a csapat. A bemutató annak ellenére, hogy zene nélkül voltak kénytelenek tornázni, jól sikerült. A tornatanár csoport éjszakai kirándulást is szervezett Visegrádra, a 16 órás gyalogláson 26-an vettek részt. A visszautat gőzhajón tették meg, és nagy feltűnést keltettek a magyar közönség körében az általuk énekelt Sokol-indulók és cseh népdalok.

A kispesti fiókegylet tevékenysége viszont lassan elhalt. A tagok nagy része elutazott Budapestről. A Sokol 1912 folyamán ugyan megpróbálta a fiókegyletet megújítani, de kevés sikerrel. A budapesti Sokol egyletet is elhagyta 12 tornász tag, akik közül 9-en katonai szolgálatra vonultak be, és levélben kapcsolatban maradtak az egylettel.

A Sokol tagságát már egyáltalán nem csak csehek alkották, jelentős volt a budapesti szlovákok képvisellete is. Az 1913. január 12-én tartott közgyűlés, amelyen 81 tag vett részt, az egylet vezetésébe is több szlovák nemzetiségű tagot beválasztott. A több éves elnökségből leköszönő František Kodet ekkor Benedek váltotta az elnöki székben.⁵⁰⁴ Az egylet vagyona készpénzben 472 korona 80 fillér volt, az Ústřední banka négy részvényével és 100 korona értékben részjeggyel a bécsi Cseh Házban, összesen 1412 korona, 80. Mikolášek, Ercsiben élő cseh építési vállalkozó, 40 forint adományt tett a prágai találkozóra utazó tornászok javára. A találkozóra 588 korona 44 fillérért rendelték egyenruhát. A František Vaněk által irányított szórakoztató szakosztály 300 koronát költött a *Mariska* bemutatására, a Farkač vezette zenei szakosztály szervezte a táncórák, melyeket Milaberský tartott, 200 korona bevételt hoztak.

Mivel az első világháborút megelőző években a Sokol már központi szervező szerepet játszott az egyre kevesebb taggal rendelkező, többi budapesti cseh egylet felett, így a Sokol könyvtárának lett a feladata a pesti csehek ellátása cseh folyóiratokkal. Ezért a korábbiakhoz képest jóval több, viszont csak a Sokol mozgalomhoz kötődő lapot rendeltek meg, 20 Sokolský Věstníket, 30 Zahraniční Sokolt, 2 Sokolt, 3 *Cvičitelská příloha*t (Edzői Melléklet), 2 Praport és 40 *Sborník*ot (Évkönyv).

Az egylet ismét új helyiségbe költözött, a IX. kerület, Lónyay utca 18.-ba.⁵⁰⁵ 1913-ban azonban sikerült megfelelő helyiséghez jutni, ahol az előadásokhoz is volt megfelelő terem, az Irányi utca 14.-ben, a Klotild kávéházban, a Tiszti Kaszinó épületében. 1913-ban az egylet taglétszáma tovább növekedett, és a rendszeresen tornázók száma is emelkedett. 180 tagja volt ekkor az egyletnek, társadalmi rétegek szerinti megoszlásuk a következő képet mutatta: 49 mun-

504 Budapest. In: Sokol zahraniční, 1(1913) VII. évf., 13–14. (Más forrás szerint az egylet vezetője Jaroslav Fluksa, helyettese pedig Šída lett. (Budapest. In: Sokol zahraniční, 2–3[1913] VII. évf., 43.)

505 Budapest. In: Sokol zahraniční, 1(1913) VII. évf. 13–15.

kás, 41 hivatalnok, 19 üzemvezető, 15 önálló kereskedő, 18 nő, 13 patikus, 6 egyetemi hallgató, 4 gyáros, 3 építész, 2 orvos, 3 mérnök, 2 műszakirajzoló, 1 építési vállalkozó, 4 egyéb. 27 tagnak volt teljes túrafelszerelése, a 70 tornász tag közül 58-nak pedig saját tornafelszerelése.

A taglétszám emelkedésében minden bizonnyal a budapesti szlovákok nagy számú csatlakozásának is szerepe volt. Ez azzal járt, hogy az ekkor csatlakozott tagok igen keveset tudtak a Sokolról, így a tagság körében a Sokol mozgalom eszméinek megismertetése céljából és az önművelődés előmozdítására, 1913 elején, ismeretterjesztő szakosztályt alapítottak. A meglehetősen nagy szervezettel,⁵⁰⁶ viszont csupán a választmánytól kapott, 50 koronás kezdőtőkével működő szakosztály ismeretterjesztő előadásokat és testnevelési, illetve egészségügyi szakelőadásokat szervezett, terjesztette a Sokol röplapjait és újságjait, megrendezte az egylet művelődési estjeit és akadémiáját, rendezte és kiegészítette az egyleti könyvtárat, illetve Sokol jelmondatokat, utasításokat függesztett ki a tornateremben, ahol, a tornázó tagok számára, havonta egy alkalommal Sokol-szakelőadást is rendeztek. Feladatai közé tartozott még kéthetente a Vaníček-féle történelmi naptár olvasása a tornateremben, és vetélkedők, illetve kisebb versenymunkák kiírása a tagság körében. Az egylet rossz anyagi helyzetben élő tagjai számára előfizették a Sokolský Věstníkét és a Zahraniční Sokolt. Kirándulásokat, közös éneklést és játékokat is szerveztek, az estek alkalmával pedig a Sokol mozgalommal kapcsolatos verseket, jeleneteket adtak elő. Az ismeretterjesztő szakosztály maga gazdálkodhatott a bevételével, de azt művelődési célra, röplapok kiadására kellett fordítania. A szakosztály szervezésében áprilisban Bartošek mérnök tartott előadást keleti utazásairól *Z potulek po východě*, versekkel, énekekkel és zenével összekötve, májusban Sokol-akadémiát rendeztek és kirándulást az egylet kispesti fiókjához, ahol az Irányunk és célunk (*Náš směr a cíl*) címmel előadást tartottak, és *Večer Vrchlického*-t (Vrchlický-est) rendeztek. Júniusban egy barlanghoz kirándultak az egylet tagjai, ahol a vacsoránál Svatopluk Macharról hallgattak előadást, és vetített képes (skioptikon) bemutatót is láthattak. Júliusban Husz János-ünnepség volt, és a nemzetgazdaságról szóló előadással egybekötött, egész napos kirándulás az ercsi cukorgyárba. Az ismeretterjesztő szakosztály, a testnevelői karral együtt, a nyári időszakban, vasárnaponként előadásokkal színesített kirándulásokat rendezett. Az 1913-as farsangi bált *Zlatý věk krále Karla IV.* (IV. Károly király aranykora) címmel rendezték meg. A bál fénypontja a Stáňa Votruba által írt, *Karel IV. na Karlštejně* (IV. Károly Karlstejnben) című jelenet bemutatója volt, 150 szereplővel, „egy darab cseh történelem a Magyar Királyság

506 Elnöke Votruba, elnökhelyettese Majer építész, ügyvezetője Andrůček, pénztárosai pedig Budlovský újságíró és Kvašnička építész lettek, ülnökei Benedek, Bartošek mérnökök, Knapp, Šperling, Mařík, Kolafa, Chudáček, Šmiedt, Brchelová, Šviha, Šída lettek. (*Stáňa Votruba: Sokol v Budapešti. In: Sokol zahraniční, 7(1913) VII. évf., 105–106.*)

szívében”.⁵⁰⁷ A nagyszabású bált a budapesti lapok is előkelő helyen említették, és a hatalmas kiadások ellenére 400 korona tiszta bevételt eredményezett. A Milaberský elnökből és levéltárosból, Kvasnička ügyvivőből és Chudáček pénztárosból álló szórakoztató szakosztály, a női szakosztállyal közösen japán teaestet is tartott, 150 korona bevétellel. Április 6-án a *Na letním bytě* (Nyári lakban) című színdarabot adták elő, Bohumír Smidt rendezésében. Sokan látogattak el az Operaházba is, Bedřich Smetana Eladott menyasszonyának április 5-i bemutatójára. Júliusban nyilvános tornabemutatót terveztek,⁵⁰⁸ amelyre a testnevelői kar sokáig készült, de végül őszre kellett halasztani, mivel a tornaterem felújítása miatt éppen az utolsó időszakban maradt el a gyakorlás. A kar, a női szakosztállyal együtt Sokol akadémiát is rendezett. A prágai VI. Sokol Találkozón részt vett versenycsapat ekkor vehette át oklevelét.⁵⁰⁹ A kispesti fiókegylet működése is újra beindult, megfelelőbb helyiségbe is sikerült költöznie. A testnevelői kar, a filléres gyűjtésből, 20 koronát küldött a Č. O. S. Nemzeti Alapjába (*Národní základ*).

Az 1913-as közgyűlésen, a taglétszám nagymértékű emelkedése miatt rendkívül aprólékosan szabályozták az egylet belső életét. A gyűléseken elhangzottak kivonatát rölapokon az összes taghoz eljuttaták, hogy mindenki értesülhessen az egylet működéséről. A női tagoknak a választmány rendelkezéseit az egylet levelezője olvasta fel a tornateremben. Azokat a tagokat, akik tartoztak az egyletnek, felszólították ennek rendezésére. A tornaterembe elsősegélyszekrényt vásároltak. A tagokat felhívták, hogy közeli hangot üssenek meg egymással, és a „testvér” („bratr”) megszólítást használják. Mindenkinek hordania kellett a Sokol-jelvényt, és a Sokol-tagsághoz méltóan kellett viselkednie. Az új tagoknak pedig személyesen kellett a választmány előtt bemutatkozniuk. Kötelezővé tették a belépést a *Ústředí zahraničních jednot* (Külföldi Egyletek Központja) baleseti bizottságába (*Úrazná komise zahraniční*). A Sokol kérelmezte a térparancsnokságtól a katonai lőtér bérletét, hogy tagság lögyakorlatokon is részt vehessen.⁵¹⁰ 1913. május végén az egylet egyik fontos vezetőjétől volt kénytelen megválni, Stáňa Votruba elnökhelyettes, korábbi ügyvezető, színész, költő Bécsbe költözött.⁵¹¹ A tervezett nyilvános tornabemutatót végül október 19-én tartotta meg a Sokol az egyleti tornatermének, a Magyar Nemzeti Tornaegylet csarnokának udvarán, a Szentkirályi utca 26.-ban, amelyet erre az alkalomra 10 koronáért béreltek ki. A bemutatódelután négy órakor kezdődött, amikor a tornászok zeneszó mellett kivonultak az öltözőből élükön az igazgatóhelyetttel. Három lépéssel mögötte a zászlótartó és a fiókegylet vezetője ment, akiket Sokol-egyenruhába öltözött

507 „Kus české historie v srdci Uher.” (Uo. 106.)

508 Uo. 105–108.

509 Budapest. In: Sokol zahraniční, 10(1913) VII. évf., 154.

510 Votruba: Sokol v Budapešti. In: Sokol zahraniční, 7(1913) VII. évf. i. m. 105–108.

511 Budapest. In: Sokol zahraniční, 7(1913) VII. évf., 154.

tornászok csapata követett. Mögöttük a női szakosztály vezetője, az egyesület három további vezetője és végül az 51 fős tagság. A menet megkerülte az udvart, majd megállt a közepén, szemben a 300 fős közönséggel, akik között a Magyar Nemzeti Tornaegylet elnöke és néhány testnevelője is ott volt. František Kodet elnök előrelépett és rövid, magyar nyelvű beszédben üdvözölte a magyar vendégeket, kérve, hogy továbbra is őrizzék meg jóindulatukat a Sokol iránt, majd csehül folytatta: „Mélyen tisztelt cseh és szláv hölgyek és lányok, az összes cseh és szláv közösség tisztelt küldöttei, mélyen tisztelt vendégek és kedves tagok! Szívből üdvözlöm és köszöntöm Önöket, hisz a lélek örvendezik, magasabbra duzzad a kebel, és a szív hevesebben ver az Önök ily nagyszerű látogatásának láttán. Hiszen az Önök részvételében látom a legfőbb biztosítékát annak, hogy itteni ügyünk nem hanyatlik le. Azért lépünk Önök elé, hogy egyórányi bemutatót adjunk gyakorlatainkból. Nem láthatnak nyaktörő és akrobatikus gyakorlatokat, de láthatják a cseh és szláv ifúságot, amely egyórányi szabadidejében verseng, edzi lelkét és testét, az életre és a kultúrára, megőrizve erkölcsét és eredeti szokásait, alapítóink – Fügner és Tyrš – szellemében. Fellépünk a testvérek előtt, kiknek fejét ma már ősz haj borítja, hogy meghajoljunk előttük, és tiszteletünket fejezzük ki szeretetükért és áldozatukért, amellyel egyesületünket felépítették. Az elvetett mag kikelt, virágzik, nő – és adja Isten, hogy elérje a kitűzött célt! A magunk körében lépünk fel, hogy megcsodálhassuk a meghozott áldozatot, hogy igazán, őszintén cseh módra szórakozzunk, hogy felfrissüljünk és megerősödjünk a további küzdelemre, elfelejtkezve egy pillanatra arról, hogy külföldön vagyunk! Igen, azért is fellépünk, hogy azokat, akik talán már megfeledkeztek eredetükről és az »idegen tengerbe« zuhanás előtt inognak, figyelmeztessük és felrázzuk! Emlékezzetek az atyai házra, emlékezzetek a családi tűzhelyre, a kedves és áldozatkész anyára, aki könnyes szemmel intett titeket: »Fiam, oly távolra mész a világba, légy jó, légy mindig rendes ember, és ne felejtss el anyád!« Ezzel

az érzéssel emlékezzetek régi, nehéz, próbára tevő, sok zsarnokságot megélő, minket, mindannyiunkat mégis szerető anyánkra – a hazánkra!”⁵¹²

A beszédet követően a Kde domov můj? hangzott el, majd zenére megfordult a csoport, és az öltözőbe vonult. 34 tag tért vissza és fanfár hangjaira gyakorlatokat mutatott be, akiket a női szakosztály 10 tagja követett. Utánuk a Sokol egylet 16 szerb tagja gyakorlatozott, és mellettük az egylet 7 testnevelője tornázott. A szerbek szokatlan gyakorlatai különösen nagy figyelmet keltettek, hiszen szerepelt közöttük például kő- és dárdahajítás, súlyemelés, rejtőzés az ellenség elől, puskalövés, támadás szuronnal. A gyakorlatokat számolásra mutatták be, zene nélkül, mivel a rövid idő alatt nem is tudták volna begyakorolni, csupán három vasárnapjuk volt rá. A szerbek után nyolcan tornaszereket állítottak fel, amelyeken ló-, trapéz- és más szergyakorlatokat adtak elő először a tagok, majd a testnevelői kar. Végül felvonulás zárta a bemutatót.⁵¹³ A bemutatót mulatság követte a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségének székházában.⁵¹⁴

1913-ban a tagok a tornateremben hétfőn és pénteken tornáztak, fél kilenctől fél tízig, a testnevelői kar és a női szakosztály pedig szerdánként. Az alapító tagok a közgyűlésen felvetették egy budapesti Husz János-emlékmű emelésének gondolatát, és megemlékeztek a fehérhegyi csata évfordulójáról, illetve Fügner haláláról.

Az Antoš vezetésével megalakult zenei szakosztály vasárnaponként egyleti táncórákat tartott,⁵¹⁵ amely a fővárosi cseh fiatalság legkedveltebb programjává vált. November 9-én a szórakoztató szakosztály és a női szakosztály teadélutánt

512 „Veletčené paní a dívky české i slovanské, vážení paní delegáti všech českých i slovanských sdružení, veletčení paní hosté a milí bratři! Zdravím a vítám vás srdečně, vždyť duše se veselí, hruď výše se pne a srdce mocnější bije při pohledu na tuto bohatýrskou navštěvu vaši. Neboť v této vaši účasti vidím nejlepší záruku, že věc naše zde nezanikne. Předstupujeme před tvář vaši, bychom podali vám ukázkou jedné cvičební hodiny. Nevidíme tudíž krkolomná neb akrobatická cvičení, ale uvidíte české i slovanské junstvo, jež v hodině volného času zápolí, tuží se na duši těle, pro potřebu životní i kulturní, zachovávající mrav i zvyk původní, dle zakladatelů našich – Fügnera i Tyrše. Předstupujeme před tváře bratři, jichž hlavy šediny dnes kryjí, bychom poklonily se jim i uctily je za lásku i obět, s níž jednotu naši zbudovali. Sémě vámi zaseté ujalo se, zkvétá, roste – a bohdá doroste účelu zde vytknutému! Předstupujeme v kruh vás všech, bychom pokochaly se v obětí, bychom tak v pravdě upřímně česky se pobavili, pookráli i posilnili k dalšímu boji, zapomínající na okamžik, že jsme v cizině! Ano a předstupujeme i proto, bychom těch, již snad na svůj původ zapomínajících, kolísajících, před pádem »do moře ciziny« upozornili i povzbudili! Vzpomeňte na ten otcovský dům, vzpomeňte na ten rodinný krb a na milé, obětivé matky vaše, jak se slzou v oči napomínala vás: »Synu, jdeš tak daleko do světa, buď hodným, buď vždy řádným člověkem a nezapomeň na svou matku!« A s tímto pocitem vzpomeňte na tu naši starou, těžkou, zkušnou, mnohými týranou a přece nás vše milující matku – vlast!” (Budapešť. In: Sokol zahraniční, 11(1913) VII. évf., 167.)

513 Budapešť. In: Sokol zahraniční, 11(1913) VII. évf., 167–169.

514 Budapešť. In: Sokol zahraniční, 10(1913) VII. évf., 154.

515 Budapešť. In: Sokol zahraniční, 12(1913) VII. évf., 185.

tartott, a hónap végén pedig színielőadást is rendeztek. Decemberben a hagyományos Mikulás- és szilveszteri mulatságra került sor.⁵¹⁶

A Sokol az 1914-es évre is a megszokott programokkal készült, február 22-ére, *Karneval v Nize* (Nizzai karnevál) címmel farsangi bált,⁵¹⁷ januárra és márciusra színházi előadást terveztek. Az ismeretterjesztő szakosztály tevékenységével kapcsolatban merültek fel csupán kritikák, mivel az 1913-as rendezvényeiket, Bartošek mérnök előadását a keleti kérdésről és a Husz János-ünnepséget összecsapottnak érezték. Az egylet vezetőségét is sok kritika érte, mivel nem dolgozott a korábbi lelkesedéssel, az igazgató például nem is tornázott. A testnevelői kar minden tornaórán gyűjtött az Ústřední Matice školská javára, és a gyűjtések eredményét minden hónapban továbbította a maticének és az *Národní jednota severočeská* (Észak-Csehországi Nemzeti Egyesületnek).⁵¹⁸

Az 1914-es közgyűlést január 11-én tartották, 52 tag részvételével. Az egylet elnökévé ismét František Kodetet választották.⁵¹⁹ Az év elején azonban a megválasztott tisztségviselők között nézeteltérés támadt, Knapp lemondott választmányi tagságáról, mivel az ügyvezető, Brchelová nem csupán a feladatához tartozó adminisztratív ügyekkel foglalkozott. Az egylet fontos tagokat is elvesztett, meghalt Jaromír Pittr, Pantelič pedig kivándorolt Amerikába. Február 2-án kirándulást szerveztek a kislesti fiókegylethez, ahol 53 tag és a vendégek előtt A. Chudáček tartott előadást a Sokol mozgalom első 25 évének történetéről (*Dějiny Sokolstva v prvému jeho pětadvacetiletí*) és Brchelová szavalt el a *Turinské družstvo na cestách* (Torinói csapat úton) című verset.

Az egylet új lapokra is előfizetett, a *Nový lidet* (Új Nép) 40, a *Čint* (Tett) pedig 50 példányban rendelték meg.⁵²⁰

A Nizzai karnevál címmel 1914. február 22-én megrendezett farsangi mulatság a pesti csehek nagy találkozója volt. A mulatság szervezésére külön farsangi szakosztályt hozott létre a Sokol, Knapp és Bohumír Šmidt vezetésével. A bállal azonban véget értek a táncórák is, így a tagság rendszeres, vasárnapi találkozói is elmaradtak. Az ismeretterjesztő szakosztály hatrészes, a Sokol elveit bemutató előadássorozatot rendezett, Svatopluk Machar ötvenedik születésnapját pedig Karel Adámek előadásával és a *Niva* (Szántó) különszámának, illetve a *Macharova Čitanka* (Machar Olvasókönyv) számainak megrendelésével ünnepelték meg.⁵²¹ 1914-ben, a korábbiakhoz hasonlóan ismét a Kőbányai Sörgyár kertjében rendezték meg a nyilvános tornabemutatót, június 14-én. Délelőtt

516 Budapešť. In: Sokol zahraniční, 10(1913) VII. évf., 154.

517 Budapešť. In: Sokol zahraniční, 12(1913) VII. évf., 185.

518 Budapešť. In: Sokol zahraniční, 10(1913) VII. évf., 154.

519 *A. Chudáček*: Budapešť. In: Sokol zahraniční, 3(1914) VIII. évf., 43.

520 Uo. 43–44.

521 *Chudáček*: Budapešť. In: Sokol zahraniční, 4(1914) VIII. évf., 63–64.

ugyan erős vihar volt, ami megnehezítette az előkészületeket, de délutánra megjavult az idő, így megkezdődhetett a bemutató, amit azonban jelentősen le kellett rövidíteni. A tornabemutató előtt a bosnyák gyalogezred zenekara játszott a 900 fős közönségnek, majd délután négykor, felvonulás és az elnök beszéde következett, amelyben mindenekelőtt a pesti cseh családokat hívta fel, hogy cseh szellemben neveljék gyermekeiket. Emlékeztetett arra is, hogy a következő évben emlékeznek meg Husz János halálának 500. évfordulójáról. Ezt követően a tagok négy csoportja mutatta be a tornatermi gyakorlatokat és a ljubljanoi Sokol-találkozón kidolgozott gyakorlatsort. Az esőtől vizes pálya miatt leegyszerűsítették ugyan a gyakorlatokat, baleset azonban így is történt, az egyik tornász a kezét törte. A gyakorlatok után elénekelték a *Spějme dāl* (Haladjunk tovább) című dalt, majd egy négy ember magas kúpformát mutattak be. A bemutató után a bosnyák ezred zenekara játszott, a zene alatt komédiások mutattak be panoptikum-jeleneteket, majd krumplibáb-színház játszott drámákat Kopeckýtól, este pedig táncmulatságot szerveztek.⁵²²

A Sokol a háború kitörését követően gyakorlatilag beszüntette működését, az egyleti tagok nagy része bevonult. A tornaszerek és ruházatok a Szentkirályi utcában, az irattár pedig a hadikórházzá alakított Alkotmány utcai vendéglőben maradt.⁵²³

6.3.2.5. Az Osvěta Cseh Művelődési Egylet (*Český vzdělávací spolek Osvěta*)

A cseh munkásmozgalom, szociáldemokrácia fontos szerepet játszott a budapesti munkásszervezetekben. E hatás erőteljesen 1893 után, a cseh munkások tömeges budapesti megjelenését követően jelentkezett, a korábbi szervezetek (Svornost) szocialista-anarchista jellegű szervezkedések voltak és szerepüket a hatóságok jócskán túl értékelték.

1893 után František Tupý kazánkovács kezdte megszervezni Bécsből, Prágából és Brünnből származó társaival a cseh és szlovák munkások mozgalmát. Ebben az évben hozta létre a Váci úti gyárak cseh szakmunkásaiból a *Československá volná organizace* (Csehszláv Szabad Szervezet) elnevezésű önképző kört, amelynek az év végére már 96 tagja volt. A szervezet kezdetben a cseh szociáldemokrata párt részeként működött,⁵²⁴ de mivel külföldi párt magyarországi tevékenysége törvénytelen volt, 1894-től már a Magyarországi Szociáldemokrata

522 Budapesti. In: Sokol zahraniční, 7–8(1914) VIII. évf., 138–140.

523 Rendőrségi jelentés a budapesti szlovák és cseh egyesületekről, újságokról és közéleti személyiségekről. ŠÚA Bratislava, Fond Uhorské kráľovské ministerstvo vnútra 22/121-1916. 2175/rk. eln. res. sz.

524 1893-ban a szervezet nevében František Kellner, a Svornost egykori tagja részt is vett a cseh párt Česká Budějovice-i gyűlésén. (*Zapletal: Počátky slovenského... i. m. 10.*)

Pártba tagozódott be. A szervezet a párt Budapesti Munkásképző Egyletének⁵²⁵ szekciójaként (*Česká sekce*) működött tovább, ami azzal az előnnyel is járt, hogy nem kellett engedélyeztetni működését a hatóságokkal. Székhelyük a Váci úti „az Ördög-árokhoz” vendéglőben volt, ahol vasárnap délutánonként rendeztek előadásokat, és cseh munkásújságokat is járattak. Legfőbb céljuk kezdetben a taglétszám növelése volt, leginkább a budapesti szlovákság köréből, gyűlést tartottak ezért 1894. január 28-án a Kerepesi úti Mozesek vendéglőben, a pesti szlovák evangélikusok központjával, a Luther-udvarral szemben, 1894. március 5-én pedig a Váci úti Huber vendéglőben.⁵²⁶ A szlovák munkások azonban meglehetősen érdektelenséget tanúsítottak a cseh kezdeményezéssel szemben, még amikor a *Slovenský spolok* (Szlovák Egyletben) próbált tagokat toborozni Tupý, akkor is csupán néhány érdeklődő akadt.

1895-ben a szervezet a Nagymező utcába költözött, és megkísérelt szorosabb kapcsolatot kiépíteni az Első Cseh Munkásegylettel, elsősorban a szórazótató szakosztály vezetőjével, František Zimákkal. A munkásegylettel együttműködve április 7-én a Széchenyi Kioszkban rendeztek találkozót, május 1-jére pedig a szlovák munkásokhoz címzett röplapot adtak ki.⁵²⁷ Ugyanebben az évben vették fel a kapcsolatot az 1894-ben alapított budapesti lengyel munkásegységgel, a *Sila – Stowarzyszenie Polskich Robotników w Budapeszcie*vel (Erő – A Lengyel Munkások Budapesti Egyesülete) és kísérletet tettek egy háromnemzetiségű, cseh–szlovák–lengyel szervezet megalakítására, amit azonban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megakadályozott, mivel a párt nemzetiségi alapú felbomlásától tartott.

E sikertelen akciót követően a cseh szervezet kiszorult Budapestről, a kőbányai gyárak munkásai közül próbált újabb tagokat szerezni. Mivel e gyárakban többségükben szlovák munkások dolgoztak, a cseh munkásvezetők már a szlovák munkásszervezetek létrehozásában tevékenykedtek. Legfontosabb eredményük a két – František Tupý és Gustáv Švéni által szerkesztett – budapesti szlovák munkáslap, az 1897. május 1-jén megindított *Nová doba* (*Új Kor*) és a május 15-én kiadott *Zora, Národohospodársky časopis* (Hajnal, Nemzetgazdasági

525 A Munkásképző Egylet vezetőségében dolgozott a még Tupý érkezése előtt Budapestre költözött František Pořízek. (Uo. 9.)

526 E gyűlések meglehetősen sikertelenek voltak, elsősorban azért, mert a jelen lévő rendőrségi megfigyelők csak a magyarországi nyelveken (magyarul, németül vagy szlovákul) elhangzó beszédeket engedélyezték, így a csak csehül tudók, köztük a szervezet több vezetője, fel sem szólalhattak. Később azzal a trükkkel éltek, hogy a cseh beszédekben a ř helyett r-t használtak, így a magyar detektíveknek a beszéd már szlovákul hangzott. (Uo. 12.)

527 A röplap terjesztése rendőrségi akciót eredményezett. A hatóságok előtt, a valódi szerzők helyett, akik arra hivatkozva, hogy szükség van rájuk a további szervezkedésben, rejtve maradtak, a 22 éves szlovák asztalos, Ján Polónyi vállalta a röplap elkészítését és terjesztését, és végül a pénz-büntetésen túl három hónapot töltött a váci börtönben. (Uo. 21.)

Folyóirat) megalapítása volt. A cseh szervezet viszont alig működött, még a Pokrok nevű, 1897-ben létrehozott egylettel sem sikerült együttműködniük, az 1898-as rendőrségi vizsgálatok idején pedig tagjai közül többen el is hagyták Budapestet, sokan pedig kiléptek a szociáldemokrata mozgalomból a bécsi cseh szociáldemokrata képviselők 1897-es államjogi törekvéseket elutasító megnyilatkozása miatt.

1899-ben egy új, a korábban a szociáldemokrata mozgalomban tevékenykedett cseh munkások által vezetett cseh és szlovák tagságú egyesület megalapítására került sor. Az alapítók között voltak az Első Cseh Munkásegyletet František Zimák vezetésével elhagyó csehek, a Svornost volt tagjai (František Hlavsa, Karel Jirovec, František Reinhardt) és a Sokol néhány tagja. Az Osvěta egylet alapító gyűlésére 1899. június 25-én került sor František Tupý vezetésével⁵²⁸ a Kerepesi úti Mátyás Király Sörcsarnokban.⁵²⁹ A kidolgozott alapszabályokat 1900-ban fogadta el a Belügyminisztérium, a Franta Zimák által irányított ideiglenes vezetőség pedig 1901. január 13-ra hívta össze az első közgyűlést.⁵³⁰

Az egylet 1901. június 29-én rendezte első összejövetelét, képeslap-kiállítással egybekötve⁵³¹ és még ugyanebben az évben előfizetett a külföldi cseh egyletek lapjára, a Vlast'-ra.⁵³²

Az Osvěta 1901-nél korábbi működésének azonban ellentmondani látszik, hogy a külföldi cseh egyletek lapja, 1902-ben, az abban az évben, újonnan alapított három egylet között említette a budapesti Osvětát is a genfi Cseh Egylet és a bajorországi, pegnitzi Karel IV. Egylet mellett.⁵³³ Az Osvěta volt az egyetlen kifejezetten a pesti cseh munkásság körében tevékenykedő egylet, amely az Első Cseh Munkásegylettel is szoros kapcsolatot tartott.⁵³⁴ Az egylet 1903-ban adott hírt először tevékenységéről a külföldi cseh egyletek szövetségének lapjában. Második évükről beszámolva leírták, hogy az 1902. január 18-án tartott közgyűlésükön az ügyvezető a magyarországi rossz gazdasági helyzetről tartott előadást, mivel ez az egyletet is igen hátrányosan érintette. A frissen alapított egyletnek máris több tagja elhagyta Budapestet, akik közül különösen az alapításban is tevékeny részt vállaló Bohumil Šněpa, az egyletben rendezőként is dolgozó Parkaň és Kočvářková távozása volt fájdalmas. Az első évben összesen 19 tagot vesztek el, 9 elutazott, ketten meghaltak, hárman kiléptek, ötöt pedig ki kellett zárni, mivel nem fizették a tagdíjat. Így 56 rendes

528 Uo. 5–82.

529 Kovács: i. m. 125.

530 *Zapletal*: Počátky slovenského... i. m. 5–82.

531 Český spolek „Osvěta“ v Budapešti. In: *Vlast'*, 7(1901) XXV. évf., 3.

532 Předplacení. In: *Vlast'*, 9(1901) XXV. évf., 4.

533 Naše spolky v roce minulé. In: *Vlast'*, 2(1902) XXV. évf., 4.

534 Karel Novotný: Z Budapešti In: *Vlast'*, 10(1902) (október 1.) XXVI. évf., 3.

tagja maradt az Osvětának. A gyűlésen 18 választmányi tag és 13 tag vett részt. Az egyesület munkája szakosztályokban folyt, énekkar, szórakoztató szakosztály, szónoki szakosztály és képzési szakosztály működött. Az énekkar általában az egyesületi vacsorákon lépett fel, illetve egyszer vendégeskedett az Első Cseh Munkásegyletnél is. 1902-ben összesen 25 órát gyakoroltak a tagjai, a próbák legkevesebb 12, legtöbb 24 tag vett részt. Az énekkar repertoárján nyolc dal szerepelt, a Píseň práce, a Bývalý Čechové, a Žárlivý holoubek, a *Duch svobody* (Szabadság lelke), az *Na prej!* (Előre!), a *Pochod socialistů* (Szocialisták indulója), az *Kdo za pravdu hoří* (Akik az igazságért égnék) és az *Ten národ ještě nezhyne* (E nemzet még nem veszett el).

A szórakoztató szakosztály 1902-ben egy táncmulatságot és két színielőadást is rendezett, amelyeken a *Směnka na hubičku* (Csókra szóló váltó), a *Za kulisami* (Kulisszák mögött) és a *Zkažený krev* (Romlott vér) című egyfelvonásosokat mutatták be. Július 6-án a szakosztály előadással emlékezett meg Husz János ünnepéről. Még további négy alkalommal szervezett a szakosztály ismeretterjesztő és humoros előadásokkal egybekötött egyesületi vacsorákat. A szakosztály bevétele 1902-ben 142 korona 22 fillér volt.

A szónoki szakosztály vasárnaponként tartott beszélgetéseket különböző, aktuális témákról, az 1902-ben rendezett hat beszélgetés témája: Egyes társadalmi osztályok gazdasági érdekei, A cseh munkásmozgalom története, Hogyan szerezhető kedvezmény és védelem a termelő osztály számára, Május elseje jelentőségéről, Husz János magiszter jelentőségéről, A prágai munkáskiállításról és a külföldi egyletek találkozójáról. A szakosztály tervezett még előadásokat (A csillagászatról, A cseh nemzet történetéről),⁵³⁵ ezeket azonban nem sikerült megtartani, mivel Ján Wagner, aki a csillagászatról tartott volna előadást, sajnos nem tartotta szavát, a másik előadás pedig azért maradt el, mivel az ún. nemzeti cseh egyletek, ahonnan az előadó jött volna, a Sokol, illetve a beseda, megtagadták az együttműködést az Osvětával. A beseda nem is reagált az egyesület választmányának meghívására.

Az egyesület tanfolyamokat is indított, minden szerdán, este nyolc és kilenc óra között folyt magyar-, illetve németnyelv-oktatás. Ezeket az órákat az egyesület 8-10 tagja látogatta rendszeresen.

Az Osvěta könyvtára 132 kötettel rendelkezett, köztük az *Osvěta* című lap 14 évfolyamával. Az állományból 215 alkalommal kölcsönöztek, a legtöbbször februárban. A legkedveltebb kötet Emil Zola *Állat az emberben* című regénye

535 „O hospodářských zájmech jednotlivých společenských tříd”, „Z dějin českého dělnického hnutí”, „Jak lze získati úlevy a ochrany třídním výrobním”, „O významu prvního května”, „O významu Mistra Jana Husa”, „O dělnické výstavě v Praze a sjezdu zahr. Spolků”, „O Astronomii”, „O dějinách národa českého” (*Franta Zimák: Z Budapešti*. In: *Vlast*, 4[1903] XXVII. évf., 3.)

volt. A könyvtárba 18 lap járt rendszeresen, a *Právo lidu* (Népjog), a *Dělnické listy*, a *Rovnost*, a *Červánky*, a *Rašple* (Ráspoly), az *Akademie* (Akadémia), a *Blaho lidu* (Népjólét), a *Rudé květy* (Vörös Virágok), a *Kovodělník* (Fémmunkás), a *Stavebník* (Építőmunkás), az *Odborové združení* (Szakszervezet), a *Ženský list* (Női Lap), a *Nová doba*, a *Hlas lidu* (Néphang), a *Jihočeský dělník* (Dél-cseh Munkás), a *Vlast'*, a *Jevišťe* (Színpad) és a *Volksstimme* (Néphang). A lapokat olvasás után kedvezményes áron meg is vásárolhatták a tagok. A tagoktól is kapott a könyvtár cseh újságokat, így ketten az egyletnek juttatták az általuk járatott *Právo lidu*t, hárman az *Akademiét* (Akadémia), 30-an a *Zářít* (Szeptember), 17-en a *Rudé květy*t, négyen a *Ženský list*et, 16-an a *Rovnost*ot, 30-an a *Rašplit*, 40-en pedig a *Červánky*t.

Az Osvěta összes bevétele 1902-ben 508 korona 49 fillér volt, kiadása pedig 432 korona 82 fillér, így 75 korona 67 fillér tiszta bevétele volt. Az egylet leltári vagyona és a színházi előadások, illetve a szórakoztató szakosztály bevételei 1054 korona 80 fillért tettek ki. Az egylet segélyezéssel is foglalkozott, 1902-ben az egyéb gyűjtéseken és a cseh lapok előfizetési díjai mellett, összesen 127 korona 80 fillért fizettek ki a beteg vagy balesetet szenvedett tagoknak, illetve azoknak, akik anyagi segítséget kértek elutazásukhoz.

Az egylet vezetése fontosnak tartotta, hogy a budapesti cseh munkások életvitelével is törődjön, így folyamatosan küzdött a kártyaszennvedély és az alkoholizmus ellen. Az egyleti helyiségekben csak a sakkot, a dominót és a dámát engedélyezték.⁵³⁶ 1903. július 5-én ünnepelte az Osvěta Husz János ünnepét az Amerikai út 7. alatti, Mexikóhoz címzett vendéglőben. A Husz-ünnepség a budapesti csehek talán egyik legnagyobb sikerű rendezvénye lett, bár az egylettel nem szimpatizáló csehek közül sokan agitáltak ellene. A rendezvény teljes bevételét a tervezett Husz János- emlékmű javára ajánlották fel. A vendéglő kert-helyiségét lampionokkal, zászlókkal és jelmondatokkal díszítették fel, színpadot is felállítottak, elé pedig Husz János mellsobrát helyezték. Az ünnepséget az egylet énekkara nyitotta meg, az E nemzet még nem veszett el című dallal, amit Vilda David beszéde követett. Franta Zimák tartott előadást Husz Jánosról *Husz János és kora* címmel. Az előadás után a Régen volt csehek című dalt énekelte az énekkar, majd Lebeda szavalta el a *Konstanzi vértanú* című verset, amit Svatoopluk *Čech Písňe otroka* ciklusából az *Otrokem jsem splozen, Když na zem se shluknou mraky tmavé, I boha našeho nám určil pán* és az *Utichni teď struno lkavá* (Rabszolgának születtem, Mikor sötét felhők gyűlnek a földre, Istenünk is úrnak szánt minket) című versek következtek. A verseket az egylet tagjainak – Novák, Hýlek, Radvan és Mašek – jelmezes csoportja adta elő, szürke rabruhában, béklyókkal, a költő érzéseinek megfelelő, kétségbeesett, siránkozó hangon. Ezt

536 Zimák: Z Budapešti. In: *Vlast'*, 4(1903) XXVII. évf. i. m. 3.

követően élőképeket adtak elő, *Upálení Jana Husa*, *Úcta národa k Janu Husovi* (Husz János megégetése és A nemzet hódolata Husz Jánosnak) címmel, amelyek alatt az énekkar a *Pomsta Husa* (Husz bosszúja) és a *Duch svobody* (Szabadság lelke) című dalokat énekelte. Az életképek, a beszámoló szerint, azonban híján voltak az átgondoltságnak és a figyelemnek, így nem váltották ki a kívánt hatást. Mindebből az egyesület vezetősége azt a következtetést vonta le, hogy a későbbi ünnepségeken nem ad ekkora szabadságot a tagoknak az egyes műsorszámok összeállításában. Bár az Osvěta irányultságával szemben ellenérzéseket tápláló budapesti egyesületek hivatalosan nem vettek részt az ünnepségen, az egyesülettel mindvégig szimpatizáló Első Budapesti Cseh Munkásegylet nagy létszámban jelent meg, 34 tagja vett részt az eseményen, és a budapesti szlovákok is szép számban képviseltették magukat. A Sokol ugyan ígérte, hogy megjelenik és részt vesz az ünnepségen és az egyesület címjegyzékét is az Osvěta rendelkezésére bocsátották, hogy meghívót küldhessen a tagság részére, végül Jaromír Pultár elnök utasítását követve hivatalosan senki sem jelent meg közülük, csupán 10 tagjuk jött el, de a vezetők, értelmiségiek, az ún. kolečkáři közül senki. A Sokol vezetői ehelyett a Békás-szigetre mentek. A beseda ügyvezetője, Antonín Lužný, azzal hárította el a meghívást, hogy az egyesület tagjai nyári lakhelyükön tartózkodnak, de azért az egyesület Husz János mellszobrát kölcsönadta.

Az ünnepség bevétele 14 korona 83 fillér volt, amit a Právo lidu szerkesztőségének küldtek el, hogy juttassa el a Husz-émlékmű javára.⁵³⁷

Az évtized végére az Osvěta szinte teljesen szlovák tagságú egyesületté vált. 1908-ban a Huszár utca 10.-ből a Tavaszmező utca 7.-be, Kovács József vendéglőjébe költöztek, ahol a szlovák evangélikus iskola tanítója, Ludovit Izák tartott péntekenként énekórákat és szombat, illetve vasárnap esténként rendeztek egyesületi összejöveteleket. 1911-ben a szlovák *Jednota* egyesülettel közösen szerveztek Husz napot a József Főherceg Szállódában, 1913-ban pedig a Tót Kőművesek Csoportjával majálist a Városligetben.⁵³⁸

6.3.2.6. A cseh egyesületek kapcsolatai egymással és a Budapesten élő, más szláv nemzetiségekkel

A budapesti cseh egyesületek között igen szoros kapcsolat állt fenn, csupán néhány esetben – a munkásegylet és a Svornost, illetve az Osvěta és a többi cseh egyesület között – került sor éles rivalizálásra, elsősorban a két, mozgalmi jellegű munkásegységgel szembeni ellenérzések miatt. Az együttműködést segítette az is, hogy a budapesti cseh társasági élet egyes tagjai gyakran párhuzamosan voltak tagjai

⁵³⁷ Uo. 2–3.

⁵³⁸ Kovács: i. m.125–126.

több egyesületnek is. Párhuzamos tagság mindenekelőtt a Sokol Tornaegyletben fordult elő, amely a 20. század első évtizedének végén az egész budapesti cseh közösség nagy egyesületévé vált, háttérbe is szorítva a régi nagyobb egyleteket, elsősorban a munkásegyletet.

Az egyesületek fontos célok érdekében sokszor közös szervezetet is létrehoztak, például Slavík síremlékének áthelyezésekor, a prágai színházi különvonat szervezésekor, vagy 1885-ben a Budapestre látogató cseh delegációk fogadására. 1912-ben született meg azonban a gondolat, hogy a budapesti cseh egyesületek közös vezetését alakítsanak, hogy együttesen szervezzék az addigra már eléggé megfogyatkozott budapesti csehek társasági életét. A szervezésben a Sokol vezető szerepet játszott. A budapesti cseh egyesületek Központi Tanácsa (*Ústřední rada*) a Sokol, a Česká beseda, az Osvěta és az Első Cseh Munkásegylet kezdeményezésére alakult meg. A tanács elnöke František Kodet lett, a budapesti Sokolból, ügyvezetője a szintén a Sokol vezetőségében működő Staňa Votruba lett. Még ebben az esztendőben négy gyűlést rendeztek, amelyeken a legfőbb téma a minden cseh egyesületnek megfelelő, közös egyesületi helyiség, az akkoriban berendezett bécsi cseh Nemzeti Házhoz hasonló épület megszerzése volt. A tanács működése azonban nem volt sikeres, megszervezte ugyan a morva tanárok zenekarának koncertjét, de 1913-at követően már nem fejtett ki tevékenységet.⁵³⁹

Az első világháború kitörését követően a budapesti cseh egyesületek bizottságot hoztak létre a Budapesten ápolt sérült cseh katonák segítésére is (*Komité českých spolků budapeštských pro podporu vojinů*). A bizottságnak igen sok munkája volt, mivel röviddel a háború kezdetét követően sok sebesült cseh katona feküdt a budapesti kórházakban. A sebesülteket cseh olvasmánnyal látták el, és pénzsegélyt is kiutaltak számukra, főként a lábadozóknak. A segélyek mennyisége azonban meghaladta a budapesti egyesületek lehetőségeit, így cseh tartományokbeli tehetősebb adakozókat próbáltak keresni. A pénzsegélyeket a Živnostenská bankán és fiókjain keresztül lehetett a bizottságnak átutalni.⁵⁴⁰ A háború előrehaladtával, a csehekkel szembeni ellenérzés növekedésével azonban a hatóságok már nem nézték jó szemmel e tevékenységet, és végül megtiltották.⁵⁴¹

A budapesti cseh egyesületek a város más szláv egyesületeivel is élénk kapcsolatban álltak, folyamatosan részt vettek rendezvényeiken, és azokat is meghívták a cseh egyesületek programjaira.

A legszorosabb kapcsolatra azonban a Sokol keretén belül került sor. 1913-ban például, amikor a Budapesten szerveződő szerb Sokol alapszabályait nem

539 Budapešť. In: Sokol zahraniční, 1(1913) VII. évf., 15.

540 Komité čes. spolků budapeštských pro podporu vojinů. In: Vlast', 12(1914) XXXVIII. évf., 4.

541 *Jobbágy*: i. m. 9–10.

hagyták jóvá, a cseh Sokol vendéggént befogadta őket két csapatban, és lehetővé tette számukra, hogy a cseh tornászokkal tornázzanak ingyen, hetente kétszer. A cseh Sokol ezzel a hatóságokkal történő összeütközést is kifejezetten vállalta, ahogyan a külföldi Sokol egyesületek lapjának jelentésükben fogalmaztak, a „Jövő a nagyszláv-eszmén nyugszik”⁵⁴² jelmondat nevében. A befogadást meg tárgyaló választmányi ülésen mindenki a saját anyanyelvét használta, a csehet és a szerbet, annak ellenére, hogy németül vagy magyarul sokkal könnyebben megértették volna egymást. A budapesti szláv közeledést a Sokol eszme hatásának tekintették, büszkén emlegetve, hogy míg néhány évvel azelőtt a pesti szerbek nem beszéltek más nyelven, mint németül, az új értelmiségi generáció már a Sokol hatására saját szláv nyelvét használja.⁵⁴³

A cseh egyletek a legszorosabb viszonyt a pesti szlováksággal és a szlovák egyletekkel ápolták.⁵⁴⁴ A pesti szlovák és cseh közösség kapcsolatai a cseh egyletek alakulásakor, a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején nagyon szorosak voltak. A munkásegyletnek 1873 és 1878 között szlovák elnöke volt, és a tagok között is szép számmal akadtak szlovákok. A hetvenes évek derekától azonban kezdett eltávolodni egymástól a két közösség, aminek egyrészt a szlovák egyleti mozgalom megélénkülése, a Szlovák Egylet sikeres tevékenysége volt az oka, de az is, hogy a szlovák nemzeti mozgalomban is a csehektől távolodó, a szlovák irodalmi nyelv következetes használatát szorgalmazó irányzat lett a meghatározó. A pesti cseh egyleteknek ugyan továbbra is voltak szlovák tagjaik, de ebben az időszakban szorosabb együttműködés csak a munkásmozgalomban alakult ki.⁵⁴⁵

A kapcsolatok az 1910-es évek elejétől váltak ismét intenzívebbé. Ekkoriban a pesti szlovák sajtó már rendszeresen beszámolt a budapesti cseh egyletek rendezvényeiről,⁵⁴⁶ és cseh–szlovák vegyes tagságú egyletek is létre jöttek, például az Osvěta.

A Sokol mozgalom pedig meg is hirdette a tornaegyleti mozgalom meghonosítását a szlovákság körében, amelyre elsősorban Budapesten nyílt lehetőség,

542 „Budoucnost náleží velkoslovanství” (*Votruba: Sokol v Budapešti*. In: *Sokol zahraniční*, 7(1913) VII. évf. i. m 107.)

543 Uo. 107.

544 Čechové v Pešti. In: *Vlast*, 11(1885) IX. évf., 2.

545 *Karol Golán*: Styky slovenského a českého proletariátu v období počiatkov robotníckého hnutia. In: *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. Bratislava, SAV, 1956. 195–201.; *Pavol Hapák*: Slovenské robotnícké hnutie v Budapešti koncom XIX. stor. In: *Historický časopis* III., 1., 1955. 56–59.

546 *Telocvičná jednota Sokol mala šibrinky*. In: *Slovenský týždenník*, 1911. február 24., 5.; *Český telocvičný spolok slávi 10. a 11. júnia 15. ročné jubileum*. In: *Slovenský týždenník*, 1911. május 26., 6.; *Sokol*. In: *Slovenský týždenník*, 1912. január 27., 5.; *Česká Beseda*. In: *Slovenský denník*, 1912. március 10.; *Sokol*. In: *Slovenský týždenník*, 1912. május 17., 5.; *Mikulášská zábava Českej Besedy v Budapešti*. In: *Slovenský denník*, 1913. január 30., 4.; *Šibrinky peštského Sokola*. In: *Slovenský denník*, 1914. március 1., 5.

szlovák tagok felvételével az itteni Sokolba.⁵⁴⁷ A Sokol tagság viszont a cseh-szlovák eszme megerősödését eredményezte a budapesti szlovák közösségben. „Néhány évvel ezelőtt, azt mondták nekünk, hogy nincs szükségük ránk, hogy tőlünk fajilag romlanának. És a mai Sokol-tag szlovák otthon tanítja a parasztokat, hogy ők is csehek, hogy a szlovákok iskolái Csehországban és Morvaországban vannak! Ime Tyrš tanításának győzelme.” – írta a budapesti Sokol alelnöke 1913-ban.⁵⁴⁸

547 Budapest. In: Sokol zahraniční, 1(1913) VII. évf., 15. A Sokol énekkarának vezetője Ludovit Izák, a Pesti Tót Énekkar (*Slovenský spevokol v Pešti*) karnagya volt. (Heiszler: Szláv dalegyletek... i. m. 476.)

548 „Před několika málo lety nám říkali, že nás nepotřebují, že by se od nás rasově zkazili. A dnešní Slovák – Sokol učí doma sedláky, že jsou také Češi, a že školy své mají Slováci v Čechách a na Moravě! Ejhle vítězství učení Tyršova.” (*Votruba: Sokol v Budapešti*. In: Sokol zahraniční, 7(1913) VII. évf. i. m. 107.)

7. Összegzés

Munkám célja a 19. század végi magyarországi fejlődésre gyakorolt cseh hatás bemutatása.

A 19. század második felében az expanzív cseh nemzeti mozgalom számára Magyarország nem számított elsődleges célterületnek, a cseh közvélemény mégis komoly érdeklődéssel fordult a magyar viszonyok felé. A magyar kultúra, irodalom rendkívüli népszerűsége tett szert a cseh tartományokban, és a kiegyezést követő magyar fejlődést is élénk figyelemmel követték. A Magyarországról kialakított képet pozitívnak tekinthetjük, a század utolsó évtizedéig a magyar nemzeti mozgalom sikerét is többen példaértékűnek tartották a hasonló cseh törekvések számára, és csupán ezután vált meghatározóvá a magyarországi fejlődés kritikus szemlélete.

A cseh gazdasági terjeszkedés elsősorban a Monarchia Lajtán túli területe és a Balkán felé irányult, de a korszak összes jelentős cseh pénzintézete jelen volt Magyarországon befektetésekkel, fiókintézetekkel és nagy jelentőségű cseh ipari beruházásokra is sor került.

A magyarországi cseh bevándorlás tendenciái összhangban voltak a korszak társadalmi váltoásaival. Kezdetben, a hetvenes évek elejéig az összbiradalmi jellegű cseh hivatalnok- és katonaréteg jelent meg nagyobb számban Magyarországon, nem számítva a Határőrvidéken, a Bánátban letelepedett cseh telepéseket. A kiegyezés utáni időszakban először a nyolcvanas évek derekán került sor nagyobb számban csehek érkezésére, ekkortól szinte kizárólag Budapestre. Az ekkor letelepedett cseheket a magyarországi gazdasági fejlődés vonzotta a magyar fővárosba, nagyobb részük iparos, kézműves és vállalkozó volt, akik a fejlődő nagyvárosban látták a boldogulás lehetőségét. A korszak cseh köziségének másik részét a Magyarország irányába terjeszkedő cseh pénzintézetek, cégek hivatalnokai adták, akik csupán rövid időre költöztek Budapestre. A kilencvenes években indult meg a cseh ipari munkásság tömegesnek nevezhető bevándorlása. A cseh munkások, a hivatalnokokhoz hasonlóan, szintén csak átmeneti időre telepedtek le Budapesten, illetve a város környéki településeken, Újpesten, Kispesten.

A hatvanas évek végén születtek meg az első budapesti cseh egyletek, amelyek közül a Cseh Társaskör, a Beseda a tehetősebb, felső középosztálybeli cseh polgárok egyesülete volt, a munkásegylet pedig főként a cseh iparosok, kézművesek társaságaként működött. E két meghatározó egyesület jelentős szerepet töltött be a városban élő cseh közösség életének szervezésében, a szülőfölddel fenntartott kapcsolatok ápolásában. A század végén pedig megszülettek a szociáldemokrata

jellegű cseh munkásegyletek is, elsősorban a Lajtán túli tartományokból kitiltott, ezért Budapestre költözött cseh munkásvezetők irányításával. Fontos szerepet kapott a Sokol Tornaegylet is, amely a cseh mozgalomhoz kapcsolódva nem csupán a magyar főváros cseh egyleteinek tevékenységét koordinálta, de a város más szláv nemzetiségei körében is nagy népszerűségnek örvendett, mindenekelőtt – a már az említett cseh egyesületekhez is szoros kötődő – szlovákok kapcsolódtak nagy számban a tornaegyleti mozgalomba. A századfordulót követően vidéken is létrejött néhány cseh egylet.

A 20. század második évtizedének elején, az asszimiláció és a beköltözések lanygulása miatt fogyatkozásnak indult budapesti cseh közösség a bécsi csehek mintájára közös vezetőség felállításába fogott és Nemzeti Ház alapítását is tervezte. Az első világháború nagy törést jelentett a főváros cseh közösségének életében, 1918-ra már csak a társaskör és a munkásegylet működött, a csehek többsége pedig vagy a Csehszlovákiába költözés vagy az asszimiláció mellett döntött.

The Czech element in the formation of the Hungarian civil society in the age of dualism

abstract

Hungary was not among the primary target areas of the expansionary Czech national movement, nevertheless, a serious interest in the Czech public opinion turned towards the Hungarian relations. Hungarian culture, literature has become very popular in the Czech lands and the representatives of the Czech public life also closely followed the developments in Hungary after the Austro-Hungarian Compromise in 1867. The Czech image of Hungary was positive and, until the last decade of the century, the success of the Hungarian national movement was considered as exemplary for the similar Czech aspirations and the critical approach to the development in Hungary has become dominant only from the nineties.

The Czech economic expansion mainly turned to the Cisleithanian territories of the Austro-Hungarian Monarchy and the Balkans, but all the major Czech financial institutions were present with investments and branches also in the Hungarian part of the monarchy and major Czech industrial investments have also taken place in Hungary.

The immigration trends to Hungary were consistent with the social changes of the era. Initially, in the early seventies, a significant number of Czech officials and soldiers settled in Hungary, excluding the Czech settlers established in the Military Frontier, in the Banat. After the Austro-Hungarian Compromise a greater number of Czech immigrants arrived in the mid-eighties, since then almost exclusively to the Hungarian capital, Budapest. The Czechs settled in this period were attracted to the Hungarian capital by the Hungarian economic growth; most of them were tradesmen, craftsmen and entrepreneurs, who were considered to find the possibility of the success in the developing metropolis. The other part of the Czech community in Hungary was formed by the officials of the Czech financial institutions and companies expanding towards Hungary, who moved to Budapest only for a short time. The massive immigration of the Czech industrial workers to Hungary started in the nineties of the 19th Century. The Czech workers, similarly the Czech officials, settled down in Budapest or in the suburban towns of Újpest and Kispest also only temporarily.

The first Czech clubs in Budapest were born in the late sixties. The *Česká beseda* was the association of the wealthier, upper middle class Czech citizens and the Workers' Club, the *Československý dělnický spolek* worked mainly as

the association of the Czech workers and craftsmen. These two dominant associations played a significant role in the organization of the life of the Czech community in Budapest and in maintaining their relations with the homeland. At the end of the century Social Democratic Czech workers' associations were born as well, mainly led by Czech workers, who were banned from the Cisleithanian provinces of the Monarchy and therefore moved to Budapest. The Sokol Gymnastics Club also had an important role in Budapest, as it coordinated not only the activities of the Czech clubs in the Hungarian capital, but had a great popularity also among the members of the other Slavonic communities of Budapest, mainly a large number of Slovaks, who were closely linked to the above-mentioned Czech associations, too.

The Czech community in Budapest began to decrease at the beginning of the second decade of the 20th Century, mainly because of the slowdown of the Czech immigration and the assimilation. The remaining members of the Czech community in Budapest, on the model of the Czechs in Vienna, planned the establishment of a joint leadership and the foundation of a common Czech National House. World War I brought a large fracture in the life of the Czech community in the Hungarian capital. Only the Beseda and the Worker's Club worked in 1918. The majority of Czechs living in Budapest chose to move back to Czechoslovakia or the assimilation to the Hungarian society.

Český element ve formování uherské občanské společnosti v období dualizmu

Hlavním cílem této monografie je představit český vliv na vývoj uherské společnosti na konci 19. století.

Uhry nebyly primární cílovou oblastí pro expanzivní české národní hnutí v druhé polovině 19. století, ale česká veřejnost se obrátila s vážným zájmem směrem k uherským záležitostem. Kultura a literární život Uher získaly překvapující popularitu v českých zemích a česká inteligence sledovala s živou pozorností i uherský politický vývoj po rakousko-uherském vyrovnání. Obraz Uher v českých zemích můžeme hodnotit jako kladný. I úspěchy uherského národního hnutí, jako vzor pro podobný český vývoj, inspirovaly mnohé české politiky až do posledního desetiletí 19. století. Kritický pohled na uherský vývoj se stal dominantním teprve na přelomu století.

Česká ekonomická expanze převážně směřovala k území předlitavské části Monarchie a Balkánu, ale každá důležitá česká finanční instituce měla i v Uhrách investice, pobočky a byly v Uhrách i významné české průmyslové investice.

Tendence imigrace do Uher z českých zemí byla v souladu se společenskými změnami. Začátkem, až do konce sedmdesátých let se stěhovala ve větším množství z českých zemí do Uher vrstva říšských úředníků a vojáků, nepočítaje české osadníky usazené na území Vojenské hranice, Banátu. Po rakousko-uherském vyrovnání v polovině osmdesátých let, poprvé přijeli ve velkém počtu přistěhovalci z českých zemí do Uher, v této době téměř pouze do Budapešti. Čechy, kteří se přistěhovali do hlavního města Uher, přitahoval uherský hospodářský vývoj v Budapešti. Většina z nich byli průmyslníky, řemeslníky a podnikateli, kteří toužili využít v rostoucí metropoli možnost blahobytu. Druhou část české komunity v této době tvořili úředníci českých finančních institucí a firem, investujících na uherském trhu, kteří trávili jen krátký čas v Budapešti. Masová imigrace českých továrních dělníků začala v devadesátých letech. Čeští dělníci, podobně jako čeští úředníci, se přistěhovali do Budapešti nebo do předměstských obcí, do Újpesti nebo Kispesti jen na přechodnou dobu.

První české spolky byly založené v Pešti na konci šedesátých let. Česká beseda byla spolek zámožných budapeštských Čechů z vyšší střední třídy a dělnický spolek fungoval jako společnost českých dělníků a řemeslníků. Oba významné spolky měly důležitou roli v organizaci kulturního života budapeštské české komunity a v péči o vztahy s vlastí. Na konci století se rodily sociální demokratické české dělnické spolky, které byly založené z podnětu českých dělníků,

kteří byli zakázáni ze Předlitavska kvůli sociálně demokratické organizaci a stěhovali se do Budapešti. Důležitou roli měl i Tělocvičný spolek Sokol, který se připojil k českému sokolskému hnutí a koordinoval činnost nejenom českých spolků v uherském hlavním městě, ale měl velkou popularitu také mezi ostatními slovanskými národnostmi v Budapešti. Nejvíce mezi Slováky, kteří měli úzké styky i s ostatními českými spolky. Slováci se připojili ve velkém počtu do práce tělovýchovného spolku.

Česká komunita v Budapešti se začala zmenšovat kvůli asimilaci a zpomalení imigrace začátkem druhého desetiletí 20. století. V této době budapešťští Češi navrhovali uspořádání společného vedení a založení společného českého Národního domu v Budapešti podle vzoru české komunity ve Vídni. První světová válka však znamenala velký zlom v životě české komunity v Budapešti. V 1918 fungovaly už jen Beseda a dělnický spolek a většina Čechů se buď přestěhovala do Československa, nebo se asimilovala do maďarské společnosti.

Mellékletek

1. táblázat

Magyarország vármegyei és törvényi jogú városai 1910-ben, ahol a cseh nemzetiség szerepel az egyéb nemzetiségek között (amennyiben az egyéb alatt csak cseh nemzetiséget jelölnek, a csehek száma is)

Kassa	–	Nógrád megye	–
Pécs	–	Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye	–
Miskolc	–	Budapest	–
Esztergom megye	305	Pozsony megye	–
Győr	386	Pozsony	1638
Kolozsvár	–	Sopron megye	–
Komárom megye	–	Sopron	606
Krassó-Szörény megye	–	Szolnok-Doboka megye	–
Liptó megye	–	Temes megye	–
Marosvásárhely	338	Trencsén megye	–
Moson megye	604	Turóc megye	–

2. táblázat

A magyar főváros lakosságának nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása a három főnemzetiség vonatkozásában

	1880		1890		1900		1910	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	201505	56,7	326533	67,1	559965	79,6	756070	85,9
Német	122454	34,4	115573	23,7	98515	14,0	78882	9,0
Szlovák	21847	6,1	17439	3,6	24091	3,4	20359	2,3
Teljes lakosság	355682	100,0	486671	100,0	703448	100,0	880371	100,0

FORRÁS: Budapest félévszázados... i. m. 57., 17. tábla alapján

3. táblázat

A magyar főváros cseh nemzetiségű (anyanyelvű) lakosságának száma és a teljes lakossághoz viszonyított aránya

	1880	1900	1906	1910	1920
Cseh	2952	4132	4003	3998	–
Morva	737	1156	1065	1005	–
Összes cseh	3689	5288	5068	5003	2865
Teljes lakosság	355682	703448	791748	880371	928996
Csehek aránya	1,03%	0,75%	0,64%	0,56%	0,30%

FORRÁS: Budapest félévszázados... i. m. 57., 17. tábla alapján

4. táblázat

A cseh népesség növekedése Budapesten és e növekedés aránya a teljes növekedéshez

Időszak	Cseh népesség növekedése	Összes növekedés	A cseh népesség növekedésének aránya
1881–1890	2788	135617	2,05%
1891–1900	494	226974	0,21%
1901–1910	–882	147 013	–
1911–1920	–2183	–	–
1874–1920	262	558 229	0,046%

FORRÁS: Budapest félévszázados... i. m. 62–63., 53. tábla alapján

5. táblázat

Budapest cseh lakosságának változása évenként (1896–1918)
(1897–1899 között összevont adatok a budapesti lengyelekkel)

Év	Növekedés	Év	Növekedés	Év	Növekedés	Év	Növekedés
1896	–17	1902	–	1908	–27	1914	–32
1897	276	1903	21	1909	–43	1915	–36
1898	369	1904	–19	1910	–20	1916	–10
1899	444	1905	–57	1911	–12	1917	–5
1900	43	1906	–26	1912	1	1918	–15
1901	42	1907	–18	1913	–5		

FORRÁS: *Thirring*: Budapest népmozgalma... i. m. 107; Budapest félévszázados... i. m. 61., 52. tábla alapján

6. táblázat

Bevándorlás a magyar fővárosba a cseh tartományokból 1881–1890 között, a Budapesten élő idegen születésű és idegen illetőségű lakosság számából számítva

	Csehország	Morvaország	Szilézia
1881	9591	6772	1393
1891	9188	6782	1390
Különbség	403	10	–3
Kiszámított teljes bevándorlás (a halálozási arányszámok alkalmazásával)	4205	3311	675

FORRÁS: *Thirring*: A bevándorlás hatása... i. m. 13. alapján

7. táblázat

A Budapesten élő ausztriai és ezen belül cseh tartományokban született, illetve ottani lakosok száma

	Ausztria		Csehország		Morvaország		Szilézia	
	Születés	Illetőség	Születés	Illetőség	Születés	Illetőség	Születés	Illetőség
1870	25915	9757	7636	2783	5874	2027	1147	404
1881	32994	18639	9591	5398	6772	3796	1393	769
1891	36644	29459	9188	7790	6782	5495	1390	1051

FORRÁS: *Thirring*: A bevándorlás hatása... i. m. 20–21. alapján

8. táblázat

A cseh tartományokban született, illetve ottani illetékességgel rendelkező budapestiek meghonosodási aránya

	Csehország	Morvaország	Szilézia
1870	63,6%	65,5%	64,8%
1881	43,7%	43,9%	44,8%
1891	15,2%	19%	24,4%

FORRÁS: *Thirring*: A bevándorlás hatása... i. m. 20–21. alapján

9. táblázat

A budapesti csehek felekezeti megoszlása (1906)

Római katolikus	4793	Felekezet nélküli	3
Izraelita	174	Görög-keleti	2
Evangélikus	65	Görög katolikus	2
Református	25	Összesen	5068
Egyéb	4		

Az 1906. évi..., 1914, 266, 50. tábla alapján

10. táblázat

A budapesti csehek lakóhely szerinti megoszlása (1906)

Pest	4102	Pesti kerületek		Budai kerületek	
Buda	966	IV.	101	I.	304
		V.	387	II.	258
		VI.	976	III.	404
		VII.	764		
		VIII.	879		
		IX..	629		
		X.	366		

Az 1906. évi..., 1914, 256, 46. tábla alapján

11. táblázat

A cseh tartományokból származó hallgatók száma magyarországi felsőoktatási intézményekben korszakonként

	1850–1866	1867–1919
Csehország	584	88
Morvaország	285	93
Osztrák-Szilécia	2	1
Összesen	871	182
A Birodalomból érkező diákokhoz viszonyított arány	52%	29%

Külföldi hallgatók... i. m. 61, 27. táblázat alapján

12. táblázat

A cseh tartományokból érkező diákok, intézményenként (1850–1919)

	Magyaróvári Gazdasági Akadémia		Pesti Egyetem*		Selmecbányai Akadémia		Királyi József Műegyetem
	1850–1866	1867–1919	1850–1866	1867–1919	1850–1866	1867–1919	1871–1919
Csehország	214	48	130	–	240	13	27
Morvaország	102	65	82	5	101	8	13
Oszták-Szilénia	2	1	–	–	–	–	–
Összesen	318	114	212	5	341	21	40
	432		217		362		

Külföldi hallgatók... i. m. 46, 16. táblázat és 55, 21. táblázat alapján
*1862 után a források hiányoznak, csak statisztikai adatok állnak rendelkezésre.

13. táblázat

A magyarországi hallgatók száma a prágai felsőoktatási intézményekben (1850–1918)

Felsőoktatási intézmény	Hallgatók száma	Felsőoktatási intézmény	Hallgatók száma
Prágai egyetem (1850–1881)	431	Prágai német műegyetem (1868–1918)	132
Prágai német egyetem (1882–1918)	313	Prágai cseh műegyetem (1868–1918)	130
Prágai cseh egyetem (1882–1918)	182	Prágai Zeneakadémia (1850–1918)	36
Prágai műegyetem (1850–1868)	118	Prágai Képzőművészeti Akadémia (1850–1918)	20

Mészáros: Magyarországi diákok... i. m. 66–150. alapján

14. táblázat

A magyarországi hallgatók száma a prágai egyetemek fakultásain

	Jogász	Orvos	Bölcsész	Gyógyszerész
Prágai egyetem	167	107	160	15
Prágai német egyetem	131	101	75	17
Prágai cseh egyetem	80	54	48	5
Összesen	378	272	303	37

Mészáros: Magyarországi diákok... i. m. 55, X. táblázat alapján

15. táblázat

A prágai felsőfokú képzési helyeken tanuló magyarországi születésű hallgatók nemzetiségi megoszlása (1850–1918)

	Össz.esen	Prágai egyetem	Német egyetem	Cseh egyetem	Prágai műegyetem	Cseh műegyetem	Német műegyetem	Képzőművészeti Akadémia
Német	402	159	189	2	22	7	20	3
Cseh	221	46	29	91	–	52	3	–
Magyar	220	99	51	4	55	4	6	1
Szlovák	121	10	4	51	–	50	1	5
Szerb	104	47	12	17	19	9	–	–
Szláv	29	17	6	–	5	1	–	–
Horvát	14	4	1	8	–	1	–	–
Román	12	–	10	–	–	–	2	–
Délszláv	9	9	–	–	–	–	–	–
Lengyel	3	1	1	–	–	1	–	–
Szlovén	3	1	1	–	–	1	–	–
Csehszlovák	2	1	1	–	–	–	–	–
Angol	1	–	–	–	–	–	1	–
Morva	1	–	–	–	–	–	–	1
Szász	1	–	–	–	1	–	–	–
Szerb-horvát	1	–	–	1	–	–	–	–

Mészáros: Magyarországi diákok... i. m. 54, IX. táblázat alapján

16. táblázat

Cseh egyletek külföldön 1911-ben

Székhely	Egylet elnevezése
Amszterdam	J. A. Komenský
Augsburg	Českoslovanský zábavní spolek
	Tělocvičný jednota „Pokrok”
Berlin	Českoslovanský spolek
	Česká Beseda „Havlíček”
	Tělocvičná jednota „Sokol”
Belgrád	Českoslovanský spolek „Lumír”
Bréma	Českoslovanský spolek „Husité”
Bautzen	Český spolek „Palacký”
Braunschweig	Českoslovanský spolek „Břetislav”
	Česká Beseda „Svatopluk”
Chemnitz	Českoslovanský spolek „Vlastimil”
Drezda	Českoslovanský spolek „Vlastimil”
	Tělocvičná jednota „Sokol” v Drážďanech
	Tělocvičná jednota „Fügner”
Erfurt	Českoslovanský spolek „Říp”
Frankfurt am Main	Českoslovanský spolek „Bratrstvo”
Fürth	Českoslovanský spolek „Mladočech”
Füssen	Českoslovanský spolek „Vladimír”
Hamburg	Českoslovanský spolek „Svornost”
	Tělocvičná jednota „Sokol”
Hannover	Českoslovanský spolek „Hus”
Halle	Českoslovanský spolek „Hus”
Helbro	Českoslovanský spolek „Slavie”
Köln	Česká beseda „Barák”
Stuttgart	Českoslovanský spolek „Náprstek”
Lipce	Českoslovanský spolek „Václav”
	Tělocvičná jednota „Sokol”
Pfersee	Českoslovanský spolek „Včela”
Pforzheim	Českoslovanský spolek
Mannheim	Českoslovanský spolek „Volnost”
Nürnberg	Českoslovanský spolek „Palacký”
Meissen	Českoslovanský spolek „Barák”
Mainz	Českoslovanský spolek „Lípa”
Strassburg	Českoslovanský spolek „Vlast”
Potschappel	Českoslovanský spolek „Pokrok”
Bautzen	Český spolek „Palacký”

Székhely	Egylet elnevezése
Varsó	Československá čítárna ve Varšavě
	Československý dobročinný spolek
Szófia	Čtenářsko-zábavní spolek „Čech“
Bukarest	Československá řemeslnická beseda
Krakkó	Česká Beseda v Krakově
London	Československý spolek „Žižka“
	Tělocvičná jednota „Sokol“
Brüsszel	Československý spolek „Horymír“
Dubrovnik	Česká Beseda
München	Tělocvičná jednota „Slovan“
	Československý vzdělávací spolek „Pokrok“
	Podporující spolek „Praha“
	Česká záložna
Párizs	Tělocvičná jednota „Sokol“
Barlin	Tělocvičná jednota „Sokol“
Szentpétervár	Český výpomocný spolek „Včela“
	Tělocvičná jednota „Sokol“
Rascha	Český spolek „Svornost“
Zürich	Československý spolek „Hus“
	Československá dělnická beseda
Zágráb	Česká Beseda
Kijev	Tělocvičná jednota „Sokol“
Moers	Tělocvičná jednota „Tyrš“
Pirna	Tělocvičná jednota „Sokol“
Graz	Tělocvičná jednota „Sokol“
Brüsszel	Tělocvičná jednota „Sokol“

17. táblázat

A budapesti cseh egyletek alapításuk sorrendjében

Alapítás éve	Az egylet cseh neve	Az egylet neve magyarul
1867	Bava	Szórakozás
1868	Česko-slovanský zpěvácký spolek v Pešti Budíně	Pest-budai Csehszláv Dalegylet
	I. Českoslovanský dělnický spolek	Első Csehszláv Munkásegylet
1872	Česká beseda	Cseh Társaskör
1886	Svornost	Svornost (Egyetértés) Munkásegylet
1891	Českoslovanský řemeslnický spolek	Csehszláv Kézműves Egylet
1893	Českoslovanská volná organizace	Csehszláv Szabad Szervezet
1894	Sokol Tělocvičná jednota	Sokol Tornaegylet
	Budapesti Munkásképző Egylet Cseh Szekciója	
1897	Pokrok	Pokrok (Haladás) Munkásegylet
1899	Osvěta	Osvěta, Cseh Művelődési Egylet

A budapesti cseh egyletek vezetőségei
Cseh Társaskör (Česká beseda)

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1878	Elnök	E. Mikolášek	–
	Elnökhelyettes	J. Nevole	–
	Könyvtáros	Hanák	–
	Pénztárnok	V. Buda	–
	Könyvvizsgálók	J. S. Geisl	–
		F. Kozel	–
	A választmány tagjai	František Novák	Építész
		Rudolf Linhart	Banktisztviselő
		V. Buda	–
		Leopold Hruška	Tanár
		Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
		František Kunst	–
		J. Slabý	–
	Póttagok	František Baše	–
		Th. Krátký	–
		V. Grasl	–
		F. Bureš	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1879	Elnök	Josef Václav Frič	
	Elnökhelyettes	František Bureš	Miniszteri hivatalnok
	Ügyvivő	Krátký	–
	Könyvelő	Seidl	–
	Pénztáros	Buda	–
	Levelező	František Novák	Építész
	A szórakoztató programok felelőse	Leopold Hruška	Tanár
	Gondnok	František Linhart	–
	Könyvtáros	Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
	Könyvvizsgálók	Rudolf Linhart	Banktisztviselő
		Geissl	–
	A választmány tagjai	Josef Václav Frič	
		F. Bureš	–
		Seidl	–
		Buda	–
		Krátký	–
		František Novák	Építész
		Leopold Hruška	Tanár
		Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
		František Linhart	–
	Pótagok	Pinkas	–
		Fišer	–
		Tůma	–
		Hausdorf	–

1883	Elnök	Jan Gruber	Vasúti hivatalnok
	Ügyvivő	Šimuněk	–
	Könyvelő	Jan Salaba	Operaházi zenész
	Pénztáros	Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
	Gondnok	Šmidt	–
1883. június	Elnök	Bedřich Buchta	Vasúti hivatalnok
	Ügyvezető	František Wotruba	Mérnök
	Pénztáros	Vojtěch Zdeborský	–
	Könyvelő	Pavel Pilát	Hegedűkészítő
	A szórakoztató programok felelőse	Josef Janda	Színész
	Könyvtáros	Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
	Gondnok	Ad. Bureš	Órás

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1884	Elnök	Bedřich Buchta	Vasúti hivatalnok
	Elnökhelyettes	Quido Buchta	–
	Ügyvivő	Antonín Plzák	Vasúti hivatalnok
	Pénztáros	Vojtěch Zdeborský	–
	Levelező	František Wurm	Banktisztviselő
	Levéltáros	dr. Bohuslav Novák	Orvos
	Könyvtáros	Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
	Gondnok	Ad. Bureš	Órás
	Karvezető	Antonín Keller	Színházi zenész

1885. január 19.	Elnök	Bedřich Buchta	Vasúti hivatalnok
1885. január 26.	Elnök	František Novák	Építész
	Elnökhelyettes	Rudolf Linhart	Banktisztviselő
	Ügyvezető	Antonín Plzák	Vasúti hivatalnok
	Pénztárosok	František Novák	Építész
		J. Šebek	–
	Ellenőrök	J. Jeník	–
		Josef Novák	–
	Levelező és levéltáros	dr. Bohumil Novák	Orvos
	(Bohumil Novák lemondása után)	Leopold Hruška	Tanár
	Könyvtáros	Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
	Egyleti újságíró	Pavel Pilát	Gépgyártó
	Gondnokok	Ad. Bureš	Órás
		Leopold Hruška	Tanár
	A választmány tagjai	Rudolf Linhart	Banktisztviselő
		Antonín Plzák	Vasúti hivatalnok
		H. Šebek	–
		Bohumil Novák	Orvos
		Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
		Ad. Bureš	Órás
		Pavel Pilát	Hegedűkészítő
		Leopold Hruška	Tanár
	(Bohumil Novák lemondása után)	M. Krška	–
	póttagok	J. Jelínek	–
		M. Krška	–
		František Linhart	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1886	Elnök, tiszteletbeli tag	František Novák	Építész
	Elnökhelyettes	Leopold Hruška	Tanár
	Ügyvivő	František B. Wurm	Banktisztviselő
	Pénztáros	František B. Wurm	Banktisztviselő
	Levelező	Václav Shejbal	Malomhivatalnok
	Levéltáros	Václav Shejbal	Malomhivatalnok
	Gondnok	Ad. Bureš	Órás
	Könyvtáros, újság előfizetés intézője	Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
	Ellenőrök	Rudolf Linhart	Banktisztviselő
		Hynek Aulický	Szatócs
	A választmány tagjai	Ad Bureš	Órás
		Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
		X. Hanner	–
		J. Keller	–
		Václav Kuráž	Szabó
		Václav Shejbal	Malomhivatalnok
		H. Šebek	–
		František B. Wurm	Banktisztviselő
		(Šebek azonnal, Hanner és Kuráž pedig néhány nap múlva lemondtak, helyükre pótagokat választottak.)	
	Pótagok	F. Jelínek	–
		Leopold Hruška	Tanár
		Vojtěch Jeník	Építész

1886. május 12.	Elnök, tiszteletbeli tag	František Novák	Építész
	Elnökhelyettes	Leopold Hruška	Tanár
	Ügyvivő	František Votruba	Mérnök
	Pénztáros	Rudolf Linhart	Hivatalnok
	Levelező	Václav Shejbal	Malomhivatalnok
	Levéltáros	Václav Shejbal	Malomhivatalnok
	Gondnok	Ad. Bureš	Órás
	Könyvtáros, újság előfizetés intézője	Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
	Ellenőrök	Rudolf Linhart	Hivatalnok
		Hynek Aulický	Szatócs
	Könyvvizsgáló	H. Šebek	–
	A választmány tagjai	Ad. Bureš	Órás

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
		Ludvík Eppinger	Gyógyszertáros
		X. Hanner	–
		J. Keller	–
		Václav Kuráž	Szabó
		Václav Shejbal	Malomhivatalnok
		H. Šebek	–
	F. B. Wurm helyére	Rudolf Linhart	Hivatalnok
	V. Jeník helyére	František Votruba	Mérnök
	póttagok	Jan Salaba	Operaházi zenész
		J. Cífka	–
		J. Kubíček	–

1888	Elnök	František Novák	Építész
	Elnökhelyettes	Rudolf Linhart	Hivatalnok
	A Szórakoztató Szakosztály vezetője	Leopold Hruška	Tanár
	Ügyvivő	Jan Holman	–
	Levelező	Václav Schejbal	Malomhivatalnok
	Pénztáros	Emil Karásek	–
	Karvezető	Jan Salaba	Operaházi zenész
	Könyvtárosa	Hrnčíř	–
	Gondnok	Pavel Pilát	Hegedűkészítő
	A választmány elnöke	Leopold Peruc	–

1889	Elnök	František Novák	Építész
	Elnökhelyettes	Rudolf Linhart	Hivatalnok
	Pénztáros	Leopold Hruška	Tanár
	Ügyvezető	Jaroslav Hoffman	–
	Gondnok	Václav Schejbal	Malomhivatalnok
	Könyvtáros	Otakar Rubeš	–
	Levelező	Karel Reinwald	–
	A sajtóügyek intézője	Jaroslav Hollmann	–
	Bohatýři čeští szakosztály vezetője	Jan Salaba	Operaházi zenész
	A választmányi tagjai	Leopold Peruc	–
		Jan Šiman	Orvos
		Jan Salaba	Operaházi zenész
		Emil Karásek	–
		František Votruba	Mérnök
	(Peruc távozása után)	Jan Šimann	Orvos

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1896	Tiszteletbeli elnök	František Novák	Építész
	Elnök	Karel Radoniš	Biztosítótársasági titkár
	Titkár	Josef Lukeš	Üzletvezető

1898	Tiszteletbeli elnök	František Novák	Építész
	Elnök	Karel Radoniš	Biztosítótársasági titkár
	Titkár	Karel Hoffmann	–

1904– 1906	Elnök	Antonín Lukeš	Gyári osztályfőnök
	Alelnök	Pavel Pilát	Hegedűkészítő
	Titkár	Antonín Lužny	Cégvezető
	Pénztárnok	František Ryšavý	Magánhivatalnok
	Ellenőr	Dániel Nándor	Bankhivatalnok

1908– 1909	Elnök	Antonín Lukeš	Gyári osztályfőnök
	Alelnök	Kosner Rezső	–
	Titkár	Antonín Lužny	Cégvezető
	Pénztárnok	František Ryšavý	Magánhivatalnok
	Ellenőr	Dániel Nándor	Bankhivatalnok

1910	Elnök	Emanuel Wick	Magántisztviselő
	Alelnök	Kosner Rezső	–
	Titkár	Vladimír Vohanka	Hivatalnok
	Pénztárnok	František Ryšavý	Magánhivatalnok
	Ellenőr	Dániel Nándor	Bankhivatalnok

1911	Elnök	Emanuel Wick	Magántisztviselő
	Alelnök	Kosner Rezső	–
	Titkár	Vladimír Vohanka	Hivatalnok
	Pénztáros	Kindl Károly	Magánhivatalnok
	Ellenőr	Beneš Gusztáv	–

1912	Elnök	Emanuel Wick	Magántisztviselő
	Alelnök	Kosner Rezső	–
	Titkár	Vladimír Vohanka	Hivatalnok
	Pénztáros	Bächer Bennő	Magánhivatalnok
	Ellenőr	Beneš Gusztáv	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1913–1916	Elnök	Radous Károly	Biztosító társasági cégvezető
	Alelnök	Emanuel Wick	Magántisztviselő
		Pilát Pál	Hegedűkészítő
	Titkár	Budlovszky Miksa	Biztosító intézeti titkár
	Pénztáros	Vladimír Vohanka	Hivatalnok
	A választmány tagjai	Vladimír Vohanka	Hivatalnok
		Budlovszky Miksa	Biztosító intézeti titkár
		Melka M.	–
		Beneš F.	–
		Fröhlich Miroslav	Bankhivatalnok
		Izák János	Képezdei tanár

1918	Elnök	Pilát Pál	Hegedűkészítő
------	-------	-----------	---------------

Csehszláv Munkásegylet (Československý dělnický spolek)

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1869	Elnök	Ondřej Jankovič	Cipész
	Elnökhelyettes	Vojtěch Foigt	–
	Ügyvivő	František Sláma	Jogász
	Pénztáros	Martin Poduška	Vendéglős
	Ellenőr	František Fišer	Szabó
	A választmány tagjai	Jan Brožek	Betűöntő
		František Fišer	Szabó
		Ondřej Jankovič	Cipész
		Josef Kotlář	Orvostanhallgató
		Josef Loida	Szabó
		Karel Menčíl	Aranyműves
		František Sláma	Jogász
		Karel Ledvinka	Betűöntő
		Matěj Krčka	Cipész
		J. Doušek	–
		J. Švan	–
		J. Vlasák	–
		O. Thum	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1870	Elnök	Ondřej Jankovič	Cipész
	Elnökhelyettes	Vojtěch Foigt	–
	Ügyvivő	Josef Dušek	–
	Pénztáros	Karel Menčl	–
	Ellenőr	František Fišer	Szabó
	A választmány tagjai	Jan Brožek	Betűöntő
		Josef Kotlár	Orvostanhallgató
		Josef Loida	Szabó
		Jan Sejtaler	–

1871	Elnök	Ondřej Jankovič	Cipész
	Elnökhelyettes	František Fišer	Szabó
	Ügyvezető	R. K. Thum	–
	Pénztáros	Jan Brožek	Betűöntő
	Könyvelő	Karel Menčl	–
	Könyvtáros	Jan Sejtaler	–
	A választmány tagjai	Josef Dušek	–
		Josef Kotlár	Orvostanhallgató
		Josef Loida	Szabó

1872	Elnök	Vojtěch Foigt	–
	Elnökhelyettes	František Fišer	Szabó
		dr. Josef Strakovič	Jogász
	Ügyvezető	Fr. J. Švarc	–
		František Sláma	Jogász
	Pénztáros	Fr. A. Švarc	–
		Karel Menčl	–
	Könyvelő	Fr. J. Švarc	–
	Könyvtáros	Jan Tomeš	–
	A választmány tagjai	Jan Bobula	Építész
		Matěj Krška	–
		Ferdinand Efenberk	–
		František Bojer	–
		František Douba	–
		František Hrbek	–
		Martin Poduška	Vendéglős
		Vojtěch Poduška	–
		Josef Grubner	–
		Ondřej Jankovič	Cipész
		Jan Řízek	–
		František Svatúněk	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
		Josef Šmejkal	–
		Josef Kotlář	–

1873	Elnök	dr. Josef Strakovič	Jogász
	Elnökhelyettes	František Fišer	Szabó
	Ügyvezető	Josef Veselý	–
	Pénztáros	Josef Kaňka	–
	Könyvelő	Karel Menčíl	–
	Könyvtáros	Jan Tomeš	–
	A választmány tagjai	Matěj Krška	–
		Ferdinand Efenberk	–
		František Douba	–
		František Hrbek	–
		Vojtěch Poduška	Vendéglős
		Josef Grubner	–
		Jan Řízek	–
		Josef Šmejkal	–
		František Svatůněk	–
		Matěj Burda	–
		V. Doležal	–

1874	Elnök	dr. Josef Strakovič	Jogász
	Elnökhelyettes	František Fišer	Szabó
	Ügyvezető	Josef Veselý	–
		Václav Dvořák	–
	Pénztáros	Josef Kaňka	–
	Könyvelő	Karel Menčíl	–
	Könyvtáros	Jan Tomeš	–
	A választmány tagjai	Ferdinand Efenberk	–
		František Douba	–
		Vojtěch Poduška	–
		Josef Šmejkal	–
		František Svatůněk	–
		František Bojer	–
		Karel Kavan	Zenész
		Matěj Burda	–
		V. Doležal	–

1875	Elnök	dr. Josef Strakovič	Jogász
	Elnökhelyettes	František Fišer	Szabó
	Ügyvezető	Václav Řehák	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
		Václav Dvořák	–
	Pénztáros	Josef Kaňka	–
	Könyvelő	Karel Menčl	–
	Könyvtáros	František Bojer	–
	A választmány tagjai	Josef Šmejkal	
		František Svatůněk	–
		Karel Kavan	Zenész
		František Vainer	–
		Václav Dvořák	–
		František Veverka	–
		František Mach	–
		Josef Holub	Építőmester
		Jan Pacík	–
		Josef Martinek	–
		Jan Vlasák	–
		Matěj Burda	–

1876	Elnök	dr. Josef Strakovič	Jogász
	Elnökhelyettes	P. Palan	Mérnök
	Ügyvezető	Josef Veselý	–
	Pénztáros	František Fišer	Szabó
	Könyvelő	Karel Menčl	–
	Könyvtáros	Josef Beneš	–
	A választmány tagjai	Josef Šmejkal	–
		František Svatůněk	–
		Josef Holas	–
		František Končinský	–
		Jan Tlustý	–
		Matěj Burda	–
		Karel Kavan	Zenész
		František Vainer	–
		Václav Dvořák	–
		František Veverka	–
		František Mach	–
		Josef Holub	Építőmester
		Jan Pacík	–

1877	Elnök	dr. Josef Strakovič	Jogász
	Elnökhelyettes	Ignát Semrád	–
	Ügyvezető	Josef Veselý	–
		Karel Kavan	Zenész

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
	Pénztáros	František Fišer	Szabó
	Könyvelő	Otakar Hruška	–
	Könyvtáros	Josef Beneš	–
	A választmány tagjai	František Končinský	–
		Antonín Horák	–
		František Kult	–
		Josef Martinek	–
		Jan Pacík	–
		Josef Kolář	–
		František Kovářík	–
		Jan Nejedlík	–
		František Mach	–
		František Tykal	–
		František Huza	–
		František Pospíšil	–
		Josef Holub	Építőmester
		František Svoboda	–
		F. Chocholáč	–
		František Vainer	–

1878	Elnök	dr. Josef Strakovič	Jogász
	Elnökhelyettes	František Fišer	Szabó
	Első titkár	Josef Veselý	–
	Második titkár	V. Lešanovský	–
	Könyvelő	Antonín Horák	–
	Pénztáros	František Končinský	–
	Könyvtáros	Josef Beneš	–
	Ellenőrök	František Kult	–
		František Radič	–
		Karel Faltus	–
	A választmány tagjai	František Huza	–
		Emil Málek	–
		V. Houžvička	–
		Antonín Svoboda	–
		Rafeš	–
		Al. Koutný	–
		František Šlechta	–
		Antonín Hobl	–
		Janek	–
		Josef Brož	–
		Karel Vovesný	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
		František Pátek	–
		František Vainer	–
		František Kovářik	–
		Josef Jurega	–
		Tomáš Sklenář	–
		Jan Findais	–
		Jan Pacik	–
		Opitc	–
		Jan Nejedlík	–

1879	Elnök	Karel Vrba	–
	Elnökhelyettes	František Fišer	Szabó
	Ügyvezető	Václav Řehák	–
		Karel Kavan	Zenész
	Pénztáros	František Končinský	–
	Könyvelő	Antonín Horák	–
	Könyvtáros	Josef Beneš	–
	A választmány tagjai	František Kult	–
		Jan Findais	–
		Jan Pacík	–
		Jan Kolář	–
		Antonín Svoboda	–
		Václav Dvořák	–
		Jan Vlasák	–
		J. Kovářik	–
		M. Krčka	–
		František Vainer	–
		František Tykal	–
		Čeněk Koutný	–
		Jan Vejrosta	–
		V. Seitler	–
		J. Jonek	–
		František Beneš ml.	–
		František Mach	–
		J. Nechálka	–

1880	Elnök	Antonín Horák	–
	Elnökhelyettes	František Fišer	Szabó
	Ügyvezető	Josef Holub	Építőmester
		J. Divíš	–
	Pénztáros	František Končinský	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
	Könyvelő	J. Vlasák	–
	Könyvtáros	Josef Beneš	–
	A választmány tagjai	František Kult	–
		Jan Findais	–
		Jan Pacík	–
		František Mach	–
		František Tykal	–
		J. Hanuš	–
		Josef Cvak	–
		V. Kvarda	–
		K. Červenka	–
		Václav Dvořák	–
		J. Janek	–
		Karel Kavan	Zenész
		Václav Řehák	–
		Josef Strachota	–
		J. Samolovský	–
		František Kadlec	–

1881. január 6.	Elnök	František Fišer	Szabó
	Alelnök	František Končinský	–
	Ügyvivők	Josef Veselý	–
		Karel Kavan	Zenész
	Könyvelő	Karel Menčl	–
	Pénztáros	Josef Stachota	–
	Könyvtáros	Josef Beneš	–
	Ellenőrök	Josef Holub	Építőmester
		Josef Kyzlík	–
		Josef Cvak	–
	A választmány tagjai	František Huza	–
		František Kňourek	–
		Josef Mach	–
		Josef Končinský	–
		František Hanuš	–
		Alois Novák	–
		Adolf Falttus	–
		Josef Chrast	–
		Václav Slavík	–
		Franta Beneš	–
		František Kadlec	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
	Póttagok	František Tykal	–
		E. Manemberk	–
		V. Zeman	–

1881. július 3.	Elnök	František Fišer	Szabó
	Alelnök	František Končinský	–
	Ügyvivők	Franta Beneš (a lemondott Josef Veselý helyére)	–
		Karel Kavan	Zenész
	Könyvelő	Karel Menšl	–
	Pénztáros	Josef Stachota	–
	Könyvtáros	Josef Zvak (a lemondott Josef Beneš helyére)	–
	Ellenőrök	Josef Holub	Építőmester
		Josef Kyzlík	–
		Josef Cvak	–
	A választmány tagjai	František Huza	–
		Josef Kňourek	–
		František Mach	–
		Jan Končinský	–
		František Hanuš	–
		Alois Novák	–
		Adolf Falttus	–
		Josef Chrast	–
		Václav Slavík	–
		Franta Beneš	–
		František Kadlec	–
		Klos	–
		Marčík	–
	Póttagok	František Tykal	–
		E. Manaberg	–
		Josef Zeman	–

1882. január 6.	Elnök	František Fišer	Szabó
	Alelnök	František Končinský	–
	Ügyvivők	Smolař Ede	Könyvkötő
		Karel Kavan	Zenész
	Könyvelő	Josef Holub	Építőmester
	Pénztáros	Josef Stachota	–
	Könyvtáros	Josef Cvak	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
	Ellenőrök	Josef Holub	Építőmester
		Josef Kyzlík	–
		Josef Cvak	–
	Könyvvizsgálók	H. Klos	–
		J. Marčík	–
		J. Vlasák.	–
	A választmány tagjai	Karel Janda	Zenész
		J. Cvik	–
		Josef Macek	–
		J. Hanuš	–
		E. Manemberk	–
		J. Naxera	–
		A. Hejduk	–
		J. Lacina	–
		Franta Beneš	–
		Josef Beneš	–
		Josef Veselý	–
		Josef Chrást	–
		Karel Menčíl	–

1883	Elnök	František Fišer	Szabó
	Elnökhelyettes	František Končinský	–
	Ügyvezető	Ed. Humel	–
	Pénztáros	Josef Cvak	–
	Könyvelő	František Hlavsa	–
	Könyvtáros	Josef Veselý	–
	A választmány tagjai	V. Kavalír	–
		Josef Strachota	–
		K. Koman	–
		Josef Beneš	–
		J. Vlasák	–
		Josef Cífka	–
		Jan Hartman	–
		K. Sopouch	–
		J. Jekl	–
		Em. Mayer	–
		Josef Macek	–
		Josef Kňourek	–
		J. Štiller	–
		Antonín Vukovič	–
		Heřman Gloss	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1884	Elnök	František Fišer	Szabó
	Elnökhelyettes	František Končinský	–
	Ügyvezető	Josef Veselý	–
		Josef Procházka	–
	Pénztáros	Josef Cvak	–
	Könyvelő	V. Kavalír	–
	Könyvtáros	Josef Macek	–
	A választmány tagjai	Josef Cifka	–
		Antonín Vlasák	–
		J. Kuchař	–
		Jan Hartman	–
		L. Virt	–
		Karel Pšenička	–
		J. Ulč	–
		Ed. Lebeda	–
		H. Dobrovský	–
		František Beneš	–
		J. Kazda	–
		František Horák	–
		Jaromír Pohl	–
		V. Zemánek	–

1885	Elnök	František Fišer	Szabó
	Elnökhelyettes	František Končinský	–
	Ügyvezető	Josef Procházka	–
		František Hlavsa	–
	Pénztáros	Josef Cvak	–
	Könyvelő	Václav Kavalír	–
	Könyvtáros	Antonín Poláček	–
	A választmány tagjai	Jan Hartman	–
		Antonín Štěpánek	–
		P. Šír	–
		Hynek Taške	–
		Josef Macek	–
		F. Kazda	–
		Josef Kňourek	–
		H. Dobrovský	–
		Václav Cvak	–
		František Tyšl	–
		Adolf Faltus	–
		J. Mika	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
		E. Majer	–
		František Beneš	–
		J. Rališ	–
1886. január 6.	Elnök	Antonín Štěpánek	–
	Tiszteletbeli tag	František Fišer	Szabó
	Ügyvivő	Josef Procházka	–
	Pénztáros	Josef Cvok	–
		J. Bušek	–
	Könyvelő	Emil Karásek	–
	Könyvtáros	Hynek Taške	–
	Ellenőrök	František Beneš	–
		Jan Hartman	–
		Josef Veselý	–
	Szórakoztató szakosztály vezetője	Josef Dočekal	–
	A választmány tagjai	Clík	–
		Jan Otto Doubrava	–
		M. Krčka	–
		J. Dočekal	–
		J. Cífka	–
		J. Smolař	–
		František Tyšl	–
		J. Mynařík	–
		K. Jirouš	–
		František Hlavsa	–
		J. Klement	–
		Josef Macek	–
		Antonín Poláček	–
		František Reinhard	–
		Adolf Faltus	–
		J. Vick	–
		K. Vurm	–
		J. Vaněk	–
	Póttagok	Horák	–
		Kameník	–
		Štiler	–

1887	Elnök	František Končinský	–
	Alelnök	Antonín Poláček	–
	Első ügyvivő	Hynek Taške	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
	Második ügyvivő	Karel Renvald	–
	Pénztáros	Josef Bušek	Vasúti hivatalnok
	Könyvelő	Emil Karásek	–
	Levéltáros	František Beneš	–
	Könyvtáros	Josef Štíler	–
	Ellenőrök	Josef Procházka	–
		Josef Kameník	Cipész
	A választmány tagjai	Ludvík Zimmerman	–
		Bohumil Bachman	–
		Josef Macek	–
		J. Cífka	–
		J. Neidl	–
		V. Niedrle	–
		J. Pohl	–
		V. Cvak	–
		V. Suchánek	–
		V. Kudrnovský	–
		J. Červenka	–
	A szórakoztató szakosztály választmánya	Josef Dočecal	–
		Jan Otto Doubrava	–
		Matěj Krčka	–
		František Hrabovský	–
		Čeněk Svoboda	–
		Kudrnovský	–
		Josef Cvak	–
		Vymětal	–
		Josef Čech	–

1888	Elnök	František Končinský	–
	Elnökhelyettes	František Frencl	Cipész
	Ügyvezető	Jan Otto Doubrava	–
	Levéltáros	Bohumil Bachman	–
	Könyvtáros	Václav Bezděk	–
	Pénztáros	Josef Bušek	Vasúti hivatalnok
	Könyvelő	Emil Karásek	–
	Ellenőrök	František Voslář	–
		Antonín Horák	Hivatalnok
		Josef Kameník	Cipész
	A választmány tagjai	Josef Cvak	–
		František Beneš	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
		Jan Šolc	–
		Antonín Štěpánek	–
		Václav Suchánek	–
		Jan Špitál	–
		Eduard Halexá	–
		Jan Dvořák	–
		Ludvík Zimerman	–
		Josef Macek	–
		Josef Štyler	–
		Josef Veselý	–
		Josef Svoboda	–
		Josef Procházka	–
		Josef Čech	–
		Josef Kubánek	–
		J. Virt	–

1889. január 6.	Elnök	František Končinský	–
	Elnökhelyettes	Čeněk Svoboda	–
	Ügyvivő	Emil Karásek	–
	Pénztáros	Josef Bušek	Vasúti hivatalnok
	Levelező	V. Zejval	–
	Gondnok	A. Suchánek	–
	Könyvtáros	J. Vrabecet	–
	A választmány tagjai	Bohumil Bachman	–
		Josef Cvak	–
		J. Kořínek	–
		M. Halexá	–
		Josef Čech	–
		F. Šolc	–
		Josef Kameník	Cipész
		Hynek Taške	–
		František Fišer	Szabó
		F. Vlček	–
		J. Kňourek	–
		K. Špitál	–

1891. január 6.	Elnök	František Končinský	–
	Alelnökök	Čeněk Svoboda	–
		Josef Cvak	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
	Ügyvezető	Josef Veselý	–
	Pénztáros	Josef Bušek	Vasúti hivatalnok
	Könyvelő	Josef Štyler	–
	Könyvtáros	František Hrabovský	–
	Ellenőrök	Antonín Horák	Hivatalnok
		František Fišer	Szabó
		František Benda	Vasúti hivatalnok
	A választmány tagjai	Josef Kameník	Cipész
		František Kult	–
		Matěj Krčka	–
		František Bouda	–
		Čeněk Paulík	Szabó
		Josef Procházka	–
		Antonín Poláček	–
		O. Štěpánek	–
		Č. Černík	–
		Josef Chrást	–
		K. Vurm	–
		V. Dvořák	–
		Josef Čech	–
		F. Mika	–
		Josef Dočekal	–

1892. január 6.	Elnök	František Končinský	–
	Első elnökhelyettes	Čeněk Svoboda	–
	Második elnökhelyettes	Josef Cvak	–
	Pénztáros	Josef Bušek	–
	Ügyvezető	Čeněk Pavlík	Szabó
	Könyvtáros	František Hrabovský	–
	Könyvelő	Josef Štiller	–
	Levéltáros	Josef Špitál	–
	Ellenőrök	Josef Kameník	–
		František Benda	–
		Antonín Poláček	Lakatos
	A szórakoztató szakosztály vezetője	Č. Šimek	–
	A választmány tagjai	František Kult	–
		Krška	–
		Josef Veselý	–
		František Bouda	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
		Hulán	–
		František Vrána	–
		Josef Zadrobílek	–
		Hyll	–
		Antonín Štěpánek	–
		Vocelka	–
		F. Mika	–
		Pokorný	–
		Razda	–
		Verner	–
		Jan Hruška	–

1893. február 15.	Elnök	František Končinský	–
	Első elnökhelyettes	Čeněk Svoboda	–
	Második elnökhelyettes	František Bečička	–
	Ügyvivő	Čeněk Pavlík	Szabó
	Ügyvivő-helyettes	Josef Wunsch	–
	Könyvelő	František Verner	–
	Pénztáros	Josef Bušek	Vasúti főellenőr
	Könyvtáros	František Vrána	Férfiszabó
	A könyvtáros helyettese	František Kodet	Hivatalnok
	Levéltáros, leltáros	Josef Wunsch	–
	Szórakoztatóprogram-szervező	František Bečička	–
	A szórakoztatóprogram-szervező helyettese	František Kodet	Hivatalnok
	Gondnok	Matěj Krška	–
	Ellenőrök	Josef Štyller	–
		Antonín Poláček	Lakatos
		František Benda	Vasúti hivatalnok
	A választmány tagjai	Josef Kameník	Cipész
		František Bouda	Szabó
		Josef Veselý	–
		Jan Hruška	–
		František Fišer	Szabó
		Štěpán Liedl	Szabó
		František Kult	–
		Antonín Hepp	–
		Antonín Štěpánek	Hivatalszolga

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
		Jan Pokorný	–
		František Pokorný	–
		Josef Cvak	–
		František Jelínek	Cipész
		Josef Zadrobílek	–

1893. június 18.	Elnök	Josef Kameník	Cipész
	Első elnökhelyettes	Čeněk Svoboda	–
	Második elnökhelyettes	Antonín Poláček	Lakatos
	Ügyvivő	Čeněk Pavlík	Szabó
	Ügyvivő-helyettes	Josef Wunsch	–
	Könyvelő	František Verner	–
	Pénztáros	Josef Bušek	Vasúti főellenőr
	Könyvtáros	František Vrána	Férfiszabó
	A könyvtáros helyettese	František Kodet	Hivatalnok
	Levéltáros, leltáros	Josef Wunsch	–
	Szórakoztatóprogram-szervező	František Bečička	–
	A szórakoztatóprogram-szervező helyettese	František Kodet	Hivatalnok
	Gondnok	Matěj Krška	–
	Ellenőrök	Josef Štyler	–
		Antonín Poláček	Lakatos
		František Benda	Vasúti hivatalnok
	A választmány tagjai	Josef Kameník	Cipész
		František Bouda	Szabó
		Josef Veselý	–
		Jan Hruška	–
		František Fišer	Szabó
		Štěpán Liedl	Szabó
		František Kult	–
		Antonín Hepp	–
		Antonín Štěpánek	Hivatszolgá
		Jan Pokorný	–
		František Pokorný	–
		Josef Cvak	–
		František Jelínek	Cipész
		Josef Zadrobílek	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1895. január 6.	Elnök	Josef Kameník	Cipész
	Első elnökhelyettes	Antonín Poláček	Lakatos
	Második elnökhelyettes	Antonín Štěpánek	Hivatalszolga
	Pénztáros	Josef Bušek	Vasúti főellenőr
	Ügyvezető	Čeněk Pavlík	Szabó
	Könyvelő	František Kodet	Hivatalnok
	Levelező	Jan Váňa	–
	Könyvtáros	Josef Hrůza	–
	Gondnok	Matěj Krška	–
	A szórakoztató programok szervezője	František Zimák	–
	Az ellenőrzési könyv vezetője	Ferda Malinský	–
	Könyvvizsgálók	František Bouda	Szabó
		Josef Štiller	–
		František Benda	Vasúti hivatalnok
	A választmány tagjai	Jan Pokorný	–
		Jan Mašek,	Hentes
		Josef Malinský,	–
		Tomáš Brejla,	Szabó
		František Vrána,	–
		Jan Brunclík	–
		František Jelínek	Cipész
		Karel Novotný	–
		Josef Černý	Szabó
		Ludvík Petřík	Tanár
		Jan Svoboda	–
		Rudolf Pachář	–
		Josef Wunsch	–

1898	Elnök	František Štěpánek	Hentes
		Antonín Poláček	Lakatos
		Čeněk Pavlík	Szabó
		František Benda	Nyug. raktárnok

1900. január 8.	Elnök	Antonín Štěpánek	Hivatalszolga
	Első elnökhelyettes	Čeněk Pavlík	Szabó
	Második elnökhelyettes	Jan Mašek	Hentes
	Ügyvezető	Karel Novotný	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
	Könyvelő	František Jelínek	Cipész
	Pénztáros	František Benda	Nyug. raktárnok
	(Benda a közgyűlés után három nappal meghalt)	Theodor Mika	Ház tulajdonos, sörapszivattyú-készítő
	Könyvtáros	Josef Klein	–
	Számlaellenőr	František Pavlík	–
	Revizorok	František Vrána	Férfiszabó
		Josef Kořínek	Mérnök
		František Verner	–
	Levelező	Tomáš Breila	Szabó
	Levéltáros	Karel Středa	–
	Gondnok	Karel Tintěra	Szabó
	A választmány tagjai	Josef Veselý	–
		Štěpán Liedel	Szabó
		Václav Janků	Zenész
		Josef Štěpánek	Házmester
		Emanuel Vítek	–
		Franta Kroupa	–
		Josef Kocum	–
		Josef Rudický	Szabó
		Franta Benda	Nyug. raktárnok
		Franta Čihula	–

1902. január 5.	Elnök	Čeněk Pavlík	Szabó
	Első elnökhelyettes	Jan Mašek	–
	Második elnökhelyettes	František Měšťanek	–
	Ügyvezető	Karel Novotný	–
	Pénztáros	Václav Vinsch	–
	Könyvelő	Bohumil Kačerovský	–
	Ellenőr	František Pavlík	–
	Könyvtáros	František Nezval	–
	Gondnok	Josef Rudický	Szabó, műhimző
	Levéltáros	Josef Lang	–
	Levelezők	Jindřich Schlesinger	–
		Josef Flandera	–
	Könyvvizsgálók	Václav Tichý	–
		František Bouda	Szabó
		Jakub Soukup	–
	A választmány tagjai	Karel Tintěra	Szabó

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
		Štěpán Liedl	Szabó
		Alois Zimák	Szabó
		František Čihula	–
		František Urban	–
		Theodor Mika	Háztulajdonos, réz-öntő
		Jan Loner	–
		Jan Pitrum	–
		Josef Veselý	–
		František Pokorný	–
		Tomáš Brejla	Szabó
		František Kuneš	Kőműves

1904– 1906	Elnök	Josef Pavlič	–
	Alelnök	Jan Mašek	–
	Ügyvezető	Karel Novotný	–
	Pénztáros	František Wnüsich	–
	Ellenőr	František Pavlík	–

„Svornost” Csehszláv Művelődési és Segélyegylet
(Československý vzdělávací a podporovací spolek „Svornost“)

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1888. január 22.	Elnök	František Hlavsa	Lakatos
	Elnökhelyettes	Karel Jirovec	–
	Ügyvivő	František Reinhardt	Asztalos
	Pénztáros	Alois Koutný	–
	Könyvelő	Karel Krčil	–
	Könyvtáros	Josef Fousek	–
	Könyvvizsgálók	Antonín Poláček	–
		Jan K. Janoušek	–
		Engelbert Vocelka	–
	A szórakoztató szakosztály tagjai	Jan K. Janoušek	–
		Josef Dočekal	Asztalos
		Josef Fousek	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
		Karel Jirovec	–
		Josef Hovorka	–
	A választmány tagjai	František Fyšer	–
		Jiří Votava	–
		Karel Kavan	–
		Josef Naxera	–
		Augustin Dočekal	Asztalos
		František Votápek	–
		Alojs Hovorka	–
		Pavel Tb. Slavoboj	–
		Josef Kočvárek	–

1889. január 20.	Elnök	František Hlavsa	–
	Elnökhelyettes	Karel Lirovec	–
	Ügyvivő	Jan Janoušek	–
	Pénztáros	Alois Koutný	–
	Könyvelő	Josef Hovorka	–
	Könyvtáros	Josef Fousek	–
	Az ellenőrző bizottság tagjai	Jan Pacík	–
		Karel Krčil	–
		Josef Čech	–
	Gondnok	Josef Fousek	–
	Levelező	Jan Janoušek	–
	A szórakoztató bizottság tagjai	Josef Hovorka	–
		Josef Fousek	–
		Jan Janoušek	–
	A választmány tagjai	Augustin Dočekal	–
		Josef Naxera	–
		František Fyšer	–
		Karel Kavan	–
		Antonín Šrámek	–
		Hynek Fiala	–
		František Rainhardt	–
		František Řetovský	–
		Ladislav Pauling	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1890. január 21.	Elnök	František Hlavsa	–
	Elnökhelyettes	Karel Lirovec	–
	Ügyvezető	Engelbert Vocelka	–
	Pénztáros	Hynek Fiala	–
	Könyvelő	Arthur Filip	–
	Könyvtáros	Antonín Šulc	–
	Ellenőrök	Josef Čech	–
		Augustin Dočekal	–
		Alois Koutný	–
	A választmány tagjai	František Fišer	–
		Josef Dočekal	–
		Josef Fišl	–
		Josef Kočvarek	–
		Karel Kavan	–
		Antonín Houba	Asztalos
		Josef Veselý	–
		Josef Naxera	–
		Karel Herger	–

Sokol Tornaegylet (Tělocvčná jednota Sokol)

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1896	Elnök	Langenberg Ede	Bőröndös
1897	Elnök	Emanuel Aust	–
1898– 1901	Elnök	Langenberg Ede	Bőröndös
1902– 1903	Elnök	Zdenko Kolažík	–
1904– 1906	Elnök	Jaromír Pultár	–
	Alelnök	Josef Hellebrandt	Házmester
		Hrack Karel	–
1906	Elnök	Josef Zadák	Sertésbizományos
	Alelnök	Langenberg Ede	Bőröndös
	Igazgató	František Kodet	Hivatalnok
	Jegyző	Jaroslav Pitter	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
1908– 1910	Elnök	Josef Zadák	Sertésbizományos
	Alelnök	František Knížek	Szabó
	Jegyző	Stáňa Votruba	Vésnök

1911	Elnök	František Kodet	Hivatalnok
	Elnökhelyettes	Stáňa Votruba	Vésnök
	Igazgató	František Kašpar	–
	Igazgató-helyettes	Beneš	–
	Igazgató-helyettes	V. Výtvar	–
	Ügyvezető	František Vaněk	Gyári hivatalnok
	Pénztáros	Theodor Hofman	Gallérszabó
	Könyvtáros	M. Zdáral	–
	Gondnok	A. Klaus	–
	Levelező	Jaroslav Klaus	Gyógyszerész
	A kispesti fiók felelőse	F. Mareš	–
	A szlovák kapcsolatok felelőse	K. Viest	–
	Póttagok	K. Štumpf	–
		F. Kareš	–
	Ellenőrök	Josef Medřický	–
		J. Kolářík	–
	Zászlótartók	J. Plánička	–
		F. Mirahelský	–

1912	Elnök	František Kodet	Hivatalnok
	Alelnök	Stáňa Votruba	Vésnök
	Jegyző	Jan Španiel	Hivatalnok

1913. január 12.	Elnök	Benedek	–
	Elnökhelyettes	Stáňa Votruba	Vésnök
	Ügyvezető	Novotný	–
	Pénztáros	Bohumír Šmidt	Bankhivatalnok
	Gondnok	Theodor Hoffmann	Gallérszabó
	Könyvtáros	Šviha	–
	Levéltáros	Tvarůžek	–
	Levelező	Brchelová	–
	Ellenőrök	Ondrůšek Imre	Kocsmáros
		Zíka	–

Év	Funkció	Név	Foglalkozás
	Zászlóvivő	Plániček	–
		Vladimír Daxner	Ügyvédjelölt
	A választmány pótagjai	František Vaněk	Gyári hivatalnok
		Fadrhonc	–
		Roubíček Nándor	Órás

1914. január 11.	Elnök	František Kodet	Hivatalnok
	Elnökhelyettes	Josef Medřický	–
	Igazgató	Sedmidubský	–
	Igazgatóhelyettes	Přichystal	–
	Oktató	A. Chudáček	–
	Zászlótartó	Plániček	–
	Zászlótartó helyettese	Skoupil	–
	A választmány tagjai	Beneš	–
		Horáček	–
		Kolafa	–
		Knapp	–
		Bohumír Šmidt	Bankhivatalnok
		Brchelová	–
	Pótagok	Theodor Hoffmann	Gallérszabó
		Racek	–
		Rudolf Viest	–

1914	Elnök	František Kodet	Hivatalnok
	Alelnök	František Beneš	–
		Antonín Novotný	–

1916	Elnök	Bohumír Smidt	–
	Alelnök	Langenberg Ede	Bőröndös
	Jegyző	Jaroslav Fluksa	–

Tárgymutató

- I. Československý dělnický spolek → Első Csehszláv Munkásegylet
- I. Československý dělnický spolek → Első Csehszlovák Munkásegylet
- I. Český dělnický spolek v Budapešti → Első Budapesti Cseh Munkásegylet
- 1. FC Vienna 283
- 1. slovenski vsesokolski zlet → Első szlovén Sokol találkozó
- 11-es számú poezzinai szárad 121
- 14-es számú fehértemplomi ezred 121
- XV. kerületi Nemzeti Ház Felépítését Támogató Szövetkezet (*Družstvo k vystavění Národního domu XV.*) (Bécs) 81
- 33-as Kusovič gyalogezred 249
- 48-as honvédszobor (Budapest) 150
- 69-es Jeglačic gyalogezred 267

A

- A Cseh Koronához (U České koruny) címzett vendéglő (Budapest) 226
- A Csehszláv Egyletek Prágai Baráti Köre (*Kruh přátel československých spolků v Praze*) 234, 250
- A Dalmát Királyság Földhitel Intézete (*Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije*) (Zadar) 98
- Abbáziai Villamos és Kisvasút Társaság (*Družstvo opatijske elektricitete i male željeznice*) 105
- AC Sparta Football Klub (Prága) 283
- Adria Bank (*Jadranska banka*) 96, 98, 99, 104

- Adria sörgyár 99
- Adrija diákegyesület 92
- ágoston rendi templom (Bécs) 75
- Agramer Zeitung című lap 100
- Agrárni strana na Moravě a ve Slezsku → Morva és Sziléziai Agrárpárt
- Agrumaria gyümölcsimportáló cég 99
- Akadémiai Egylet (*Akademický spolek*) 77, 81
- Akadémiai Értesítő 134
- akadémiai gimnázium (Prága) 18
- Akademický spolek → Akadémiai Egylet
- Akademie című lap 302
- Akademie výtvarných umění → Képzőművészeti Akadémia
- Akciová pojišťovna Herceg Bosna → Herceg-Bosna Biztosító Rt
- Alagút (Budapest) 154
- Alimentaire Konzervgyár (Liebenau) 99
- Alkotmány utcai vendéglő (Budapest) 298
- Állami Duma 72
- Állami Nyomda Térképészeti Osztálya 181
- Államjogi Klub (*Státoprávní klub*) 28
- Államjogi tiltakozás (1879) 29
- Állatkert (Budapest) 156, 162
- Alpský věstník című lap 86
- Alsó-ausztriai Énekkarok Tartománya (*Dolnorakouská župa pěvecká*) 77
- Alsó-ausztriai Leszámitoló Társaság (*Niederösterreichische Eskomptgesellschaft*) 36

Alsó-ausztriai Nem Politikai Jellegű
 Szláv Egyletek Központi Egyesülete
 (*Ústřední jednota nepolitických spolků
 slovanských v Dolních Rakousích*) 77
 Alsó-ausztriai Nemzeti Tanács (*Ná-
 rodní rada dolnorakouská*) 78
 Alsó-ausztriai Sokol Tartomány (*So-
 kolská župa dolnorakouská*) 77, 81,
 290
 Általános Hitelszövetkezet (*Splošna
 posojilnica*) (Trieszt) 96
 Americký Slovan című lap 252
 Amor című lap 163
 Andrejević Bank 65
 Anglobank → Anglo-Osztrák Bank
 Anglo-Osztrák Bank (*Anglo-Österrei-
 chische Bank*) 37, 38
 Anglo-Österreichische Bank →
 Anglo-Osztrák Bank
 Angol Királynő Szálló 190, 221
 áprilisi alkotmány (1848) 16
 Asszonyok és Leányok Mária Társasá-
 ga (*Marianská družina paní a dívek*)
 (Bécs) 812
 Atheaneum nyomda 185
 Ausztria Szociáldemokrata Pártja (*Sozi-
 aldemokratische Partei Österreichs*) 30
 Ausztriai Lengyel Sokol Tornaegy-
 letek Szövetsége (*Związek polskich
 gymnastycznych Towarzystew soko-
 lich w Austrii*) 277
 Ausztriai Nemzetiségi Klub (*Klub
 rakouských národností, Österreichische
 Nationalitätenklub*) 78
 Ausztriai Téglamunkások Szakszer-
 vezete (*Odborový spolek cihlářských
 dělníků v Rakousku*) 80
 Ausztroszláv Szövetség 16
 Ausztroszlavizmus 14, 15, 18, 20, 23,
 72, 83, 108, 156

B

B. M. Schlesinger cég 196
 Bach-huszárok 165
 Bácsmegyei Czukorgyár Rt. 198
 Badeni-féle nyelvrendelet 32, 54
 Bálgarsko-češko d.d. za zacharna
 promišlenost → Bolgár-Cseh Cu-
 koripari Részvénytársaság
 balkáni háborúk 67, 68, 74
 Banca Industrială Română → Román
 Iparbank
 Banco di Roma 61
 Bank of Europe 61
 Bank Przemysłowy Warszawski →
 Varsói Iparbank
 Banka i štedionica za Primorje →
 Primorjei Bank és Takarékpénztár
 Bánská akademie → Příbrami Bányá-
 szati Akadémia
 Barák Česká beseda → Barák Cseh
 Társaskör
 Barák Cseh Társaskör (*Barák Česká
 beseda*) (Köln) 216, 319
 Barák Csehszláv Egylet (*Československý
 spolek Barák*) (Meissen) 215, 319
 Barák Egylet (*Jednota Barák*) 79, 274
 Barák Könyvtár (Duchcov) 220
 Barcsi gőzmalom 104
 Batthyány síremlék 171
 Bava Egylet 226, 227
 Bécsi Bankegyesület (*Wiener Bankve-
 rein*) 37, 38
 bécsi egyetem 75, 77, 111, 208
 Bécsi Sokol Tornaegylet (*Sokol vídeň-
 ský*) 77, 81, 83
 Bécsi Zálogház (*Vídeňská záložna*) 81
 belgrádi egyetem 208
 Belügyminisztérium (Bécs) 38, 103,
 172

- Belügyminisztérium (Budapest) 209, 241, 242, 246, 253, 258, 260, 269, 273, 275, 281, 300
- Belvárosi plébániatemplom (Budapest) 149
- berlini egyetem 208
- bibličina → biblikus cseh nyelv
- biblikus cseh nyelv (*bibličina*) 109, 171
- Birodalmi Tanács 17–19, 22, 25–32, 42, 55, 71, 72, 79, 80, 104, 114, 157, 269, 291
- Bizottság Különvonat Szervezésére Budapestről a Csehszláv Néprajzi Kiállításra (*Komitét pro pořádání vlaku z Budapešti na Národopisnou Výstavu Československou*) 226
- Blaho lidu című lap 302
- Blaník című lap 217
- Bohatýři čeští 242, 325
- Bohemia Bank 61
- Bohemia banka (Rusze) 197
- Bolgár Legény Szövetség (*Zveza bolgarskich junákov*) 277
- Bolgár-Cseh Cukoripari Részvénytársaság (*Bulgarisch-böhmische AG für Zuckerindustrie – Bǎlgarsko-česko d.d. za zacharna promišlenost – Bulharsko-česká akciová společnost pro průmysl cukerní*) 68
- Boromejska fegyvergyár 98
- Bosznia-Hercegovina annexiója 65, 74
- Bosznia-Hercegovina-i župa (*Župa Bosensko-hercegovská*) 277
- Böhmische Escompte-Bank → Cseh Leszámitoló Bank
- bősi cukorgyár 118
- Braće Minh cég 66
- Břetislav Československý spolek → Břetislav Csehszláv Egylet
- Břetislav Csehszláv Egylet (*Břetislav Československý spolek*) (Braunschweig) 216, 319
- Brit és Külföldi Biblia Társaság (*British and Foreign Bible Society, Britanska in inozemska svetopisemska družba*) 85
- Britanska in inozemska svetopisemska družba → Brit és Külföldi Biblia Társaság
- British and Foreign Bible Society → Brit és Külföldi Biblia Társaság
- Brodsky et Sovak Bank 61
- Brunovszky vendéglő (Budapest) 271
- brünni egyetem 89
- Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Közúti Vasúti Albizottsága 185, 186
- Budapesti Bankegyesület 196
- Budapesti Cseh Egyletek Katonasegélyező Bizottsága (*Komité českých spolků budapeštských pro podporu vojinů*) 304
- Budapesti Munkásképző Egylet, Cseh Szekciója (*Česká sekce*) 299, 321
- Budapesti Országos Általános Kiállítás (1885)
- Budapesti Takarékpénztár és Országos Zalogkölcson Rt. 196
- Budapest-Lipótvárosi Takarékpénztár 196
- Budapest-Terézvárosi Takarékpénztár 196
- budavári palota (Budapest) 150
- Budoucnost című lap 132
- Bulgarisch-böhmische AG für Zuckerindustrie → Bolgár-Cseh Cukoripari Részvénytársaság
- Bulharsko-česká akciová společnost pro průmysl cukerní → Bolgár-Cseh Cukoripari Részvénytársaság

Bund der Deutschen der Sprachinsel
Iglau → Jihlavai Nyelvsziget
Németeinek Szövetsége
Bund der Deutschen in Südmähren →
Dél-morvaországi Németek Szö-
vetsége
Bund der Deutschen Nordmährens
→ Észak-morvaországi Németek
Szövetsége
Bund der Deutschen Nordwestböhmens
→ Északnyugat-csehországi Né-
metek Szövetsége
Bund der Deutschen Ostböhmens →
Kelet-csehországi Németek Szö-
vetsége
Bund der Deutschen Westböhmens
→ Nyugat-csehországi Németek
Szövetsége
Bunkó cigányzenekara 224

C

C. k. privilegované české vídeňské
poštovní noviny → Cs. K. Privile-
gizált Bécsi Cseh Postai Lap
C. K. Uprzywilejowany Galicyjski
Zakład Kredytowy Włociański
→ Cs. K. Privilegizált Galíciai
Paraszt Hitelalap
Canal Kert (Prága) 177
cári pénzügyminisztérium 63
cárizmus 14
Čas című cseh lap 21, 28, 30, 89, 109,
111, 112, 163–165
Čas című szlovén lap 91
Časopis Českého muzea című lap 18,
129, 130, 132
Čech című lap 130
Čech Szórakoztató-olvasó Kör (*Čte-
nářsko-zábavní spolek Čech*) (Szófia)
215

Čechoslovan. Časopis Čechů v Ruské
říši című lap 217
Centralbank der deutschen Sparkassen
→ Német Takarékszövetkezetek
Központi Bankja
Centralkreditbank → Központi Bank
Červánky című lap 272, 280, 302
Česká beseda → Cseh Társaskör
Česká beseda Havlíček → Havlíček
Cseh Társaskör
Česká beseda Husité → Husziták
Cseh Társaskör
Česká beseda Svatopluk → Svatopluk
Cseh Társaskör
Česká filharmonie → Cseh Filhar-
mónia
Česka koča → Cseh Ház
Česká obec sokolská – ČOS → Cseh
Sokol Tartomány
Česká Politika című lap 236
Česká průmyslová banka → Cseh
Iparbank
Česká strana agrární → Cseh Agrár-
párt
Česká včela című lap 129, 130, 153
Česká Vídeň című lap 79
Česká záložna → Cseh Zálogház
České Budějovice-i Kereskedelmi Ka-
mara 29
České kvarteto → Cseh Kvartett
České srdce → Cseh Szív Egylet
Česko-moravská beseda → Cseh-
morva Társaskör
Českomoravské elektrotechnické
závody Františka Křížíka →
František Křížík Csehmorva Elekt-
rotechnikai Vállalat
Československá čítárna → Csehszláv
Olvasókör

- Československá dělnická beseda → Csehszláv Munkás Társaskör
- Československá jednota → Csehszláv Egylet
- Československá řemeslnická beseda → Csehszláv Iparos Társaskör
- Československá volná organizace → Csehszláv Szabad Szervezet
- Česko-slovenský dělnický spolek → Csehszláv Munkásegylet
- Československý spolek → Csehszláv Egylet
- Československý spolek Barák → Barák Csehszláv Egylet
- Československý spolek Bratrství → Testvériség Csehszláv Egylet
- Československý spolek Bratrstvo → Testvériség Csehszláv Egylet
- Československý spolek evangelických teologů → Csehszláv Evangélikus Teológusok Egylete
- Československý spolek Horymír → Horymír Csehszláv Egylet
- Československý spolek Hus → Husz Csehszláv Egylet
- Československý spolek Husité → Husziták Csehszláv Egylet
- Československý spolek Lípa → Hárs Csehszláv Egylet
- Československý spolek Mladočech → Ifjúcseh Csehszláv Egylet
- Československý spolek Náprstek → Náprstek Csehszláv Egylet
- Československý spolek Palacký → Palacký Csehszláv Egylet
- Československý spolek Pokrok → Haladás Csehszláv Egylet
- Československý spolek Říp → Říp Csehszláv Egylet
- Československý spolek Říp → Říp Csehszláv Egylet
- Československý spolek Slavie → Szlávia Csehszláv Egylet
- Československý spolek Svornost → Egyetértés Csehszláv Egylet
- Československý spolek Václav → Vencel Csehszláv Egylet
- Československý spolek Včela → Méh Csehszláv Egylet
- Československý spolek Vlast → Haza Csehszláv Egylet
- Československý spolek Vlastimil → Vlastimil Csehszláv Egylet
- Československý spolek Volnost → Szabadság Csehszláv Egylet
- Československý spolek Žižka → Žižka Csehszláv Egylet
- Československý vzdělávací a podporovací spolek Svornost → Svornost (Egyetértés) Csehszláv Művelődési és Segélyegylet
- Česko-slovenský zpěvácký spolek v Pešti Budíně → Pest-budai Csehszláv Énekkar
- Československá strana sociálně demokratická dělnická → Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt
- Česko-slovenský spolek → Csehszlovén Egylet
- Český klub → Cseh Klub
- Český lid című lap 57, 107
- Český lid című lap (Zágráb) 101, 106, 217,
- Český lidový spolek pro vybudování národního sociálního domu ve Vídni XV. → Cseh Népi Egylet Nemzeti Szociális Ház Felépítéséért Bécs XV. kerületében

Český občanský klub cyklistů → Cseh Polgári Kerékpárosklub
 Český osvětový svaz → Cseh Művelődési Szövetség
 Český spolek Palacký → Palacký Cseh Egylet
 Český spolek Svornost → Egyetértés Cseh Egylet
 Český vystěhovalec című lap 101, 106, 217
 Český vzdělávací spolek Osvěta → Osvěta Cseh Művelődési Egylet
 Český zábavní spolek Lumír → Lumír Cseh Szórakoztatóegylet
 chabrus választás (1872) 26
 chrudimi gazdasági egylet 137
 Čin című lap 297
 Cirill–Metód Társaság (*Ciril-Metodovo družstvo*) 84, 95
 Cirill–Metód-kultusz 42, 193
 Cirill–Metód-misszió 191
 Cirill–Metód-i millennium (1863) 42
 Ciril-Metodovo družstvo → Cirill–Metód Társaság
 Čirković a komp. cég 66
 Cis. král. Vídeňské noviny → Cs. Kir. Bécsi Újság
 Citadella (Budapest) 186
 Correspondence Tcheque című lap 217
 Crédit Agricole 36
 Credit Bank – Pražská úvěrní banka → Prágai Hitelbank
 Credit-Anstalt 36–38
 Crnogorska narodna banka → Montenegrói Nemzeti Bank
 Čtenářsko-zábavní spolek Čech → Čech Szórakoztató és Olvasókör
 Cukrászdolgozók Nemzeti Szakszervezete (*Národní odborové sdružení dělnictva cukrářského*) (Bécs) 80

Cvičitelské listy című lap 286

Cs

Cs. K. Morva-sziléziai Földművelés-, Természet- és Országismeret-támogató Társaság (*K. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*) 195
 Cs. K. priv. Tartományi Bank (*K. K. priv. Länderbank*) 37
 Cs. K. Privilegizált Bécsi Cseh Postai Lap (*C. k. privilegované české vídeňské poštovní noviny*) 76
 Cs. K. Privilegizált Galíciai Paraszt Hitelalap (*C. K. Uprzywilejowany Galicyjski Zakład Kredytowy Włościański*) 70
 Cs. k. Tartományi Színház (*král. zem. čis. Divadlo*) (Prága) 134
 Cs. Kir. Bécsi Újság (*Cis. král. Vídeňské noviny*) 75
 Cseh Agrárpárt (*Česká strana agrární*) 31, 32
 cseh alap 237, 244, 259, 260
 Cseh Általános Bank (*Všeobecná česká banka*) 37
 Cseh- és Morvaország, Sziléziai Cseh Takarékszövetkezetek Szövetsége (*Svaz českých spořitelén v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*) 38
 Cseh Filharmónia (*Česká filharmonie*) 88
 Cseh Ház (*Česka koča*) 87
 cseh helytartóság 17, 137, 172
 Cseh Iparbank (*Česká průmyslová banka*) 38, 61, 68, 69, 81, 97, 100, 106, 107, 117, 196, 198–200
 Cseh Iparegyesület 35

- Cseh Iparösztönző Egylet (*Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách*) 18
- cseh jachtklub (Trieszt) 97
- Cseh Királyság Gazdasági Egylete (*Hospodářská Jednota pro Království českého*) 223
- Cseh Klub (*Český klub*) 23, 28, 30, 172
- Cseh Klub (*Český klub*) (Drezda) 233, 274
- Cseh Korona 13, 17, 20, 22, 226, 237
- Cseh Korona Országai 13, 14, 23, 25, 26, 40, 43, 76, 269
- Cseh Kvartett (*České kvarteto*) 87, 245
- Cseh Leszámitoló Bank (*Böhmische Escompte-Bank*) 36, 37
- Cseh Művelődési Szövetség (*Český osvětový svaz*) 220
- Cseh Nemzeti Tanács (*Národní rada česká*) 78, 83, 218, 220
- Cseh Nemzeti Tanács Alsó-Ausztriai Szervezete (*Dolnorakouský odbor národní rady české*) 78
- Cseh Népi Egylet Nemzeti Szociális Ház Felépítéséért Bécs XV. kerületében (*Český lidový spolek pro vybudování národního sociálního domu ve Vídni XV.*) 79
- Cseh Polgári Kerékpárosklub (*Český občanský klub cyklistů*) (Prostějov) 268
- Cseh Segélyegylet Méh (*Včela Český výpomocný spolek*) (Szentpétervár) 216
- Cseh Sokol Tartomány (*Česká obec sokolská – ČOS*) 276, 284, 286
- Cseh Szív Egylet (*České srdce*) 83
- Cseh Takarékszövetkezetek Közpon-ti Bankja (*Ústřední banka českých spořitelen*) 38, 61, 64–66, 68–70, 98, 100, 104, 105, 196, 197
- Cseh Társaskör (*Česká beseda*) (Buda-pest) 176, 179, 186, 187, 215, 216, 221, 224–248, 251, 268, 280, 290, 304, 305, 307, 309, 311, 321
- Cseh Társaskör (*Česká beseda*) (Dub-rovnik) 216, 320
- Cseh Társaskör (*Česká beseda*) (Krak-kó) 216, 320
- Cseh Társaskör (*Česká beseda*) (Liberec) 214
- Cseh Társaskör (*Česká beseda*) (Nagy-szeben) 220
- Cseh Társaskör (*Česká beseda*) (Zág-ráb) 100, 101, 217, 320
- cseh tekeklub (Budapest) 238
- Cseh Tipográfusok Nemzeti Szer-vezete (*Národní sdružení českých typografů*) (Bécs) 80
- Cseh Tudományos Akadémia 50
- Cseh Udvari Kancellária 13
- Cseh Zálogház (*Česká záložna*) 81
- Cseh-morva Társaskör (*Česko-moravská beseda*) (Párizs) 216
- Csehországi Mezőgazdasági Hitel-bank (*Hospodářská úvěrní banka pro Čechy, Landwirtschaftliche Creditbank für Böhmen*) 36
- Csehországi Német Hitelszövetkezet (*Deutsche Creditgenossenschaft in Böhmen*) 38
- Csehszláv Borbélyok és Fodrászok Szakszervezete (*Odborové sdružení českoslovanských holičů a vlásenkářů*) (Bécs) 80
- Csehszláv Egylet (*Českoslovanská jednota*) (Bréma)
- Csehszláv Egylet (*Českoslovanská jednota*) (Prága) 112–114, 163

- Csehszláv Egylet (*Československý spolek*) (Berlin) 215, 216, 268, 319
- Csehszláv Egylet (*Československý spolek*) (Pforzheim) 215, 3191
- Csehszláv Egylet (*Československý spolek*) (Stuttgart) 215
- Csehszláv Evangélikus Teológusok Egylete (*Československý spolek evangelických teologů*) (Bécs) 75
- Csehszláv Fém munkások Szervezete (*Sdružení československých kovoprávníků*) (Bécs) 80
- Csehszláv Hentesek Szervezete (*Sdružení československých uzenářů*) (Bécs) 80
- Csehszláv Iparos Társaskör (*Československá řemeslnická beseda*) (Bukarest) 216
- Csehszláv Munkás Társaskör (*Československá dělnická beseda*) (Zürich) 218, 322
- Csehszláv Munkásegylet (*Československý dělnický spolek*) (Bécs) 78, 79, 246
- Csehszláv Néprajzi Kiállítás (*Národopisná Výstava Československá*) (Prága) 226
- Csehszláv Olvasókör (*Československá čítárna*) (Varsó) 215, 320
- Csehszláv Pincérek Szakszervezete (*Odborné sdružení československých číšníků*) (Bécs) 80
- Csehszláv Szabad Szervezet (*Československá volná organizace*) 298, 321
- Csehszláv Szabók Szakszervezete (*Odborové sdružení československých krejčí*) (Bécs) 80
- Csehszláv Szabómesterek Szakszervezete (*Odborové sdružení československých mistrů krejčovských*) (Bécs) 80
- Csehszlovák Nemzeti Tanács (*Národní rada československá*) 115
- Csehszlovák Nyelv és Irodalom Társasága (*Společnost řeči a literatury československé*) 109
- Csehszlovák Szakszervezeti Szövetség (*Odborové sdružení československé*) 80
- Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt (*Československá strana sociálně demokratická dělnická*) 31
- csehszlovakizmus 11, 108, 109, 112, 113, 164
- Cseh–Szlovén Egylet (*Česko-slovenský spolek*) (Prága) 94
- Csehtestvér Egyház (*Jednota českobratrská*) 59, 84
- Cseszka Beszeda → Cseh Társaskör (*Česká beseda*) (Budapest)

D

- Dalmát Márványipari Rt. (*Dalmatinska mramorna industrija*) 99
- Dalmatia Gőzhajózási Társaság (*Parobrodarsko društvo Dalmatia*) 99
- Dalmatinska mramorna industrija → Dalmát Márványipari Rt.
- Danubius Magyar Hajó- és Gépgyár Rt. 200
- Debreceni Református Kollégium 130
- decemberi alkotmány (1867) 22
- Déli Sokol Tornaegylet (*Južni Sokol*) 84, 85
- Dél-morvaországi Németek Szövetsége (*Bund der Deutschen in Südmähren*) 47
- Délnická a živnostenská záložna → Munkás és Iparos Záhóház
- Délnická jednota → Munkásegylet
- Délnická jednota Slovan → Slovan Munkásegylet

Délnická tělocvičná jednota → Munkás Tornaegylet
 Délnický vzdělávací a zábavní spolek
 Tyl → Tyl Művelődési és Szórakoztató Munkásegylet
 Délnické listy című lap 30, 79, 83, 250, 251, 253, 280, 302
 dělnický dům → munkásház
 Délvidéki Közgazdasági Bank 196
 Délvidéki Nép gazdasági Bank (*Südlandische Volkswirtschaftsbank*) (Szabadka) 108
 Detvan Egyesület 112, 163
 Deutsche Bank 61, 62
 Deutsche Böhmerwaldbund → Német Cseh-erdő Szövetség
 Deutsche Creditgenossenschaft in Böhmen → Csehországai Német Hitelszövetkezet
 Deutsche Zeitung című lap 116
 Deželni dvorec → Tartományi Ház
 Deželno gledališče → Tartományi Színház
 DFC – Német Futball Klub (*Deutscher Fussball Club*) (Prága) 283
 Diana fürdő 201
 Dobos kiállítási vendéglője 224
 Dolnorakouská župa pěvecká → Alsó-ausztriai Énekkarok Tartománya
 Dolnorakouský odbor národní rady české → Cseh Nemzeti Tanács Alsó-Ausztriai Szervezete
 Domači prijatelj című lap 95
 Dráma Kör (*Dramatični društvo*) (Ljubljana) 86
 Dramatični društvo → Dráma Kör
 Društvo istrijske elektricitete i male željeznice → Isztriai Villamos és Kisvasút Társaság

Društvo opatijske elektricitete i male željeznice → Abbáziai Villamos és Kisvasút Társaság
 Družstvo k vystavení Národního domu XV. → XV. kerületi Nemzeti Ház Felépítését Támogató Szövetkezet
 Družstvo pro vystavení tělocvičny sokolské jednoty Tyrš → Szövetkezet a Tyrš Sokol Tornaegylet Tornacsarnokának Felépítésére
 Dubrovačka trgovačka banka → Dubrovnik Kereskedelmi Bank
 Dubrovnik Kereskedelmi Bank (*Dubrovačka trgovačka banka*) 98
 Duch času című lap 132
 Dušan Silni Društva → Erős Dusan Egylet
 Dürr Kaszinó 227, 228
 Dvůr Králové-i (Királyudvari) kézirat 53

E

Egészségügyi Társaság (*Zdravniško društvo*) 84
 Eggenberg Kiadó 180, 181
 Egyetértés Cseh Egylet (*Český spolek Svornost*) (Rascha) 320
 Egyetértés Csehszláv Egylet (*Československý spolek Svornost*) (Hamburg) 215, 216, 319
 Egylet Bécsi Református Gyülekezet Megalapítására (*Spolek pro zřízení ev. ref. sboru ve Vídni*) (Bécs) 82
 Eintracht Egylet 144
 Elevátor 224
 Első Alsó-Karintiai Takarékpénztár (*Prva dolenjska posojilnica*) 98
 Első Bécsi Cseh Politikai Egylet (*První česká politická jednota ve Vídni*) 78

- Első Budapesti Cseh Munkásegylet (*I. Český dělnický spolek v Budapešti*) 246, 252, 255, 258–260, 264, 303
- Első Budapesti Cseh Munkásegylet Kroužek (Kör) nevű csoportja (*Kroužek Prvního českého dělnického spolku v Budapešti*) 254
- Első Cseh Betegsegélyző és Temetkezési Pénztár (*První česká nemocnenská a pohřební pokladna*) (Bécs) 80
- Első Csehszláv Munkásegylet (*I. Československý dělnický spolek*) 246–251, 321
- Első Csehszlovák Munkásegylet (*I. Československý dělnický spolek*) 246, 247
- Első Dalmát Hitelbank (*Prva pučka dalmatinska banka*) 98
- Első Dunagőzhajózási Társaság (*Erste Donau-Dampfschiffahrts Gesellschaft*) 200
- Első Horvát Takarékpénztár (*Prva hrvatska štedionica*) 98, 104, 106
- Első Magyar Általános Biztosító Rt. 195
- Első Magyar Iparbank 196
- Első Prágai Cseh-morva Gépgyár Rt. (*První českomoravská akciová továrna na stroje v Praze*) 67, 198
- Első szlovén Sokol találkozó (*1. slovenski vsesokolski zlet*) 856
- Ephemerides politico-statisticae Posoniensis című lap 128
- Erdőértékesítési Rt. 69
- Erinnerungen című lap 130
- Erős Dusán Egylet (*Dušan Silni Društva*) 277
- Erste Donau-Dampfschiffahrts Gesellschaft → Első Dunagőzhajózási Társaság
- Erste Kroatisch-Slavonisch Zuckerindustrie A. G. → Eszéki Első Horvát-Szlavón Cukoripari Rt.
- Erzsébet királyné Sósfürdő 201
- Észak-morvaországi Németek Szövetsége (*Bund der Deutschen Nordmährens*) 47
- Északnyugat-csehországi Németek Szövetsége (*Bund der Deutschen Nordwestböhmen*) 47
- Eszéki Első Horvát-Szlavón Cukoripari Rt. (*Erste Kroatisch-Slavonisch Zuckerindustrie A. G., Prvo hrvatsko-slavonsko d.d. za industrija šećera v Osijeku*) 103
- eszéki gőzmalom 104, 198
- eszéki öntöde és gépgyár 103
- eucharisztikus kongresszus (Bécs) 79
- Evangelická Matice → Evangélikus Matice
- Evangélikus Matice (*Evangelická Matice*) (Bécs) 82
- Export Bank (*Izvozna Banka*) 65
- Exulánsok 20, 57, 168
- ezredéves nagy emlék 185
- ezredéves ünnepségek 114, 181
- F**
- Farkas Miska cigánybandája 224, 225
- Farský cég 238
- februári alkotmány (1861) 17, 19
- fehérhegyi csata 13, 20, 24, 40, 41, 168, 291, 296
- fehértemplomi ezred 121
- Felsőbb Gazdasági Tanintézet (Magyaróvár) 203
- Ferdinánd híd (Budapest) 149

Ferencvárosi pályaudvar (Budapest) 225
 Festők és Mázolók Szakszervezete (*Odborové sdružení malířů a natěračů*) (Bécs) 80
 FIFA – Nemzetközi Labdarúgó Szövetség 283
 Filharmóniai Társaság (*Filharmonična družba*) (Ljubljana) 86
 Filharmonična družba → Filharmóniai Társaság
 Fiume gőzhajó 224
 fogyasztói szervezet (*spotřební družstvo*) (Bécs) 81
 földalatti vasút (Budapest) 161, 162
 Földművelési Minisztérium 224
 Földműves Bank (*Pozemková banka*) 98, 105
 Földvédelem (*Zascsita Zemlji*) 70
 Fővárosi Közmunkák Tanácsa 186
 Fővárosi Vízművek 200
 frankfurti előparlament 15, 18, 40, 42, 83
 František Křížík Csehszlovákia Elektrotechnikai Vállalat (*Českomoravské elektrotechnické závody Františka Křížíka*) 107
 František Svoboda vendéglője (Budapest) 246
 Fratelli Bertolini cég 199
 Freiheit című lap 271
 Freisingi töredék 87
 Frič Külföldi Csehek Baráti Köre (*Kruh přátel zahraničních Čechů Frič*) 220
 Fröhlich-ház 84
 Fruška Gora-i župa (*Fruškogorská župa*) 277
 Fruškogorská župa → Fruška Gora-i župa

FTC – Ferencvárosi Torna Club 283
 fundamentális cikkek (*fundamentální články*) (1871) 25, 26, 43, 46
 fundamentální články → fundamentális cikkek

G

Galícia–Bukovinai Cukorgyár 68
 Generális Konvent 123
 genfi egyetem 208
 Glasbena matica → Zenei Matica
 Glavna slovenska hranilnica in posojilnica → Szlovén Főtakarékpénztár és Hitelszövetkezet
 Gorazd Szövetkezet (Bécs) 81
 Gorica Népi Hitelszövetkezet (*Goriška ljudska posojilnica*) 98
 Goriška ljudska posojilnica → Gorica Népi Hitelszövetkezet
 gödöllői kastély 249
 gráci egyetem 93
 Grand Hotel (Budapest) 149
 Gregorszenovo d.d. za šumsku industriju → *Gregorszenovo Erdészeti Rt.*
Gregorszenovo Erdészeti Rt. (Gregorszenovo d.d. za šumsku industriju) 107
 Gresham-palota (Budapest) 197
 Guberniális bizottság → Guberniumi Bizottság
 Guberniumi Bizottság (*Guberniális komise*) 15
 Gül Baba türbéje (Budapest) 153
 Gyapjú utcai Német Színház (Budapest) 224
 győri ágyúgyár 108

H

Hableány gőzhajó 200
 Haditanács 13
 Hadügyminisztérium (Bécs) 82

- Haladás Csehszláv Egylet (*Českoslovanský spolek Pokrok*) (Potschappel) 215, 319
- Haladás Tornaegylet (*Tělocvičný jednota Pokrok*) (Augsburg) 215, 256
- Haladó Párt (*Napredna Stranka*) 102
- Halászbástya (Budapest) 150
- hamburgi kikötő 33
- hármasszövetség 72
- Hárs Csehszláv Egylet (*Českoslovanský spolek Lítva*) (Mainz) 215, 319
- Hartmann-hajógyár 200
- Havlíček Cseh Társaskör (*Česká beseda Havlíček*) (Berlin) 215, 216, 319
- Haza Csehszláv Egylet (*Českoslovanský spolek Vlast*) (Strasbourg) 215, 319
- Heinrich Mattoni Gyógyvízvállalata 201
- Helytartótanács 128
- Hentzi-szobor (Budapest) 150
- Herceg-Bosna Biztosító Rt (*Akciová pojišťovna Herceg Bosna*) 107
- Hercegovacka pivovara d.d. → Hercegovinai Sörgyár Rt.
- Hercegovinai Sörgyár Rt. (*Hercegovacka pivovara d.d.*) 106
- Heslo című lap 273
- Hitelegylet Bank (*Kreditvereinsbank*) 64
- Hlahol dalegylet (Prága) 76
- Hlahol dalegylet (Brünn) 238
- Hlahol énekhar (Budapest) 254
- Hlas Adrie című lap 97
- Hlas című lap 21, 28, 112, 131, 163
- Hlas lidu című lap 271, 272, 280, 302
- hlaszisták 112
- horvát gazdasági kiállítás (1891) 101
- Horvát Hitelbank (*Hrvatska veresijska banka*) 99, 104
- Horvát Kereskedelmi Bank (*Hrvatska komercijalna banka*) 103, 104
- Horvát Kert (Budapest) 151
- Horvát Leszámitoló és Váltó Bank (*Hrvatska eskomptna i mjenjačna banka*) 104
- Horvát Mezőgazdasági Bank (*Hrvatska poljodjelska banka*) 104
- Horvát Nemzeti Hitelszövetkezet (*Hrvatska narodna štedionica*) 96, 97
- Horvát Nemzeti Párt 100
- Horvát Népbank (*Kroatische Volksbank*) 103
- Horvát Népi Haladó Párt (*Hrvatska Pučka Napredna Stranka*) 102
- horvát oktatási kiállítás (1892) 101
- Horvát Országos Bank (*Kroatische Landesbank – Hrvatska Zemaljska Banka*) 103, 197
- Horvát Parasztpárt (*Hrvatska seljačka stranka*) 102
- Horvát Sokol Szövetség (*Hrvatski sokolski savez*) 277
- Horvát-Cseh Iparbank (*Hrvatsko-česka industrijska banka*) 106
- horvát-szerb koalíció 102
- Horvát-Szlavón Országos Bank (*Hrvatsko-slavonska zemaljska banka*) 104
- Horymír Csehszláv Egylet (*Českoslovanský spolek Horymír*) (Brüsszel) 320
- Hospodářská Jednota pro Království českého → Cseh Királyság Gazdasági Egylete
- Hospodářská úvěrní banka pro Čechy → Csehországi Mezőgazdasági Hitelbank

Hrvatska eskomptna i mjenjačna banka → Horvát Leszámitoló és Váltó Bank

Hrvatska komercijalna banka → Horvát Kereskedelmi Bank

Hrvatska narodna štedionica → Horvát Nemzeti Hitelszövetkezet

Hrvatska poljodjelska banka → Horvát Mezőgazdasági Bank

Hrvatska Pučka Napredna Stranka → Horvát Népi Haladó Párt

Hrvatska seljačka stranka → Horvát Parasztpárt

Hrvatska veresijska banka → Horvát Hitelbank

Hrvatska Zemaljska Banka → Horvát Országos Bank

Hrvatski sokolski savez → Horvát Sokol Szövetség

Hrvatsko-češka industrijska banka → Horvát-Cseh Iparbank

Hrvatsko-slavonska zemaljska banka → Horvát-Szlavón Országos Bank

Huber vendéglő (Budapest) 299

Hubert-ház (Pozsony) 220

Humoristické listy című lap 235, 253, 268, 271, 272

Humory című lap 249, 280

Husův dům → Husz Ház

Husz Csehszláv Egylet (*Československý spolek Hus*) (Halle) 215, 216, 319

Husz Csehszláv Egylet (*Československý spolek Hus*) (Hannover) 216, 319

Husz Csehszláv Egylet (*Československý spolek Hus*) (Zürich) 216, 320

Husz Ház (*Husův dům*) (Bécs) 82

Husz János-emlékmű (Prága) 88, 91

Husziták Cseh Társaskör (*Česká beseda Husité*) (München) 256

Husziták Csehszláv Egylet (*Československý spolek Husité*) (Bréma) 215, 216, 319

Huszitizmus 24

Hvězda című lap 132

Hvězda Egylet (Brünn) 191

Hypotekenbank 275

I

Ideiglenes Színház (*Prozatimní divadlo*) (Prága) 95

Ifjú Szerbek Köre (*Kolo mladých Srba*) 287

Ifjúcseh Csehszláv Egylet (*Československý spolek Mladočech*) (Fürth) 216, 319

ifjúcseh párt → Szabadelvű Nemzeti Párt

ifjúcsehek 18, 21, 26–31, 49–52, 71, 79, 90, 91, 113

ifjúszlóvének 90

Ilirija diákegyesület 92

Industriehof → Iparudvar

Invalidus Ház 149

Iparbank (*Živnostenská banka [pro Čechy a Moravu]*) 37, 61, 62, 64–66, 68–71, 73, 74, 80, 97–99, 103, 104, 107, 108, 116–118, 196–198

Ipari Iskola (*Obrtna šola*) (Ljubljana) 90

Ipari Múzeum (Prága) 216

Iparművészeti Iskola (Prága) 95

Iparos Társaskör (*Řemeslnická beseda*) → Svornost (Egyetértés) Csehszláv Művelődési és Segélyegylet

Iparudvar (*Industriehof*) (Budapest) 230

Iskolaegylet (Matic) (*Matice školská*) 47

Iskolaegylet (*Schulverein*) 47

Istarska posojilnica → Isztriai Hitel-
szövetkezet

Isztriai Hitelszövetkezet (*Istarska
posojilnica*) 99

Isztriai Villamos és Kisvasút Társaság
(*Društvo istrijske elektricitete i male
železnice*) 106

Izvozna Banka → Export Bank

J

Jadranska banka → Adria Bank

Jagelló Egyetem (Krakkó) 90, 93

Jednota Barák → Barák Egylet

Jednota českobratrská → Csehtestvér
Egyház

Jednota katolických tovaryšů → Kato-
likus Mesterek Egylete

Jednota Máj → Május Egylet

Jednota pro povzbuzení průmyslu v
Čechách → Cseh Iparösztönző
Egylet

Jednota sv. Metoděje → Szent Metód
Egylet

Jednota Szlovák Egylet 303

Jela d.d. za eksploatiranje i ekspor-
tiranje drva → *Jela Fakitermelő és
Exportáló Rt.*

*Jela Fakitermelő és Exportáló Rt. (Jela d.d.
za eksploatiranje i eksportiranje drva)*
107

Jevišťe című lap 236, 302

Jihlavai Nyelvsziget Németeinek Szö-
vetsége (*Bund der Deutschen der
Sprachinsel Iglau*) 47

Jihočeský dělník című lap 302

josephstadti színház (Bécs) 75

József Ipartanoda 209

József nádor emlékműve (Budapest)
150

jubileumi országos kiállítás, Prága
(1891) 225, 274

Juraj Palkovič kalendárium 129

Južni Sokol → Déli Sokol Tornaegylet

K

K. k. mährisch-schlesischen Gesell-
schaft zur Beförderung des Acker-
baues, der Natur- und Landes-
kunde → Cs. K. Morva-sziléziai
Földművelés-, Természet- és Or-
szágismeret-támogató Társaság

K. K. priv. Länderbank → Cs. K. priv.
Tartományi Bank

Kaaden Rt. 70

Karel Löw-Beer cég 118

Karl-Friedrich Universität → Károly-
Ferdinánd Egyetem

Károly-Ferdinánd Egyetem (*Univer-
zita Karlo-Ferdinandova, Karl-Fri-
edrich Universität*) (Prága) 11, 18,
21, 26, 29, 47, 85, 90, 92–94, 112,
133–134, 205–211, 214, 317, 318

Katolické noviny pro lid moravský v
Pruském Slezsku című lap 217

Katolícko-politická jednota → Kato-
likus Politikai Egylet

Katolikus Akadémikusok Szláv Ligája
(*Slovanska liga katolíckich akademi-
kov*) 90

Katolikus Mesterek Egylete (*Jednota
katolických tovaryšů*) 79, 81

Katolikus Politikai Egylet (*Katolícko-
politická jednota*) (Bécs) 79, 81

Katolíski obzorník című lap 90

Katonai Akadémia (Bécsújhely) 75

Kautský cég 89

Kelet-csehországi Németek Szövetsége
(*Bund der Deutschen Ostböhmens*) 47

Kelyhesek 24

- Képzőművészeti Akadémia (*Akademie výtvarných umění*) (Prága) 205, 210, 317, 318
- Kereskedelmi Akadémia (*Obchodní akademie*) (Prága) 211
- Kereskedelmi és Iparszövetkezet (*Trgovska in obrtna zadruga*) (Trieszt) 96
- Keresztény Ifjak és Férfiak Egylete (*Spolek křesťanských mladíků a mužů*) (Bécs) 82
- Keresztény Leányegylet (*Spolek křesťanských dívek*) (Bécs) 82
- Keresztényszociális Munkások Általános Szakszervezete (*Všeodborové sdružení křesťansko-socialistického dělnictva*) 79, 81
- Keresztény-Szociális Párt (*Křesťansko-socialní strana*) 32
- Keresztényszociális Szövetség (*Křesťanskosocialna zveza*) 85
- Két Korona Szálló (Budapest) 243, 268
- Két Medve vendéglő (Budapest) 243
- kéziratvita 53
- Kiegyezés (1867) 9, 10, 15, 16, 18, 20, 22, 23, 25, 40, 43, 45, 110, 118, 127, 128, 145, 149, 156, 158, 159, 166, 180, 221, 226, 307, 309, 311
- Királyi József Műgyetem 204, 317
- Királyi Operaház (Budapest) 149, 163, 229, 235, 236, 238, 245, 294, 322, 325
- Kisfaludy Társaság 136
- Kleinbierhalle (Budapest) 249
- Klub rakouských národnosti → Ausztiai Nemzetiségi Klub
- Kobr könyvesbolt 121
- Kolbaba Egyesület (*Spolek Kolbaba*) (Odessa) 256
- Kolben Részvénytársaság 34, 35
- Kolíni Gazdasági Egylet 137, 225
- kolíni gépgyár 89, 96
- Kolíni Hitelbank (*Kolínská úvěrní banka*) 37,
- Kolíni Sokol tornaegylet 183, 287
- Kolínská úvěrní banka → Kolíni Hitelbank
- Kolo mladých Srba → Ifjú Szerbek Köre
- Komenský. Kalendář pro český lid na Rusi 217
- Komenský Egylet Bécsi Cseh Iskolák Létesítésére és Fenntartására (*Komenský-Verein zur Errichtung und Erhaltung böhmischer Schulen in Wien*) 78, 82, 225, 238, 241, 242, 249, 254, 265
- Komenský-Verein zur Errichtung und Erhaltung böhmischer Schulen in Wien → Komenský Egylet Bécsi Cseh Iskolák Létesítésére és Fenntartására
- Komité českých spolků budapeštských pro podporu vojinů → Budapesti Cseh Egyletek Katonasegélyező Bizottsága
- Komitét pro pořádání vlaku z Budapešti na Národopisnou Výstavu Československou → Bizottság Különvonat Szervezésére Budapestről a Csehszláv Néprajzi Kiállításra
- Konzervatoř → Zeneakadémia
- Koralek&Müller Bankház 68
- Kossuth-bankó 131
- Kossuth-nóta 131
- Kossuth-portré 165
- Kossuth-szobor 150
- Koszorú című lap 134
- Kovodělník című lap 302

kőbányai sertéshizlalda 224
 Kőbányai Sörgyár 291, 297
 Közmunkatanács → Fővárosi Közmunkák Tanácsa
 Központi Bank (*Centralkreditbank, Ustredná banka*) 196, 197
 Központi Iskolaegylet, Matice (*Ústřední matice školská*) 47, 82, 84, 121, 225, 235, 237, 241, 242, 249, 251, 252, 254, 288, 289, 297
 Központi Szeszárusító Egyesület 198
 Közvágóhíd (Budapest) 224
 Krajowy Dom Bankowy → Országos Bankház
 Krakonoš című lap 236
 král. zem. čís. Divadlo → Cs. k. Tartományi Színház
 Kreditvereinsbank → Hitelegylet Bank
 kremsieri birodalmi gyűlés (1848) 16, 18, 23
 Křesťansko-sociální strana → Keresztény-Szociális Párt
 Kritische Blätter című lap 211
 Kroatische Landesbank → Horvát Országos Bank
 Kroatische Volksbank → Horvát Népbank
 kromčřízi jubileumi kiállítás (1908) 114
 Kroužek Prvního českého dělnického spolku v Budapešti → Első Budapesti Cseh Munkásegylet Kroužek (Kör) nevű csoportja
 Krščanskosocialna zveza → Keresztényszociális Szövetség
 Kruh přátel československých spolků v Praze → A Csehszláv Egyletek Prágai Baráti Köre

Kruh přátel zahraničních Čechů Frič → Frič Külföldi Csehek Baráti Köre
 Kubánek vendéglő (Budapest) 271
 Külföldi Baleseti Bizottság (*Úrazná komise zahraniční*) 294
 Külföldi Cseh Egyletek Szövetsége (*Svaz českých spolků zahraničních*) 216, 231, 238, 251, 282, 300
 Külföldi Csehszláv Egyletek Szövetségének Központi Választmánya (*Ústřední výbor zahraničních spolků československých*) 256, 280
 Külföldi Egyletek Központja (*Ústředí zahraničních jednot*) 294
 Külföldi Sokol Egyletek Találkozója (*Slet zahraničních sokolských jednot*) 279
 Külföldi Sokol Tornaegyletek Központi Szervezete (*Ústřední sdružení tělocvičných jednot sokolských v zahraničí*) 280
 Květy című lap 129, 153, 164

L

Lánchíd (Budapest) 141, 148, 154, 183
 Landwirtschaftliche Creditbank für Böhmen → Csehországi Mezőgazdasági Hitelbank
 Latzko N. és Popper A. cég 196
 Laykam vendéglő (Budapest) 236
 leMBERGI egyetem 90, 93, 208
 Lengyel Klub 225
 Lengyelek Egylete (*Towarzystwo Polaków*) (Budapest) 256
 Letopis Matice Slovenske 84
 Lex Kolisko 78
 Lex Kolisko-Axmann 78
 Libuše című lap 220, 235

Lidová strana na Moravě → Morva
 Néppárt
 Lidová tiskárna → Népnymda
 Liesing szegényháza 188
 linzi program (1882) 49
 ljubljanaei egyetem 89, 93, 208
 ljubljanaei gimnázium 84
 Ljubljanaei Hitelbank (*Ljubljanska kreditna banka*) 96–98, 103
 ljubljanaei kártyagyár 98
 ljubljanaei kórház 84
 Ljubljanaei Olvasóegylet (*Ljubljanska čitalnica*) 84, 867
 Ljubljanaei Városi Takarékpénztár (*Ljubljanska mestna hranilnica*) 98
 Ljubljanska čitalnica → Ljubljanaei Olvasóegylet
 Ljubljanska kreditna banka → Ljubljanaei Hitelbank
 Ljubljanska mestna hranilnica → Ljubljanaei Városi Takarékpénztár
 Ljubljanski zvon című lap 87
 Lublani almanach 87
 Ludová banka → Népbank
 luhačovicei találkozó 113
 Lumír című lap 130, 132, 134
 Lumír Cseh Szórakoztatóegylet (*Český zábavní spolek Lumír*) (Belgrád) 215, 319
 Lumír énekkar 76

M

M. Fischer cég 106
 M. Mončilović cég 106
 Macharova čitanka 297
 Maffia 31
 Magyar (Szent) Korona Országai 157
 Magyar Általános Hitelbank 198
 Magyar Földrajzi Társaság 183

Magyar Földrajzi Társaság Iskolai Térképi Bizottsága 181
 Magyar Ipar és Kereskedelmi Bank 196
 Magyar Király Szálló (Budapest) 244
 Magyar királyi Ménesbirtok (Kisbér) 224
 Magyar Királyi Nyomda Kataszteri Hivatal Kartográfiai Osztálya 180, 181
 Magyar Labdarúgó Szövetség 283
 Magyar Nemzeti Múzeum 129, 138, 148, 150
 Magyar Nemzeti Tornaegylet 281, 289, 294, 295
 Magyar Nyelvőr című lap 134
 Magyar Papírmalom (Rózsahegy) 118
 Magyar Pénzügyintézetek Központi Hitelbankja 196
 Magyar Tudományos Akadémia 127–129, 138, 147, 148
 Magyar–Belga Gép- és Hajóépítő Rt. 200
 Magyar–Cseh Iparbank Rt. (*Ungarisch-Böhmische Industrial-Bank Aktiengesellschaft; Ubersko-Česká Průmyslová Banka Akciová Společnost*) 69, 198, 199, 245, 291
 Magyar–Francia Biztosító Rt. 195
 Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége 296
 Magyarországi Szociáldemokrata Párt 299
 Mährische Escompte-Bank → Morva Leszámitoló Bank
 Máj című lap 72, 73, 96
 Május Egylet (*Jednota Máj*) 79
 márciusi alkotmány (1849) 16, 17

- Margit híd (Budapest) 149
- Maria am Gestade templom (Bécs) 75
- Marianská družina paní a dívek → Asszonyok és Leányok Mária Társasága
- Martin Poduška vendéglője (Budapest) 227, 246
- Matica slovenská 113, 164, 190, 191, 206, 207
- Matice česká 18, 76, 235
- Matice Lidu című lap 220, 235, 241, 272
- Matice moravská 41, 192
- Matice školská → Iskolaegylet (Matice)
- Mátyás Király Sörarsnokok (Budapest) 300
- Mátyás-templom (Budapest) 150
- Megújított Országos Rendtartás (*Verneuerte Landesordnung, Obnovené zřízení zemské*) (1627, 1628) 13
- Méh Csehszláv Egylet (*Československý spolek Včela*) (Pfersee) 215, 256, 319
- Měšťanská beseda → Polgári Társaság
- Mexikóhoz címzett vendéglő (Budapest) 302
- Miavai Bank (*Myjavská banka*) 117
- Michael J. Kosovljanin Gőzgépes Sör- és Malátagyár (*Parostrojevna pivovara i sladarna Michael J. Kosovljanin*) 67
- Minerva Kiadó 191
- Mollináry gyalogezred 255
- Molnárok Szövetsége (Bécs) 82
- Montenegrói Nemzeti Bank (*Crnogorska narodna banka*) 67
- Morava című lap 43
- Moravská agrární a průmyslová banka → Morva Mezőgazdasági és Iparbank
- Moravská agrární banka → Morva Agrárbank
- Moravská obec sokolská → Morva Sokol Tartomány
- Moravská orlice című lap 116, 132, 235
- Moravské noviny című lap 43
- Morva Agrárbank (*Moravská agrární banka*) 61, 70
- Morva és Sziléziai Agrárpárt (*Agrární strana na Moravě a ve Slezsku*) 32
- morva helytartóság 17
- Morva Leszámitoló Bank (*Mährische Escompte-Bank*) 36
- Morva Mezőgazdasági és Iparbank (*Moravská agrární a průmyslová banka*) 105, 118
- Morva Néppárt (*Lidová strana na Moravě*) 30
- Morva Sokol Tartomány (*Moravská obec sokolská*) 277
- Morva Tanárok Énekkara (*Pěvecké sdružení moravských učitelů*) 87
- Morva tanárok zenekara 304
- Morvaszlovák Bank (*Slovácká banka*) 286
- moszkvai néprajzi kiállítás (1867) 91
- Mozesek vendéglő (Budapest) 299
- Munkás és Iparos Zálogház (*Dělnická a živnostenská záložna*) (Bécs) 79
- Munkás Tornaegylet (*Dělnická tělocvičná jednota*) 77
- Munkásegylet (*Dělnická jednota*) (Bécs) 79
- munkásház (*dělnický dům*) (Bécs) 79
- Münz cég 105

Myjavská banka → Miavai Bank

N

Nada Egylet 285, 287

Nad'lacká ľudová banka → Nagylaki
Népbank

Nagy Magyar Atlasz 181

Nagylaki Népbank (*Nad'lacká ľudová
banka*) 108

nagyőrcei evangélikus gimnázium
190

nagysurányi cukorgyár 118

Napredna misel című lap 95

Napredna Stranka → Haladó Párt

Náprstek Csehszláv Egylet
(*Československý spolek Náprstek*)
Stuttgart 319

Narodna napredna stranka → Szlovén
Nemzeti Haladó Párt

Narodni dom → Nemzeti Ház

Národní listy című lap 18, 19, 21, 28,
31, 112, 131, 132, 134, 138, 177–
179, 220, 233, 235, 236, 243, 247,
249, 252, 253, 261, 268, 271, 272,
280, 282

Národní noviny című lap 235

Národní odborové sdružení dělnictva
cukrářského → Cukrászdolgozók
Nemzeti Szakszervezete

Národní Politika című lap 270

Národní rada česká → Cseh Nemzeti
Tanács

Národní rada československá →
Csehszlovák Nemzeti Tanács

Národní rada dolnorakouská → Alsó-
ausztriai Nemzeti Tanács

Národní sdružení českých typografů
→ Cseh Tipográfusok Nemzeti
Szervezete

Narodni socialist című lap 92

Národní strana → Nemzeti Párt

Národní strana svobodomyslná →
Szabadelvű Nemzeti Párt

Národní výbor → Nemzeti Bizottság

Národné noviny című lap 165, 237

Národní-sociální strana →
Nemzetiszociális Párt

Narodno delavska organizacija →
Nemzeti Munkás Szervezet

Národopisná Výstava Československá
→ Csehszláv Néprajzi Kiállítás

Naše Slovensko című lap 113, 286

Naši zapiski című lap 92

National Review című lap 723

Navigazione Libera Triestina 99

Német Cseh-erdő Szövetség (*Deutsche
Böhmerwaldbund*) 47

Német Takarékszövetkezetek Köz-
ponti Bankja (*Centralbank der
deutschen Sparkassen*) 38

Nemzeti Bizottság (*Národní výbor*)
15, 18

Nemzeti Ház (*Narodni dom*) (Celje)
89

Nemzeti Ház (*Narodni dom*) (Ljublja-
na) 84, 89

Nemzeti Munkás Szervezet (*Narodno
delavska organizacija*) 92

Nemzeti Múzeum (Ljubljana) 89

Nemzeti Múzeum (Prága) 18, 48, 94

Nemzeti Párt (*Národní strana*) 18, 26,
27, 30, 42, 50, 113

Nemzeti Sport című lap 288

Nemzeti Szálló (Budapest) 230, 233

Nemzeti Színház (Brünn) 245, 272

Nemzeti Színház (Ljubljana) 86

Nemzeti Színház (Budapest) 127,
149

Nemzeti Színház (Prága) 21, 24, 45,
48, 76, 87, 88, 89, 94, 101, 131,

134, 135, 214, 222, 225, 231, 238,
245, 249, 252, 277, 278
Nemzeti Színház (Zágráb) 101
Nemzeti Szociális Cipészek Szerve-
zete (*Sdružení národně-sociálních
obuvníků*) (Bécs) 80
Nemzeti Szociális Ifjúsági Szervezet
Tartományi Végrehajtó Bizottsága
(*Zemský výkonný výbor omladiny
národní sociální*) 79
Nemzetiszociális Párt (*Národní-
sociální strana*) 32
neoszláv végrehajtó bizottság 74
neoszlavizmus 63, 71, 73, 91
Népbank (*Ludová banka*) 108, 117
népi tábor (*tábor lidu*) 24, 43
Népnyomda (*Lidová tiskárna*) (Bécs)
79
Nepomuki Szent János-kápolna (Bécs)
75
Népszínház 141, 149
Neue Freie Presse című lap 116
Neuschlosz Faárúgyár 69
Niederösterreichische Eskompte-
gesellschaft → Alsó-ausztriai
Leszámitoló Társaság
Nikšići Takarékpénztár 67
Niva című lap 297
Nordmark für Schlesien → Sziléziai
Északi Határvidék
Nová doba című lap 299, 302
Nova Nada című lap 102
Novák&Jahn Gépgyár (*Strojírna
Novák&Jahn*) 107
Noviny Lípy Slovanské című lap 131
Nový lid című lap 297
Nový věk svobody című lap 272

Ny

Nyugat-csehországi Németek Szö-
vetsége (*Bund der Deutschen
Westböhmens*) 47
Nyugati pályaudvar (Budapest) 149,
245

O

Obchodní akademie → Kereskedelmi
Akadémia
Obnovené zřízení zemské → Megújít-
ott Országos Rendtartás
Obrazy života című lap 130, 132,
134
Obrtna šola → Ipari Iskola
Obzor národohospodářský című lap
117
ócseh párt → Nemzeti Párt
ócsehek 18, 19, 21, 27–30, 42, 45, 49,
50
Odborné sdružení československých
číslníků → Csehszláv Pincérek
Szakszervezete
Odborné sdružení dělníků pekařských
→ Pékipari Munkások Szakszer-
vezete
Odborný spolek mistrů kožešnických
→ Szűcsmesterek Szakmai Egye-
sülete
Odborný spolek pomocnictva
hostinského → Vendéglátó Segé-
dek Szakegylete
Odborové sdružení československých
holičů a vlásenkářů → Csehszláv
Borbélyok és Fodrászok Szakszer-
vezete
Odborové sdružení československých
krejčí → Csehszláv Szabók Szak-
szervezete

- Odborové sdružení českoslovanských mistrů krejčovských → Csehszláv Szabómesterek Szakszervezete
- Odborové sdružení československé → Csehszlovák Szakszervezeti Szövetség
- Odborové sdružení malířů a natěračů → Festők és Mázolók Szakszervezete
- Odborové združení című lap 302
- Odborový spolek cihlářských dělníků v Rakousku → Ausztriai Téglamunkások Szakszervezete
- Odera–Elba–Duna-csatorna 55
- októberi diploma (1860) 17, 23, 156, 203, 275
- Omladina című lap 31, 51, 92
- Omladina-per 31
- opavai gimnázium 241
- Orel Tornaegylet (*Tělocvičná jednota Orel*) 77, 81
- Orel-találkozó 79
- Orient Szálló (Budapest) 162
- orosz-japán háború 74
- Orosz Nemzeti Bank 71
- Orosz Revíziós Szövetség (*Russzkij Revizijni Szozjuz*) 70
- orosz–török háború (1877–1878) 200
- Országos Bankház (*Krajowy Dom Bankowy*) (Varsó) 71
- Országos Iparbank 197
- országos kapitány (hejtman) 19
- Országos Magyar Gazdasági Egyesület 223
- országos marsall (maršálek) 19
- Országos Mintapincészet 224
- Országos Rendtartás (1849) 17
- Országos Rendtartás (1861) 19
- ortodox egyház 83
- Osvěta című lap 303
- Osvěta Cseh Művelődési Egylet (*Český vzdělávací spolek Osvěta*) 221, 222, 268, 282, 285, 288, 290, 298, 300–305, 321
- Osztrák Császárság 22, 151
- Osztrák–Magyar Bank 38
- Osztrák–Orosz Export Bank 62
- Ottův slovník naučný 95, 184, 2413
- Oul szövetkezet 30, 247
- Óvárosi Víztorony (Prága) 87
- Ö
- ÖFV – Osztrák Labdarúgó Szövetség 283
- Österreichische Nationalitätenklub → Ausztriai Nemzetiségi Klub
- Österreichische Riviera 106
- P
- Pachtler vendéglő (Budapest) 244
- Palacký Cseh Egylet (*Český spolek Palacký*) (Bautzen) 215, 216
- Palacký Csehszláv Egylet (*Československý spolek Palacký*) (Nürnberg) 215, 319
- Paleček című lap 235, 249, 253, 271, 272, 280
- Pallas Lexikon 134
- Pánský dům (Gödöllő) 249
- Pánszlávizmus 15, 40, 91, 145, 280
- Pápai Református Kollégium 128
- pardubicei gazdasági egylet 137
- párizsi világkiállítás 282
- Parlament (Budapest) 150, 162, 163, 287
- Parobrodarsko društvo Dalmatia* → Dalmatia Gőzhajózási Társaság
- Parostrojevna pivovara i sladarna Michael J. Kosovljanin → Michael

- J. Kosovljanin Gőzgépes Sőr- és Malátagyár
Pavlih című lap 87
Pekarek vendéglő (Budapest) 274
Pékipari Munkások Szakszervezete (*Odborné sdružení dělníků pekařských*) (Bécs) 80
Pest-budai Csehszláv Énekkar (*Československý zpěvácký spolek v Pešti Budíně*) 227, 321
Pester Lloyd című lap 1167, 138
pesti egyetem 11, 128, 171, 188, 203, 204, 207, 317
Pesti Magyar Hitelbank 65
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 196, 198
pesti szervita rendház 188
Petanovics József vendéglője (Budapest) 240
Petőfi Társaság 136
Petőfi-szobor (Budapest) 150
Pěvecké sdružení moravských učitelů → Morva Tanárok Énekkara
Pěvecký sbor Slavík → Slavík Énekkar
Pillersdorf-féle alkotmány → áprilisi alkotmány
plzeňi kereskedelmi kamara 29
Podgoricai Takarékpénztár 67
Podgradi Hitelszövetkezet és Takarékpénztár (*Podgradska posojilnica in hranilnica*) 97
Podgradska posojilnica in hranilnica → Podgradi Hitelszövetkezet és Takarékpénztár
Pokrok Egylet (Bécs) 76, 233
Pokrok Egylet (Budapest) 275, 300
Polgári Társaskör (*Měšťanská beseda*) (Prága) 14, 88, 223, 225, 228, 278
Politický spolek svobodomyslných voličů → Szabadelvű Választók Politikai Egylete
Politik című lap 235, 236
Pomsta című lap 271
Popotnik című lap 95
Posch Vendéglő (Budapest) 244
Posel z Prahy kalendárium 131
Pospíšil könyvesbolt 121
Posta Hotel (Bécs) 81
Pozdrav ze staré vlasti című lap 217
Pozemková banka → Földműves Bank
Pozsonyi Evangélikus Líceum, Csehszlovák Nyelv és Irodalom Tanszék 109
praca organyczna 51
Prága városához (U města Prahy) címzett vendéglő (Budapest) 178, 227
Prágai Bankegyesület (*Prager Bankverein*) 37
Prágai Cseh Női Iparegylet (*Ženský český výrobní spolek v Praze*) 230
prágai egyetem → Károly-Ferdinánd Egyetem
Prágai Gépgyár Részvénytársaság (*Prager Maschinenbau Actiengesellschaft, Pražská akciová strojírna*) 200
Prágai Hitelbank (*Credit Bank – Pražská úvěrní banka*) 37, 65–70, 104
prágai iparkamara 62
prágai kereskedelmi kamara 29
prágai petíció (1848) 14
prágai tőzsde 37
Prágai Vasipari Rt. (*Prager Eisenindustrie Gesellschaft*) 33
Prága-Smichovi Gyapjűgyár 201
Prager Bankverein → Prágai Bankegyesület

Prager Eisenindustrie Gesellschaft → Prágai Vasipari Rt.
 Prager Maschinenbau Actiengesellschaft → Prágai Gépgyár Részvénytársaság
 Pragmatica Sanctio 16, 17
 Prapor című lap 286, 292
 Právo lidu című lap 31, 302, 303
 Pravoslavny vzájemně vzdělávací spolek → Pravosláv Kölcsönös Segélyegylet
 Pravosláv Kölcsönös Segélyegylet (*Pravoslavny vzájemně vzdělávací spolek*) 82
 Pražská akciová strojírna → Prágai Gépgyár Részvénytársaság
 Pražská úvěrní banka → Prágai Hitelbank
 Pražské noviny című lap 14
 přerovi felsőbb gazdasági iskola 223
 Prešeren emlékmű (Ljubljana) 88
 Presidium (Opava) 17
 Příbrami Bányászati Akadémia (*Bányászati akadémié*) 205
 Primorjei Bank és Takarékpénztár (*Banka i štedionica za Primorje*) 98, 103
 Prozatímní divadlo → Ideiglenes Színház
 Průdy című lap 108, 112
 prulei iskola 89
 Prva dolnjska posojilnica → Első Alsó-Karintiai Takarékpénztár
 Prva hrvatska štedionica → Első Horvát Takarékpénztár
 Prva pučka dalmatinska banka → Első Dalmát Hitelbank
 První česká nemocnenská a pohřební pokladna → Első Cseh Betegsegélyző és Temetkezési Pénztár

První česká politická jednota ve Vídni → Első Bécsi Cseh Politikai Egylet
 První českomoravská akciová továrna na stroje v Praze → Első Prágai Cseh-morva Gépgyár Rt.
 Prvo hrvatsko-slavonsko d.d. za industrija šećera v Osijeku → Eszéki Első Horvát-Szlavón Cukoripari Rt.
 punktáció (1890) 19, 26, 30, 42, 49, 50, 52–54
 putnoki sörgyár 199
 pünkösdi felkelés (1848) 20
 pünkösdi program (1899) 78

R

Rákóczi-induló 256, 263
 Rašpli című lap 280, 302
 Ratibor című lap 217, 236
 Rátosnyai Erdőipari Rt. 201
 Realista Párt (*Realistická strana*) 30, 71, 91
 Realistická strana → Realista Párt
 Redemptoristák 75, 81
 Reform című lap 273
 Řemeslnická beseda → Iparos Társaskör
 Rennert cég 69
 Revue de Paris című lap 72
 Riegerův slovník naučný 18
 Rimski katolik című lap 90
 Říp Csehszláv Egylet (*Československý spolek Říp*) (Erfurt) 215 216, 319
 Román Iparbank (*Banca Industrială Română*) 69
 Rotschild-Vitkovic-üzem (Ostrava) 33
 Rovnost című lap 271, 272, 280, 302
 Royal Szálló (Budapest) 245

Rózsahegyi Cellulóz és Papírgyár Rt.
199

Rózsahegyi Takarékpénztár Rt.
(*Ružomerská úverná banka*) 117,
118

Ruch irodalmi társaság 30

Rudé květy című lap 302

ruszofil pánszlávizmus 91

Russzkij Revizijni Szozuz → Orosz
Revíziós Szövetség

Ružomerská úverná banka → Rózsa-
hegyi Takarékpénztár Rt.

S

Sárospataki Református Kollégium
128

Saskör 287

Schneider-Creusot cég 107

Schulverein → Iskolaegylet

Schunda Vendel József Hangszergyára
201

Schutzverein → Védegylet

Sdružení českoslovanských kovopra-
covníků → Csehszláv Fémmun-
kások Szervezete

Sdružení českoslovanských uzenářů →
Csehszláv Hentesek Szervezete

Sdružení národně-sociálních obuvní-
ků → Nemzeti Szociális Cipészek
Szervezete

Securitas 105, 197

Selmebányai Bányászati és Erdészeti
Akadémia 203, 204, 317

Selské noviny című lap 131

šentjakobi híd 89

Ševčík Kvartett 87

Šibřinkový list című lap 281

Šípy című lap 267, 268

Škoda gyár 34, 35, 108

Slavec énekkar (Ljubljana) 87

Slavia Sport Klub (Prága) 283

Slavia, česká, vzájemná, život, kapitály
a důchody pojišťovací banka v
Praze → Slavia, Prágai Cseh Köl-
csönös Élet-, Tőke- és Nyugdíjbiz-
tosítási Bank

Slavia, Prágai Cseh Kölcsönös Élet-,
Tőke- és Nyugdíjbiztosítási Bank
(*Slavia, česká, vzájemná, život, ka-
pitály a důchody pojišťovací banka v
Praze*) 36, 61, 70, 73, 76, 80, 81,
85, 96, 97, 102, 106–108, 115, 116,
194–196, 233, 234, 239

Slavík Énekkar (*Pěvecký sbor Slavík*)
(Hořovice) 178

Slet zahraničních sokolských jednot
→ Külföldi Sokol Egyletek Talál-
kozója

Sloga Egylet 290

Slovácká banka → Morvaszlovák
Bank

Slovan című lap 75

Slovan című szlovén lap 87, 93, 95

Slovan Egylet (*Spolek Slovan*) (Mün-
chen) 256

Slovan Munkásegylet (*Dělnická jednota
Slovan*) (Bécs) 79

Slovanská banka → Szláv Bank

Slovanská beseda → Szláv Társaskör

Slovanska liga katoliških akademikov
→ Katolikus Akadémikusok Szláv
Ligája

Slovanský přehled című lap 87

Slovanský Svět című lap 107

Slovanský zpěváký spolek → Szláv
Dalegylet

Slovenija Biztosítótársaság 96

Slovenská korespondence című lap
114

- Slovenska ljudska stranka → Szlovén Néppárt
- Slovenska Matica → Szlovén Matica
- Slovenska sokolska zveza → Szlovén Sokol Szövetség
- Slovenské noviny című lap 170, 191
- Slovenský denník című lap 114, 172, 305
- Slovenský spolok → Szlovák Egylet
- Slovenský vzdelavací odborný krúžok → Szlovák Önképzőkör
- Slovinské Alpy 86
- Smetana Énekkar (Plzeň) 87
- Sokol Akadémia (*Sokolská akademie*) 289, 293, 294
- Sokol Tornaegylet (*Tělocvičná jednota Sokol*) 11, 60, 77, 79, 213, 275, 276
- Sokol Tornaegylet (*Tělocvičná jednota Sokol*) (Berlin) 215, 216
- Sokol Tornaegylet (*Tělocvičná jednota Sokol*) (Budapest) 85, 186, 221, 243, 254, 267, 269, 275, 280–298, 304, 308, 310, 312, 321, 347
- Sokol Tornaegylet (*Tělocvičná jednota Sokol*) (Drezda) 274
- Sokol Tornaegylet (*Tělocvičná jednota Sokol*) (Hamburg) 215, 216
- Sokol Tornaegylet (*Tělocvičná jednota Sokol*) (Horvátország) 101
- Sokol Tornaegylet (*Tělocvičná jednota Sokol*) (Túrócszentmárton) 220
- Sokol vídeňský → Bécsi Sokol Tornaegylet
- Sokolská akademie → Sokol Akadémia
- Sokolská župa dolnorakouská → Alsó-ausztriai Sokol Tartomány
- Sorger, Weismayer & Co. Bankház (Eszék) 103
- Sozialdemokratische Partei Österreichs → Ausztria Szociáldemokrata Pártja
- Splošna posojilnica → Általános Hitelszövetkezet
- Společnost řeči a literatury československé → *Csehszlovák Nyelv és Irodalom Társasága*
- Spolek Kolbaba → Kolbaba Egyesület
- Spolek křesťanských dívek → Keresztény Leányegylet
- Spolek křesťanských mladíků a mužů → Keresztény Ifjak és Férfiak Egylete
- Spolek pro zřízení ev. ref. sboru ve Vídni → Egylet Bécsi Református Gyülekezet Megalapítására
- Spolek Slovan → Slovan Egylet
- Spolek sv. Zity → Szent Zita Egylet
- Spolkový věstník című lap 217
- Sporobanka → Ústřední banka českých spořitelén
- Športovní svět című lap 283
- spotřební družstvo → fogyasztói szövetkezet
- Srbsko-česká továrna a rafinerie cukru akciová společnost → Szerb-Cseh Cukorgyár és Finomító Részvénytársaság
- Srpska banka → Szerb Bank
- Srpska centralna banka → Szerb Központi Bank
- Srpska Kreditna Banka → Szerb Hitelbank
- Srpska štedionica → Szerb Takarékpénztár
- Státoprávní klub → Államjogi Klub
- Stavební družstvo „Husův dům“ → Szövetkezet Husz Ház Építésére
- Stavebník című lap 302
- Stráž na Ohři című lap 286

- Stremayr-féle nyelvi rendezés (1880)
29, 42, 48, 52
- Strojírna Novák&Jahn → Novák&Jahn
Gépgyár
- Stýbl könyvesbolt 121
- Südlandische Volkswirtschaftbank →
Délvidéki Népgazdasági Bank
- Svatobor irodalompártoló egyesület 133,
134, 137, 168, 188, 189, 192, 228
- Svatováclavské lázně → Szent Vencel
Fürdő
- Svato-Václavský spolek → Szent Ven-
cel Egyesület
- Svaz českých spolků zahraničních →
Külföldi Cseh Egyesületek Szövetsége
- Svaz českých spořitelén v Čechách, na
Moravě a ve Slezsku → Cseh- és
Morvaországi, Sziléziai Cseh Ta-
karékszövetkezetek Szövetsége
- Svaz slovanské sokolstvo → Szláv
Sokol Szövetség
- Svaz slovanských košešníků → Szláv
Szűcsök Szövetsége
- Světovzor című lap 133–135, 253
- Svornost (Egyetértés) Csehszláv Mű-
velődési és Segélyegylet (*Česko-
slovanský vzdělávací a podporovací
spolek Svornost*) 221, 222, 226, 243,
251, 253–256, 260, 269–275, 280,
298, 300, 303, 345
- Sz**
- Szabadelvű Nemzeti Párt (*Národní
strana svobodomyslná*) 21, 27, 30,
32, 71, 72
- Szabadelvű Választók Politikai Egye-
lete (*Politický spolek svobodomyslných
voličů*) (Bécs) 79
- Szabadság Csehszláv Egyesület (*Českoslo-
vanský spolek Volnost*) (Mannheim)
215, 319
- Szabadság Nagyvendéglő (Budapest)
245
- Szabó-udvar (Budapest) 237
- Szathmári Cukorgyár Rt. 198
- Széchenyi Kioszk (Budapest) 299
- Széchenyi téri vendéglő (Budapest)
224
- Szent György szobor (Budapest) 150
- Szent Jobb 150
- Szent Metód Egyesület (*Jednota sv.
Metoděje*) (Bécs) 81
- Szent Rozália kápolna (Fraknó) 187
- Szent Vencel Egyesület (*Svato-Václavský
spolek*) (Bécs) 81
- Szent Vencel Fürdő (*Svatováclavské
lázně*) (Prága) 14
- Szent Vencel-kultusz 41
- Szent Zita Egyesület (*Spolek sv. Zity*)
(Bécs) 81
- szentpétervári hajógyár 108
- Szerb Bank (*Srpska banka*) 104
- Szerb Központi Bank (*Srpska centralna
banka*) 108
- Szerb Takarékpénztár (*Srpska štedi-
onica*) 98
- Szerb–Cseh Cukorgyár és Finomító
Részvénytársaság (*Srbsko-česká to-
várna a rafinerie cukru akciová spo-
lečnost*) 66
- szervita rend pesti teológiai intézete
188
- Sziléziai Északi Határvidék (*Nordmark
für Schlesien*) 47
- sziléziai helytartóság 17
- szilveszteri pátenz (1851) 17
- Szláv Bank (*Slovanská banka*) 62–64,
73

Szláv Dalegylet (*Slovanský zpěvácký spolek*) 76
 szláv kongresszus (1848) 18, 42, 110
 szláv kongresszus (1866) 45
 szláv kongresszus (1898) 91
 szláv kongresszus (1908) 62, 72, 73, 276
 szláv kongresszus (1910) 68, 73, 74
 Szláv Sokol Szövetség (*Svaz slovanské sokolstvo*) 276
 Szláv Szücsök Szövetsége (*Svaz slovanských kožešníků*) (Bécs) 80
 Szláv Társaskör (*Slovanská beseda*) 76, 77, 81
 szláv újságíró-találkozó (1902) 91
 Szlavia Csehszláv Egylet (*Československý spolek Slavie*) (Helbro) 216, 319
 Szlovák Egylet (*Slovenský spolek*) (Budapest) 242, 285, 290, 299, 305
 Szlovák Nemzeti Párt (*Slovenská národná strana*) 111, 113
 Szlovák Önképzőkör (*Slovenský vzdelavací odborný krúžok*) (Budapest) 256
 Szlovén Főtakarékpénztár és Hitel-szövetkezet (*Glavna slovenska hranilnica in posojilnica*) 98
 Szlovén Matica (*Slovenska Matica*) 84, 88, 92, 93, 95
 Szlovén Nemzeti Haladó Párt (*Narodna napredna stranka*) 90
 Szlovén Néppárt (*Slovenska ljudska stranka*) 90
 szlovén realisták 91
 Szlovén Sokol Szövetség (*Slovenska sokolska zveza*) 277
 Szolnoki Czukorgyár Rt. 198
 Szövetkezet a Tyrš Sokol Tornaegylet Tornacsarnokának Felépítésére

(*Družstvo pro vystavění tělocvičny sokolské jednoty Tyrš*) (Bécs) 81
 Szövetkezet Husz Ház Építésére (*Stavební družstvo „Husův dům“*) (Bécs) 82
 Szücsmesterek Szakmai Egyesülete (*Odborný spolek mistrů kožešnických*) (Bécs) 80
 Szvatopluk Cseh Társaskör (*Česká beseda Svatopluk*) (*Braunschweig*) 216, 319

T

Tábor című lap 134
 tábor lidu → népi tábor
 tábori gazdasági iskola 223
 tábori gazdasági kiállítás 187
 táboriták 24
 Tartományi Ház (*Deželni dvorec*) (Ljubljana) 89
 Tartományi Színház (*Deželno gledališče*) (Ljubljana) 89
 Tátra Bank (*Tatrabanka*) 117
 Tatrabanka → Tátra Bank
 Tatranka című lap 129
 Technische Hochschule (Karlsruhe) 209
 Tělocvičná jednota Orel → Orel Tornaegylet
 Tělocvičná jednota Sokol → Sokol Tornaegylet
 Tělocvičný jednota Pokrok → Haladás Tornaegylet
 Teológiai Szeminárium (Karlóca) 208
 Terminus kávéház (Budapest) 245
 Testvériség Csehszláv Egylet (*Českoslovanský spolek Bratrstvo*) (Frankfurt am Main) 215, 216, 256, 319
 Testvériség Csehszláv Egylet (*Českoslovanský spolek Bratrství*) (Pozsony) 220

Thallmayer és Seitz Gyógyáru Nagy-
kereskedés Rt. 235
Tigris Szálló (Budapest) 233, 242
Tiszántúli Református Egyházkerület
123
Tiszolci Segélypénztár (*Vzájomná po-
mocnica v Tisovci*) 118
Tiszti Kaszinó (Budapest) 245, 292
Titkos Tanács 13
Tokodi üveggyár 199
Towarzystwo Polaków → Lengyelek
Egylete
Trgovska in obrtna zadruga → Keres-
kedelmi és Iparszövetkezet
Trgovska in obrtna zadruga → Keres-
kedelmi és Iparszövetkezet
Trieszti Hitelszövetkezet (*Tržaška po-
sojilnica*) 96, 98
trnovoí téglagyár 98
trszenai petróleum leparló 118
trutnovi színház 245
Tržaška posojilnica → Trieszti Hitel-
szövetkezet
Tudományos Gyűjtemény című lap
128
turócszentmártoni bútorgyár 118
turócszentmártoni cellulózzgyár 198
Tuzlaer-Holzindustrie A. G. → Tuzlai
Faipari Rt.
Tuzlai Faipari Rt. (*Tuzlaer-Holzindu-
strie A. G.*) 199
Tyl Művelődési és Szórakoztató Mun-
káségylet (*Dělnický vzdělávací a
zábavní spolek Tyl*) (Bécs) 79

U

U Kaštanu vendéglő (Prága) 31
Učiteljski tovariš című lap 96
Uherské Hradiště-i gimnázium 114

Uhersko-Česká Průmyslová Banka
Akciová Společnost → Magyar-
Cseh Iparbank Rt.
Új Idők című lap 134
Új Világ, Tükerische Bierhalle (Bu-
dapest) 227
újvidéki szerb gimnázium 208
Univerzita Karlo-Ferdinandova →
Károly-Ferdinánd Egyetem
Ungarisch-Böhmische Industrial-
Bank Aktiengesellschaft →
Magyar-Cseh Iparbank Rt.
Union Gőzmalom Rt. (*Union parom-
linsko d.d.*) 104, 198
Union paromlinsko d.d. → Union
Gőzmalom Rt.
Úrazná komise zahraniční → Külföldi
Baleseti Bizottság
Urbánek Kiadó 134, 137, 184
Ústředí zahraničních jednot → Kül-
földi Egyletek Központja
Ustředná banka → Központi Bank
Ústřední banka českých spořitelén →
Cseh Takarékszövetkezetek Köz-
ponti Bankja
Ústřední jednota nepolitických spolků
slovanských v Dolních Rakousích
→ Alsó-ausztriai Nem Politikai
Jellegű Szláv Egyletek Központi
Egyesülete
Ústřední matice školská → Központi
Iskolaegylet, Matice
Ústřední sdružení tělocvičných jednot
sokolských v zahraničí → Külföl-
di Sokol Tornaegyletek Központi
Szervezete
Ústřední sdružení tělocvičných jednot
sokolských v zahraničích → Kül-
földi Sokol Tornaegyletek Központi
Szervezete

Ústřední výbor zahraničních spolků
československých → Külföldi
Csehszláv Egyletek Szövetségének
Központi Bizottsága

Ü

Üveggyártó Rt. (Vágtapolca) 198

V

Vadászkürt Szálló (Budapest) 244

Vakok Intézete 177

Valášek vendéglője (Budapest) 176

Választási Rendtartás (1861) 19

Vallás- és Közoktatási Minisztérium
121

Vámház (Budapest) 147, 149, 150

Varsói Iparbank (*Bank Przemysłowy
Warszawski*) 71

Várszínház (Budapest) 149

Vasárnapi Újság című lap 134

vasgyűrű koalíció 29

Včela Český výpomocný spolek →
Cseh Segélyegylet Méh

Védegyelet (*Schutzverein*) 47

velehradi bazilika 191

velencei nemzetközi földrajzi kiállítás
181

Vencel Csehszláv Egylet (*Československý
spolek Václav*) (Lipcse) 215, 319

Vendéglátó Segédek Szakegylete (*Od-
borný spolek pomocnictva hostinského*)
(Bécs) 80

Vendéglő a nemzeti zászlóhoz (Buda-
pest) 270

Vendéglő az Ördög-árokhoz (Buda-
pest) 299

Venkov című lap 112

verbászi cukorgyár 198

Verneuerte Landesordnung → Meg-
újított Országos Rendtartás

Věstník České Besedy v Budapešti
című lap 239

Věstník sokolský című lap 285

Věstník vídeňský című lap 236

Victoria Hitel és Takarékszövetkezet (*Vic-
toria Institut de Credit și Economii*)
(Arad) 196

Victoria Institut de Credit și Economii
→ Victoria Hitel és Takarékszövetkezet

Videňská záložna → Bécsi Záhelyház

Videňský deník című lap 75, 83

Videňský národní kalendář 80

Vienna Merkur Bank 37

Vigadó (Budapest) 142, 147, 148, 149

Vladimír Csehszláv Egylet (Füssen)
216, 256, 319

Vlast című lap 60, 119, 172, 175–177,
179, 181, 186, 187, 215–217, 220–
223, 225–257, 259, 261–275, 278,
280–282, 290, 291, 300–302, 304,
305

Vlastimil Csehszláv Egylet (*Česko-
slovenský spolek Vlastimil*) (Drezda)
216, 256, 257, 319

Vlastimil Csehszláv Egylet (*Českoslo-
venský spolek Vlastimil*) (Chemnitz)
216, 319

Volksstamm Theorie 78

Volksstimme című lap 303

Všeobecná česká banka → Cseh Általános Bank

Všeodborové sdružení křesťansko-
socialistického dělnictva →
Keresztényszociális Munkások
Általános Szakszervezete

Vydrova kávé 96

Vzájomná pomocnica v Tisovci →
Tiszolci Segélypénztár

W

- Wampetits vendéglő (Budapest) 282
Westminster (London) 162
Wiener Bankverein → Bécsi Bank-
egyesület
Wjdecký posel című lap 75

Z

- zágrábi egyetem 102
Zahraniční Sokol című lap 60, 106,
108, 172, 217, 276, 277, 279, 280,
284–289, 291–294, 296–298, 304–
306
Záloghitel Intézet (*Záložní úvěrní
ústav*) (Hradec Králové) 37
Záložní úvěrní ústav → Záloghitel
Intézet
Zascita Zemlji → Földvédelem
Zdravniško društvo → Egészségügyi
Társaság
Zedinjena Slovenija (1848) 90
Zelená Hora-i (Zöldhegyi) kézirat 53
Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine
Dalmacije → A Dalmát Királyság
Földhitel Intézete
Zemský výkonný výbor omladiny
národní sociální → Nemzeti Szo-
ciális Ifjúsági Szervezet Tartomá-
nyi Végrehajtó Bizottsága
Zeneakadémia (Budapest) 245
Zeneakadémia (*Konzervatór*) (Prága)
205, 317
Zenei Matica (*Glasbena matica*) (Ljub-
ljana) 86
Ženský český výrobní spolek v Praze
→ Prágai Cseh Női Iparegylet
Ženský list című lap 302
Živnobanka → Živnostenská banka
(pro Čechy a Moravu)

- Živnostenská banka (pro Čechy a
Moravu) → Iparbank
Žižka Csehszláv Egylet (*Československý
spolek Žižka*) (London) 256, 320
Zlatá Praha című lap 137, 220, 236,
266, 268
Žofin (Prága) 225, 278
Zora című lap 91
Zora, Národohospodársky časopis
című lap 299
Župa Bosensko-hercegovská →
Bosznia-Hercegovina-i župa
Zveza bolgarskich junákov → Bolgár
Legény Szövetség
Związek polskich gymnastycznych
Towarzystew sokolich w Austrii
→ Ausztriai Lengyel Sokol Tor-
naegyletek Szövetsége

ZS

- Zsigmond-kápolna (Budapest) 150
zsolnai cellulózygár 118, 198, 199
zsolnai textilgyár 118
zsolnai üveggyár 118

Személynévmutató

(A források jellegéből adódóan egyes személyek esetében a keresztnév nem, illetve annak csupán kezdőbetűje ismert.)

A

Ablonczy Balázs 9
Ábrahám Barna 27, 102
Adámek, Karel 111, 118, 132, 157,
159–161, 164, 170–172, 180–182,
183, 186–189, 194, 221, 297
Adamová, Zuzana 132
Adler, Viktor 80
Aesopus 134, 210
Agičić, Damir 101, 102
Aleš, Mikuláš 87
Anderle 101
Andrůček 293
Anna, Szent 187
Antoš 296
Arany János 135, 136
Arbes, Jakub 28, 131
Aškerc, Anton 88
Aszalay Antal 243, 244, 274, 275
Auerhan, Jan 119–126, 218, 219
Augusta, Antonín 189
Aulický, Hynek 324
Aust, Emanuel 282, 347
Axmann, Julius 78

B

Bach, Alexander 17, 130, 160, 165
Bachát 170, 182, 237
Bächer Bennő 326
Bachman, Bohumil 178, 223, 225,
246–249, 251, 252, 254–257, 270,
272, 338, 339
Badeni 51, 53
Bakunjin 21
Balázsovič 115, 1167
Balcar 98

Balíková 237
Balke 258
Baltazzi 224
Barák 20
Baranyai Zoltán 134
Baross Gábor 165
Bartl 112, 164
Bartošek 293, 297
Baše, František 321
Baštář 163
Baštář, Josef 163
Batthyány Kázmér 224
Batthyány Lajos 171
Bauer 118
Bayer 249, 269
Beaufort, Edvard 162
Bečička, František 263, 341, 342
Beck, Anton 77, 229, 230
Beck, J. 230
Békési Imre 160
Béla, IV. magyar király 1502
Belcredi, Egbert 76
Bělina, Pavel 15
Bél Mátyás 191
Benda, František 257, 340–344
Benedek 291–293, 348
Benedetič, Ana 93
Beneš 286, 289, 348, 349
Beneš, Franta → Beneš, František
Beneš, František 248–251, 255, 327,
333–338, 339
Beneš, František ml. 332
Beneš Gusztáv 326
Beneš, Josef 330–335
Beniczky Ferenc 241
Beníšek, Hilarion 86

Beran, Emerik 87
 Berchtold, Sigmund 76, 135
 Berger, Karel 111
 Berkes Tamás 40, 137
 Bertényi Iván, ifj. 9
 Bezděk, Václav 338
 Bičíková, M. 237
 Bílková 231
 Binder, Harald 14, 89
 Bittner, Alois 89
 Bláh 286
 Blaha Lujza 224
 Blaho, Pavol 111
 Blažek 235
 Blažek, E. 220
 Blažek, Josef 237
 Blažková, A. 237
 Blecking, Diethelm 276
 Bleiweis, Janez 96
 Bobula, Ján 185, 191
 Boček, Jaroslav 44
 Bohony, Pavol 20
 Bohuslav, F. 86
 Bohuslav, Nosák 129
 Bohuslav, Novák 323
 Bojer, František 328–330
 Boleška, Otto 86
 Bolzano, Bernard 40
 Bonnaz, Sándor 123, 125
 Borotínský-Zyka, Jaroslav 217
 Borovský, Karel Havlíček 14, 40
 Bouda, František 340–344
 Brábek, František 132–139, 143,
 144, 146–156, 166, 170, 176,
 210–212, 222, 223, 225, 226
 Bráf, Albín 214
 Brchelová 293, 297, 348, 349
 Breila, Tomáš→ Brejla, Tomáš
 Brejla, Tomáš 343–345
 Brindl 270

Brouček, Stanislav 57–60, 120, 123
 Broulík, František 110, 235
 Brousek, Karl M. 9, 75–81, 83
 Brožek, Jan 327, 328
 Brož, Josef 331
 Brunclík, Jan 343
 Brzorád, Eduárd 266
 Buchta, Bedřich 267, 322, 323
 Buchta, Quido 225, 323
 Buda, V. 232, 321, 322
 Budlovský 293
 Budlovszky Miksa 327
 Buhelová nověrek 289
 Bukáček, Antonín 122
 Bunkó Ferenc 224
 Burda, Matěj 329, 330
 Bureček, Václav 271
 Bureš, Ad(albert) 321–324
 Bureš, František 322
 Bušek, Josef 223, 225, 254–256,
 261, 264, 337–343

C

Catilina, Lucius Sergius 146
 Čech, Josef 255, 338–340, 346, 347
 Čech ůsatya 24, 41
 Čechová, Josefina 257, 258
 Čech, Svatopluk 78, 168, 277, 302
 Cegnarral, Franjo 94
 Cejpek 101
 Čelakovský, František 129
 Čepič, Zdenko 96
 Čermák, Jaroslav 86, 230, 241, 262
 Čermák, Jiří 86
 Černík, Č. 340
 Černík, Václav 258
 Černík, Victor 257
 Černín, Eugen 76
 Černý 262
 Černý, J. 248

Černý, Josef 343
 Černý, Kamil 94
 Černý, Václav 15, 40
 Červenka 125
 Červenka, J. 338
 Červenka, K. 333
 Červinka 220
 Chlostek, Josef 100
 Choc 125, 291
 Chocholáč, F. 331
 Chocholoušek, R. 84
 Chocholoušková, Hana 214
 Chodounský, Karel 86
 Chorvát, Ján 122
 Chrásný, A. 84
 Chrást (Chrast), Josef 333, 334
 Chrástek 190
 Chrástek, Michal 190
 Chrást, Josef 251, 335, 340
 Chudáček, A. 293, 294, 297, 349
 Chvála, Josef 101
 Cibulka, Pavel 42, 43
 Čičaj, Viliam 112, 164
 Cífk, J. 337, 338
 Cífk, Josef 325, 335
 Čihula, František (Franta) 344, 345
 Čipka, Ján 191
 Cirill, Szent 41, 42, 84, 95, 96,
 191–193
 Clam-Martinic, Jindřich 23, 25, 49,
 76
 Clík 3379
 Čordák, Ľudovít → Csordák Ludwig
 Čornej, Petr 24
 Costa, Etbin Henrik 85
 Csermák 123
 Csiky Gergely 133, 134
 Csoma Borbála 7
 Csordák Ludwig 210
 Čuk, Karel 85

Čulen, Martin 190
 Cvak, Josef 255, 261, 333–336,
 338–340, 342
 Cvak, Václav 336, 338
 Cvik, J. 335
 Cvok, Josef 337
 Czambel Sámuel 114, 206
 Cziky Gergely → Csiky Gergely

D

Dagmar királyné 168
 Dániel Nándor 326
 Dantzenberg Iván 200
 Daxner, Samo 169
 Daxner, Štefan Marko 191
 Daxner, Vladimír 349
 Deák Ferenc 23, 171, 172
 Dénes Iván Zoltán 14
 Dényi János 121
 Déri Gyula 135
 Dermota, Anton 91
 Desfours, František Václav 129
 Dessewffy Aurél 223
 Deukalión 152
 Deyl, Rudolf 86
 Deym, Bedřich 160
 Divald Károly 181
 Divíš, J. 332
 Dlabač 288
 Dmowski, Roman 73
 Dobos C. József 224
 Dobossy László 166, 211
 Dobrovolný, Adolf 86
 Dobrovský, Hynek 257, 336
 Dobrovský, Josef 18
 Dočekal, Agost → Dočekal, Ágost
 Dočekal, Ágost 254, 274, 275, 346,
 347
 Dočekal, Augustin → Dočekal Ágost
 Dočekal, Gustav → Dočekal Ágost

Dočekal, Josef → Dočekal József
 Dočekal, Josef 345, 347
 Dočekal József 177, 250, 252, 267,
 269, 271, 273, 275, 335–338, 340,
 343, 345, 347
 Dóczy Gedeon 1335
 Doležal, Bohumil 130
 Doležal, J. 248
 Doležal, V. 329
 Dorazil, Otakar 111
 Dostal 160
 Douba, František 328, 329
 Doubrava, Jan Otto 225, 254, 255,
 257, 337, 338
 Doušek, J. 327
 Drtina, František 93
 Dudek, František 34, 96
 Dula, Matuš 113
 Durdík, Josef 222
 Dušek, Josef 179, 328
 Dusel, Josef Konstantin 132
 Dvořák, Antonín 87, 235, 243, 245,
 278
 Dvořák, Jan 339
 Dvořák, Václav 330
 Dvořák, Václav 329, 330, 332, 333,
 340

E

Efenberk, Ferdinand 328, 329
 Efmertová, Marcela C. 14, 16, 17,
 20, 21, 25–56, 27, 29, 30, 32, 33,
 35, 41, 56
 Egressy Gábor 132
 Ekert, František 88
 Élő József 245
 Engel, E. 216
 Engel, Emanuel 30
 Eötvös József 110, 130
 Epperlein Oszkár 200

Eppinger, Ludvík 232, 321–325
 Erben, František 279
 Erben, Karel Jaromír 192, 227
 Erkel Ferenc 236

F

Fabián, J. 86
 Fadrhonc 349
 Fajl, Eugen 266
 Faler, Antonín 291
 Faltus (Falttus), Adolf 249, 333,
 334, 336, 337
 Faltus, Karel 331
 Farkač 292
 Farkas Miska 224
 Fáy András 132
 Ferdinánd, I. cseh és magyar király
 13
 Ferenc József, I. császár 22, 147,
 150, 195, 201, 283
 Ferenc I. császár 146
 Ferenczy József 136
 Ferenczy Jozsef → Ferenczy József
 Ferfolja, Josef 91
 Ferienčík, Mikuláš Štefan 191
 Feszl Frigyes 228
 Fiala, Hynek 272, 346, 347
 Fialka, Moric 164
 Fialová, Ludmila 33, 58–60, 75, 213
 Fidlerová, Androlvá Alena 7
 Filip, Arthur 347
 Findais, Jan 330, 331
 Fischer József 273
 Fišer 190–193, 332
 Fišer (Fyšer), František 248, 249, 252,
 253, 255, 259, 262, 264, 269, 290,
 322, 327–337, 339–342, 346, 347
 Fišerova, B. 248
 Fišer, Zdeněk 190, 191
 Fišl, Josef 347

Flandera, Josef 344
 Fluksa, Jaroslav 349
 Fodor Ferenc 180
 Foerster, Anton 86
 Foigt, Vojtěch 327, 328
 Forman 283, 284
 Fousek, Josef 262, 345, 346
 Fox 256
 Francisci-Rimavský, Ján 190, 191
 Frankel Leó 253
 Frank, Heinrich 269
 Frankl testvérek 101
 František, Anna Borbála 129
 Frencl, František 338
 Frey, A. 118
 Freyberger Béla 199
 Frič, Josef František 130, 228, 233,
 234, 247, 248, 274
 Frič, Josef Václav 20, 100, 216, 225,
 228, 233, 235, 236, 322
 Friedberg vezérőrnagy 231
 Fried István 283
 Frigyes, II. porosz király 57
 Fröhlich, Miroslav 327
 Fuchs, Karel 291
 Fügner, Heinrich 275, 282, 295, 296

G

Gabršek, Fran 87
 Gantar-Godina, Irena 9, 83, 89–93
 Garay János 130, 132
 Gautsch, Wilhelm 49, 53
 Gebauer, Jan 95
 Geislova, Irma 248, 255, 256
 Geislová, P. 231
 Geissl (Geisl), J. S. 179, 322
 Gerba, Josip 88
 Gerbič, Fran 94
 Gerbič, Jarmila 94
 Gereben Ferenc 27

Gerstner, František Josef 210
 Gilchrist, Thomas 34
 Glaser 124
 Glettler, Monika 9, 76–80, 82, 275
 Gloss, Heřman 335
 Gočár, Jan 191
 Goláň, Karol 305
 Goll, Jaroslav 214
 Görgey Artúr 131
 Grasse 101
 Gregorčič, Simon 88
 Grégr, Eduard 21, 28, 160, 190
 Grégr, Julius 21, 23, 77, 131, 144,
 188, 221, 236, 275, 282
 Grill Károly 174
 Grivec, Franc 91
 Groszman Mátyás 123
 Gruber, Jan 234, 235, 322
 Grubner, Josef 328, 329
 Grulich, Josef 288
 Grünwald Béla 170, 171, 182
 Gül Baba 153, 154
 Gustinčić, Dragotin 97
 Guštin, Damjan 97
 Gyivicsán Anna 211
 Gyöngy J. R. 195
 György, Szent 150

H

Haász Gyula 199
 Habsburgok 125
 Hajdrih, Anton 94
 Halász Iván 27, 41, 56, 72–74
 Hálek, Vítězslav 188, 190, 221
 Halexa, Edvard (Eduard) 255, 339
 Halexa, M. 339
 Hallamassek, Theodor 200
 Hamuljak, Martin 128
 Hanák, František 179, 231, 232, 321
 Hanner, X. 324, 325

- Hanuš Ferenc 199, 251, 333, 334
 Hanuš, František → Hanuš Ferenc
 Hanuš, J. 333, 335
 Hapák, Pavol 305
 Harant z Polžic, Krýštof 192
 Harrach, Jan (Johann) Nepomuk 76, 77, 81
 Harrach, Otto 76
 Hartman, Jan 225, 250, 251, 254, 256, 248, 261, 262, 265, 335, 336, 337
 Hartmann József 130, 200
 Hartmann, Ludwig 200
 Hartmann, Max 200
 Hartmann, Moritz 130
 Hatos Pál 9
 Hatsek Ignác 180
 Hattala, Martin 191, 206, 210, 211
 Hausdorf 322
 Havelka, Josef 220
 Havlovic 124
 Havránek, Jan 14
 Havránková, Hana 275, 276
 Hegyfaluši Sugár Sándor 199
 Heilauf Zsuzsanna 188
 Heiszler Vilmos 4, 7, 9, 156, 283
 Hejduk, A. 250, 335
 Helebrand 125
 Heléna, Szent 123
 Helfert, Josef Alexander 77
 Hellebrandt, Josef 347
 Heller, Antonín 236
 Hemmerle, Rudolf 47
 Hentaller Lajos 226
 Hentzi, Heinrich von Arthurm 150
 Hepp, Antonín 341, 342
 Herger, A. 248
 Herger, Karel 347
 Heritesová, Marie 245
 Hermann Károly 199
 Herman Ottó 165
 Herz Gyula 273, 274, 280
 Heyrovský, Leopold 89
 Higyed István 123
 Hirsch, Josef 176
 Hladký, Ladislav 71, 102
 Hlafa Ferenc 253, 269–271, 273–275, 300, 335–337, 345–347
 Hlavačka, Milan 128, 129, 131, 157
 Hlávka, Josef 50, 77, 160
 Hlavsa, František → Hlafa Ferenc
 Hobl, Antonín 248, 331
 Hodek 224
 Hodža, Michal Miloslav 191
 Hodža, Milan 114, 118, 119, 196
 Hoffman, Jaroslav 325
 Hoffmann (Hofman), Theodor 3480
 Hoffmann, Hugo 194
 Hoffmann, Karel 326
 Hoffmann, Theodor 348, 349
 Hoffmeister, Karl 86
 Hohenwart, von Karl Sigmund 25, 46
 Holas, Josef 330
 Holeček, Josef 101
 Holeš, Antonín 121
 Hollmann (Holman), Jaroslav 242
 Hollós 275
 Hollóssy István 135, 226
 Holly, Ján 192
 Holman, Jan 241, 325
 Holóssy Istvan → Hollóssy István
 Holubár cseh lovag 142
 Holub, Emil 77, 250
 Holub, Jan 250
 Holub, Josef 248, 251, 330–335
 Holuby, Jozef Ľudovít 169
 Homolka, Hynek 180
 Homolka, Josef → Homolka József
 Homolka József 11, 179–182, 184, 225

- Honzák, František 18, 19, 21, 23, 28, 30
Honzáková, Marie 28
Horáček 349
Horák 256, 261, 337
Horák, Antonín 255, 331, 332, 338, 340
Horák, František 336
Horák, Josef 37, 61, 64, 65, 68, 70, 71, 97–99, 103–105, 116, 118, 196–199
Horatlik, Valentin 274
Horská, Pavla 33, 58, 59, 60, 76, 210, 211, 213
Horváth Ákos 209
Horváth, Jan 123
Houba, Antonín 270, 274, 347
Houžvička, P. 271
Houžvička, V. 331
Hovorka Alajos 115, 346
Hovorka, Alois (Alojs) → Hovorka Alajos
Hovorka, Josef 346
Hrabák, Josef 205
Hrabětová, R. 230
Hrabovský, František 257, 258, 261, 262, 338, 340
Hrack, Karel 347
Hráský (Hrázký), Jan Vladimír 89
Hrbek, František 328, 329
Hribar, Ivan 63, 73, 85, 87–89, 91, 94–97, 106
Hrnčíř 241, 325
Hrobčický z Hrobčie, Václav 244
Hroboň, Samoslav Bohdan 228
Hroch, Miroslav 39
Hromátko, Johann Nepomuk 75
Hroška, L. 227
Hrubý, Anton (Antonín) 89
Hruška, Jan 341, 342
Hruška, Leopold 232, 234, 241, 321–325
Hruška, Otakar 331
Hrůza, Josef 343
Hübner, Ignac 220
Hudeček 183
Hulán 341
Hulka 229
Humel, Ed.(uard) 253, 335
Huml 251
Hunyadi Mátyás 142, 154
Hurban, Jozef Milosla 191
Husník, K. 66
Husová, Marcella → Rossová, Marcella
Huszár Adolf 150
Husz János 45, 82, 88, 91, 187, 192, 222, 230–232, 254, 269, 282, 298, 301, 302
Huza 331
Húza (Huza), František 331, 333, 334
Hviezdoslav, Pavol Országh 285
Hye, Hans Peter 18, 27
Hýlek 302
Hyll 341
Hynais, Vojtěch 87
- I**
Ilona, Szent 122, 123
Inemann, Rudolf 86
István, Szent 233, 264
Izák, Igor 198
Izák, Ján 268
Izák János 327
Izák, Ľudovít 303, 306
Izsó Miklós 150

J

Jagellók 13
 Jakobeus, Jakub 20
 Jakubec, Jan 109, 111
 Janda, Josef 236, 322
 Janda, Karel 335
 Janek, J. 331, 333
 Janke, František J. 268
 Jankovič, Ondřej 246, 247, 327, 328
 Jankovics József 160
 Janků, Václav 344
 János, Nepomuki Szent 75
 Janoušek, Jan K. 256, 272, 273, 345, 346
 Jarník, Jan Urban 211
 Jasda 229
 Ječmínek király 131
 Jedlička 241
 Jedlička, Otakar 237, 238
 Jekl, J. 253, 335
 Jelínek, František 267, 324, 342, 343, 344
 Jelinková 262, 266
 Jelovšek, Vladimír 102
 Jeník 236
 Jeník, J. 323
 Jeník, Vojtěch 324, 325
 Jenko, Davorin 94
 Jirásek, Alois 167–169
 Jireček, Josef 160
 Jirková 262
 Jirouš, K. 337
 Jirovec (Lirovec), Karel → Jirovetz Károly
 Jirovetz Károly 273–275, 345–347
 Jiskra, Jan 168, 169
 Jobbágy Jenő 175, 246, 304
 Jockl, Ferdinand 111
 Jókai Mór 130, 132–134, 243
 Jokliček, J. 179, 230

Jonek, J. 332
 Jósika Miklós 132
 József főherceg 185
 József, II 131
 József nádor 150
 Jungmann, Josef 18, 247
 Jurega, Josef 332

K

Kačerovský, Bohumil 267, 344
 Kacin-Wohinc, Milica 84–87, 89–92, 97
 Kadlec, František 333, 334
 Kadlec, Jaroslav 42
 Kaizl, Josef 71
 Käfer István 2, 4, 1023
 Kalinčiak, Ján 191
 Kameník 337
 Kameník, Josef 226, 254, 255, 258, 262, 263, 265, 266, 338–343
 Kameník, Václav 266
 Kamermayer Károly 224
 Kaminský, Bohdan 278
 Kaňka, Josef 329, 330
 Karásek, Emil 225, 241, 255, 325, 337–339
 Karásek, Josef 77
 Karban, František 267
 Karban, J. 266
 Kareš, F. 348
 Károly Lajos 199
 Kašpar, František 286, 288, 289, 348
 Katz 130
 Kavalír, Václav 250, 251, 335, 336
 Kavan, Karel 248, 272, 329, 330, 332–334, 346, 347
 Kazda, F. 336
 Kazda, J. 336
 Kefsizev 283, 284

- Keleti Károly 157
 Keller, Antonín 236, 323
 Keller, J. 324, 325
 Kellner, František 298
 Kemény G. Gábor 211
 Kindl, Antonín 110, 157
 Kindl Károly 326
 Kinský 129
 Kinský, Bedřich 160
 Kis, Václav → Stehlík, Václav
 Kisfaludy Károly 130, 132, 134
 Kiss Réka 9
 Kiss Gy. Csaba 4
 Klaus, A. 289, 348
 Klaus, Jaroslav 289, 348
 Klein, Josef 344
 Klement, J. 252, 337
 Klement, Václav 270
 Klíč, Karel 176
 Klicpera, Václav Kliment 75, 86, 101
 Klietsch, Karl → Klíč, Karel
 Klima, Stanislav 107, 120, 121, 122, 123, 124, 126
 Klofáč, Václav Jaroslav 79, 92
 Klos, Heřman 248, 334, 335
 Kmoch, František 182, 183
 Knaflič, Vladimír 91
 Knapp 293, 297, 349
 Knappová, Miloslava 132, 133
 Knížek, František 348
 Kňourek, František 333
 Kňourek, Josef 334–336, 339
 Kocum, Josef 344
 Kočvarek, Josef → Kočvarek József
 Kočvarek József 274, 275, 347
 Kočvářková 300
 Kodet, František 263, 265, 266, 277, 286–290, 292, 295, 297, 304, 341–343, 347–349
 Koerber, Ernst 54, 55
 Kohout 265
 Kohútová, Mária 112, 164
 Kokovcov, Vlagymír 63
 Kolafa 293, 349
 Kolář, František 109, 110, 112, 113
 Kolářík, J. 348
 Kolář, Jan 332
 Kolář, Josef 331
 Kolář, Petr 220
 Kolažík, Zdenko 347
 Kolben, Emil 34
 Kolejka, Josef 13, 14, 15
 Kollár, Ján 84, 109–111, 127, 177, 192
 Kolowrat-Krakowsky, Zdenko 76
 Koman, K. 253, 335
 Komárik Dénes 228
 Komenský, Jan Amos (Comenius) 88, 319
 Končinský, František
 Končinský, František (Franta) → Konkinszky Ferencz
 Končinský, Jan 334
 Končinský, Josef 333
 Konkinszky Ferencz 225, 254, 255, 257, 259–263, 330–341
 Konětopský 241
 Konn Albert Bódog 199
 Kopecký 298
 Kopp 229
 Kopřiva, F. 237
 Kořalka, Jiří 15, 19, 31, 35, 39–41, 57, 187
 Korányi Frigyes 206
 Kořen, Antonín 122
 Kořínek 265
 Kořínek, J. 339
 Kořínek, Jan 261
 Kořínek, Josef 344
 Kořínka 255
 Kósa László 9, 160

- Kosatík, Pavel 62, 63
 Kosner Rezső 326
 Kosovljanin, Michael J. 67
 Kossa, Andrej 191
 Kossuth Lajos 131, 266
 Kosztomlaczky 123
 Kotík, Antonín 20
 Kotlář, Josef 246, 327–329
 Kouba, J. 268
 Koudelka, František 19, 21, 23, 31
 Koudelková, Jarmila 19, 21, 23, 31
 Koura, Jan 168
 Kounic, Václav 134, 136
 Koutecký, Jaroslav 111
 Koutek, J. 115, 116, 195
 Koutný, Alois 331, 345, 347
 Koutný, Čeněk 332, 346
 Kováč, Dušan 164
 Kovács Anna 9, 196, 270, 271, 275, 300, 303
 Kovács Endre 132
 Kovács József 303
 Kovalik Péter 123
 Kovářik, František 331, 332
 Kovářik, J. 332
 Kovářik, Matěj 119, 121
 Kovářikova, M. 248
 Kovařovic, Karel 278
 Kozáček, Jozef 190
 Kozáková, Zlata 278
 Kozel, F. 321
 Kozel, Jan 220
 Kozmák 256
 Kölcsey Ferenc 130
 König 252
 Körösi József 174
 Kővér György 7
 Krajnic, J. 94
 Král, A. 81
 Kramář, Karel 31, 40, 63, 64, 71, 72–74, 91
 Kranjc, Josip 83
 Krásnohorská, Eliška 278
 Krátký, Th. 321, 322
 Krčil, Karel 345, 346
 Krčka, Matěj 255, 266, 327, 332, 337, 338, 340
 Krejčí, Karel 131
 Krejčí, Oskar 16
 Krek, Janez Evangelist 93
 Křenek 226
 Křen, Jan 20, 45, 46, 47, 50
 Kresal, Ferdo 84, 85–87, 89–92, 97
 Krivic, Rudolf 91
 Křivohlavá, Barbora 14, 89
 Křižík, František 107
 Křižko, Pavel 168, 169
 Kroupa 120
 Kroupa, Franta 344
 Krška, Matěj 261, 262, 266, 323, 328, 329, 340–343
 Krumpholz Ágoston 185
 Kryner Mária 180
 Kubánek, Jan 254
 Kubánek, Josef 255, 339
 Kubánek, Vencel 257
 Kubelík, Jan 87, 245
 Kubíček, J. 325
 Kubin, Moritz 200
 Kučera, Milan 33, 58–60, 75, 213
 Kuchař, J. 336
 Kudrnovský, V. 338
 Kühnel, Harry 19
 Kuklova, M. 248
 Kukuljević tábornok 120
 Kult, František 331–333, 340–342
 Kuncl, Bohumil 257
 Kuneš, František 345
 Kunst, František 321
 Kupecký, Jan 110, 192

Kurážová 231
 Kuráž, Václav 324, 325
 Kürthy Emil 134
 Kurz János 240
 Kutchan, Jan 267
 Kutina, J. 231
 Kuželka 124
 Kuzmány, Karol 190
 Kuzmány, Pavol 37
 Kváča, Josef 100
 Kvarda, V. 333
 Kvašnička 293
 Kvedrová, Zofka 95
 Kyska, Péter 123
 Kýsý, Václav → Stehlík, Václav
 Kýský, Václav → Stehlík, Václav
 Kyzlík, Josef 333–335

L

Lacina, J. 335
 Lah, I. 91
 Langenberg Ede (Eduard) 274, 281, 347, 349
 Lang, Josef 344
 Lasius, Wolfgang 75
 Lebeda, Ed.(uard), 302, 336
 Lederhofer (Výškovský), Václav 178, 227, 231
 Ledvinka, Karel 327
 Lego, Ignatz 200
 Lego, Jan 88, 94, 95
 Lehár Ferenc 211
 Lelkes György 120
 Lerch, Josef Zdeněk 135, 137, 138
 Lešanovský, V. 331
 Letz, Róbert 112, 164
 Levstik, Fran 84, 87, 90, 91, 94
 Lexa von Aarenthal, Alois 72
 Liberda, Jan 57
 Ličar, Ćiril 94

Lichard, Daniel Gustáv 191
 Lichart, Miloslav 236
 Lieb → Munkácsy Mihály
 Liebscher, Adolf 89
 Liedl (Liedel), Štěpán 341, 344, 345
 Lindner, Gustav Adolf 84
 Linhart, Eduard 250
 Linhart, František 322, 323
 Linhart, Rudolf 232, 239, 321, 322, 323, 324, 325
 Lipót I. magyar és cseh király 75
 Lippert, Julius 53
 Lirovec, Karel → Jirovetz Károly
 Liška, Bohumil 220
 Lobkowitz, Heinrich 76
 Lodr, Alois 50
 Löffelmann Adolf 236
 Loida, Josef 178, 327, 328
 Lojda → Loida, Josef
 Lomič, Václav 210, 211
 Lončar, Dragotin 91
 Loner, Jan 345
 Lorković, Ivan 102
 Lošťák, Tomáš → Löstyák Tamás
 Löstyák Tamás 116, 195
 Loučenský 253
 Loužecký, Karel 270
 Löw-Beer, Karel 118
 Lubomirski, Stanisław Sebastian 71, 73
 Lueger, Karl 78
 Lukáš 226
 Lukeš, Antonín 326
 Lukeš, Josef 326
 Lukešová, Bedřiška 242
 Luxemburgi Károly, IV. 293
 Lužný (Lužny), Antonín 303, 326

M

- Macek, Josef 335, 336, 337, 338, 339
 Macešský, Oldřich 220
 Macháč, Michal 178
 Mácha, Karel Hynek 192
 Machar, Josef Svatopluk 77, 91, 293, 297
 Machatka, Osvald 246, 247, 251, 253
 Mach, František 251, 330, 331, 332, 333, 334
 Macura, Vladimír 41
 Madách Imre 133, 135, 136
 Madarász József 131
 Magyarla 120
 Mahnič, Anton 90
 Maixner, Petr 36
 Majer 293
 Majer, E. 337
 Majláth János 129
 Malabaila, Josef Emanuel de Canal 177
 Malásek 279
 Málek, Emil 331
 Málek, Rudolf 124
 Malinský, Ferdinand (Ferda) 265, 266, 343
 Malinský, Josef 265, 266, 343
 Malíř, Jiří 41
 Málkova, A. 248
 Mallý, Ján 190
 Málnai Béla 199
 Malý, Karel 13, 16, 19, 21, 22, 26, 28, 30
 Manaberg, E. 334
 Mandič, Štefan 84
 Mandžarli → Magyarla
 Maneberg 249, 250
 Manemberk, E. 334, 335
 Marčík, J. 334, 335
 Marek 125
 Marek, Jan 180
 Mareš 125
 Mareš, F. 348
 Mária Anna, császárnő 123
 Mařík 293
 Markó Károly 138, 139
 Marks, G. Croydon 186
 Marn, Franjo 93
 Marolt, Janez 84–87, 89–92, 97
 Maršner, František 162
 Martinek, František 248
 Martinek, Josef 330, 331
 Márton, Szent 140
 Mašák, Otakar 245
 Masaryk, Tomáš Garrigue 30, 32, 51, 53, 71, 75, 77, 89–93, 102, 111–114, 164, 187
 Mašek 302
 Mašek, Jan 343–345
 Masirevich György 186
 Mattoni, Heinrich 201
 Mattuš, Karel 160
 Matyáš, J. 142, 266
 Maur, Eduard 33, 58–60, 74, 213
 Mayer, Alfred 144, 147, 148, 150, 151, 162, 163, 201
 Mayer, Em. 335
 Mayerhoffer, Gustav Narcis 132, 133
 Mednyánszky Alajos 129
 Medřický, Josef 285, 289, 348, 349
 Melka, M. 327
 Menčík, Ferdinand 77
 Mencl (Menšl), Karel 250, 327–330, 333–335
 Merian, Matthäus 75
 Měšťanek, František 267, 344
 Mészáros Andor 1, 3, 4, 20, 112, 138, 145, 205, 207, 209, 210, 212, 317, 318

Metelka, Jindřich 184
 Metód, Szent 41, 42, 81, 84, 88, 95,
 96, 191–193
 Mezník, Antonín 160
 Michálek 290
 Michel, Bernard 36–38, 61, 62, 64,
 65, 67, 68, 70, 71, 73, 98, 99
 Mihelič, Darja 84–87, 89–92, 97
 Mika, F. 340, 341
 Mika, J. 336
 Mika, Theodor 344, 345
 Miklošič, Fran 93
 Mikolášek 292
 Mikolášek, E. 231, 321
 Mikolášková 231
 Míková, Klementina 267
 Mikszáth Kálmán 133–135
 Milaberský 292, 294
 Miletič, Stjepan 101
 Miller Ede Vince 185
 Mirahelský, F. 348
 Mlčoch, František → Mlčoch Ferenc
 Mlčoch Ferenc 195
 Mommsen, Theodor 52
 Moógor Károly 259, 260
 Morava, Jiří 14
 Moravánszky Ákos 199
 Moyses, Štefan 77
 Mrázek, Otakar 108, 118, 119
 Mudroň, Pavol 170, 182
 Müller 262
 Müller, Alexander 130, 132
 Munkácsy Mihály 110
 Munkaczi → Munkácsy Mihály
 Münz, Jakob Ludwig 104
 Murko, Matija 84, 92
 Murnik, Ivan 88
 Murnik, Viktor 85
 Musil, František 58–60, 75, 213, 270
 Musil, Jiří 33

Mynařík, J. 337
 Myslbek, Josef Václav 87

N

Nachbauer Ignác 230
 Nachbaurová (Nahlaurová), Josefa
 223, 230, 248–250, 255, 262
 Nádherný, Franz 160
 Nádor Károly 123
 Napóleon, III. császár 23, 135
 Náprstek, Ferdy 252
 Náprstek, Vojta 214, 225, 233
 Nasková, Růžena 86
 Navrátil, J. 237
 Naxera, J. 335, 346, 347
 Nečas, Ctibor 36, 38, 62–70, 72–74,
 80, 81, 85, 96–100, 102–105, 107,
 115–118, 195–200
 Nečasek, J. N. 84
 Nechálka, J. 332
 Nedbal 279
 Nedvěd, Anton 86
 Neidl, J. 338
 Nejedlík, Jan 331, 333
 Němcová, Božena 94, 165, 166
 Němec, Antonín 80
 Němec, Josef 165
 Németh G. Béla 156
 Neruda, Jan 28, 130–133, 138–143,
 146, 148, 149, 151, 153, 166, 176,
 177, 214, 221, 264
 Nevole, J. 231, 232, 321
 Nevrátil, Josef 125
 Ney, James 195
 Nezval, František 344
 Niederhauser Emil 15
 Niederle, Lubor 93, 212
 Niedrle, V. 338
 Nolli, Srečko 88
 Novák 302

Novák, Alois 333, 334
 Novák, Bohumil 247, 323
 Novák, Bohuslav 323
 Novák Ferenc 11, 179, 185–187,
 222–224, 229, 230, 232–236, 238,
 242, 244, 321–326
 Novák, František → Novák Ferenc
 Novák János 275
 Novák, Josef 323
 Nováková, Sabina 257, 248
 Novák, V 243
 Novák, Václav 101
 Novotný 348
 Novotný, Antonín 349
 Novotny János 199
 Novotný, Karel 266–268, 300,
 343–345
 Nožek, Josef 267
 Nyáry Pál 131
 Nyerges Judit 160

O

Obrenović, Mihail 77
 Obrenović, Miloš 77
 Obyt ōrmester 267
 Odstrčil, Ludwig 157
 Oertel 101
 Ondříček 243
 Ondříček, František 187, 243, 245
 Ondrúšek Imre 348
 Opitc 332
 Opletal, A. 237
 Orth, Jan 220
 Oškrd, Jan 168
 Otčenášek, Augustýn 287

P

Pacák, Bedřich 52, 266
 Pacelt, Roman 231
 Pachář, Rudolf 343
 Pacík, Jan 330–333, 346
 Palacký, František 14–16, 18, 20–23,
 27, 28, 40, 43, 45, 75, 77, 83, 84,
 94, 96, 109, 110, 128, 129, 145,
 193, 206
 Palairret, Michael 66
 Palan, P. 330
 Palárik-Beskydov, Ján 191, 192
 Palárik, Ján 170, 190
 Palkovič, Juraj 129, 192
 Palóczy Antal 185, 186
 Pantelič 297
 Panýrek, Jan Duchoslav 121
 Pap Endre 130
 Papík 250
 Papp-Váry Árpád 180, 181
 Pára, Oton 100
 Parkaň 300
 Pašiaková, Jaroslava 20
 Pastrnek, František 111, 112
 Pátek, František 332
 Patkós 172
 Paukner 241
 Pauling, Ladislav 346
 Pauliny-Tóth, Viliam 170, 171, 190
 Pavlíček 290
 Pavlič, Josef 345
 Pavlík, Čeněk 262–268, 340, 341,
 342–344
 Pavlík, František 344, 345
 Pavlík (Paulík), Čeněk 264, 269, 340
 Pavlík, Victor 257
 Pavlů, Bohdan 113
 Pečanka, Ladislav 98
 Pečenka, Marek 30, 42, 71, 76
 Péchy Imre 180

- Pecka, Josef Boleslav 132
 Pekarek Vilmos 274
 Pekník, Miroslav 109, 111
 Pelant, Emanuel 252
 Pěnkava, L. 248
 Pér, O. 237
 Perotti Gyula 110, 111
 Peruc, Leopold 241, 242, 256, 325
 Pešek, Jiří 213
 Petanovics József 240
 Petian, Jan 75
 Petőfi Sándor 130
 Petřík, Ludvík 266, 343
 Petřík, Otakar 283
 Pfersche, Emil 53
 Picka, R. 66
 Pilát Pál 246, 257, 322, 325–327
 Pilát, Pavel → Pilát Pál
 Pilát, Rudolf 117, 197
 Pilecky Marcell 102
 Pillersdorf, Franz 16
 Pilnáček 261, 262
 Pinkas 322
 Pitrum, Jan 345
 Pitter, Jaroslav 347
 Pittl 255
 Pittr, Jaromír 297
 Plániček 349
 Plánička, J. 241, 348
 Plečnik, Josip 94
 Pleteršnik, Makso 88
 Plutharkosz 192
 Plzák, Antonín 234, 236, 264, 323
 Podjebrád György 142, 192, 238, 240
 Poduška, Martin 246, 327, 328
 Poduška, Vojtěch 328, 329
 Pohl, J. 338
 Pohl, Jaromír 336
 Pohl, Johann Wenzel 75
 Pokorný 341
 Pokorný, František 342, 345
 Pokorný, J. 100
 Pokorný, Jan 266, 342, 343
 Pokorný, Jiří 15
 Pok-Poděbradský, Václav 132
 Poláček, Antonín 225, 226, 265, 270, 336, 337, 340–343, 345
 Polívka 283
 Polónyi, Ján 399
 Popelka, Josef 200, 257
 Popović, T. 107
 Pořízek, František 299
 Pospíšil, František 331
 Prachař, Rudolf 266
 Prágai Jeromos 192, 237, 251
 Pragr, Alois Václav 287
 Pražák, Alois 42
 Pražák, Richard 9, 71, 128–133, 138, 145, 165, 236, 245
 Pražák, Vojtěch 255, 256
 Přecechtěl, Alois 188
 Přecechtěl, Rupert Maria Josef 11, 179, 187–194, 221
 Preisler 226
 Preiss, Jaroslav 62–64, 74
 Preissová, Gabriela 88
 Prelesnikova, Vida 94
 Přemyslek 154
 Přemysl Ottokár, I. 191
 Přemysl Ottokár, II. 145
 Prešeren, France 87–89
 Přichystal 279, 349
 Procházka, Josef 225, 253, 254, 256, 263, 336–340
 Procházka, Josip 86
 Procházka, V. 86
 Provazníková, Marie 276
 Průcha, Václav 34
 Prunk, Janko 83–92, 97

Pšenička, Karel 336
Pultár, Jaromír 303, 347
Puntar, Josip 91
Purkyně, Jan Evangelista 36, 63
Pyrker János, László 129

R

Racek 349
Radešček, Fran 92
Radič, František 331
Radič, Stjepan 102
Radlinský, Andrej 191
Radó Antal 136
Radoniš, Karel 326
Radous (Radouš) Károly 327
Radvan 302
Rafeš 331
Raić 283, 284
Rainhardt, František 346
Rak, Jiří 13
Rákóczi Ferenc II. 131, 256, 263,
269, 291
Rákosi Jenő 133, 134, 210
Rališ, J. 250, 251, 337
Ram Frigyes 180, 181
Rašín, Alois 31
Ráth Károly 241
Ráth Mór 174
Rátz Kálmán 145
Raugl, Václav 101
Rautenkranc, Josef 235
Ravnik, Anton 94
Ravnikar, Jernej 87
Ravnik, Janko 94
Rayman 241
Razda 341
Rebec, F. 93
Řehák, Václav 248, 329, 332, 333
Reichova, Irma 110, 111
Reinhard (Reinhardt), František

271, 337, 345
Reinhardt, Karel 270
Reinitz 258
Reinwald, Karel 325
Reményi Ede 131
Rengl, K. 237
Rennert, Wilhelm 68, 200
Renvald, Karel 338
Řepa, Milan 41, 42, 43, 213, 214
Repe, Božo 84–87, 89–92, 97
Řetovský, František 346
Rezek, Antonín 211
Ribáry Ferenc 181
Riedl Szende 130, 132, 133, 210,
211
Rieger, František Ladislav 18, 19,
20, 21, 23, 25, 27, 28, 29, 42, 43,
91, 110, 157, 160, 168, 171, 172,
177, 182, 191, 214, 230
Rindsmaul 188
Řízek, Jan 328, 329
Romulusz 152
Ronek Cyrill 199
Rosenbaum, Karol 132
Rossová, Marcella 7 137, 145, 160
Rostohar, Mihajlo 89, 91, 94, 95
Roštlapil 257
Roubíček Nándor 349
Rozália, Szent 187
Rozman, Franc 84–92, 97
Rozman, France 97
Rubeš, Otakar 325
Rudický, Josef 344
Rudnay Sándor 192
Rudolf I 194
Rudolph, Richard Lawrence 33–38,
44, 196–199
Ružicková, Vlastimila 132
Rybníkář, Josef 271
Ryšavý, František 326

S

- Sabina, Karel 131, 132, 214
 Šafařík, Pavel Josef 109, 110
 Saidl 262
 Sak, Robert 20, 28
 Salaba, Jan 242, 322, 325
 Saller, Ferdinand 220
 Samolovský, J. 333
 Sancta Clara, Abraham a 75
 Sandić, Aleksander 179
 Šantrůček 288
 Sárkány Oszkár 127, 128
 Sárosi Gyula 129
 Sašaba, J. 229
 Sas Andor 130, 132, 211
 Sasinek, Franko Vítazoslav 191
 Savin, Risto 94
 Scheiner, Josef 283, 284
 Schejbal, Václav 241, 325
 Schener F. H. Róbert 199
 Schindler 160
 Schleicher, Augus 209
 Schlesinger, Jindřich 342
 Schlögl, Jan 119
 Schlögl, Jindřich 121–123
 Schmälzl, Wolfgang 75
 Schnal, L. 236
 Schovánek 125
 Schterübel, Karl 268
 Schulek Frigyes 150
 Schulz Antal 275
 Schunda Vencel József 201
 Schwarzenberg, Adolf von Krumau
 76, 223
 Schwarzenberk, Bedřich 138
 Schweiger 236
 Schwicker, Johann Heinrich 159,
 160
 Šebek, H. 323–325
 Šebek, J. 323
 Šebor, Karel 278
 Sedmidubský 349
 Segeš, Vladimír 112, 164
 Sehnal, Ladislav 237
 Seider, B. 248
 Seidl 322
 Seitler, V. 332
 Sejtaler, Jan 328
 Šembera, Alois Vojtěch 75, 77
 Semrád, Ignát 330
 Shejbal, Václav 324, 325
 Shmidt, W. 237
 Šída 279, 289, 292, 293
 Sieghart, Rudolf 54
 Siklóssy László 136
 Šimáček, František 131
 Šimann (Šiman), Jan 242, 325
 Šimek, Č. 220, 262, 340
 Šimunek 322
 Široký, Reinhardt 252
 Šír, P. 336
 Šiška, Bohumír 220
 Škabrout, František 89
 Škarka 172
 Škerlj, Slavoj 92
 Sklenářová-Malá, Otilie 241
 Sklenář, Tomáš 175, 332
 Sklenský 241
 Škoda, Emil 34, 35, 108
 Skopalík, František 193
 Skorkovský, František 98
 Skoupil, J. 241, 349
 Škrbinšek, Josef 94
 Škultéty, August Horislav 190
 Škvarna, Dušan 112, 164
 Škvor, Jiří 276
 Skyčák, František 196
 Slabý, J. 232, 234, 321
 Sládek, Josef Václav 211, 278
 Sládkovič, Andrej 191, 237

- Sladkovský, Karel 21, 28, 77, 131
 Sláma, František 246, 266, 327, 328
 Slapnička 252
 Slavík, Josef 177–179, 231, 235, 236, 257
 Slavík, Josef Eugen 160
 Slavík, Václav 333, 334
 Slavoboj, Pavel Tb. 346
 Šlechta, František 331
 Slukov, Vojta 277, 278
 Šmahel, František 13, 24
 Šmaus 223
 Šmejkal, Josef 329, 330
 Smetana, Bedřich 223, 238, 278, 279, 294
 Šmidt 322
 Šmidt, Bohumír 297, 349
 Šmidt (Šmidt), Bohumír 348, 349
 Šmiedt 293
 Smodlaka, Josip 102
 Smolař, Ede 250, 334
 Smolař, J. 337
 Smreker, Franz 200
 Šnepa, Bohumil 300
 Snížek, Bedřich 220
 Sokol, František 271
 Šolc, František 257, 339
 Šolc, Jan 226, 254, 255, 339
 Šolle, Zdeněk 112
 Sopouch, K. 253, 335
 Sopouk, K. → Sopouch, K.
 Soukup, A. 266
 Soukup, František 31
 Soukup, Jakub 267, 344
 Soukupová, Blanka 213
 Soumor Károly 275
 Špaček, Václav Bertrand 122
 Španiel, Ferdinand 122
 Španiel, Jan 348
 Španihel, Jaroslav 97, 125, 218, 220
 Speissová, Jana 18
 Šperling 293
 Špitál, Jan 339
 Špitál, Josef 340
 Špitál, K. 339
 Špitalský, A. 81
 Špitalský Antal 199
 Špitálský, Josef 66, 118
 Šrámek, Antonín 346
 Srb, Vladimír 89
 Šrobár, Vavro 112
 Šrom, František Alois 160
 Stachota, Josef 333, 334
 Štafil, J. 285
 Stangler, Gottfried 19
 Stankovský 227
 Stare, J. 95
 Stašek, Antal 131
 Štefán 289
 Štefánek, Anton 112
 Štefánek, Antonín 290
 Stehlík, Václav 124
 Steinert Ágota 128
 Stekovics Rita 27
 Štěpánek, Antonín 225, 253, 261, 263, 265, 266, 336, 337, 339, 341, 342, 343
 Štěpánek, František 343
 Štěpánek, Josef 344
 Štěpánek, O. 340
 Šternberg 129
 Šternberg, Joachim 145
 Sterner 125
 Štiller (Štíler), Josef → Štyler, Josef
 Stojan, Cyril 79
 Stojkovič Arzén 193
 Štolle 134
 Stošek 262
 Stoukal, Milan 33
 Strachota, Josef 250, 333, 335

- Strakovič, Jozef (Josef) 247, 248,
 328–331
 Středa, Karel 344
 Stremayr, Karl von 29, 42, 48, 52
 Strnad 125
 Strnad, Jan 101
 Strossmayer, Josip 77
 Studnička, Josef 124
 Stüller, Josef 265
 Stuller, Josip 91
 Štumpf, K. 348
 Štúr, Ľudovít 109, 110
 Štyler, Josef 257, 262, 335, 337–343
 Štyller, Josef → Štyler, Josef
 Šubert, František Adolf 225
 Šubič, Janez 87
 Šubič, Jurij 87
 Suchánek, A. 339
 Suchánek, Václav 255, 338, 339
 Suchy, Carl 200
 Šukelj, F. 84
 Suk, Josef 87
 Šulc, Antonín 347
 Šulc, Alois 274
 Šulc, F. 255
 Sulcz, Antal 275
 Sulcz, Emília 275
 Suncker, F. 194
 Šunda, Josef Václav → Schunda Ven-
 cel József
 Šušterič 90
 Šváb 141, 279
 Švagrovský, Emil 220
 Švan, J. 327
 Švarc, Fr. A. 178, 328
 Švarc, Fr. J. 328
 Svátek, Josef 187–189, 191–193
 Svatoš, Michal 213
 Svatůněk, František 328–330
 Švejstil 243
 Švéni, Gustáv 299
 Šviha 293, 348
 Svoboda, Antonín 122, 331, 332
 Svoboda, Čeněk 255, 257, 262–266,
 289, 338–342
 Svoboda, František 246, 248, 331
 Svoboda Jakab 123
 Svoboda, Jan 266, 343
 Svoboda, Josef 339
 Szamolovszky 271
 Szapáry Gyula 224
 Szarka László 7, 111–114, 119
 Szecepanovský 243
 Széchényi Anna Borbála 129
 Széchényi Ferenc 129
 Széchenyi István 129, 159
 Széchenyi Ödön 200
 Széll Kálmán 245
 Szemere Bertalan 128
 Szentmiklóssy Alajos 130
 Szepessy Kálmán 194, 195
 Sziklay László 128, 132, 164
 Szikszay Ferenc 236
 Szily Kálmán 133
 Szoce István 222
 Szögi László 7, 206, 207, 209
 Szontágh Pál 131
 Szvatkovszkij, Vszevolod 72
 Szvatopluk 41, 191
 Szvoboda (Svoboda) Vincze 258, 260

T
 Taafe, Eduard 29, 47
 Talich, Václav 86
 Taschke, Hynek → Taschke Ignác
 Taschke Ignác 227, 255, 270, 275,
 336, 337, 339
 Tauber József 206
 Tavčar, Ivan 87, 97
 Teleki József 128

Tertnik, Josip Karol 94
 Theurer, Josef 205
 Thirring Gusztáv 173, 174, 314, 315
 Thum, O. 327
 Thum, R. K. 328
 Thun, Leo 53, 129, 188, 203, 205
 Thurn-Taxis 20
 Thuróczy Vilmos 114
 Tichý, Václav 344
 Tietzová 234
 Tilkovszky Loránt 9
 Till, O. 242
 Tintěra, Karel 267, 344
 Tlustý, Jan 330
 Tolnay Lajos 224
 Tomášik, Ján Pavol 190
 Tomášik, Samuel 170, 235
 Tompa Mihály 134
 Tomeš, Jan 328, 329
 Tone, Ferenc 84
 Topič, František 138, 166
 Török János 273
 Tóth Ágnes 4, 7
 Tóth Lőrinc 129
 Toulá, Karel 100
 Traub, Hugo 27
 Triska, Carl 200
 Troha, Nevenka 97
 Trojan, Pravoslav 238
 Trpaslík 233
 Trstenjak, Anton 88
 Tůma 322
 Tuma, Henrik 73
 Tůma, Karel 132, 134
 Tupý, František 298–300
 Turolla Emma 110, 111, 238
 Tvarůžek 348
 Tvrď, Juraj F. 190, 191
 Tykal, František 331–334
 Tyl, Josef Kajetán 79, 131, 178, 231

Tyrš, Miroslav 85, 275–277, 295, 306
 Tyšl, František 336, 337

U

Ulbrich, Josef 53
 Ulč, Jan 248, 336
 Unzeitig, František 122, 125
 Urbančíč, Boris 84–89, 91–94, 95
 Urbánek, František 134, 137, 184
 Urban, František 21, 345
 Urban, Jan 211
 Urban, Otto 14, 21, 22, 32, 33, 34, 35, 39, 44, 187, 213
 Urban, Zdeněk 112

V

Vachott Sándor 130, 132
 Vadas Ferenc 185, 186
 Vainer, František 330–332
 Vajanský, Svetozár Hurban 113
 Vakaj, Vekoslav 88
 Valášek 176, 233, 236, 240
 Valášek, Jan (Jánoš) 225
 Valdštejn 129
 Valdštejn-Vartenberk, Arnošt 34
 Valečka, Eduard 157
 Valenta, Alfred 84
 Valentinčíč, Ignac 88
 Valovič, J. 115, 116, 195
 Váňa, Jan 343
 Vaněk, František 2924, 348, 349
 Vaněk, J. 337
 Vaníček, K. 291, 293
 Vaňková 262
 Vavra, Elisabeth 19
 Vavřů, J. 84
 Vedral, Josip 87
 Veinerova, Rozalia 248
 Vejrosta, Jan 332
 Velek, Luboš 14

- Vencel, Szent 14, 41, 75
 Verner (Werner), František 257, 261,
 262, 269, 341, 342, 344
 Veruda, Richard 200
 Veselý 124, 261, 262
 Veselý, Josef 225, 246–248, 250,
 255, 258, 261, 262, 265–267, 272,
 329–331, 333–337, 339–342, 344,
 345, 347
 Veverka, František 330
 Vick, J. 337
 Viest, K. 348
 Viest, Rudolf 339
 Viková-Kunětická, Božena 172
 Viktorin József 170, 190, 191
 Vilda, David 302
 Vilímek, Josef Richard 178
 Vinařický, Karel Alois 178
 Vinkler, František 193
 Vinsch, Josef 267
 Vinsch, Václav 344
 Virozsil Antal 128
 Virt, J. 339
 Virt, L. 336
 Visontai Kovács László 199
 Víták, Antonín Konstantin 188, 193
 Vitásek, Ř. 237
 Vítek, Emanuel 266, 267, 288, 344
 Vítek, František 262
 Vítešník, Julius 267
 Vladislav Jindřich 191
 Vlasák 125
 Vlasák, Antonín 336
 Vlasák, Jan 178, 248, 327, 330, 332,
 333, 335
 Vlastimil → T. G. Masaryk
 Vlček, F 339
 Vlček, Jaroslav 112, 206
 Vlček, Radomír 40, 41
 Vcel, Jan Erazim 138
 Vcelka, Engelbert 261, 273, 341,
 345, 347
 Vohanka, Vladimír 326, 327
 Volyňský 132
 Vondrák, Václav 87
 Vörösmarty Mihály 128
 Voslář, František 254, 338
 Vošnjak, Bogumil 91
 Vošnjak, Josip 87, 967
 Vostrý, Josef 2212
 Votápek, František 346
 Votava 125, 250
 Votava, Jiří 272, 346
 Votruba, František 324, 325
 Votruba, Stáňa 279, 288–291, 293,
 294, 304–306, 3480
 Votruba (Wotruba), František 235,
 242
 Votýpka 125
 Vovesný, Karel 331
 Vrabecet, J. 339
 Vrána, František 341–344
 Vrba, Karel 332
 Vrchlický, Jaroslav 87, 89, 134–136,
 293
 Vrhovnik 96
 Vrkočová, Ludmila 177
 Vukovič, Antonín 335
 Vurm, K. 337, 340
 Vurum, Jozef 192
 Vychodil 101
 Vymazal, František 95
 Vymětal 338
 Výtvar, V. 289, 348

W

- Wagner, Ján 301
Wagner, S. 200
Wahrmann Mór 161
Waic, Marek 275, 277
Walter dékán 123
Wandycz, Piotr S. 15
Wick, Emanuel 326, 327
Wiesner, Alois 138
Windischgrätz, Alfred 15
Witte, Szergej 62
Wnüşch, František 345
Wohinz, Milica Kacin 97
Wohl, E. 201
Wohlfart Vilmos 236
Wünsch (Wunsch), Josef 265,
341–343
Wurm, František Bořivoj 116, 195,
234, 238, 239, 323–325

Y

- Ybl Miklós 185, 201

Z

- Záborský, Jonáš 191, 256
Žáček, Jan 160
Zadák, Josef 286, 347, 348
Zadrobílek, Josef 341, 342
Zalabai Zsigmond 131
Zalar, Viktor 91
Zapletal, Vladislav 247, 251, 255,
270, 271, 274, 298, 300
Zavadil, Antonín 95

- Závodník, Štefan 190
Zbíral, Jaroslav 284
Zdáral, M. 348
Zdeborský, Vojtěch 322, 323
Zeibig, J. 220
Zejval, J. 257
Zejval, V. 339
Želenský, Karel 279
Zemánek, V. 337
Zeman, Josef 334
Zeman, V. 334
Žemlička, Josef 13
Zemrád (Semerád), F. 226, 227, 252
Žerjav, Gregor 92
Zimák, Alois 345
Zimák Ferenc 266, 281, 282, 290,
299–302, 343
Zimák, František (Franta) → Zimák
Ferenc
Zimerman (Zimmerman), Ludvík
254, 255, 339
Zimmerman, Ludvík 338
Živný, Karel 82
Žižka, Jan z Trocnova 24, 216, 230,
239, 254, 256, 269, 277, 320
Žmavc, Ivan 91
Zogelmann, Karl 232
Zola, Emil 301
Züngl, Emanuel 86
Župančič, Oton 88
Zvak, Josef 250, 334
Žvanut, Maja 84–87, 89–92, 97

Helynévmutató

A

Abbázia (*Opatija* HR) 99, 104, 105
 Ablian → Česko Selo
 Ablián → Česko Selo
 Aderbijevka (RUS) 59
 Adlerberg → Sas-hegy
 Adriai-tenger 96, 97, 104, 105,
 Afrika 77, 250
 Aga (*Brestovăț* RO) 120, 125
 Aibental → Tiszafa
 Alexandria (ET) 63
 Alexandrovka (*Olekszandrivka* UA) 59
 Alföld 164
 Állatkert (Budapest) 156, 162
 Almásróna → Ravenszka
 Alpesek 34, 48, 85, 86, 118
 Alsó-Ausztria 9, 10, 22, 34, 36, 52,
 58, 75–79, 82, 99, 113, 187, 290,
 291
 Amerika 9, 58–61, 146, 147, 176, 200,
 217, 252, 270, 279, 283, 284, 297,
 302
 Amerikai Egyesült Államok → Ame-
 rika
 Amszterdam (NL) 216, 284, 319
 Anasztaszijevka (RU) 59
 Anglia 186, 276, 279
 Angyalföld (Budapest) 200
 Antonovka (UA) 59
 Aquincum (Budapest) 153
 Arad (RO) 196
 Argentína 59, 123, 276
 Aš (CZ) 58,
 Asch → Aš
 Augsburg (D) 47, 216, 233, 256, 276,
 283, 319

Ausztria 9, 16, 19, 20, 22, 25, 29–31,
 34–36, 39, 40, 44, 45, 48, 51, 52,
 54, 55, 62, 72–74, 78, 80, 81, 93,
 104, 106, 116, 151, 157, 165, 173,
 187, 216, 277, 283, 284, 309, 312,
 315

B

Bácska 104, 108
 Baja 245
 Bajorország (*Bayern* D) 300
 Balassagyarmat 167
 Balkán 9, 61, 63–68, 72–74, 83, 96,
 97, 101, 106, 194, 200, 217, 291,
 307, 309, 311
 Bánát 9, 10, 107, 108, 119–122, 124,
 125, 307, 309, 311
 Banja Luka (BIH) 107
 Barcs 104
 Barlin (F) 276, 320
 Bártfa (*Bardejov* SK) 180, 181
 Bautzen (D) 215, 216, 319
 Bázias (*Baziaș* RO) 120, 125
 Baziás → Bázias
 Baziáš → Bázias
 Beckó (*Beckov* SK) 168
 Bécs (*Wien* A) 9, 10, 16, 18, 21, 24, 25,
 31, 35–37, 40, 42–44, 46, 49–51,
 53, 55, 58, 62–66, 71, 75–84, 87,
 89, 92, 93, 97, 99, 100, 103–105,
 107, 108, 111, 115–118, 124, 143,
 146, 150, 151, 162, 163, 176, 180,
 181, 187, 188, 194, 196–200, 206–
 209, 224, 225, 233, 238, 239, 241,
 242, 246, 249, 251, 254, 265, 269,
 270, 272, 276, 277, 278, 283, 284,

- 286, 290, 292, 294, 298, 300, 304,
308, 310, 312
Bécsújhely (*Wiener Neustadt* A) 75,
180
Bedřichův Hradec → Grodziec
Békás-sziget 282, 303
Békés 123
Belá Cirkva → Fehértemplom
Belgium 283
Belgrád (*Beograd* SRB) 65, 66, 68, 73,
124, 208, 215, 216, 279, 288, 319
Benešov (CZ) 58
Berlin (D) 10, 20, 40, 44, 59, 60, 71,
208, 215–217, 228, 233, 237, 256,
268 276, 280, 283–286, 319
Besztercebánya (*Banská Bystrica* SK)
77, 190, 206
Betlehem (PS) 140
Bigér (*Bigăr* RO) 120, 123
Biger → Bigér
Bílá hora (Prága) 13, 20, 24, 40, 41,
57, 168, 291, 296,
Blaník hegy (CZ) 24, 217
Bloomington (USA) 97
Bludov (UA) 59
Bohemka (UA) 59
boksánbányai járás 120
Borjatin (UA) 59
Boroszló → Wrocław
Borová → Havlíčkova Borová
Bosznia → Bosznia-Hercegovina
Bosznia-Hercegovina 37, 65, 75, 100,
105–107, 217, 231, 277
Boszporusz 154
bozovicsi járás 120
Bölcső-hegy 287
Bős (*Gabčíkovo* SK) 118
Branovice (CZ) 134
Braunau → Broumov
Braunschweig (D) 216, 319
Brazília 59
Brčko (BIH) 107
Břeclav (CZ) 79
Bréma (*Bremen* D) 60, 215–217, 233,
256, 265, 319
Brestovac → Aga
Bresztovác → Aga
Břevnov (Prága) (CZ) 31, 220
Brno (CZ) 17, 33, 34, 36, 38, 41, 42,
63, 71, 79, 85, 89, 94, 95, 105, 108,
109, 111, 115–117 129, 157, 191,
196, 220, 222, 238, 245, 272, 298
Broadway (New York) (USA) 146
Bród (*Slavonski Brod* HR) 103–105
Brodi (UA) 70
Broumov (CZ) 58
Bruno (USA) 59
Brünn → Brno
Brüsszel (*Bruxelles* B) 216, 320
Buda 141, 144, 147, 149–156, 160,
170, 171, 174, 193, 207, 224, 254,
271 316
Budapest 9–11, 37, 65, 69, 74, 85, 100,
101, 107, 108, 111, 114–116, 128,
131, 135–154, 156, 157, 159–164,
167, 169–183, 185–198, 200, 201,
203, 204, 206, 207, 209, 213, 215–
217, 221–294, 296–316, 321
Budweis → České Budějovice
Buenos Aires (AR) 276
Bukarest (*București* RO) 69, 216, 320
Bukovina 22, 70
Bukovinai hercegség → Bukovina
Bulgária 37, 61, 65, 68, 69, 106, 123,
276
Bygr → Bigér

C

Cambridge (GB) 66
 Canal Kert → Kanalská zahrada
 Čáslav (CZ) 120
 Čechohrad (*Novhorodkivka* UA) 59
 Celje (SLO) 84, 85, 89, 97
 Cerknica (SLO) 93
 Čermín → Czermin
 Černý Kostelec → Kostelec nad
 Černými lesy
 Česká Třebová (CZ) 121, 230
 České Budějovice (CZ) 29, 131, 298
 Česko Selo (SRB) 120, 123
 Český Brod (CZ) 58, 278
 Chemnitz (D) 216, 233, 256, 268,
 278, 319
 Chicago (USA) 59
 Chile 59
 Chrudim (CZ) 122, 123, 137, 157,
 183–185
 Ciszlajtánia → Ausztria
 Clam Kert → Klamovka
 Cleveland (USA) 59
 Cuprija (SRB) 66, 67
 Czermin (PL) 57
 Csallóköz (*Žitný ostrov* SK) 118
 Cseh Királyság → Csehország
 Csheherdős (*Șumița* RO) 120, 125
 Csehfalva → Česko Selo
 Cseh-medence 44
 Csehország 7, 10, 11, 13–20, 22–26,
 30, 31, 33, 36, 38, 40–48, 50–58,
 60, 62, 71–73, 75, 93–95, 101, 107,
 111, 116, 119, 121, 127–134, 137,
 142, 143, 145, 153, 157, 160, 163,
 170, 172, 174, 176, 179, 184, 185,
 203–205, 211, 220, 223, 225, 227,
 228, 243, 244, 261, 271, 297, 306,
 315–317

Csehszlovák Köztársaság → Cseh-
 szlovákia
 Csehszlovákia 30, 31, 71, 164, 173,
 308, 310, 312
 Csepel-sziget (Budapest) 149
 Csernova (*Černová* SK) 113
 Csernovic (*Csernovci* UA) 65, 70
 Csorba (*Štrba* SK) 168
 Csúz (*Dubník* SK) 128

D

Dalmácia 98, 100, 102
 Dalmát Királyság 22, 98
 Dánia 168
 Dárda (*Darda* HR) 2681
 Debrecen 128, 139, 245
 Dél-Amerika 59
 Dévény (*Devín* SK) 143
 Diakovár (*Đakovo* HR) 77, 105
 Dijon (F) 208
 Ditlov (RU) 59
 Djakovec (HR) 106
 Dobříš (CZ) 220
 Doftana (RO) 69
 Domažlice (CZ) 58, 120
 Drezda (*Dresden* D) 57, 60, 217, 233,
 256, 274, 276, 278, 283, 285, 286,
 319
 Dub nad Moravou (CZ) 288
 Dubrovnik (HR) 98, 99, 103, 104,
 216, 320
 Duchcov (CZ) 220, 264
 Duna 13, 55, 102, 119, 120, 122, 123,
 142, 143, 145–147, 150–152, 155,
 183, 200, 223
 Dunajec 190, 221
 Dunakorzó (Budapest) 149
 Dunaszentilona (*Sfânta Elena* RO)
 120, 121–124
 Dvůr Králové (CZ) 53

E

Eger 129
Egerszeg → Érszeg
Eibenthal → Tiszafa
Elba 33, 55, 276
Elbenthal → Tiszafa
Elisabethafeld 120
Ens alatti Ausztriai főhercegség →
 Alsó-Ausztria
Ens feletti Ausztriai főhercegség →
 Felső-Ausztria
Epreskert (Budapest) 150
Ercsi 292, 293
Erdély 9, 18, 138, 196, 207
Erfurt (D) 215, 216, 257, 319
Érsekújvár (*Nové Zámky* SK) 225
Érszeg (*Ersig* RO) 119, 125
Erzsébetváros (Budapest) 174, 269
Eszék (*Osijek* HR) 98, 102–104, 197,
 198, 269
Esztergom 9, 150, 245
Esztergom megye 313
Európa 9, 10, 13–15, 27, 31, 34, 46,
 51, 57, 59, 61, 75, 84, 96, 128, 139,
 146–148, 152, 158, 162, 177, 208,
 209, 211, 215, 217, 224, 284

F

Fehérhegy → Bílá hora
Fehértemplom (*Bela Crkva* SRB) 120,
 121, 123–125
fehértemplomi járás 120
Fejéregyház → Fehértemplom
Feketeföld-övezet (Ukrajna) 59
Fekete-tenger 59
Felföld 142, 143, 145, 164, 171, 190,
 220
Felső-Ausztria 22, 34
Ferencváros (Budapest) 148, 174, 224
Fiume (*Rijeka* HR) 100, 200, 223

Fraknó (*Forchtenau* A) 187
Franciaország 34, 59–61, 208, 216,
 276, 279
Frankfurt am Main (D) 15, 18, 40,
 42, 83, 215, 216, 233, 256, 319
Freising (D) 87
Freiwaldau → Jeseník
Frenštát pod Radhoštěm (CZ) 190,
 192, 194
Fruška Gora (SRB) 277
Fürth (D) 216, 319
Füssen (D) 179, 216, 233, 256, 319

G

Galícia 15, 22, 37, 46, 51, 52, 59, 61,
 64, 70, 71, 73, 116, 117, 174, 190,
 221, 276
Galíciai Királyság → Galícia
Gänserndorf (A) 222
Garam 169
Gellérthegy (Budapest) 185, 186
Genf (CH) 208, 300
Gerník → Szőrénybuzás
Gęsiniec (PL) 57
Glebovka (UA) 59
Golubac (SRB) 124
Gorica (SLO) 85, 98,
Gorna Orjahovica (BG) 68
Gödöllő 206, 242, 249
Görz 22, 85
Görzi grófság → Görz
Grác (*Graz* A) 53, 89, 91, 92, 207,
 208, 276, 283
Grad → Stari Grad
Gradac (HR) 104
Gradišče pri Cvelbar (? SLO) 84
Gradište (SRB) 124
Grenoble (F) 208
Grintovec-csúcs 86
Grodziec (PL) 57

Gross Sredischte → Nagysztered

Gyarmat → Balassagyarmat

Győr 108, 194, 224, 313

H

Habsburg Birodalom → Habsburg Monarchia

Habsburg Monarchia 9, 13, 14, 16, 20, 23, 33, 57, 58, 60, 75, 163, 203, 206

Halle (D) 215, 216, 319

Hamburg (D) 10, 33, 60, 63, 215, 216, 256, 276, 277, 279, 283, 319

Haná-vidék (CZ) 291

Hannover (D) 216, 319

Határőrvidék 119, 121, 124, 307, 309, 311

Havlíčková Borová (CZ) 189

Havlíčkův Brod (CZ) 58

Helbro (?) 218, 319

Helsinki (FIN) 20

Herkulesfürdő (*Băile Herculane* RO) 125

Hlinec (CZ) 184

Hlinsko (CZ) 59, 179, 184, 189

Hodonín (CZ) 111

Hořovice (CZ) 178, 257, 266

Horvát Kert (Budapest) 149

Horvátország 10, 16, 61, 88, 98, 100–107, 180, 217, 276

Horvát-Szlavónország 102

Hostýn → Svatý Hostýn

Hradec Králové (CZ) 37, 121

Hradcsin (Prága) 252

Hrušvice (UA) 59

Hubín (UA) 59

Hulč (UA) 59

Husinec → Gęsiniec

I

Idrija (SLO) 85

Iglau → Jihlava

India 153

Iowa (USA) 57

Isztriai őrgrófság 22

J

Jagodina (SRB) 67

Jaroměř (CZ) 121

Jenyiszeji Kormányzóság 59

Jeršég → Érszeg

Jerszeg → Érszeg

Jerszegh → Érszeg

Jeselnica (RO) 120, 124, 125

Jesenice (SLO) 85

Jeseník (CZ) 58

Jeutendorf (A) 187

Jezersko (SLO) 86

Jičín (CZ) 210, 237

Jihlava (CZ) 47, 58

Jince (CZ) 178

Josephstadt (Bécs) 75

Jóvíz-forrás → Lajos-forrás

Józsefváros (Budapest) 174, 269

Júlia-Alpok 85, 86, 98

K

Kairó (ET) 63

Kalifornia (*California* USA) 58

Kamaraerdő 269, 282

Kamnik (SLO) 94, 95

Kanada 58

Kanalská zahrada (Prága) 177

Káposztásmegyer (Budapest) 242

karánsebesi járás 120

Karintia 22, 85, 88, 98

Karintiai hercegség → Karintia

Karlsruhe (D) 209

Karlštejn (CZ) 293

- Karlóca (Sremski Karlovci SRB) 208
 Kassa (*Košice* SK) 168, 169, 180, 313
 Kazán-szoros 126
 Kelet-Európa 14, 15, 211
 Kerepesi temető (Budapest) 171, 178,
 231, 247, 252, 258, 261, 267
 Kijev (*Kijiv* UA) 217, 276, 279, 283,
 285, 320
 Kirilovka (UA) 59
 Kismarton (*Eisenstadt* A) 180
 Kispalugya (*Palúdzka* SK) 144
 Kispest (Budapest) 151, 288, 289,
 292–294, 297, 307, 309, 311, 348
 Kladno (CZ) 33
 Klagenfurt (A) 98
 Klamovka (Prága) 156
 Klatovy (CZ) 122
 Kolín (CZ) 37, 89, 96, 137, 172, 182,
 183, 225, 237, 287
 Kolozsvár (*Cluj* RO) 313
 Komárom megye 128, 313
 Konstantinápoly 63, 288
 Konstanz (D) 222, 231, 232, 235, 251
 282, 302
 Košíře (Prága) 156
 Kostelec nad Černými lesy (CZ) 120
 Kouřim (CZ) 121
 Kovanda (USA) 59
 Kőbánya (Budapest) 224, 291, 297,
 299
 Köln (D) 216, 319
 Körmöcbánya (*Kremnica* SK) 168
 Körtéd (*Kruščica* SRB) 120, 123–125
 Közép-Európa 7, 9, 20, 27, 41, 56, 57,
 145, 283
 Krajna 22, 85, 86, 89, 96
 Krajnai hercegség → Krajna
 Krakkó (*Kraków* PL) 37, 65, 70, 89,
 90, 93, 168, 208, 216, 225, 320
 Kralice nad Oslavou (CZ) 109
 Královské Vinohrady (Prága) 284
 Kranj (SLO) 85
 Krassó-Szörény megye 313
 Krč (Prága) 237
 Kreamsier → Kroměříž
 Krím 59
 Krok (USA) 59
 Kroměříž (CZ) 16, 18, 23, 42, 79, 110,
 114, 190, 192
 Kruščica → Körtéd
 Krušice → Körtéd
 Krusicza → Körtéd
 Kunince (? CZ) 136, 137
 Kupičev → Kupicsiv
 Kupicsiv (UA) 59
 Kvasilov (UA) 59
- L**
 Lágymányos (Budapest) 201
 Lajos-csatorna 200
 Lajos-forrás 289
 Lajta 9, 22, 25, 38, 39, 55, 73, 107,
 108, 114, 115, 143, 145, 152, 173,
 174, 179, 204, 270, 307, 308
 Lemberg → Lviv
 Lenart (SLO) 85
 Lengyelország 15, 57, 59, 70, 71, 73,
 122, 256
 Leszno (PL) 57
 Letna (Prága) 278, 279, 284
 Liberec (CZ) 31, 34, 79, 214
 Libice nad Cidlinou (CZ) 122
 Liesing (Bécs) 188
 Linz (A) 49
 Lipany (CZ) 24
 Lipcse (*Leipzig* D) 60, 211, 215, 233,
 256, 276, 283, 319
 Lipótváros (Budapest) 177, 178, 196,
 231
 Liptó megye 313

Liptószentmiklós (*Liptovský Mikuláš* SK) 167
 Litoměřice (CZ) 122
 Litomyšl (CZ) 15, 189, 208
 Ljubljana (SLO) 63, 73, 83–89, 91–99, 102, 103, 208, 277, 279, 298
 Ljutomer (SLO) 85, 90
 Lobodice (CZ) 188, 189
 Łódź (PL) 217
 Lombardia 16, 33
 London (GB) 10, 59, 63, 114, 161, 216, 217, 256, 276, 320
 Losonc (*Lučenec* SK) 169
 Lubín (PL) 57
 Luhačovice (CZ) 113
 Lundenburg → Břeclav
 Luthardovka → Zelene
 Luxemburg 283, 284
 Lviv (UA) 65, 70, 88, 89, 92, 99, 208, 225

M

Magyar Királyság → Magyarország
 Magyarhon → Magyarország
 Magyarország 7, 9–11, 13, 15, 16, 18, 19, 22, 23, 25, 33, 34, 57, 59, 61, 67, 71, 73, 83, 101–103, 107, 108, 110, 112, 114–119, 125, 127–136, 138–141, 143–146, 150–153, 156–161, 163–167, 169–173, 178–182, 185, 187, 188, 190, 194–197, 199, 201, 203–212, 216, 220, 224, 228, 241, 264, 270, 283, 284, 293, 296, 298–300, 307, 309, 311, 313, 316–318
 Magyaróvár 203, 204, 317
 Mainz (D) 217, 321
 Majna 200
 Malá Hraštice (CZ) 261
 Malá strana (Prága) 252
 Malín (UA) 59

Mangart-csúcs 86
 Mannheim (D) 215, 238, 257, 265, 319
 Marathon (GR) 279, 290
 Margitsziget (Budapest) 156
 Máriabesnyő (Gödöllő) 249
 Maribor (SLO) 84, 85, 87, 88
 Marosvásárhely (*Târgu Mureș* RO) 313
 Meissen (D) 215, 319
 Mělník (CZ) 122
 Melnik (USA) 59
 Mělník → Melnik (USA)
 Metogyejovka (UA) 59
 Mexikó 302
 Miava (*Myjava* SK) 117
 Michigan (USA) 33
 Mikulov (CZ) 187
 Milanovac (SRB) 124
 Miltuš (UA) 59
 Mirohošť (UA) 59
 Miskolc 134, 165, 167, 313
 Mladá Boleslav (CZ) 28
 Modor (*Modra* SK) 191
 Moers (D) 276, 277, 320
 Moldva 252, 278
 Montenegró 67, 81, 230, 248
 Moravia (USA) 59
 Morva őrgrófság → Morvaország
 Morvaország 13, 14, 16, 18–20, 22, 25, 27, 28, 30, 32, 33, 37, 38, 40–45, 47, 48, 50, 52–56, 58, 61, 64, 71, 75, 87, 89, 107, 108, 110, 111, 114, 129, 131, 145, 174, 187, 188, 190–194, 203, 204, 208, 222, 261, 276, 306, 315–317
 Moson megye 313
 Mostar (BIH) 107
 Moszkva (RU) 18, 23, 36, 45, 62, 63, 74, 91, 191, 276, 283, 285
 Munkács (*Mukacseve* UA) 198

München (D) 75, 76, 209, 2324, 233,
256, 276, 278, 283, 285, 320

Münsterberg → Ziębice

N

Nagybecskerek (*Zrenjanin* SRB) 120,
123

Nagylak (*Nădlac* RO) 108

Nagymaros 183

Nagy Mihály (*Michalovce* SK) 197

Nagymorva állam 41, 42, 141

Nagyőrce (*Revúca* SK) 188

Nagysurány (*Șurany* SK) 117

Nagyszeben (*Sibiu* RO) 218

Nagyszerek (*Veliko Središte* SRB) 119,
120

Nagyszombat (*Trnava* SK) 114, 115,
193

Nagy-Szredistye → Nagyszerek

Nagyzsupány (*Jupalnicul Nou* RO)
120, 125

Napajedla (CZ) 222

Nasavrky (CZ) 183

Nebraska (USA) 59

Nekcse (*Našice* HR) 105

Nemespodhragy (*Zemianske Podhradie*
SK) 167

Nemes-Podhragy → Nemespodhragy

Német Birodalom → Németország

Német-római Birodalom 39

Német Szövetség 15

Németország 10, 15, 20, 34, 46, 48,
52, 53, 60, 61, 72, 207, 209, 216,
276, 279

Néra 119

Neudörfel (A) 30

New York (USA) 38, 59, 61, 63, 146

Nikolsburg → Mikulov

Nikšić (MNE) 67

Nógrád megye 313

Nová Ogradina → Jeselnica

Novo Mesto (SLO) 85

Novohrad (USA) 59

Nový Karánsebes → Újkaránsebes

Nový Župánek → Nagyzsupány

Nürnberg (D) 215, 265, 268, 276, 283,
319

Nyitra (*Nitra* SK) 190

Nyitra megye 114, 115

O

Óbuda (Budapest) 171, 200, 231, 270

Odera 55

Odessa (UA) 62

Ohře 286

Olmütz → Olomouc

Olomouc (CZ) 188, 208

Opava (CZ) 17, 94, 241

Oravicabánya (*Oravița* RO) 125

oravicabányai járás 120

Óriás-hegység 131

Ormož (SLO) 85

Oroszország 9, 10, 40, 60–64, 71,
72–74, 108, 156, 216, 217, 276,
279, 285

Orsova (*Orșova* RO) 125

orsovai járás 120

Ostrava (CZ) 33, 50, 177

Oszták Császárság → Ausztria

Oszták-Magyar Monarchia 10, 11, 13–
15, 17, 20, 22, 24–26, 30–35, 38, 40,
45, 46, 48, 50, 53, 55, 57–64, 71, 72,
74–76, 78, 82–84, 88, 90, 92–94, 97,
99, 101, 108, 111, 114, 119, 127, 143,
145, 179, 194, 199, 204, 205, 208,
209, 276, 283, 307

Ouvaly → Úvaly

Ördögsgiget 285

P

Paks 172
 Palugya → Kispalugya
 Pápa 128
 Paraćin (SRB) 66
 Pardubice (CZ) 137
 Párizs (*Paris* F) 10, 23, 59–61, 63, 71, 87, 115, 135, 146, 162, 163, 200, 208, 209, 216, 228, 230, 233, 268, 276, 279, 282, 283, 320
 Pavlovka (UA) 59
 Pécs 313
 Pelhřimov (CZ) 58
 Pest → Budapest
 Pest-Buda → Budapest
 Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye 313
 Pfersee (D) 215, 256, 319
 Pforzhiem (D) 215
 Pidgajci (UA) 59
 Piliscsaba 9, 27, 102
 Pilsen (USA) 59
 Pilsen → Plzeň
 Pirna (D) 57, 276, 283, 320
 Písek (CZ) 208
 Plzeň (CZ) 29, 33, 34, 38, 50, 58, 87, 94, 122
 Poděbrady (CZ) 57, 142
 Podgorica (MNE) 67
 Podgrad (SLO) 97
 Podhájce → Pidgajci
 Podřipsko (CZ) 28
 Popovo polje (BIH) 66
 Poroszország 20, 25, 57, 60, 217
 Port Arthur (Kína) 62
 Potschappel (D) 215, 319
 Pozezina (HR) 121
 Pozlovice (CZ) 111
 Pozsarevác (*Požarevac* SRB) 124

Pozsony (*Bratislava* SK) 18, 109, 111, 115, 128, 130, 131, 143, 144, 164, 220, 313

Pozsony megye 313

Prága (*Praha* CZ) 10, 11, 13–16, 18–24, 26–47, 50, 51, 53, 58, 61–63, 65–67, 71, 72–74, 76, 84–89, 91–98, 101–103, 105, 107, 108, 110–116, 119, 121, 123, 125, 128, 130–135, 137–139, 144–146, 148, 150, 151, 157, 162, 163, 166, 170, 171, 176–178, 180, 184, 189, 192, 195–198, 200, 201, 203–211, 213, 214, 217, 218, 220, 222–228, 230, 231, 235–238, 241, 243, 245, 247–255, 258, 264, 266, 268–270, 274, 275, 277–281, 283, 284, 290–292, 294, 298, 301, 304, 317, 318, 320

Prague (USA) 59

Praha (USA) 59

Příbram (CZ) 205, 270

Prijedor (BIH) 107

Primorje (SLO) 98, 103

Prostějov (CZ) 268

Prule (Ljubljana) 89

Prvačina (SLO) 85

Przeworsk (PL) 70

Ptuj (SLO) 85

Puchó (*Púchov* SK) 57

Pula (HR) 105

Putnok 199

Rajna 60, 200

R

Rákos 154, 155

Rascha (D) 320

Rataje nad Sázavou (CZ) 194

Ratajská → Rataje nad Sázavou

Ratibor (CZ) 217

Ratosnya (*Răstolița* RO) 199

Ravenska → Ravenszka
 Ravenszka (*Ravensca* RO) 120, 124
 Regensburg (D) 233
 Reichenberg → Liberec
 Resicabánya (*Reșița* RO) 120, 125
 resicabányai járás 120
 Řešice → Resicabánya
 Resicza → Resicabánya
 Řetová (CZ) 121
 Riegrovy sady (Prága) 177
 Říp-hegy 24, 28, 193, 215, 2168, 257, 319
 Róma (*Roma* I) 61
 Román-bánsági ezred 125
 Románia 61, 65, 69, 200
 Rovensko → Ravenszka
 Rózsahegy (*Ružomberok* SK) 117, 118, 198
 Ruskyce → Ruszkicatelep
 Rusze (BG) 68
 Ruszkica → Ruszkicatelep
 Ruszkicatelep (*Ruschița* RO) 120
 Ruszkiczatelep → Ruszkicatelep

S

Salzburgi hercegség 22
 Sáros 167
 Sárospatak 128
 Sas-hegy 154
 Saské Kamenice → Chemnitz
 Sázava (CZ) 120
 Schnellersruhe → Bigér
 Schwabendorf → Újkaránsebes
 Sedlčany (CZ) 58
 Sedmiduby (UA) 59
 Sedramić (HR) 99
 Selčany → Sedlčany
 Selmecebánya (*Banská Štiavnica* SK) 203–2057, 317
 Šentjakob (SLO) 89

Šibenik (HR) 99
 Sibenik → Šibenik
 Simmering (Bécs) 233
 Šiška (Ljubljana) 85
 Slavkov u Brna (CZ) 111, 178
 Slovan (USA) 59
 Slovenska Gorica → Gorica
 Smederevo (SRB) 124
 Smichov (Prága) 201, 278
 Smiřice (CZ) 237, 238
 Solkan (SLO) 85
 Sopron 129, 180, 313
 Sopron megye 315
 Sordok (?) 120
 Sosnovka (RU) 59
 Split (HR) 98–100
 Središče ob Dravi (SLO) 85
 Staierdorf → Stájerlakanina
 Stájer hercegség → Stájerország
 Stájerlak → Stájerlakanina
 Stájerlakanina (*Anina* RO) 120, 125
 Stájerország 22, 85, 98, 99
 Stari Grad (HR) 99
 Steierdorf → Stájerlakanina
 Straklov (UA) 59
 Strasbourg (F) 71, 215
 Strážnice (CZ) 111, 237
 Štrba → Csorba
 Střelecký ostrov (Prága) 278
 Stromovka (Prága) 156
 Stuttgart (D) 215, 217, 233, 319
 Šumica → Cseherdős
 Sumicza → Cseherdős
 Svájc 130, 216, 284
 Svátá Helena → Dunaszentilona
 Svátý Hostýn (CZ) 194
 Svédország 180

Sz

Szabadka (*Subotica* SRB) 103, 108, 196
 Szakolca (*Skalica* SK) 111, 112
 Szaloniki (GR) 63, 73
 Szarajevó (BIH) 98, 107
 Szászország 57, 60
 Szeged 160, 206, 249, 283
 Szentendre 193, 243, 282, 287
 Szenthelena → Dunaszentilona
 Szentpétervár (RU) 62, 63, 71, 74, 100, 107, 216, 233, 276, 279, 283, 320
 Szerbia 61, 62, 65–68, 74, 81, 106, 108, 124, 194, 231, 274, 276
 Szerémség 107
 Szibéria 59
 Szigetfalu → Szkulya
 Szilézia 13, 14, 17, 22, 25, 32, 33, 38, 40, 41, 45, 47, 48, 50, 52, 53, 55, 57, 58, 74, 75, 107, 108, 174, 193, 217, 315–317
 Sziléziai hercegség → Szilézia
 Szkulya (*Sculia* RO) 123
 Szlavónia 100, 103–105, 108
 Szlovákia 110, 111, 113, 119, 164, 169, 172, 192, 286
 Szlovénia 89, 90
 Szob 182, 183
 Szófia (BG) 68, 69, 73, 74, 215, 279, 287–289, 320
 Szolnok 198, 199
 Szolnok-Doboka megye 313
 Szörénybuzás (*Gârnic* RO) 120, 122–125

T

Tábor (CZ) 24, 133, 136, 136, 137, 187, 244
 Tabor Wielki (PL) 57
 Tachov (CZ) 58

Tatra 110, 117, 119
 Taurid kormányzóság 59
 Tbiliszi (GE) 276, 285
 Tekosz (RU) 59
 Temes megye 313
 Temesfő (*Brebu Nou* RO) 119, 125
 temesrékasi járás 120
 Temesvár (*Timișoara* RO) 120, 144
 teregovai járás 120
 Teremno (UA) 59
 Terézváros (Budapest) 174, 190, 196
 Tesebsz (RU) 59
 Texas (USA) 59
 Tirol 22, 34
 Tiroli grófság → Tirol
 Tišnov (CZ) 112
 Tisza 141, 187
 Tiszafa (*Eibenthal* RO) 120, 124
 Tiszolc (*Tisovec* SK) 117
 Tokod 199
 Tomszki kormányzóság 59
 Torinó (*Torino* I) 291, 297
 Tovačov (CZ) 187
 Törökország 200
 Trauenwiese → Jeselnica
 Trencsén (*Trenčín* SK) 18, 115, 168
 Trencsén megye 313
 Trieszt (*Trieste* I) 22, 55, 65, 73, 92, 94, 96–100, 104, 144
 Triglav 98
 Trnovo (SLO) 98
 Troppau → Opava 17
 Trsztena (*Trstená* SK) 118
 Tržič (SLO) 85
 Turóc megye 313
 Turócszentmárton (*Martin* SK) 112, 113, 115–118, 195, 198, 220, 234, 237, 249, 284
 Uherské Hradiště (CZ) 113
 Uherský Brod (CZ) 58

Újasszonyrét → Jeselnica
 Újezd (Prága) 283, 284
 Újkaránsebes (*Caransebeșul Nou* RO) 120, 125
 újmoldovai járás 119
 Új-Ogradena → Jeselnica
 Újpest (Budapest) 142, 151, 200, 270, 271, 307, 309, 311
 Újverbász → Verbász
 Újvidék (*Novi Sad* SRB) 108, 179, 208, 283
 Új-Zsupanek → Nagyzsupány
 Ungarisch Weisskirchen → Fehértemplom
 Ústí nad Orlicí (CZ) 121
 Úvaly (CZ) 176

V

Vác 150
 Vág 168
 Vágtapolca (*Teplica nad Váhom* SK) 198
 Vágújhely (*Nové Mesto nad Váhom* SK) 117
 Varasd-Teplic (*Varaždinske Toplice* SRB) 103
 Várnegyed (Budapest) 150
 Városliget (Budapest) 141, 156, 162, 163, 227, 282, 303
 Varsó (*Warszawa* PL) 62, 63, 71, 215, 225, 320
 Varvarovka (UA) 59
 Velehrad (CZ) 42, 88, 191
 Velehrad (USA) 59
 Velence (*Venezia* I) 16, 33, 87, 146, 181
 Velká Bystřice (CZ) 233
 Velká Řetová → Řetová
 Velké Srediště → Nagyszered
 Velký Bečkerék → Nagybecskerek

Velký Tábor → Tabor Wielki
 Verbász (*Vrbas* SRB) 198, 199
 Veronikapol (? PL) 57
 verseci járás 120
 Vesztfália 59, 60
 Visegrád 183, 292
 Vítkov hegy 24
 Vižmarje pri Ljubljani (Ljubljana) 90
 Vlagyimirovka (UA) 59
 Vlagyivosztk (RU) 62
 Vojvodov (BG) 123
 Volhínia 59
 Volhíniai kormányzóság → Volhínia
 Voralberg tartomány 22
 Všetaty (CZ) 122
 Vyšehrad → Visegrád
 Vyšehrad (USA) 59
 Vysoké Mýto (CZ) 237

W

Walsberg (? RO) 125
 Weidenthal → Temesfő
 Weisskirchen → Fehértemplom
 Weitzenried → Szörénybuzás
 Wisconsin (USA) 33, 59
 Wrocław (PL) 233

Z

Zadar (HR) 98, 99
 Zagorje ob Savi (SLO) 85
 Zágráb (*Zagreb* HR) 97, 100–106, 108, 209, 217, 218, 228, 233, 277, 279, 283, 320
 Závali → Závaliv
 Závaliv (UA) 59
 Zelená Hora (CZ) 53
 Zelene (UA) 59
 Zelov → Zelów
 Zelów (PL) 122
 Ziębice (PL) 57

Zittau (D) 57, 274

Žižkov (Prága) 163

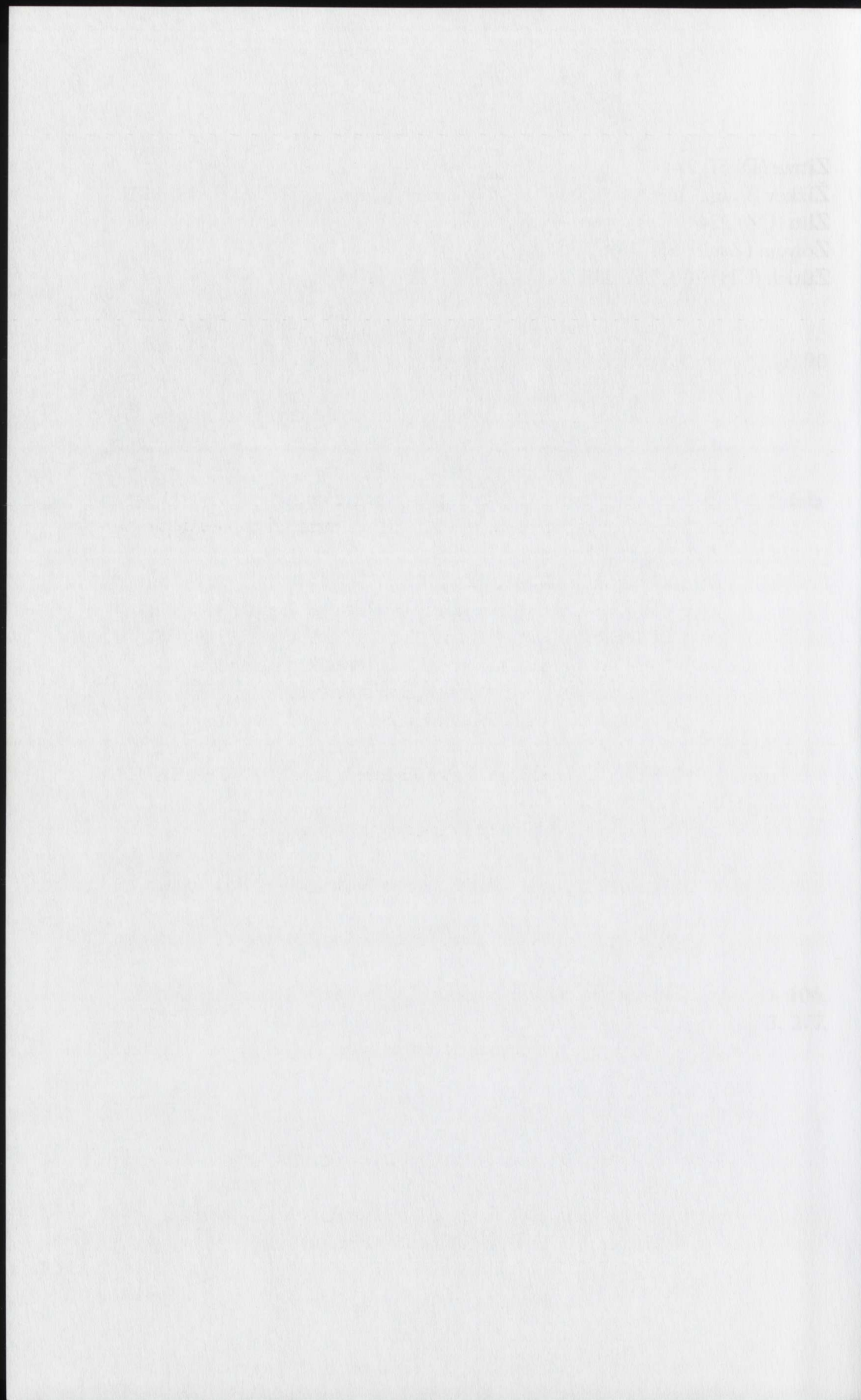
Zlín (CZ) 224

Zólyom (*Zvolen* SK) 169

Zürich (CH) 200, 216, 235, 265, 320

Zs

Zsolna (*Žilina* SK) 57, 117, 118, 168,
198, 199

Irodalom

A csehek Budapesten = Fővárosi Lapok, 1885. május 26., XXII. évf., 122. sz., 795.

A csehek Kisbéren = Budapesti Hírlap, 1885. május 28., 145. sz., 6-7.

A Gellérthegy átalakítása = Építészeti Szemle 1893, IX. évf., 30. sz., 252-264.

A Királyi József-Műegyetem Programmja az 1886/87-es tanévre. Budapest, 1886.

Adámek, Karel: Hospodářský rozkvět Uher. Praha, Unie, 1905.

Adámek, Karel: Obrat v Uhrách, Chrudím, Eckert, 1905.

Adámek, Karel: Památce kartografa Josefa Homolky. Praha, Obchodní tiskárna Merkur, 1909.

Adámek, Karel: Slovenskem, Kolin, 1921.

Adámek, Karel: Uhry a Rakousko. Národohospodářské a statistické rozhledy. Brno, Ant. Kindl, 1891.

Adámek, Karel: Uhry od Rakouska. Chrudím, Hospodářský list, 1907.

Adámek, Karel: Upominky z Uher. V Praze, nákladem vlastním, 1909.

Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1898. március 1., XXII. évf., 3. sz., 3.

Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1899. április 1., XXIII. évf., 4. sz., 5.

Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1900. június 1., XXIV. évf., 6. sz., 3.

Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1901. június 1., XXV. évf., 7. sz., 4.

Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1907. július 1., XXXI. évf., 7. sz., 6.

Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1908. december 1., XXXII. évf., 12. sz., 5.

Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1892. december 1., XVI. évf., 11. sz., 4.

Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1902. október 1., XXVI. évf., 9. sz., 4.

Agičić, Damir: Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Zagreb, Ibis, 2000.

Agičić, Damir: Tomáš Garrigue Masaryk és a prágai horvát diákok a 19-20. század fordulóján. In: Ábrahám Barna – Pilecky Marcell (szerk.): A

- Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára. Piliscsaba, PPKE BTK, 2006, 472-481.
- Almanach České Akademie** císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Praha, 1898.
- Arbes, Jakub**: Epizódok 1848-ból. In: A magyar forradalom és szabadságharc cseh tükrében. Budapest, Ister, 1998.
- Auerhan, Jan**: České kolonie v jižních Uhrách. = Pokroková Revue. IV. évf., 1908, 276-292.
- Auerhan, Jan**: Několik slov úvodem. In: Španihel, Jaroslav (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, IV. doplněné vydání, 1911, 3-8.
- Auerhan, Jan**: Z pamětní knihy Čechů v Krušici (v jižních Uhrách). = Národopisný Věstník Československý, VI. évf., 1911, 122-123.
- Ausländische Gelehrte in Budapest.** = Pester Lloyd, 1893. június 26, 8.
- Az 1906. évi népszámlálás eredményei.** Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 43., Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1914.
- Az ezeréves Magyarország és a millenniumi kiállítás.** Budapest, 1896.
- Bachman, B.**: Z Budapešti = Vlast, 1889. április 1., XII. évf., 12. sz., 6-7.
- Bachman, Bohumil**: Kronika prvního Českého Dělnického Spolku v Budapešti. Praha, Vilímek, 1888.
- Bělina, Pavel – Pokorný, Jiří** (szerk.): Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvícenství po naši dobu. II. Praha – Litomyšl, Paseka, 1995.
- Benedetič, Ana**: Zgodovina visokega šolstva oziroma univerze na Slovenskem. In: 36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2000, 261.
- Berkes Tamás**: A cseh eszmetörténet antinómiái, Budapest, Balassi, 2003.
- Berlin a český dělník** = Vlast, 1894. január 1., XVIII. évf., 1. sz., 2-3.
- Blacking, Diethelm**: Die Sokolbewegung bei den verschiedenen slawischen Völkern. In: Waic, Marek (szerk.): Sokol, jeho vnik, vývoj a význam. Praha, Organizační výbor mezinárodní konference, 1998, 107-121.
- Blecking, Diethelm**: Sokolské hnutí některých slovanských národů. In: Waic, Marek a kol. (szerk.): Sokol v české společnosti 1862-1938. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK, 1997, 175-183.
- Boček, Jaroslav**: Hry s českou otázkou. Praha, Melantrich, 1997.
- Brábek, František**: Budapešť I-III. = Zlatá Praha 1885, č. 37, 544-546; č. 38, 559-560; č. 39, 571-574.
- Brábek, František**: Procházky po Uhrách. v Praze, Urbánek, 1874.

Brábek, František: Průvodce k výletu do Pešti, pořádanému Hosp. Spolky v Chrudimi, Kolině a v Pardubicích ve dnech 18.–20. července 1885, s malou náukou maďarské řeči. Kolin, J. Pak, 1885.

Brouček, Stanislav: Nad výzkumem českého etnika v zahraničí. = Český lid 1990, 77. sz., 129–138.

Brousek, Karl M.: Wien und seine Tschechen. Integration und Assimilation einer Minderheit im 20. Jahrhundert. Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. Band 7., München, R. Oldenbourg Verlag, 1980.

Budapešť = Sokol zahraniční 1910. január, 4. évf., 1. sz., 13.

Budapešť = Sokol zahraniční 1910. január, 4. évf., 1. sz., 6–7.

Budapešť = Sokol zahraniční, 1910., augusztus – szeptember, 4. évf., 8–9. sz., 140.

Budapešť = Sokol zahraniční, 1910., február, 4. évf., 2. sz., 30.

Budapest = Sokol zahraniční, 1910., október, 4. évf., 10. sz., 159.

Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. november, 5. évf., 11. sz., 157.

Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. december, 7. évf., 12. sz., 185.

Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. február – március, 7. évf., 2–3. sz., 43.

Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. január, 7. évf., 1. sz., 13–15.

Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. november, 7. évf., 11. sz., 167–169.

Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. október, 7. évf., 10. sz., 154.

Budapešť = Sokol zahraniční, 1914. július–augusztus, 8. évf., 7–8. sz., 138–140.

Budapešť = Vlast', 1890. december 1., XIV. évf., 6. sz., 2.

Budapešť = Vlast', 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3.

Budapest félévszázados fejlődése (1873–1923). Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei. 53., Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1925.

Budapesti cím- és lakjegyzék. A Bejelentési Hivatal hiteles adatai alapján. Budapest, Franklin, 1881–1914.

Čechové v Budapešti = Vlast', 1887. augusztus 1., XI. évf., 4. sz., 10.

Čechové v Pešti = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2–3.

Černík, Victor: Z Budapešti = Vlast', 1889. december 25., XIII. évf., 7. sz., 3–4.

Černý, Václav: A pánszlávizmus kialakulása és gáztettei II. A pánszlávizmus a politikai és demokratikus Szláviában = Kalligram 1994, 7–8., július – augusztus, 118–119.

Černý, Václav: A pánszlávizmus kialakulása és gáztettei III. A szlávimádattól a pánrussizmusig. = Kalligram 1994, 9., szeptember, 90–99.

- Černý, Václav:** Vývoj a zločin panslavismu
- Češi v zahraničí** = Sokol zahraniční, 1913. május, 7. évf., 5. sz., 71.
- Česká Beseda** = Slovenský denník, 1912. március 10.
- Česká Beseda** = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2-3.
- Česká beseda v Budapešti** = Vlast', 1878. július 15., II. évf., 9. sz., 3..
- Česká beseda v Budapešti** = Vlast', 1895. január 1., XIX. évf., 1. sz., 4.
- „Česká Beseda“ v Budapešti** = Vlast', 1886. május 1., X. évf., 5. sz., 3.
- Česká beseda v Pešti** = Vlast', 1911. február 1., XXXV. évf., 2. sz., 6.
- Česká Beseda v Sibíni** = Vlast', 1912. február 1., XXXVI. évf., 2. sz., 3.
- České ženské spolky** = Sokol zahraniční, 1913. júnus, 7. évf., 6. sz., 83.
- Českoslov. dělnický spolek v Budapešti** = Vlast', 1880. január 1., IV. évf., 3. sz., 4.
- Československý biografický slovník.** Praha, Academia, 1992.
- Český** = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 8.
- Český kapitál na Slovensko** = Vlast', 1903. november 1., XXVII. évf., 12. sz., 3-4.
- Český slavnost v Pešti** = Národní listy, 1871. november 21. 320. sz., 1.
- Český spolek „Osvěta“ v Budapešti** = Vlast', 1901. júnus 1., XXV. évf., 7. sz., 3.
- Český telocvičný spolok slávi 10. a 11. júnia 15. ročné jubileum** = Slovenský týždenník, 1911. május 26., 6.
- Čeští dělníci zavraždění v Uhrách pro českou píseň** = Vlast', 1912. április 1., XXXVI. évf., 4. sz., 4.
- Čeští umělci v cizině** = Vlast', 1902. február 1., XXVI. évf., 2. sz., 2.
- Chocholoušková, Hana:** 140 let České besedy v Liberci. Zprávy České besedy č. 96., Liberec, 2003.
- Chudáček, A.:** Budapešť = Sokol zahraniční, 1914. április, 8. évf., 4. sz., 63-64.
- Chudáček, A.:** Budapešť = Sokol zahraniční, 1914. március, 8. évf., 3. sz., 43-44.
- Cibulka, Pavel:** Moravská politika a český státoprávní program v druhé polovině 19. století. In: Malíř, Jiří – Vlček, Radomír (szerk.): Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Disputationes Moravicea 2. Brno, Matice moravská, 2001, 99-110.
- Činnost jednot zahraničních v r. 1908.** = Sokol zahraniční 1910. február, 4. évf., 2. sz., 23.
- Činnost jednot zahraničních v r. 1908.** = Sokol zahraniční 1910. január, 4. évf., 1. sz., 5.
- Čornej, Petr:** Lipanské ozvěny. Praha, H&H, 1995.
- Cseh barátaink Budapesten.** = Budapesti Hírlap, 154. sz, 1893. júnus 26, 7.

- Cseh írók a fővárosban.** = Fővárosi Lapok, 1893. június 26, 8.
- Csehek Magyarországon** = Budapesti Hírlap, 1885. május 24., 141. sz., 3-4.
- Csehek Magyarországon. A kiállítás és a város megtekintése** = Budapesti Hírlap, 1885. május 26., 143. sz., 3-4.
- Divadelní vlak z Pešti** = Vlast', 1884. július 1., VIII. évf., 7. sz., 4.
- Divadelní vlak z Buda-Pešti** = Vlast', 1884. augusztus 1., VIII. évf., 8. sz., 4.
- Dobossy László:** Němcová példája. In: Dobossy László: Párhuzamok találkozása. Esszék és tanulmányok a magyar–cseh szellemi érintkezésről. Budapest, Korma, 2000. 101–102.
- Doležal, Bohumil:** Magyarország képe a XIX. századi cseh politikai gondolkodásban. = Hitel, XII. évf., 1. sz., 1999. január, 81–83.
- Domin Károly** (ford.): Božena Němcová miskolci levelei 1851. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1963.
- Dudek, František:** Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938. Praha, Academia, 1985.
- Efmertová, Marcela C.:** České země v letech 1848–1918, Praha, Libri, 1998.
- Ekert, František:** Výlet Čechů na Slovínku. V Praze, Ekert, 1888.
- Engel, E.:** Obecné stanovy pro všechny české spolky zahraničné. = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2.
- Érdekes vendégek Budapesten.** = A Nemzet, 1893. június 26, 5.
- Érdekes vendégek Budapesten.** = Nemzeti Ujság, 1893. június 26, 6.
- Érdekes vendégek Budapesten.** = Pesti Hírlap, 1893. június 26, 11.
- Fialová, Ludmila – Horská, Pavla – Kučera, Milan – Maur, Eduard – Musil, Jiří – Stoukal, Milan:** Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha, Mladá fronta, 1998.
- Fišer, Zdeněk:** Ke genezi díla Ruperta Přecechtěla = Jižní Morava, 1997, 33. évf., 36. köt., 59–66.
- Fišer, Zdeněk:** Servita Rupert Přecechtěl v nově zjištěné korespondenci = Jižní Morava, 1996, 32. évf., 35. köt., 312–315.
- Fodor Ferenc:** A magyar térképírás. A „Térképészeti Közlöny” 15. sz. különfüzete. Budapest, Honvéd Térképészeti Intézet, II., 1953, III., 1954.
- František Novák** = Vlast', 1903. március 1., XXVII. évf., 3. sz., 5.
- Gantar-Godina, Irena:** Oris slovensko-slovanskih stikov do 1914. In: XX–XII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta, Oddelek za Slovenske Jezike in Književnosti, 1996.
- Gantar Godina, Irena:** Neoslavizem in Slovenci. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

- Gantar-Godina, Irena:** T. G. Masaryk in the eyes of the Slovenes. In: Pražák, Richard (szerk.): T. G. Masaryk a Střední Evropa. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1994.
- Gantar Godina, Irena:** Slovensko – češki stiki do 1918. In: Jaroslav Pánek (szerk.): Samostatný stát mezi většími susedy – Podnět pro slovinskou politiku a kulturu. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého zasedání (Praha, Klementinum, 16.10.1997). Praha, Národní knihovna České republiky, Slovanská knihovna, 1999, 36-52.
- Gantar-Godina, Irena:** The Significance of Language and Education in Forming National Consciousness of a Small Nation. In: Binder, Harald – Křivohlavá, Barbora – Velek, Luboš (szerk.): Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, 67-77.
- Glettler, Monika:** Die Wiener Tschechen um 1900. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Großstadt. München-Wien, R. Oldenbourg, 1972.
- Goláň, Karol:** Styky slovenského a českého proletariátu v období počátků robotnického hnutí. In: O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov. Bratislava, SAV, 1956, 195-201
- Halász Iván:** A cseh pártrendszer főbb törésvonalai és regionális összefüggései. In: Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita (szerk.): Regionális és nemzeti identitás Közép-Európában. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2003.
- Halász Iván:** Karel Kramář és a ruszofilizmus a cseh polgári politikában. = Limes 2005/2, 85-101.
- Halász Iván:** Morvaország – egy létező ország, ami nincs. (Néhány megjegyzés a csehországi és morvaországi regionalizmus történetéhez.) In: Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita (szerk.): Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2003.
- Hapák, Pavol:** Slovenské robotnícké hnutie v Budapešti koncom XIX. stor. = Historický Časopis III., 1., 1955, 52-83.
- Havránek, Jan:** Národní jazyky ve školství a jejich význam pro dosažení plné vzdělanosti všech středoevropských etnik. In: Binder, Harald – Křivohlavá, Barbora – Velek, Luboš (szerk.): Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, 23-32.
- Havránková, Hana:** Vznik Sokola a jeho vývoj do utvoření České obce sokolské. In: Waic, Marek a kol. (szerk.): Sokol v české společnosti 1862-1938. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK, 1997, 9-53.

- Heilauf Zsuzsanna** (szerk.): Külföldi hallgatók magyar felsőoktatási intézményekben. I. 1635-1919. Felsőoktatástörténeti Kiadványok Új Sorozat 3. Budapest, MTA Egyetemtörténeti Albizottság, ELTE Levéltár, 2006.
- Heiszler Vilmos:** Ausztroszlavizmus – ausztróhungarizmus. (A cseh föderalista elképzelések fogadtatása Pesten 1860-1861-ben.) In: Németh G. Béla (szerk.): Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Budapest, Gondolat, 1988, 446-463.
- Heiszler Vilmos:** Tulipán és futball-labda. (Magyar-cseh sportkapcsolatok a dualizmus válsága idején 1905-1908.) In: Fried István (szerk.): Lélektől lélekig. (Osztrák-magyar-közép-európai összefüggések.) Szeged, JATE BTK, Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2000, 77-84.
- Heiszler Vilmos:** Szláv dalegyletek Budapesten 1867-1918. In: Ablonczy Balázs – ifj. Bertényi Iván – Hatos Pál – Kiss Réka (szerk.): Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. BIP, Budapest, 2002, 473-476.
- Hemmerle, Rudolf:** Sudetenland Lexikon. Geografie, Geschichte, Kultur. Augsburg, Bechtermünz, 1996.
- Higgyed István:** Ecclesiae desolatae: Szent Ilona. = Az Út. 2002. október-december, XXVIII. évf., 4. sz., 48-49.
- Historie české besedy v Budapešti** = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.
- Hladký, Ladislav:** T. G. Masaryk a jihoslovanské národy. In: Pražák, Richard (szerk.): T. G. Masaryk a Střední Evropa. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1994, 60.
- Hlas k rodičom slovenským, tútorom, predstaveným a všetkým priateľom detí a mládeže.** = Čas 1892. december 3. VI. évf., 49. sz., 781-782.
- Hlavačka, Milan:** A cseh-magyar történelmi kapcsolatok a hosszú 19. században. = Limes 2005/2, 5-18.
- Hollmann, Jaroslav:** Z Budapešti = Vlast', 1889. október 15., XIII. évf., 6. sz., 5.
- Honzáková, Marie – Honzák, František:** Arbes Jakub. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 18-19.
- Honzáková, Marie – Honzák, František:** Neruda Jan. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 284-285.
- Horák, Josef:** Přehled vývoje českých obchodních bank. V Praze, Merkur, 1913.
- Hrabák, Josef:** Gedenbuch zur feier des fünfzigjährigen Bestandes der K. K. Bergakademie Příbram 1849 bis 1899. Příbram, 1899.

- Hroch, Miroslav:** In the National Interest. Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century: A Comparative Perspective. Prague, Faculty of Arts Charles University, 2000.
- Hroch, Miroslav:** Na prahu národního existence. Touha a skutečnost. Praha, Mladá fronta, 1999.
- Husová, Marcella:** A magyar „realitások” cseh szemszögből. Adalékok a magyar irodalom csehországi fogadtatásához az 1890-es években. In: Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit (szerk.): Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I. Budapest-Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 1993, 79-84.
- Husová, Marcella:** Cseh-magyar kapcsolatok a századfordulón. A magyar irodalom sorsa Csehországban 1890 és 1918 között. In: Berkes Tamás (szerk.): Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, Osiris, 1998, 55-59.
- Hye, Hans Peter:** Das politische System in der Habsburgermonarchie. Praha, Karolinum, 1998.
- Interessante Gäste in Budapest.** = Politisches Volksblatt, 1893. június 26, 8.
- Interessante Gäste.** = Neues Pester Journal, 1893. június 26, 6.
- Janoušek, Jan:** Z Budapešti = Vlast, 1889. február 1., XII. évf., 10. sz., 6.
- Janoušek, Jan:** Z Budapešti = Vlast, 1889. március 1., XII. évf., 11. sz., 5.
- Jobbágy Jenő:** A pesti csehek = Pesti Napló, 1918. október 8., 9-10.
- Jos. Slavík** = Vlast, 1906. június 1., XXX. évf., 6. sz., 5.
- Josef Homolka** = Vlast, 1908. január 1., XXXII. évf., 1. sz., 5.
- K obecným stanovám** = Vlast, 1878. június 1., II. évf., 8. sz., 2.
- Kadlec, Jaroslav:** Přehled českých církevních dějin 2., Řím, Zvon, 1987.
- Kameník, Josef – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast, 1893. november 1., XVII. évf., 11. sz., 3.
- Kameník, Josef – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast, 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 3.
- Kantúrová, Marie:** Nevěří mi, aniž chápou mne. In: Splav 2007, 6.sz., 18-19.
- Ke schůzi delegátů zahraničních jednot sokolských o VI. sletu** = Sokol zahraniční, 1912. október, 6. évf., 10. sz., 166-167.
- Kemény G. Gábor:** Új kutatási eredmények és további nyitott kérdések Riedl Szende prágai időszakában (1854-1860). In: Gyivicsán Anna (szerk.): Tanulmányok a kelet-európai irodalmak és nyelvek köréből Dobossy László 70. születésnapjára. Budapest, ELTE Szláv Filológiai Tanszék, 1980, 87-93.
- Klima, Stanislav:** České osady dolnouherské. = Český lid, VIII. évf., 1899, 22-28.

- Klostermann, Karel:** Několik vzpomínek na Malý Žitný ostrov a podunajské nivy pod Bratislavou. In: *Z mého revíru (Povídky a kresby)*, v Praze, Jos. R. Vilímek, 1928.
- Knappová, Miloslava:** A magyar irodalom két népszerűsítője Csehországban. (František Brábek és Gustav Narcis Mayerhoffer) In: *Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Szerk. Zuzana Adamová – Karol Rosenbaum – Sziklay László. Bp., Akadémia, 1965. 265–275.
- Kodet, F.:** Zahraniční jednoty a jich úrazové opatření = Sokol zahraniční 1911. május, 5. évf., 5. sz., 76–77.
- Kolář, František:** Sedm tezí ke vzniku a vývoji ideje jednotného československého národa (do první světové války). In: *Pekník, Miroslav a kol.: Pohledy na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Českoslovakismus*. Bratislava, Veda, 2000, 493–497.
- Kolejka, Josef:** Národy Habsburské monarchie v revoluci 1848–1849. Praha, Svoboda, 1989.
- Kollár = Čas**, Roč. VI., 4. 39., 615.
- Komárik Dénes:** Feszl Frigyes és megbízói = Budapesti Negyed 1995. III. évf., 3. sz.
- Komité čes. spolků budapešťských pro podporu vojinů** = *Vlast'*, 1914. december 1., XXXVIII. évf., 12. sz., 4.
- Končinský, Franta – Pavlík, Čeněk:** *Z Budapešti* = *Vlast'*, 1892. júnus 1., XVI. évf., 6. sz., 3.
- Kořalka, Jiří:** Altes und Neues in den böhmischen Ländern. In: Kühnel, Harry – Vavra, Elisabeth – Stangler, Gottfried (szerk.): *Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. 1. Teil. Von der Revolution zur Gründerzeit 1848–1880. Beiträge*. Wien, Niederösterreichische Landesmuseum, 1984, 277–281.
- Kořalka, Jiří:** Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Praha, Argo, 1996.
- Kořalka, Jiří:** František Palacký (1798–1876). *Životopis*. Praha, Argo, 1998.
- Kosatík, Pavel:** Bankéř první republiky. *Život dr. Jaroslava Preisse*. Praha, Motto – RIF, 1996.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Clam-Martinic Jindřich Jaroslav hrabě. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha, Libri, 1998, 62.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Grégr Eduard. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha, Libri, 1998, 115–116.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Grégr Julius. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha, Libri, 1998, 116.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Rašín Alois. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha, Libri, 1998, 337–338.

- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Rieger František Ladislav. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 342–344.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Sladkovský Karel. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 369–370.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Soukup František. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 377–378.
- Kováč, Dušan:** Szlovákia története. Pozsony, Kalligram, 2001.
- Kačkovičová, Mária:** The Tisovská Vzájomná Pomocnica = BIATEC, XII, 4/2004.
- Kovács Anna:** A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867–1918) Pons Strigoniensis, Studia VI., Piliscsaba-Esztergom, PPKE BTK Szlavisztika – Közép-Európa Intézet, Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2006.
- Kozáková, Zlata:** Sokolské slety 1882–1948. Praha, Orbis, 1994.
- Körösi József – Thirring Gusztáv:** Budapest Fővárosa az 1891-ik évben. A népleírás és a népszámlálás eredményei. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei XXV. 2., Budapest, Grill Károly, 1895.
- Körösi József:** Budapest Fővárosa az 1881-dik évben. A népleírás és népszámlálás eredményei. Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei XV., Budapest, Ráth Mór, 1881.
- Körösi József:** Pest, Szabad Királyi Város az 1870-dik évben. A népszámlálás és népleírás eredményei. Pest, Ráth Mór, 1871.
- Krejčí, Karel:** Epizódok a XIX. század hatvanas éveinek cseh-magyar kapcsolataiból. Klny. Filológiai Közl. Bp., 1957. 39–51.
- Krejčí, Oskar:** Geopolitika středoevropského prostoru. Praha, Ekopress, 2000.
- Křen, Jan:** Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918. Praha, Academia, 1990.
- Külföldi tudósok Budapesten.** = Egyetértés, 1893. június 26, 6.
- Kváča, Josef – Pára, Oton – Toulá, Karel (szerk.):** Česká beseda v Záhřebě 1874–1924. Záhřeb, é.n.
- Lampe, John R. – Jackson, Marvin R.:** Balkan Economic History, 1550–1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations. Bloomington, Indiana University Press, 1982
- Lelkes György (szerk.):** Magyar helységnév-azonosító szótár, Budapest, 1992.
- Lerch, Josef Zdeněk:** Pharmaceutisches Handlexicon. Synonyma in lateinischer, deutscher, böhmischer und polnischer Sprache. Für Apotheker, Aerzte und Drogisten. Příruční slovník lékárnický. Synonyma latinská, česká, polská

- i německá. Pro lékárníky, drogisty, jakož i přátely věd přírodních vůbec. Prag, Wiesner, 1890.
- Liška, Bohumil:** Nagyszeben (Sibiň) = Vlast, 1912. április 1., XXXVI. évf., 4. sz., 5.
- Lodr, Alois:** Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecenáš. Praha, Melantrich, 1988.
- Lomič, Václav – Horská, Pavla:** Dějiny Českého vysokého učení technického. 1. díl, svazek 2. Praha, ČVUT, 1978.
- Lustigová, Martina:** Karel Kramář a jeho slovanská politika. In: Dominik Hrodek (szerk.): Slovanství ve středoevropském prostoru. Praha, Libri – Stred, 2004, 145-155.
- Machatka, Osvald:** První československý dělnický spolek v Budapešti v letech 1868-1890 = Časopis Matice moravské, LXXII. évf., 1953, 249-268.
- Macura, Vladimír:** Český sen. Praha, Lidové noviny, 1998.
- Maďaři a slovenské děti. Proč Maďaři doplňují své plemě slovenskými sirotkami.** = Čas 1892. november 5., VI. évf., 45. sz., 719.
- Malý, Karel** a kolektiv autorů: Dějiny českého a slovenského práva do roku 1945. Praha, Linde, 1999.
- Marolt, Janez – Mihelič, Darja – Žvanut, Maja – Rozman, Franc – Prunk, Janko – Kresal, Ferdo – Kacin-Wohinc, Milica – Ferenc, Tone – Repe, Božo:** Slovenci skozi čas. Kronika slovenske zgodovine. Ljubljana, Mihelač, 1999.
- Maršner, František:** Zimní výlet přes Uhry do Dalmacie a na Černou Horu. V Praze, Edvard Beaufort, 1896.
- Masaryk, Tomáš Garrigue:** Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození. Praha, Svoboda, 1990.
- Masirevich György:** A Szt-Gellérthegyre vivő drótkötélű vasút = Építő Ipar, 1897, II., 24. sz., 79-81; III., 31. sz., 85-86.
- Mayer, Alfred M.:** Hungarica. Rub a líc Uher. V Praze, Ed. Grégr, Český čtenář kniha 20., roč. V., sv. 2. 1913.
- Mészáros Andor:** „Tú jede dobrý Slováček...” A szlovákság képe dualizmus kori cseh beszámolóiban. In: Ábrahám Barna – Pilecky Marcell (szerk.): A Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára. Piliscsaba, PPKE BTK, 2006, 461-471.
- Mészáros Andor:** Cesta a stanice českých exulantů. In: Bohony Pavol (szerk.): Ľudia ľudom bez hraníc. Zborník referátov z mezinárodnej konferencie Helsinskej občianske zhrmaždenie v Slovenskej republike. Nitra, Nitrianská pobočka HOZ, 2000, 103-109.
- Mészáros Andor:** Csehek magyarokról. = Magyar Napló, XIX. évf., 1. sz., 2007. január, 49.

- Mészáros Andor:** Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850-1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 4., Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2001, 65-152.
- Michel, Bernard:** Banques et banquiers en Autriche au debut du 20e siecle. Paris, Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1976.
- Mihók-féle Magyar Compass.** Pénzügyi és közgazdászati évkönyv. Budapest, Tettey és tsa., II-XL. évf., 1874-1913.
- Mikulášská zábava Českej Besedy v Budapešti** = Slovenský denník, 1913. január 30., 4.
- Miloslava Knappová:** A magyar irodalom két népszerűsítője Csehországban. (František Brábek és Gustav Narcis Mayerhoffer) In: Zuzana Adamová – Karol Rosenbaum – Sziklay László (szerk.): Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, 265-275.
- Morava, Jiří:** C. k. disident Karel Havlíček Borovský. Praha, Panorama, 1991.
- Moravánszky Ákos:** Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák-Magyar Monarchia építészetében 1867-1918. Budapest, Vince, 1998.
- Mrázek, Otakar:** Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918. Praha, NPL, 1964.
- Murko, Matija:** Spomini. Ljubljana, Slovenska Matica, 1951.
- Národní divadlo v Lublani** = Čas, Roč. VI., č. 40., 636.
- Naše** = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 8.
- Naše spolky v roce minulém** = Vlast', 1902. február 1., XXV. évf., 2. sz., 4.
- Našim bratrským spolkům!** = Vlast', 1877. november 1., II. évf., 1. sz., 1.
- Následování hodno** = Vlast', 1896. március 1., XX. évf., 3. sz., 4.
- Nečas, Ctibor:** Balkán a česká politika. Spisy Pedagogické fakulty University J. E. Purkyně v Brně. Brno, Universita J. E. Purkyně v Brně, 1979.
- Nečas, Ctibor:** Na prahu české kapitálové expanze. Rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1987.
- Nečas, Ctibor:** Podnikání českých bank v cizině 1898-1918. Rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu. Opera Universitatis Masarykianae Brunensis Facultas Philosophica 295, Brno, Masarykova univerzita, 1993.
- Nečas, Ctibor:** Organizační síť a obchodní činnost českých bank v jihovýchodní Evropě. (Ve čtvrtstoletí před rokem 1918.) In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university. Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis C. 46, 1999, 97-112.

- Neruda, Jan:** Dodatek. (Éljen Jókai Mór!) In: *Obrazy z ciziny. Výbor z fejetonů.* Praha, Topič, 1910, 452–457.
- Neruda, Jan:** Peštské listy In: *Obrazy z ciziny. Výbor z fejetonů.* Praha, Topič, 1910, 418–432.
- Neruda, Jan:** Uherské volby. In: *Jan Neruda: Obrazy z ciziny. Výbor z fejetonů.* Praha, Topič, 1910. 433–451.
- Niederhauser Emil:** A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Budapest, Akadémia, 1977, 80.
- Novotný, Karel – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = *Vlast*, 1903. november 1., XXVII. évf., 12. sz., 3.
- Novotný, Karel:** Z Budapešti = *Vlast*, 1902. május 1., XXVI. évf., 5. sz., 3.
- Novotný, Karel:** Z Budapešti = *Vlast*, 1902. október 1., XXVI. évf., 10. sz., 3.
- Nový „Sokol“** = *Národní listy*, 1871. augusztus 15., 222. sz., 3.
- Odstrčil, Ludwig:** *Magyaren und Böhmen. Betrachtungen über Österreich-Ungarn.* Prag, Eduard Valečka, 1886.
- Oslava 50 letých narozenin J. V Friče v Budapešti** = *Vlast*, 1879. november 1., IV. évf., 1. sz., 2–3.
- Palacký, František:** Az osztrák állam eszméje. In: Pašiaková, Jaroslava (vál.): *Esszék és tanulmányok hét évszázad cseh irodalmából.* Budapest – Bratislava, Európa – Madách, 1988, 105–121.
- Palairot, Michael:** *The Balkan Economies c. 1800–1914. Evolution without development.* Cambridge studies in modern history 6. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Palóczy Antal:** Novák Ferenc = *Építő Ipar*, 1903, II. 1. sz., 28.
- Památka Josefa Slavíka** = *Národní listy*, 1871. november 7., 306. sz., 2.
- Pánek, Jaroslav (szer.):** Samostatný stát mezi většími susedy – Podnět pro slovinskou politiku a kulturu. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého zasedání (Praha, Klementinum, 16.10.1997). Praha, Národní knihovna České republiky, Slovanská knihovna, 1999, 36–52.
- Papp-Váry Árpád:** *Magyarország története térképeken.* Budapest, Kossuth-Cartographia, 2002
- Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = *Vlast*, 1898. szeptember 1., XXII. évf., 9. sz., 3.
- Pečenka, Marek:** Engel Emanuel. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918.* Praha, Libri, 1998, 92–93.
- Pečenka, Marek:** Kramář Karel. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918.* Praha, Libri, 1998, 219–220.
- Pečenka, Marek:** Pražák Alois. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918.* Praha, Libri, 1998, 319.

- Pečenka, Marek:** z Harrachu Jan Nepomuk hrabě. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 126.
- Pilát, Rudolf:** Uherské Slovensko a český kapitál. = Obzor národohospodářský, 1903, 8. sz., 8-14., 9. sz., 63-71.
- Ples** = Vlast', 1885. január 1., IX. évf., 1. sz., 4.
- Počet Čechů v Uhrách** = Sokol zahraniční, 1914. január-február, 8. évf., 1-2. sz., 15.
- Pornografický časopis český** = Čas, Roč. VI., č. 20., 309.
- Pražák, Richard** (vál.): Széchényi Ferenc és Csehország. Levelestár. OSZK – Gondolat, Budapest, 2003.
- Pražák, Richard:** A magyar forradalom és szabadságharc cseh tükrében. Budapest, Ister, 1998.
- Pražák, Richard:** A református magyar értelmiség Cseh- és Morvaországban a cseh nemzeti megújulás kezdetén. In: Pražák, Richard: Cseh-magyar történelmi kapcsolatok. Történeti, irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, Korma, 2001, 74-113.;
- Pražák, Richard:** Cseh-magyar párhuzamok. Tanulmányok a 18-19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról. Budapest, Gondolat, 1991.
- Pražák, Richard:** Cseh-magyar kulturális kapcsolatok 1945-ig. In: Regio, Kisebbségtudományi Szemle, 1990, 1.évf., 3. sz., 29-51.
- Pražák, Richard:** Ke stykům Istvána Széchenyiho s českými zeměmi. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis, č 41, Brno, FFBU, 1994, 73-80.
- Pražák, Vojtěch:** Dvacetileté jubileum „Prvního českého dělnického spolku v Budapešti“ = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 4-6.
- Přecechtěl, Rupert Maria – Adámek, Karel:** Čechoslovanští Výtečníci. Lito-myšl, Antonín Augusta, 1863.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** A legfelségesebb Habsburgi és Lothringi házból származott császárok és királyok képcsarnoka I. Rudolftól a jelen időig, a legjobb eredeti példányok nyomán kiadja Dr. Přecechtěl Rupert, Servita-rendi áldozár Bécsben. Wien, Hugo Hoffmann, 1876.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** Českomoravský národ, vítěz nad Tatary 1241. Hostýn. Sepsal dle historických pramenů Josef Rupert Maria Přecechtěl, dr. Bohosloví v klášteře u Servitův, čestný občan města Frenštátu a obce Ratajské, při svém nutném pobytu v r. 1874. V Olomúci, Nákladem vlastním, 1875.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** Rozbor československé literatury a životopisy československých výtečníkův, sepsal Rupert M. Přecechtěl, Dr. Bohosloví v Kl. U Servitův, a čestný občan Sl. města Frenštátu na Moravě. II. opravené a rozšířené vydání. V Pešti, Nákladem Vlastním, 1869, 1872.

- Přecechtěl, Rupert Maria:** Rozbor československé literatury a životopisy československých výtečníků, sepsal Rupert M. Přecechtěl, Dr. Bohosloví v Kl. U Servitův, a čestný občan Sl. města Frenštátu na Moravě. II. opravené a rozšířené vydání. V Praze, Nákladem Dra. Ruperta Přecechtěla v Pešti, Serviten-Convent, 1874.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** Rozhled dějin československé literatury a životopisy československých výtečníků. V Kroměříži, Nákladem Vlastním, 1872.
- Předplacení** = Vlast', 1901. szeptember 1., XXV. évf., 9. sz., 4.
- Přehled přednášek** na cis. král. českém polytechnickém ústavu v Praze 1876-1879.
- Přerušená činnost' spolku** = Vlast', 1890. szeptember 1., XIV. évf., 3. sz., 4.
- Programm** cis. král. české vysoké školy technické v Praze 1880-1883.
- Provazníková, Marie – Škvor, Jiří** (szerk.): XI. Vsesokolský slet 1948. Curych, Konfrontace, 1976.
- Průcha, Václav:** Hospodářské dejiny Československa v 19. a 20. storočí. Bratislava, Pravda, 1974.
- Prunk, Janko:** Kratka zgodovina Slovenije. Ljubljana, Grad, 1998.
- Pruská vláda vyhání české řemeslníky** = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 139.
- První český dělnický spolek v Budapešti** = Vlast', 1903. október 1., XXVII. évf., 10. sz., 3.
- Rak, Jiří:** Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy. Praha, H&H, 1994.
- Ram Frigyes** (összeáll.): A magyarországi földmérők és térképészek fontosabb életrajzi és bibliográfiai adatai. Budapest, OSZK, 1993.
- Rátz Kálmán:** A pánszlávizmus története. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, Lucidus, 2000.
- Řepa, Milan:** Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století. Brno, Doplněk, 2001.
- Řepa, Milan:** Svět symbolů a rozmach českého národního vědomí na Moravě. In: Malíř, Jiří – Vlček, Radomír (szerk.): Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Disputationes Moravicea 2. Brno, Matice moravská, 2001, 93-97.
- Rozman, France:** Brošura Dragotina Gustinčiča o Trstu iz leta 1915. In: Čepič, Zdenko – Guštin, Damijan – Troha, Nevenka (szerk.): Zbornik Milice Kacin Wohinz. Prispevki za novejšo zgodovino, Letnik XL., Številka 1., Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2000.
- Rudolph, Richard Lawrence:** The Role of Financial Institutions in the Industrialization of the Czech Crownlands, 1880-1914. Michigan, The University of Wisconsin, 1968.

- Rychlík, Jan:** Slovensko a Slováci v české politice 19. a 20. století. In: Česko-slovenská historická ročenka 2000, Brno, Masaryková univerzita v Brně, 2000., 59-73.
- Sak, Robert:** Rieger. Konzervativce nebo liberál? Praha, Academia, 2003.
- Sárkány Oszkár:** Magyar kulturális hatások Csehországban (1790–1848). In: Sziklay László (szerk.): Sárkány Oszkár válogatott tanulmányai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 21-63.
- Sas Andor:** Riedl Szende hídverési kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában (1854-1860). Bratislava – Pozsony, 1937.
- Šibrinky peštského Sokola** = Slovenský denník, 1914. március 1., 5.
- Škvarna, Dušan – Bartl, Július – Čičaj, Viliam – Kohútová, Mária – Letz, Róbert – Segeš, Vladimír:** A szlovák történelem lexikona. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003.
- Slavíkův pomník v Pešti** = Vlast, 1884. december 1., VIII. évf., 12. sz., 4.
- Slovenský biografický slovník.** Martin, Matica slovenská, 1986-1992. I. 362., III. 294-295., V. 296-297.
- Šmahel, František:** Husitská revoluce 3. Kronika válečných let. Praha, Univerzita Karlova, 1996.
- Šmahel, František:** Idea národa v husitských Čechách. Praha, Argo, 2000.
- Smrt Barosse** = Čas, Roč. VI., č. 20., 312-313.
- Sokol** = Slovenský týždenník, 1912. január 27., 5.
- Sokol** = Slovenský týždenník, 1912. május 17., 5.
- Sokol v zahraničí** = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 124.
- Sokol v zahraničí. Úrazové pojištění jednot zahraničních** = Sokol zahraniční, 1911. júnus 5. évf., 6. sz., 94.
- Sokolstvo zahraniční** = Vlast, 1912. augusztus 1., XXXVI. évf., 8. sz., 4.
- Šolle, Zdeněk:** Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi. Praha, Mladá fronta, 1998.
- Soukupová, Blanka:** České spolky jako významný faktor rozvoje národně determinovaného modelu vzdělání (Praha 60.-80. let 19. století). In: Pešek, Jiří – Svatoš, Michal (szerk.): Sborník příspěvků z konference „Škola a město“. Documenta Pragensia XI. Praha, Archiv hlavního města Prahy – Ústav dějin Univerzity Karlovy, 1993, 190-199.
- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, IV. doplněné vydání, 1911.
- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, 1907.

- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, II. vydání, 1909.
- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, III. vydání, 1909.
- Speissová, Jana:** Palacký František. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 294-296.
- Stanovy Ústř. Sdružení těl. jednot sokolských v zahraničí** = Sokol zahraniční, 1913. április, 7. évf., 4. sz., 51-52.
- Statistika za r. 1909.** = Sokol zahraniční 1911. április, 5. évf., 4. sz., 68-69.
- Statistika zahraničních jednot sokolských za r. 1910.** = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 118-119.
- Steinert Ágota** (szerk.): Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Budapest, Helikon, 1983.
- Stručný přehled činnosti československých spolků zahraničních v roce 1895.** = Vlast', 1895. február 1., XIX. évf., 2. sz., 5-6.
- Svátek, Josef:** Ještě dva dopisy Ruperta Přecechtěla = Jižní Morava, 1987, 23. évf., 26. köt., 268-269.
- Svátek, Josef:** Nad dílem prof. dr. Ruperta M. J. Přecechtěla = Jižní Morava, 1972, 8. évf., 84-91.
- Svátek, Josef:** Rupert Maria Josef Přecechtěl, moravský kulturní pracovník buditelem Slováků = Jižní Morava, 1974, 10. évf., 144-152.
- Svátek, Josef:** Tři dopisy Ruperta Přecechtěla a spolku Svatobor z let 1871-1873 = Jižní Morava, 1985, 21. évf., 24. köt., 256-259.
- Svoboda, Čeněk – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1893. augusztus 1., XVII. évf., 8. sz., 3.
- Svoboda, Čeněk – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1893. május 1., XVII. évf., 5. sz., 3.
- Szarka László:** Szlovák nemzeti fejlődés – Magyar nemzetiségi politika 1867-1918./ Slovenský národný vývin – Národnostná politika v Uhorsku 1867-1918. Dialógus Könyvek. Pozsony, Kalligram – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 1999.
- Sziklay László:** A szlovák irodalom története. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.
- Szögi László:** A Karlsruhei Technische Hochschule magyar kapcsolatai a kezdetektől a második világháborúig. In: Horváth Ákos (szerk.): Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez. Budapest, 1997, 127-169.

- Szögi László:** Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén I. 1790-1850. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 1., Budapest-Szeged, Budapest-Gödöllői Egyetemi és Főiskolai Levéltári Szövetség, ELTE Levéltár, 1994.
- Telocvičná jednota „Sokol“ v Budapešti** = Vlast', 1899. augusztus 1., XXIII. évf., 8. sz., 4.
- Telocvičná jednota Sokol mala šibrinky** = Slovenský týždenník, 1911. február 24., 5.
- Telocvičná jednota Sokol mala Šibrinky** = Slovenský týždenník, 1911. február 24., 5.
- Theurer, Josef** (szerk.): Památník vysoké školy báňské v Příbrami. V Příbrami, 1924.
- Thirring Gusztáv:** Budapest népmozgalma az 1906/07-es években és a népmozgalom statisztikája 1874-1907. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 42. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1912.
- Tilkovszky Loránt:** Budapesti szlovák és cseh egyesületek történetéhez. = Századok, 1998/2., 1305-1321.
- Traub, H.:** F. L. Rieger. Praha, Manes, é.n.
- Uherský Nemzeti Sport o Sokolstvu** = Sokol zahraniční, 1910., december, 4. évf., 12. sz., 180-182.
- Úrazové pojištění jednot zahraničních** = Sokol zahraniční, 1911. január, 5. évf., 1. sz., 16.
- Urban, Otto:** A cseh liberalizmus, 1848-1918. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában. Budapest, Gondolat, 1984, 182-212.
- Urban, Otto:** Česká společnost 1848-1918. Praha, Svoboda, 1982.
- Urban, Otto:** Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století. Praha, Lidové noviny, 2003.
- Urban, Zdeněk:** K česko-slovenským sbližovacím snahám v druhé polovině 19. století. In: Pekník, Miroslav a kol.: Pohledy na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Českoslovakismus. Bratislava, Veda, 2000, 508-520.
- Urbančíč, Boris:** Česko-slovenské kulturní styky. Praha, Euroslavica, 1995.
- Ustavující schůze** = Sokol zahraniční, 1913. április, 7. évf., 4. sz., 54.
- V Budapešti** = Vlast', 1896. augusztus 1., XX. évf., 8. sz., 4.
- Vadas Ferenc:** Budapest, VII. Osvát utca 4-6. és 8. Tudományos dokumentáció. Budapest, Hild-Ybl Alapítvány, 2001.
- Vadas Ferenc:** Siklótervek a Gellérthegyre. Történeti áttekintés és dokumentumgyűjtemény. (kézirat) Hild-Ybl Alapítvány, é. n.

- Veselý, Josef:** V Budapešti = Vlast', 1891. március 1., XIV. évf., 9. sz., 5.
- Veselý, Josef:** Z Budapešti = Vlast', 1891. december 1., XV. évf., 6. sz., 3.
- Veselý, Josef:** Z Budapešti = Vlast', 1891. november 1., XV. évf., 5. sz., 4.
- Veselý, Josef:** Z Budapešti = Vlast', 1892. január 1., XVI. évf., 1. sz., 4
- Veselý, Josef:** z Budapešti = Vlast', 1900. május 1., XXIV. évf., 5. sz., 3.
- Vlček, Radomír:** Ruský panslavismus – Realita a fikce. Praha, Historický ústav AV ČR, 2002.
- Vocelka, Engelbert:** Z Budapešti = Vlast', 1889. május 1., XIII. évf., 11. sz., 5.
- Votruba, František:** Z Budapešti = Vlast', 1889. júlus 1., XIII. évf., 3. sz., 6.
- Votruba, Stáňa:** Budapest = Sokol zahraniční, 1910., november, 4. évf., 11. sz., 173.
- Votruba, Stáňa:** Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. február, 5. évf., 2. sz., 31.
- Votruba, Stáňa:** I hlouček nás nesmí být poslední! = Sokol zahraniční, 1912. május, 6. évf., 5. sz., 77.
- Votruba, Stáňa:** Sokol v Budapešti = Sokol zahraniční, 1913. júlus, 7. évf., 7. sz., 105-106.
- Vrkočová, Ludmila:** Tradice česko-maďarských hudebních vztahů. In: Československo-maďarské vztahy v hudbě. (Janáčkiana V.) Sborník materiálů z muzikologické konference. Ostrava, Krajské kulturní středisko Ostrava, 1982, 63-67.
- Wandycz, Piotr S.:** Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody. Praha, Academia, 1998.
- Weiss, Jernej:** Czech-Slovene Musicians? Ont he Question of National Identity in Slovene Music at the Turn of the 19th to the 20th Century. In: Musicology 2007/7. 217-230..
- Wurm, František Bořivoj:** Slováci a my = Moravská orlice, 31. května, 1. června 1882.
- Z Budapešti** = Vlast', 1878. április 1., II. évf., 6. sz., 4.
- Z Budapešti** = Vlast', 1878. június 1., II. évf., 8. sz., 2-3
- Z Budapešti** = Vlast', 1879. március 1., III. évf., 3. sz., 1-2.
- Z Budapešti** = Vlast', 1881. április 1., V. évf., 6. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1881. augusztus 1., V. évf., 10. sz., 4.
- Z Budapešti** = Vlast', 1881. júlus 1., V. évf., 9. sz., 4.
- Z Budapešti** = Vlast', 1882. augusztus 1., VI. évf., 8. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1882. december 1., VI. évf., 12. sz., 3.
- Z Buda-pešti** = Vlast', 1882. június 1., VI. évf., 6. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1882. március 1., VI. évf., 3. sz., 2.
- Z Buda-Pešti** = Vlast', 1883. május 1., VII. évf., 5. sz., 3.

- Z Budapešti** = *Vlast'*, 1885. március 1., IX. évf., 3. sz., 3.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1885. szeptember 1., IX. évf., 9. sz., 2.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2-3.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1886. május 1., X. évf., 5. sz., 2-3.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1886. október 1., X. évf., 10. sz., 3.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1888. április 1., XI. évf., 12. sz., 4.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1888. április 1., XI. évf., 12. sz., 6.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 5.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1888. február 1., XI. évf., 10. sz., 2.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1888. június 1., XII. évf., 2. sz., 5.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3-4.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1895. július 1., XIX. évf., 7. sz., 3-4.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 4.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1901. május 1., XXV. évf., 5. sz., 8.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1904. december 1., XXVIII. évf., 12. sz., 3.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1908. október 1., XXXII. évf., 10. sz., 5.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1911. július 1., XXXV. évf., 7. sz., 5.
Z české besedy v Budapešti = *Vlast'*, 1883. szeptember 1., VII. évf., 9. sz., 3-4.
Z Pešti = *Vlast'*, 1881. március 1., V. évf., 5. sz., 3.
Z Pešti = *Vlast'*, 1900. október 1., XXIV. évf., 10. sz., 4.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1877. december 1., II. évf., 2. sz., 3.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 3.
Z Budapešti = *Vlast'*, 1888. november 1., XII. évf., 7. sz., 3-4.
Zalabai Zsigmond: *Verses magyar Bohémia. Magyar-cseh verses kapcsolattörténeti olvasókönyv 896-2000.* Pozsony, Kalligram, 2001.
Zapletal, Vladislav: *Počátky slovenského sociálně demokratického dělnického hnutí v Budapešti 1893-1900.* Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica XIV., Praha, SPN, 1969.
Zapletal, Vladislav: *Význam spolku Svornost (1886-1890) pro české a slovenské dělnické hnutí v Budapešti.* Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 18, Sborník prací historických, Praha, SNP, 1972, 81-99.
Ze Sibině = *Vlast'*, 1913. március 1., XXXVII. évf., 3. sz., 6.
Žemlička, Josef: *Století posledních Přemyslovců. (Český stát a společnost ve 13. století.)* Praha, Panorama, 1986.
Zimák, Franta: *Budapešt* = *Vlast'*, 1903. október 1., XXVII. évf., 4. sz., 2-3.
Zimák, Franta: *Z Budapešti* = *Vlast'*, 1903. április 1., XXVII. évf., 4. sz., 3.
Živena = *Čas*, VI. évf., 34. sz., 538-539.
Zlata, slovanska Praga = *Slovan*, 1884, 1. sz., 8.

1. Ivan Halász

CIRKEV, NÁROD, ŠTÁT

Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906)

2. DEO GRATIAS

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Nagyszombati Egyetem

millenniumi ünnepi találkozója

Miléniové stretnutie Trnavskej univerzity a Katolíckej univerzity Petra Pázmánya

2–3. februára 2001

3. József Hal'ko

A CSEHSZLOVÁK SZAKADÁR KATOLIKUS AKCIÓ

Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti egyházzá formálására Csehszlovákiában

4. NOVÉ INTERPRETACE ČESKÉHO BAROKA

A CSEH BAROKK ÚJ INTERPRETÁCIÓI

Sborník z mezinárodní konference, Piliscsaba, 12.–13. května 2003

Nemzetközi konferencia, Piliscsaba, 2003. május 12–13.

5. József Borovi

ROZDELENIE OSTRIHOMSKEJ ARCIDIECÉZY

6. Kovács Anna

A SZLOVÁKOK ÉLETE ÉS KULTÚRÁJA BUDAPESTEN A DUALIZMUS
KORÁBAN (1867–1918)

Anna Kováčová

ŽIVOT A KULTÚRA SLOVÁKOV V BUDAPEŠTI V OBDOBÍ DUALIZMU
(1867–1918)

7. „HALÁLOM UTÁN NEM FOG MINDEN AKARATOM SZERINT
TÖRTÉNNI”

Dokumentumgyűjtemény Pázmány Péter sírhelyéről

„PO MOJEJ SMRTI NESTANE SA VŠETKO PO MOJEJ VÔLE”

8. Mészáros Andor – Beke Márton

BEVEZETÉS A BOHEMISZTIKÁBA

9. MAGYAR–SZLOVÁK TERMINOLÓGIAI KÉRDÉSEK

A 2006. június 8-án és december 1-jén Esztergomban rendezett nemzetközi konferenciák anyaga

MAĎARSKO-SLOVENSKÉ TERMINOLOGICKÉ OTÁZKY

Materiály medzinárodných konferencií usporiadaných 8. júna a 1. decembra 2006 v Ostrihome

15017/II

10. Halász Iván:
BEVEZETÉS A MODERN SZLOVÁKIA TANULMÁNYOZÁSÁBA

11. A REMÉNYSÉG PRÓFÉTÁI
Közép- és kelet-európai hitvallók, vérténük a XX. Században

12. Mészáros Andor
A CSEH ELEM A MAGYAR POLGÁROSODÁSBAN
A cseh nemzeti mozgalom expanziója

A 18. század végén az alapokból kiinduló, elementáris jellegű cseh nemzeti ébredés, összekapcsolódva a 19. századi polgárosodással és a cseh tartományok ipari forradalmával, a legsikeresebbek egyike volt Közép-Európában. E nemzeti és gazdasági fejlődés sajátosan expanzív jellegű volt. A cseh tartományok területén kívül, a cseh expanzió mindenekelőtt a Habsburg Monarchia ausztriai, Lajtán túli tartományait, a Balkánt és Oroszországot érintette, de a párhuzamosan jelentkező kivándorlási hullám következtében jelen volt Nyugat-Európában és Amerikában is. A cseh hatás, sokkal kisebb mértékben ugyan, de Magyarországon is érvényesült, amiről magyar vonatkozású feldolgozás még nem született. Előszörban a bécsi, illetve az alsó-ausztriai cseh közösség történetét, a szlovének által lakott tartományokban érvényesülő cseh hatást dolgozták fel, illetve a horvát és a szlovák kapcsolatokat.

E munka a 19. századi cseh fejlődés sokrétű magyarországi hatását elemzi, ami az ország egész területén megjelent, központja mégis kétségtelenül a főváros, valamint az ország északnyugati vármegyéi, a szlovák etnikai régió, a Bánát és Erdély volt.

MÉSZÁROS ANDOR: A CSEHI ELLEM A MAGYAR POLGÁROSODÁSBAN